COLLECTIO

SELECTA

SS. ECCLESIÆ PATRUM.

VIII.

PATRES TERTII ECCLESIÆ SÆCULI.

ORIGENES.

II.

PROSTAT INSUPER VENALE

LUGDUNI,

APUD **RUSAND**, BIBLIOPOLAM ;

MONTIS PESSULANI,

APUD **VIRENQUE**, BIBLIOPOLAM ;

PARISIIS,

APUD **GAUME** FRATRES, BIBLIOPOLAS ;

ROMÆ,

APUD **MERLE**, BIBLIOPOLAM.

PARISIIS, E TYPOGRAPHEO COSSON,
VIA VULGO DICTA SAINT-GERMAIN-DES-PRÉS, N° 9.

COLLECTIO

SELECTA

SS. ECCLESIÆ PATRUM,

COMPLECTENS

EXQUISITISSIMA OPERA

TUM DOGMATICA ET MORALIA, TUM APOLOGETICA ET ORATORIA;

ACCURANTIBUS

D. A. B. CAILLAU,

MISSIONUM GALLICARUM PRESBYTERO,

NONNULLISQUE CLERI GALLICANI PRESBYTERIS,

UNA CUM

D. M. N. S. GUILLON,

IN FACULTATE THEOLOGIÆ PARISIENSI ELOQUENTIÆ SACRÆ PROFESSORE, PRÆDICATORE REGIO, AUCTORE LIBRI CUI TITULUS GALLICE: *BIBLIOTHÈQUE CHOISIE DES PÈRES GRECS ET LATINS.*

TOMUS OCTAVUS.

PARISIIS,

APUD MÉQUIGNON-HAVARD, EDITOREM,

VIA VULGO DICTA DES SAINTS-PÈRES.

BRUXELLIS, APUD EUMDEM.

PARISIIS, APUD A. POILLEUX, BIBLIOPOLAM,

VIA VULGO DICTA DU CIMETIÈRE-S.-ANDRÉ-DES-ARCS.

M. DCCC. XXIX.

ORIGENIS
CONTRA CELSUM
LIBRI OCTO.

ORIGENIS PRÆFATIO

AD LIBROS CONTRA CELSUM.

I. Salvator ac Dominus noster Jesus Christus[1], cum falsis premebatur testimoniis, obticuit : ad crimina objecta nihil respondit, quippe qui persuasum habebat tota vita sua rebusque inter Judæos gestis melius falsa testimonia dilui, et crimina repelli, quam si ullis se sermonibus defendisset. Tu vero, pie Ambrosi, nescio, qua causa volueris me depellere calumnias et criminationes, quas contra Christianos Ecclesiarumque fidem scripto Celsus edidit : quasi eas aperte non falsi convincerent res ipsæ, nec eas obtereret doctrina quovis scripto præstantior, et quæ ne quidem illis ullam probabilitatem relinquit, qua quidquam virium habeant. Jam vero Jesum tacuisse, cum falsa contra illum dicta testimonia sunt, satis in præsenti constabit ex Matthæi verbis, quibus fere similia scripsit Marcus. Matthæi verba hæc sunt : « Princeps autem sacerdotum et omne concilium quæ» rebant falsum testimonium contra Jesum, ut eum morti » traderent, et non invenerunt, cum multi falsi testes ac-

[1] Vide D. Guillon, tom. II, pag. 9 et seqq.

» cessissent. Novissime autem accedentes duo dixerunt : Hic » dixit : Possum destruere templum Dei, et post triduum » reædificare. Et surgens princeps sacerdotum ait illi : Nihil » respondes ad ea, quæ isti adversum te testificantur? Jesus » autem tacebat[1]. » Sed et nihil respondisse falsa crimina objicientibus, hæc testimonio sunt : « Jesus autem stetit ante » præsidem, et interrogavit eum dicens : Tu es Rex Judæo- » rum? Dicit illi Jesus : Tu dicis. Et cum accusaretur a » principibus Sacerdotum et Senioribus, nihil respondit. » Tunc dicit illi Pilatus : Non audis quanta adversum te di- » cunt testimonia? Et non respondit ad ullum verbum, ita » ut miraretur Præses vehementer[2]. »

II. Atque etiam erat, quod vel mediocriter prudentes admirarentur, qui falso accusatus se ipse defendere, nulliusque sceleris reum se demonstrare; qui vitæ suæ laudes virtutesque vere divinas prædicare poterat, quo viam Judici ad æquiorem sententiam aperiret, eum hæc non modo non fecisse, sed etiam despexisse et magno animo contempsisse accusatores. Nam Jesum a Judice sine mora absolvendum fuisse, si quid ad propulsandas criminationes dixisset, perspicuum est ex iis, quæ Pilatus dixisse memoratur : « Quem » vultis ex duobus dimittam vobis? Barabbam, an Jesum, » qui dicitur Christus[3]? » Et ex his quæ proxime sequuntur : « Sciebat enim quod per invidiam tradidissent eum[4]. » Jesus igitur semper falsis testimoniis premitur; et quia semper inest hominibus malitia, semper accusatur. Silet quidem ad hæc hodieque, nec quidquam voce respondet, sed germa-

1 Matth. XXVI, 59. — 2 Id. XXVII, 11. — 3 Ibid. 17. — 4 Ibid. 18.

norum ejus discipulorum vita defenditur. Hæc enim falsorum testium perfidia validior falsa testimonia calumniasque redarguit atque evertit.

III. Quamobrem affirmare non dubito quam a me defensionem parari postulas, eà illam debilitari, quæ rebus et factis constat, simulque illam Jesu potentiam, quæ non omnino stupidis evidenter apparet. Tamen ne tua jussa detrectare videar, conatus sum pro viribus ad singula quæ Celsus objicit, id respondere quod ea evertere visum est: tametsi non arbitror ullum e fidelibus esse, qui scriptis ejus commoveri queat. Nam prohibeat Deus, ut quisquam sit, qui, postquam tantam adeptus est charitatem Dei in Christo Jesu, verbis Celsi ejusve similium a proposito dimoveri possit. Ac neque Paulus inter innumeras illas res, quæ alios a charitate Christi et a charitate Dei quæ est in Christo Jesu separare solent, sed quæ superaverat illa, qua ipse ardebat, charitas; sermonem non recensuit. Adverte enim illum primum dicere : « Quis nos separabit a charitate Christi? an tribu» latio? an angustia? an persecutio? an fames? an nuditas? » an periculum? an gladius? (sicut scriptum est : quia prop» ter te mortificamur tota die; æstimati sumus sicut oves oc» cisionis.) Sed in his omnibus supervincimus propter eum » qui dilexit nos[1]. » Secundo loco enumerat alia, quæ parum firmos in pietate plerumque separant : « Certus sum enim, » *inquit*, quia neque mors, neque vita, neque angeli, ne» que principatus, neque instantia, neque futura, neque po» testates, neque altitudo, neque profundum, neque crea-

[1] Rom. VIII, 35.

» tura alia poterit nos separare a charitate Dei quæ est in » Christo Jesu Domino nostro[1]. »

IV. Ac nos quidem gloriari æquum fuerit, si nec tribulatio, nec alia quæ post illam numerantur incommoda, nos avellant : non item Paulum et Apostolos aut si quis alius illis evasit similis; propterea quod sit his rebus longe superior qui dicit : « In his omnibus supervincimus propter eum » qui dilexit nos[2] : » Quod majus est quam *vincere*. Quod si Apostolos gloriari oporteat, quod a charitate Dei quæ est in Christo Jesu Domino nostro non separentur; laudi profecto ducerent se a charitate Dei quæ est in Christo Jesu Domino nostro neque morte, neque vita, neque Angelis, neque principatibus, neque aliis quæ sequuntur, separari posse. Quare mihi nequaquam placeret is cujus fides in Christum aut scriptis Celsi, qui defunctus jam pridem hanc vitam vivere desiit, aut alia sermonis probabilitate subverti posset. Nec scio quo loco habendus ille esset, cui scripta opus essent, quibus se adversus Celsi contra Christianos criminationes muniret, averteret ea quæ fidem convellere possunt, et in ea sese confirmaret. Attamen quia fieri potest, ut in vulgo fidelium reperiantur, quibus exitio esse possent Celsi scripta; saluti autem defensio, quæ dilueret Celsi calumnias et stabiliret veritatem; statui tua jussa capessere, scriptumque quod ad me misisti confutare : quod quidem scriptum licet inscribatur a Celso *Sermo verus* ; neminem tamen puto, si modo in philosophia tantulum profecit, hanc illi laudem concessurum fore.

1 Rom. VIII, 35. — 2 Ibid. 37.

V. Sane Paulus, cui non latebat multa esse in Philosophia Græcorum non contemnenda, imo quæ, tametsi falsa, specie tamen veri multis fucum facere possint, sic de illis loquitur : « Videte ne quis vos decipiat per Philosophiam et » inanem fallaciam, secundum traditionem hominum, se- » cundum elementa mundi, et non secundum Christum [1]. » Et cernens in sermonibus sapientiæ *hujus mundi* videri quiddam magnificum, dixit Philosophorum illorum sermones esse *secundum elementa hujus mundi.* At Celsi scripta nemo sanæ mentis dixerit esse *secundum elementa hujus mundi.* Et illa quidem Philosophorum scripta, quod quiddam fallax et captiosum præ se ferant, *inanem fallaciam* vocavit; forte ut illam ab alia fallacia distingueret quæ non est inanis, quamque in animo habens Jeremias, Deo dicere ausus est : « Seduxisti me, Domine, et seductus sum, » fortior me fuisti et invaluisti [2]. » At Celsi scripta nullam fallaciam habere mihi videntur, atque adeo ne vanam quidem : qualis eorum Philosophorum est, qui sectarum auctores fuere, quique ad res hujusmodi ingenium non vulgare attulerunt. Nam quemadmodum non quamlibet falsam in geometricis theorematibus propositionem, pseudographæ nomine appellaverit quispiam, aut describeret iis qui se in hac scientia exercent : sic, ut opera quædam, velut eorum qui sectarum in philosophia parentes fuerunt, « inanis fal- » lacia et traditio hominum secundum elementa mundi » dicantur, oportet ut eadem arte composita fuerint.

V. Jam eo mea hæc defensio pervenerat, ubi Celsus Ju-

[1] Coloss. II, 8. — [2] Jerem. XX, 7.

dæum cum Jesu disputantem inducit, cum in mentem venit hanc Præfationem ante operis initium collocare : ut qui in hoc opus inciderit, statim a limine intelligat id non fuisse fidelibus elucubratum; sed iis, aut qui fidei in Christum gustum non habent, aut quos *infirmos in fide* vocat Apostolus, ubi ait : *Infirmum in fide assumite*[1]. Hæc Præfatio me etiam lectori excusabit, quod aliam initio, aliam in sequentibus refellendi Celsi rationem secutus sim. Nam primum rerum capita, et quæ contra dici possent, paucis annotare constitueram, hæc omnia postea in sermonis veluti corpus redacturus : deinde vero res ipsa monuit satius fore, si tempori parcerem, contentusque iis quæ initio Celsi criminationibus objeceram, in consequentibus pro virili contra eas decertarem. Quapropter ignoscas velim iis, quæ post hanc Præfationem initio sunt. Quod si neque tibi faciunt satis, quæ sequuntur; illis quoque similem petens veniam, mitto te ad sapientiores, et qui dictis scriptisque, illius hominis contra nos calumnias refellere valeant. Sapit tamen ille magis, qui illud Celsi scriptum legens, defensione omnino non indiget, sed totum quantum est contemnit. Quod simplex quisque fidelis per inhabitantem in se spiritum non immerito facit.

[1] Rom. XIV, 1.

ORIGENIS
CONTRA CELSUM
LIBRI OCTO.

LIBER PRIMUS.

I. Volens Celsus invidiam Christianismo conflare [1], quod fœdera inter se clam ineant Christiani legibus vetita, hoc primum ait alia esse fœdera quæ fiunt palam, alia quæ occulte : illa legibus permitti, hæc legibus prohibita. Nempe vult in eam quam Christiani mutuam vocant Agapen, odium excitare, quasi communis periculi causa instituta fuerit, et validior sit omni sacramento. Quoniam igitur jactitat publicam legem, et illam violari dicit Christianorum fœderibus, respondendum est, quemadmodum si quis apud Scythas peregrinus qui nefariis legibus utuntur, nullam inde discedendi occasionem reperiret, cogereturque inter eos vivere, is profecto ut pareat veritatis legi quam illi nefariam putant, jure cum iis qui eadem secum sentirent, fœdera iniret legibus Scytharum vetita : sic apud veritatem judicem illas gentium leges quæ statuarum cultum sanciunt, et inducta deorum multitudine Deum e medio tollunt, leges esse Scythicas, aut si quid est legibus Scythiciis irreligiosius. Non igitur absurdum est fœdera contra leges inire, veritatis de-

[1] Vide D. Guillon, tom. II, pag. 15 et seqq.

fendæ causa. Sicut enim si qui clam fœdera inter se inirent ut Tyrannum urbem invadentem e medio tollant, illi recte facerent; ita Christiani, diabolo mendacioque apud ipsos tyrannidem exercentibus, merito, etiam perfractis diaboli legibus, contra diabolum ipsum fœdera ineunt, sicque dant operam eorum saluti quibus persuaderi potest, ut hanc velut Scythicam et tyrannicam legem excutiant.

II. Deinde ait Barbaram esse Christianæ doctrinæ originem; qua procul dubio Judaismum intelligit, e quo tanquam appenditur Christianismus. Hic saltem hanc servat æquitatem ut id illi non vitio vertat. Nam ipse Barbaros laudat ut qui dogmata excogitare possint. Sed addit non alios esse, qui melius Græcis inventa Barbarorum dijudicent, argumentis confirment, ad virtutis usum accomodent. Ex ejus igitur dictis id primum ad Christianarum veritatum defensionem colligendum, si quis Græcanicis disciplinis imbutus in iisque exercitatus ad nos transierit, eum non modo judicaturum vera esse quæ credimus; sed etiam rationum momentis firmaturum, additurumque ea, quæ deesse videntur, ut Græcarum scholarum more et legibus demonstrari queant. Sed adjicio doctrinam Christianam sua quadam propria ratione demonstrari. Divina est hæc ratio, et ad eam Græcorum Dialectica ne comparari quidem potest. Illam sitam esse docet Apostolus « in ostensione spiri»tus et virtutis[1] : » *spiritus* quidem, propter prophetias, quarum omnium perspicuitas et evidentia quemvis lectorem persuadere potest ut ea præsertim credat quæ ad Christum pertinent; *virtutis* autem, propter miracula, quorum patrandorum vim ac potestatem penes Christianos esse, cum ex multis aliis, tum inde maxime efficitur, quod eorum adhuc supersint vestigia apud eos, qui ex legis Christianæ præceptis vitam suam moresque exigunt.

[1] I Cor. II, 4.

III. Postea cum dixisset Christianos, quæ lubet, facere et docere clanculum, et id quidem magna ratione; sic enim capitalem sibi intentatam pœnam effugere: illorum periculum confert cum periculis quæ ob Philosophiam adiit Socrates: addere poterat Pythagoram, aliosque Philosophos. Cui dicendum Athenienses confestim pœnituisse sui in Socratem facinoris, suumque odium omnino posuisse, quemadmodum et alii erga Pythagoram, siquidem Pythagorici diu scholas habuerunt in ea Italiæ parte, quæ Magna Græcia vocabatur; sed ad Christianos quod spectat, Senatum Romanum, Imperatores diversis temporibus, milites, populos, ipsos eorum qui credebant parentes, in eorum doctrinam conspirasse; ut tot undique hostium insidiis circumvallata haud dubie oppressa fuisset, nisi divina virtute sustentata non modo evasisset atque emersisset, sed etiam orbem universum vicisset vel in se conjuratum.

IV. De nostra quoque morum disciplina videamus quomodo detrahere se putet tanquam nec gravi nec nova[1], propterea quod ea nobis sit communis cum aliis Philosophis: cui ita respondendum est: Nisi omnes haberent communes quasdam de moribus regendis notiones in animis impressas; etiam qui justum in se Dei judicium accersunt atque attrahunt, illi debitam suis peccatis pœnam declinarent. Quare nihil mirum Deum, quæ per Prophetas et Salvatorem docuit, eadem in omnium hominum animis impressisse: ut Deo judicante nullus excusatione uti possit; cum nullus sit, quin « sensum legis in corde suo scriptum[2] » habeat. Atque id obscure subindicant Scripturæ, ubi narrant, quod Græci fabulam esse volunt, Deum præcepta proprio digito scripta Moysi tradidisse, eaque confracta fuisse malitia eorum qui vitulum conflaverant; quasi dice-

[1] Vide D. Guillon, tom. II, pag. 16 et seqq.

[2] Rom. II, 15. Exod. XXXI, 18; XXXII, 20.

rent ea scelerum proluvie obliterata fuisse : Deum iterum eadem in lapideis tabulis a Moyse excisis exarasse, Moysique dedisse : nimirum prophetico sermone animam post primum peccatum ad secundas Dei litteras præparante.

V. Quod autem Christiani de Idololatria sentiunt, id ipse exponit et veluti confirmat dicens ab illis propterea deos manufactos non existimari, quod a recta ratione alienum sit deorum in numero habere, improborum, perditis moribus, sæpe etiam injustorum artificum opera. Deinde ut ostendat neque hanc sententiam esse Christianorum propriam aut ab illis inventam, Heracliti verba refert dicentis: « qui ad res inanimas, tanquam dii essent, accedit, eum » perinde facere, ac si quis cum parietibus confabuletur. » Verum hæc, ut et alia quæ ad Ethicen pertinent, docent insitæ hominum animis notiones. Hinc hausit Heraclitus, aut quisquis alius e Græcis vel Barbaris idem astruere cogitavit : nam et Persas in eadem sententia fuisse versatos affirmat, Herodoti fide. Cui addo ego Zenonem Cittiensem, qui in libro de Republica ait : « Nihil opus erit sacella con- » strui. Nihil enim sacrum, nihil alicujus pretii, nihil sanc- » tum existimandum est, quod a fabris operisque cons- » truitur. » Liquet igitur etiam de hoc dogmate litteris Dei inscriptum esse hominum mentibus quid sequendum sit.

VI. Postea Celsus nescio qua re motus ait, quam Christiani videntur habere potestatem, eam ipsos habere ex quorumdam dæmonum nominibus et incantationibus, opinor, subindicans ea quæ faciunt apud nos ii, qui dæmones incantant et expellunt; in quo manifeste nos calumniatur. Neque enim hujusmodi incantationibus potestatem habere videntur, sed pronuntiando nomine Jesu recitandisque Evangeliis : hæc enim sæpe ex hominibus dæmones extruserunt, idque maxime cum ii qui recitant, puro animo recitant et integra fide. Quin imo tanta nominis Jesu contra

dæmones vis est et potentia, ut eos aliquando vincat etiam ab improbis pronuntiatum. Quod nobis Jesus ipse prænuntians ait : « Multi dicent mihi in illa die : In nomine tuo » dæmonia ejecimus, et virtutes fecimus[1]. » Quod nescio sponte-ne ac maligne præterierit Celsus, an prorsus ignoraverit. Accusat postea et ipsum Salvatorem, quod magicis artibus fecerit ea, quæ facere visus est; et quod, cum præsciret multos postea futuros, qui earumdem artium periti eadem ac ipse efficerent jactarentque se divina effecisse potentia, illis sua societate interdixerit : illum enim, si juste alios rejecit, improbum esse, cum eorumdem criminum sit reus; aut si cum hæc facit extra culpam est, abesse etiam a culpa eos qui eadem faciunt. Verumtamen licet qua virtute Jesus hæc fecerit, demonstrari posse non videretur, nihilominus evidens est nullam a Christianis incantationum artem adhiberi, sed Jesu nomen aliaque nonnulla, quæ scripturæ divinæ credenda esse docent.

VII. Quoniam vero in sequentibus clancularìam sæpe vocat nostram doctrinam, etiam in hoc confutandus est, cum illa sit toti orbi magis cognita, quam ipsamet placita Philosophorum. Quem enim fugit Jesum natum esse ex Virgine et suffixum cruci, et quod jam tot homines credunt, illum e mortuis surrexisse, venturum esse judicium, quo injusti meritis suppliciis, justi meritis præmiis affici debent? Et mysterium resurrectionis nonne in ore est etiam infidelibus, quibus deridiculo est, quia illud non intelligunt? Post hæc ineptus sane fuerit, qui nostram doctrinam occultam esse diceret. Cæterum esse quædam reconditiora nec omnibus retecta, id Christianæ doctrinæ commune est cum philosophia, ubi quædam exteriora, quædam etiam interiora sunt. Nam quibusdam Pythagoræ discipulis satis erat : *Ipse dixit* : cum alii clam docerentur, quæ profanis

[1] Matth. VII, 22.

nec purgatis auribus tutum non erat committere. Denique nec Græcis unquam nec Barbaris vitio datum est, quod sua mysteria occultarent. Perperam igitur nec accurate quæ sint Christianorum occulta mysteria intelligens, illa criminatur.

VIII. Nemo non crederet vehementer illum favere iis, qui in profitendo Christianismo ad mortem usque constanter perseverant, cum ait : « Neque id cum dico, mens mea » est, eum qui rectam doctrinam semel amplexus est, ab » illa discedere, aut ab illa alienum se simulare, aut illam » prorsus abjicere debere, cum ob eam in periculum ab ho- » minibus atque in discrimen vocatur. » Quibus improbat eos, qui, cum intus Christianam teneant religionem, fingunt tamen se non tenere, aut id aperte negant. Dicit enim : « Qui doctrinam amplexus est, eum non debere aut » ab ea se simulare alienum, aut illam abjicere. » At in his secum discordare convincendus est Celsus. Nam ex aliis ejus scriptis illum Epicureum esse perspicitur. Tamen, ut criminatio qua in nos utitur, magis videatur plausibilis, quæ Epicuri sunt obtengens, simulat se quid in homine agnoscere corpore præstantius, quodque cum Deo affinitatem habeat. Sic enim ille : « Ii in quibus hoc » (id est anima) « bene se habet, illius quicum cognatio- » ne quadam conjuncti sunt, hoc est Dei desiderio fla- » grant, et de illo semper aliquid audire et cogitare concu- » piscunt. » Vide igitur parum sincerum hominis ingenium. Supra dixit : « Non debere eum, qui semel rectam senten- » tiam amplexus est, ab ea desciscere, aut ab illa alienum » se fingere, aut illam prorsus ejurare, tametsi propterea » periculum sibi ab hominibus intentetur; » ipse in contraria omnia incidit. Noverat enim se non posse Epicureum confiteri, quin fidem iis detraheret, quæ dicturus erat in eos qui saltem providentiam admittunt et Deum res creatas

curantem. Duos autem accepimus fuisse Celsos Epicureos, alterum qui Nerone Imperatore, hunc vero qui Adriani ætate et postea vixit.

IX. Post hæc hortatur ut in admittendis dogmatis rationem et rationabilem sequamur ducem : hac sine cautione quibusdam assentientes errorem omnino non posse fugere : qui imprudenter et inconsiderate credunt, similes illis esse, qui Metragyrtis, Divinis, Mithris, Sabbadiis, Hecatæ aliusque dæmonis aut dæmonum spectris credulos se præbent : sicut enim illorum inscitiæ verba dant improbi homines eosque pertrahunt quo lubet; idem Christianis accidere solere : « Quidam ex illis, *inquit*[1], neque dare neque accipere » causas volunt eorum, quibus adhæserunt. Sed hoc illo» rum est : Noli inquirere, crede potius; et, Fides te serva» bit. » Illis etiam tribuit istud : « Mala est hujus vitæ sapien» tia, bona autem stultitia. » Ad hæc ego : si fieri posset, ut homines, relictis hujus vitæ negotiis, in solam philosophiam incumberent, nulla sane via esset potior. Invenietur enim in Christianismo non minor (ne quid arrogantius dicam) tum eorum quæ creduntur disquisitio, tum propheticorum ænigmatum, evangelicarum parabolarum, et sexcentorum id genus quæ figurate gesta vel sancita sunt, explanatio. Si autem id ab hominibus impetrari nequit, sive propter hujus vitæ necessitates, sive propter eorum infirmitatem, quæ in causa sunt cur perpauci huic se studio dedant : ecquæ ratio majori hominum parti subveniendi excogitari potest ea commodior, quam Jesus Gentibus tradidit? Nam sciscitemur ab eorum qui credunt multitudine, quique peccatorum sordes, in quibus antea volutabantur, eluerunt, utrum sit illis conducibilius, sine examine credidisse, et credendo supplicium peccata præmiaque virtutem manere, correxisse mores; an, spreta fide simplici,

[1] Vide D. Guillon, tom. II, pag. 18 et seqq.

non ante illam morum emendationem aggredi, quam doctrinæ principia penitus investigaverint? Manifestum est, perpaucis exceptis, reliquos ne id quidem assecuturos, quod alii simplici fide consecuti sunt, seu in corruptissima sua vita remansuros. Quocirca inter argumenta quibus constat tam salubrem hominibus doctrinam Deo auctore ad eos pervenisse; hoc, si quod aliud, locum habere debet. Nam ne medicum quidem corporum, qui multos in meliorem statum restituerit, arbitrabitur vir pius ad urbes et gentes advenisse sine Dei providentia, qua sine nihil hominibus contingit boni. Jam vero si qui corpora multorum sanat aut ad meliorem statum reducit, is nihil horum facit sine divina ope; quanto magis id dicere de illo oportet, qui multorum animas convertit, ad meliorem frugem revocat, qui docet suas omnes a summo Deo suspensas habere vitæ rationes, ex ejus voluntate omnia metiri, et omnia fugere vel minima dicta, facta, cogitata, quæ illi displicere possunt.

X. Illam igitur sine examine fidem de qua tot turbas agunt, experti quam sit plerisque utilis, fatemur a nobis commendari iis, qui relinquere negotia omnia non possunt, ut se totos perscrutandæ doctrinæ tradant. Illi autem, quanquam fateri erubescunt, idem faciunt tamen. Nam quis ad philosophiæ studium incitatus et in aliquam Philosophorum sectam aut sorte aut quod in talem magistrum incidit, se conjiciens, aliter ad eam se applicat, quam quia illam credit reliquis præstantiorem? Neque enim, ut Platonicus, aut Stoicus, aut Peripateticus, aut Epicureus fieret, aut cujuscumque sectæ, expectavit, dum aut sectæ suam quæque doctrinam explicassent, aut rationis momenta quibus quædam niterentur, quædam autem refellerentur, audiisset: sed cœco quodam impetu, etsi fateri id nolunt, Stoicæ exempli causa adhæsit cæterasque rejecit, aut Platonicam ut humiliorem, aut Peripateticam, quia ad humanos affectus nimium se

demittit, et plus quam cæteræ sectæ, humana agnoscit bona. Ac nonnulli, ut primum Providentiæ mentio facta est, perturbati iis, quæ hic probis improbisque contingunt, præpropere in hanc abiere sententiam quæ Providentiam tollit, Epicuroque et Celso se addixerunt.

XI. Ergo si ratio docuit credendum esse unicuipiam eorum qui Sectas apud Græcos et Barbaros induxerunt, quanto magis Deo rerum omnium Domino, et ei qui docet hunc solum esse colendum; cætera vero negligenda quæ vel non sunt, vel si sunt, honore quidem digna sunt, at cultum et adorationem non merentur: de quibus qui non solum credit, sed et ratione res contemplatur, proferet eas quæ sibi occurrerint, et quas accurata investigatione eruerit demonstrationes. Quomodo igitur Deo credere non sit rationi consentaneum magis, cum a fide omnia humana pendeant? Quis enim navigat, aut uxorem ducit, aut liberis dat operam, aut in terram spargit semina, quin ad hæc facienda fide meliorum adducatur, quamvis secus possit accidere, et aliquando accidat? Quin illa fides meliora esse eventura, omniaque ex voto successura, facit ut audacter etiam omnes aggrediantur incertas res et dubii exitus. At si in omni actione cujus incertum est quis futurus sit exitus, spes et de futuris potior fides vitam continent, cur non rationabiliori de causa quam qui vel maria navigant, vel terram serunt, vel uxorem ducunt, cæterisque negotiis humanis dant operam, hanc ille fidem assumpserit qui Deo rerum illarum omnium opifici credit, et illi qui ut omnibus qui ubique terrarum sunt mortalibus hanc doctrinam patefaceret, præcellenti mentis altitudine, divinaque animi magnitudine summa pericula subiit, et pro hominibus mortem opinione vulgi ignominiosam oppetiit, quique docuit eos, quos ab initio suæ doctrinæ administros esse persuasit, inter omnia pericula mortesque continuo impendentes audere

quocumque terrarum proficisci salutis hominum causa ?

XII. Sequuntur hæc Celsi verba : « Si mihi respondere » voluerint, non quo scire quæram quid sentiant, nam om- » nia novi, sed quia omnium parem curam gero, bene fe- » cerint. Si vero recusabunt dicentque quod solent : Noli » disquirere, etc., necesse est, *inquit*, ut doceant cujus- » modi sint quæ asseverant et unde dimanaverint, etc. » Ad quæ ego respondeo, arrogantissimi hominis esse istud : *Omnia novi*. Certe si Prophetas maxime legisset refertos omnium confessione sententiis perobscuris, sermonibusque paucorum captui accommodatis; si Evangelii parabolas, legem, historiamque judaicam, Apostolorumque sermones evolvisset; et iis candide perlectis, in mentem verborum penetrare voluisset, non adeo superbiret, tantave confidentia diceret *Omnia novi*. Id ne nos quidem qui in iis rebus operam studiumque collocavimus, diceremus : *Omnia novi*. Amica enim est veritas. Neque inter nos quisquam est ita confidens ut dicat se Epicuri aut Platonis nosse omnia, cum tantopere inter se discrepent etiam illorum interpretes. Et quis dicere audeat se Stoicorum aut Peripateticorum omnia cognoscere? Sed fortasse istud, *omnia novi*, audiit ex quibusdam ita stupidis, ut ne suam quidem ipsi ignorantiam sentirent; et quia usus est hujusmodi magistris, sibi omnia perspecta esse existimavit. Quod idem mihi esse videtur, ac si quis in Ægypto peregrinatus, ubi sapientes patriis litteris eruditi multa philosophantur de iis quæ apud ipsos sacra putantur, vulgus autem quibusdam fabulis auditis, quarum intellectum minime capit, vehementer gloriatur, judicaret sibi explorata esse omnia Ægyptiorum mysteria, quamvis hujus religionis imperitos duntaxat audiisset, nec arcana mysteriorum ex ullo sacerdotum percontatus fuisset. Quæ vero dixi de sapientibus et de ignaris Ægyptiis, eadem dicere licet de Persis, apud quos et mysteria sunt quæ

curantur a peritis viris, qui interiorem eorum rationem perspectam habent; dum plebs imperita quæ præter rerum superficiem nihil videt, externa tantum signa consectatur. Idem etiam dicendum de Syris, de Indis et de omnibus apud quos fabulæ et litteræ reconditiores habentur.

XIII. Quoniam vero tanquam a multis Christianis usurpatum Celsus posuit istud : « Mala res est in hac vita sa»pientia; bona autem stultitia[1] : » respondendum adulterari ab eo Pauli locum, nec ipsa verba referri quæ sic habent : « Si quis videtur inter vos sapiens esse in hoc sæ»culo, stultus fiat ut sit sapiens. Sapientia enim hujus »mundi, stultitia est apud Deum[2].» Ergo non simpliciter ait Apostolus sapientiam esse stultitiam apud Deum, sed sapientiam hujus mundi. Neque dicit simpliciter : Si quis videtur inter vos esse sapiens, stultus fiat; sed, stultus fiat in hoc sæculo, ut sit sapiens. Sapientiam igitur hujus sæculi dicimus eam philosophiam, quæ falsis opinionibus tota plena est, et quæ secundum Scripturas inutilis et supervacua redditur. Nec etiam stultitiam vocamus simpliciter bonam; sed eam, qua quis huic sæculo stultus videtur : quo sensu Platonicum qui animam immortalem, eamque e corpore in aliud corpus emigrare credit, stultum esse diceremus, quantum ad Stoicos, Peripateticos, et Epicureos; Stoicos quidem, qui hæcce dogmata exsibilant; Peripateticos, qui Platonis argutias deriden; Epicureos denique, quibus superstitiosi sunt ii qui admittunt providentiam, Deumque rebus omnibus præficiunt. Præterea etiam ex nostra doctrina præstare multo ratione et sapientia persuaderi, quam simplici fide; et, si Verbum quibusdam in circumstantiis postremam hanc viam iniri voluit, hoc idcirco voluisse, ut ne homines esse pateretur, quos non adjuvaret, declarat

[1] Vide D. Guillon, tom. II, pag. 23 et seq.

[2] I Cor. III, 18, 19.

germanus Jesu discipulus Paulus cum ait : « Nam quia in » Dei sapientia non cognovit mundus per sapientiam Deum : » placuit Deo per stultitiam prædicationis salvos facere cre- » dentes [1]. » Ex quibus liquet in Dei sapientia Deum oportuisse cognosci ; quod quia non factum est, visum postea Deo fuisse, ut salvos faceret credentes, non simpliciter per stultitiam, sed per stultitiam prædicationis. Quod enim Jesus Christus crucifixus prædicatur, hoc est *stultitia prædicationis,* quemadmodum et illud intelligens Paulus ait : « Nos autem prædicamus Jesum Christum eumque cruci- » fixum ; Judæis quidem scandalum, Græcis autem stul- » titiam : ipsis autem vocatis Judæis atque Græcis Christum » et Dei virtutem et Dei sapientiam [2]. »

XIV. Cum Celsus [3] nationes plurimas existimet rationis ejusdem quadam cognatione esse conjunctas, omnes illas enumerat quæ principium cuidam dogmati dederint. Nescio autem cur solis Judæis inferat injuriam quos cæteris non accenset sive ob studiorum, sive ob opinionum, sive ob multorum dogmatum similitudinem. Lubens ego illum interrogaverim, cur de antiquitate illorum, quos nominatim recensuit, Barbarorum et Græcorum historiis adjungit fidem; ut fabulosas autem respuit hujus gentis historias. Nam si eorum quisque summa fide narravit quæ ad se pertinebant, cur solis Judæorum prophetis abrogemus fidem? Aut si Moyses et Prophetæ in conscribendis Judæorum rebus suæ genti plus æquo gratificati sunt, cur non idem dicemus ab aliarum nationum scriptoribus esse factitatum? An merentur fidem Ægyptii, cum in suis ipsorum historiis Judæos injuriis lacessunt : cum vero Judæi scribunt seipsos multa ab Ægyptiis injuste passos fuisse atque idcirco illos a Deo fuisse punitos, mentiuntur? Neque id de solis Ægyptiis di-

[1] 1 Cor. 1, 21. — [2] Ibid. 23.

[3] Vide D. Guillon, tom. II, pag. 24 et seqq.

cendum, sed et de Assyriis. Ut enim illorum historici antiqui narrant quæ prælia cum Judæis commiserint; sic inimicos sibi fuisse Assyrios tradunt Judæorum non dico Prophetæ, ne id præjudicare videas, sed scriptores. Hinc vide quantum præjudicatis suis opinionibus indulgeat qui aliis nationibus fidem habet ut sapientibus, alias autem spernit quasi communi sensu plane carerent. Audi enim Celsum : « Sententia est, *inquit*, jam a priscis temporibus » recepta, de qua sapientissimæ nationes, urbes, et sapien» tes homines consentiunt. » Sed noluit Judæos nationem sapientissimam dicere, nec saltem Ægyptiis, Assyriis, Indis, Persis, Odrysis, Samothracibus, Eleusiniis ea in re æquiparare.

XV. Quanto æquior Celso Pythagoricus ille Numenius quem multa ejus scripta probant fuisse doctissimum, qui multa perscrutatus est dogmata, et ex multis collegit quæ vera sibi visa sunt. Is in libro primo quem inscripsit *de Bono*, loquens de gentibus quæ Deum incorporeum esse judicabant, illis et Judæos annumeravit : quin eum non piguit in hoc suo opere Propheticis uti sermonibus, eosque ad figuras deflectere. Fertur et Hermippus in primo *de Legislatoribus* prodidisse, Pythagoram a Judæis in Græciam traduxisse suam philosophiam. Hecatæi quoque circumfertur de Judæis libellus, in quo hujus gentis usque adeo sapientiam probat, ut Herennius Philo in suo de Judæis libro dubitet primum an illius historici scriptum illud sit, deinde addat, siquidem illius opus sit, verisimile esse illum fuisse captum veritatis luce quam præ se fert Judæorum doctrina, illique assensum præbuisse.

XVI. Miror autem quî Celsus Odrysas, Samothracas, Eleusinios, Hyperboreos inter vetustissimas sapientissimasque gentes numerare; et Judæis neque inter sapientes neque antiquos populos locum dare dignatus fuerit, tametsi multi

sint Ægyptii, Phœnices et Græci, qui Judæorum testificentur antiquitatem. Scriptores illos inutile fuerit in medium afferre, quos in duobus Josephi de Judæorum antiquitate libris cuivis videre licet. Ibi enim multi ab auctore illo collecti sunt, qui Judæorum antiquitati testimonium præbent. Sed et Tatiani junioris in omnium manibus versatur liber adversus Gentiles, in quo eruditissime historicos profert qui Judæorum et Moysis antiquitatem testantur. Constat igitur Celsum hæc non veritatis amore, sed infenso odio ductum dixisse. Nempe illius consilium fuit criminandi Christianæ religionis originem quæ a Judæis ducitur. Quin et Homeri Galactophagos, Gallorum Druydas Getasque, qui multa judaicæ doctrinæ finitima profitentur, quorum nescio an aliqua extent scripta, sapientissimas gentes antiquasque appellat. Soli Hebræi sunt quibus, quantum in se est, sapientiam et antiquitatem abjudicet. Rursus ubi virorum priscorum sapientumque catalogum texit, qui suæ ætatis homines opera, posteros scriptis juverint, Moysen e sapientum albo exclusit : cum Lini, cui primum assignat locum, nullæ leges, sermones nulli ferantur ad emendationem gentium curationemve instituti ; Moysis vero leges gens integra circumferat per totum orbem disseminata. Vide igitur an non malevolo prorsus animo, Moysen e sapientum catalogo excluserit, Linum vero, Musæum, Orpheum, Phecydem, Persam Zoroastrem, Pythagoram, dixerit de dogmatibus quibusdam disseruisse, eaque suis inseruisse libris, et adhuc dogmata illa observari. Quin data opera fabulam silentio præterit, quam Orpheus maxime adornavit de diis, quibus humanos affectus omnes ascribit.

XVII. Postea criminatur Moysis libros, et culpat eos qui tropologiis et allegoriis illos interpretantur. Hic merito quis roget egregium illum hominem et suum librum *veri sermonis* titulo ornantem. Quid, o bone ! deos, qui in tales

inciderunt casus quales sapientes tui Poëtæ ac Philosophi describunt, qui detestabilibus spurcitiis se fœdaverunt, qui cum suis parentibus bella gesserunt, qui eorum virilia amputaverunt, gloriaris talia memorari ausos esse, perpetrasse, pertulisse : a Moyse autem deceptos et in errorem inductos putas qui se ejus legibus subdidere, quamvis ille nec de Deo, nec de Angelis similia scripserit, imo multo leviora dixerit de hominibus? Nemo enim in illius libris est, qui tale quid ausus sit, quale Saturnus contra cœlum, aut Jupiter contra patrem. Non est apud illum pater hominumque deumque, qui cum propria filia concubuerit. Mihi videtur Celsus quid idem facere ac Thrasymachus ille Platonicus, qui nolebat Socratem de justitia respondere quod is voluisset. « Cave, *inquiebat*, quod utile est, id aut » justum, aut necessarium, aut quid simile dicas. » Nam Celsus eodem modo, postquam insectatus est, ut sibi videtur, Mosaïcas historias, eosque culpavit qui illas allegoriis explicant, impertita tamen eis majoris æquitatis laude, prohibet accusationibus suis, ne qui possent, defendant ut vellent, et prout rerum natura postulat.

XVIII. Sed provocemus illum ad libros cum libris conferendum. Age, Celse, profer in medium Lini, Musæi, Orphei poëmata, et Pherecydis historiam. Compara hæc scripta cum Moysis legibus, illorum historias cum ejus historiis, morales illorum regulas cum ejus legibus et præceptis. Considera utra sola lectione auditores a vitiis avocare, utra in pravum indurare magis valeant. Et animo tecum cogita tuos illos scriptores nullam pene vulgarium lectorum habuisse rationem, sed suam iis solis ut vocas Philosophiam scripsisse, qui tropologiis illam allegoriisque interpretari scirent. At Moyses haud secus ac strenuus orator, qui aliquam dicendi figuram meditatus nullum verbum profert quod duplicem sensum capere non possit, in suis quin-

que libris eamdem observavit regulam : ita ut neque multitudini Judæorum qui ejus legibus regebantur, dederit in moribus peccandi locum ; neque sagacioribus lectoribus qui rari sunt, legislatorisque voluntatem indagare volentibus, altiora perscrutandi materia defuerit. Adde quod tuorum sapientum Poëtarum libri excidisse jam videntur ; qui certe servati fuissent, si, qui in illos incidit, hinc aliquem fructum percepisset. At scripta Moysis etiam illis, qui a Judæorum ritibus alieni erant, persuaserunt, eum, qui leges illas primus posuit Moysique tradidit, Deum esse hujus mundi conditorem, ut illa ipsa scripta testantur. Decebat enim hunc totius orbis opificem, qui toti orbi leges imposuerat, vim suis sermonibus indere, quæ universos sibi homines subjicere posset. Atque hæc dico nihildum de Jesu inquirens ; sed ut ostendam Moysen, etsi Domino longe inferiorem, tuis tamen sapientibus Poëtis Philosophisque multo præstare. Verum de hac re infra.

XIX. Postea Celsus volens occulte calumniari ea, quæ de mundi creatione narrantur a Moyse, ex quibus evidens fit mundum decem mille annorum nondum esse, imo multo esse recentiorem, occultat quid ipse de hac re sentiat, assentiturque iis, qui mundum increatum putant. Nam quod ait multas ab omni sæculo conflagrationes accidisse multaque diluvia, quorum postremum Deucalionis ætate non ita pridem factum est, id satis declarat ei qui intelligere potest, Celsi sententiam esse, mundum non esse creatum. Dicat ille fidei Christianæ accusator, quibus argumentis inductus ad credendum fuerit multas jam conflagrationes contigisse multaque diluvia; horumque ultimum fuisse illud quod terram Deucalionis tempore miscuit, et postremam conflagrationem ætate Phaëthontis accidisse. Si Platonis Dialogos objicit, dicemus licere nobis etiam credere, in pura piaque anima Moysis, qui sese super creatas res omnes

evexerat totumque Deo commiserat, inhabitasse divinum spiritum, qui longe clarius quam Plato ullusve e Græcis aut Barbaris sapientibus, res divinas exhibuerit. Quod si poposcerit a nobis rationem hujus fidei, reddat ipse prior rationem eorum quæ sine ulla auctoritate protulit: tum nos quoque nostra hæc ita se habere probabimus.

XX. Cæterum Celsus vel invitus testificatus est recentiorem esse mundum, necdum decem annorum millia complevisse, cum dixit a Græcis res illas antiquas existimari, quia propter diluvia et conflagrationes, nemo antiquiores vidit aut litterarum monumentis mandavit. Sibi vero habeat Celsus magistros de conflagrationibus et diluviis Ægyptios, qui ipsi videntur omnium sapientissimi. Egregia scilicet tantæ sapientiæ reliquerunt vestigia, qui et animalia rationis expertia adoraverunt, et sermonibus probare conati sunt cultum sic Deo tributum rationi congruere, et arcanis quibusdam abstrusisque rationibus stabiliri. Ac Ægyptii quidem, cum suam Dei colendi rationem in colendis animalibus positam extollunt, sapientes sunt: at si quis Judæorum legi legislatorique assentiens omnia ad universarum rerum conditorem et solum Deum referat, Celso ejusque similibus videtur eo esse inferior, qui naturam divinam non ad rationabilia tantum et mortalia animalia, sed etiam ad ea quæ ratione carent, demittit: quod impietate longe superat fabulosam e corporibus in corpora transmigrationem, qua fieret ut anima e cœli fornicibus delapsa in brutas animantes tam mansuetas quam feras descenderet. Cum hujusmodi fabulas narrant Ægyptii: nimirum recondita et arcana scrutari putantur; quas vero historias, quas leges toti genti Moyses reliquit, eæ videntur inanes fabulæ, nec ejus sermones allegoricum sensum putantur admittere.

XXI. Atque hæc Celsi Epicureorumque sententia est.

Nam ait ille : « Ex hac doctrina, quam a sapientibus gentibus » eruditisque viris acceperat, divinum Moyses consecutus » est nomen. » Cui ego : Esto, Moyses vetustiorem doctrinam ex aliis auditam tradiderit Hebræis. Si falsam, si nihil gravitatis aut sapientiæ habentem iis quos regebat, commendavit, merito culpandus est : quod si, ut ais tu, sapientia veraque recepit dogmata, et suos ea docuit, quid fecit quod jure reprehendi queat? Utinam Epicurus et minus illo irreligiosus in Providentiam Aristoteles, et Stoici qui Deum corpus esse autumant, doctrinam illam audiissent. Non jam plenus orbis esset doctrina, quæ Providentiam aut tollit aut finibus coercet, aut principium inducit corruptioni obnoxium adeoque corporeum : quod in causa est cur Stoïci Deum esse corpus asseverent, neque eos negare pudeat illum esse mutationis et vicissitudinis immunem, ita ut ex ipsis corrumpi possit, si qui sit, qui corrumpat, eaque causa non corrumpatur, quia quod corrumpat, nihil est. Sed Judæorum Christianorumque doctrina, quæ Deum mutationis omnis variationisque expertem profitetur, quæ suis ad Deum precibus dicit : « Tu autem idem ipse » es [1]; » quæ Dei dictum hoc esse docet : « Non mutor [2]; » hæc, inquam, doctrina impia judicatur, quia ab eorum societate, qui de Deo impia sentiunt, abhorret.

XXII. Post Celsus circumcisionis apud Judæos usum non reprehendit, sed ait « Judæos illam ab Ægyptiis fuisse mu» tuatos. » Nimirum Ægyptiis maluit fidem adjungere, quam Moysi, qui Abrahamum scribit primum hominum circumcisum fuisse. Illius vero Abrahami nomen et cum Deo familiaritatem non Moyses memoravit solus. Multis etiam eorum qui excantant dæmonia, usurpatur istud : « Deus » Abrahami [3]; » hincque indicant qua cum Deo vir ille justus fuerit familiaritate conjunctus. Quocirca « Deum Abra-

[1] Psalm. CI, 28. — [2] Malach. III, 6. — [3] Gen. XVII, 28.

» hami » invocant, etiamsi nesciant quis ille fuerit Abrahamus. Quod idem de Isaac, de Jacob, de Israël dicendum est: quæ nomina, licet, ut in confesso est, hebraïca sint, in suis tamen ritibus adhibent Ægyptii, cum aliquid mirabile pollicentur. Quod ad circumcisionem spectat, qua primus Abrahamus usus est, quamque Jesus a suis discipulis observari noluit, ejus rationes exponere nunc non cogito, nec illius explicandæ hic opportunus est locus, sed pugnandum est contra Celsum; et quia putavit falsi convicturum se facilius christianismum, si judaïcam religionem cui suam originem debet, falsam esse ostenderet, funditus everti oportet quidquid calumniarum in illam religionem fudit.

XXIII. Pergit Celsus: « Hi Moysen suum ducem secuti » caprarii oviumque pastores, rusticanis dolis decepti unum » Deum esse crediderunt. » Ostendat igitur quomodo, dum caprarii oviumque pastores nulla, ut putat, ratione a deorum cultu deficiunt, ipse approbare possit multitudinem deorum, quos Græci aliique Barbari colunt. Dicat quid rei, qua natura sit Mnemosyne, quæ Musas ex Jove genuit, vel Themis, quæ Horas. Gratias semper nudas probet revera existere. At non poterit illa Græcorum figmenta, quibus corpora tribui videntur, ex illorum operibus deos esse demonstrare. Cur enim veræ magis essent illæ Græcorum de diis fabulæ, quam, verbi causa, Ægyptiorum, quorum lingua nec Mnemosynem novem Musarum matrem, nec Themidem Horarum, nec Eurynomen Gratiarum, nec alia Græcorum nomina admittit? Quanto igitur evidentius, quanto his omnibus figmentis melius est argumentum quo quis ex præclaro rerum quæ in mundo conspiciuntur, ordine persuasus, illius mundi veneratur conditorem, unius secumque omni ex parte consentientis unum. Qua quidem partium omnium conspiratione et consensu liquet mundum

a pluribus creari non potuisse, neque pluribus animabus regi quæ totum cœlum moveant : cum una ferendo ab oriente in occidentem firmamento sufficiat continendisque partibus, quæ, ut ex se perfectæ non sint, mundo tamen sunt necessariæ. Quidquid enim in mundo est, mundi sunt partes, non totius autem pars Deus. Nam pars est quid imperfectum, quod Deo minime convenit. Forte etiam, si qui voluerit altius scrutari, Deum nec partem, nec totum esse probaverit. Sane totum constat ex partibus. At ratio nunquam summum Deum admitti patietur ex partibus conflatum, quarum singulæ non possunt quod reliquæ omnes.

XXIV. Sequuntur hæc Celsi : « Hi caprarii et pastores » unum esse Deum crediderunt, sive illum Excelsum, sive » Adonaï, sive Cœlestem, sive Sabaoth, sive quovis alio no» mine hunc mundum appellare maluerint; neque quid ultra » cognoverunt. » Et paulopost : « Nihil interest quo nomine » vocetur Deus sive Jovis, ut apud Græcos, sive alio quoli» libet apud Ægyptios aut apud Indos usurpato. » Quibus respondendum, altam et arcanam esse de nominum natura quæstionem; utrum, sicut placet Aristoteli, ex instituto imposita sint rebus vocabula : an, ut volunt Stoïci, ex natura sint, primis vocibus res ipsas imitantibus, unde post nata nomina fuerint; quod ex nominum originationibus eruere sibi visi sunt : an, ut docuit Epicurus a Stoïcis dissidens, natura quidem nomina sint, sed ita ut primi homines quasdam voces effuderint diversas pro diversis, in quas incidebant, rebus. Hic igitur si probare possumus natura vim inesse quibusdam nominibus, quibus utuntur aut Ægyptiorum sapientes, aut apud Persas eruditiores Magi, aut inter Philosophos Indos Brachmanes, vel Samanæi, et apud alias gentes; si planum facere possumus, quam vocant magiam, eam non esse, ut Epicuri et Aristotelis asseclis visum est, rem omnino futilem; sed certam potius constantemque,

ut ejus periti docent, tametsi reconditas habeat rationes perpaucis cognitas : tunc dicemus nomina Sabaoth, Adonaï, aliave apud Hebræos magna veneratione pervulgata, vulgarium non esse creatarumque rerum, sed ad reconditam quandam Theologiam pertinere, quæ tendit mentemque erigit ad rerum omnium conditorem. Quamobrem hæc nomina si ea quam inter se habent, naturali serie pronuncientur, insignem vim habent. Unde etiam fit, ut alia Ægyptiace pronunciata in quosdam dæmones quorum potestas ad hæc aut illa sola pertingit, alia Persice in alios dæmones, et sic per singulas gentes ad quosdam usus adhibeantur. Atque ita invenietur pro variis variorum locorum dæmonibus propria horum locorum gentiumque usurpari vocabula. Quisquis igitur ingeniosius ad has res vel modice animum adverterit, is cavebit ne aliena rebus nomina accommodet : idem alioquin peccaturus ac illi, qui Dei nomen imprudenter in materiam inanimam transferunt : vel qui boni appellationem primæ causæ aut virtuti et honesto detractam in cæcas divitias, in aptam carnium, sanguinis, ossiumque compositionem in qua bonus corporis habitus positus est, aut in eam quam vocant generis nobilitatem conferunt.

XXV. Nec fortasse minus periculi fuerit Dei aut boni nomen ad ea deducere ad quæ non oportet, quam nomina in arcanis disciplinis adhiberi solita permutare, ita ut deteriora potioribus, potiora deterioribus aptentur. Prætereo Jovis nomen non audiri, quin statim animo se offerat Saturni et Rheæ filius, Junonis conjux, Neptuni frater, Minervæ et Dianæ parens, Proserpinæ propriæ filiæ stuprator : neque posse Apollinem nominari, quin in animum subeat Latonæ et Jovis filius, Dianæ frater fraterque Mercurii eodem patre prognatus; et quæcumque alia finxerunt sapientes, ut vult Celsus, dogmatum parentes, priscique Græcorum Theologi. Qua enim sorte is qui Jupiter proprie voca-

tur, Saturnum pro patre, Rheam pro matre non haberet? Idem de aliis qui dii appellantur, dicendum. Quod crimen non cadit in eos, qui Sabaoth, Adonaï, aut aliud nomen occulta quadam ratione Deo imponunt. De appellatione autem Angelorum Dei, quorum alius Michael, alius Gabriel, alius Raphael nominatur, quisquis in arcana nominum disciplina versatus fuerit, reperiet indita illis fuisse nomina convenientia rebus, quas Dei summi voluntate in universo mundo administrant. Atque ad hanc nominum disciplinam pertinet etiam Jesu nostri nomen, quod innumeros ex animis corporibusque dæmones palam omnibus fugavit, vim exerens suam in eos, e quibus ejecti sunt illi dæmones. Addo quod testantur in incantandi arte exercitati, incantationem propria lingua pronunciatam efficere quod pollicetur, incassum autem cadere, nec quidquam posse, cum aliena quavis lingua facta est. Quamobrem non in sensu rerum, sed in vocum qualitate et proprietate vis hujus aut illius rei efficiendæ sita est. Ac his quidem rationibus defendemus etiam Christianos, qui pro sua religione certantes mori præoptant, quam Deum Jovis nomine, aut illum aliena lingua appellare. Aut enim illum simpliciter nuncupant Deum aut nomini addunt, omnium conditorem, aut cœli et terræ opificem, qui ad genus humanum quosdam sapientes misit, quorum nominibus adjectum Dei nomen vim quandam apud homines exerit. Multa hoc loco et alia de nominibus dici possent adversus eos, qui putant nihil referre quomodo eis utamur. Nam si Plato est admirationi quod, cum Philebus cum Socrate colloquens voluptatem appellasset Deum, Socratis in ore id responsi posuerit : « Magna mihi est erga » deorum nomina religio : » quanto magis probanda est Christianorum pietas, qui nomen fabulis celebratum rerum omnium conditori accommodare nolunt. Verum hac de re impræsentiarum satis.

XXVI. Nunc videamus quo pacto Celsus ille qui se omnia scire profitetur, calumnietur Judæos dicens : « Angelis » eos cultum tribuere, magicisque artibus dare operam quarum illis Moyses doctor fuit. » Quonam enim scriptorum Moysis loco invenerit ab isto legislatore tradi cultum Angelorum, dicat ille qui rerum Christianarum Judæarumque tam peritum se jactitat. Quomodo etiam magicæ artes locum habeant apud Moysis discipulos qui in ejus libris legerunt illud : « Incantatoribus non adhærebitis, ut polluamini » per eos [1]? » Deinde recipit se ostensurum, « quomodo Judæi » decepti ignorantia aberraverint. » Equidem si Judæorum de Jesu Christo ignorantiam deprehendisset, quæ inde nata est quod prophetias non intellexerint, vere ostendisset quomodo Judæi aberraverint. Sed ad id ne advertere quidem voluit : proinde errorem numero habet, qui errores minime sunt. Postea pollicitus de Judæorum rebus disserturum sese alio loco [2], primum de Salvatore nostro sermonem facit ut de societatis institutore qua Christiani sumus; aitque : « illum paucis admodum abhinc annis hanc doctrinam invexisse, fuisseque Dei filium a Christianis existimatum. » Ad id quod dicit illum ante paucos annos exortum esse, sic respondeo. An Jesus suam disseminare doctrinam volens, sine Deo potuit paucis his annis tantum perficere, ut in multis hujusce nostri orbis locis, multos Græcos et Barbaros, multos sapientes et ignaros ad suam doctrinam alliceret et ita persuaderet, ut, quod de alia religione nunquam auditum est, ad mortem certare pro Christianismo, quam illum ejurare mallent. Ego quidem non quo meæ religioni assentari velim, sed res suo quamque momento ponderans, dicere ausim, qui sibi proponunt ægris corporibus restituere sanitatem, eos hunc finem non assequi sine Dei voluntate.

[1] Lev. XIX, 31.

[2] Vide D. Guillon, tom. II, pag. 30 et seq.

At si quis posset a vitiorum colluvie, a libidine, a nequitia, a contemptu Numinis animas avertere, tantique operis specimen in centum hominibus (exemplo sit numerus) dedisset, quos revocasset ad meliorem frugem; hunc nemo jure dixerit sine Deo centum illos homines a tantis vitiis liberavisse. Quod si qui hæc prudenter recogitans concesserit, nihil boni sine Deo hominibus accidere, quanto fidentius id de Jesu affirmabit, cum eorum qui Christi doctrinæ adhæserint, pristinos cum novis mores comparabit, animadvertetque quantis spurcitiis, quantis injustitiis, quantis cupiditatibus dediti illi ante fuerint, quam decepti, ut Celsus suique similis loquuntur, fuissent, hancque amplexi essent doctrinam, quæ illorum judicio est humanæ vitæ pernicies; quanto autem, ex quo illi doctrinæ se dociles præbuere, æquiores, graviores, constantioresque sint redditi, ut eorum quidam cum eximiæ puritatis amore, tum quo castius ad cultum divinum accedant, venereis voluptatibus etiam lege permissis abstineant.

XXVII. Hæc qui secum reputaverit, is Jesum et majora humanis viribus ausum esse, et quæ ausus est, perfecisse intelliget. Nam vel ab initio nemo non impedire conatus est, quo minus Jesu doctrina per totum orbem spargeretur, reges cujusque ætatis, exercituum præfecti et duces, quicumque, ut verbo dicam, aliqua potestate præditi fuerunt, præterea qui in urbibus auctoritate pollebant, milites, populi. Hos omnes vicit, quippe quæ doctrina Dei erat, et natura hujusmodi, quæ nec impediri posset, et adversarios omnes superaret. Græciam omnem, majorem Barbararum gentium partem subegit, innumerasque animas ad Dei cultum, quem docebat, ascivit. Quoniam autem plures ubique sunt ignari et rustici, quam in scientiis exercitati; necesse fuit in tanta eorum multitudine, qui doctrinæ manus dabant, plures esse rudes et rusticos, quam litteratos. Ta-

men Celsus nolens ad hæc animum advertere, benignam hanc doctrinam, et pertingentem ad omnem animam solis ortum, pro simplicitate habet, putatque illa doctrina solos rudes devictos esse, propterea quod rudis ipsa est et nequaquam ad persuadendum efficax. Neque tamen solos simplices dicit hac doctrina ad Dei secundum Jesum cultum adductos fuisse : fatetur enim ex eis multos esse modestos, temperatos, prudentes, et idoneos qui allegoriam intelligant.

XXVIII. Quia vero puerulum imitans quem Rhetor exerceret, personas fingit, Judæumque inducit objicientem Jesu puerilia quædam et prorsus indigna Philosophi canitie, age et hæc pro virili examinemus, ostendamusque illum Judæo personam formasse, quæ non ubique sibi constat. Apud illum igitur Judæus cum Jesu colloquitur, ipsumque multis, ut putat, nominibus reprehendit. Ac primum, « quod se finxerit natum ex virgine; » deinde vitio dat, « quod ex vico Judaico sit ortus[1], atque ex matre indigena » et paupercula, nendoque victum quæritante; » tum « quod » ejus mater a conjuge, qui faber erat, expulsa fuerit, adul» terii convicta. » Præterea « quod hæc a conjuge extrusa et » vagata turpiter clanculario partu Jesum ediderit; quod» que is propter paupertatem in Ægypto mercede operam » suam locans, ibi arcanas quasdam artes, quas Ægyptii » magni æstimant, didicerit; et postea in patriam reversus » tantum se propter illas artes extulerit, ut etiam se Deum » appellaret. » Mihi vero, qui nihil possum ab infidelibus audire quin discutiam et a fundamentis perscruter, hæc omnia simul fidem facere videntur dignum extitisse Jesum prophetia qua filius Dei nuncupatur.

XXIX. Nam genus quidem, parentum dignitas et præcellentia, amplæ eorum ad filium liberaliter educandum

[1] Vide D. Guillon, tom. II, pag. 32 et seq.

facultates, splendida et illustris patria, multum conferunt ad splendorem, ad gloriam, ad nominis celebritatem: quando vero aliquis, cui hæc omnia secus contigerunt, potest e tot difficultatibus ad claritatem emergere, commovere sui fama audientium animos, fieri celebris et clarus, famaque sui nominis universum orbem implere insolita de ipso prædicantem, quis indolem hujusmodi sponte et ex seipsa generosam, magnis rebus operam dantem, eximia fiducia præditam non admiretur? Si quis autem altius scrutari velit, an non is quæsiturus est, quonam modo ille parce et in paupertate educatus, nullisque liberalibus disciplinis eruditus, rudis et imperitus artium, quæ sunt ad flectendos, demulcendos, conciliandosque sibi plurium auditorum animos accommodæ, aggressus sit nova dogmata promulgare, doctrinamque in genus humanum invehere, quæ et Judæorum ritus, intactis tamen eorum prophetis, abolet, et maxime Græcorum de Numinis cultu leges evertit? Qui fieri potuit, ut idem ille sic institutus, nihilque magnum, ut ipsi ejus obtrectatores confitentur, ab homine edoctus, de Dei judicio, de criminum pœnis, de virtutum præmiis talia tamque non contemnenda dissereret, ut non agrestes modo et illitteratos, sed etiam non paucos ex iis ad se alliceret, qui acutiore ingenio erant et poterant arcana perscrutari, quæ rebus specie vilioribus, ut ita dicam, velut involuta latebant. Apud Platonem cum Seriphius quidam exprobrasset Themistocli bellicæ virtutis gloria celeberrimo, quod non propria virtute splendorem esset assecutus, sed quia patria illi contigerat totius Græciæ clarissima, is gratus in patriam, quam ad suum honorem contulisse noverat, respondit: « Nec ego, si Seriphius essem, » ita clarus; nec tu, si Atheniensis, fuisses Themistocles. » Noster autem Jesus, cui probro datur quod ex vico ortus sit eoque non Græcanico nec alius gentis celebratæ, qui

male audit quod pauperculæ operariæque matris sit filius, quod inopia coactus patriam reliquerit, suamque in Ægypto mercede locaverit operam; Jesus ille, qui non solum Seriphius, ut eodem exemplo utar, ex minima despicatissimaque insula ortus; sed etiam Seriphiorum, ut ita dicam, ignobilissimus erat, valuit permovere totum orbem, non modo magis, quam Atheniensis Themistocles, sed etiam quam Plato, aut Pythagoras, aut quidquid sapientum, regum, imperatorumque toto orbe fuit.

XXX. Quis igitur, qui naturam rerum haud negligenter consideret, non admiretur eum gloria potuisse vincere et ea omnia, quæ infamiæ esse poterant, et quotquot unquam celebres fuerunt? Nam ex iis qui sibi inter homines nomen fecerunt, paucos reperias, qui pluribus simul nominibus gloriam comparaverint. Alius quidem sapientia, alius imperatoriis artibus, quidam ex Barbaris portentosa incantationum potestate, alii aliis virtutibus enituere fueruntque admirationi, non multis simul. Ille autem præter cætera et sapientia et miraculorum potestate et imperandi scientia fuit admirabilis. Neque enim ut Tyrannus quibusdam persuasit secum a legibus deficere; nec ut latro qui adversus homines suos armat asseclas; nec ut opulentus qui obvios allicit largitionibus; nec ut quispiam eorum quorum agendi ratio manifeste est vituperanda; sed ut magister qui summi Dei doctrinam, cultum, omnemque morum tradit disciplinam, quæ supremo Deo conciliare potest quicumque suos ad eam mores composuerint. Ac Themistoclis quidem aut ullius virorum illustrium nihil erat quod gloriæ adversaretur. Ille autem præter jam dicta, quæ tenebris obruere poterant indolem quamlibet generosam, sublatus in crucem mortem passus est, quæ visa fuit ignominiosa, et quæ erat hujusmodi, ut ea vel jam ante comparata gloria obliterari, abalienari ab ipso quicumque, ut putant qui ejus doctrinam

non receperunt, decepti fuerant, et ad damnandum impostorem excitari potuissent.

XXXI. Mirum etiam est unde discipulis, qui, ut obtrectatores Jesu dicunt, nec eum a mortuis suscitatum vidissent, nec eum divinum quidpiam esse persuasum habuissent, in mentem venisset non reformidare quæ magister passus fuerat, intrepide se periculis committere, patriamque relinquere, ut ex voluntate Jesu doctrinam sibi ab ipso traditam docerent. Nam arbitror neminem fore qui, rebus diligenter perpensis, dicat illos tumultuosam vitam propter Jesu doctrinam electuros fuisse, nisi eos vehementer persuasisset et ex suis præceptis vivere et alios ad ea capessenda adducere : præsertim cum, ut sunt humanæ res, in præsens exitii periculum se conjiciat, quisquis nova quocumque promulgare audet, infensosque sibi reddere, quicumque sunt priscis dogmatibus et consuetudinibus addicti. An non id periculi viderunt Jesu Apostoli, cum ausi sunt non solum Judæis ex propheticis sermonibus probare, eum esse, quem prophetæ prædixerant; sed etiam reliquis gentibus eum, qui heri et nudius tertius cruci affixus fuerat, hanc ultro mortem pro humano genere subiisse; eis hac in re similem, qui mortem oppetierant, ut patriam suam a grassante pestilentia, aut sterilitate aut tempestatibus liberarent? Ita enim natura comparatum videtur ob arcanas multisque difficiles captu rationes, ut unius justi mors sponte suscepta dæmones illos averruncet, qui pestilentia, sterilitate, aut tempestatibus, aliisque id genus calamitatibus terras vexant. Dicant igitur, qui nolunt credere Jesum in cruce hominum causa mortem obiisse, an non multarum Græcarum et Barbararum historiarum fide credant quosdam pro salute communi occubuisse morte, ut ab urbibus gentibusque calamitates averterent? An hoc quidem factum est, sed a vero alienum est, eum, qui pro homine habitus est, mortem

subiisse, quo magnus dæmon dæmonumque princeps profligaretur, qui omnes, quæ in terris sunt, hominum animas in suam potestatem redegerat? Hæc cum animadvertissent Jesu discipuli aliaque plura quæ verisimile est eos ex arcanis cum illo colloquiis didicisse, simulque quadam virtute repleti (nec enim illis robur et audaciam indiderat nescio quæ Poëtarum Virgo, sed potius Dei prudentia et sapientia) studuerunt non solum apud Argivos, sed etiam apud omnes Græcos et Barbaros,

Illustres fieri lateque effundere famam.

XXXII. Sed revertamur ad Judæi prosopopœam, ubi narrat ille Jesu matrem, cum a fabro, qui sibi illam desponderat, temeratæ pudicitiæ rea gravidaque e milite, cui Panthera nomen erat, deprehensa esset, expulsam fuisse: et videamus, an, qui et admissum a virgine cum Panthera adulterium et a fabro expulsionem finxerunt, has fabulas non cæco animo commenti sint, ut insolitum e Spiritu sancto conceptum e medio tollerent. Nam ita præter consuetudinem est hæc historia, ut alio modo eam refellere potuissent, nec velut inviti assentiri Jesum non esse vulgari more natum ex conjugio. Sane consentaneum erat, qui insolito Jesu ortui fidem abrogarent, ab eis mendacium confingi. Sed invenire mendacium nullo modo verisimile, et quo admisso nihilominus verum est Jesum a Virgine non fuisse e Josepho conceptum, fraus erat iis qui figmenta audire et coarguere norunt, conspicua. Nam quomodo probabile est, eum qui tanta susceperit pro humano genere, dederitque quantum in se erat operam, ut omnes Græci pariter et Barbari metu judicii divini absisterent a vitiis et in omnibus rerum omnium conditori placere studerent, non mirandam habuisse nativitatem, sed omnium nequissimam ac turpissimam? Interrogo Græcos et in primis Celsum,

qui aut cum Platone sentit, aut saltem Platonica adducit: Qui animas hominum immittit in corpora, is turpissimo omnium ortu ac ne per legitimas quidem nuptias in vitam hominum induxerit eum, qui tanta aggressurus, tot erudi-turus, tam multos homines a vitiorum proluvie revocaturus erat? An non multo probabilius est animam occultis quibus-dam rationibus (loquor nunc juxta Pythagoram, Platonem, Empedoclem, quos sæpe Celsus nominavit), addictam cor-pori, corpori addici pro meritis præteritisque moribus? Ve-risimile ergo est eam animam, quæ multis hominibus (non dico omnibus, ne nimium præjudicare videar) utilior fu-tura erat humano generi, opus habuisse corpore, quod non solum esset humanis corporibus perfectius, sed etiam præ omnibus excelleret.

XXXIII. Nam si hæc vel illa anima occultis quibusdam causis non merita quidem brutæ animantis corpore includi, neque digna tamen, quæ rationalis animantis corpus occu-pet, induitur portentosum corpus, ita ut ob caput reliquo corpori minus attemperatum nimisque angustum ratio suas functiones exsequi nequeat; alia vero tale corpus accipit, ut paulo plus quam illa sapiat; ac rursum alia magis, prout natura corporis magis minusve rationi refragatur: quid ve-tat esse aliquam animam, cui novum insolitumque corpus detur, quod quidpiam cum aliis humanis corporibus com-mune habeat quidem, quo cum aliis versari possit; sed quod tamen aliis antecellat, ut anima queat immunis ab vitio permanere? Quod si etiam verum est quod affirmant Physiognomici, ut Zopyrus, Loxus, Polemon, aut quilibet eorum qui hac de arte scripserunt magnaque se scire præ-dicant, corpora omnia esse moribus animarum accommo-data; an oportuit illi animæ, quæ singulari modo in hanc vitam ventura erat magnasque res factura, tribui corpus, quod, ut opinatur Celsus, ex Pantheræ et virginis adulterio

natum fuisset? Sane ex hoc impudico coitu prodiisset potius insanus quispiam, hominum pernicies, intemperantiæ et injustitiæ reliquorumque vitiorum magister, quam temperantiæ, justitiæ cæterarumque virtutum doctor.

XXXIV. Verum, ut etiam Prophetæ prædixerunt, ex virgine (hoc enim promissum signum fuit) nasci debuit is, cujus nomen cum rebus gestis consentaneum fuit, et ex cujus ortu cognitum est Deum fore cum hominibus. Ac Judæi prosopopœæ opportune objecturum me arbitror Isaiæ vaticinium, quo prænunciatum est Emmanuël ex virgine nasciturum. Illud non retulit Celsus, sive nescierit, quamvis omnia se scire profitetur, sive sciens volensque dissimulaverit, ut ne sententiam suo proposito adversam invitus astruere videretur. Sic autem habet: « Et adjecit Dominus » loqui ad Achaz : Pete tibi signum a Domino Deo tuo in » profundum, sive in excelsum. Et dixit Achaz : Non petam » et non tentabo Dominum. Et dixit : Audite ergo, domus » David : numquid parum vobis est molestos esse hominibus, » quia molesti estis et Deo meo? Propter hoc dabit Domi» nus ipse vobis signum. Ecce virgo concipiet, et pariet fi» lium, et vocabitur nomen ejus Emmanuël, quod interpre» tatur nobiscum Deus[1]. » Hoc autem vaticinium a Celso fuisse malo animo prætermissum hinc mihi perspicuum est, quod, quamvis multa ex Matthæi Evangelio, ut exortam in Jesu nativitate stellam aliaque miracula memoraverit, de illo ne verbum quidem faciat. Quod si Judæus de voce rixari volet negabitque scriptum esse : « Ecce virgo; *sed* » Ecce adolescentula : » dicemus vocem *Alma*, quam septuaginta Interpretes per *virginem*, alii per *adolescentulam* verterunt, in Deuteronomio, ut aiunt, reperiri, ut virginem significet. Sic enim ibi : « Si puellam virginem des» ponderit vir, et invenerit eam aliquis in civitate et concu-

[1] Isai. VII, 10.

» buerit cum ea, educetis utrumque ad portam civitatis » illius, et lapidibus obruentur et necabuntur: adolescen- » tula, quia non clamavit cum esset in civitate; vir, quia » humiliavit uxorem proximi sui[1]. *Et deinceps:* Sin autem » in agro repererit vir puellam, quæ desponsata est, et ap- » prehendens concubuerit cum ea, ipse morietur solus, » puella nihil patietur, nec est rea mortis[2].»

XXXV. At ne videamur hebraïcam adhibere vocem, ut iis, qui an huic assentiendum sit nec ne, nesciunt, persuadeamus ortum ejus, de cujus generatione dictum est *nobiscum Deus*, a prophetis fuisse pronunciatum; age ex ipsismet verbis quod dicitur astruamus. Narratur Dominus dixisse Achaz: « Pete tibi signum a Domino Deo tuo in profun- » dum sive in excelsum. » Sequitur signum datum, nempe: *Ecce virgo concipiet et pariet filium.* Ecquod autem signum est parere puellam non virginem? Et utri mulieri magis convenit genuisse Emmanuël aut nobiscum Deum, ei, quæ virum experta solito fœminarum more conceperit; an illi, quæ pura et intacta virgo concepit? Certe hanc magis decet generare prolem, de qua nata dicatur: *Nobiscum Deus.* Si quis cavilletur dictum esse Achaz: « Pete tibi signum a » Domino Deo tuo; » interrogabimus quis temporibus Achaz genuerit prolem de qua nata dictum sit, *Emmanuël*, quod est, *nobiscum Deus.* Quod si nullus inveniatur, manifestum est id quod dictum fuit Achaz, domui David dictum fuisse; quia scripturæ testantur Salvatorem secundum carnem ex Davidis semine natum esse[3]. Signum autem dicitur « in » profundum aut in excelsum » esse petendum; propterea quod « qui descendit, ipse est et qui ascendit super omnes » cœlos, ut impleret omnia[4]. » Atque hæc dico quasi rem habens cum Judæo qui prophetiæ adjungit fidem. Dicat vero Celsus aut aliquis ejus sodalium, qua mente propheta

[1] Deut. XXII, 23. — [2] Ibid. 25. — [3] Joan. VII, 42. — [4] Ephes. VI, 10.

de futuris hæc aliave in prophetiis scripta prædicat, præsagane futurorum an non? Nam si præscia futurorum, divinum spiritum habebant prophetæ : sin futurorum ignara, explicet quodnam mentis genus habeat, qui tam audacter de futuris rebus pronunciat, et qui prophetiis in sui admirationem Judæos rapit.

XXXVI. Quoniam vero in Prophetarum mentionem incidimus, non Judæis tantum, qui credunt eos divino Spiritu locutos fuisse, utilia erunt quæ addituri sumus, sed etiam iis, qui inter Græcos æqui fuerint. His ergo dicimus admittendum esse necessario[1], apud Judæos fuisse prophetas : siquidem in datis sibi legibus contineri, credere conditori quemadmodum acceperant, nec a lege occasionem sumere debuerint ad Gentilium deorum multitudinem deficiendi. Hoc autem necessario admittendum esse efficio. Scriptum est in Judæorum lege : « Gentes divinationes et vaticinia » audient[2]; » illi autem populo dicitur : « Tibi autem non » sic dedit Dominus Deus tuus. *Et mox :* Prophetam ex fra- » tribus tuis suscitabit tibi Dominus Deus tuus. » Cum igitur futurorum cognitionem gentes quærerent sive ex oraculis, sive ex auguriis, sive ex auspiciis, sive ex ventriloquis, sive ex aruspicibus, sive ex Chaldæis genethliacis, quæ omnia Judæis erant prohibita : hi, si nullam aliunde habuissent res futuras cognoscendi viam, vel solo hominibus insito hujus notitiæ pruritu adducti, sua sprevissent quasi nihil illis divinum inesset, non alium post Moysen prophetam recepissent, eorum sermones litteris non mandassent, transfugissent ad oracula divinationesque gentium, aut simile quidpiam apud se instituere conati fuissent. Itaque nihil mirum apud illorum prophetas etiam de vulgaribus rebus esse vaticinia, ad eorum solamen qui ejusmodi rerum

[1] Vide D. Guillon, tom. II, pag. 37 et seq.

[2] Deut. XVIII, 14, 15.

desiderio tenerentur. Hujusmodi vaticinia fuerunt Samuëlis de asinis perditis[1], et *Ahiæ* de morbo filii regis, cujus meminit liber tertius Regum[2]. Alioquin quomodo potuissent legis Judaïcæ præcones increpare eum qui idolorum oracula consulere voluisset, quemadmodum Elias his verbis Ochoziam increpasse invenitur : « An propterea quod non sit » Deus in Israël, vos itis in Baal inquirere muscam Deum » Accaron[3] ? »

XXXVII. His omnibus mihi satis probatum videtur et Salvatorem nostrum ex virgine nasci debuisse, et apud Judæos fuisse prophetas, qui de rebus futuris prædicerent non ea tantum quæ omnes homines æque spectabant, ut quæ de Christo, de terrenis regnis, de iis quæ Israëli adventura erant, de gentibus quæ Salvatori crediture erant, aliisque ad Christum pertinentibus dicta sunt; verum etiam quæ singulorum scire intererat, ut quo loco perditæ Cis asinæ invenire poterant; quis futurus erat morbi, quo ægrotabat filius Regis Israël, exitus; aut si quid aliud ejusdem generis in sacris litteris notatur. Id etiam dicendum Græcis, qui nolunt credere Jesum esse natum ex Virgine, conditorem in variorum animalium generatione declarasse hanc sibi fuisse potestatem, ut, si libuisset, quod erga unum fecit, id in cætera atque etiam erga hominem faceret. At inter animantes quædam fœminæ sunt, quæ, tametsi cum masculis non jungantur, sui tamen generis successionem servant, sicut produnt de vulturibus ii qui de animalibus scripsere. Quid igitur incredibile est, a Deo, qui divinum quemdam magistrum ad humanum genus mittere volebat, provisum fuisse, ut nasciturus Christus alia ratione in lucem prodiret, ac cæteri homines qui ex viri cum fœmina consortio nascuntur ? Quid quod et ipsi Græci fatentur non omnes homines prognatos esse ex mare et fœmina. Si

[1] I Reg. IX, 20. — [2] III Reg. XIV, 12. — [3] IV Reg. I, 3.

enim factus est mundus, quod multis etiam Græcorum placet, necesse est primos homines non fuisse hoc modo natos, sed potius ex terra, quæ rationem seminum continebat. Quod quidem mihi longe minus probabile videtur, quam Jesum nasci perinde ac cæteros homines, dimidia saltem ex parte. Sed quoniam cum Græcis agimus, non alienum fuerit etiam Græcis historiis uti, ut ne soli rem tam insolitam referre videamur. Non dubitarunt quidam scribere, cum non veteres et heroïcas, sed res novissime gestas narrarent, Platonem ex Amphictione esse natum, Aristonique interdictum fuisse ne ad illam accederet, donec filium ex Apolline conceptum peperisset. Verum hæc meræ sunt fabulæ hoc consilio excogitatæ, ut quem hominem sapientia et virtute cæteris antecellere existimabant, is a præstantioribus divinioribusque principiis suum corpus traxisse putaretur : quasi id deceret eos, qui majores sunt, quam homines esse solent. Quod autem Celsus Judæum inducit, qui cum Jesu colloquens fictam ejus, ut putat, ex Virgine nativitatem convitiis incessit eamque loco habet fabularum, quas de Danae, Melanippe, Auge, et Antiope Græci finxerunt; id scurram agentis, non serio scribentis hominis est.

XXXVIII. Præterea ex Evangelio secundum Matthæum decerpit historiam de Jesu in Ægyptum migratione. Sed miraculis tunc patratis et admonitioni ab Angelo factæ denegans fidem, nec investigans numquid mysterii innuat hæc Judææ derelictio et in Ægygtum fuga, quiddam confingit aliud, assensumque quodammodo præbet miraculis quæ Jesus fecit, et quibus multos adduxit, ut ipsum tanquam Christum sequerentur. At miracula illa non divina virtute, sed magicis artibus facta esse calumniatur. Ait enim « illum clam educatum, cum in Ægypto suam locasset ope-» ram artesque efficiendi miracula didicisset, hinc reversum » esse denique, et propter illa miracula se pro Deo vendi-

» tasse. » Ego vero non intelligo quomodo magus docuisset homines in omnibus suis actibus cogitare, Deum olim illorum omnium judicem fore, atque ita suos discipulos instituisset, quibus suæ doctrinæ administris usurus erat. Nam an discipuli sic instituti miraculis capiebant auditores, aut sine miraculis? Dicere nulla eos fecisse miracula, sed credidisse duntaxat et nulla adjutos persuadendi peritia, qualem apud Græcos Dialectica docet, novam doctrinam, quocumque ituri erant, promulgare agressos esse, perabsurdum est. Qua enim fiducia hanc prædicarent doctrinam, et novarent omnia? Si autem miracula patrabant, an simile veri est magos se tot in pericula conjecisse, ut doctrinam evulgarent, quæ magicas artes vetat?

XXXIX. Quæ dicta sunt non serio, sed risus captandi gratia tantum, ea refellere non videtur operæ pretium. Hujusmodi sunt hæc: « Pulchrane erat Jesu mater, atque » idcirco illam Deus, quem sua natura non patitur humanæ » formæ amore capi, amplexus est? an illum non decebat » deperire mulierem, quæ nec opibus pollebat, nec regio » erat genere, utpote quam ne in vicinia quidem ullus cog- » noscebat? *Pergit nugator ille:* Illam nec divina potestas nec » oratio ad faciendam fidem apposita servavit, quominus » odio habita a fabro expelleretur. Nihil igitur horum om- » nium, *inquit*, ad regnum Dei pertinet. » Nonne tibi videris audire eos, qui injuriis quosdam in triviis lacessunt, nulla habita honesti et decori ratione?

XL. Deinde ex Evangelio secundum Matthæum, fortasse et ex aliis Evangeliis arripit quod dicitur de columba quæ in Salvatorem nostrum a Joanne baptizatum descendit, idque pro figmento haberi vult. Postquam autem, ut putat, satis exagitavit de Salvatoris nostri ex virgine ortu historiam, non quæ sequuntur ordine persequitur. Nihil enim habet or-

[1] Matth. III, 16.

dinatum ira et odium. Qui rapiuntur hujusmodi perturbationibus, ii in eos, quos aversantur, fundunt quidquid primum in buccas venit; quippe quibus per eos affectus non licet accusationum capita prudenter suo quæque loco disponere. Ordinem enim si servasset, sumpto Evangelio cujus impetendi consilium ceperat, a primæ historiæ confutatione ad alteram refellendam sicque ad cæteras progressus fuisset. Contra vero Celsus ille, qui nostra omnia callere se jactitat, post ortum ex virgine, Spiritus sancti specie columbæ in baptismo descensum impugnat: deinde calumniatur vaticinia de nostri Salvatoris adventu : tum regreditur ad stellam nascente Jesu, ut scriptum est, exortam, et ad Magos qui ex Oriente puerum adoraturi venerunt. Sic multa tu ipse librum evolvens confusa nulloque ordine congesta reperies. Atque hoc argumento erit iis qui quærere ordinem et servare norunt, quam temeraria ostentatione suum librum inscripserit *sermonem verum*, quod nullus unquam e doctis Philosophis fecit. Plato negat hominis prudentis esse quidquam asseverare de rebus obscurioribus. Et Chrysippus sæpe, expositis quibus ipse motus fuerit rationibus, ire jubet ad eos, qui melius ipso disserant. Sed Celsus sapientior scilicet illis reliquisque Græcis, sicut professus est se scire omnia, sic suo libro titulum dedit *sermonis veri*.

XLI. Ne vero quis suspicetur nos de industria transilire ejus capitula, propterea quod deest quo illa refellantur; visum est pro viribus unumquodque confutare: non servato ordine quo res inter se cohærent, sed quem ipse suo in libro secutus est. Videamus igitur quid dicat ut Spiritum sanctum corporea columbæ specie a Salvatore conspectum inficietur. Sic adhuc Judæus alloquitur Jesum quem nostrum Dominum esse confitemur: « Ais tu in te a Joanne » lotum ex aëre simulacrum avis involasse. Quis, *pergit sciscitari Judæus*, quis fide dignus id a se visum testatur? Quis

» præter te et alterum, si tibi fides est, ex iis qui tecum
» pœna mulctati sunt, audivit vocem te Dei filium e cœlo
» declarantem ? »

XLII. Priusquam defensionem aggrediamur, monendum est vix ullam esse historiam, quam, etsi vera est, integram argumentis constituere et persuadere non sit difficillimum, et in quibusdam impossibile. Finge animo negari a quopiam ullum unquam fuisse bellum Trojanum, idque eo, quod multa sint huic historiæ admixta, quæ nunquam contingere potuerunt, ut Achillem fuisse deæ marinæ Thetidis et Pelei hominis filium, Sarpedonem Jovis, Martis Ascalaphum et Jalmenum, Æneam Veneris. Quo argumento hanc historiam astruemus? Quo modo nos expediemus ex fabulis quæ receptæ opinioni bellum vere Græcos inter et Trojanos ad Trojam gestum fuisse, contextæ sunt? Fac etiam a quopiam rejici quæ de Œdipode et Jocasta eorumque liberis Eteocle et Polynice narrantur, quia inserta fuerit de sphinge semipuella mentio. Habemusne quo historiæ illæ veræ esse demonstrentur? Idem sentiendum de Epigonis, tametsi nihil simile assutum narrationi fuerit; aut de Heraclidarum reversione aliisque id genus quamplurimis. Quisquis igitur legerit historias æquo animo, nec tamen in illis decipi voluerit, dijudicabit quibusnam habenda sit fides; quæ allegoriis interpretanda sint ex mente eorum, qui hæc vel illa commenti sunt; quæ etiam indigna fide sint utpote ad adulationem composita. Atque his lectores in universam Jesu Christi historiam præoccupare visum fuit, non quo acutiores ad nudam expertemque rationis fidem incitaremus; sed ut moneremus, iis, qui hanc historiam lecturi sunt, candido animo, diligenti investigatione, et in mentem scriptorum, si ita loqui fas est, introductione opus esse, ut inveniatur, quo quidque consilio scriptum fuerit.

XLIII. Primum igitur dicemus: si qui credere non vult

Spiritum sanctum specie columbæ visum fuisse, Epicuri aut Democriti sectator esset aut Peripateticus, locum utique haberet quæ introductæ personæ tribuitur oratio. Sed non animadvertit Celsus, homo ille sapientissimus, affingere se hæc verba Judæo, qui multa ex Propheticis litteris et incredibiliora credit, quam quod narratur de columbæ specie. A Judæo enim incredulo et hanc historiam quasi fabulam respuente requisierit quispiam: Heus tu, unde probes Dominum Deum Adam, Evæ, Caïn, Noe, Abraham, Isaac, Jacob dixisse, quæ illis dixisse tuæ testantur Scripturæ? Atque ut opponam huic historiæ historiam, dixerim ego Judæo isti: Hæc tui sunt Ezechielis: « Aperti sunt » cœli et vidi visionem Dei[1]: *quam enarrans subjicit:* Hæc » visio similitudinis gloriæ Domini. Et dixit ad me. » Si falsa sunt quæ de Jesu scripta sunt, quia nobis deest, ut putas, unde ea vera esse evidenter demonstremus utpote quæ ab illo solo, et, ut tibi observasse videris, ab altero ex supplicii sociis visa et audita fuerunt; quanto magis dicere licebit mera portenta finxisse Ezechielem, cum ait apertos fuisse cœlos, et cætera quæ sequuntur? Et hæc Isaiæ: « Vidi Dominum Sabaoth sedentem super solium excelsum et elevatum, et Seraphim stabant circa illum. Sex » alæ uni, et sex alæ alteri[2], » et cætera: unde habes vere ab illo fuisse conspecta? Nihil enim, o Judæe! in iis rebus suspicare mendacii, credis non modo eas a Spiritu sancto ostensas fuisse Prophetæ, sed illum etiam ab eodem spiritu afflatum eas et dixisse et litteris consignasse. Utri vero magis adjungenda fides est, illi qui sibi dicit apertos fuisse cœlos, vocem exaudivisse, vidisse Dominum Sabaoth sedentem super solium excelsum et elevatum, an Jesu? Nihil enim fecerunt Isaias et Ezechiel, quod cum iis, quæ Jesus fecit, comparari queat; hujus autem virtutes non enituere

[1] Ezech. I, I, 28; II, I. — [2] Isai. VI, I.

solum tempore illo, quo corpus indutus cum hominibus versatus est; sed usque adhuc ejus potestate fit, ut qui Deo per illum credunt, a vitiis ad meliorem vitam revocentur. Quam morum mutationem ejus potestate fieri planum et evidens hinc est, quod, cum, ut ipse dixit et experientia comprobatur, omnino deficiant qui messi animarum [1] dent operam, tot animæ tamen in areas Dei, quæ sunt Ecclesiæ, comportentur, et congregentur.

XLIV. Atque his Judæum urgeo, non quod Ezechiel et Isaiæ testimonio fidem abrogem; nam Christianus ego sum : sed usus sum iis, quæ una mecum credit, ut persuaderem Jesum magis, quam prophetæ, fide esse dignum, cum dixit, et suis discipulis, ut credibile est, narravit se talia vidisse et vocem audiisse. Dixerit fortasse alius, qui historiam de specie columbæ et de cœlesti voce scriptis mandarunt, non eos omnes affuisse quidem, cum hæc discipulis enarraret : sed spiritum illum, qui Moysen edocuit historiam longe ipso antiquiorem quæque a creatione mundi ad Abraham usque gentis Judaicæ auctorem pertinet, scriptoribus Evangeliorum revelasse prodigium, quod tempore baptismi Jesu apparuerat. Quæ autem causa fuerit, quamobrem aperti fuerint cœli, cur columbæ species visa fuerit, cur columbæ, et non alterius animantis specie Spiritus sanctus Jesu aspectabilem se præbuerit, is exponet, qui dono quod *sapientiæ sermo* [2] vocatur, ornatus fuerit. Hæc explicare nostri non est instituti. Id enim nobis propositum est ostendere a Celso male inductum fuisse Judæum, qui ejusmodi argumentis in dubium revocaret rem quam accidisse multo magis probabile sit, quam ea, quæ credit.

XLV. Memini autem me quondam, cum haberem colloquium cum Judæis ex eorum numero quos sapientes vocant, idque multis astantibus qui judices essent, his verbis

[1] Matth. IX, 37. — [2] I Cor. XII, 8.

usum esse : « Dicite, sodes, cum duo quidam ad hominum » genus advenerint, de quibus stupenda et quæ naturam hu- » manam superant, litteris mandata sunt, vester, inquam, » legislator Moyses qui de se ipso scripsit, et Jesus magis- » ter noster qui nullum de se scriptum reliquit, sed de quo » discipuli ejus in Evangeliis testimonium perhibent : quæ- » nam hæc partitio est Moysi quidem haberi fidem ut veraci, » quamvis Ægyptii impostorem eum fuisse et magis artibus » prodigia edere visum esse calumnientur; Jesu vero om- » nem abrogari fidem, quia vos illum incusatis? Nam utri- » que sua gens patrocinatur : Judæi quidem Moysi; Chris- » tiani vero quæ de Jesu ab ejus discipulis scripta sunt pro- » digia, pro veris habent; neque idcirco Moysis prophetiam » repudiant; imo hinc maxime confirmant quæ de Jesu cre- » dunt. Quod si nostræ de Jesu fidei rationem poscitis, » prius vos dicite cur Moysi credatis qui illum præcessit : » nos deinde dicemus cur isti credamus. Sed si tergiverse- » mini et recusetis probare cur ei credatis, nos impræsen- » tiarum vos imitabimur, et nostra argumenta tacebimus. » Nihilominus fateamini nullas vos de Moyse probationes » habere, et audite nostras de Jesu ex lege et prophetis de- » sumptas. Et quod mirabile prorsus est, quæ nobis de Jesu » lex et prophetæ argumenta suppeditant, iisdem Moysen et » prophetas demonstratur fuisse Dei prophetas. »

XLVI. Cæterum Lex et prophetæ referti sunt rebus insolitis, quæ sunt ejusdem fere naturæ ac quod scriptum est de specie columbæ et voce e cœlo missa cum Jesus baptizaretur. Spiritum autem sanctum fuisse, qui tunc sub specie columbæ visus est, probare puto Jesu miracula, quæ ut calumnietur Celsus, ait ea fuisse ab eo edita artibus quas apud Ægyptios didicerat. Nec iis solis utar; verum etiam, ut par est, iis quæ patraverunt Jesu Apostoli. Neque enim sine miraculis prodigiisque potuissent inducere eos, quibus

novam doctrinam novaque instituta tradebant, ut relictis patriis institutis, vel cum summo mortis periculo ipsorum documenta amplexarentur. Quin et etiamnum apud Christianos nonnulla supersunt illius spiritus sancti, qui columbæ specie apparuit, vestigia. Nam dæmonia ejiciunt, morbos curant, et volente Verbo futura prævident. Irrideat licet Celsus aut Judæus quem introduxit, quod dicetur, dicam nihilominus, multos ad religionem Christianam accessisse velut invitos: spiritu quodam repente sive per visum sive per somnium in illorum animos agente atque ita illos immutante, ut quod in illam conceperant odium deponerent, et pro illa mortem oppetere statuerent. Multa ejusmodi novimus, quæ si scriberemus, tametsi illorum oculati testes fuerimus, benignam risus materiam præberemus incredulis, qui nos ex eorum ingeniis quos talia finxisse norunt, judicantes, hæc etiam a nobis conficta esse existimarent. Testis tamen est Deus, cui arcana conscientiæ nostræ patent, nos divinam Jesu doctrinam non falsis narratiunculis, sed variis iisque evidentibus argumentis confirmare velle. Quoniam vero Judæus est, qui dubitat an Spiritus sanctus specie columbæ in Jesum descenderit, quærendum ab illo est, quisnam ille sit qui apud Isaiam ita se dicit missum a Domino, ut ambiguum sit Pater ne et Spiritus sanctus miserint Jesum, an Pater miserit Christum et Spiritum sanctum. Hoc posterius verum est. Et quia missus est primo Salvator, deinde Spiritus sanctus, ut quod a Propheta dictum fuerat, impleretur; oportebat autem, ut vaticinium hoc posteri impletum fuisse cognoscerent, idcirco quod factum fuerat, litteris mandarunt Jesu discipuli.

XLVII. Præterea monitum voluerim Celsum, apud quem Judæus quodammodo admittit Jesum a Joanne Baptista fuisse baptizatum, scriptorem, qui recens ab ætate Joan-

nis et Jesu fuit, Joannis mentionem fecisse et baptismi ab eodem in remissionem peccatorum collati. Nam Josephus libro decimo octavo antiquitatum testatur Joannem fuisse baptistam, quique iis, qui baptismum reciperent, pollicebatur fore, ut eorum peccata diluerentur. Idem, quamvis Jesum pro Christo non agnosceret, dum inquirit qua de causa Herosolymæ eversæ fuerint et templum solo æquatum, non dicit quidem, quod dicere debuit, in causa fuisse insidias, quas Jesu struxerant, mortemque quam Christo a Prophetis promisso intulerant; sed tamen quasi invitus a veritate non multum recedit. Ait enim hæc Judæis contigisse, ut Jacobus Justus, qui frater erat Jesu qui vocabatur Christus, vindicaretur; quoniam justissimum illum virum interfecerant. Jacobus ille est quem Paulus verus Jesu discipulus ait se vidisse ut fratrem Domini; fratrem autem, non tam ob sanguinis cognationem communemque ipsorum educationem, quam ob mores et doctrinam[1]. Si ergo dicit excisas propter Jacobum fuisse Hierosolymas, cur non fuerit rationi magis consentaneum dicere id accidisse propter Jesum qui Christus est? cujus divinitatis testes sunt tot Ecclesiæ hominum, qui a vitiorum colluvie aversi, conditori se totos addicunt, et in omnibus illi placere student.

XLVIII. Etsi igitur non habebit Judæus quo Ezechielem et Isaiam defendat, quia quæ nobis de apertis Jesu cœlis et audita voce objecit, eadem aut iis similia in illis aut in alio quopiam propheta reperimus; nos certe quantum in nobis est causam nostram tuebimur, dicentes, quemadmodum apud omnes, qui admittunt providentiam, in confesso est in multis per somnium sive perspicue, sive subobscure, imprimi visa, quædam de rebus divinis, quædam de futuris quæ ad hanc vitam pertinent; ita nihil absurdi esse, qua vi

[1] Galat. I, 19.

per somnium, eadem et per vigiliam visa insculpi, quæ aut illi ipsi, cui tribuuntur, prosint, aut illis, quibus est enarraturus. Et sicut per somnium nobis videmur pulsatis auribus audire, et cernere oculis, tametsi nec aures, nec oculi, sed sola mens permota fuerit; sic nihil absurdi fuerit, hoc idem accidisse Prophetis, quoties leguntur aut prodigiosa quædam vidisse, aut audivisse Domini verba, aut cœlos apertos fuisse conspicati. Neque enim arbitror necesse esse apertum fuerit sensibile hoc cœlum aut ejus corpus fissum, ut hæc Ezechiel scribere potuerit. Vide ergo ne forte hoc etiam modo, quod de Salvatore narratur, intelligere debeant, qui prudenter Evangelium legunt: quamvis id scandalo esse possit simplicioribus, qui pro ea qua sunt simplicitate, mundum istum commovent, totiusque cœli corpus compactum scindunt. Sed qui altius hæc rimabitur, is dicet quemdam ex scriptura generalem esse sensum divinum, quem solus beatus invenire novit, sicut Salomon ait: « Sensum divinum invenies[1]: » cumque sensus hujus species sint, visus aptus ad contemplandas res corporibus præstantiores, ut Cherubim et Seraphim; auditus, qui voces capiat alias ab iis quæ in aëre formantur; gustus, cui panis vivus et de cœlo delapsus[2] vitamque mundo conferens sapiat; olfactus, qui hæc vel illa odoretur ex quibus Christi bonum odorem Deo Paulus se esse dicit[3]; tactus denique, qualem habuit Joannes, qui ait se manibus Verbum vitæ contrectasse[4]: beatos Prophetas, cum divinum illum sensum assecuti essent, atque adeo divine viderent, divine audirent, divine gustarent, et olfacerent sensu, ut ita loquar, sensus experte, et fide Verbum ita tangerent, ut ejus defluvium manaret in ipsos sanitatem conferens, vidisse quæ se vidisse scribunt, audiisse quæ sibi audita esse dicunt, aliaque expertos esse similia, quemadmodum scribunt se libri sibi

[1] Prov. II, 5. — [2] Joan. VI, 33. — [3] 2 Cor. XV. — [4] I Joan. I, I.

oblati comedisse initium[1]. Sic Isaac odorem, qui e divinis filii vestibus afflabatur, olfecit, atque hanc spiritalem impertiit benedictionem: « Ecce odor filii mei, sicut odor agri pleni cui benedixit Dominus[2]. Sic etiam Jesus spiritali magis quam corporeo leprosum tetigit sensu[3], ut illum mea quidem sententia dupliciter purgaret, a lepra quidem corporis corporeo tactu, ut multi intelligunt; et ab alia lepra tactu vere divino. Sic igitur et Joannes testatus est, cum ait: « Vidi spiritum descendentem quasi columbam de cœlo, et » mansit super eum. Et ego nesciebam eum: sed qui misit » me baptizare in aqua, ille mihi dixit: Super quem videris » spiritum descendentem, et manentem super eum, hic est » qui baptizat in Spiritu sancto. Et ego vidi et testimonium » perhibui quia hic est filius Dei[4]. » Et, Jesu quidem cœli aperti sunt, nec ullus tunc præter Joannem scribitur cœlos apertos vidisse: Sed Salvator suis apostolis prædicens fore, ut cœlos apertos et ipsi cernerent, ait: « Amen, amen dico » vobis, videbitis cœlum apertum, et angelos Dei ascenden- » tes et descendentes super filium hominis[5]. » Sic et Paulus raptus est in tertium cœlum, cum illud prius apertum vidisset, ut pote Jesu Discipulus. Explicare autem cur dixerit: « sive in corpore, nescio; sive extra corpus, nescio: Deus » scit, non est præsentis temporis[6]. » Hoc addo falli Celsum, cum putat Jesum ipsum suis discipulis narrasse cœlorum apertionem et Spiritus sancti in se specie columbæ ad Jordanem descensum. Nullo scripturarum loco Jesus hæc se vidisse narrat. Nec vidit nobilis ille vir male convenire ei, qui de visione quæ in monte contigerat discipulis dixerat: » Nemini dixeritis visionem, donec filius hominis a mortuis resurgat[7], » ut discipulis quod visum a Joanne ad Jordanem et auditum fuerat, commemoret. Atque ex tota Christi vita

[1] Ezech. III, 2. — [2] Gen. XXVII, 27. — [3] Matth. VIII, 3. — [4] Joan. I, 32. [5] Ibid. 51. — [6] 2 Cor. XII, 2. — [7] Matth. XVII, 9.

facile videre est quantum de se loqui effugerit. Quocirca dicebat : « Si ego testimonium perhibeo de me ipso, testi» monium meum non est verum[1]. » Nec alia causa, nisi quia de se loqui fugiebat, et Christum se esse malebat operibus quam dictis comprobare, ei Judæi dicebant : « Si tu es Chris» tus, dic nobis palam[2]. » Quoniam vero apud Celsum Judæus est qui loquens de Spiritu sancto in columbæ specie, Jesum sic alloquitur : « Nemo id vidit præter te et quem » in testimonium advocas tui supplicii socium : » necesse est ostendere quam et hæc inepte Judæi personæ attributa sit oratio. Nec enim Judæi Joannem cum Jesu consociant, nec Joannis supplicium cum Jesu supplicio conjungunt. Quod argumento est, qui se omnia scire gloriatur, eum nescivisse quæ verba Judæi Jesum alloquentis personæ assignari oportuerit.

XLIX. Posthæc nescio quomodo velut data opera prætermittit argumentum, quo maxime ea quæ ad Jesum spectant, confirmantur; nempe illum a Judæorum Prophetis, a Moyse, et ab iis qui ante et post Moysen vixerunt, fuisse prænuntiatum. Opinor, non potuit refellere argumentum inde ductum, quod neque Judæi, neque ulla usquam hæresis Christum prædictum esse negaverint. Fortasse etiam illa de Jesu vaticinia nesciebat. Alioquin si scisset quæ Christiani dicunt, multos Prophetas de Salvatoris adventu fuisse prælocutos, non tribuisset Judæo orationem, qua Samarita aut Sadducæus usus fuisset multo convenientius : neque fictitius ille Judæus locutus esset sic : « Meus autem Propheta » dixit olim in Hierosolymis venturum esse Filium Dei, piorum » judicem, et improborum punitorem. » Nec enim e Prophetis unus de Christo prædixit. Et ut Samaritæ et Sadducæi, qui solos Moysis libros recipiunt, dicerent Christum in illis esse pronunciatum; certe non editum est hoc vaticinium

[1] Joan. v, 31. — [2] Id. x, 24.

Hierosolymis cujus urbis nomen ne Moysis quidem ætate fuerit. Utinam omnes nostræ doctrinæ calumniatores in eadem non modo rerum, sed etiam litterarum scripturæ ignorantia versentur, ut illorum oratio ne minimam quidem probabilitatem habeat, quæ pervertere possit non dico fidem, sed exiguitatem fidei eorum, qui parum firmi ad tempus credunt. Neque vero Judæus fatebitur prædictum a quopiam Propheta, fore ut filius Dei veniat. Quod enim dicunt, illud est, venturum esse Christum Dei. Unde fit, ut sæpe nos interrogent de filio Dei, quasi nullus sit, aut illius nunquam Prophetæ fecerint mentionem. Atque hæc dicimus, non quo negemus filium Dei prænunciatum fuisse; sed ut ostendamus Judæo huic rei minime assentienti male adscribi hæc: « Meus propheta in Hierosolymis olim dixit, venturum esse » Dei Filium. »

L. Deinde quasi hoc solum de Christo prædictum fuisset, illum fore et piorum judicem et punitorem improborum, et Prophetæ de illius ortu, de supplicio quo illum necaturi erant Judæi, de resurrectione, miraculisque ab illo patrandis omnino siluissent, ait: « Qui magis in te vaticinium istud convenit, quam in sexcentos alios, qui post illud nati » sunt? » Tum quasi persuadere vellet alios fuisse, quibus hoc vaticinium accommodari potuisset, asserit nescio quo argumento fretus, « fanaticos et impostores esse, qui se dicant » filium Dei esse illum, qui cœlitus venerit. » Neque enim audivimus in confesso esse tale quippiam apud Judæos accidisse. Primum igitur respondendum est multis a Prophetis varia de Christo edita esse vaticinia, quæ alii ænigmatis occultaverint, alii involverint allegoriis aut aliomodo, alii disertis verbis conceperint. Et quia commentitius Celsi Judæus in sequentibus improbe et malo animo dicit iis qui e suo populo credunt, vulgata de Christo vaticinia posse et ad alia negotia pertinere; pauca e multis exponemus, quæ

si quis pervertere voluerit, proferat quidquid habet validius quodque putat magis posse a fide deterrere eos, qui prudenter credunt.

LI. Ac de loco quidem ubi nasciturus erat[1], prædicitur fore ut ex Bethleem prodeat, qui princeps futurus erat. Prophetæ verba sunt : « Et tu Bethleem domus Ephratha, » non minima est ut sis in millibus Juda. Ex te enim mihi » egredietur qui sit dominator in Israël, et egressus ejus ab » initio, a diebus æternitatis[2]. » Hoc vaticinium nulli fanatico, nulli impostori, nulli eorum qui se cœlitus venisse prædicant, ut ait Celsi Judæus, accommodaveris, nisi is demonstretur in Bethleem natus, aut, ut alius forte dixerit, ex Bethleem egressus ad regendum populum. Jam si quis hoc Michææ vaticinio historiaque in Evangelio a Jesu discipulis scripta minime contentus, ultra quæsierit quidpiam aliud quo persuadeatur Jesum in Bethleem natum esse; is recogitet in Bethleem monstrari speluncam in qua natus est, et in spelunca præsepe, ubi est fasciis obvolutus : quæ omnia consentanea sunt narratæ in Evangelio de ortu ejus historiæ. Atque hoc in locis illis pervulgatum est atque etiam apud fidei hostes celebratum, in illa spelunca natum esse eum, quem Christiani adorant et admirantur Jesum. Equidem existimo Principes Sacerdotum et Scribas populi vel ante adventum Christi propter perspicuitatem et evidentiam prophetiæ docuisse Christum in Bethleem nasciturum. Imo apud multos e Judæis percrebuerat hic rumor. Unde et Herodem rem sciscitatum ex Principibus Sacerdotum et Scribis populi[3], id ab eis responsi tulisse scriptum est, Christum in Bethleem Judææ nasciturum esse, quæ fuit Davidis patria. Quin et in Evangelio secundum Joannem Judæi dicunt venturum Christum « de Bethleem unde erat David[4]. » Sed

[1] Vide D. Guillon, tom. II, pag. 38 et seq.

[2] Mich. V, 2. — [3] Matth. II, 5. — [4] Joan. VII, 42.

nato Christo, qui enixi sunt, ut impedirent quin ejus nativitatis locus crederetur jamdudum esse prænunciatus, ab ea re docenda abstinuerunt. In quo plane germani fuerunt iis, qui milites sepulchri custodes et oculatos resurrectionis testes admonuerunt hæc : « Dicite quia discipuli ejus nocte » venerunt, et furati sunt eum nobis dormientibus. Et si hoc » auditum fuerit a præside, nos suadebimus ei, et securos » vos faciemus [1]. »

LII. Quippe hanc vim habent contentionis amor et præconcepta opinio, ut, qui iis assueti sunt, ii rebus etiam perspicuis refragentur potius quam opiniones ponant quibus eorum anima imbuta est. Ac multo facilius de aliis rebus consuetudines reliquerit quispiam, quamvis ab illis difficile admodum avellatur, quam quæ ad dogmata pertinent. Nec tamen illas alias, ubi semel involverint, facile excutiat. Unde vix adduci possunt homines, ut aut domos, aut urbes, aut vicos, aut homines deserant, quibuscum junxere consuetudinem? Hoc igitur in causa fuit, cur e Judæis etiam multi vaticiniorum, ac miraculorum quæ Jesus fecit, evidentiæ resisterent, nec circumstantiis percellerentur eorum quæ eum perpessum esse scriptum est. His autem affectibus obnoxiam esse humanam naturam, evidens fiet cogitanti, quam difficile ab iis quæ sibi a parentibus concivibusque tradita fuerunt, avellantur qui semel iis fuerunt occupati, quamlibet erubescenda et stulta sint. Itaque vix ab Ægyptio eripere possis, ut spernat ea quæ a parentibus accepit, ut ne hanc animantem rationis expertem pro Deo habeat, et ne mori malit quam hujusce animalis carnes degustare. Etsi vero hæc fusius persecuti diutiusque in vaticinio de Bethleem edito immorati sumus, putamus id factum necessario ut eis respondeamus qui forte dicturi sunt : Si tam clara fuerunt apud Judæos de Jesu vaticinia, cur,

[1] Matth. xxviii, 13, 14.

postquam ad illos venit, non statim ejus doctrinæ consenserunt, nec ad meliora quæ illis commonstrabat, conversi sunt? Nobis vero credentibus nemo tale quicquam exprobret, cum videat fidem in Jesum solidis astrui rationibus ab iis qui illas explicare didicerunt.

LIII. Sin etiam opus est altero vaticinio [1], quod nobis ad Jesum manifeste pertinere videatur, exponemus illud quod multis annis ante quam Jesus adveniret, scriptum est a Moyse, qui narrat Jacob, cum vitæ finis immineret, singulis filiis vaticinatum esse, et inter alia Judæ dixisse hæc : « Non deficiet princeps ex Juda et dux a femoribus ejus, » donec venerint quæ reposita sunt ei [2]. » Hoc vaticinium legenti, quod licet revera sit antiquius Moyse, a Moyse tamen editum infidelium aliquis forte suspicabitur, hoc primum admirationi erit, quomodo Moyses, cum Judæorum sint duodecim tribus, prædicere potuerit eos, qui populum gubernarent, ex tribu Juda exorituros esse, unde Judæorum nomen natum est : ab una tribu penes quam regnum erat, denominata gente universa. Hoc etiam admirabitur candidus illius prædictionis lector, quomodo, postquam dixerat e tribu Juda oriundos fore qui populi principes essent ac duces, constituerit illius potestatis finem his verbis : « Non deficiet princeps ex Juda et dux e femoribus ejus, » donec venerint quæ reposita sunt ei : et ipse expectatio » gentium [3]. » Venit enim cui reposita sunt, Christus Dei, promissionum Dei princeps. Solus ille non ex iis duntaxat qui ante illum, sed etiam, audacter dicam, ex iis qui post vixerunt, fuit, ut manifestum est, *expectatio gentium*. Fuerunt enim ex omnibus gentibus, qui per illum Deo crederent, et gentes in ejus nomine spem suam collocaverunt : quod ab Esaia prædictum fuerat his verbis : « In nomine

1 Vide D. Guillon, tom. II, pag. 39.

2 Gen. XLIX, 10. — 3 Ibid.

» ejus gentes sperabunt[1]. » Ipse est qui dixit iis qui in vinculis erant (nam nemo est, quin suis peccatis velut catenis constringatur) : *Exite ;* et iis qui in ignorantia : *Venite ad lucem*[2]. Hæc enim prænunciata fuerant hoc modo : « Dedi te » in fœdus gentium, ut suscitares terram et possideres hæ» reditates dissipatas, ut diceres his, qui vincti sunt, Exite ; » et his, qui in tenebris, Revelamini[3]. » Et videre est in hujus adventu propter eos qui ubique terrarum simpliciter credunt, exitum habuisse illud : « Super omnes vias pascen» tur, et in omnibus semitis pascua eorum[4]. »

LIV. Quia vero Celsus, qui nostram doctrinam sibi penitus perspectam esse profitetur, exprobrat Salvatori, quod, dum pateretur, ipsi Pater non tulerit auxilium, aut ipse sibi auxilio esse non potuerit ; respondendum *passionem* ejus fuisse prædictam, nec id solum, sed etiam *passionis* causam : nempe quia in rem hominum erat, ut pro illis mortem subiret, et damnatus vulnera perferret. Prædictum quoque est fore, ut ex gentibus, apud quas non fuerant Prophetæ, essent qui illum agnoscerent, illumque inter homines visum iri specie quæ illis contemnenda videretur. Sic enim habent prophetiæ verba : « Ecce intelliget puer » meus, et exaltabitur, et glorificabitur, et sublimis erit » valde. Sicut stupebunt super te multi, sic ingloria erit ab » hominibus species tua, et gloria tua a filiis hominum. Sic » mirabuntur gentes multæ super eo, et reges continebunt » os suum : quia quibus non est annuntiatum de eo, vide» bunt ; et qui non audierunt, intelligent. Domine, quis cre» didit auditui nostro ? Et brachium Domini cui revelatum » est ? Annuntiavimus quasi parvulum in conspectu ejus : » sicut radix in terra sitienti. Non est species ei, neque glo» ria : et vidimus eum, et non habebat speciem, neque deco» rem : sed species ejus inhonorata et deficiens præ omnibus

[1] Isai. XLII, 4. — [2] Id. XLIX, 9. — [3] Ibid. 8, 9. — [4] Id. XLIX, 9.

» hominibus. Homo in plaga positus, et sciens ferre infirmita-
» tem : quia aversa est facies ejus, despecta et non reputata.
» Iste peccata nostra portat, et pro nobis dolet : et nos reputa-
» vimus eum esse in labore, et in plaga, et in afflictione; ipse
» autem vulneratus est propter peccata nostra, et infirma-
» tus est propter iniquitates nostras. Disciplina pacis nostræ
» super eum, livore ejus sanati sumus. Omnes quasi oves
» erravimus. Homo in via sua erravit, et Dominus tradidit
» eum propter iniquitates nostras, et ipse propter afflictio-
» nem non aperit os suum. Sicut ovis ad victimam ductus
» est, et quasi agnus coram tondente mutus, sic non aperit
» os suum. In humilitate judicium ejus sublatum est. Gene-
» rationem ejus quis enarrabit? Quia tollitur de terra vita
» ejus; propter iniquitates populi mei ductus est ad mor-
» tem [1]. »

LV. Memini me olim, cum disputarem adversus illos ex Judæis qui sapientes vocantur, usum esse illis vaticiniis. Quibus unus ex eis reposuit, illa intelligenda esse de uno eoque integro populo, disperso et percusso, ut occasione dispersionis Judæorum inter plurimas gentes multi proselyti fierent : atque ita interpretabatur illud : « Ingloria erit » ab hominibus species tua; » et illud : « Quibus non est » annuntiatum de eo, videbunt; » et illud : « Homo in plaga » positus. » Hic multa quidem dixi ut ostenderem quam immerito, quæ de uno quopiam prædicta fuerant, ad universum populum referrent. Rogabam quis esset ille qui dicebat : « Iste peccata nostra fert, et pro nobis dolet; » et istud : « Ipse autem vulneratus est propter peccata nostra, et in- » firmatus est propter iniquitates nostras; » et hoc aliud : « Livore ejus sanati sumus. » Clarum est enim eos [2], qui apud Prophetam res futuras videntem taliaque velut perso-

[1] Isai. LII, 13.
[2] Vide D. Guillon, tom. II, pag. 39 et seqq.

nis afflatu sancti Spiritus accommodantem hæc loquuntur, esse homines, sive ex populo Judaico, sive ex gentibus, qui peccatis dudum obnoxii Salvatoris passione sanati sunt. Sed illos maxime premere visum est istud : « Propter ini-» quitates populi mei ductus est ad mortem. » Si enim populus est, ut volunt, de quo prophetatum sit, quomodo propter iniquitates populi Dei hic ad mortem ductus dicitur, nisi sit alius a Dei populo? Quis ille est autem, nisi Jesus Christus, « cujus livore sanati sumus » quotquot in eum credimus, « qui expolians principatus et potestates, » traduxit eas confidenter in ligno. » Singulas hujus prophetiæ partes explanare nihilque indiscussum prætermittere, non est hujus temporis. Hæc tamen paulo uberius disceptare necessarium visum est, ut quæ Judæus apud Celsum dicit, refellerentur.

LVI. Id autem et Celsum et illius Judæum et quotquot Jesu non credunt latuit duos a Prophetis prædictos esse Christi adventus : priorem humilem et humanis infirmitatibus obnoxium, ut cum hominibus degens eos doceret viam quæ ducit ad Deum, nullique hominum relinqueret locum excusandi se futuri judicii ignoratione : alterum gloriosum, divinum tantummodo, et ubi divinitas nihil humanæ infirmitatis admixtum est habitura. Longum esset prophetias in medium proferre. Satis hic fuerit ex psalmo quadragesimo quarto, cujus in titulo hæc inter alia leguntur : *Canticum pro dilecto*, hæc verba adducere, ubi ille evidenter Deus pronuntiatur : « Diffusa est gratia in labiis tuis, prop-» terea benedixit te Deus in æternum. Accingere gladio tuo » super femur tuum, potens, specie tua et pulchritudine tua » intende, prospere procede et regna. Propter veritatem et » mansuetudinem et justitiam et deducet te mirabiliter dex-» tera tua. Sagittæ tuæ acutæ, potens, populi sub te cadent

[1] Coloss. II, 15.

» in corde inimicorum Regis[1]. » Adverte animum ad ea quæ sequuntur, et quæ illum Deum enuntiant : « Sedes tua Deus » in sæculum sæculi, virga directionis, virga regni tui. Di» lexisti justitiam et odisti iniquitatem, propterea unxit te » Deus Deus tuus oleo lætitiæ præ consortibus tuis. » Animadverte quod Propheta Deum alloquens, cujus sedes est in sæculum sæculi, cujus virga directionis est virga regni ejus, hunc ipsum Deum ait fuisse unctum a Deo, qui erat illius Deus; unctum fuisse autem, quia præ consortibus suis dilexit justitiam et iniquitatem odio habuit. His verbis memini me olim multum molestiæ creare Judæo qui sapiens habebatur apud suos; qui cum se admodum torsisset, dixit tandem quæ a Judæo expectare debui : Dixit de Deo universorum scriptum esse : « Sedes tua Deus in sæculum sæ» culi, virga directionis, virga regni tui; » de Christo autem: « Dilexisti justitiam et odisti iniquitatem, propterea unxit » te Deus Deus tuus, » et reliqua.

LVII. Adhuc apud Celsum Judæus Salvatorem sic alloquitur : « Si id dicis quemlibet hominem qui juxta divinam » providentiam natus fuerit, esse filium Dei, qua in re distas » aliis? » Cui respondebimus esse quidem Dei filium, quisquis, ut Paulus docet, timore non ducitur, sed virtutem propter ipsam amplectitur; hunc vero longe discrepare ab iis qui propter virtutem filii Dei nominantur, ut qui eorum sit veluti fons et principium. Sic Paulus : « Non enim acce» pistis spiritum servitutis iterum in timore, sed accepistis » spiritum adoptionis filiorum in quo clamamus : Abba! » Pater[2]! » Rursus apud Celsum Judæus : « Innumeri, *inquit*, » Jesum coarguunt, dicentes de seipsis accipienda esse quæ » de illo prædicta fuerant. » Equidem nescimus an Celsus quospiam cognoverit, qui, dum in hac vita erant, eadem quæ Jesus facere, et filios Dei se Deique potentiam appel-

[1] Psal. XLIV, 3. — [2] Rom. VIII, 15.

lare voluerint. Cum autem magno veritatis amore quæ unusquisque locus offert, expendamus, dicemus, fuisse antequam Jesus nasceretur, Theudam quemdam apud Judæos, qui se magnum quempiam jactaret : at vix animam efflaverat, cum dissipati sunt ii, qui ab illo decepti fuerant. Secundum illum, census tempore, quando constat natum esse Jesum, Judas quidam Galilæus a populo Judaico deficiens multos secum traxit, tum sapientia quam simulabat, tum novis quas moliebatur rebus. Sed postquam ipse sceleris pœnas dedit, extincta statim est ejus doctrina, nec nisi apud perpaucos nullius nominis obtinuit. Post Jesu tempora voluit et Dositheus quidam Samarita suis persuadere, se esse Christum illum, quem Moyses prædixerat, visusque est nonnullos sibi sua doctrina conciliare. Sed Gamalielis, de quo fit in Apostolorum Actis mentio, sapiens effatum proprius hic est memorandi locus. Hoc enim probat maxime illos a promissione alienos, non filios Dei, non Dei fuisse virtutes, sed Jesum Christum vere Dei filium fuisse. Sic autem illic Gamaliel : « Si est ex hominibus consilium hoc, aut opus, » dissolvetur [1], » sicut et illorum dissolutum est post eorum obitum; « si vero ex Deo est, non poteritis dissolvere hanc » illius doctrinam, ne forte et Deo repugnare inveniamini. » Voluit et Simon Magus Samarita suis magicis artibus quosdam decipere, et tunc decepit quidem : nunc vero non arbitror in toto orbe reperiri posse triginta Simonianos. Ac forte, plures dixi quam revera sunt. Perpauci quidem adhuc in Palestina versantur; sed in reliquo orbe nullibi nomen ejus in ea est gloria quam de se disseminare voluit. Ubi enim cognoscitur, eo nomen ejus Apostolorum Acta detulerunt : Christianis debet quæ de ipso dicuntur; atque etiam res ipsa declaravit nihil divinum in Simone fuisse.

LVIII. Postea Judæus apud Celsum, pro Magis de qui-

[1] Act. v, 36. — [2] Ibid. 37. — [3] Ibid. 38.

bus agitur in Evangelio, ait: « Jesum dixisse Chaldæos ortu » ejus permotos venisse ut illum adhuc puerum quasi Deum » adorarent; idque illos Herodi Tetrarchæ indicasse; hunc » vero misisse qui interficerent omnes hoc ipso tempore na- » tos, ratum fore ut ille etiam cum aliis periret, ne regnum » si perveniret ad ætatem idoneam, occuparet. » Hic observes velim errorem hominis, qui Magos non distinguit a Chaldæis, nec utrorumque professiones, quam diversæ sint, animadvertit, ideoque scripturam Evangelicam adulterat. Nescio autem qua causa silentio præterierit id quod Magos impulit; nec dixerit stellam fuisse visam ab illis in Oriente, sicut scriptum est. Ad hæc igitur quid respondendum sit, videamus[1]. Stellam, quæ ab illis in Oriente conspecta fuit, novam fuisse opinamur nec ulli earum similem, quæ vel in firmamento sunt vel in orbibus inferioribus, sed fuisse ex earum genere, quæ nonnunquam exoriuntur, quæque vel a comæ, vel a trabis, vel a barbæ, vel a dolii similitudine apud Græcos qui earum differentias propriis vocabulis designant, nomen habent. Hanc autem opinionem nostram sic astruimus.

LIX. Observatum est in magnis eventibus, et maximis, quæ in terris accidunt, mutationibus, oriri hujusmodi astra, quæ aut regnorum translationes, aut bella portendunt, aut quidquid inter homines contingere potest et res humanas concutere. Legimus autem in Chæremonis Stoïci libello *de cometis* quemadmodum exoriantur aliquando cometæ etiam rerum utilium prænuntii; idque exemplis confirmat. Si ergo ad regnorum novationes aliosve insignes casus cometa aliudve simile sidus excitatur; quid mirum, nascente illo, qui nova inter homines moliturus, suamque doctrinam non apud Judæos tantum, sed etiam apud Græcos multasque barbaras nationes pervulgaturus erat, stel-

[1] Matth. II, 2.

lam exortam esse? ac de cometis quidem dixerim nullum circumferri vaticinium, quod erga hoc aut illud regnum hoc vel illo tempore oriturm esse cometam significet : quod vero in ortu Jesu sidus apparuit, illud Balaam prædixerat. Sic enim is apud Moysen : « Orietur stella ex Jacob, et con» surget vir de Israël[1]. » Quod si examinari oportet et ea quæ de Magis stellaque ab illis nascennte Jesu conspecta scripta sunt, alio cum Græcis, alio cum Judæis sermone utar.

LX. Græcis quidem dicam Magos qui cum dæmoniis commercium habent, quique illa ad ea quæ volunt juxta eas quas didicerunt artis suæ leges advocant, id ipsum efficere, quamdiu nihil divinius, nihilque dæmonibus aut evocante illos incantatione fortius aut apparet aut nominatur : sin autem aliqua sese vis divinior exerit, dæmoniorum virtutes pessumdari, nec divinitatis posse sustinere splendorem. Verisimile ergo est cum natus est Jesus, quoniam multitudo militiæ cœlestis, ut Lucas narrat et ego credo, laudavit Deum his verbis : « Gloria in Excelsis Deo, et in » terra pax, in hominibus bona voluntas[2], » propterea dæmonia suas vires et potentiam defecisse, deprehensis eorum præstigiis, et irrita facta virtute. Atque id effecit non modo Angelorum ad loca terræ vicina adventus, sed et virtus Jesu, et quæ in illo erat divinitas. Itaque Magi, cum facere frustra tentassent quæ prius per incantationes arcanaque magica facere solebant, hujus rei causam, non vulgarem esse conjicientes, quæsierunt : et viso in cœlis prodigio, videre quod illo significabatur voluerunt. Sic ergo mihi videtur : cum Balaam qui et ipse harum artium peritissimus fuit, haberent vaticinia a Moyse quoque scriptis tradita, et illic de stella legissent istud : « Ostendam ei, et non modo; » beatum facio et non propinquabit[3]; » conjecerunt hominem illum, qui cum stella prænuntiatus fuerat, in hanc

[1] Num. XXIV, 17. — [2] Luc. II, 13. — [3] Num. XXIV. 17.

lucem prodiisse; cumquejam inde animo præcepissent illum esse dæmoniis et spiritibus qui ipsis apparere et ministrare solebant, præstantiorem, adorare statuerunt. In Judæam igitur venerunt, pro certo habentes quempiam regem natum esse, quamvis et quodnam regni genus habiturus, et ubi nasciturus esset, ignorarent, sumptisque secum muneribus, quæ veluti symbola illi qui ex Deo et homine mortali esset, ut ita dicam, compositus, darent; postquam didicerunt ubinam natus fuisset, ut regi aurum, ut morituro myrrham, ut Deo thus obtulerunt. Sed quoniam Deus erat Servator ille generis humani, Angelis qui hominibus auxilium præstant longe sublimior; Angelus Magorum, qui Jesum adoraverant, pietati præmium retulit, admonens « ne » redirent ad Herodem. sed per aliam viam *reverterentur* » in regionem suam[1]. »

LXI. Insidias vero ab Herode Jesu nato structas esse, tametsi id non credat apud Celsum Judæus, minime mirandum est. Cæca enim res est malitia, et fatum ipsum, quasi fortior esset, superare vult. Quo ex morbo laborans Herodes, et credidit Judæis natum esse regem, et consilium cepit huic persuasioni nullo modo consentaneum. Nimirum non vidit aut omnino regem esse, et regnaturum; aut non regnaturum, et frustra interfectum iri. Interfici igitur voluit, pugnantes in sententias improbibate raptus agitatusque a cæco improboque diabolo, qui Salvatori jam ab initio insidiatus est, opinatus eum et esse et fore magnum. Quare Angelus, qui, licet id Celsus non credat, ordini rerum sese accommodabat, Josephum monuit ut cum puero et matre ejus in Ægyptum fugeret. Herodes autem quotquot erant in Bethleem oppido ejusque finibus recens nati, trucidari jussit, quasi cum eis interfecturus esset natum Judæorum regem: sed non advertit potentiam esse,

[1] Matth. II, 12.

quæ perpetuo invigilat dignis qui ad hominum salutem serventur, et inter eos principem et dignitate et præstantia locum tenere Jesum : qui quidem rex erat futurus, non tamen ut existimabat Herodes, sed quemadmodum decebat regem esse, cui Deus regnum contulerit : nempe qui subditis bene faceret, non tribuendis mediæ naturæ et, ut ita loquar, indifferentibus beneficiis, sed erudiendo eos regendoque legibus vere divinis. Quod sciens Jesus negansque se eo sensu esse regem quo plerique intelligunt, ac docens quanto sit excellentius regnum ejus, ait : « Si ex hoc mundo esset » regnum meum, ministri mei utique decertarent, ut non » traderer Judæis; nunc autem regnum meum non est ex » hoc mundo [1]. » Hæc si Celsus intellexisset, non dixisset : « Sin ideo, ne tu loco illius regnares postquam ad adultam » ætatem pervenisses; cur, postquam pervenisti, non reg- » nas, sed ille Dei filius mendicando vagaris præ metu sup- » plex et miseriis oppressus ? » At ignavum non est prudenter declinare pericula, non mortis metu, sed aliis in vita prodesse desiderio; donec ei, qui naturam humanam induit, opportuna se det occasio humanam mortem appetendi quæ quidpiam utilitatis hominibus afferat. Quod quidem manifestum est intelligenti Jesum hominum causa mortem subiisse : de qua re pro viribus superius diximus.

LXII. Posthæc quoniam ne numerum quidem sciens Apostolorum ait : « Jesum ascitis decem aut undecim homi- » nibus famosis, publicanis nautisque nequissimis, huc illuc » cum illis fugitasse turpiter et ægre cibos colligentem, » age et de his pro virili disseramus. Qui Evangelia versaverunt, quæ Celsus videtur ne legisse quidem, ii norunt duodecim electos a Jesu fuisse Apostolos [2]; publicanum quidem fuisse Matthæum nomine [3] : quos vero nautas promiscue vocat,

[1] Joan. XVIII, 36. — [2] Matth. X, 1. Marc. III, 14. Luc. VI, 13. — [3] Matth. X, 3.

intelligit fortasse Jacobum et Joannem, quia relictis nave et patre suo Zebedæo secuti sunt Jesum[1]. Nam Petrus ejusque frater Andreas qui retibus necessarium sibi victum quærebant, non inter nautas, sed, ut scriptum est, inter piscatores numerandi sunt[2]. Sit et Levi publicanus qui Jesum secutus sit[3]; at non fuit ille ex Apostolorum numero, nisi juxta quædam Evangelii secundum Marcum exemplaria[4]. Qua vero arte cæteri, priusquam discipuli Jesu fierent, victum sibi comparaverint, nobis incompertum est. Ergo ad hæc respondeo, qui prudenter et candide res ab Apostolis Jesu gestas possunt examinare, iis manifestum fieri hos divina virtute roboratos fuisse oportere ut edocerent Christianam religionem et homines verbo Dei subjicerent. Non enim eis secundum artes Græcorum dialecticas aut rhetoricas dicendi facultas et disserendi ratio inerat qua auditores sibi conciliarent. Atque etiam, si Jesus elegisset et doctrinæ suæ ministros adhibuisset eos, qui multorum opinione sapientes habentur, et aut cogitandi subtilitate aut sermonis facundia multitudinis plausus captare possunt; juxta meo quidem judicio suspicio fuisset simili eum ratione atque via usum fuisse, qua Philosophi sectæ cujuspiam auctores usi sunt, neque quod promissum est de doctrinæ ejus divinitate, videretur adimpletum. Nam sermo et prædicatio fuissent in persuasione illius sapientiæ, quæ verborum lenocinia et aptæ compositionis blanditias affectat : et fides hæc nostra perinde ac ea, quam suis dogmatibus habent hujus mundi Philosophi, fuisset « in sapientia hominum et » non in virtute Dei[5]. » Nunc autem ecquis est, qui, cum videt piscatores et publicanos vel primorum elementorum imperitos (id enim de illis scriptura testatur, et Celsus ipsis inscientiam suam vere describentibus credit), confidenter

[1] Marc. I, 20. — [2] Matth. v, 18. — [3] Marc. II, 14. — [4] Id. III, 18. — [5] I Cor. II, 5.

de fide Jesu adjungenda non modo apud Judæos disputare, sed etiam apud reliquas gentes prospere Jesum annuntiare, non quæsierit unde illis inesset persuadendi facultas? neque enim erat vulgaris. Ecquis non dixerit Jesum in Apostolis divina quadam virtute executum fuisse quod his promiserat verbis : « Venite post me, faciam vos piscatores hominum[1]? » Hanc eamdem virtutem commendans Paulus, ut supra diximus, ait : « Et sermo meus et prædicatio mea non in persuasibilibus humanæ sapientiæ verbis, sed in ostensione spiritus et virtutis, ut fides nostra non sit in sapientia hominum, sed in virtute Dei[2]. » Nam, ut prædictum fuerat a Prophetis prædicationem Evangelii prænuntiantibus, « Dominus dedit verbum evangelizantibus virtute multa rex virtutum dilecti[3] : » ut impleretur et istud vaticinium : « Velociter currit sermo ejus[4]. » Et quidem jam videmus « in omnem terram exivisse sonum » Apostolorum Jesu, « et in fines orbis terræ verba eorum[5]. » Quocirca qui audiunt verbum cum virtute prædicatum, replentur et ipsi virtute, quæ cum in eorum affectibus actibusque, tum in constantia ad mortem pro veritatis defensione perferendam elucet : quidam autem vacui sunt, etiamsi Deo per Jesum credere profiteantur, qui virtute divina carent, et specie tenus verbo Dei adhærescunt. Etsi vero supra memoravi quod Salvator in Evangelio dixit : nihilominus tamen idem rursus huc et quidem opportune adducam. Hinc enim quivis perspiciet et Evangelii prædicationem a Salvatore nostro divine fuisse prævisam; et quanta sit verbi illius vis, quæ etiam sine magistris subdit sibi eos, qui fidem amplectuntur, quam ipsis amplectendam divina virtus persuasit. Ait Jesus; « Messis quidem multa, operarii autem pauci : rogate ergo Dominum messis, ut mittat operarios in messem suam[6]. »

[1] Matth. IV, 19. — [2] I Cor. II, 4. — [3] Psalm. LXVII, 12. — [4] Id. CXLVII, 15. — [5] Id. XVIII, 5. — [6] Matth. IX, 37.

LXIII. Quoniam autem Celsus etiam infames fuisse homines dixit Apostolos quos publicanos et nautas nequissimos vocat, ea de re respondebimus ipsum videri, ut obtrectet nostræ doctrinæ, ex iis quæ scripta sunt eligere pro libidine quod credat, et omnino non credere Evangeliis, ne divinitatem in illis libris evidenter demonstratam confiteri cogatur : cum contra deceret eum, qui, qua sinceritate auctores illi scripserint, videbat, eo magis divinioribus rebus quas narrant fidem adjungere, quod ne abjectiora quidem prætermiserant. Verum est in Barnabæ epistola, unde fortasse Celsus hauserit Apostolos infames fuisse et nequissimos, legi Apostolos a Jesu fuisse electos, qui improbi erant ut nulli magis. Et in Evangelio secundum Lucam dicit ad Jesum Petrus : «Discede a me, quia homo peccator »sum, Domine[1].» Sed et Paulus qui et ipse postea factus est Jesu Apostolus, in epistola ad Timotheum, sic scribit : «Fidelis sermo, quod Christus Jesus venit in hunc mun»dum peccatores salvos facere, quorum primus ego sum[2].» At nescio quomodo oblitus fuerit aut ne cogitarit quidem mentionem facere de Paulo, qui post Jesum Ecclesias in Christo constituit[3]. Verisimile est illum vidisse non posse se de Paulo loqui, quin simul rationem redderet cur, qui fuerat Ecclesiam Dei persecutus, fideles acerrime insectatus fuerat, Jesu discipulos morti tradere obstinaverat, is usque adeo mutatus fuerit, ut a Jerusalem ad Illyricum Evangelium Christi evulgaret[4], tantoque studio fungeretur hoc munere, ut in alieno fundamento ædificare nolens, ea loca peteret, quo nunquam Dei in Christo Evangelium pervaserat. Quid ergo absurdi est, si Jesus ostendere volens humano generi quam efficacia sint quæ morbis animarum adhibet remedia, infames et nequissimos elegerit, illosque eo provexerit, ut purissimæ vitæ exemplum essent iis,

[1] Luc. v, 8. — [2] I Tim. I, 5. — [3] Act. IX, I. — [4] Rom. XV, 19.

qui eorum ministerio ad Evangelium Christi adducerentur?

LXIV. Sed si qui mutatis vivunt moribus, illis pristina crimina exprobare liceat, Phædonem, etiam postquam ad philosophiam se contulit, licebit in jus vocare; quippe quem ferunt e prostibulo in scholam philosophicam fuisse traductum a Socrate. Polemonis etiam qui Xenocrati successit, libidinosam vitam exprobrabimus Philosophiæ, cum ei potius laudi tribuendum sit, quod persuadendi quæ utrique inerat facultate potuerint eos a tantis vitiis avocare qui prius iis occupati erant. Ac apud Græcos quidem unus Phædon (an alter fuerit nescio), unus Polemon, exutis turpibus flagitiosisque moribus, Philosophiæ se dediderunt: at in Jesu schola non soli duodecim illa ætate, sed et omni postea tempore fuerunt plurimi, qui in sapientum chorum asciti de sua pristina vita dicerent: « Eramus aliquando et » nos insipientes, increduli, errantes, servientes desideriis » et voluptatibus variis, in malitia et invidia agentes, odi- » biles, odientes invicem. Cum autem benignitas et huma- » nitas apparuit Salvatoris nostri Dei, per lavacrum rege- » nerationis et renovationis Spiritus sancti quem effudit in » nos abunde[1], » tales effecti sumus. « Misit *enim* Deus, *ut* » *Propheta in Psalmis docet*, verbum suum, et sanavit eos, » et eripuit eos de corruptionibus eorum[2]. » Addiderim supradictis Chrysippum in libro *de curandis Perturbationibus*, ut in hominibus animarum affectus cohibeat, parum curare qualenam sit veritatis dogma, sed iis qui vitiis occupantur, remedia conari adhibere secundum varia sectarum principia. Dicit autem: « Si voluptas summum bonum sit, » hac ratione curari oportet perturbationes: sin tria sint » bonorum genera, hac itidem sententia utendum erit ad » sanandos illos qui perturbationibus vexantur. » At religionis nostræ calumniatores non vident quot fuerint, quo-

[1] Tit. III, 3. — [2] Psalm. CVII, 20.

rum perturbationes compescuerit; quot, quorum vitia represserit; quot, quorum efferatos mores doctrina mansuefecerit. Atqui æquum erat illos, qui suum erga societatem tantopere studium venditant, doctrinæ nova ratione hominum morbis medenti gratias habere, faterique eam, si vera non est, saltem humano generi esse utilissimam.

LXV. Quoniam autem Jesus discipulos docens ne temerarii essent, dixit illis : « Dum persequentur vos in civitate » ista, fugite in aliam. Si in hac vos persequantur, rursus » in aliam fugite[1]; » simulque se illis exemplum constantis tranquillæque vitæ præbuit, dum ipse cavebat ne temere, aut intempestive, aut inconsulto in pericula irrueret; hoc rursum Celsus maligne carpit, et sic apud ipsum Judæus Jesum alloquitur : « Cum discipulis hac illac fugitas. » Quod tamen Jesu et ejus discipulis crimini vertit, idem fecisse legitur Aristoteles. Is enim, cum intelligeret sibi tanquam impio propter quædam suæ Philosophiæ dogmata quæ Athenienses impia esse judicabant, conflari judicium; relictis Athenis, in Chalcide scholam habuit : hac suis familiaribus reddita fugæ ratione : « Discedamus Athenis, ne iterum de» tur Atheniensibus locus committendi sceleris, quale in » Socratem commiserunt; neve iterum impie agant in Phi» losophiam. » Dicit præterea « Jesum cum discipulis huc illuc vagabundum cibos collegisse ; » sed indicet velim unde didicerit turpem hanc sordidamque mendicationem. Nam Evangelia narrant fœminas quasdam, quæ fuerant suis infirmitatibus liberatæ, inter quas et Susanna erat, discipulis victum e suis facultatibus præbuisse[2]. Ecquis vero Philosophorum non accepit ab iis, quos sibi notos erudiebant, quæ sibi erant necessaria? Scilicet id facere, decorum aliis et honestum fuit : cum autem idem faciunt discipuli, quasi turpiter et sordide corrogent cibos, culpantur.

[1] Matth. x, 23. — [2] Luc. VIII, 3.

LXVI. Pergit apud Celsum Judæus interpellare Jesum: «Quid opus erat te adhuc parvulum in Ægyptum trans» portari? ne necareris? at metus mortis in Deum non cadit. » Angelus e cœlis delapsus te jussit et tuos fugere, ne com» prehensi morte periretis. At non potuit magnus ille Deus, » qui jam duos propter te Angelos miserat, te proprium » suum filium domi tutum præstare?» Ex his videtur Celsi esse sententia, nihil aut in humano Christi corpore, aut in anima fuisse divinum, nec corpus ejus tale fuisse, quale describunt Homericæ fabulæ. Jocans igitur in sanguinem, quem in cruce Jesus profudit, ait sanguinem illum non fuisse

Huic similem, sacro qui manat corpore Divum.

Nos vero qui Jesu de ea quæ in ipso erat divinitate dicenti: «Ego sum via, veritas, et vita[1],» aut aliud simile; humanum autem se habere corpus sic affirmanti: « Nunc autem » quæritis me interficere, hominem qui veritatem locutus » sum vobis[2],» fidem habemus; illum quid compositum fuisse profitemur. Oportuit igitur ut, qui humano more vivere inter homines decreverat, non intempestive se in mortis discrimen conjiceret: sed pateretur se duci a nutritiis, quos Angelus a Deo missus præmonuerat: primum quidem his verbis: « Joseph, fili David, noli timere acci» pere Mariam conjugem tuam; quod enim in ea natum est, » de Spiritu sancto est[3]; *secundo autem sic*: Surge et accipe » puerum et matrem ejus, et fuge in Ægyptum, et esto ibi » usque dum dicam tibi: futurum est enim ut Herodes quæ» rat puerum ad perdendum eum[4].» Ubi nihil scriptum quidem est, quod mihi admodum insolens videatur. In utroque enim Scripturæ loco narratur Angelus Josephum allocutus fuisse per somnium: at pluribus aliis contigit,

[1] Joan. XIV, 6. — [2] Id. VIII, 40. — [3] Matth. I, 20. — [4] Id. II, 13.

ut per somnium admonerentur quid facto opus esset; sive Angelus, sive quædam alia res in anima imagines efformaverit. Quid igitur absurdi est, ei, qui semel naturam humanam susceperat, humano more provideri ut pericula declinet? Non quod aliter id fieri non potuerit; sed quia via et ordine saluti Jesu provideri oportuit. Ac certe satius erat parvulum Jesum Herodis insidias vitare, in Ægyptumque cum nutritiis fugere donec insidiator moreretur, quam si aut Providentia rebus Jesu consulens prohibuisset ne Herodi parvulum illum interficere liberum foret, aut Jesus decantata a poëtis Plutonis galea aliove munimento instructus fuisset, aut satellites ad illum occidendum missi, ut Sodomitæ, excæcati fuissent[1]. Nec enim insolitum auxilium et supra modum illustre conveniebat ei, qui ut homo testimonio Dei probatus docere volebat in se, homine illo quem omnes videbant, inesse quiddam divinius, nempe proprie dictum Dei filium, Deum verbum, Dei potentiam, Dei sapientiam, eum qui vocatur Christus. Sed de illo composito, et de iis ex quibus Jesus homo factus constabat, non est hujus temporis disserere, cum de illa re quædam inter fideles et domestica, ut ita loquar, quæstio habeatur.

LXVII. Postea Judæus apud Celsum, quasi Græcus quispiam eruditus litterarumque Græcarum peritus, «Priscæ fabulæ, *inquit*, quæ Perseum, Amphionem, Æacum, Minoaque narrant e diis esse natos, nobis non faciunt fidem. »Tamen, ne omni probabilitate destitui videantur, res ab »illis hominibus gestas referunt magnas certe, admirabiles, »et quæ vires humanas superant. Tu vero quid insigne, quid »admirandum dictis aut factis præstitisti? nihil hactenus: »quamvis in templo te provocaverint Judæi, ut manifesto »aliquo signo te Dei filium esse declarares[2]. » Ad quæ confutanda, a Græcis postulo, ut indicent quid tantum, tam

[1] Gen. XIX, 11. — [2] Joan. X, 24.

splendidum, tam utile, tam nepotibus futuris profuturum, illi homines ediderint, ut fabulæ, quæ illis divinum ortum tribuunt, mereantur fidem. Sed nihil afferent, quod vel longo intervallo accedat ad ea quæ Jesus fecit : nisi forte nos ad fabulas historiasque suas relegabunt, quasi vellent nos illis sine ulla ratione credere, nostris vero rebus quamvis evidenter demonstratis derogare fidem. Affirmamus ergo, quid Jesus fecerit, toto jam orbe innotescere, quippe ubi Dei per Jesum fundatæ sunt Ecclesiæ ex iis, qui a malis innumeris fuerunt ad meliorem mentem conversi. Et hodieque Jesu nomen perturbatos animos componit, exigit dæmones, medetur morbis, miram quoque mansuetudinem inserit, mores in officio continet, humanitatem, comitatem, suavitatem inspirat iis, qui, non propter vitæ commoda humanasque necessitates se Christianos simulant, sed quo par est animo traditam de Deo, Christo, futuroque judicio doctrinam amplexantur.

LXVIII. Deinde Celsus olfaciens adductum iri quæ Jesus fecit miracula et ex quibus pauca delibavimus, fingit se concedere vera esse quæ scripta sunt de curationibus, de resurrectione, de paucis panibus ex quibus post multos saturatos multa superfuerunt, et quotquot existimat mirum in modum ab Apostolis amplificata fuisse, tum, « Age, *inquit*, » demus hæc a te gesta. » Sed confestim eodem illa numero habenda esse ait, ac ea quæ præstigiatores faciunt majora semper ac majora pollicentes : et quæ faciunt qui sunt Ægyptiacis artibus eruditi, qui medio in foro, paucis obolis venerandas suas artes venditant, dæmonia ex hominibus profligant, exufflant morbos, heroum animas evocant, opipara convivia, mensas, bellaria, opsonia quæ numquam fuerunt exhibent, agitant animalia quæ vere nulla sunt, sed vanæ dumtaxat animantium imagines. Mox ait : « An quia hæc illi » faciunt, idcirco credendum nobis erit illos esse Dei filios?

» An potius dicendum improborum et nebulonum esse hujus-» modi artes? » Hinc perspicis Celsum ab admittenda magia non alienum esse admodum. Nescio tamen an ille ipse sit qui multos contra magiam libros conscripserit. Verumtamen quia hoc ejus proposito commodum erat, quæ de Jesu narrantur, comparat cum iis quæ magia efficit. Et essent similia si Jesus, ut qui magicas artes profitentur, nihil præter vanam speciem ostendisset. Nunc vero nullus præstigiator per ea quæ facit, spectatores ad morum emendationem excitat, aut Dei timorem docet qui spectaculis stupent, aut studet persuadere ut vivant, quasi Deo rationem reddituri. Nihil horum præstigiatores faciunt quia non possunt, aut non consilium habent, aut nolunt corrigendis hominibus operam dare, quippe qui ipsi turpissimis infamissimisque vitiis referti sunt. Hic vero, qui miraculis suis spectatores eorum quæ bene faciebat ad morum correctionem adducebat, quomodo non erit existimandus se præbuisse non solum illis qui proprie discipuli ejus vocati sunt, sed etiam reliquis omnibus, exemplum optimæ vitæ? Discipulis quidem ut excitarentur ad homines docendos quæ sit voluntas Dei; reliquis vero hominibus, ut ejus verbis et moribus potius, quam miraculis edocti quomodo vivere oporteat, eo spectarent, ut quæcumque facerent, Deo placerent omnia. Si autem Jesu vita fuit ejusmodi, quo jure quis eum cum præstigiatoribus conferat, et non potius crediderit eum, cum Deus esset, ut promissum fuerat, visum fuisse in humano corpore, ut nostro generi prodesset?

LXIX. Permiscet postea sermonem Celsus, et quæ a quapiam secta dicta sunt, omnibus Christianam doctrinam consectantibus ut communia objiciens, « Dei corpus, *inquit*, » non esset, cujusmodi est corpus tuum. » Nos ad hæc : Jesus in hac vita corpus humanum suscepit, quale a fœmina suscipere poterat, illudque morti humanæ obnoxium. Quare

inter alia dicimus illum fuisse magnum pugilem, propter humanum corpus, « per omnia tentatum[1], » ut cæteri homines; non tamen ut cæteri homines, cum peccato; sed prorsus « sine peccato. » Perspicuum enim nobis videtur, eum « non fecisse peccatum, nec inventum esse dolum » in ore ejus; » et quod « peccatum non cognoverit[2], » ideo illum ut purum a Deo traditum esse propter omnes qui peccaverunt. Deinde ait Celsus : « Dei corpus non ita satum » fuisset, ac tu, o Jesu, satus es. » Suspicabatur tamen, si natus est Jesus quemadmodum scriptum est, ejus corpus posse aliquo modo cæteris esse divinius, et aliquo sensu Dei corpus. Atque ideo negat verum esse, quod scriptum est, illum e Spiritu sancto esse conceptum, creditque ex Pantheræ cum virgine congressu natum esse. Qua causa dicit : « Corpus Dei non ita satum esset ac tu satus es. » Sed de his plura superius.

LXX. Pergit : « Neque corpus Dei talibus vescitur cibis : » quasi ex Evangeliis probare posset, Jesum cibis usum esse, et qualibus cibis usus fuerit. Verum esto, dicat eum manducasse Pascha cum discipulis, et non solum dixisse : « De» siderio desideravi hoc Pascha manducare vobiscum[3], » sed etiam revera manducavisse; addat etiam sitientem ad puteum Jacob bibisse[4], quid hoc contra ea quæ de ejus corpore dicimus? Constat eum post resurrectionem piscem edisse[5]. Nostra enim sententia est, illum induisse corpus, utpote natum e fœmina. « At tali voce, *inquit*, non utitur » Dei corpus, nec talibus persuadendi modis. » Hæc etiam vilia sunt ac valde contemnenda. Nam Celso quis dixerit Pythium qui a Græcis Deus habetur, et Didymeum ejusmodi uti voce, nempe Pythiæ aut Miletinæ prophetidis; nec idcirco tamen e numero deorum excludi Pythium aut Didy-

[1] Heb. IV, 15. — [2] Isai. LIII, 9. I Petr. II, 22. 2 Cor. V, 21. — [3] Luc. XXII, 15. — [4] Joan. IV, 6. — [5] Id. XXI, 13.

meum vel quemlibet alium similem græcanicum Deum in uno loco constitutum. Multo autem satius fuit Deum uti voce quæ propterea quod cum potestate pronuntiaretur, ineffabili quadam ratione persuaderet auditores.

LXXI. Deinde convicium Jesu faciens ille, qui propter impietatem pravaque opinamenta Deo, ut sic loquar, invisus est, dicit, hæc omnia esse præstigiatoris Deo invisi et scelerati : quamvis, si proprie res et nomina examinentur, fieri non possit ut Deo homo odio sit. Deus enim amat omnia quæ sunt, et nihil eorum quæ fecit, odio habet. Neque enim odio habens creasset. Si quid vero dictum est a Prophetis, quod id significare videatur, id generali hac regula explicandum erit, scripturam de Deo ita loqui quasi humanis sit obnoxius affectibus. Jam[1] quid me respondere oporteat ad hominem, qui in sermone ubi apta ad persuadendum argumenta pollicitus erat, sibi rem agendam putat maledictis et conviciis quibus Jesum tanquam sceleratum et præstigiatorem proscindit? Hoc certe non est philosophi qui rem demonstrat, sed ejus, qui, ut e fæce plebis homines, ira se transversum agi patitur : cum contra decuerit, re exposita, de qua controversia erat, candide eam expendere, et pro viribus afferre quæ ad propositum assequendum in mentem venissent. Sed cum hic desinat sermo, quem Judæus apud Celsum cum Jesu habuit, hic et nos libro primo contra illum scripto finem imponemus. Deo autem dante veritatem illam, quæ falsos sermones disperdit, juxta illud : « In veritate tua » disperde illos[2], » aggrediemur in sequentibus alteram prosopopœam, ubi Judæus ab ipso inductus sermonem vertit ad eos, qui Jesu crediderunt.

1 Vide D. Guillon, tom. II, pag. 53.

2 Psal. LIV, 5.

LIBER SECUNDUS.

I. Primo nostrarum ad eum quem Celsus inscripsit *sermonem verum* responsionum libro qui ibi terminatur ubi ficta Judæi persona Jesum alloqui desinit, quique in justam excrevit molem, hunc subjungere statuimus, quo criminationes ab eodem Judæis ad fidem in Jesum conversis objectæ repellantur. Ac primum illud miramur, cur Celsus, cum personas fingere statuisset, non Judæum induxerit potius cum iis e gentibus, qui fidem amplexi sunt, loquentem, quam cum Judæis. Sic enim verisimilis admodum visus fuisset sermo contra nos compositus. At fortasse nescivit ille, qui se omnia scire prædicat, quid hoc loco personis fictis tribuere conveniret. Considerandum igitur quid dicat ad eos e Judæis qui credunt. Ait eos « relicta patria lege, » demulsos a Jesu, prorsus ridicule esse deceptos, et in aliud » nomen aliamque vitam transfugisse. » Sed non advertit eos qui e Judæis in Jesum credunt non patriam deseruisse legem. Vivunt enim ex illius præscripto nomenque suum ducunt a paupertate suæ legis secundum verborum significationem interpretatæ. Nam Ebion apud Judæos pauperem sonat, et Ebionæi illi vocantur, qui e Judæis Jesum pro Christo receperunt. Quin et Petrus ritus Judaïcos Mosaïca lege præscriptos observasse diu videtur : ut qui a Jesu nondum didicerat a lege secundum litteram sumpta ad legem secundum spiritum intellectam ascendere : quod quidem

Apostolorum Acta nos docent. Postridie enim quam Angelus Cornelio visus fuerat monueratque ut in Joppen mitteret ad Simonem qui cognominabatur Petrus : « Ascendit Petrus » in superiora ut oraret circa horam sextam. Et cum esu- » riret, voluit gustare. Parantibus autem illis, cecidit super » eum mentis excessus, et vidit cœlum apertum, et descen- » dens vas quoddam velut linteum magnum, quatuor initiis » de cœlo submissum in terram, in quo erant omnia qua- » drupedia, et serpentia terræ et volatilia cœli. Et facta est » vox ad eum : Surge, Petre, occide et manduca. Ait autem » Petrus : Absit Domine, quia numquam manducavi omne » commune et immundum. Et vox iterum ad eum : Quæ » Deus purificavit, tu communia ne dixeris[1]. » In his adverte quomodo Petrus repræsentetur ut Judaïcorum de mundis et immundis rituum adhuc observantissimus[2]. Quæ sequuntur, manifestum faciunt illum opus habuisse visione, ut Cornelium sanguine non Israëlitam et eos qui cum eo erant, doctrinæ fidei participes faceret : quippe Judæus et ex Judaïcis traditionibus vitam exigens, contemnebat quicumque extra Judaïsmum vivebant. Et Paulus in sua ad Galatas epistola testatur Petrum metu Judæorum, cum Jacobus ad eum venisset, cum gentibus edere desiisse, « se- » que ab illis segregasse, timentem eos qui ex circumcisione » erant[3], » idemque reliquos Judæos et Barnabam fecisse. Atque consentaneum erat eos a Judaïcis ritibus non discedere, qui ad Judæos tum missi fuerant, « cum ii qui vide- » bantur columnæ esse, dextras dederunt Paulo et Barnabæ » societatis, ipsique in circumcisionem abierunt[3], » ut illi gentibus Evangelium annuntiarent. Et quid dico eos se gentibus subtraxisse, qui Judæos Evangelium docebant? Imo Paulus « Judæis Judæus factus est, ut Judæos lucraretur[5]. » Qua de causa et ipse, ut in Actis Apostolorum narratur,

[1] Act. x, 9. — [2] Id. x, 34. — [3] Galat. II, 12. — [4] Ibid. 9. — [5] I Cor. IX, 20.

oblationem ad altare obtulit, ut Judæis persuaderet, se legis non esse desertorem[1]. Hæc omnia si nosset Celsus, non his verbis fideles ex Judæis interpellasset fictus ab illo Judæus : « Quæ vos intemperiæ agebant, o cives, ut pa» triam legem relinqueretis, et ab illo quem modo alloque» bamur, allecti prorsus ridicule deciperemini, et a nobis » in aliud nomen aliamque vitam transfugeretis ? »

II. Sed quia sermo incidit de Petro et iis qui Christianam religionem eos qui ex circumcisione erant, docuerunt, non alienum fuerit hic ex Evangelio secundum Joannem quoddam Jesu dictum referre et enarrare. Sic autem habet : « Adhuc multa habeo vobis dicere; sed non potestis por» tare modo. Cum autem venerit ille spiritus veritatis, ducet » vos in omnem veritatem. Non enim loquetur a semetipso, » sed quæcumque audiet loquetur[2]. » Hic quærimus ecquænam fuerint multa illa quæ Jesus discipulis suis dicere habebat, et quæ tum portare non poterant. Et dico : Forte, quia Judæi erant Apostoli et Mosaïca lege secundum litteram accepta innutriti, hæc fuerunt quæ illis dicere haberet : quænam esset vera lex, quarum rerum cœlestium umbra signisque cultus Judaïcus constaret, quæ futura bona præscripti de cibo et potu, de festis, Neomeniis, et sabbatis ritus adumbrarent. Hujusmodi multa erant quæ habebat eis dicere; cum autem dogmata quæ pene congenita et ad virilem usque ætatem coalita erant, quæque et divina esse et sine impietate tolli non posse sibi persuaserant ii qui ipsa susceperant, perdifficile esse cerneret ex anima revellere, et præ excellenti quæ secundum Christum, id est secundum veritatem est, cognitione ostendere et auditoribus persuadere illa esse *stercora et detrimenta*[3], tempus opportunius expectavit, dum videlicet et crucem passus esset et fuisset e mortuis suscitatus. Enimvero auxilium intem-

[1] Act. XXVII, 26. — [2] Joan. XVI, 12. — [3] Philipp. III, 8.

pestive iis præstitum qui illud nondum capere poterant, evertere potuisset opinionem, quam de Jesu conceptam animo habebant, eum esse Christum et viventis Dei Filium. Et vide an non recta sit sententia hujus loci : « Multa habeo » vobis dicere, sed non potestis portare modo [1]. » Multa sunt enim in lege, quæ sensu spiritali edisseri et explicari debeant : nec ea ullomodo tunc intelligere poterant Apostoli, nati inter Judæos et educati. Credo equidem, quoniam figura erant Judaïci illi ritus, veritas autem quæ Spiritus Sanctus eos docturus erat, propter hanc rem dictum esse : « Quando venerit ille Spiritus veritatis, ducet vos in » omnem veritatem [2] : » quasi diceret, in omnem veritatem rerum, quarum licet figuræ tantum apud vos fuerint, verum nihilominus Deo cultum a vobis exhiberi putabatis. Atque, ut Jesus promiserat, venit Spiritus veritatis in Petrum, eique de quadrupedibus, serpentibus terræ et volatilibus cœli dixit : « Surge, Petre, occide et manduca [3]. » Et venit ad eum superstitione adhuc laborantem. Ad divinam enim vocem respondet : « Absit Domine, quia nunquam man» ducavi omne commune aut immundum. » Tum Spiritus sanctus docens quidnam de cibis ex veritate et spiritaliter esset sentiendum : « Quæ, *inquit*, Deus purificavit, tu com» munia ne dixeris. » Post hanc visionem Spiritus veritatis Petrum in omnem veritatem duxit, eique dixit multa, quæ dum adhuc cum illo Jesus secundum carnem versaretur, portare non potuerat. Verum de his alia se dabit disserendi occasio, cum agetur de iis quæ ad litteralem legis Mosaïcæ sensum pertinent.

III. Nunc autem [4] propositum est nobis Celsi ignorantiam redarguere, apud quem Judæus his verbis suos populares et Israelitas, qui in Jesum credunt, compellat : « Quæ vos

[1] Joan. XVI, 12. — Joan. XVI, 12. — [3] Act. X, 13.

[4] Vide D. Guillon, tom. II, pag. 53 et seqq.

»intemperiæ agebant, ut patriam legem relinqueretis?» et reliqua. At quomodo a lege patria defecerunt, qui ejus parum studiosos objurgant sic : «Dicite mihi, qui legem »legitis, legem non auditis? Scriptum est enim, quoniam »Abraham duos filios habuit[1],» et quæ sequuntur, ad hæc verba : «Quæ sunt per allegoriam dicta.» An patriam deseruere legem, qui eam nunquam non in ore habent, dicentes : «An et lex hæc non dicit? scriptum est enim in »lege Moysi : Non alligabis os bovi trituranti[2]. Numquid »de bobus cura est Deo? an propter nos utique hæc dicit? »Nam propter nos scripta sunt[3], etc.» Sed hæc omnia Judæus apud Celsum confundit; cum longe probabilior ejus fuisset accusatio, si dixisset : «Quidam ex vobis pristinos »ritus reliquerunt explicationum et allegoriarum nomine : »nonnulli illos interpretati, ut loqui amatis, spiritali sensu, »nihilo secius patria observatis instituta : alii quidam litte»rali sensu contenti in eoque totum contineri spiritalem »sensum arbitrantes, vultis simul et Jesum agnosci pro eo »quem prænuntiaverunt Prophetæ, et Mosaïcam legem ex »instituto majorum suorum observare.» At unde Celso tanta fuisset in his distinguendis perspicacitas, qui in sequentibus impiarum omninoque a Jesu alienarum hæreseon meminit, imo et quarumdam, quæ supremum prorsus abnegant conditorem; neque novit Israëlitas, qui, servata patria lege, in Jesum crediderint? Nec enim ei propositum fuit sincero veritatis studio omnia hoc loco investigare ut si quid utile nancisceretur, id admitteret : sed animo infenso hæc scripsit, totus ad evertendum intentus simul atque audierit.

IV. Deinde illius Judæus eos, qui e populo Jesum secuti sunt, sic alloquitur : «Heri et nudius tertius, cum in eum »qui vobis os sublinebat, animadversum est, a lege patria

[1] Galat. IV, 21. — [2] Deut. XXV, 4. — [3] 1 Cor. IX, 8.

» defecistis. » Ubi nihil quidem accuratum vidit in iis quæ dixit, ut jam probatum est. Quæ sequuntur aliquid ponderis habere videntur : « Quomodo, cum a nostris sacris ducatis » initium, paulo progressi eadem illa contemnitis? Neque » enim aliud vestræ doctrinæ dicere habetis initium quam » nostram legem. » Verum et Mosaïcæ legis ritus litterasque propheticas esse religionis Christianæ prima veluti rudimenta, et ab eis progressos tum proficere, cum illa scrutantur eorumque mentem inspiciunt, cum quærunt « secundum revelationem mysterium temporibus æternis » tacitum, quod nunc patefactum est per scripturas Prophetarum [1] » et Domini nostri Jesu Christi adventum. At non verum quod dicitis, qui proficiunt, ab eis Mosaïcam legem despicatui haberi. Imo plus illi honoris deferunt : ostendunt enim quam alta, quam abstrusa sit sapientia eorum quæ sub illis latent litteris, in quas nunquam Judæi introspexerunt, ut qui illis legendis in superficie et fabulis hærent. Quid vero absurdum est legem esse nostræ doctrinæ, seu, quod idem est, Evangelii principium, cum ipse Jesus Dominus noster iis, qui ipsi fidem non habebant, dixerit : « Si crederetis Moysi, crederetis et mihi : de » me enim ille scripsit : si autem illius litteris non creditis, » quomodo verbis meis credetis [2]? » Sed et Marcus unus ex Evangelistis ait : « Initium Evangelii nostri Jesu Christi, » sicut scriptum est in Isaia Propheta : Ecce ego mitto An- » gelum meum ante faciem tuam, qui præparabit viam » tuam ante te [3] : » quibus docet Evangelii initium a scripturis Judaïcis pendere. Quid ergo nobis adversatur id, quod Celsi Judæus ait : « Si quis enim vobis prædixit Filium » Dei inter homines esse venturum, fuit is noster et nostri » Dei Propheta. » Quid contra Christianismum facit, Joannem, qui Jesum baptizavit, fuisse Judæum? Nec enim inde

[1] Rom. xvi, 25. — [2] Joan. v, 46. — [3] Marc. I, 1.

consequens est, ut omnis qui credit, sive ab gentibus, sive a Judæis ad Christianam doctrinam accedat, Mosaïcam legem litterali sensu interpretatam observare debeat.

V. Postea etsi repetit Celsus quod antea de Jesu dixerat, illum apud Judæos suorum scelerum pœnas luisse, nos non iterabimus defensionem, cum prior abunde sufficiat. Deinde quoniam ejus Judæus ut absoleta et rancida despicit quæ apud nos de mortuorum resurrectione, de Dei judicio, de mercede justis destinata, de igne qui injustos manet, traduntur; videturque sibi Christianismum subvertisse, cum dicit nihil novum in istis a Christianis doceri; ad hæc respondendum est Jesum nostrum cum videret nihil a Judæis fieri, quod propheticis documentis dignum esset, parabola significasse fore, ut ab illis auferretur regnum Dei, et gentibus daretur. Quamobrem vere nunc videre est Judæos nihil præter fabulas nugasque consectari, quippe qui lumine careant quod illos in cognitionem Scripturarum deducat; penes autem Christianos esse veritatem, qua hominis anima et mens erigi atque attolli possit, quæque illos persuadet, ut civitatem habeant, non qualem terrestres Judæi, terrenam, sed cœlestem [2]. Id manifestum est in iis, qui Legis propheticarumque sententiarum sublimitatem perspiciunt, eamque aliis aperire possunt.

VI. Esto, Jesus ritus omnes Judaïcos observaverit, etiam eos qui ad sacrificia pertinent, quid istud impedit, quominus illi ut Filio Dei credatur? Jesus igitur est filius illius Dei, qui et Legem et Prophetas dedit: nec nos, qui in Ecclesia sumus, violamus legem, sed, spretis Judæorum fabulis, investigando Legis et Prophetarum occulto sensu emendamur atque erudimur. Enimvero Prophetæ ut qui sensum eorum quæ dicunt, simplici historia legisque verbis et littera non circumscribant, aliquando sic loquuntur,

[1] Matth. XXI, 43. — [2] Philipp. III, 20.

nimirum historias narraturi : « Aperiam os meum, loquar » propositiones ab initio [1] : » aliquando Legis, ut rei obscuræ et quæ nonnisi auxiliante Deo capi potest, intelligentiam postulant his verbis : « Revela oculos meos, et considerabo » mirabilia de Lege tua [2]. »

VII. Ostendant vero ubi vel in speciem arroganter dictum a Jesu aliquid inveniatur. Quomodo arrogans, qui ait : « Discite a me quia mitis sum et humilis corde, et invenietis requiem animabus vestris [3] ? » Quomodo arrogans qui post cœnam, veste coram discipulis deposita, accinctus linteo, aqua in pelvim injecta, singulorum abluit pedes [4], et eos porrigere recusantem increpat his verbis : « Nisi lavero te, non habebis partem mecum [5] ? » Quomodo arrogans, qui dicit : « Ego in medio vestrum sum, non ut » qui recumbit, sed ut qui ministrat [6] ? » Arguat eum quispiam, quod falsa protulerit; atque ut probet magna ejus fuisse mendacia, dicat quæ magna, quæ parva mendacia sint. Est et alia illum refellendi via. Nam falsum non est aliud alio magis minusve falsum; quemadmodum nec verum est aliud alio magis minusve verum. Ecquænam autem impia commisit Jesus ? Hæc indicet Judæus Celsi. An impium fuit, neglectis, quæ corporum erant, cæremoniis, circumcisione, sabbatis, diebus festis, Neomeniis, et purorum ab impuris discrimine, evehere mentem ad legem Deo dignam, veram, spiritalem, simulque efficere, ut, qui legatione fungitur pro Christo [7], sciat « Judæis Judæus fieri, » ut Judæos lucretur; iis qui sub lege sunt, quasi sub lege » esse, ut eos, qui sub lege sunt lucrifaciat [8] ? »

VIII. Addit Judæus apud Celsum, « multos alios iis, qui » decipi voluissent, tales potuisse videri, qualis fuit Jesus. » Ostendat igitur non multos, non paucos, sed unum, qui

[1] Psal. LXVII, 2. — [2] Id. CXVIII, 18. — [3] Matth. II, 29. — [4] Joan. XIII, 4. — [5] Ibid. 8. — [6] Luc. XXII, 27. — [7] 2 Cor. V, 20. — [8] 1 Cor. IX, 20.

tanta cum potestate doctrinam æque humano generi utilem, æque a peccatorum colluvie avocantem tradiderit. Quod ait Judæos ab iis qui in Christum credunt reos agi, quod Jesum ut Deum recipere noluerint : ad id jam supra responsum est, ubi declaravi simul et quomodo Deum illum intelligimus, et secundum quid hominem esse dicimus. « At, *inquit*, quomodo nos, per quos omnibus hominibus » nuntiatum est venturum a Deo, qui de improbis suppli» cium sumeret, cum ignominia affecimus, postquam ve» nit? » Tam ineptæ interrogationi respondere videtur esse ineptum. Perinde est enim ac si quis diceret, nos qui temperantiam docuimus, quomodo in hanc virtutem peccassemus? Nos qui justitiæ partes tuemur, quomodo injuste egissemus? Ut enim apud homines ista inveniuntur, sic humanum erat Christo, postquam juxta prophetias venit, fidem non habere, qui Prophetis Christum venturum prænuntiantibus credere se profitebantur. Quod si addenda est etiam alia causa, dicemus hoc ipsum a prophetis fuisse prædictum. Clare enim Isaias dicit : « Auribus audietis et » non intelligetis; oculis aspicietis, nec tamen intuebimini. » Incrassatum est enim cor populi hujus[1], » etc. Dicant nobis quid istud sit, quod, licet audituri et aspecturi erant Judæi, prædictum tamen fuit fore, ut nec intelligerent, nec aspicerent quomodo aspici oportuit. Perspicuum est ipsos Jesum videntes, nesciisse quis esset; nec illum audientes, ex ejus dictis intellexisse quæ in eo erat divinitatem, quæ peculiarem Dei erga Judæos curam et vigilantiam, in eos transferebat qui e gentibus in ipsum crederent. Quamobrem videre est Judæos ex quo Jesus advenit, omnino derelictos, nec quidquam jam habere eorum, quæ olim illis digna veneratione videbantur, nullum signum ullam eis adesse divinitatem. Non enim amplius eis sunt Prophetæ,

[1] Isai. VI, 9.

non miracula : cum contra apud Christianos etiamnum miraculorum aliquantum supersint vestigia, imo majora, quam apud illos fuere, aliquando fiant : et si hac in re quid ponderis habet nostrum testimonium, nos ipsi vidimus. « Qua causa, » pergit Celsi Judæus, « ignominiose a nobis » ille habitus est quem prænuntiavimus ? An ut majores » quam alii demus pœnas ? » Certe, inquam ego, majores aliis dabunt Judæi, cum propter suam in Christum incredulitatem, tum propter alia opprobria, quibus illum affecerunt : neque supplicium in judicii quod credimus tempus differetur; jam dederunt. Ecquæ enim gens, præter solos Judæos, a sua præcipua urbe et a loco expulsa est, ubi patrius cultus fuerat peculiariter constitutus ? Id tamen passi sunt ut vilissimi homines, non tam propter alia sua crimina, quæ sane multa perpetrarunt, quam ob ea, quæ in Jesum ausi sunt.

IX. Dicit postea Judæus : « Quomodo Deus a nobis habi» tus fuisset is, qui, prout vulgo ferebatur, nihil præstitit » eorum quæ promiserat; qui postquam a nobis convictus, » damnatus, dignusque supplicio judicatus est, quæsivit la» tebras et turpissime fugiens captus est, proditus ab iis » ipsis quos discipulos nominabat ? Atqui non conveniebat » illi, qui Deus esset, fugere, et vinctum abduci : indignis» simum autem eo, qui Servator, Dei maximi filius, Ange» lus credebatur, relinqui et prodi ab iis quibuscum vixerat, » quos sibi in suis omnibus privatis rebus conscios fecerat, » quique illo ut magistro utebantur. » Ad quæ respondeo Deum a nobis non existimari corpus illud Jesu quod sub aspectum cadebat et subjectum sensibus erat. Quid dico corpus ? Id ne de anima quidem a nobis creditur, de qua dictum est : « Tristis est anima mea usque ad mortem [1]. » Sed quemadmodum qui dicit : « Ego Dominus Deus omnis

[1] Matth. xxvi, 38.

»carnis[1]; » et : « Ante me non est formatus Deus, et post »me non erit[2], » creditur etiam a Judæis Deus esse qui anima et corpore Prophetæ tanquam instrumento utitur : quemadmodum etiam Græci, qui hæc de se prædicat :

Æquoris et spatium et numerus mihi notus arenæ :
Calleo muti animum, et fantis nihil audio vocem[3],

eum judicant Deum esse voce Pythiæ et auribus utentem : sic ex nobis Verbum Deus et Dei universorum filius dixit in Jesu : « Ego sum via, veritas et vita[4]; » et istud : « Ego »sum ostium[5]; » et hoc aliud : « Ego sum panis vivus qui »de cœlo descendi[6], » et si quid aliud his simile. Damus igitur Judæis crimini, quod Jesum non existimaverint Deum esse, quamvis Prophetæ illum magnam potentiam et secundo post rerum omnium Deum et patrem loco Deum esse testificati fuerint. Asserimus enim patrem in creatione a Moyse descripta jubendo illi dixisse : « Fiat lux, *et*, fiat fir»mamentum[7], » et quæcumque Deus alia fieri imperavit : eidem illi dixisse : « Faciamus hominem ad imaginem et si»militudinem nostram[8] : » Verbum autem, ut jussum illi fuerat, fecisse omnia quæ illum Pater facere jussit. Atque hæc dicimus non quasi conjectura ducti; sed ipsismet Prophetarum testimoniis etiam apud Judæos receptis nitimur, in quibus de Deo rebusque ab illo conditis hæc dicuntur conceptis verbis : « Ipse dixit, et facta sunt; ipse mandavit, »et creata sunt[9]. » Si enim Deus jussit, et res creatæ sunt : quem juxta mentem prophetici spiritus putabimus tale Patris imperium exequi potuisse, præter eum, qui Verbum est, ut ita loquar, animatum et veritas? Jam eum qui in Jesu dicit : « Ego sum via, veritas et vita[10], » non esse ex

[1] Jerem. XXXII, 27. — [2] Isai. XLIII, 10. — [3] Herodot. lib. I. — [4] Joan. XIV, 6. — [5] Id. X, 7. — [6] Id. VI, 50. — [7] Gen. I, 3, 6. — [8] Ibid. 26. — [9] Psal. CXLVIII, 5. — [10] Joan. XIV, 6.

Evangeliis circumscriptum quempiam, ita ut extra animam et corpus non sit, ex pluribus locis effici potest : pauca tantum afferam. Joannes Baptista prædicens brevi fore ut Dei Filius adesset, non illo corpore illaque anima circumscriptus, sed ubique præsens, de illo dicit : « Medius vestrum stetit, quem vos nescitis, qui post me venturus est[1]. » Si censuisset Dei filium ibi tantum esse, ubi Jesu corpus videbatur, quomodo dixisset : « Medius vestrum stetit, quem vos nescitis ? » Et Jesus ipse mentem discipulorum ad sublimius de Filio Dei sentiendum erigit, cum ait : « Ubi sunt duo vel tres congregati in nomine meo, ibi sum in medio eorum[2]. » Nec absimilis est ejus ad discipulos promissio dicentis : « Et ecce ego vobiscum sum omnibus diebus usque ad consummationem sæculi[3]. » Hæc autem non eo dicimus ut Filium Dei a Jesu separemus. Verbum enim Dei cum anima et corpore Jesu unum maxime post dispensationem factum est. Nam si quisquis intelligit quid sit adhærere Domino, et illi adhæret, is cum ipso unus est spiritus, ut Paulus docet his verbis : « Qui adhæret Domino, unus spiritus est[4] : » quanto divinius, quanto sublimius unum cum Verbo Dei factum est id quod tum cum illo compositum fuit. Atque etiam ipse apud Judæos manifeste declaravit se revera esse Dei potentiam, editis nempe miraculis, quæ quidem Celsus præstigias fuisse censet; Judæi vero nescio unde id docti tribuebant Beelzebul, dicentes : « In Beelzebul principe dæmoniorum ejicit dæmonia[5]. » Quod ab illis absurdissime dictum esse arguit Salvator noster, hac ratione, malitiæ regnum nondum finem accepisse. Id liquebit prudenter legenti hunc Evangelii locum; quem enarrandi non est hic locus.

X. Quid vero Jesus promisit quod non præstiterit? Id

[1] Joan. I, 26. — [2] Matth. XVIII, 20. — [3] Matth. XXVIII, 20. — [4] I Cor. VI, 17. — [5] Matth. XII, 24.

nobis probet et ostendat Celsus. At nunquam poterit; nam quidquid contra Jesum aut contra nos affert, id vel ex narrationibus male intellectis, vel ex quibusdam Evangelii locis prave detortis, vel ex Judaicis fabulis depromit. Sed quoniam rursus ait : « Nos illum convictum, damnatum, atque » supplicio dignum fuisse judicavimus; » ostendant cujus criminis illum convicerint ii, qui contra illum falsa testimonia comparare studuerunt : nisi forte magna causa fuit, quam accusatores protulerunt, illum dixisse : « Possum de» struere templum Dei et in triduo reparare[1]. » At quod *dicebat de templo corporis sui*[2], id illi, quæ mens loquentis esset non intelligentes, dictum putaverunt de templo lapideo, quod majore in honore habebant, quam verum Dei Verbi, sapientiæ, veritatis templum; quamvis hoc potissimum honorari oporteret. Dicat quis quo pacto *Jesus turpissime latitarit et effugium quæsierit*. Et quid hac in re fecit, quod ipsi verti dedecori possit? Sed, inquit, *captus est*. Si capi, nolentis est, non captus est Jesus. Nam opportuno tempore in potestatem hominum venire se passus est ut agnus Dei, quo peccatum mundi tolleret[3] : « Jesus itaque sciens omnia quæ » ventura erant super eum, processit et dixit eis : Quem » quæritis? Responderunt ei : Jesum Nazarenum. Dicit eis : » Ego sum. Stabat autem et Judas, qui tradebat eum, cum » ipsis. Ut ergo dixit eis : Ego sum : abierunt retrorsum, et » ceciderunt in terram. Iterum ergo interrogavit eos : Quem » quæritis? Illi autem rursum dixerunt : Jesum Nazarenum. » Respondit illis Jesus : Dixi vobis, quia ego sum : si ergo me » quæritis, sinite hos abire[4]. » Quin et ad eum qui opem ei ferre volebat, servumque pontificis percusserat atque ejus absciderat auriculam, dixit : « Converte gladium tuum in » locum suum. Omnes enim qui acceperint gladium, gladio » peribunt. An putas, quia non possum rogare patrem

[1] Matth. XXVI, 61. — [2] Joan. II, 21. — [3] Id. I, 29. — [4] Id. XVIII, 4.

» meum, et exhibebit mihi modo plusquam duodecim le- » giones Angelorum? Quomodo ergo implebuntur Scrip- » turæ, quia sic oportet fieri[1]? » Quod si quis hæc Evangelistarum figmenta esse opinatur : cur non potius figmenta fuerint, quæ adversus Jesum et Christianos infensum odium commentum est; veritas autem, quæ litteris mandaverunt ii, qui omni pœnarum genere propter Jesu doctrinam perferendo demonstrarunt, quam sincero erga illum animo essent? Tanta enim, tam firma ad mortem usque constantia argumento est, discipulos Jesu non fuisse eos, qui fingerent de magistro suo quæ neutiquam erant : Apostolos autem pro certis habuisse quæ scripserint, æquis rerum æstimatoribus inde perspicuum est, quod tot ac tanta pertulerint propter eum, quem Dei filium esse credebant.

XI. Deinde quod ait Celsi Judæus, Jesum ab iis proditum esse, quos suos discipulos vocaverat, didicit quidem ex Evangeliis, sed plurium discipulorum numero unum Judam ea mente significavit, ut accusationi plus ponderis adderet. At quæ de Juda scripta sunt, non satis consideravit, Judam nempe contrariis de magistro distractum judiciis, nec ex toto animo servasse debitam magistro reverentiam. Nam illum proditurus, hoc turbæ ad comprehendendum venienti signum dedit : « Quemcumque osculatus fuero, ipse » est, tenete eum[2]. » Qua in agendi ratione nonnihil est reverentiæ; quam si totam amisisset, libere profecto, et nulla osculi adhibita simulatione, Jesum tradidisset. Unde perspicient omnes in anima Judæ, præter argenti cupiditatem sceleratumque consilium magistrum prodendi, aliquid admixtum fuisse quod Jesu sermones indiderant, et ex quo aliqua saltem residuæ, ut ita dicam, bonitatis species erumperet. Sic enim scriptum est : « Videns Judas, qui eum tra- » didit, quod damnatus esset, pœnitentia ductus, retulit

[1] Matth. XXVI, 52. — [2] Ibid. 48. — [3] Id. XXVII, 3.

»triginta argenteos Principibus Sacerdotum et Senioribus, »dicens : Peccavi tradens sanguinem justum. At illi dixe»runt : Quid ad nos? tu videris. Et projectis argenteis in »templo, recessit, et abiens laqueo se suspendit[1]. » Quod si avarus ille Judas, furari solitus quæ pauperum causa in crumenam mittebantur, pœnitentia ductus triginta argenteos Principibus Sacerdotum Senioribusque restituit; liquet hanc documentorum Jesu vim fuisse, quæ proditorem illum, qui nondum ea prorsus contempserat et proculcaverat, ad aliquam pœnitentiam adduceret. Sed et istud : «Pec»cavi tradens sanguinem justum[2], » hominis est suum crimen confitentis. Jam vide quam flagrantem illi, quam vehementem dolorem injecerit hæc criminum pœnitentia, ut nec diutius vivere sustineret, et confestim projecta in templum pecunia, recederet, abiret, se suspenderet sui ipsius judex : quo palam fecit, quantum potestatis haberet Jesu doctrina in sceleratum, furem, proditorem Judam, qui non omnino potuerat ex animo delere quæ a Jesu accepisset. An dicent Celsi gregales, quæ probant Judam, quantalibet fuerit in magistrum suum perfidia, non fuisse tamen ab illo prorsus alienum, ea fuisse conficta : id vero unum esse verum, Jesum ab uno e suis discipulis proditum fuisse? An Scripturis addent Judam ex toto animo prodidisse? Atqui in admittendis vel rejiciendis earumdem Scripturarum testimoniis, nihil præter odium sequi perabsurdum est. Sed de Juda, si ita opus est, addemus argumentum, quod adversariis pudorem incutiat. In libro psalmorum centesimus octavus totus, qui sic incipit : « Deus, laudem meam »ne tacueris, quia os peccatoris et os dolosi super me aper»tum est[3], » vaticinium de Juda continet. Ibi prædicitur Judam ex Apostolorum numero fuisse suapte culpa exclusum; alium autem in ejus locum fuisse subrogatum sic præ-

[1] Matth. XXVII, 3. — [2] Ibid. 4. — [3] Psal. CVIII, 1.

nuntiatur : « Et Episcopatum ejus accipiat alter[1]. » Volo tamen Jesum fuisse proditum ab uno e suis discipulis, qui Juda pejor fuerit, et quasi ex animo projecerit omnia quæ a Jesu didicerat : quid hoc Jesu aut religioni Christianæ nocet? Quomodo inde colligas falsam esse doctrinam? Quod sequitur jam antea refellimus. Probatum enim a nobis est Jesum non cum fugeret captum esse, sed nostrorum omnium causa volentem se tradidisse : ex quo consequens est, ut, si vinctus sit, vinctus sit volens. Quo nos docuit hæc libenter pati pietatis causa.

XII. Hæc etiam prorsus puerilia mihi videntur : « Bonus » Imperator, *inquit*, et multorum millium dux nunquam » proditus est : ne facinorosus quidem latronum princeps, » et perditissimis hominibus imperans, suis modo videretur » utilis. Jesus vero ab iis proditus, qui ipsi subditi erant, » nec bonum Imperatorem egit, nec sua calliditate deceptis » discipulis vel eam erga se indidit benevolentiam, qualem » erga suum, ut ita dicam, principem latrones exibent : » nam non desunt historica monumenta, quibus constet multos Imperatores fuisse proditos a suis militibus, et latronum Principes etiam ab iis, qui pacta inter se constituta non servarent. Sed esto nullus unquam Imperator latronumve Princeps proditus fuerit : quî inde probetur contra Jesum facere, quod ipsum unus ex ejus discipulis prodiderit? Quoniam vero præ se fert Celsus philosophiam, lubens illum interrogaverim, an vitio dari possit Platoni, quod Aristoteles, postquam viginti annos illum audierat, ab ejus doctrina desciverit, de immortalitate opinionem vituperaverit, ideas inanium argumentationum loco habuerit? Est adhuc quod dubitem : rogo, an, quia Aristoteles Platonem deseruit, Plato non fuerit in dialectica versatus; suas opiniones defendere non potuerit; falsa sint quæ docuit? An

[1] Psal. CVIII, 8.

vero fieri potest, ut, illæsa Platonicæ Philosophiæ veritate, ut ejus asseclæ pertenderint, Aristoteles improbus et ingrato in magistrum animo fuerit? Sed et Chrysippus in multis suorum scriptorum locis Cleanthem mordere videtur, aliaque ab ejus placitis docet, quamvis adhuc juvenis prima philosophiæ rudimenta sub illo posuisset. Tamen per viginti annos Platonis scholam frequentasse dicitur Aristoteles: nec parum temporis Chrysippus Cleanthis discipulus fuisse. Judas vero ne tres quidem annos cum Jesu transegit. Sic multa reperire est in vitis Philosophorum similia illis, quæ Celsus Jesu propter Judam objicit. Et Pythagorei cenotaphia extruebant iis, qui post aliquantum temporis Philosophiæ datum, ad primam vitam redirent; nec propterea ratione aut argumentis infirmus erat Pythagoras, et ejus discipuli.

XIII. Sic postea Judæus apud Celsum: «Multa habeo »quæ de Jesu rebus dicam eaque vera et diversa ab iis, »quæ ejus discipuli scripserunt: sed ea lubens prætereo.» Quænam obsecro illa vera sunt, iis, quæ scripta fuerunt in Evangeliis, dissimilia quæ Celsi Judæus prætermittit? An forte rhetorico schemate usus fingit se habere quod dicat, nec tamen præter Evangelium habet quidquam quod veritate movere auditorem queat, aut quo Jesus doctrinaque ejus manifeste accusari possint? Criminatur deinde discipulos, «quasi finxerint præscisse illum et prædixisse quæ»cumque sibi acciderunt.» Sed hoc verum esse, vel invito Celso, demonstrabimus. Præsto sunt enim multa[1], quæ Christus edidit, vaticinia de rebus, quæ Christianis contigerunt etiam subsecutis temporibus. Et quis non admiretur istud: «Ante reges et præsides ducemini propter me in »testimonium illis et gentibus[2],» aliave et similia, ubi prænuntiat futurum esse ut sui discipuli vexationem patiantur?

[1] Vide D. Guillon, tom. II, pag. 58 et seqq.

[2] Matth. x, 18.

Ecquæ enim exorta est inter homines doctrina propter quam etiam alii puniantur, ut quispiam ex iis qui Jesum criminantur, dicat videntem eum impia sua falsaque dogmata in crimen vocari, laudi sibi fore putasse, si idem eventurum suis, multo ante præsignificaret? Nam si quos oportuit ante reges et præsides trahi propter doctrinam, quos alios oportuit, quam Epicureos qui Providentiam e medio tollunt? Quos alios, quam Peripateticos qui negant quidquam proficere preces et mactatas Numini victimas? Dixerit fortasse quispiam, Samaritis etiam propter suam religionem pœnas irrogari. Respondeo Sicarios capite damnari propter circumcisionem, qua se mutilant contra leges, quæ solis illam Judæis permittunt: nec unquam fuit Judex, qui Sicarium suæ religionis observantem interrogans potestatem illi fecerit, aut absolutionem obtinendi, si religionem illam relinquere; aut moriendi, si in ea perseverare mallet. Satis est enim ad supplicium, si circumcisio in ejus corpore deprehendatur. Solis vero Christianis (juxta istud a Christo prædictum: « Ante reges et præsides ducemini propter me[1] ») per Judices licet ad extremum usque spiritum quietis esse et domi secure vivere, modo suam religionem ejurent, sacrificia ex morte offerant, et solita juramenta præstent. Vide præterea an non hæc magna auctoritate dicta sint: « Omnis qui confitebitur me coram hominibus, confitebor et ego eum coram patre meo qui in cœlis est: et quicumque negaverit me coram hominibus[2], » quæ sequuntur. Transfer te jam animo in illud tempus quo hæc Jesus dicit, et res, quæ nondum contigerant, prænuntiatas considera, nisi forte fidem quidem illi denegans dices frustra illum nugas ejusmodi effutire, neque enim futura esse quæ prædicit; animi vero dubius utrum ejus dictis assentiri debeas necne, inquies: si hæc comprobarit

[1] Matth. x, 18. — [2] Ibid. 32.

exitus, doctrina Jesu firma constiterit, regesque et præsides de perdendis iis qui Jesum confitentur sedulo cogitaverint, tum credemus magna illum a Deo data potestate talem in hominum genus doctrinam invexisse, hæcque non prænuntiasse, nisi quia persuasissimum habuerit, nihil suæ doctrinæ adversaturum, quod non facile superaret. Ecquis etiam animo fingens fuisse se cum Christus loqueretur, non admirabitur istud: « Prædicabitur Evangelium » istud in toto mundo, in testimonium illis et gentibus[1]: » si modo secum recogitet Jesu Christi Evangelium, ut ipse prædixerat, omnibus Græcis, Barbaris, sapientibus, et insipientibus ubique terrarum fuisse prædicatum? Omnem enim humanam naturam subegit sibi verbum cum virtute prædicatum, nec ullum videre est hominum genus quod Jesu doctrinam admittere recusaverit. Præterea cogitet Celsi Judæus ille qui negat Jesum prævidisse quæ sibi eventura essent, quo pacto Jesus, dum adhuc Hierusalem staret et totus religionis Judaïcæ cultus in ea consisteret, prædixerit quæ illi urbi a Romanis mala impenderent. Nec enim dici potest Jesu familiares et auditores sine scriptis doctrinam in Evangeliis descriptam tradidisse, et nihil litterarum suis discipulis reliquisse, unde res ab illo gestas discerent. Atqui in iis scriptis hoc legitur: « Cum videritis » circumdari ab exercitu Hierusalem, scitote quia appro- » pinquavit desolatio ejus[2]. » Tunc nullus exercitus Hierusalem circumdabat, circumvallabat, obsidebat. Hoc enim fieri cœptum sub Nerone duravit ad Vespasiani tempora, cujus Vespasiani filius Titus solo æquavit Hierusalem. Quod quidem narrat Josephus accidisse propter Jacobum Justum, fratrem Jesu qui dicebatur Christus: ut autem veritas ipsa clamat, propter Jesum illum Christum, qui Dei filius est.

[1] Matth. XXIV, 14. — [2] Luc. XXI, 20.

XIV. Cæterum poterat Celsus, etiamsi fateretur aut saltem daret prævisa fuisse a Christo quæ sibi eventura essent, hujus rei contemptum simulare, ut erga miracula fecerat, meras præstigias fuisse causatus: poterat dicere multos fuisse, qui aut ex auspiciis aut ex auguriis, aut inspiciendis extis, aut observando natali die divinarent quid sibi eventurum esset. At noluit istud concedere, ut miraculis majus, quæ a Christo facta fuisse quodammodo concedit, licet ea præstigiarum nomine videatur obscurare. Verumtamen Phlegon in XIII aut, ni fallor, in XIV Chronicorum, rerum quarumdam futurarum præscientiam Christo tribuit, quamvis erret in nomine. Petrum pro Jesu appellans; testaturque accidisse quæ prædixerat: qua re probat vel invitus sermonem quem ab auctoribus nostræ doctrinæ accepimus, non fuisse divina virtute vacuum.

XV. Addit Celsus «discipulos Jesu, cum in re manifesta » dissimulare nihil possent, id excogitasse, ut dicerent ipsi » præcognita fuisse omnia.» At vero non advertit, aut advertere noluit ad scriptorum illorum sinceritatem, qui fateantur ipsis a Jesu prædictum fuisse: « Omnes vos scan- » dalizabimini in me in nocte ista[1], » seque revera fuisse scandalizatos, hoc etiam prædictum fuisse Petro: «Ante- » quam gallus cantet, ter me negabis[2], » terque negasse Petrum. Nisi enim sinceri et bona fide fuissent, sed, quod putat Celsus, figmenta scripsissent, de abnegatione Petri, de discipulorum scandalo nunquam fecissent mentionem. Nam, etsi hæc acciderint, quis ita accidisse probasset? Quin et hujusmodi facta prætermitti oportebat, si quidem Evangelii lectores docere vellent contemnendam esse mortem, cum agitur de Christianismi professione. Sed cum scirent vi atque virtute sermonis homines devictum iri, hæc memorare non dubitarunt, nescio quomodo nihil noci-

[1] Matth. XXVI, 31. — [2] Ibid. 34.

tura lectoribus, nec ullam datura negationis occasionem.

XVI. Omnino autem stolide ait : « Discipulos hæc de Jesu » scripsisse ut quæ contra illum erant, excusarent. Perinde, » *inquit*, ac si quis, ut probet hominem esse justum, injusta » ab eo facta narraret ; ut probet esse sanctum, cædes ab illo » patratas referret ; ut probet esse immortalem, mortuum » esse affirmaret : præfatus ad singula, hæc illum ante præ- » dixisse. » Statim liquet exempli disparitas : quandoquidem non absurdum est, qui se hominibus exemplum proponere statuerat, quomodo vivere oporteret, eum etiam docuisse quomodo mori oporteat pietatis causa ; ut interim omittam Jesu pro hominibus mortem maximos rerum universitati fructus attulisse, ut superiore libro demonstratum est. Deinde existimat passionis confessione non dilui accusationem, sed confirmari. Nimirum nesciebat quanta de illa passione sapienter scripserit Paulus, quam multa etiam a Prophetis de illa prædicta fuerint. Illum quoque fugit hæreticum quemdam dixisse, Jesum visum esse pati, non revera passum esse. Neque enim, si hæc novisset omnia, dixisset : « Non enim dicitis illum impiis hominibus visum » esse pati, re non passum esse ; sed aperte passum esse » confitemini. » Multum abest ut dicamus Christum specietenus passum esse, ne falsa sit, quæ vera est, resurrectio. Qui enim vere mortem obiit, is, si resurrexit, vere resurrexit : sed non vere resurrexit is, qui visus est dumtaxat mori. Quoniam vero deridet increduli quæ de Jesu Christi esurrectione credimus, Platonem huc adducere juvat. Is reert Herum Armenii filium e rogo post duodecim dies excitaum memorasse quæ in inferis vidisset. Nec etiam hoc loco nutile fuerit incredulis in memoriam revocare quod Heralides narrat de muliere, cui præclusus erat Spiritus. Multi ræterea feruntur e monumentis non ipso tantum die, que pulti fuerant, sed etiam insequenti, egressi fuisse. Quid

ergo mirum, si, qui tot humanam naturam superantia miracula edidit tamque evidentia, ut qui illa patrata esse non potest inficiari, ad præstigias confugere cogatur; quid mirum, inquam, si mors ejus quid majus præ se ferat, ut anima ejus egressa sponte e corpore, huc pro arbitrio redeat, postquam extra illud quædam disposuerit? Hæc Jesus apud Joannem dixisse narratur: « Nemo tollit animam » meam a me, sed ego pono eam a me ipso. Potestatem » habeo ponendi eam, et rursus potestatem habeo sumendi » eam [1]. » Fortasse etiam e corpore exire occupavit, ut illud servaret, nec ejus frangerentur crura, ut latronum qui in crucem cum eo sublati fuerant. Nam milites « primi quidem » fregerunt crura et alterius qui crucifixus erat cum eo. Ad » Jesum autem cum venissent, ut viderunt eum jam mor- » tuum, non fregerunt ejus crura [2]. » Jam igitur refellimus istud: « Unde hoc ab illo prædictum esse confici potest? » Hoc autem aliud: « Unde probabitur, qui mortuus est, » illum esse immortalem? » qui objicit, discat, si libuerit, immortalem non esse qui mortuus est; sed qui surrexit e mortuis. Neque solum non est immortalis ille qui mortuus est; sed ne quidem Jesus ille ex duplici natura compositus, antequam moreretur, immortalis erat, utpote qui moriturus fuit. Non enim immortalis qui moriturus est; sed qui non amplius moriturus est, is demum est immortalis. « Christus autem resurgens ex mortuis jam non moritur, » mors illi ultra non dominabitur [3], » etiamsi refragentur, qui, quo sensu hæc dicta sint, capere non possunt.

XVII. Valde stultum et illud: « Quis Deus, *inquit*, aut » dæmon, aut vir prudens, qui hujusmodi incommoda sibi » obventura esse prævideat, non illa, siquidem posset, evi- » taret; sed in ea, quæ prævidit, se præcipitem daret? » Nam Socrates noverat se, si cicutam biberet, moriturum

[1] Joan. x, 18. [2] Id xix, 32. — [3] Rom. vi, 9.

esse : poterat, si Critoni credidisset, evadere e custodia seseque adeo mortis periculo subducere : sed maluit, id quod rationi consentaneum videbatur, mortem philosopho dignam oppetere, quam indignam philosopho vitam exigere, Et Leonidas Lacedæmoniorum dux novit jamjam se moriturum esse cum iis quibuscum ad Thermopylas pugnare paratus erat : pro nihilo tamen duxit ille turpiter vivere; sic suos allocutus : « Sic prandeamus, tanquam apud in» feros cœnaturi. » His multa similia reperiet, qui hujusmodi historiis colligendis delectabitur. Quid igitur mirum videri debet si Jesus, licet præscius rerum quæ sibi essent obventuræ, ea tamen discrimina subiit quæ præviderat? Paulus ejus discipulus, cum audiisset quæ sibi patienda imminerent, si Jerusalem peteret [1], periculo se commisit, increpans eos qui ipsius sortem lugerent impedirentque quominus illuc pergeret. Quin et multi e nostris, quamvis probe scirent se, si in confitendo Christianismo perstarent, morituros; contra absolutum iri et suas facultates recuperaturos, si desisterent; tamen despecta vita, volentes mortem pietatis causa occubuerunt.

XVIII. Sequitur aliud æque stultum : « Si prædixit, *in» quit, apud Celsum Judæus,* istum proditurum esse, illum » vero negaturum; cur illum ut Deum non veriti sunt, ca» veruntque iste, ne proderet; ille, ne negaret? » Non vidit Celsus homo ille sapientissimus pugnantia se loqui. Nam si ut Deus prænovit, nec fieri poterat, ut prænotio frustraretur; fieri utique non potuit, ut qui præcognoscebatur proditurus, is non proderet; aut non negaret ille, qui, ut negaturus, reprehensus fuerat. Sin autem alter non prodere, alter non negare potuisset, ita ut præmoniti, ille non prodidisset, hic non negasset; verax non fuisset ille, qui alterum proditurum, alterum negaturum esse dixerat. Si

[1] Act. XXI, 12.

enim prænovit proditurum, novit malitiam unde nascitura erat proditio, quamque evertere prænotio omnino non poterat. Quemadmodum si præscivit negaturum, novit imbecillitatem, quæ datura locum erat negationi, hacque de causa negaturum esse prænuntiavit. Hæc vero imbecillitas coerceri confestim non potuit a prænotione. Unde autem cepit quod ait: « Illi tamen eum nihili facientes prodiderunt » et negaverunt? » Quam enim hoc de Juda sit alienum a veritate, jam ante ostendimus; nec magis arduum est idem de Petro demonstrare, quippe qui, postquam negaverat, egressus foras amare fleverit[1].

XIX. Futile etiam est istud: « Certe, *inquit*, cum homo » paratas sibi insidias præsentit et insidiatores præmonet, hi » deterrentur a proposito et cavent sibi. » Multi enim etiam iis qui præsentiebant, nihilominus insidias moliti sunt. Hæc deinde quasi ejus conclusio est: « Non igitur quoniam hæc » prædicta sunt, acciderunt. Nam impossibile est. Imo quod » acciderint, ideo falsum est illa fuisse prædicta. Nam fieri » non potuit ut prodituri aut negaturi essent, qui præmo- » niti fuerant. » Sed subversis quæ ante dixit, corruat necesse est et ista conclusio: « Non igitur quia prædicta erant, » acciderunt. » Certe acciderunt, et quidem ut possibilia: et quia acciderunt, propterea prædicta fuisse verum est. Nam vera rerum futurarum prædictio ex eventibus judicatur. Cum igitur ait Celsus falsum esse hæc a Jesu fuisse prædicta, falsi ipse convincitur; sicut et hoc aliud quod dixit: « Fieri enim non potuit ut prodituri aut negaturi essent, » qui præmoniti fuerant. »

XX. Quid postea dicat, audiamus: « Deus erat, *inquit*, » qui hæc prædixit: proinde omnino necessarium fuit, ut, » quæ prædicta fuerant, acciderent. Deus igitur suos ipsius » discipulos et Prophetas, quibuscum cibum potumque su-

[1] Matth. XXVI, 75.

»mebat, eo adegit, ut jus omne fasque proculcarent: qui »tamen cum in omnes homines beneficus, tum maxime in »suos familiares esse debuerat. Nunquam homo homini »factus ejus mensæ particeps paravit insidias: hic autem »Deo struit insidias qui eidem cum Deo mensæ accumbit; »et quod absurdius est, Deus ipse suis convictoribus insi »diatur, imo eos proditores et impios efficit.» Ad hæc, quia jubes me etiam iis Celsi argumentationibus occurrere, quæ mihi frivolæ videntur, respondeo in hunc modum. Celsus putat, quod prædictum est, ideo fieri, quia prædictum est; id vero illi nullomodo assentimur. Nec enim dicimus eum qui prædixit, causam ideo esse cur res futura sit, quia prædixit eam esse futuram: sed cum res futura, etiamsi prædicta non esset, futura sit, illam sui prædicendæ locum præbuisse illi, qui prænoscit. Atque totum hoc animo ejus, qui prædicit, obversatur: cum res hæc accidere possit, et possit non accidere, e duobus hoc unum accidet. Neque dicimus a prænoscente effici, ut res aut evenire aut non evenire possit: ita ut qui prænoscit, dicat: Hæc res omnino futura est, et impossibile est aliter fieri. Atque hac ratione intelligi par est omnes prædictiones, quæ vel in divina Scriptura, vel in Græcorum historiis reperiuntur de iis, quæ in nostro posita sunt libero arbitrio. Alioquin vanas inter captiones locum ex Celso non haberet illa quam Dialectici vocant *inertem et ignavam rationem*, quam tamem sanæ mentis omnes captionem judicant. Ut autem res intelligatur, e Scripturis afferam vaticinia de Juda, aut illud ipsum quod de futura illius proditione Salvator noster edidit: ex Græcorum autem historiis oraculum Laio redditum, quod in præsenti quia nihil meæ disputationi officit, vere redditum esse largior. De Juda igitur ex persona Salvatoris dicitur CVIII Psalmo qui sic incipit: «Deus laudem meam ne tacueris, quia os peccatoris et os

» dolosi super me apertum est [1]. » Considera quæ in hoc Psalmo scripta sunt, et invenies sicut prædictum est illum fore proditorem, ita prædictum esse in illo fore causam proditionis, et ipsum fore dignum malis omnibus quæ ipsi ob malitiam Propheta imprecatus est. Has pœnas luat, « pro » eo quod, *inquit*, non est recordatus facere misericordiam, » et persecutus est hominem inopem et mendicum [2]. » Potuit igitur recordari facere misericordiam, et non persequi quem persecutus est. Quamvis ergo posset, non fecit, sed tradidit; proinde dignus fuit malis quæ ei Propheta imprecatus est. Ad Græcos quod attinet, celebri oraculo utemur quod Laio redditum est hoc modo, seu verbis ipsis, seu verbis vim eamdem habentibus illud Tragicus retulerit. Ei igitur præscius futurorum sic loquitur :

Ne serito sulcum liberum invitis diis :
Nam si genueris filium, te morti dabit,
Et tua refuso sanguine undabit domus.

Ex quo perspicitur Laium potuisse liberorum sulcum non serere. Nec enim illi præcepisset oraculum, quod in ejus potestate non fuisset. Poterat etiam serere, nec ulla eum ad alterutrum necessitas adigebat. Cum autem sibi non temperaverit quominus sereret, consentaneum fuit, ut calamitates illas omnes pateretur, quas de Œdipode, Jocasta, communibusque liberis Poëtæ tragici celebrarunt. Quæ autem dicitur *ignava argumentatio*, ea est qua ad aliquem qui ægrotus supponitur, ab adhibendo ad sanitatem recuperandam medico dehortandum captiose quis uteretur, sic interrogando : Si fatum tibi est ex hoc morbo convalescere; sive medicum adhibueris, sive non, convalesces. Sed si fatum tibi est ex hoc morbo non convalescere; sive adhibueris medicum, sive non adhibueris, non convalesces.

[1] Psal. CVIII, 1. — [2] Ibid. 16.

Fatum autem tibi est convalescere ex isto morbo, aut fatum tibi est non convalescere : frustra igitur adhibes medicum. Sed hujusmodi captioni par est jocularis ista : Si fatum est ita, tibi nascentur liberi; sive rem habeas cum uxore, sive non, liberi tibi nascentur. Et si fatum ita est, liberi non nascentur tibi; sive cum muliere fueris, sive non, minime tibi liberi nascentur : fatum autem est, habiturum te liberos, aut non habiturum : frustra igitur cum uxore concubueris. Nam quemadmodum ad procreandos liberos, quoniam procreare non potest a muliere abstinens, non frustra cum muliere concumbitur; sic si medicina ad convalescendum ex morbo conducit, medicus adhibeatur necesse est; adeoque falsum est istud : Frustra adhibes medicum. Atque hæc adduximus omnia propter illud, quod sapientissimus ille Celsus dixerat : « Qui Deus erat prædixit : » proinde evenire omnino oportuit, quod prædictum fuerat. » si enim hanc vocem *omnino* usurpavit pro eo quod est *necessario*, non assentior : potuit enim non evenire; sin apud illum vox *omnino* idem significat ac *erit*, quod verum esse nihil prohibet, licet possit etiam non evenire, nihil contra nos facit ejus argumentatio; nec ex eo quod Jesus prædixerit ab altero se proditum iri, vel ab altero negandum esse, sequitur ut illis impietatis et nefarii facinoris causa fuerit. Qui enim juxta nos noverat quid esset in homine, videns pravos illius mores cernensque quo illum impulsura esset pecuniæ cupiditas et parum firma de præceptore opinio, dixit inter cætera et illud : « Qui intingit mecum manum in » paropside, hic me tradet [1]. »

XXI. Jam vide quam vanum, quam manifeste falsum sit istud Celsi : « Nunquam homini homo factus ejus mensæ » particeps insidias paraverit. Quod si ita est, quanto minus » Deo insidiaretur, qui cum Deo eidem mensæ accumberet ? »

[1] Matth. XXVI, 23.

Quis enim nescit multos fuisse, qui etiam illis quibuscum sale mensaque communibus utebantur, struxerint insidias? Referta est Græcorum Barbarorumque historia ejusmodi exemplis. Hoc ipsum crimem est, quod Parius Iambicorum carminum scriptor Lycambæ exprobrat, violatum fœdus, quod sal et mensa conciliaverat. Sic enim canit :

Tibi soluta jura mensæque et salis.

Quibus cordi est historiarum scientia, quique in illis toti discere negligunt quod scitu magis necessarium est, nempe quomodo vivere oporteat, ii plura exempla afferent, quibus evidens sit plures fuisse, qui insidias struxerint iis, quorum mensæ facti fuerant participes.

XXII. Hinc, quasi nihil nisi aptum recteque connexum dixisset, concludit : « Et, quod adhuc absurdius est, Deus » ipse suis convictoribus insidiatur, eosque proditores et » impios efficit. » Qua enim ratione Jesum aut insidias meditatum fuise aut discipulos proditores impiosve fecisse approbaret? Dicet fortasse id ex antecedentibus esse consequens. Sed nemo est vel vulgaris ingenii, quin facile refellat.

XXIII. Post hæc dicit : « Si ita visum est ipsi, nec passus » est nisi ut patri morem gereret, manifestum est quæcumque et Deo et volenti et sponte perferenti illata sunt supplicia, nullam illi pœnam attulisse nullamque molestiam. » Neque hic vidit se a seipso dissidere. Nam si concesserit Jesum tulisse supplicium quia ita ipsi visum est, seque ipsum tradidisse ut patri morigeraretur; manifestum est ipsum tulisse supplicium, nec fieri potuisse, ut quod ipsi a carnificibus illatum est, non esset illi molestum et grave. Involuntaria enim res est dolor. Si autem quæ illi inflictæ sunt pœnæ, quia ita volebat, nullam attulerunt molestiam, nullum dolorem; quomodo concessit illum tulisse supplicium?

Nempe ignoravit eum qui nascendo corpus sumpsit, illud hujusmodi assumpsisse in quod pœna et quidquid iis qui corpore induti sunt molestum accidit, cadere posset, siquidem pœnarum ac molestiæ nomine intellexerimus quod nemo sibi vult. Quemadmodum igitur volens suscepit corpus eadem prorsus ac humanum natura, sic etiam suscepit quidquid illi molestiam parit : nec amplius in ejus potestate erat, ut molestiam non sentiret, sed in illorum quibus id propositum erat potestate fuit molestiam ei pœnamque afferre. Probatum autem supra fuit illum in manus hominum non venturum fuisse, si noluisset. Venit quia voluit, idque propterea quod pro hominibus moriendo, omni creaturæ, ut antea demonstravi, esset profuturus.

XXIV. In sequentibus ostendere conatur gravia illi et molesta fuisse quæ patiebatur, nec facere potuisse etiamsi voluisset, ut illa dolorem ipsi non afferrent. Ejus verba sunt : « Quid ergo queritatur et luget obsecratque ut mortis metu » liberetur, his verbis : Pater mi, si potest calix iste trans» ire. » Et in his adverte Celsi malignitatem. Is, nedum amplectatur ingenuam scriptorum Evangelii sinceritatem, qui, cum possent silentio premere, quæ, ut Celsus putat, accusandi ansam præbent; non ea tamen siluerunt multis de causis quas aliquis in explicando Evangelio opportune reddet; quæ scripserunt in crimen vocat, et ut declamitandi locum habeat, quæ non scripserunt proponit. Non enim scriptum invenitur, luxisse Jesum. Ac affert quidem, licet verbis paululum diversis, istud, « Pater, si possibile est, » transeat calix iste [1]; » prætermittit autem quod proxime sequitur, et ex quo pietas Jesu erga patrem magnanimitasque imprimis elucescit : « Verumtamen non sicut ego volo, sed » sicut tu [2]. » Diceres etiam illum non legisse istum locum, quo probatur quanta Jesus docilitate mala subierit, quæ

[1] Matth. xxvi, 39. — [2] Ibid.

pater subeunda illi esse judicaverat : « Si non potest hic » calix transire, nisi bibam illum, fiat voluntas tua[1]. » Qua in re similis illis est, qui malo animo divinas Scripturas audiunt, et « iniquitatem in excelso loquuntur. » Hi enim videntur hoc audiisse, « Ego interficiam[2], » et id nobis dant sæpe crimini : istud autem, « vivere faciam, » alto silentio obruunt : quæ tota sententia significat eos qui publico exitio vivunt seque peccatis inquinant, a Deo interfici; sed ita, ut meliorem illis vitam conferat, qualem nimirum Deus confert iis qui peccato moriuntur. Item audierunt hoc : « Percutiam[3]; » istud vero additum non vident, « Et ego » sanabo : » ubi Deus loquitur ut medicus, qui incidendo corpore molestisque inferendis vulneribus, noxia sanitatique contraria evellit, quique in cruciatu vulneribusque non conquiescit, sed iis corpus restituit sanitati ad quam velut ad finem tendit. Nec etiam totum istud legunt : « Ipse vul- » nerat, et medetur[4] : » sed hoc tantum : *Ipse vulnerat.* Sic itaque Celsi Judæus hoc memorat quidem : « O Pater ! » utinam possit calix iste transire : » sed cætera silet, ex quibus cognoscitur quo animo et qua constantia suam Jesus passionem pertulerit. In hæc scrutatus Dei sapientiam disserere multa possem, quæ convenirent iis, quos Paulus perfectos vocat cum ait : « Sapientiam loquimur inter per- » fectos[5] : » sed iis in aliud tempus dilatis, satis habebo paucis dicere quæ præsenti proposito utilia videbuntur.

XXV. Jam supra diximus quædam esse dicta ejus, qui in Jesu erat, « primogeniti omnis creaturæ[6], « ut istud, « Ego » sum via, veritas et vita[7], » et alia ejusdem generis; alia autem esse hominis illius, qui in eo intelligitur, cujusmodi hoc est : « Nunc autem quæritis me interficere, hominem qui » veritatem vobis locutus sum, quam audivi a patre[8]. » Hic

[1] Matth. xxvi, 42. — [2] I Reg. ii, 6. — [3] Isai. lvii, 17, 18. — [4] Job. v, 18. — [5] I Cor. ii, 6 — [6] Coloss. i, 15 — [7] Joan. xiv, 6. — [8] Id. viii, 40.

igitur, describit Jesus eam, quæ in sua humana natura erat, humanæ carnis infirmitatem, et alacritatem spiritus : infirmitatem quidem cum ait : « Pater, si possibile est, transeat » a me calix iste; » alacritatem vero spiritus his verbis : « Verumtamen non sicut ego volo, sed sicut tu. » Imo si dictorum seriem considerari oportet, adverte præmitti quod, ut sic loquar, ad carnis infirmitatem pertinet, et unum est; postea vero, quæ spiritus alacritatem repræsentant, et plura sunt. Unum enim est hoc : « Pater, si possibile est, transeat » a me calix iste; » plura autem sunt hoc : « Non sicut ego » volo, sed sicut tu; » et istud : « Pater mi, si non potest hic » calix transire, nisi bibam illum, fiat voluntas tua. » Observandum quoque est non dictum fuisse, « Transeat a me calix » iste; » sed adjuncta pia veluti correctione, sic : « Pater, si » possibile est, transeat a me calix iste. » Scio aliam dari hujusce loci interpretationem, quæ hujusmodi est. Cum Salvator præevideret quas populus Judaïcus et Jerusalem luituri essent pœnas ob facinora, quæ in ipsum ausi fuerant, præ suo in illos amore volens averti ab illo populo tot mala, quæ ipsi impendebant, dixit : « Pater, si possibile est, transeat a me calix iste. Quasi dixisset : Quoniam non possum ebibere hunc supplicii calicem, quin a te tota gens deseratur, oro ut transeat a me calix iste, si fieri possit : ne tua hæc portio propter nefarium in me commissum facinus a te relinquatur. Sin, autem, ut dicit Celsus, neque molestum neque grave Jesu fuisset, quod ipsi tunc temporis illatum est supplicium; quomodo qui secuti sunt, illo velut exemplo tolerandæ propter pietatem molestiæ uti potuissent, cum non passus esset humana, sed tantum pati visus fuisset?

XXVI. Adhuc Jesu discipulos, quos semper finxisse ponit, sic compellat Celsi Judæus : « Quamvis meras fabulas » obtruseritis, vestra tamen figmenta ne colore quidem veri

» illinere potuistis. » Ad quod repono res illas ab eis facili potuisse negotio occultari, si videlicet nullam de illis fecissent mentionem. Nam quis nisi hæc in Evangeliis legisset, potuisset nobis exprobrare talia Jesum tempore dispensationis suæ dixisse? Non intellexit Celsus hæc duo in eosdem non procadere, decipi credendo Jesum Deum esse eumque a Prophetis pronuntiatum, et fingere de illo quæ vera non esse certo noverint. Aut igitur non finxerunt, sed sic sentiebant, et nullo dolo scripserunt: aut mentiti scripserunt, et hæc non sentiebant, neque decepti Deum illum putabant.

XXVII. Postea ex fidelibus ait esse, « qui similes illis » quos eo impellit ebrietas ut sibi manus inferant, primum » Evangelii contextum ter, quater, pluries mutant, pervertuntque, ut habeant quo res sibi objectas inficientur. » Equidem non alios novi, qui Evangelii contextum immutaverint, quam Marcionis, Valentini fortasse et Lucani sectatores. Id vero criminis nostræ doctrinæ non imputandum est: in culpa sunt qui Evangelia depravare audent. Nam quemadmodum in philosophiam male conferres, quæ a Sophistis, Epicureis, Peripateticis aliisve falsæ excogitatæ sunt opiniones; sic, quia nonnulli Evangelia corruperunt, novasque sectas a Jesu doctrina alienas induxerunt, non continuo in crimen vocari oportet verum Christianismum.

XXVIII. Quoniam vero postea Christianis exprobrat Celsi Judæus, « quod Prophetis utantur qui prædixerint quæ ad Je- » sum pertinent, iis, quæ supra jam hac de re nobis disputata sunt, addo debuisse illum, qui se omnibus parcere dicit, vaticinia ipsa in medium adducere, simulque, concesso verisimiles esse quas illis adhibent Christiani interpretationes, afferre nihilominus quæ sibi videbantur prophetiarum usum evertere. Sic saltem non visus fuisset, pauculis allatis verbis, sumere sibi rem tanti momenti. Ac eo magis id necessarium fuit, quod ipse dicat, « sexcentis aliis probabilius quam Jesu

» accommodari posse Prophetarum vaticinia. » Et huic sane validiori et quo maxime confidunt Christiani, argumento diligenter obsistere debuit, et arreptis sigillatim illis vaticiniis, demonstrare, quomodo illa sexcentis aliis longe probabilius, quam Jesu, accommodari possint. Verum non animadvertit Celsus id, si diceretur ab homine qui scripturas Propheticas non admitteret, nonnihil quidem probabilitatis habiturum; nunquam vero dicturum esse Judæum, quod Judæi personæ ascribit. Nec enim dederit Judæus Prophetarum vaticinia sexcentis aliis quadrare magis, quam Jesu; sed afficta singulis, quæ sibi magis probabitur, sententia, Christianorum interpretationem propulsare conabitur: quod si non dicet quæ faciant fidem, saltem id aget sedulo.

XXIX. Jam ante diximus duplicem Christi inter homines adventum a Prophetis prædictum fuisse. Quapropter inutile fuerit refellere id quod fictus Judæus addit: « Qui » venturus est, eum Prophetæ præpotentem quemdam re- » gem, universæ terræ, gentium omnium exercituumque » Dominum fore pronuntiant. » Quod vero sequitur, « tam » perniciosam pestem ab illis non fuisse prænuntiatam, » hic agnosco Judæorum stomachum, quo fit, ut nullo argumento nullave probabilitate Jesum vituperent. Nec enim Judæi, nec Celsus, nec alius quilibet probare unquam poterit perniciosam pestem eum esse, qui tot homines a vitiorum proluvie avocatos ad vitam naturæ consentaneam et temperantia cæterisque virtutibus ornatam advocavit.

XXX. Adjecit et hoc Celsus: « Nemo ejusmodi signis, » interpretationibus prave detortis, tam inanibus argumentis » et Deum et Dei filium esse demonstraverit. » Ut pravas illas interpretationes redargueret, adductas opportuit: debuit et inania illa argumenta exhibere, ut si quid probabile contra afferre visus esset, id impugnare Christianus tentaret, et quæ objecta fuissent evertere. Quod autem de Jesu

dixit, debuisse illum magnitudinem suam ostendere, id exitum habuit; sed id videre noluit, quamlibet evidentibus argumentis astruatur. « Quemadmodum sol, *inquit*, res » omnes illustrans primum se ipse ostendit; sic oportebat » facere Dei Filium. » Et fecit quidem : « Orta est enim in » diebus ejus justitia et abundantia pacis [1], » idque statim ac natus est. Deus enim, cum gentes ad ejus doctrinam præparatas vellet, providit ut uni Romanorum Imperatori parerent : ne, si plures essent reges gentesque essent a se invicem alienæ, difficilius Apostoli exequerentur id, quod illis a Jesu præceptum fuit his verbis : « Euntes docete omnes » gentes [2]. » Atque etiam constat Jesum natum esse sub Augusto, qui in unum regnum maximam hominum qui in orbe terrarum dispersi sunt, multitudinem veluti consociaverat. Regnorum enim multitudo impedimento fuisset, quominus in totum orbem doctrina Jesu disseminaretur. Id efficitur cum ex iis quæ jam diximus, tum inde maxime, quod pro patriæ defensione bella gerendi necessitas fuisset; ut paulo ante Augusti tempora superiusque factum fuerat, quando ut Peloponnesios inter et Athenienses, sic inter alias gentes bellum esse opus fuit. Quomodo igitur pacifica hæc doctrina, quæ ne inimicorum quidem injurias ulcisci permittit, potuisset invalescere, nisi toto orbe adventus Jesu, placatis animis, dissidia omnia composuisset?

XXXI. Posthæc cum Christianis expostulat, « quod captiosis argutiis freti Filium Dei asserant proprium esse Dei » Verbum; » putatque se criminationi vim addere, cum ait nos, « pro Verbo illo puro et sancto quod Filium Dei esse » prædicamus, exhibere despicatissimum hominem, flagris » cæsum, et in crucem actum. » In superioribus jam omnes hac de re compendio repulsæ sunt Celsi criminationes. Illic enim ostensum est corpus et animam humanam suscepta

[1] Psal. LXXI, 7. — [2] Matth. XXVIII, 19.

fuisse a *primogenito omnis creaturæ*; in rerum hujus mundi conditione jussisse Deum, statimque illas creatas esse; denique Deum Verbum fuisse, qui mandatum acceperit. Quoniam vero Judæus est, qui hæc apud Celsum dicit, non alienum fuerit uti testimonio, cujus supra memini: « Misit » Verbum suum, et sanavit eos, et eripuit eos a corruptio» nibus eorum [1]. » Quod autem Celsus personæ Judæi assignat, eum sic loquentem inducens: « Si Verbum vobis est » Filius Dei, assentimur et nos; » id a nullo unquam Judæo audivi, quamvis cum multis eorum, qui se sapientes venditant, colloquium habuerim.

XXXII. Jam ante dictum est Jesum nec arrogantem, nec præstigiatorem esse posse: proinde nihil necesse est eadem hic repetere, ne eadem semper occinente Celso, eadem et nos semper occinamus. Hinc genealogiam aggreditur: ubi nullam omnino mentionem facit eorum quæ vel apud Christianos in controversiam vocantur, quæque ex genealogiarum inter se discrepantia ducunt nonnulli et vitio vertunt. Quippe sui ostentator ille Celsus qui Christianorum omnia se scire profitetur, nesciebat prudenter e Scripturis decerpere, quæ in dubium revocaret. Ait itaque « nimis » insolenter egisse eos, qui genealogiam Jesu texuerunt, » cum illum a primo homine Judæorumque regibus oriun» dum esse scripserunt; » et strenuum aliquid afferre se putat, cum ait: « Neque fabri uxor tanto genere ortam se » ignorasset. » Quid hoc ad rem? Esto, non ignorasset. Quid hoc contra nos? Fac ignorasse. Hinc ne sequitur, ut a primo homine suam non ducat originem? ut suos natales ad Judæorum reges non referat? Putatne Celsus necesse esse, ut pauperes a pauperibus parentibus, reges a regibus nascantur? Ergo in his diutius immorari supervacaneum videtur: cum perspicuum sit etiam nostra ætate ex divitibus

[1] Psal. cvi, 20.

illustribusque parentibus natos esse quosdam Maria pauperiores; et ex ignobilissimis, duces et reges gentium.

XXXIII. « Quid insigne, *inquit*, fecit Jesus quo Deus » agnoscatur? An suos adversarios despexit? An irrisit lu» dosque fecit, quidquid ipsi accideret? » Cui sic interroganti etsi strenuum quid et insolitum ostendere possumus in iis quæ ei acciderunt, unde respondebimus nisi ex Evangeliis quæ narrant motam esse terram, scissas petras, aperta monumenta, velum templi a summo ad imum fuisse discissum, tenebras factas esse media die et defecisse solem? Quod si Celsus fidem Scripturis adjungit ubi Christianos criminandi occasionem dari existimat; fidem autem illis abrogat, ubi Jesu divinitatem constituunt; dicemus: Heus tu! aut omnibus fidem abroga, desineque illas contra nos allegare; aut si credere malueris omnibus quæ continent, admirare Dei Verbum hac mente hominem se fecisse, ut generi humano prodesset. Cæterum Jesu opus est egregium, in nomine ejus hodieque sanari, quoscumque Deus sanatos velit. De solis autem defectione quæ accidit sub Tiberio Cæsare, quo imperante Christum crucifixum esse constat, deque motibus, queis tunc terra succussa est, Phlegontem opinor in tertio decimo vel decimo quarto Chronicorum libro injecisse mentionem.

XXXIV. Postea Celsi Judæus jocatur scilicet, et istud Bacchi apud Euripidem, quod novisse fingitur, in Jesum torquet:

Ipse Deus, simul atque volam, me solvet.

Rari tamen Judæi qui litteras Græcorum curent: sed volo aliquem e Judæis illarum fuisse curiosum; sequitur-ne ut, qui se vinctum non solverit, solvere Jesus se non potuerit? Credat potius ex nostris scripturis Petrum vinctum in custodia, Angelo vincula dissolvente, egressum fuisse[1]; et Pau-

1 Act. XII, 7.

lum cum Sila Philippis in urbe Macedoniæ, cum ligno stringerentur, divina potestate solutos fuisse, portasque carceris fuisse patefactas [1]. Verum hæc, opinor, deridet Celsus, aut ignota prorsus illi est hæc historia. Alioquin haud dubie dixisset præstigiatores esse quosdam qui incantationibus vincula disrumpant, et fores reserent : nimirum ut suaderet ea, quæ apud nos narrantur, nihil habere supra præstigiatorum artes. « Sed neque is, qui illum condemna- » vit, *inquit*, quidquam passus est, cujusmodi Pentheus, » qui in furorem versus et dilaceratus est. » Nempe ignorat illum non tam a Pilato, qui « sciebat quod per invidiam » tradidissent eum Judæi [2], » fuisse damnatum, quam a Judæorum gente, qui a Deo propterea damnati per universam terram dispersi sunt et multo magis quam Pentheus, a se invicem separati. Cur autem sponte prætermisit quæ de uxore Pilati narrantur, eam viso quodam ita permotam fuisse, ut mitteret qui viro diceret : « Nihil tibi et homini » illi justo; multa enim hodie passa sum per visum propter » eum [3] ? » Ac rursus tacens quæ Jesu divinitatem comprobant, ex Evangelio seligit quæ carpere queat, ludibria, chlamydem coccineam, coronam e spinis, et arundinem in manu impositam. Unde hæc didicisti, Celse, nisi ex Evangeliis? Ergo tu hæc videbas exprobratu digna; scriptores vero non providerunt, te tuique similes irrisuros hæc eadem; alios vero exemplum inde sumpturos contemnendi eos, qui rident et subsannant pietatem, eumque, qui propter illam generose mortem oppetivit? Admirare potius scriptorum illorum sinceritatem, et eum, qui hæc omnia volens hominum causa passus est tanta patientia tantaque æquanimitate, ut neque quod damnatus foret, lamentatus esse, neque quidquam aut fecisse aut dixisse feratur, quod ignaviæ verti possit.

[1] Act. xvi, 24. — [2] Matth. xxvii, 18. — [3] Id. xxvii, 19.

XXXV. « Cur non, *pergit ille*, sin minus antea, saltem » nunc divinum quidpiam exerit, sese hac infamia levat, et » illatam sibi patrique injuriam ulciscitur? » Dicendum eodem modo interrogari posse eos e Græcis, qui providentiam admittunt conceduntque fieri prodigia : cur non Deus in eos animadvertit qui Numini injurias inferunt, et e medio tollunt providentiam? Quæ dicent Græci, ut hanc repellant criminationem, eadem et nos et meliora dicemus. Factum est autem e cælo prodigium, nempe solis defectio aliaque miracula [1], quibus constitit, eum, qui cruci affixus erat, habuisse divinum quidpiam et quod hominum vulgus non habet.

XXXVI. « Et sanguis ille, *inquit postea Celsus*, qui e » corpore in crucem sublato fluxit, fuitne

» Huic similis, sacro qui manat corpore Divum? »

Ita Celsus captans risum : nos e seriis Evangeliis, velit nolit, probamus ex Jesu corpore fluxisse sanguinem non fabulosum et qualem Homerus describit; sed cum jam esset mortuus, « unus militum lancea latus ejus aperuit, et exivit » sanguis et aqua. Et qui vidit testimonium perhibuit, et » verum est testimonium ejus; et ille scit quia vera dicit [2]. » Ac aliorum quidem mortuorum corporum sanguis cogitur, nec limpida ex illis manat aqua; e mortuo autem Jesu corpore, res mira! sanguis et aqua, percusso latere, fluxerunt. Sin autem ille qui ad calumniandum Jesum et Christianos e scripturis prave intellecta testimonia colligit, quæ autem Jesu divinitatem confirmant, prætermittit, prodigia voluerit audire, legat Evangelium, et videat Centurionem et qui cum eo Jesum servabant, cum viderent terræ motum et cætera quæ facta essent, timore magno perculsos exclamasse : *Vere hic homo Filius Dei erat* [3].

[1] Luc. xxv, 45. — [2] Joan. xix, 34. — [3] Luc. xxiii, 47.

XXXVII. Postea homo ille, qui non alia ex Evangelio affert quam quæ notare posse putat, Jesu vitio dat, « quod » siti compulsus eamque impatienter ferens, quam tamen » vel quivis e plebe patienter sæpe sustinet, fel et acetum » avidis faucibus hauserit. » Id quidem sensu tropologico explicari posset : sed hic satis fuerit communem hanc responsionem adhibere, illud a Prophetis fuisse prænuntiatum. Nam in psalmo sexagesimo octavo scriptum est ex persona Christi : « Dederunt in escam meam fel, et in siti mea po» taverunt me aceto[1]. » Dicant Judæi, quis hæc apud Prophetam dicat : nobis ex historia aliquem exhibeant, qui pro esca felle usus fuerit, et aceto pro potu. Aut si dicere ausi fuerint hæc de Christo quem venturum expectant, intelligenda esse : continuo nos reponemus : Quid vetat quominus hoc a Prophetis prædictum evenerit ? Certe hoc vaticinium longe ante Christi tempora editum, aliæque propheticæ prædictiones, si quis candide res gestas omnes perpenderit, abunde sunt ut persuadeant Jesum eum esse quem Christum Prophetæ Deique Filium præsignificaverunt.

XXXVIII. Sic deinde nos iterum interpellat Judæus : « Nobis igitur crimini ducitis, o fidelissimi ! quod hunc pro » Deo non habeamus, quodque non assentiamur illum ho» minum causa passum esse, ut et nos supplicia non per» timescamus ? » Ad quæ sic respondebimus : Judæis quidem crimini ducimus, quod lege et Prophetis innutriti Christum prænuntiantibus, neque solvant argumenta quibus Jesum esse Christum demonstramus, et suam incredulitatem hoc nomine prætexant, quod ea solverint ; neque, cum nostra argumenta solvere nequeant, ei, quem Prophetæ prædixerunt, habeant fidem : quamvis et post susceptæ nostræ naturæ tempus in suis discipulis planum et evidens fecerit, se hæc perferendo consuluisse hominum utilitati : id in primo

[1] Psal. LXVIII, 22.

adventu sibi proponentem non homines prius judicare quam ea quæ ipsis facienda essent, edoceret; nec statim malos punire et felicitate donare bonos, sed stupendo prorsus modo et divina virtute in omne hominum genus suam doctrinam disseminare, ut Prophetæ vaticinati fuerant. Crimini ducimus, quod excellentissimam potestatem declaranti nedum crediderint, ab illo dæmones in Beelzebul principe dæmoniorum ejici ex anima hominum dixerint. Crimini ducimus, quod, postquam Jesus, ut ubique regnum Dei annuntiaret, non urbem, ne vicum quidem Judææ adire dedignatus est, hanc ejus benignitatem in invidiam adduxerint, quasi vagabundus hæc loca pererrasset, anxie vitam trahens in ignobili corpore. Non enim ignobile est tales ærumnas sustinere, ut utilia præcepta tradantur eis, qui capere illa possunt.

XXXIX. Ecquod manifestius mendacium, quam quod ait Celsi Judæus: « Jesum, cum neminem potuisset, quamdiu vixit, persuadere, ne suos discipulos quidem, his affectum esse suppliciis? » Unde enim adversus eum Pontificum, Seniorum, Scribarum Judæorum exarsit invidia, nisi quod sua persuadendi vi vel in deserta pertraheret turbas quæ illi adhærebant, non solum quia delectabantur sermonibus ejus qui semper loquebatur quæ audientibus attemperata essent, sed propterea maxime, quod miraculis eos in admirationem rapiebat, qui sermonibus fidem adjungere recusabant? Nonne etiam plane mendacium est, « illum ne suos quidem persuasisse discipulos? » Equidem humanum quid præ timore tunc passi sunt, utpote nondum ad fortitudinem exercitati: at non exuerunt quam de eo ut Christo conceperant opinionem. Nam Petrus vix negaverat, cum sentiens quo se malorum præcipitasset, egressus est foras et flevit amare[1]; cæteri vero mœrore percussi ex iis

[1] Matth. xxvi, 75.

quæ illi acciderant (adhuc enim illum admirabantur) : postquam illis conspicabilem se postea præbuit, roborati sunt, multoque firmius quam antea, eum Dei filium esse crediderunt.

XL. Indignum autem est philosopho quod sibi in animum inducit Celsus, Jesu præstantiam inter homines non in doctrina salutari incorruptisque moribus consistere; sed oportuisse, ut contra id quod suscepta ab se persona postulabat, ageret, et assumpto mortali corpore non moreretur; aut moreretur quidem, sed non ea morte, quæ exemplo esse queat aliis qui eo ipso discent pro pietate mori et eam libere coram eis profiteri, qui pietatem impietate non dignoscentes, pios pro impiis habent, eos vero, qui falsis de Deo opinionibus imbuti potius ad quæcumque alia quam ad Deum firme impressam animo de illo notionem accommodant, piissimos esse arbitrantur : idque tum maxime, cum interficere student eos, qui evidentia unius supremique Dei perculsi se tota mente ei ad mortem usque devoverunt.

XLI. Jesum præterea culpat Celsus larva Judaïca personatus, « quod se non ab hominibus malis immunem » ostenderit. » Dicat ille a quibus malis non se Jesus ostenderit immunem. Nam si intelligit illa quæ mala proprie vocantur, ostendat aliquod ejus opus malum : sin mala appellat paupertatem, crucem, insidias a perditis hominibus illi comparatas; ergo ex illo Socrati etiam acciderunt mala, quandoquidem se non potuerit illiusmodi malorum expertem præstare. Quot etiam apud Græcos philosophi fuerint, qui sponte pauperem vitæ conditionem eligerent, Græcos suæ historiæ docent, in quibus legere est Democritum suas facultates ovibus depascendas dimisisse ; Cratetem, ut se in libertatem assereret, simulque Thebanis gratificaretur, elargitum esse pecuniam, quam ex prædiis venditis confe-

cerat. Et Diogenes præ nimia frugalitate in dolio habitavit, nec idcirco in malis eum fuisse quispiam sanæ mentis dixerit.

XLII. Quoniam negat iterum Celsus « Jesum ab omni » reprehensione abfuisse, » dicat ecquis eorum, qui ejus doctrinæ assensi sunt, scripserit quidpiam, de quo vere Jesus reprehendi queat. Aut si nihil ab illis acceperit simile, dicat unde petitum hoc in Jesum jecerit. Promissis suis fidem fecit Jesus, benefaciendo illis qui ipsi adhæserunt. Et cum ea, quæ prædixit, impleta jam videamus omnia, Evangelium in toto mundo annuntiatum, discipulos per universas gentes ejus doctrinam pervulgasse, eosque ante reges et præsides non alia de causa ductos quam propter illam doctrinam, illum admiramur, nostraque in eum fides novum quotidie robur accipit. Equidem nescio quæ solidiora clarioraque argumenta desideraverit Celsus, quibus Jesus fidem faceret iis quæ prædixerat : nisi forte voluerit, ut apparet, eum, quem non agnoscit pro Verbo quod caro factum est, nihil humani expertum esse nec factum esse exemplum, quo homines excitarentur ad hujus vitæ incommoda generose perferenda : nam hæc videntur Celso miseranda et ignominiosa : labor quippe illi est omnium malorum maximum, voluptas autem, extremum bonum : quod quidem admiserit nemo eorum, qui providentiam defendunt, et fortitudinem, patientiam, magnanimitatem in virtutibus ponunt. Nihil igitur imminuta est fides in Jesum iis quæ perpessus fuit; imo viribus aucta est in iis, qui fortes atque animosi sunt, et quos docuit vitam proprie vereque felicem non esse hujus temporis, sed futuri, ut ipse vocat, sæculi; quam autem in præsenti sæculo vivimus, eam esse calamitatibus plenam, vel primum maximumque animæ certamen.

XLIII. Hinc sermonem ad nos convertens : « Non dice-

» tis, *inquit*, illum, cum non posset qui hic degebant per-» suadere, profectum ad inferos fuisse, ut qui illic sunt per-» suaderet. » Quantumvis nolit, dicemus illum hic non paucos, sed tanto numero persuasisse, ut ob eam rem insidiæ fuerint illi comparatæ ; et postquam corpore exuta est anima, cum nudis corpore animabus colloquia habuisse et ad se convertisse eas quæ voluerunt[1], aut quas certis quibusdam rationibus sibi notis vidit ad sua documenta magis idoneas.

XLIV. Quæ subjungit, prorsus inepta sunt : « Si, *inquit*, » vos, absurdis quibusdam excogitatis rationibus quibus ri-» diculi decepti estis, vos arbitramini præclare defensos ; » quid vetat quominus quotquot alii damnati misere perie-» runt, ii præstantiores illo diviniorcsque Angeli existimen-» tur ? » Cuivis manifestum est Jesum, qui memorata in Scripturis supplicia pertulit, nihil simile habere iis, qui propter magicas artes aliudve crimen misere perierunt. Nemo enim ostendere potuerit quidquam ab impostoribus actum, quod a criminibus, quæ inter homines vigent, atque a malitiæ velut inundatione animas converterit. « Simi-» liter, » pergit Celsi Judæus Jesum cum latronibus comparans, « de latrone et de homicida suppliciis affecto impu-» dens aliquis dixerit : Hic non latro, sed Deus erat : suis » enim latrociniorum sociis prædixit fore, ut pateretur quæ » passus est. » His duo sunt quæ respondeam : ac primum quidem non ideo de Jesu credere nos et audacter profiteri illum a Deo ad nos descendisse, quia talia passurum esse se prænuntiavit : deinde nos de illa Celsi comparatione fuisse ab Evangeliis præmonitos. Ibi enim legitur Deus « cum » iniquis reputatus[2] » ab iniquis, qui latronem propter seditionem et homicidium in carcerem intrusum dimitti petiere, Jesum autem crucifigi, huncque inter duos latrones cruci

[1] I Pet. III, 19. — [2] Marc. XV, 28. Luc. XXIII, 19.

suffixerunt. Ac inter latrones Jesus semper affigitur cruci, cum id supplicii suis discipulis veritatisque testibus infertur; eodem cum illis damnatur judicio. Quod si qui, ut suam in conditorem pietatem puram et integram ex Jesu doctrina conservent, nullam contumeliam nullumque mortis genus reformidant, ii cum latronibus conferri possunt; Jesum utique istius doctrinæ parentem consentaneum est a Celso cum latronum principibus comparari. At neque iste publico commodo moriens, neque illi pietatis causa suppliciis mulctati, solique inter homines quibus ob verum Dei cultum insidiæ struantur, non injuste interimuntur; neque non impie Jesu structæ sunt insidiæ.

XLV. Vide obsecro[1] quam leve sit quod de discipulis qui tunc fuerunt, dicit: «Illi qui cum eo videbant, qui vocem ejus audiebant, qui illo magistro utebantur, cum »illum suppliciis excruciatum morientemque aspicerent, »nec cum illo aut pro illo mortem occubuere, aut supplicia contempserunt; imo se discipulos ejus esse negaverunt; »et vos cum illo commorimini.» Hic iterum Celsus, ut nostram criminetur doctrinam, peccatum quod Apostoli recens initiati et adhuc imbecilliores commiserunt, ex Evangeliis arripit creditque verum: at quæ illis post peccatum recte gesta sint, qua libertate Judæos adierint, quæ ipsis supplicia ab Judæis illata fuerint, qua constantia mortem pro Jesu doctrina oppetierint, hæc omnia alto silentio dissimulat. Neque enim Jesum audire voluit Petro prædicentem: «Cum autem senueris, extendes manus tuas[2], etc.» quibus Scriptura subjicit: «Hoc autem dixit, significans »qua morte clarificaturus esset Deum.» Pro nihilo quoque habet Jacobum fratrem Joannis, Apostolum, Apostoli fratrem, gladio cæsum ab Herode fuisse propter Jesu doctri-

1 Vide D. Guillon, tom. II, pag. 82 et seqq.

2 Joan. XXI, 18, 19.

nam[1] : nec pluris facit quæ propter eamdem Petrus et reliqui Apostoli summa fiducia fecerint, ut cum, postquam flagellis cæsi fuerant, « ierunt a conspectu concilii gaudentes quod digni habiti fuissent pro illius nomine contumeliam pati, » multaque longe majora tolerantiæ et fortitudinis argumenta dederunt, quam illi e Græcis, qui his virtutibus excelluerunt. Hinc apud Jesu auditores hoc illius præceptum ab initio invaluit, spernendam hanc esse vitam quam plerique ardent; aspirandum ad solam illam, quæ Dei vitæ similis est.

XLVI. Nonne etiam mentitur apud Celsum Judæus, cum ait : « Jesum, dum præsens adesset, nonnisi decem nautas » publicanosque sceleratissimos ascivisse sibi, ac ne omnes » illos quidem ? » Palam est enim vel Judæos ipsos fassuros esse, illum non decem modo, non centum, non mille, sed modo quinque, modo quatuor millia, tot denique sibi conciliasse homines, ut illum in deserta, sola tantæ Deo per Jesum credentium multitudini continendæ paria, sequerentur, ubi non verbis solum, sed et operibus eos docebat. Atque eadem perpetuo recoquens ille, nos idem facere cogit. Cavemus enim, ne ullam ex illius criminationibus præterire silentio videamur. Hæc igitur apud illum ordine sequitur : « Si dum viveret, nemini persuasit, post mortem autem » ejus quicumque volunt, tam multis persuadent, nonne » res est perquam absurda ? » Cum dicere debuisset, si quidem consentanea loqui vellet : Si, eo mortuo, non qui simpliciter volunt, sed qui volunt et possunt, tot persuadent; quanto plures ejus, dum viveret, et potentiori sermone et factis persuasos fuisse credibile est ?

XLVII. Posthæc percontatus « quo argumento animum » induxerimus illum esse Dei filium, » sumit sibi hoc responsum quod nostrum esse fingit, « id nos animum in-

[1] Act. XII, 2; XIII, 46. [2] Id. v, 41.

» duxisse, quia scimus eum passum esse, ut malitiæ parens » destrueretur. » Suppetebant enim nobis alia sexcenta, quorum minimam partem attulimus, nova postmodum Deo dante allaturi, et refellendo *vero*, ut putat, Celsi *sermone* et aliis in locis bene multis. Deinde quasi dixissemus eum a nobis existimari Dei filium, quia passus est : « An non, *in-* » *quit*, et alii multi passi sunt, nec minus turpiter? » In quo Celsus imitatur vilissimos eorum, quos nostra doctrina habet adversarios, qui putant, quod Christus cruci affixus fuisse perhibeatur, consequens esse, ut omnes eodem supplicio affectos veneremur.

XLVIII. Jam sæpe Celsus, quia inficiari non poterat miracula, quæ Jesus fecisse scribitur, illa præstigiis tribuenda esse calumniatus est; et nos contra sæpe pro viribus pugnavimus. Nunc autem nobis quasi interrogatis qua causa illum esse Dei filium judicaverimus, id responsi ascribit, nos ita judicasse, « quod et claudos et cæcos curaverit : » quibus addit : « Quodque, ut dicitis vos, mortuos suscita- » verit. » Claudos et cæcos a Jesu curatos fuisse quamobrem illum pro Christo Deique filio habemus, inde perspicuum est, quod et in prophetiis scriptum sit ; « Tunc aperientur » oculi cæcorum, et aures surdorum audient, tunc saliet » claudus ut cervus [1]. » Mortuos autem fuisse suscitatos, nec istud commentos esse qui Evangelia scripserint, æque constat, nam si figmentum esset, plures suscitatos recensuissent eosque diutius in monumentis dixissent fuisse moratos. Illos contra, quæ sua sinceritas est, perpaucos enumerant : nimirum Archisynagogi filiam de qua nescio cur dixerit : *Non mortua est, sed dormit* [2], » peculiare quid de illa inquiens quod omnibus mortuis non inerat; et unicum viduæ filium, quem miseratus vitæ restituit, jussis bajulis consistere; tertium denique Lazarum jam quatuor dies in sepul-

[1] Isai. xxxv, 5. — [2] Luc. viii, 52.

cro inclusum. Qua de re candidiores harum rerum æstimatores et præsertim nostrum Judæum admonebo, quemadmodum tempore Elizæi Prophetæ multi erant leprosi, solus vero sanatus est Naaman Syrus; sicut multæ viduæ fuerunt ætate Eliæ prophetæ, nec tamen ad ullam missus est Elias, præterquam ad Sarephtanam in Sidonios, quæ divino quodam judicio digna erat, cujus gratia miraculum in panes Propheta faceret; sic multos, dum Jesus in vivis esset, mortuos fuisse, sed solos esse suscitatos, quos suscitari expedire Verbum judicavit, ut miracula illa non solum quarumdam rerum signa essent, sed etiam per se ad admirabilem Evangelii doctrinam multos allicerent. Ego autem dixerim Jesu discipulos secundum ejus promissum majora patrasse miracula [1], quam illa Jesu, quæ sub sensum cadebant. Quotidie enim patefiunt oculi eorum qui mente cæci erant: aures eorum, qui ad vocem illius qui eos ad virtutem hortabatur, erant surdi, avide audiunt quæ de Deo beataque vita apud illum fruenda dicuntur: multi qui claudi erant quoad hominem, ut Scriptura vocat, interiorem [2], nunc doctrina sanati non simpliciter saliunt, sed saliunt ut cervus infestum serpentibus animal, et cui viperarum virus omne nocere non potest. Ili enim, postquam sanati sunt, accipiunt a Jesu potestatem calcandi iis pedibus, quibus antea uti non poterant, serpentes et scorpiones [3] malitiæ, atque adeo totam inimici potentiam; idque nullo vulneris periculo, utpote ita fortes facti, ut nulla potentia, nullum dæmonum virus lædere illos queat.

XLIX. Jesus discipulos commonens, ut sibi caverent, non ab impostoribus simpliciter et iis, qui qualicumque modo miracula promitterent (neque enim hac de re monito opus erat), sed ab iis, qui se Dei Christum esse prædicarent, et ad se quibusdam præstigiis Jesu discipulos allectare ni-

[1] Joan. XIV, 12. — [2] Rom. VII, 21. — [3] Luc. X, 19.

terentur, interdum dicit : « Tunc si quis vobis dixerit : Ecce » hic est Christus, aut illic, nolite credere. Surgent enim » pseudochristi et pseudoprophetæ, et dabunt signa et pro- » digia magna, ita ut in errorem inducantur (si fieri potest) » etiam electi : ecce prædixi vobis. Si ergo dixerint vobis, » Ecce in deserto est, nolite exire ; Ecce in penetralibus, no- » lite credere. Sicut enim fulgur exit ab Oriente et paret » usque in Occidentem : ita erit et adventus Filii hominis [1]; » interdum vero sic : « Multi dicent mihi in illa die : Domine, » Domine, nonne nomine tuo comedimus, et nomine tuo » bibimus, et nomine tuo dæmonia ejecimus, et virtutes » multas fecimus ? Et dicam eis : Discedite a me, quia estis » operarii iniquitatis [2]. » Celsus autem qui Jesu miracula nihil ab usitatis apud homines præstigiis discrepare pertendit, sic loquitur : « O lucem et veritatem ! ille ipse sua voce di- » serte admonet, quemadmodum vestra scripta testantur, » futurum esse, ut et alii eadem miracula facerent, improbi » tamen et præstigiatores. Quin et Satanam quemdam no- » minat hujusmodi rerum insignem artificem : ita ne ipse » quidem inficiatur, nihil iis inesse divinitatis, sed esse fla- » gitiosorum hominum opera. Oppressus autem veritatis vi- » ribus et aliorum artes detegit, et suas ipse simul redar- » guit. An non igitur miserum est ex iisdem operibus istum » quidem Deum, illos autem sceleratos judicari ? Cur illos » potius, quam hunc, ex iisdem rebus sceleratos existimem, » præsertim cum ipse contra se testimonium ferat ? Nam » aperte ipse confitetur illa prodigia non esse divinæ naturæ, » sed impostorum quorumdam et sceleratorum hominum » indicia. » Hic vide an non evidenter Celsus Jesu verba ad pravum sensum torqueat. Nam quæ dicit Jesus de venturis signorum et prodigiorum patratoribus prorsus diversa sunt ab iis quæ Judæus apud Celsum deblaterat. Si Jesus disci-

[1] Matth. XXIV, 23. — [2] Id. VII, 22. Luc. XIII, 26.

pulos monuisset simpliciter, ut caverent ab iis, qui miracula promitterent, nec addidisset, quid se esse jactitarent, fortasse locum haberet Judæi suspicio. Sed quoniam ii quos Jesus a nobis vitari jubet, se Christum esse prædicant : quod non faciunt præstigiatores; et dicit præterea fore, ut improbis moribus quidam in ipsius nomine miracula efficiant, et dæmones ex hominibus expellant : id vero potius omnes præstigiatorum artes, ut ita loquar, exterminat, Jesuque ac discipulorum ejus divinitatem constituit : quandoquidem fieri potest, ut quis, usurpato ejus nomine, et a nescio qua potestate instigatus ut se Christum esse simulet, similia iis, quæ Jesus, facere ipse, et alii Jesu nomine similia is, quæ veri discipuli, facere videantur.

L. Ac Paulus quidem in secunda sua ad Thessalonicenses epistola declarat quomodo revelandus sit « homo peccati, » filius perditionis qui adversatur et extollitur supra omne » quod dicitur Deus, aut quod colitur, ita ut in templo Dei sedeat ostendens se tanquam sit Deus [1] : » rursusque Thessalonicensibus dicit : « Et nunc quid detineat scitis, ut re- » veletur in suo tempore. Nam mysterium jam operatur ini- » quitatis : tantum qui tenet nunc, teneat, donec de medio » fiat. Et tunc revelabitur ille iniquus, quem Dominus inter- » ficiet spiritu oris sui, et destruet illustratione adventus » sui eum, cujus est adventus secundum operationem Sa- » tanæ in omni virtute et signis et prodigiis mendacibus, et » in omni seductione iniquitatis iis qui pereunt [2]. » Mox addit causam, cur iniquus ille in vita versari permittatur : « Eo » quod charitatem veritatis non receperunt; ut salvi fierent. » Ideo mittit illis Deus operationem erroris, ut credant men- » dacio, ut judicentur omnes qui non crediderunt veritati, » sed consenserunt iniquitati [3]. » Dicat nunc aliquis, an in istis Evangelii et Apostoli testimoniis quidquam sit, quod

[1] 2 Thess. II, 3. — [2] Ibid. 6. — [3] Ibid. 10.

dare locum possit suspicandi, præstigiatorum artes illic fuisse prædictas. De Antichristo Daniel quoque edidit vaticinium[1], quod legat qui voluerit. At verba Jesu depravat Celsus. Neque enim ille dixit unquam, quod ab illo dictum esse affirmat Celsus, venturos, qui eadem facerent miracula, licet improbi et præstigiatores. Nam quemadmodum Ægyptiorum incantatorum par non erat potestas mirificæ illi, quæ in Moyse erat, gratiæ; et eorum opera meras esse præstigias, quæ vero Moyses fecit, a divina virtute proficisci comprobavit exitus; ita quæ mira faciunt Antichristi, iique qui se patrandis miraculis pares Jesu discipulis esse venditant, vocantur *signa et prodigia mendacia*, quæ *in omni seductione iniquitatis* vim habent *in eos qui pereunt*: miraculorum autem Christi et ejus discipulorum fructus est, non deceptio, sed animarum salus. Quis enim dixerit deceptione effici, ut emendetur vita, et malitia quotidie magis ac magis minuatur?

LI. Nonnihil in scriptura videbat Celsus, cum dixit Jesum præmonuisse fore, « ut Satanas quidam prodigia faceret. » Sed hinc nimis propere colligit, « hoc esse fateri, » prodigia hæc nihil habere divinitatis, sed esse sceleratorum hominum opera. » Sic eodem genere concludit, quæ sunt generis longe diversi. Sicut enim lupus et canis, palumbes et columba, non ejusdem sunt generis, tametsi corpus et vox nonnihil simile præferre videantur : ita quæ divina potestas efficit, ea sunt hujusmodi, ut cum illis præstigiatorum artificia comparari nequeant. Præterea hæc etiam adversus vafras Celsi argutias dicemus : An mali dæmones præstigiis res miras insolitasque faciunt, et divina beataque natura nullum poterit efficere miraculum? Vita hominum infestatur malis, et bona non accepit? Atque id de omnibus videtur dici debere, ubi quid malum est boni fucatum si-

[1] Dan. VII, 26. — [2] Exod. VII, 12.

militudine, ibi necessario bonum esse malo contrarium. Sic cum per præstigias aliqua fiant, divina virtute aliqua fieri in vita necesse est. Alterum ex altero sequitur: proinde aut utrumque tollendum est negandumque bona et mala esse; aut admisso altero maximeque malo, bonum quoque admissum oportet. Si quis autem ponat quædam per præstigias effici, id autem de divina potestate negaverit; is mihi videtur similis esse illi, qui concedens esse sophismata rationesque probabiles, quæ, tametsi veritate vacuæ, veritatis tamen speciem præ se ferant, nullam apud homines veritatem esse contenderet, nullamque Dialecticam, quæ sophismatis abhorreat. Quod si, quia magorum et præstigiatorum artes aliquid efficiunt ope malorum dæmonum, qui curiosis incantationibus deliniti hominibus illas artes profitentibus morem gerunt, idcirco divinam virtutem inter homines aliquid operari confitendum est: cur non eorum, qui miracula pollicentur, vitam, mores aliaque ex miraculis consequentia, accurate pensitabimus, afferant ne perniciem hominibus, an ad corrigendos mores conferant; quis dæmonibus operam navans per incantationes arcanaque magica patret miracula; quis contra sanctiori in loco ac puro consistens, animaque et spiritu, et, opinor, corpore divinum accipiens spiritum ejusmodi edat prodigia, et utilitatis hominum causa, et ut ad credendum vero Deo animos inflammet? Jam si, posita omni de miraculis præjudicata opinione, quæri oportet bono-ne an malo consilio quis illa fecerit, ut ne aut omnia vituperemus, aut omnia tanquam divina admiremur et admittamus: an non perspicuum est ex Moysis Jesuque miraculis quibus integræ gentes constitutæ sunt, eos divina potestate fecisse, quæ ab illis facta fuisse Scripturæ narrant? Neque enim malis artibus magicisque præstigiis constituta fuisset gens tota, quæ despectis non solum simulacris falsisque numinibus quæ reliqui

homines colebant, sed etiam rebus omnibus creatis, ad Deum rerum omnium principium, principio carentem ipsum assurgit.

LII. Et quoniam Judæus est qui hæc apud Celsum loquitur, libet eum sic compellare : Tu vero, bone vir, cur miracula, quæ a Deo per Moysen facta esse tuæ scripturæ referunt, divina esse credis, et adversus eos, qui illa et magorum Ægyptiorum præstigias eodem loco numerant, tueri atque defendere conaris, et Ægyptios tuos hostes imitatus inficiaris divina esse, quæ Jesus teipso fatente patravit miracula? Nam si miraculorum exitus, si tota gens per miracula Moysis constituta, evidenter probant de Moyse Deum per illum hæc fecisse miracula; cur idem non constabit de Jesu, qui multo majora, quam Moyses, effecit? Ille enim Gentiles suos a semine Abraham ortos, circumcisionis aliorumque ab Abraham continua successione acceptorum rituum religiosos observatores, atque promptos jam et paratos nactus, eduxit ex Ægypto, eisque divinas, ut credis, leges imposuit. Hic autem majus quiddam ausus, antiquatis institutis pristinis moribusque patriis, in quibus gentes educatæ fuerant. Reipublicæ formam Evangelicis præscriptis consentaneam superinduxit. Quemadmodum igitur Moyses, ut sibi apud senatum plebemque faceret fidem, opus habuit miraculis quæ scripturæ commemorant; cur non Jesu miraculis opus fuit, ut illi fidem adjungeret populus, qui signa et prodigia postulare consueverat? Imo majoribus divinioribusque, quam quæ Moyses fecerat, opus fuit, ut averterent ab inanibus fabulis humanisque traditionibus, quæ apud Judæos vigebant; et persuaderent hujus doctrinæ magistrum horumque miraculorum effectorem longe Prophetis antecellere. Et quomodo major Prophetis non erat quem Christum et generis humani Salvatorem Prophetæ prænuntiaverant?

LIII. Neque vero quidquam hic Celsi Judæus contra

fideles dicit, quod non possit in Moysen retorqueri : ita ut si Jesus præstigiator fuerit, fuerit et Moyses, et uterque, si quid veri dicit Judæus, de iisdem rebus accusari possint. Quod verbi causa de Jesu Judæus ait : « O lucem et veritatem! » ipse sua voce declarat, quemadmodum vestra scripta tes- » tantur, venturos alios, qui eadem miracula faciant, im- » probi tamen et præstigiatores : » id de Moyse repetere possit quisquis Judæo non crederet, Græcus, Ægyptius, qui libet : « O lucem et veritatem ! ipse sua voce diserte declarat, » quemadmodum vestra scripta testantur, venturos alios » qui eadem miracula faciant, improbi tamen et præstigia- » tores. Scriptum est enim in vestra lege : Si surrexerit in » medio tui Prophetes, aut qui somnium somniarit, et dede- » rit signum aut prodigium, et evenerit signum aut prodi- » gium quod locutus est, et dixerit tibi : Eamus et sequamur » deos alienos quos ignoratis, et serviamus eis; non audietis » verba Prophetæ illius aut somniatoris[1], » et reliqua. Item quod ille contra Jesum dicit : « Quin etiam Satanam quem- » dam nominat insignem talium rerum artificem : » id alter in Moysen contorquens dicet : « Quin etiam Prophetam som- » niantem nominat insignem talium rerum artificem. » Quem- admodum autem apud Celsum Judæus ait de Jesu : « Ac ne » ipse quidem inficiatur in iis nihil divinitatis inesse, sed » esse sceleratorum hominum opera; » ita quisquis rebus de Moyse scriptis fidem abrogat; iisdem contra illum utetur verbis : « Ita nec ipse inficiatur, nihil in iis divinitatis inesse, sed esse sceleratorum opera. » Vertet in Moysen et ista : « Oppressus veritatis viribus, dum aliorum artes detegit, » suas et ipse redarguit. » Dicenti autem Judæo : « Quomodo » igitur non miserum est, ex iisdem operibus illum quidem » Deum existimari, alios vero præstigiatores ? » reponet quispiam propter verba Moysis superius adducta : « Quomodo

[1] Deut. XIII, 1.

» igitur non miserum est ex iisdem operibus illum quidem » Dei Prophetam ejusque famulum existimari, alios autem » præstigiatores? » Et quoniam Celsus hoc argumentum urgens, ad ea quæ, ut diximus, in utramque partem dici possunt, adjicit et ista : « Cur illos potius, quam hunc, ex » iisdem rebus sceleratos existimem, præsertim cum ipse » contra se testimonium ferat? » addam et ego : cur ex iisdem operibus sceleratos potius existimem eos, quorum signis et prodigiis Moyses vetat haberi fidem, quam Moysen ipsum, qui eorum signa et prodigia in invidiam vocat? Denique hæc subjungit, ut suæ accusationi veluti cumulus accessisse videatur : « Nam et ipse confessus est hæc non esse divinæ » naturæ, sed impostorum quorumdam et sceleratissimorum » hominum indicia. » Quis ille ipse est? Tu, Judæe, Jesum esse dicis, sed qui videt te eisdem criminationibus obnoxium, illum asseret esse Moysen.

LIV. Post hæc Celsi Judæus (ut quod sibi ab initio proposuit sequar) sic nos interrogat in sermone quem habet cum eis ex suis popularibus qui Christo adhæserunt : « Quo » igitur argumento persuasi estis? an quod prædixit se post » mortem resurrecturum? » Et hoc proclive est, ut superiora, in Moysen retorquere. Dicemus enim et nos : Quo argumento persuasi estis? an quia de sua morte scripsit hæc : « Mortuusque est ibi Moyses servus Domini in terra Moab » jubente Domino, et sepelivit eum in Moab prope domum » Phogor. Et nemo cognovit sepulcrum ejus usque in præ» sentem diem[1]? » Sicut enim inde Judæus calumniandi causam arripit, quod Jesus se post mortem resurrecturum esse prædixerit : ita de Moyse dixerit aliquis, ab illo scriptum esse in Deuteronomio cujus auctor est, nemini notum esse sepulcrum ejus usque in præsentem diem, quo venerabilius id faceret, ut ignotum humano generi.

[1] Deut. xxxiv, 5.

LV. Postea sic Judæus eos e popularibus suis, qui Jesu adhæserunt, alloquitur : « Age, demus hæc fuisse prædicta. » At quam multi alii, ut stupidos demulcerent auditores et » quæstum errore facerent, talibus prodigiis abusi sunt? » Ita Zamolxis Pythagoræ servus apud Scythas, et Pythago- » ras ipse in Italia; ita Rampsinitus in Ægypto quem ferunt » in inferis lusisse tesseris cum Cerere, indeque mantile au- » reum ab illa acceptum reportasse; ita Orpheus apud Odry- » sas, Protesilaus in Thessalia, Hercules in Tænaro, The- » seus. Sed illud considerandum, an quis vere mortuus » aliquando ipso corpore resurrexerit. An cum hæc de aliis » auditis, fabulas et esse et videri pronuntiatis, vestræ vero » fabulæ exitum bellum et credibilem invenisse vobis vide- » mini, cum nobis emissam e cruce in extremo spiritu vo- » cem, terræ motum, ortasque tenebras obtruditis; cum » additis eum, qui sibi dum viveret auxilio esse non potuit, » mortuum resurrexisse, in corpore supplicii notas, in ma- » nibus monstrasse clavorum vestigia? Et quis hæc vidit? » Mulier, ut ipsi dicitis, fanatica, et si quis alius iisdem » magicis artibus addictus, qui vel hæc prout affectus erat » somniaverit, vel inani opinione delusus sibi animo finxerit » quæ desiderabat : id quod sæpe innumeris accidit; vel, » quod magis crediderim, hoc prodigio reliquis hominibus » admirationem incutere voluerit, et hoc mendacio præbere » aliis ejusdem fallaciæ opportunitatem. » Quoniam igitur Judæus hæc dicit; quasi cum Judæo mihi res esset, nostrum Jesum defendam eadem omnia reflectens in Moysen. Ac primum quam multi alii, ut stupidos demulcerent auditores, et quæstum errore facerent, iisdem quibus Moyses, prodigiis abusi sunt? Quod ad Zamolxidis et Pythagoræ prodigia attinet, ea convenientius abjecerit qui Moysi non crederet, quam Judæus, cui haud admodum cordi esse solet Græcanicarum historiarum cognitio. Ægyptius autem

nullam tribuens Moysis miraculis fidem, de Rampsinito probabiliter diceret eum esse multo magis dignum fide, quam Moysen. Nam in inferos descendisse, lusisse tesseris cum Cerere, mantile aureum illi ereptum ostendisse veluti signum sui in inferos descensus, inde demum remeasse; hæc omnia magis credibilia esse, quam quæ Moyses de se scribit, intrasse se in caliginem, ubi Deus erat[1], cæteros exclusos, accessisse solum: hæc enim esse ejus verba: « Solus » Moyses accedet ad Deum, et alii non appropinquabunt[2]. » Itaque nos Jesu discipuli ad Judæum hæc dicentem respondebimus: Tu qui nostram in Jesum fidem criminaris, te ipsum tuere. Responde Ægyptio et Græcis qui eadem in Moysen retorquere possunt quæ tu contra Jesum attulisti. Quod si in Moyse defendendo, ut sane defendi potest et solide quidem, diu multumque contenderis; imprudens et nihil de Jesu cogitans quæcumque pro vindicando Moyse protuleris, iisdem efficies in Jesu quid esse divinius, quam in Moyse.

LVI. Quoniam vero[2] ex iis, quæ de Orpheo apud Odrysas, de Protesilao in Thessalia, de Hercule in Tænaro et de Theseo supra retulit Celsi Judæus, ejus esse sententia videtur heroum illorum et in inferos descensum et ex inferis reditum, præstigias esse: quippe quibus satis fuerit abesse quoddam tempus, oculis hominum sese subducere, et postea se in conspectum dare, ut ab inferis reduces haberentur: age, probemus id quod de Jesu ex mortuis resurrectione memoratur, cum illis historiis nullomodo posse comparari. Illorum enim variis in locis heroum unusquisque potuit, cum voluit, sese conspectui hominum subtrahere, posteaque, si ita videretur, redire ad eos quos reliquerat: Jesus autem, qui affixus cruci fuit palam Judæis

1 Exod. xx, 21. — 2 Id. xxiv, 2.

3 Vide D. Caillon, tom. II, pag. 86 et seqq.

omnibus, cujus corpus de cruce, inspectante populo, sublatum fuit, quomodo fieri potuit ut fecerit quid simile illis heroibus, qui in inferos descendisse et inde reversi esse perhibentur? Atque haud scio an vulgo credita illa heroum in inferos descensio novam rationem suppeditet, cur crucifixus fuerit Jesus. Ponamus enim Jesum obscuram obiisse mortem, ita ut mors ejus non fuerit populo toti cognita; eum deinde ex mortuis vere resurrexisse; fuisset de eo dicendi locus, quod de heroibus suspicamur. Ad alias igitur causas, cur Jesus crucifixus fuerit, addi forte potest et ista, illum palam in cruce mortuum esse, ut ne quis diceret illum volentem ab oculis hominum recessisse, non mortuum revera, sed visum esse duntaxat mori, et reversum postea, quando voluit, suam e mortuis prodigiose finxisse resurrectionem. Cæterum cum discipuli se totos dederint doctrinæ, quam non sine summo periculo, ut hominum tunc vita erat, profiteri poterant, ipsi mihi videntur perspicuum esse et evidens resurrectionis argumentum. Hanc enim doctrinam, si finxissent resurrexisse Jesum ex mortuis, tanta constantia non annuntiassent, ut non solum aliis mortis despectum instillarent, sed etiam ipsi priores hanc subirent.

LVII. Jam vide quam inconsiderate apud Celsum Judæus, quasi fieri nequeat, ut quis ex mortuis resurgat ipso corpore, dicat: « Sed illud considerandum est, an aliquis » vere mortuus aliquando ipso corpore resurrexerit. » Hæc profecto Judæi non sunt. Is enim fidem adjungit iis quæ in tertio et quarto Regum libro scripta sunt de puerulis, quorum alterum Elias, Elisæus alterum suscitavit. Imo hac potissimum causa Jesum ad Judæos potius, quam ad aliam gentem venisse arbitror, quod miraculis assuefacti erant: ut videlicet conferendis iis quæ credita fuerant, cum aliis quæ ab Jesu fiebant et de illo ferebantur, tandem agnosce-

rent eum, a quo et propter quem majora patrabantur atque incredebiliora miracula, majorem illis omnibus esse qui præcesserant.

LVIII. Postquam autem Judæus e Græcorum historiis ejusmodi hominum præstigias fictamque ex mortuis resurrectionem in medium attulit, ita eos e Judæis, qui in Jesum crediderunt, compellat: « An cum hæc de aliis auditis, fabulas esse et videri pronuntiatis: vestræ vero fabulæ exitum bellum et credibilem invenisse vobis videmini, cum nobis emissam e cruce in extremo spiritu vocem obtruditis? » Ad quæ nos dicemus: Quæ tu, protulisti, ea credimus esse fabulas: quæ vero Scripturæ nobis vobiscum communes et eodem in pretio apud utrosque habitæ commemorant, ea fabulas esse pernegamus. Quapropter quas historias narrant de iis, qui e mortuis surrexerunt, veras credimus esse, non commentitias; adeoque et Jesum fuisse e mortuis suscitatum, ut et ipse et Prophetæ prænuntiaverant. Quin et hujus e mortuis resurrectio eo, præ cæterorum resurrectione, magis digna admiratione est, quod illos Prophetæ Elias[1] et Elisæus[2] suscitarint, hunc nemo, sed pater qui in cœlis est. Quo factum, ut uberiores ejus fuerint, quam aliorum resurrectionis fructus. Quid enim boni mundo peperit resurrectio puerulorum quos e mortuis revocarunt Elias et Elisæus, quod conferri possit cum commoditatibus quæ mundo redierunt ex Jesu resurrectione, postquam pervulgata est, et illam omnes, id agente divina virtute, crediderunt?

LIX. Figmentum etiam esse putat terræ motum, et tenebras. Sed ad hoc jam pro viribus respondimus in superioribus, ubi diximus hos eventus a Phlegonte consignatos fuisse tempore quo passus Jesus fuit. Ad hæc vero: « Et » cum additis eum, qui vivus auxilio sibi esse non potuit,

1 3 Reg. XVII, 22. — 2 4 Reg. IV, 34.

» mortuum resurrexisse, in corpore supplicii notas, in ma» nibus monstrasse clavorum vestigia; » rogo quid significent hæc : « Sibi auxilio esse non potuit. » An ad virtutem? Sed abunde sibi auxilio fuit. Nec enim quidquam aut locutus est, aut fecit contra virtutem. Vere enim ut ovis ad occisionem ductus est, et ut agnus, qui coram tondente se obmutescit[1] : quippe quem suum os non aperuisse testatur Evangelium. Quod si hæc, *sibi auxilio esse non potuit*, de rebus indifferentibus, et corporeis intelligit, jam ex Evangeliis palam feci illum in has ærumnas volentem incidisse. Postquam autem ille ex Evangelio retulit Jesum post resurrectionem ex mortuis, sui supplicii exhibuisse vestigia et manus clavis perforatas, quærit quis hæc viderit : et ad Mariam Magdalenen respiciens, quæ vidisse scribitur, sic illam injuriis incessit : Mulier, ut ipsi dicitis, fanatica. » Et quia non illa sola, sed etiam alii narrantur Jesum vidisse redivivum, pergit et istos traducere : Et « nescio quis alius, » *inquit*, iisdem magicis artibus addictus. »

LX. Deinde quasi fieri possit, ut hominis mortui, perinde ac si viveret, imago obversetur animo, subjicit convenienter Epicureæ rationi, « hæc quempiam, prout affectus » erat, somniasse, aut inani opinione delusum sibi animo » finxisse quæ desiderabat, eaque ad alios detulisse. Quod, » *inquit*, sæpe innumeris accidit. » Atque hoc etsi magni roboris esse putat, confirmat tamen necessarium imprimis dogma, subsistere mortuorum animam; ita ut qui huic sententiæ assentitur, justa de causa animam immortalem esse, aut saltem incolumem permanere credat : ut Plato ait in suo de anima dialogo, quibusdam circum sepulcra apparere mortuorum umbras et imagines. Igitur ex aliqua re subjecta imagines illæ existunt. Res autem hæc subjecta anima est, quæ in corpore splendido, ut Græci loquuntur,

[1] Isai. LIII, 7. Matth. XXVI, 63; XXVII, 12, 14.

et simili luminis subsistit. At Celsus, ab hac sententia abhorrens, vult quosdam somniare vigilantes, et inani opinione delusos sibi animo exhibere quæ desiderent. Hoc quidem per somnium fieri, nemo absurde crediderit; idem vero vigilantibus accidere, id non fit verisimile; nisi sint extra se et mente capti, aut atra bile laborent. Atque id vidit Celsus, si quidem mulierem illam vocat fanaticam: de qua re tamen ne verbum quidem in Scriptura, unde res arripit quas calumniis insectetur.

LXI. Ergo Jesus, ut Celsus opinatur, non vere vulneratus fuit: tantum post mortem vulnerum, quæ acceperat in cruce, sparsit imagines. Sed ex Evangelio, cujus partes quasdam admittit, quasdam rejicit pro arbitrio Celsus et calumniandi libidine, Jesus e suis discipulis accivit unum incredulum, qui rem credebat impossibilem esse. Fidem tamen habebat is mulieri se vidisse narranti; neque enim dubitabat quin anima mortui conspici posset; sed sibi in animum inducere non poterat eum vere surrexisse eo corpore quod priori simile esset. Hinc est quod non dixerit solummodo: « Nisi videro, non credam: » sed addiderit: « Nisi mittam » manum meam in locum clavorum et contrectem latus ejus, » non credam. » Quæ quidem Thomas dixit, quia existimaret corporis oculis conspicabile fieri posse corpus animæ quæ priorem formam omnino referret

. . . . . Et magnitudine et oculis decoris

Et voce, ...

sæpe etiam

. . . . Et simili amictu[1].

Cum igitur Thomam advocasset Jesus, dixit illi: « Infer » digitum tuum huc, et vide manus meas, et affer manum » tuam, et mitte in latus meum, et noli esse incredulus, sed » fidelis[2]. »

[1] Iliad. XXIII, 66, 67. — [2] Joan. XX, 27.

LXII. Ac consentaneum quidem erat omnibus quæ de illo prædicta fuerant (inter quæ erat et resurrectio), et iis quæ fecerat, nec non iis quæ ipsi contigerant, ut illa omnia hoc omnium splendissimo miraculo cumularentur. Ait enim Propheta ex persona Jesu : « Caro mea habitabit in spe, » quia non derelinques animam meam in inferno, nec dabis » sanctum tuum videre corruptionem [1]. » Erat autem post suam resurrectionem quasi medius inter crassum corpus illud quod habebat antequam pateretur, et subtile quo anima induta conspicitur postquam prius corpus deposuit. Unde cum essent simul discipuli ejus et Thomas, « venit Jesus ja- » nuis clausis, et stetit in medio et dixit : Pax vobis [2] : » et Thomæ : « Infer digitum huc, » etc. Et in Evangelio secundum Lucam, colloquentibus Simone et Cleopha de iis quæ illis acciderant, Jesus interveniens « ibat cum illis : oculi » autem illorum tenebantur ne eum agnoscerent. Et ait ad » illos : Qui sunt hi sermones, quos confertis ad invicem » ambulantes [3] ? » Et postquam aperti sunt oculi eorum et ipsum cognoverunt, Scriptura disertis verbis annotat : « Et » ipse evanuit ex oculis eorum. » Quamvis igitur Celsus visiones de Jesu cum aliorum somniis, eosque qui Jesum viderunt post ejus resurrectionem cum iis comparet quos inania spectra ludificantur; nemo candidus et prudens res quæ ad Jesum pertinent, examinaverit, quin agnoscat eas esse cæteris longe magis admirabiles.

LXIII. Postea Celsus quæ scripta sunt reprehendens, difficultatem objicit minime contemnendam. « Si suam, *inquit*, » divinam potentiam revera innotescere voluit, oportuit uti- » que, ut se suis adversariis, suo judici, omnibus omnino » ostenderet. » Nam et nobis ex Evangelio certum est, eum post resurrectionem non perinde ac ante, se vulgo et omnibus præbuisse conspicuum. Sed in Actis quidem scriptum

[1] Psal. xv, 9. — [2] Joan. xx, 26. — [3] Luc. xxiv, 13.

est : «Per dies quadraginta apparens (discipulis), loquebatur de regno Dei[1] : » ex Evangeliis autem liquet eum cum illis non semper fuisse versatum ; modo post dies octo, clausis januis, in medio eorum visum esse, aliquando quibusdam similibus modis[2]. Item Paulus circa finem primæ ad Corinthios ita scribit, ut satis innuat Jesum non ita vulgo post, ac antequam pateretur, visum fuisse. « Tradidi enim vobis » in primis, *inquit*, quod et accepi, quoniam Christus mortuus est pro peccatis nostris, secundum Scripturas; et quia » visus est Cephæ, et post hoc duodecim : deinde visus est » plusquam quingentis fratribus simul, ex quibus multi manent usque adhuc, quidam autem dormierunt. Deinde visus est Jacobo, deinde Apostolis omnibus : novissime autem tanquam abortivo visus est et mihi[3]. » Magna igitur quædam, admiranda, et majora æstimatione non modo vulgi fidelium, sed etiam eorum qui multum profecerunt, arbitror esse quæ eo spectant, ut explicetur quid sit, cur suscitatus e mortuis non perinde conspectus fuerit, atque ante illud tempus. De multis autem, ut in opere contra sermonem in Christianos eorumque fidem injuriosum scripto, vide an possimus pauca recte afferre, quæ hujus defensionis moveant auditores.

LXIV. Jesus, quamvis unus esset, plura tamen erat pro varia illum considerandi ratione, nec eodem modo inspicientibus omnibus videbatur. Illum plura fuisse pro varia illum considerandi ratione, patet ex hoc loco : « Ego sum » via, veritas et vita[4] : » et ex isto : « Ego sum panis[5] » et ex hoc : « Ego sum ostium[6], » et ex aliis innumeris. Eumdem autem non semper intuentibus visum fuisse, sed pro intuentium captu, evidens erit cogitanti, illum, cum in excelso monte transfigurandus esset, non secum Apostolos

[1] Act. I, 3. — [2] Joan. XX, 26. — [3] I Cor. XV, 3. — [4] Joan. XIV, 6. — [5] Id. VI, 36. — [6] Id. X, 9.

omnes duxisse, sed Petrum, Jacobum et Joannem solos: utpote qui soli videndæ ejus gloriæ pares erant, poterantque Moysen et Eliam in gloria conspicuos contemplari, eos colloquentes et cœlestem vocem e nube emissam audire. Et quidem antequam in montem ascenderet [1], ubi accesserunt ad eum discipuli, et de beatitudinibus disseruit; cum infra montem vespere curabat omnes qui adducti ad illum erant, et illos omni morbo et omni infirmitate liberabat; non opinor illum apparuisse laborantibus medicaque ejus ope indigentibus eumdem, ac iis, qui viribus valentes cum ipso in montem conscendere poterant. Sed et cum seorsim discipulis enarrabat parabolas [2], quæ cum involucris dictæ turbis fuerant, quemadmodum auditu meliore erant qui explicationem parabolarum, quam qui easdem sine explicatione audiebant; sic etiam illi oculis animæ, imo et corporis, mea quidem sententia, præstabant. Et cum Judas illum proditurus turbis se comitantibus dixit quasi illum non cognovissent: « Quem osculatus fuero, ipse est [3], » probat etiam Jesum non eumdem semper visum fuisse. Idem indicare mihi videtur Salvator ipse, cum ait: « Quotidie vobiscum » eram in templo docens, et non tenuistis me [4]. » Cum igitur id de Jesu sentiamus, non solum quoad interiorem et multis absconditam divinitatem, sed etiam quoad corpus, cujus erga quos et quando vellet, mutabat formam; dicimus eum, antequam expoliasset Principatus et Potestates, et esset peccato mortuus, potuisse ab omnibus videri; sed postquam expoliavit Principatus et Potestates [5], et habere desiit quod sub oculos vulgi caderet [6], non potuisse videri ab illis omnibus, qui illum antea viderant. Unde, si non se omnibus post resurrectionem conspiciendum dedit, id fecit ut illis parceret.

[1] Matth. v, 1. — [2] Id. xiii, 19. — [3] Id. xxvi, 48. — [4] Ibid. 55. — [5] Coloss. ii, 15. — [6] Rom. vi, 20.

LXV. Quid dico omnibus? Imo ne Apostolis et discipulis quidem suis præsens semper aderat, nec semper videbatur, ut qui aspectum ejus sine ulla intermissione ferre non poterant. Fulgidior enim, absoluta dispensatione, ejus erat divinitas. Hanc Cephas Petrus videre potuit, ut Apostolorum primitiæ; post illum duodecim, Matthia in locum Judæ subrogato[1]; deinde quingentis fratribus simul visus est; tum Jacobo; post aliis præter duodecim Apostolos omnibus, forte septuaginta discipulis; novissime omnium Paulo tanquam abortivo et scienti qua causa diceret: «Mihi omnium »sanctorum minimo data est gratia hæc[2].» Forsan et minimus et abortivus idem significant. Quemadmodum igitur Jesum nulla causa quis reprehenderet, quod, cum se transfiguratus esset, et vestimentorum suorum splendorem, gloriamque Moysis et Eliæ cum ipso colloquentium ostensurus, non Apostolos omnes in montem excelsum perduxerit, sed solos tres ante nominatos; sic immerito de Apostolorum scriptis conqueratur, quod Jesum referant post resurrectionem visum fuisse non omnibus, sed iis, quorum oculos esse noverat suæ resurrectioni videndæ pares. Quæ hactenus dixi, firmari arbitror et hoc de Jesu testimonio: «In hoc »enim Christus mortuus est et resurrexit, ut et mortuorum »et vivorum dominetur[3].» Hinc namque vides, Jesum esse mortuum, ut vivis dominetur; et resurrexisse ut non solum in mortuos, sed etiam in vivos dominatum habeat. Quos Apostolus vocat hic mortuos, et quibus dominatur Christus, eos intelligit, de quibus in prima ad Corinthios: «Canet »enim tuba, et mortui resurgent incorrupti[4]; quos autem vivos dicit et immutandos, ii sunt diversi ab illis, qui mortui resurgent. De istis sic loquitur: «Et nos immutabimur,» quæ sequuntur proxime ista: «Mortui resurgent primum.» Sed et in prima ad Thessalonicenses eamdem aliis verbis

[1] Act. I, 26. — [2] Ephes. III, 8. — [3] Rom. XIV, 9. — [4] I Cor. XV, 52.

differentiam statuens, dicit alios dormientes esse, alios vivos. Sic enim ait : « Nolumus vos ignorare, fratres, de dormientibus, ut non contristemini, sicut et cæteri qui spem non habent. Si enim credimus quod Jesus mortuus est et resurrexit, ita et Deus eos qui dormierunt per Jesum adducet cum eo. Hoc enim vobis dicimus in verbo Domini, quia nos qui vivimus, qui residui sumus in adventum Domini, non præveniemus eos qui dormierunt[1]. » Quorum locorum interpretationem, qualis nobis visa est, dedimus in commentariis, quæ in primam ad Thessalonicenses epistolam composuimus.

LXVI. Neque vero mireris Jesum resuscitatum ab omnibus turbis non videri quæ in illum crediderunt : quando Paulus ad Corinthios quasi pluribus capiendis impares scribat : « Ego autem judicavi nihil scire inter vos, nisi Jesum Christum et hunc crucifixum[2]. » Cui simile est et istud : « Nondum enim poteratis; sed nec nunc quidem potestis : adhuc enim carnales estis[3]. » Sic igitur Scriptura divino judicio omnia faciens de Jesu memoriæ prodidit, illum quidem ante passionem pluribus promiscue conspectum, sed non semper; post passionem vero non similiter se conspiciendum præbuisse, sed cum quodam delectu pro suo cuique modulo. Sicut autem scriptum est : « Apparuit Dominus Abraham[4], » aut cuipiam e sanctis; quamvis tamen nec semper, sed ex intervallis, nec omnibus appareret : sic cogita Filium Dei eodem illis apparuisse delectu, quo Deus istis apparuit.

LXVII. Respondimus igitur pro viribus, et quantum hujus generis opus permittebat, ad ista : « Si suam divinam potentiam vere innotescere voluit, suis utique adversariis, suo judici, omnino omnibus se ostenderet oportuit. » Nec enim illi qui ipsum condemnaverat, nec suis adversariis

[1] I Thess. IV, 13. — [2] I Cor. II, 2. — [3] Id. III, 3. — [4] Gen. XII, 7.

oportuit ut se commonstraret : illi enim et istis pepercit Jesus, ut ne percuterentur cæcitate, qua Sodomitæ percussi fuerunt, cum Angelorum apud Lot hospitantium pulchritudini struxerunt insidias. Quod factum his verbis declaratur : « Extendentes autem viri manus, traxerunt Lot ad se in do» mum, et januam domus occluserunt. Viros autem qui ad » januam domus erant, percusserunt cæcitate a parvo ad » magnum, et defecti viribus quærebant januam [1]. » Suam igitur divinam potestatem innotescere voluit unicuique eorum, quorum vires eam ferre poterant, et quantum per illas vires licebat. Nec alia causa, quin se monstraret, abstinuit, quam quod virium sibi videndo imparium rationem haberet. Frustra ergo sic Celsus excipit : « Nec enim am» plius quempiam hominum reformidabat, cum et mortem » jam obiisset, et, ut dicitis, Deus esset : nec eo consilio » primum missus fuerat, ut lateret [2]. » Missus est enim, non tantum ut cognosceretur, sed etiam ut lateret. Nam nec iis quidem qui illum cognoscebant, notum erat totum quod erat; sed quid ejus illos fugiebat : quibusdam autem prorsus incognitus fuit. Illis vero portas lucis aperuit, qui filii tenebrarum et noctis nati dederunt operam, ut diei et lucis filii fierent. Et Salvator Dominus, ut bonus medicus potius venit ad nos peccatis plenos, quam ad justos.

LXVIII. Jam videamus quænam sint, quæ postea Judæus apud Celsum dicat : « Quod si hoc ipsum, *inquit*, » conduceret ejus divinitati comprobandæ, subito e cruce » evanescere debuit. » Id certe mihi simile videtur sermoni eorum, qui providentiæ hostes, et rebus, ut conditæ sunt, minime contenti, alias describunt, dicuntque : Quanto melior mundus esset, si ita haberet, ut descripsimus ! Unde accidit, ut, si describant quæ fieri possunt, deteriorem, quantum in se fuit, sua descriptione fecisse mundum ar-

1 Gen. XIX, 11. — 2 Luc. XIX, 10.

guantur; sin autem pejora, quam quæ sunt, non delineasse videantur, ostendunt se voluisse quæ naturæ repugnent: ita ut utrinque perridiculi sint. Hic itaque accidere potuisse, ut Jesus, qui natura Deus erat, quando vellet, evanesceret, res per se quidem patet: sed ex iis quæ de illo scripta sunt aperte colligitur, saltem ab iis, qui non quædam e Scripturis recipiunt ut doctrinam calumnientur, cætera vero figmenta esse existimant. Nam in Evangelio secundum Lucam scriptum est[1], illum post suam resurrectionem accepisse panem, benedixisse, et fractum porrexisse Simoni et Cleopæ; illorum, accepto pane, apertos oculos fuisse, et illum, postquam ab illis cognitus est, evanuisse.

LXIX. Probare autem volumus non utilius futurum fuisse ad universam dispensationem, si subito e cruce corpus ejus evanuisset. Quæ Jesu contigisse scribuntur, ex nudis litteris solaque historia consideranda non sunt, quasi tota in iis veritas consisteret. Nihil enim eorum est, quod alterius cujusdam rei signum esse non animadvertant ii, qui Scripturas prudentius legunt. Itaque quod ille crucifixus est, id veritatem habet in his: « Christo confixus sum » cruci: » et in istis: « Mihi autem absit gloriari, nisi in » cruce Domini mei Jesu Christi, per quem mihi mundus » crucifixus est et ego mundo[2]: » et mors ejus necessaria fuit propter illud: « Quod enim mortuus est peccato, mortuus » est semel[3]: » item ut idem diceret « se configuratum morti » ejus[4], » et istud: « Nam si commortui sumus, et convi» vemus[5]. » Sic et ejus sepultura accommodari potest ad eos, qui morti ejus conformes confixi sunt cum illo cruci, et cum illo mortui sunt. Id nos Paulus docet his verbis: « Consepulti enim sumus cum illo per baptismum, et cum » illo resurreximus[6]. » Sed ea, quæ de sepultura, de sepul-

[1] Luc. XXIV, 30. — [2] Galat. II, 20; VI, 14. — [3] Rom. VI, 10. — [4] Philip III, 10. — [5] 2 Tim. II, 11. — [6] Rom. VI, 4.

cro et de eo qui sepelivit, scripta sunt, fusius alibi opportuniusque edisseram, ubi de illis data opera agendum erit. Nunc satis fuerit considerare quid sibi velint sindon munda, qua purum Jesu corpus involvi opportebat, et monumentum novum in petra excisum a Joseph, ubi nondum quisquam jacuerat [1], vel ut Joannes loquitur, « in quo nondum quisquam positus erat [2]. » Vide nunc an concentus ille trium Evangelistarum, quibus curæ fuit ut excisum seu exculptum in petra monumentum describerent, compellere quemquam possit, ut eorum quæ scripta sunt perscrutans rationes, aliquid in iis absconditum et abstrusum inquirat, sicut et in novitate monumenti, quam Matthæus et Joannes memorarunt, et in ea Lucæ et Joannis observatione, nullum ibi mortuum positum fuisse [3]. Nimirum oportuit ut qui non erat reliquis mortuis similis, sed etiam mortuus sanguinis et aquæ effusione signa vitæ dederat, quique novus, ut ita dicam, erat mortuus, is in novo et puro sepulcro conderetur : ut quemadmodum nativitas ejus qualibet alia purior fuit, quippe qui non ex utriusque sexus conjunctione, sed ex Virgine natus est; ita etiam sepultura haberet puritatem, cujus signum erat novum illud, in quo positum corpus ejus fuit, monumentum, non ex collecticiis lapidibus constructum, nec unum natura, sed in una et undecumque conjuncta petra exculptum excisumque. Verum de horum locorum enarratione, et de ratione ascendendi a rebus, quæ accidisse narrantur, ad res quarum illæ erant figuræ, sublimius quis diviniusque dissereret, qui opportuna occasione et ex industria id negotii susciperet. Quod autem ad litteram attinet, sic exponi potest, oportuisse ut qui crucis supplicium sibi subeundum esse judicaverat, is servaret ea quæ hujusmodi propositi

[1] Luc. XXIII, 53. — [2] Joan. XIX, 41. — [3] Matth. XXVII, 60, Luc. XXIII, 53. Joan. XIX, 41.

consectaria erant : proinde sepeliretur ut homo, qui interfectus fuerat ut homo, et ut homo mortuus fuerat. Sed fingamus scriptum in Evangeliis fuisse, subito illum e cruce evanuisse : nihilominus et id in malam partem accepissent Celsus et alii increduli. Dixissent calumniandi animo : « Cur » post supplicium evanuit? cur non, antequam pateretur? » Si ergo Evangelia, unde didicerunt illum e cruce non subito evanuisse, incusare se putant posse, quæ tamen, quod vere factum est, referunt, nec fingunt, ut illi satius futurum fuisse existimant, illum evanuisse subito e cruce; quomodo non æquum fuerit eos ejus resurrectioni fidem adjungere; credere etiam, illum, quando voluit, modo in medio discipulorum stetisse, tametsi januæ clausæ essent; modo porrecto duobus e suis familiaribus pane, habitoque colloquio, ex oculis eorum evanuisse?

LXX. Aut unde Celsi Judæo in mentem venit dicere, latitasse Jesum? sic enim ille : « Et quis aliquando missus » legatus, cum renuntiare mandata deberet, latebras quæ» sivit? » Nec enim quæsivit latebras, qui comprehendere quærentibus dicebat : « Quotidie eram in templo libere do» cens, et non me tenuistis [1]. » Ad id quod sequitur, quia jam ante objectum a Celso fuerat, responsum est. Satis igitur fuerint quæ ante dicta sunt. Nam in superioribus istud confutavi : « An quia, dum in corpore erat, nemini » faciebat fidem, suas omnibus ad nauseam conciones ob» trusit, quia autem e mortuis suscitatus persuaderet effica» citer, uni mulierculæ suisque sodalibus clam videndum se » præbuit? » Nam falsum est illum se uni mulierculæ videndum præbuisse. Nam in Evangelio secundum Matthæum scriptum est : « Vespere sabbati, quæ lucescit in prima » sabbati, venit Maria Magdalene et altera Maria videre se» pulcrum : et ecce terræ motus factus est magnus : Angelus

[1] Matth. xxvi, 55.

» enim Domini descendit de cœlo et accedens revolvit lapi-
» dem[1]. » Et post pauca Matthæus idem : « Et ecce Jesus
» occurrit illis[2] : » quando Mariis modo nominatis dixit :
« Avete. Illæ autem accesserunt et tenuerunt pedes ejus,
» et adoraverunt eum. » Refutatum quoque istud est :
« Omnes fuerunt supplicii testes, unus resurrectionis : »
ubi nimirum hoc aliud refelli, « non omnibus visus est. »
Addimus, quæ in ipso humana erant, sub oculos omnium
fuisse objecta; quæ vero divina (non de iis loquor, quæ ad
alia referuntur, sed de iis quæ inter se differunt), ea non
omnes capere potuisse. Animadverte, obsecro, quam mani-
feste hic Celsus a se ipse dissideat. Postquam enim dixit illum
se uni mulierculæ suisque sodalibus clam videndum præ-
buisse; continuo subjicit : « Omnes fuerunt supplicii tes-
» tes, unus resurrectionis : quod contra fieri oportuit. »
Oportuit igitur, si Celsum audiamus, non ut omnes sup-
plicii testes essent, unus resurrectionis, sed contra. At
quantum hæc verba sonant, voluit et quod fieri non potuit,
et quod absurdum est, nempe ut supplicii testis esset unus,
omnes resurrectionis. Nam quæ alia subjecta est sententia
his verbis : *Quod contra fieri oportuit?*

LXXI. Cæterum nos docuit Jesus, quis illum miserit,
cum ait : « Nemo novit Patrem nisi Filius[3] : » Et, « Deum
» nemo vidit unquam. Unigenitus Deus, qui est in sinu Pa-
» tris, ipse enarravit[4]. » Ipse est qui de Deo coram germa-
nis suis discipulis disserens, eos quæ ad Deum pertinerent,
edocuit : ejus sermonum vestigia, quæ in Scripturis inve-
nimus, nobis ad disserendum de Deo viam parant. Hic enim
legimus, « Deus lux est, et tenebræ in eo non sunt ullæ[5]; »
illic vero : « Spiritus est Deus, et eos qui adorant eum, in
» Spiritu et veritate oportet adorare[6]. » Sed aliæ innumera

[1] Matth. XXVIII, I. — [2] Ibid. 9. — [3] Luc. X, 22. — [4] Joan. I, 18. —
— [5] I Joan. I, 5. — [7] Joan. IV, 22.

causæ sunt, propter quas illum Pater miserit. Has, qui volet, accipere poterit vel ex Prophetis, qui illum prænuntiaverunt, vel ex Evangelistis. Nec vero paucas discet ex Apostolis, maxime ex Paulo. Ipse etiam est, qui pietati deditos illustrat, et in peccatores animadvertit. Cujus rei ignarus Celsus dixit : « Si quidem esset pietati deditos illustraturus, eos vero qui peccant aut quos peccatorum pœnitet, miseraturus. »

LXXII. Postea ait : « Si delitescere voluit, cur audita » vox e cœlo est illum Dei filium prædicans? Sin autem no- » luit latere, cur suppliciis affectus, cur mortuus est ? » Quibus evincere putat, inter se pugnare, quæ de Jesu scripta sunt. Nimirum non vidit, illum omnia, quæ ad ipsum spectabant, noluisse ut omnibus et vulgo paterent; neque vicissim ut omnia laterent. Unde vox illa cœlestis illum Dei filium prædicans clamansque : « Hic est filius meus dilec- » tus, in quo complacui[1], » non dicitur audita turbis, ut Celsi Judæus existimat. Et illa vox in excelso monte e nube emissa solis illis exaudita fuit, qui cum illo ascenderant[2]. Divina enim hujusmodi vox a solis illis auditur, a quibus audiri vult qui loquitur. Ut interim prætermittam hanc Dei vocem non esse aut percussum aërem, aut percussionem aëris, aut quidquid aliud de vocis natura dici solet. Unde fit, ut non audiatur nisi ab eo, qui præstantiore auditu, quam est hujus corporis, divinioreque præditus est : et cum Deus non vult suam omnibus audiri vocem, ille solus audiat qui auditum illum præstantiorem habet; ille vero non percipiat qui surdas animæ aures habet. Atque hæc contra istud : « Quorsum audita vox e cœlo est, illum Dei » filium prædicans ? *Quod sequitur :* Sin autem delitescere » noluit, cur suppliciis affectus, cur mortuus est ? » satis repulsum est, cum fuse supra de ejus passione agebamus.

LXXIII. His subjungit Celsi Judæus quasi rem conse-

[1] Matth. III, 17. — [2] Id. XVII, 5.

quentem, quæ tamen minime consequitur. Neque enim, quoniam voluit ut ex suppliciis, quæ pertulit, mortem contemnere disceremus, consequens est, ut e mortuis excitatus debuerit palam omnes ad lucem vocare et docere, cujus rei causa venisset. Nam primum vocavit ad lucem omnes, cum dixit : « Venite, omnes qui laboratis et onerati estis, et » ego reficiam vos[1]. » Et cujus causa venerit, Scriptura explicat, sive cum sermonem, quem ille et prolixe quidem fecit de beatitudinibus, sive cum quæ post illum sermonem dicta sunt, sive cum parabolas, sive tandem colloquia cum Scribis et Pharisæis habita commemorat. Et Evangelium secundum Joannem quot Jesus docuerit, repræsentat, ejusque magniloquentiam, quæ in rebus magis, quam in verbis posita erat. Quin et ex Evangeliis constat eum locutum fuisse quasi potestatem haberet, ita ut omnes admirarentur[2].

LXXIV. Hæc omnia sic Celsi Judæus concludit : « Atque » hæc vobis ex vestris ipsorum Scripturis protulimus : præ» ter quas nullo alio teste nobis opus fuit. Ipsi enim vos » vestro gladio jugulatis. » Sed probatum est Judæum multa contra Jesum, et contra nos effutiisse, quæ ex Evangeliis nostris non duxerit. Nec arbitror illum effecisse, quod sibi tamen fingit ipse somnium, nos contra nosmetipsos pugnavisse. Exclamat paulo post Judæus : « Altissime cœlorum » Deus? quis Deus inter homines versatus non impetravit » fidem? » Ad quod sic ego respondeo. Narrat Mosaïca lex Deum Hebræis præsentem affuisse; neque solum cum in Ægypto signa et prodigia patrabat, cum per mare Rubrum transitum aperiebat, cum per columnam igneam, per luminosam nubem illis præibat, sed etiam cum Decalogum tradidit : nec tamen a videntibus impetravit fidem. Nam ei quem videbant et audiebant, si fidem habuissent, non vitulum sibi conflassent; « Non *mutassent* gloriam suam in

[1] Matth. XI, 28. — [2] Id. VII, 29.

»similitudinem vituli comedentis fœnum[1]:» non de illo vitulo sibi mutuo dixissent: «Hi sunt dii tui, Israel, qui »eduxerunt te de terra Ægypti[2].» Hic observes velim an non semper iidem sint Judæi. Quantalibet miracula fecerit Deus, quamlibet perspicue illis affuerit, nihilo magis illi fidem tribuerunt toto illo tempore quo in deserto permanserunt, ut in lege Moysis scriptum est. Et nunc nec admirabilis Jesu adventus, nec sermones cum potestate habiti, nec insolita coram omni populo patrata miracula eos adducere potuerunt, ut eum reciperent.

LXXV. Atque hæc satis esse arbitror probare volenti Judæorum in Jesum incredulitatem iis esse consentaneam, quæ ab initio sunt de illo populo mandata litteris. Dicenti enim Celsi Judæo: «Quis Deus inter homines versatus non »impetravit fidem, maxime cum ad eos venit qui eum »adventurum sperabant? quomodo non agnoscitur, qui »tam dudum expectatus venit?» Reponerem ego: quid vultis, o boni! vestris interrogationibus respondeamus? Utra vobis, vestro quidem judicio, majora videntur esse miracula, quæ in Ægypto aut in deserto facta sunt, an quæ nos Jesum apud vos fecisse dicimus? Nam si ex vobis priora sunt majora posterioribus, nonne perspicuum est ideo vos, quia majoribus assueveratis derogare fidem, minora aspernatos esse? Nam minora putatis quæ de Jesu dicimus. Sin autem Jesu miracula iis esse paria dicantur, quæ a Moyse facta esse testantur Scripturæ, quid mirum, si idem populus æque hic atque illic, mox a principio incredulus fuit? Nam vobis per Moysen data primum est lex, in qua vestra infidelium et delinquentium peccata consignantur: Jesum autem in confesso est nobis esse novæ legis novique fœderis auctorem. Itaque Jesum respuendo vos ipsi contra vos fertis testimonium vos esse filios eorum qui in deserto Deum

[1] Psalm. cv, 20. — [2] Exod. xxxii, 40.

se tam aperte conspicuum præbentem non agnoverunt : et in vestram incredulitatem apte convenit quod a Salvatore nostro dictum est : « Profecto testificamini, quod consen »titis operibus patrum vestrorum[1] : » inque vobis exitum habet istud vaticinium : « Erit vita vestra pendens ante ocu- »los vestros, et non credetis vitæ vestræ[2]. » Non enim fidem habuistis vitæ, quæ inter homines versata est.

LXXVI. Neque vero quidquam Celsus Judæi personæ a se inductæ ascribere potuit, quod ei a lege et Prophetis non objiciatur. Cum Jesum, exempli causa, criminatur sic : « Promptus ad minas et ad vituperia, clamitat : Væ »vobis! prædico vobis[3]. Ex quo evidenter confitetur suadere »non posse. Id quod nec in Deum, imo nec in hominem »sapientem cadat. » Hæc vide an non proclive sit in Judæum retorquere. Nam in lege et Prophetis Deus etiam minitatur, increpat nihilo levius, quam Jesus in Evangelio : sic apud Esaiam : « Væ! qui conjungitis domum ad domum »et agrum agro copulatis. *Et* : Væ! qui consurgitis mane »ad ebrietatem sectandam. *Item* : Væ! qui trahitis peccata »quasi funiculo longo. *Similiter* : Væ! qui dicitis malum »bonum, et bonum malum. *Et* : Væ! qui potentes estis ad »bibendum vinum[4]. » Et alia invenire est id genus permulta. An non minis similia sunt hæc : « Væ genti pecca- »trici, populo gravi iniquitate, semini nequam, filiis scele- »ratis[5], » et cætera, quibus addit tot minas, nec minores, iis quas Jesum intentasse dicit? An non minæ sunt et magnæ quidem istæ : « Terra vestra deserta, civitates ves- »træ succensæ igni : regionem vestram coram vobis alieni »devorant, et desolata vastatur a populis alienis[6]? » An non vituperia sunt, quæ Deus contra populum ait ad Ezechielem Prophetam : « Cum scorpionibus habitas[7]? » An

[1] Luc. xi, 42. — [2] Deut. xxviii, 66. — [3] Matth. xi, 21 ; xxiii, 13. — [4] Isai. v, 8, 11, 18, 20, 22. — [5] Id. i, 4. — [6] Ibid. 7. — [7] Ezech. ii, 6.

serio, Celse, Judæum contra Jesum inducis dicentem: « Promptus ad minas et vituperia clamitat: Væ vobis! præ»dico vobis? » Videsne quidquid cum Jesu expostulat, contra ipsum de Deo dici posse? Nam Deus in Prophetis invenitur iisdem prorsus, quales Judæus intendit, accusationibus obnoxius, quasi persuadere non posset. Dixerim etiam Celsi Judæo qui hæc se putat recte Jesu probro dare, execrationes, quotquot fere sunt in Levitico et Deuteronomio scriptæ, si Judæus e Scriptura defenderit, nos similiter aut etiam melius defensuros vituperia et minas quas Jesus jactasse existimatur. Imo legem ipsam Moysis nos, qui a Jesu docti sumus legalia scripta sapientius intelligere, quam Judæus, defendere magis poterimus: quanquam et Judæus ipse, si perspexerit Propheticorum sermonum mentem, ostendere poterit Deum non leviter minari et objurgare, cum dicit *væ* et *denuntio vobis*, et quomodo Deus, ut homines ad se convertat, hæc dicat, quæ Celsus ne cordatum quidem hominem esse dicturum arbitratur. Similiter autem Christiani, qui unum in Prophetis et in Domino Deum noverunt, planum facient, rationi consonas esse, quas ille minas esse censet, et quas objurgationes vocat. Paucis insuper hoc loco Celsum qui Philosophum se et nostrarum rerum scientem esse jactitat, interrogabo: Heus tu! si Mercurius apud Homerum Ulyssi dicit:

Infelix, quorsum sic solus tesqua pererras?

fers tibi dari rationem hanc; Mercurium sic apud Homerum loqui, ut Ulyssem castiget; quoniam Sirenum est,

. . . . . Quas circumdat acervus ossium,

adulari et his uti mollibus verbis:

Huc ades, o decus et Græcorum splendor, Ulysses!

Sin autem Prophetæ apud me et Jesus ipse, ut auditores

convertant, *vœ* utantur aliisve, ut vocas, objurgationibus, hæc nihil ad utilitatem audientium pertinent, hanc loquendi rationem non adhibet ut Pæoniam medicinam. Nisi forte vis, Deum, aut eum qui divinæ est naturæ particeps, cum homines alloquitur, quæ suæ naturæ suæque dignitati conveniant attendere; minime vero considerare, quid hominibus quos regit et suo verbo adducit deceat promitti, et qua ratione pro suis quisque moribus sit alloquendus. Id autem quam ridiculum, dicere Jesum non potuisse persuadere! Hoc enim æque ferit non solum Judæum, apud quem prophetiæ multis hujusmodi exemplis refertæ sunt; sed etiam Græcos, quorum sapientes vel celeberrimi suos non potuerunt aut insidiatores, aut judices, aut accusatores persuadere, ut, relictis vitiis, virtutis adipiscendæ causa philosophiam amplecterentur.

LXXVII. Postea dicit Judæus Jesu, sine dubio secundum Judæorum placita: « Certe speramus nos in corpore » resurrecturos esse et æternam habituros vitam; et hujus » resurrectionis exemplum et ducem fore eum, qui mitten- » dus ad nos est, et probaturum nihil esse quod Deus ne- » queat efficere. » Haud equidem scio an Judæus diceret Christum ab illis expectatum resurrectionis exemplum in se præbiturum esse. Verum esto, sic sane sentiat et loquatur. Respondeo ad eum, qui dicit se nostris e Scripturis nobiscum agere: legisti, o bone! ea, in quibus nos reprehensione dignos existimas; Jesum autem resurrexisse, eumque ex mortuis primogenitum esse, non legisti? An hæc ideo scripta non sunt, quia scripta esse nolles? Quoniam vero Judæus apud Celsum pergit loqui et resurrectionem corporum admittit, non arbitror opportunum nunc esse tempus de illa sermonem faciendi, cum credat et profiteatur corporum esse resurrectionem: sive illi ex animo consensum præbeat, et recte de illa disserere possit; sive non,

sed potius illi se assentiri fingat. Hæc igitur ad Celsi Judæum dicta sunto. Cum autem addat: « Ubi nunc est? ut » videamus et credamus. » Dicemus et nos : Ubi nunc est, qui in prophetis loquitur et prodigia fecit? ut videamus et credamus vos Dei peculium esse. An vobis licet causas dare cur Deus Hebræorum generi non præsens semper adsit: nobis autem easdem non licebit reddere de Jesu, qui semel suscitatus, suam discipulis resurrectionem persuasit, et ita quidem persuasit, ut per ea quæ patiuntur, palam omnibus faciant se ludos facere quæcumque gravia in vita molestaque sunt, quia vitam æternam resurrectionemque sibi verbo et opere demonstratam præ oculis habent?

LXXVIII. Pergit Judæus: « An eo descendit, ut incre» duli essemus? » Cui dicitur, non eo venisse ut Judæis causa incredulitatis esset, sed eam futuram esse providens, prædixit : et ad vocationem gentium usus est Judæorum incredulitate: horum enim casus, gentibus fuit salus. Ac de iis Christus ipse in Prophetis : « Populus, *inquit*, quem » non cognovi, servivit mihi, in auditu auris obedivit mihi [1]. » *Et*: Inventus sum a non quærentibus me, apparui iis qui » me non interrogabant [2]. » Atque etiam liquet pœnas, quas Judæi etiam in hac vita passi sunt, iis inflictas esse, postquam intulerunt Jesu supplicia. Si igitur in illos sic invehe remur : an admirabilis erga vos fuit Dei providentia et benignitas, qui vos suppliciis affectos privavit simul et Hierusalem et vestro ut vocatis sanctuario et sanctissimo cultu? Respondeant. Si dicent quod Dei vindicet providentiam, nos magis et multo melius illam tuebimur. Dicemus enim admirandam Dei providentiam fuisse, quæ peccato populi illius usa est, ut gentes per Jesum ad regnum Dei vocarentur, tametsi essent a testamentis alienæ, et nihil ad eas promissiones pertinerent. Atque hæc prædixerunt Pro-

[1] 2 Reg. II, 44. — [2] Isai. LXV, 1.

phetæ, propter Hebraïci populi peccata Deum electurum non unam aliquam gentem, sed selectos ex omnibus; et stultis mundi electis, gentem stupidam divinis eloquiis eruditurum, sublato aliis regno Dei et aliis tradito. Unum de multis satis impræsentiarum fuerit afferre ex Cantico Deuteronomii vaticinium, ubi ex persona Christi habentur hæc de gentium vocatione: « Ipsi me provocaverunt in iis qui » non erant dii, et irritaverunt in idolis suis; et ego pro» vocabo eos in eo qui non est populus, et in gente stulta » irritabo illos[1]. »

LXXIX. Tandem hæc omnia concludens Judæus[2], sic de Jesu loquitur: « Homo igitur fuit ille, et talis quidem, » qualem et veritas declarat et demonstrat ratio. » Sed nescio an homo, ausus per universum orbem suam religionem doctrinamque suam disseminare, posset sine Deo facere omnia pro arbitrio, superareque eos omnes, qui suæ doctrinæ promulgationi adversarentur, Reges, Imperatores, Senatum Romanum, omnes omnium gentium Principes, populum. Quomodo autem et hominis natura, nihil habens in se ipsa præstantius, posset tantæ multitudinis animos immutare, nec modo sapientium, quod non mirum esset, sed eorum etiam, qui nulla ratione ducuntur; qui vitiis dediti sunt, quique eo difficilius ad continentiam adducuntur, quo minus rationi sunt obsequentes. Quoniam vero Christus erat et Dei virtus et Patris sapientia, hæc omnia fecit et etiam nunc facit, licet Judæi et Græci, ejus doctrinæ increduli assentiri nolint. Nos igitur Jesu documentis instructi Deo credere non unquam desinemus, et illos ad Dei cultum cæcutientes ad meliorem frugem velle revocare: quamvis nos cæcitatis accusent, ipsi vere cæci, et nos decipere homines criminentur, cum ipsi sive Judæi,

[1] Deut. xxxii, 21.
[2] Vide D. Guillon, tom. ii, pag. 93 et seqq.

sive Græci, audientes se decipiant. Pulchra profecto nostra decipiendi ratio, quippe qui facimus, ut ex intemperantibus temperantes fiant, aut studeant temperantiæ; ex injustis justi sint, aut ad justitiam tendant; ex imprudentibus evadant prudentes aut viam prudentiæ sectentur; ex timidis, ignavis, imbecillis animosi sint et fortes : qua virtute tum præsertim eminent, cum ad pietatem erga Deum omnium conditorem servandam decertant. Venit ergo Jesus Christus non ab uno Propheta, sed ab omnibus prænuntiatus. Et Celsi ignorantia fuit, Judæum inducere dicentem, ab uno propheta prædictum Christum fuisse. Atque hæc Judæus apud Celsum, quasi secundum suam legem locutus, additis nonnullis aliis, quæ minime digna sunt mentione, finem dicendi facit. Hic igitur et ego secundo contra illius sermonem libro finem imponam. Deo autem dante, et Christi virtute in nostram animam illapsa, in tertio quæ postea a Celso scripta sunt refutare conabimur.

LIBER TERTIUS.

I. In primo quod adversus librum a Celso arroganti *veri sermonis* titulo inscriptum contraque nos elaboratum scripsimus volumine, fidelissime Ambrosi, præfationem ejus et quæ sequuntur ordine, ut jussisti, pro viribus refutavi, nihil indiscussum relinquens usque ad eum locum, ubi fictitius Judæus contra Jesum declamitare desinit. In secundo autem occursum est omnibus, ut meæ vires tulerunt, quæ nobis per Christum Deo credentibus Judæus apud illum objicit. Tertium hunc aggredimur in quo nobis propositum est, illa impugnare, quæ ipse proponit ex propria persona. Ait igitur ille[1] «stulte inter se contendere Judæos et Christianos; » concertationem inter utrosque de Christo comparatam, » esse, ut est in proverbio, rixam de umbra asini : nihil gra- » vitatis habere hanc Judæorum cum Christianis disputatio- » nem; cum fateantur divino Spiritu prædictum fuisse fore, » ut ad genus hamanum Salvator adveniret; dissentiant au- » tem, venerit-ne is qui prædictus est, an non. » Nos enim Christiani Jesum credimus, secundum Prophetarum oracula advenisse. Judæorum autem plerique tantum abest ut in Jesum credant, ut, qui illo tempore fuerunt, insidias illi moliti fuerint; hodierni vero approbantes quæ contra illum olim alii ausi fuerunt, criminentur eum quibusdam magicis

[1] Vide D. Guillon, tom. II, pag. 94 et seqq.

artibus confinxisse, se esse quem Judæi Christum vocant, quemque Prophetæ venturum esse prædixerunt.

II. Dicant velim et Celsus et ii quibus ejus contra nos criminationes placent, an satis umbræ asini simile istud sit, prædixisse Judæorum Prophetas locum, ubi nasciturus erat dux ille eorum [1], qui recte viventes Dei pars appellantur; simulque Virginem concepturam Emmanuel [2]; illum hæc et illa signa prodigiaque facturum [3]; velociter cursurum sermonem ejus ita ut in omnem terram ejus Apostolorum exiret sonus [4]; damnatum iri a Judæis suppliciisque affectum iri, ac resurrecturum esse. Numquid hæc temere dixerunt Prophetæ; nec ulla eos probabilis causa impulit, ut non solum dicerent, sed etiam scribi digna existimarent? An Judæorum gens tanta quæ dudum propriam regionem incolendam acceperat, nulla verisimili ratione quosdam quidem ut veros Prophetas prædicaverit, alios autem ut falsos repudiaverit? Nihil-ne fuit quod illos moveret ad annumerandum libris Moysis, quos credebant esse sacros, sermones eorum, quos prophetas esse arbitrabantur? Qui Judæis et Christianis stultitiam exprobrant, num illi persuadere poterunt Judæorum gentem potuisse consistere, etsi de rerum futurarum cognitione nulla ipsi facta promissio fuisset? An gentes illis circumjectæ pro suis quæque institutis crediderunt se oracula et divinationes ab iis accipere quos apud se deos esse opinabantur; illi vero soli, docti contemnere eos omnes qui apud gentes in deorum numerum referebantur eosque non deos, sed dæmonia reputare (dixerant enim eorum Prophetæ, « omnes dii gentium dæmonia [5] »), nullum habuerunt qui se futura dicturum promitteret, quique posset suos coërcere, ne rerum futurarum cognoscendarum desiderio irent consultum dæmonia, quæ apud alios erant? Jam vide an

[1] Mich. v, 2. — [2] Isai. vii, 14; iii. — [3] Id. liii, 7. — [4] Psalm. xv, 10. — [5] Id. xcv, 5.

non necessarium fuerit, ut gens, quæ aliorum populorum deos despicari didicerat, Prophetarum copiam haberet, qui quid majus prædicerent, quodque superaret quæcumque aliis in locis redderentur oracula.

III. Præterea fiebant ubique, saltem in multis locis, miracula. Celsus ipse memorat in consequentibus Æsculapium sanantem et de rebus futuris responsa dantem in urbibus omnibus quæ sacræ sibi erant, exempli causa Triccæ, Epidauri, Coo, Pergami; Aristeam Proconnesium, Clazomenium quemdam, et Cleomedem Astypalensem: et apud solos Judæos, qui se rerum omnium Deo sacros dicebant, nullum signum, nullum prodigium fuit, quod adjuvaret et firmaret eorum in rerum omnium conditorem fidem spemque alterius melioris vitæ? Id sibi quomodo in mentem inducere queunt? Statim enim convertissent illi se ad cultum dæmonum, qui ventura prædicerent morbisque mederentur; et deseruissent Deum, qui verbo quidem illis opem ferre credebatur, re autem nunquam se exhibuisset præsentem. Quod nedum facerent, si innumera incommoda sustinere modo in Assyria, modo in Perside, modo sub Antiocho maluerunt, quam Judaïsmum ejurare ejusque violare leges; quomodo ii, qui historiis et vaticiniis insolitis non adjungunt fidem, saltem verisimilitudine non adducuntur ut credant figmenta hæc non esse; sed potius puras Prophetarum animas nullum ad virtutem sectandam laborem recusantium, impulsas a Spiritu divino inhabitante fuisse, ut prænuntiarent, alia quidem iis qui sua ætate in vivis erant, alia autem posteris, et præcipue Salvatoris ad homines futurum adventum?

IV. Si hæc ita se habent, quomodo de umbra asini disputant inter se Judæi et Christiani, cum inquirunt e prophetis quibus ex æquo fidem utrique tribuunt, is-ne venerit qui prædictus est, an non, sed adhuc expectetur? Verum

etsi daretur Celso Jesum non esse eum, quem Prophetæ prædicaverunt; nihilo magis de umbra asini quæsierint, qui Propheticarum scripturarum sensum hoc consilio scrutarentur, ut evidenter demonstrarent qualisnam sit is quem Prophetæ præsignificaverunt, quidnam facturus, et, si fieri potest, quandonam etiam adventurus. Jesum vero Christum esse prædictum jam supra probavi, et hanc in rem pauca de multis produxi vaticinia. Neque igitur Judæi, neque Christiani aberrant, cum Prophetas Deo inspirante locutos fuisse credunt; sed errant ii, qui de Christo, quem Prophetæ expectandum esse dixerunt, falsa opinantur: licet verus Prophetarum sermo, et quisnam futurus et ubinam nasciturus esset, docuerit.

V. Postea Celsus, ratus Judæos genere Ægyptios ideo ex Ægypto excessisse, quia rem publicam seditionibus turbarent et ritus religionis more receptos despicatui haberent, ait « illos, quæ ab ipsis passi erant Ægyptii, eadem passos » fuisse ab iis, qui Jesu adhæserunt et ei ut Christo crediderunt, et utriusque novandarum rerum causam fuisse seditiosum animum. » Quid hic Celsus agat, considerandum est. Ægyptii, cum Hebræos fame Judæam devastante Ægyptum petere coactos acerbe tractassent [1], supplicesque et hospites injuriis affecissent, persolvere pœnas, quas a divina providentia inflictas oportuit genti, quæ conjuraverat in hospites, a quibus illi nulla orta erat injuria. Unde Dei flagellis castigati ægre paulopost licentiam abeundi quo vellent dederunt iis, quos injuste in servitutem redegerant. Amantes igitur sui et suis popularibus plus honoris habentes quam vel justioribus hospitibus, nullam reliquam fecerunt calumniam, quam in Moysen et Hebræos dicerent: ita ut prodigiosa Moysis miracula non ausi omnino inficiari, magicis artibus, non divinæ potestati ascripserint. Moyses tamen

[1] Exod. I, 12. Gen. XLVI, 2. Exod. XII, 31.

non ut præstigiator, sed ut vir pius et rerum omnium Deo devotus et divini Spiritus particeps Judæis leges tulit, quas illi dictavit Deus, et quæ acciderant perscripsit ut vere gesta fuerant.

VI. Non igitur Celsus æquus fuit rerum quæ alio modo, ab Ægyptiis, alio a Judæis narrantur, æstimator; sed suo in Ægyptios veluti amore præoccupatus, oppressoribus hospitum assensus est ut vera referentibus; Hebræos autem injuriis oppressos dixit ex Ægypto per seditionem egressos fuisse. Nec vidit fieri non potuisse, ut tanta seditiosorum Ægyptiorum turba, quæ a factione initium duxerat, in gentem coaluerit quæ simul in seditione linguam immutaverit, ita ut qui hactenus usi fuissent Ægyptiaca, ii repente Hebraïcam callerent. Sed volo illos relicta Ægypto, a lingua etiam abhorruisse quà innutriti fuerant; cur postea non Syrorum potius aut Phœnicum, quam Hebraica lingua ab utraque longe diversa locuti fuerunt? Ex quibus omnibus efficitur falsum esse, quosdam genere Ægyptios seditionem adversus Ægyptios movisse, decessisse ex Ægypto, in Palæstinam venisse, hancque incoluisse regionem, quæ nunc Judæa nominatur. Hebræorum enim lingua patria erat antequam in Ægyptum pergerent; et Hebraicæ litteræ, quas Moyses in scribendis quinque libris qui pro sacris apud Judæos habentur, adhibuit, diversæ sunt ab Ægyptiacis.

VII. Ut autem falsum est « Hebræos, cum Ægyptii genere essent, debere seditioni suæ societatis initium; » ita nec id quoque verum, « Judæos alios Jesu ætate seditionem contra commune Judæorum conscivisse et Jesum fuisse consectatos. » Nihil enim a Christianis seditiose factum ostendere potuerint aut Celsus, aut qui eadem cum illo sentiunt. Et vero si seditio locum dedisset Christianorum societati qui suam traxere originem a Judæis, quibus licebat armis sua defendere et adversarios occidere; certe Chris-

tianorum Legislator non prohibuisset omnino ullam hominis occisionem : nec docuisset vim homini nunquam juste a suis discipulis inferri posse, quamvis injustissimo; indecorum enim putabat divinis suis legibus permitti cædem hominis, qualiscumque tandem illa esset : neque etiam Christiani suam a seditione ducentes originem leges admisissent ita pacificas, ut propter eas factum fuerit, ut veluti oves interficerentur, nec per eas liceret de persecutoribus sumere supplicium. Sed et qui rem scrutari altius voluerit, is dicere poterit non sine miraculo contigisse, ut qui ex Ægypto exibant, statim et quasi Deus inspirasset, linguam usurparent quæ Hebraica vocitatur. Quo pertinet istud unius ex eorum Prophetis : « Cum exirent de terra Ægypti eos, » quam non noverant linguam, audivisse [1]. »

VIII. Hoc etiam argumento probandum est, eos Ægyptios non fuisse, qui ex Ægypto cum Moyse recesserunt. Nam si Ægyptii essent, nomina eorum Ægyptiaca fuisse oportet. Suæ enim sunt unicuique linguæ propriæ appellationes. Non igitur Ægyptii erant, si Hebraica eorum nomina fuerunt. At plena Scriptura est nominibus Hebraicis, iisque qui liberis imposuerunt hujusmodi nomina. Ergo falsum est id quod Ægyptii dicunt, eos origine Ægyptios ex Ægypto cum Moyse expulsos esse. Id quoque perspicuum est, eos, ut historia a Moyse conscripta testatur, a parentibus Hebræis ortos, lingua illa usos esse, ex qua imponenda filiis nomina sumebant. Christiani autem, quoniam benignam illam mansuetamque legem servarunt quam docti erant, hostes non ulciscendi, idcirco quod consecuti non essent, etiamsi data illis fuisset belligerandi licentia, et idoneis ad hanc rem auxiliis instructi fuissent, id a Deo consecuti sunt qui semper pugnavit pro illis, et opportunis temporibus compescuit eos, qui in Christianos insurgerent, et eos in-

[1] Psal. LXXX, 6.

terficere in animo haberent. Ut enim alii in memoriam revocarent et videndis paucis pro pietate certantibus firmiores fierent, mortemque spernerent, pauci per intervalla temporum et facile numerabiles pro Christiana religione mortem obierunt. Sed eorum gentem prorsus extingui nunquam permisit Deus: imo consistere voluit et universam terram salutari illa et piissima doctrina repleri. Rursus Deus, ut infirmiores a mortis metu respirarent, consuluit fidelibus et solo nutu omnes structas illis insidias dissipavit, ut neque reges, neque diversorum locorum principes, neque populi contra illos amplius exasperari possent. Atque hæc de eo quod dixit Celsus: « Judæos olim, postea vero » Christianos suam seditioni acceptam referre originem. »

IX. Quoniam vero in sequentibus manifeste mentitur, age, verba ejus in medium adducamus: « Si vellent, *inquit*, » omnes homines fieri Christiani, hoc isti jam recusarent. » Hoc verum non esse inde liquet, quod Christiani, quantum in se est, curent ut quo terrarum cumque sua doctrina dispergatur. Quo fit ut quidam id sibi negotium desumpserint, ut non solum urbes, sed etiam vicos et villas obambularent, quo alios ad pium Dei cultum adducerent. Neque quisquam dixerit id eos lucri causa facere, quando interdum nec necessaria ad victum sumunt. Quæ si interdum inopia coguntur accipere, id illis satis est quantum est opus, tametsi plurimi plura illis largiri velint. At nunc fortasse, cum in multitudine doctrinam hanc amplectentium, divites quidam, quidam in dignitatibus constituti, delicatæ etiam nobilesque fœminæ sint, quæ eos qui ab ista doctrina stant, excipiunt; audebit quispiam dicere, quosdam gloriolæ desiderio Christianorum doctrinam prædicare. Sed initio Christianismi quando doctoribus maxime periculum impendebat, hæc suspicio non poterat habere locum. Et hodieque major eorum est apud exteros ignominia, quam apud suos gloria

est, quæ nec ipsa conceditur omnibus. Evidens igitur est mendacium, si homines omnes vellent esse Christiani, hoc istos recusaturos esse.

X. Jam vide quodnam hujus rei dicat esse argumentum: « Principio, *inquit*, cum pauci essent, una sententia erant. » Sparsa autem eorum multitudine, statim divisi in partes » secantur, et quod cupiebant ab initio, suam quisque factio- » nem habent. » Manifestum quidem est paucos initio fuisse Christianos, si comparentur cum multitudine quæ consecuta est. Quanquam non omnino pauci erant. Hinc enim conflata est Jesu invidia, et Judæi ad construendas illi insidias excitati sunt, quod ipsum in solitudines multitudo sequeretur, modo quinquies mille, modo quater mille hominibus illum assectantibus, præter mulieres et pueros. Tanta enim illecebra et pelliciendi vis inerat Jesu sermonibus, ut non solum viri vellent cum eo in solitudines pergere, sed etiam mulieres fœmineæ imbecillitatis oblitæ, omissaque existimationis cura magistrum illum in deserta persequerentur. Pueri quoque, queis nullus est alioquin affectus, parentes secuti, fortasse etiam ab ejus divinitate pertracti ut et ipsi divinitate fruerentur, una cum parentibus iter faciebant. Sed fuerint sane ab initio pauci: istud ne probat Christianos recusaturos esse suam omnibus hominibus doctrinam persuadere?

XI. Addit: *Omnes una erant sententia.* Neque hic novit jam tum ab initio fuisse de sensu librorum, qui divini esse creduntur, inter fideles dissidia. Adhuc Apostolis prædicantibus, et Jesu documenta tradentibus qui suis illum oculis viderant, quæstio non modica inter eos qui ex Judæis fidem acceperant, exorta est, oporteretne Judaicos ritus observari ab iis qui ex gentibus ad fidem accesserant; an liberari mundorum immundorumque ciborum onere, ut minime

[1] Matth. xv, 38; xiv, 21.

necessario iis, qui relictis patriis institutis, Jesu crederent. Sed et in epistolis Pauli, æqualis eorum qui Jesum viderant, mentio fit nonnullorum, qui de resurrectione quæstiones moverent, utrum jam fuisset facta; et de die Domini, instaretne, an non [1]. Et ex isto loco: « Devitans profanas vo» cum novitates et oppositiones falsi nominis scientiæ, quam » quidam promittentes circa fidem exciderunt [2], » planum fit jam tum ab initio et cum nondum multi Christiani essent, ut censet Celsus, prave fuisse a quibusdam intellecta mysteria.

XII. Deinde doctrinæ vitio ducit objicitque nobis ortas in Christianismo sectas : « Sparsa eorum multitudine, *inquit*, » statim divisi in partes secantur et suam quisque factionem » habere volunt. » Addit : « Et a multitudine iterum sejuncti » alii alios condemnant, unum nomen commune retinentes, » si tamen commune retinent. Hoc saltem solum exuere pu» duit. De cætero alia alii habent instituta. » Ad hoc respondebimus de nulla re natas esse sectas dissimiles, quin ejus præclara fuerit et vitæ utilis institutio. Itaque quoniam commoda, imo necessaria generi humano medicina est, et in ea multiplex de corporum curandorum ratione agitatur quæstio; ob hanc rem plurimæ apud Græcos, id quod in confesso est, in medicina sectæ ortæ sunt; puto ego et apud Barbaros, quotquot medicinam adhibere profitentur. Sic etiam philosophia veritatem et rerum quæ sunt cognitionem pollicens, quia præscribit quomodo vivere oporteat, et quæ nostro generi utilia sunt docere conatur, hæ autem res in multas quæstiones distrahuntur, propterea abierunt Philosophi in sectas quamplurimas, quarum aliæ celebriores fuerunt, aliæ obscuriores. Item in Judaismo sectis occasionem præbuit diversa Mosaicorum scriptorum sermonumque propheticorum interpretatio. Simillime quoniam

[1] I Cor. xv, 12. 2 Thess. II, 2. — [2] I Thim. VI, 20.

Christianismus præclarum quid visum est hominibus, nec solum servili ingenio, ut Celsus putat, sed etiam multis apud Græcos eruditis; ideo necesse fuit ut sectæ oborirentur, non propter seditionis et contentionis studium, sed quod ex eruditis plurimi mysteria Christianismi intelligere studerent. Qua ex re factum est, ut diverse intellectis sermonibus, quos omnes ex æquo pro divinis habebant, existerent sectæ iisque nomina darentur eorum, qui quidem admirabantur hujus doctrinæ institutionem, sed quibusdam verisimilibus causis qualitercumque movebantur, ut a se invicem diversa sentirent. Atqui neque medicinam recte quis fugerit propter sectas in ea exortas : neque servaverit illud quod deceat, qui philosophiam odio habebit hoc nomine, quod multas sectas pepererit : neque ob sectas inter Judæos exortas damnandi sunt sacri Moysis et Prophetarum libri.

XIII. Hæc si pulchre procedunt, quidni pari modo Christianorum sectas excusabimus? De his quidem admirabile mihi videtur istud Pauli pronuntiatum : « Oportet et » hæreses esse in vobis, ut qui probati sunt, manifesti » fiant[1]. » Quemadmodum enim is demum in medicina *probatus* est, qui in diversis sectis versatus diligenterque plerasque perscrutatus, potiorem elegit; et in philosophia vere proficit, qui potiori sententiæ ante non adhæret, quam se in plerisque aliis exercuerit; ita dixerim ego sapientissimum eum esse Christianum, qui Judæorum et Christianorum sectas accurate perspectas habet. Quisquis autem nostram doctrinam propter sectas vituperat, vituperare is debeat et doctrinam Socratis, e cujus schola multæ natæ sunt aliæ minime inter se consentientes : nec Platonis dogmatis parcet, cujus Aristoteles placita deseruit, novis excogitatis opinionibus, ut supra diximus. Cæterum videntur mihi

[1] I Cor. XI, 19.

Celso in notitiam venisse quædam sectæ, quæ ne Jesu quidem nomen commune nobiscum retinuerunt. Forte audivit de iis, qui vocantur Ophiani, et de Caianis, et si qua alia secta fuit, quæ a Jesu per omnia recederet. Verum nihil inde contra Christianorum doctrinam.

XIV. Subdit : « Eo magis mirum eorum est institutum, » quod nulla solida ratione niti convincatur. Sed pro solida » ratione fuit seditio, et ex illa sperata utilitas, et exterorum » metus. Hæc eorum firmant fidem. » Ad quod dicemus ita ratione, aut potius non ratione, sed ita divina operatione nostrum niti institutum, ut ejus principium sit Deus qui in Prophetis homines docet sperare adventum Christi salutem hominibus allaturi. Quantum enim id non vere falsi convincitur, licet ab infidelibus convinci videatur, tanto magis doctrina hæc tanquam Verbum Dei confirmatur, Jesusque Dei esse filius et antequam homo fieret, et postquam homo factus est, demonstratur. Equidem affirmaverim, Verbum hoc dignissimum Deo inveniri etiam post *incarnationem* ab iis qui oculos animæ habent perspicacissimos, et vere a Deo ad nos venisse, et ab humana prudentia nec originem nec progressus accepisse, sed a Deo, qui se multiplici sapientia variisque miraculis manifestans primum quidem Judaismum, postea Christianismum constituit. Quod ait Celsus, seditionem et speratam ex illa utilitatem dedisse originem doctrinæ, qua tot homines conversi et meliores facti sunt, id jam refutatum est.

XV. Neque exterorum metu nostrum institutum confirmari vel hinc patet, quod jamdiu sit cum volente Deo sublatus est ille metus. Tamen crediderim tranquillitatem illam, quod ad hanc vitam a fidelibus transigendam pertinet, non diu duraturam esse. Nam qui nostram omnibus modis doctrinam calumniantur, existimant causam tantæ, quæ nunc est, rerum pertubationis eam esse, quod fidelium nu-

merus increverit, nec eos profligandos curent Præsides, ut superioribus temporibus factitatum. Docti etenim sumus neque in pace soluto esse animo mollitiæve nos tradere; neque mundo bellum nobis indicente despondere animum, et a Deo, in Jesu Christo, diligendo deficere. Atque etiam falso Celsus putat sancta nos nostræ doctrinæ occultare principia. Quin palam illa prædicamus, quandoquidem ad nos primum accedentibus idolorum simulacrorumque omnium contemptum instillamus, et insuper a deferendo rebus creatis cultu, qui Deo debetur, revocatos erigimus ad rerum omnium conditorem; denique eum qui prædictus est, *advenisse* demonstramus, cum ex vaticiniis de illo editis, quæ multa sunt; tum ex Evangeliis Apostolicisque scriptis, quæ sedulo traduntur iis, qui prudenter intelligere illa possunt.

XVI. « Quænam autem omnis generis corradamus, quænam confingamus terricula, » quæ nobis nullo argumento Celsus objicit, ostendat qui voluerit. Nisi forte quod docemus multisque argumentis et ex scriptura et ex ratione ductis comprobamus, Deum esse Judicem, eumque ab hominibus postulare rationem omnium quæ fecerunt, id Celsus terriculorum loco habeat. Verumtamen (amica enim veritas) hæc Celsus dixit circa finem : « Dii prohibeant, ne » aut ego, aut illi, aut quilibet hominum tollamus dogma » istud, injustos punitum iri, justos mercede esse donan- » dos. » Quibusnam igitur confictis terriculis, si istam de pœnis sententiam dempseris, homines attrahimus? Sed et quia dicit : « Nos ex prisca doctrina pravas opiniones com- » mentos, eas primum hominibus occinere, ut qui obstre- » punt circum eos, qui Corybantum sacris initiantur : » illum interrogabimus, ex quanam prisca doctrina sint pravæ illæ opiniones. Sive enim ex Græcanica dixerit, quæ et ipsa sub terra tribunalia esse docet; sive ex Judaïca, quæ præter

alia post hanc vitam prænuntiat aliam futuram esse; nunquam ostenderit nos, qui cum ratione credere conamur, male veritatem assecutos, ad hujusmodi dogmata vitam nostram componere.

XVII. Postea res nostræ fidei cum Ægyptiorum rebus comparare vult : « Ad quos si accesseris, statim se offerunt » splendida fana et luci, magna pulchraque vestibula, ad» mirabilia templa, eximia circumquaque umbracula, cere» moniæ religiosæ admodum et arcanis refertæ : postquam » autem ingressus es et ad penetralia pervenisti, cernis » adorari aut felem, aut simiam, aut crocodilum, aut hir» cum, aut canem. » Sed quid simile apud nos est iis rebus, quæ ad Ægyptios accedentibus speciosæ videntur? Quid simile brutis illis animantibus quæ intus ultra egregia illa vestibula adorantur? Dixerit ne vaticinia, supremum Deum, simulacrorum despectionem, res quidem veneratione dignas esse; Jesum Christum autem cruci affixum quidpiam esse, quod cum adorata bruta animante merito conferatur? Id si dicat, neque enim aliud dicturum puto, respondebimus multa jam in superioribus a nobis fuisse adducta ad confirmandum quæcumque ad Jesum pertinent, ostendendumque utilia huic universitati salutariaque toti mundo fuisse, quæ illi secundum hominem accidere visa sunt.

XVIII. Quia vero Ægyptii magnifica de brutis animantibus loquuntur, dicuntque illa esse quædam Dei symbola aut quocumque alio nomine ea appellare visum est illorum Prophetis, affirmat, « qui rerum illarum sunt periti, eos » induci, ut se non frustra illis initiatos esse cogitent. » At vero quæ gratia, ut Paulus vocat[1], in sermonem sapientiæ per Spiritum et in sermone scientiæ secundum Spiritum, in nostra disciplina retegit iis qui in Christianismo sunt eruditi, de iis ne quidem cogitasse Celsum arbitror. Argu-

[1] I Cor. XII, 8.

mento sunt non modo quæ mox dixit, sed etiam quæ ad redarguendam Christianorum societatem profert in sequentibus; nimirum « doctrina fidei illos interdicere sapientibus » omnibus, admittere solos stupidos, servili ingenio homines. » De quibus suo tempore videbimus, cum ad hunc locum ventum erit.

XIX. Addit, « nobis Ægyptios esse ridiculo, proponere » tamen multa non spernenda ænigmata; quandoquidem » ideas æternas, non autem, quod vulgus putat, mox interitura animalia, colendas esse doceant; nos vero stultos » esse, qui in iis, quæ de Jesu a nobis dicuntur, nihil hircis » canibusque Ægyptiacis nobilius afferamus. » Ad quæ nos : Esto, vir præclare, meritis laudibus extollas multa et non contemnenda, quæ Ægyptii proponunt, ænigmata involutasque de suis animalibus explicationes : at non recte facis, cum ad nos traducendos tibi in animum inducis, nihil nos dicere, nostraque omnia futilia esse, nullius pretii, quod iis, qui in Christianismo sunt perfecti, de Jesu disserimus quæ nostræ doctrinæ sapientia credi jubet. De his ut ad intelligendam illam Christianismi sapientiam idoneis Paulus ait : « Sapientiam autem loquimur inter perfectos : » sapientiam vero non hujus sæculi, neque principium hujus sæculi qui destruuntur : sed loquimur Dei sapientiam » in mysterio absconditam, quam prædestinavit Deus ante » sæcula in gloriam nostram, quam nemo principum hujus » sæculi cognovit [1]. »

XX. Hic Celsi asseclas interrogo, an Paulus, si nullam animo informatam habuisset excellentis sapientiæ notionem, promisisset se sapientiam locuturum esse inter perfectos? Quoniam vero, quæ sua est confidentia, dicet illum, licet nihil sapientiæ habentem, hæc tamen promisisse, contra repono sic : Tu primum edissere ejus, qui hæc dicit,

[1] 1 Cor. II, 6.

epistolas; et inspecta mente singularum dictionum quæ ibi leguntur; in iis exempli causa quas ad Ephesios, ad Colossenses, ad Thessalonicenses, ad Philippenses, ad Romanos scripsit; hoc utrumque demonstra, et te sermones Pauli intellexisse, et quosdam illorum inventos a te fuisse stultos ac fatuos. Si enim præsenti attentoque animo illas versaverit, mirabitur sat scio ingenium hominis magna verbis vulgaribus exprimentis; aut si non admiratus fuerit, ipse perridiculus videbitur; sive mentem viri assecutus, illam repræsentet; sive velit impugnare et evertere, quæ sibi visus fuerit intellexisse.

XXI. Nequedum loquor de omnibus quæ in Evangeliis scripta digna sunt quæ observentur. Horum unumquodque rationem habet multam animadversuque difficilem non vulgo solum, sed et quibusdam ex intelligentium numero. Accedit expositio parabolarum altissima, quas Jesus extraneis enarrabat, servata explicatione iis, qui meliore, quam extranei, auditu essent, et qui ad ipsum sese domi privatim adjungerent. Admirabitur etiam cogitans qua ratione quidam extranei, quidam domestici vocentur. Eccui vero, modo capere queat, admirationi non erunt Jesu migrationes, modo ascendentis in montem ut quædam dicat faciatve aut se transfiguret; modo infra curantis infirmos nec valentes ascendere quo illum discipuli sequebantur? Sed hic non locus est enarrandi quæ vere augusta sunt et divina in Evangeliis et Christi hoc est sapientiæ et verbi in Paulo loquentis mentem. Satis fuerint quæ dixi, ad reprimendam indignam philosopho Celsi irrisionem, ausi reconditiora Ecclesiæ Dei mysteria cum Ægyptiorum felibus, aut simiis, aut crocodilis, aut hircis, aut canibus comparare.

XXII. Quin[1] et ut nullam speciem obtrectationis irrisionisque reliquam faceret scurra ille, nominat in suo contra

[1] Vide D. Guillon, tom. II, pag. 107 et seqq.

nos scripto libro Dioscuros, Herculem, Æsculapium, Bacchum, qui apud Græcos ex hominibus in deorum numerum relati credebantur, et ait « nos non ferre, si pro diis illi habeantur, quia, quantumvis multa fortiter pro hominibus fecerint, homines tamen primum erant : affirmare vero Jesum a mortuum suis sodalibus conspectum fuisse : » additque criminationi, nos, cum dicimus « illum conspectum esse, » id de umbra intelligi velle. » Respondemus ad hæc, callide hic Celsum neque plane expressisse se non colere hujusmodi deos, quippe veritum ne qui in ejus librum inciderent, eum atheon esse arbitrarentur, si quod sibi verum videbatur, aperuisset, neque etiam simulasset se illos deorum loco habere. Utrumvis enim dixisset, parata nobis fuisset responsio. Age igitur, cum iis qui illos non deos esse existimant, sic agamus : ergo non sunt omnino : sed, quemadmodum quidam de anima humana putant eam confestim interire, anima illorum interiit; aut ex eorum sententia qui permanere eam seu immortalem esse volunt, permanent illi, seu sunt immortales : ac dii quidem non sunt, sed Heroes; aut ne Heroes quidem, sed simpliciter animæ. Si illos non esse censetis; immortalitas animæ, id quod nobis est præcipuum, comprobanda nobis erit; aut si sunt, nihilominus disserendum erit de immortalitate, non solum ex iis quæ de illa præclare dixerunt Græci; sed etiam ex iis quæ a Deo didicimus. Ac probabimus quidem, adductis illorum historiis, fieri non potuisse, ut qui plures deos coluerant, ii post hanc vitam ad potiores sedes et ad feliciorem conditionem transmigrarint. Illic enim narratur multa Herculis intemperantia, et muliebris apud Omphalem servitus, necnon res gestæ Æsculapii ab eorum Jove fulmine percussi. Objiciemus etiam hæc de Dioscuris, qui

Alternis vitam accipiunt perduntque diebus,

Diis tamen æqualem cultum sortitus uterque est [1],

quamvis sæpe moriantur. Quanam igitur justa ratione putant horum quempiam Deum, aut Heroa haberi?

XXIII. Nos vero quæ de nostro Jesu creduntur, ex propheticis scriptis astruimus, factaque illius historiæ cum illorum historiis comparatione demonstramus nullam ejus intemperantiam fuisse. Neque enim, qui illi moliebantur insidias falsaque contra illum testimonia quæsierant, quidquam invenerunt quod vel probabilem causam daret illum intemperantiæ accusandi. Sed et mors ejus ex insidiis hominum accidit, nec quidquam habuit simile fulmini, quod in Æsculapium vibratum est. Et Bacchus furiosus ille vestemque muliebrem indutus quid eximium habet ut pro Deo adoretur? Quod si, ut illos excusent, ad allegorias confugerint; hinc quidem examinandum erit, an quid sani habeant istæ allegoriæ; illinc vero an qui dilacerati sunt et de cœlo dejecti a Titanibus, revera existant, dignique sint qui colantur et adorentur. At noster Jesus suis conspectus sodalibus, ut cum Celso loquar, revera illis apparuit. Mera enim est Celsi calumnia, umbram duntaxat conspectam esse. Jam conferantur simul illorum et Jesu historiæ. An volet Celsus illorum veram esse; hujus autem confictam, quam scripserunt ii, qui rerum omnium oculati testes erant, qui ostenderunt sibi explorata esse quæ viderant, qui denique quo animo essent, perferendis alacriter ejus doctrinæ causa suppliciis testificati sunt? Ecquis volens recte facere omnia, temere assentiatur iis, quæ de illis tradita sunt; ea vero, quæ de Jesu feruntur, absque ullo examine rejiciat?

XXIV. Rursus cum de Æsculapio dicitur magnam hominum multitudinem Græcorum et Barbarorum vidisse et adhuc videre, non spectrum ipsum, sed ipsummet sanantem, beneficia conferentem, res futuras prædicentem, postulat

[1] Odyss. II, 302.

Celsus ut nos credamus; neque iis qui in Jesum credunt exprobrat quod illis rebus tribuant fidem : quando autem discipulis, qui miracula Jesu viderunt suique animi sinceritatem comprobarunt, assentimur; nos Celsus appellat fatuos, quamvis eorum probitatem ingenuitatemque videamus quantum ex scriptis animum videre licet; neque tamen ostendere potuerit innumerabilem, ut loquitur, multitudinem hominum Græcorum et Barbarorum, qui Æsculapio assentiantur. Nos contra, hoc si magnum quid esse putat, clare ostendimus innumerabilem quamdam multitudinem Græcorum et Barbarorum qui confitentur Jesum : quorum quidam in iis quos curant, significant se per hanc fidem mirificum quidpiam accepisse : quippe nihil aliud in eos qui curatione opus habent, invocant, quam supremum Deum, Jesuque nomen, adjuncta de isto historia. His et nos vidimus multos gravibus incommodis liberatos, alienatione mentis, insania, aliisque sexcentis, quæ neque homines, neque dæmonia sanaverunt.

XXV. Sed etsi daretur medicum quemdam dæmonem Æsculapium nomine, mederi corporibus, dicerem ad illos qui istud admirantur, aut Apollinis divinationem : Si curandorum corporum ars neque bonum quid neque malum est, et in bonos æque ac improbos cadat, et futura prænoscendi vis sit etiam quid indifferens (nec enim statim qui futura prænoscit, etiam vir bonus est), probate malos non esse qui sanant aut prænoscunt; quosdam certo demonstrari bonos, et parum abesse ut dii existimentur. Sed non poterunt bonos probare eos esse, qui sanant aut qui prænoscunt. Multi enim dicuntur sanati, qui vita indigni erant, et quibus sapiens medicus opem afferre noluisset; adeo corrupti eorum erant mores. Et in Pythii oraculis invenias imperata quædam rationi minime consentanea. Horum duo exempla in præsentia referam. Cleomedem, ni fallor, pu-

gilem æquis cum diis honoribus coli jussit, nescio quid admiratus in ejus pugilatione; Pythagoram vero et Socratem eodem ac pugilem honore non dignatus est. Deinde cum Archilochum vocat Musarum cultorem, hominem in pessimo impurissimoque argumento sua poetice usum et impuris inquinatisque moribus viventem; prædicavit pium, quatenus erat cultor Musarum, quæ pro deabus habebantur. Haud scio tamen an vel unus e multis pium appellaret, qui non esset omni modestia et virtute ornatus; et an probus quispiam turpia illa diceret, quibus iambici versus Archilochi referciuntur. Jam si nihil divinum per se indicat aut Æsculapii ars medica aut Apollinis divinatio, quomodo recte quis illos, etiamsi illis artibus præditos esse concederem, ut deos puros veneretur? quando præsertim in eam quam vocant Prophetidem ori Pythii specus insidentem divinus ille spiritus Apollinis, spiritus purus et omni terrestri concretione liber, per locos muliebres subrepat. Nihil autem simile nos de Jesu ejusque virtute sentimus. Quod enim ex Virgine natum est, id corpus erat ex humana materia constans, et quod humanis vulneribus esset mortique obnoxium.

XXVI. Nunc videamus quæ post illa dicat Celsus, ex historiis mirifica proferens, quæ licet in se incredibilia videntur, creduntur nihilominus ab illo, si verbis ejus fides est habenda. Hujusmodi sunt, quæ primum de Aristea Proconnesio refert, de quo sic loquitur: « Deinde Aristeam » Proconnesium, qui, cum sic divine ex oculis hominum » evanuisset, rursus conspicuum se præbuit, et multis postea temporibus permulta orbis loca invisit mirandaque re» nuntiavit, licet Apollo Metapontinis præceperit, ut illum » deorum numero haberent, nemo hactenus fuit, qui Aris» team deum esse existimaret. » Quam historiam hausisse ex Pindaro et Herodoto videtur. Nunc satis fuerit Herodoti

verba referre ex quarto historiarum, ubi hæc de Aristea leguntur : « Unde fuerit is, qui hæc retulit, jam dixi. Nunc »autem quæ de illo audivi in Proconneso et Cyzico, nar»rabo. Ferunt Aristeam, cum nulli suorum civium nobili»tate cederet, ingressum in Proconneso in fullonicam, ibi »mortem obiisse ; statimque fullonem, occlusa officina, »abiisse, ut rem propinquis defuncti nuntiaret. Sparso »autem per urbem rumore decessisse Aristeam, dum varie »hac de re disputatur, advenisse ex Artace urbe Cyzicenum »quemdam, qui diceret, se, cum Cyzicum peteret, oc»currisse Aristeæ et cum eo colloquium habuisse. Quod »cum iste constanter affirmaret, propinquos defuncti ad »fullonicam affuisse iis rebus instructos quibus ad eum »efferendum opus esset; aperta autem domo, Aristeam nec »vivum comparuisse nec mortuum; septem post annis vi»sum in Proconneso fuisse, ibi versus fecisse qui nunc a »Græcis Arimaspei vocantur; postea secundo evanuisse. At»que hæc quidem urbes istæ. Hæc vero Metapontinis qui »sunt in Italia contigisse scio trecentis et quadraginta annis »postquam Aristeas Proconnesius secundo evanuerat, ut »ego quæ in Proconneso et apud Metapontinos audivi com»parans inveni : aiunt enim Metapontini Aristeam, cum »apud ipsos apparuisset, jussisse aram Apollini extrui, et »juxta eam erigi statuam, quæ Aristeæ Proconnesii cogno»men haberet : dixisse enim sibi, ipsos esse solos ex Ita»liotis, in quorum terram Apollo venisset; ipsum nunc esse »se Aristeam, qui illum secutus fuerat; corvum autem fuisse »cum deum illam sequeretur; cumque, his dictis, eva»nuisse. Addunt Metapontini se ad deum in Delphos mi»sisse qui interrogarent quodnam esset spectrum hujus »hominis; Pythiam imperasse ut spectro parerent, sic me»lius cum ipsis actum iri : his se assensos esse et effecta »reddidisse. Et nunc statua extat cognomine Aristeæ prop-

» ter aram ipsam Apollinis lauris circumdata. Erecta est » autem in foro. Hæc de Aristea hactenus. »

XXVII. Ad hanc de Aristea historiam dicendum futurum fuisse ut, si Celsus illam ut historiam allegans, non significaret illi se assentiri et ut veram accipere, alia ratione quod objicit solveremus : quoniam vero divine illum evanuisse, rursus palam comparuisse, multa orbis loca invisisse et miranda renuntiasse dicit, et præterea refert oraculum Apollinis, qui Metapontinis mandat, ut in deorum numero Aristeam habeant, et hæc velut ex seipso et assentiens de Aristea commemorat; *quæro :* Tu qui omnino figmenta esse putas quæ de Jesu miraculis discipuli litteris consignarunt, et incusas eos qui illis adjungunt fidem; quomodo res hujusmodi prodigiose confictas fabulasque esse non judicas? Quomodo tu qui aliis vitio das, quod Jesu miracula nulla ratione admittant, talia videris admittere, nulla allata probatione nulloque argumento, res illas contigisse? An Herodotum et Pindarum putas mendaciis non fallere; qui vero mori optant pro Jesu documentis et scripta de rebus quas perspectas habebant, ad posteros transmittenda reliquerunt, eos pro figmentis, pro fabulis fictisque prodigiis usque adeo decertasse, ut misere vivere et vi e medio tolli vellent? Te ipse potius arbitrum constituens inter ea quæ de Aristea scripta sunt, et ea quæ de Jesu narrantur, vide ex eventu et ex iis quæ ad morum emendationem pietatemque erga summum Deum inducendam utterque fecit, an non hoc judicium ferri debeat, credendum esse non sine Deo facta fuisse quæ de Jesu historia prodidit; non autem quæ de Aristea Proconnesio.

XXVIII. Et vero quo consilio providentia voluit ut Aristeæ causa prodigia fierent? Quam humano generi utilitatem afferre voluit iis rerum miraculis quæ ut putas effecit? Nihil habes quod respondeas. Nos contra, cum Jesu res gestas

narramus, cur acciderint solidissima hæc a nobis ratio datur, Deum per Jesum voluisse salutarem hominibus constituere doctrinam, firmatam quidem in Apostolis tanquam fundamentis in quibus totum Christianismi ædificium extrueretur, augendam vero consequentibus temporibus; ubi non paucæ fiunt Jesu nomine sanationes, aliaque miracula minime contemnenda. Et quisnam erat Apollo ille, ut juberet Aristeam a Metapontinis in deorum numero collocari? Qua mente istud facit? Quam utilitatem parat Metapontinis ex cultu illi adhibito tanquam Deo, si Deum esse censeant qui modo homo fuerat? Verum Apollinis, qui nobis est dæmon nidoris et libaminis dona sortitus, de Aristea testimonia tibi digna videntur, quorum habeatur ratio; summi Dei autem et sanctorum ejus Angelorum testimonia, non post Jesu ortum, sed antequam ad genus humanum descenderet, edita te adducere non possunt, ut admireris et Prophetas qui divino Spiritu repleti sunt, et eum qui ab illis prænuntiatus est. Hujus tamen adventum multis ante annis ita a multis annuntiatum esse verum est, ut Judæorum gens tota, quæ ex ejus quem sperabat venturum esse, expectatione pendebat, nato Jesu, duas in opiniones scissa fuerit. Permulti enim Christum confessi sunt, et eum esse crediderunt, quem Prophetæ prædixerant: alii vero increduli, spreta illorum mansuetudine qui propter Jesu doctrinam ne minimam quidem seditionem excitare voluerunt, facinora illa in Jesum ausi sunt, quæ ejus discipuli magno veritatis amore et animi candore conscripserunt, ne subtractis quidem ex illius stupenda historia rebus, quæ Christianorum doctrinæ probro verti posse viderentur. Voluit enim Jesus ipse et ejus discipuli, ut qui accedebant, non ita ejus divinitati et miraculis haberent fidem, ac si non consociasset sibi naturam humanam, et carnem, quæ in hominibus concupiscit adversus Spiritum, non suscepisset.

Noverant enim conferre ad fidelium salutem, si, ut res diviniores, sic etiam crederent virtutem se ad humanam naturam humanasque miserias demisisse, et animam humanumque corpus assumpsisse. Quippe qui hinc discunt ab illo incepisse divinæ naturæ cum humana conjunctionem; ut humana sua cum re diviniori societate fieret divina non in solo Jesu, sed et in omnibus, qui cum fide vitam amplectuntur quam Jesus edocuit, et quæ ad amicitiam Dei ejusque communionem perducit quicumque suos mores ex Jesu præceptis composuerint.

XXIX. Ac Apollo quidem secundum Celsum jubet Aristeam a Metapontinis haberi deum. Sed quia Metapontini argumenta, quæ Aristeam hominem eumque fortasse non bonum esse probabant, certiora putarunt esse quam oraculum quod illum deum aut divinis honoribus dignum pronuntiabat, ob hanc rem Apollini parere noluerunt, sicque nemo illum Aristeam deum esse existimavit. De Jesu autem dicimus quia utile erat humano generi illum accipi ut Dei filium, ut Deum qui in humana anima et corpore venit; id vero non commodum videbatur liguritioni dæmonum qui corporum cupidi sunt, eorumque qui illos deos esse censent : ideo dæmones qui in terra sunt quique ab illorum ignaris in deos referuntur, et eorum cultores voluisse prohibere, ne doctrina Jesu pervulgaretur. Videbant enim, invalescentibus Jesu documentis, libamina nidoresque tolli, quibus ingurgitare se solebant. At Deus, qui misit Jesum, dissipatis dæmonum insidiis, effecit ut ubique terrarum ad convertendos corrigendosque homines Evangelium Jesu præpolleret, et essent ubique Ecclesiæ longe aliis legibus rectæ ac superstitiosorum, intemperantium injustorumque cœtus. His enim fere sunt moribus qui in cœtibus urbium degunt. Sed Ecclesiæ Dei a Christo edoctæ, si cum populorum conciliis, quibuscum habitant, comparentur, in

mundo tanquam lumina sunt. Ecquis enim non fateatur eos, qui in Ecclesia deteriores sunt et in meliorum comparatione pejores, præstantiores esse multis eorum qui in popularibus cœtibus vivunt?

XXX. Atque ut exempla conferam, Ecclesia Dei, quæ est Athenis, mansueta est et constans, ut quæ grata summo Deo et accepta esse studet : contra cœtus Atheniensium turbulentus est nec ulla ex parte ad Ecclesiam ejusdem loci comparandus. Idem dixeris de Ecclesia Dei, quæ est Corinthi, et de Corinthiorum cœtu : idem quoque de Ecclesia Dei quæ est Alexandriæ et de Alexandrinorum concilio. Et si quis hæc candido animo audierit et in rebus considerandis veritatem quæsierit, is eum admirabitur, qui concilium cepit et perficere potuit ut Ecclesiæ Dei ubique essent in singulis urbibus populorum cœtibus immixtæ. Sic autem et curiam Ecclesiæ Dei cum curia singularum urbium conferens, invenias quosdam Ecclesiæ Senatores, dignos qui Dei moderentur civitatem, si qua hujusmodi esset in hac rerum universitate : cum e contrario qui cernuntur passim senatores, eorum mores nihil præ se ferant dignum tributa illis dignitate qua videntur præ civibus eminere. Atque si eodem modo Ecclesiæ antistitem cum singularum urbium præsidibus comparaveris, intelliges, inter senatores et moderatores Ecclesiæ Dei, etiam eos, qui a cæteris superantur et apud officiorum observantiores haberi possunt desidiosi, in progressione ad virtutes præcellere iis, qui in urbibus senatorum et præsidum dignitatibus præfulgent.

XXXI. Quæ cum ita se habeant, an non æquum est in Jesu, qui hæc tanta constituere potuit, non vulgarem agnoscere divinitatem; non autem in Aristea Proconnesio, tametsi illum Apollo inter deos recenseri jusserit, neque in eis quos enumerat Celsus, cum ait : « Abarin Hyperboreum » nemo deum esse judicat, cujus tamen ea fuit potestas, ut

» cursu telum assequeretur? » Quodnam enim divinitatis concilium fuit, cum Abaridi Hyperboreo dedit, ut celeritate telum æquaret? Ex tanto illi collato munere quid utilitatis rediturum erat ad humanum genus? Quid illi profuit hæc par telo velocitas? Ut dem hæc figmenta non esse, sed a quodam numine fuisse profecta. At vero Jesus si dicatur « in » gloria assumptus[1], » video hujus rei causam. Sic nempe Deus, quo agente id accidit, spectantibus doctorem assignavit, ut non humanarum disciplinarum, sed doctrinæ divinæ causa certantes pro viribus, summo se Deo devoveant et se in omnibus ad ejus voluntatem accommodent; donandi mercede aut pœnas daturi pro meritis ante Dei tribunal, prout in hac vita bene vel male fecerint.

XXXII. Post hæc de illo Clazomenio loquitur, et adducta ejus historia, sic pergit: « Nonne aiunt illius animam sæpius, » relicto corpore, circumvagatam fuisse sine corpore? nec » illum tamen homines in deorum numero habuerunt. » Respondeo fortasse malos dæmones ista curasse perscribi (nec enim arbitror curasse fieri) ut quæ de Jesu prædicta fuerunt et ab illo dicta sunt, aut velut figmenta similia illis exploderentur, aut quasi nihilo majora admirationi non essent. At meus Jesus de sua ipsius anima, quæ non humano fato separata est a corpore, sed data illi etiam hac de re miranda potestate: « Nemo, *inquit*, tollit animam meam a » me, sed ego pono illam a me ipso. Potestatem habeo po» nendi eam, et potestatem habeo iterum sumendi eam[2]. » Et quoniam eam ponendi potestatem habuit[3], posuit quando dixit: « Pater, ut quid dereliquisti me? Et exclamans voce » magna emisit spiritum[4]: » occupans carnifices, qui crucifixorum frangebant crura, et ideo frangebant, ut ne diutius cruciarentur. Sumpsit autem animam, quando discipulis apparuit, ut coram ipsis prædixerat iis ex Judæis, qui ipsi

[1] I Tim. III, 16. — [2] Joan. X, 18. — [3] Matth. XXVII, 46. — [4] Ibid. 50.

credere nolebant : « Solvite templum hoc , et in tribus die-
»bus excitabo illud[2]. Quod dicebat de templo corporis
»sui[2]. » Idem et Prophetæ præsignificaverant cum multis in locis, tum præcipue isto : « Caro mea requiescet in spe; »quoniam non derelinques animam meam in inferno, nec »dabis sanctum tuum videre corruptionem[3]. »

XXXIII. Hæc Celsus de Astypalæensi Cleomede addidit, ut sciremus multas sibi lectas fuisse Græcanicas historias. «Is, *ut refert*, cum in arcam ingressus esset, et intus eam »clausam teneret, intus tamen inventus non est; sed evo- »lasse divino quodam fato deprehenderunt, qui illius com- »prehendi causa arcam effregere. » Hoc etsi nobis figmentum non esset, ut esse figmentum videtur, tamen cum Jesu rebus comparari non debet. Nam in horum hominum vita nullum illis attributæ divinitatis signum invenitur. Jesum autem Deum esse signa sunt, cœtus hominum quibus profuit, vaticinia de illo edita, sanationes in illius nomine factæ, sapientis ejus doctrinæ cognitio, ratio *mysteriorum*, quam inveniunt ii, qui simplici fide non contenti, scripturarum sensum scrutari student. Id quod Jesus ipse præcipit, *scrutamini*, inquit, *scripturas*[4] : et Paulus vult, siquidem docet, oportere nos scire quomodo unicuique respondeamus. Quemadmodum et qui dicit : « Parati semper ad »satisfactionem omni poscenti vos rationem de ea quæ in »vobis est fide[5]. » Quod si sibi concedi postulat hoc non esse fabulam; dicat qua mente hæc, quæ supra homines est, potestas voluerit, ut divino quodam fato ex arca foras evolaret. Siquid enim alicujus momenti dignumque Deo in conferendo illo Cleomedi munere consilium attulerit, videbimus quid illi opponendum erit : sin autem nihil habeat vel probabile, quod hoc loco dicat, hoc ipso quod nullam

[1] Joan. II, 19. — [2] Ibid. 21. — [3] Psalm. XV, 9. — [4] Joan. V, 39. Coloss. IV, 6. — [5] 1 Pet. III, 15.

rationem reperire potest, historiam illam coram iis, qui eam nondum receperunt, vituperabimus et ut falsam redarguemus; aut dicetur dæmonium quoddam magicas artes imitatum, oculis fucum fecisse erga illum Astypalæensem: tametsi Celsus videtur sibi tanquam e tripode pronuntiasse, illum divino quodam fato evolasse foras ex arca.

XXXIV. Credo equidem solos illos fuisse Celso cognitos, nec dixisse « alios hujusmodi eosque multos adduci » posse, » nisi ut volens similia exempla reliquisse videretur. Verum esto, detur illi plures id genus fuisse qui nihil adjuvarint homines, quid horum quidvis ad res Jesu gestas ejusque miracula, de quibus fuse locuti sumus? Deinde quia comprehensum mortuumque colimus, ait: « Simile » nos quidpiam facere Getis qui Zamolxin, Cilicibus qui » Mopsum, Acarnanis qui Amphilochum, Thebanis qui » Amphiaraum, Lebadiensibus qui Trophonium cultu pro» sequuntur. » His quoque nos absurde a Celso assimilari sic demonstro. Ii enim templa et statuas erigunt illis quos recensuit. Nos autem a nostro erga divinitatem cultu res illas rejicimus ut magis convenientes dæmoniis nescio quomodo consecratis quodam in loco, quem cæteris prætulerunt, aut in quo fixerunt sedem quibusdam mysteriis allecti et magicis artibus incantati: et Jesum admiramur, qui mentem nostram ab omni re, quæ sub sensus cadit, ut non solum corruptioni obnoxia, sed etiam corrumpenda avocatam traduxit ad cultum Deo tribuendum puris moribus precibusque, quas illi ferimus per eum, qui ingenitam inter et genitam naturam veluti medius, ad nos defert patris beneficia, et sacerdotis more nostras ad summum Deum perfert preces.

XXXV. Sed adversus eum, qui nescio qua de causa hæc dicit, lubens hoc modo nugarer: An nihil sunt illi quos

enumerasti? Nihilne egregium facit in Lebadia Trophonius, Thebis in suo templo Amphiaraus, in Acarnania Amphilochus, in Cilicia Mopsus? Aut est ne illis aliquis vel dæmon, vel heros, vel Deus, qui quidquam, quod vires humanas superet, efficiat? si enim dixerit nihil esse, neque dæmonem, neque ullum numen; aperiat tandem quæ sua sit sententia, Epicureum se fateatur, qui neque cum Græcis eadem sentiat, neque dæmones agnoscat, neque eosdem ac illi deos veneretur: et palam fiat vana esse quæ jam dixit et postea dicturus est quasi vera credidisset. Si dicet autem aut dæmones, aut heroas, aut deos esse eos, quos in medium protulit; caveat ne hinc probetur, quod minime vult, tale quidpiam fuisse Jesum; proinde potuisse multis hominibus persuadere, se divinitus ad genus humanum advenisse. Quod si semel admittat, vide an non necesse sit ut fateatur majorem Jesu fuisse, quam eorum, quibus illum annumeravit, potestatem. Nam nullus eorum vetat, ne alii colantur: hic vero sibi ipsi fidens, utpote illis omnibus potentior, prohibet quominus illi in deorum numero ponantur; quippe qui mali dæmones sint, qui idcirco in terra sibi loca elegerunt, quia puriores attingere non possunt diviniores que sedes, quo nihil crassum e terra malisque quæ in ea sunt innumeris pertingit.

XXXVI. Posthæc ad Amasios Adriani venit (loquor autem de adolescente Antinoo, cultuque, qui in Ægygti urbe Antinoopoli exhibetur), contenditque cultum illum a nostro in Jesum cultu nihil discrepare. Age et istud a suo in nos odio profectum esse evincamus. Quid enim horum Adriani Amasiorum vita ad omnes spurcitias etiam contra naturam projecta commune habet cum vita Jesu quem colimus, quem vel minima intemperantiæ macula aspergere ne quidem ii ausi sunt, qui sexcentas calumnias mendaciaque contra illum evomuerunt? Sed et si quis veritatis amans

res Antinoi incorrupte perpenderit, inveniet præstigiosa Ægyptiorum mysteria in causa esse, cur ille Antinoopoli etiam post mortem quid facere videatur : quod fertur et in aliis templis fieri ab Ægyptiis aliisque earumdem artium peritis. Hi enim quibusdam in locis dæmones statuunt divinos aut medicos, qui sæpe etiam animadvertant in eos qui ipsorum leges de vulgaribus cibis aut de non tangendo humano cadavere violant; idque ut vulgus imperitum terrefaciant. Atque hujusmodi est qui Antinopooli ab Ægyptiis deus existimatur : cujus virtutes quidam comminiscuntur quibus inde quæstus est; dum alii quidem a dæmone ibi collocato decipiuntur, alii vero infirmæ conscientiæ stimulis agitati pœnam sibi a deo Antinoo inflictam pati se putant. Hæc sunt illorum mysteria et quæ videntur edere vaticinia. Ab his immane quantum differunt res Jesu. Neque enim impostorum turba Regis cujusdam jubentis aut Præsidis captantes gratiam, illum in deorum numerum asdcripserunt; sed ipse rerum omnium Conditor, mirifica illa qua pollet persuadendi vi et potestate, illum declaravit dignum qui coleretur non ab iis modo, qui vitam emendare suam vellent; sed etiam a dæmonibus aliisque potestatibus quæ sub sensus non cadunt. Quo fit ut illæ adhuc videantur aut formidare Jesu nomen tanquam se potentioris, aut legibus ejus, tanquam Domini reverenter obtemperare. Nisi enim sic a Deo constitutus fuisset, dæmones, solo ejus pronuntiato nomine, non exirent e corporibus, quæ obsidebant.

XXXVII. Cæterum Ægyptii docti Antinoum venerari, ferent illum cum Apolline aut Jove comparari, quippe qui ideo illum colant, quia in eodem ac illos numero habent. Nam certe Celsus mentitur, cum ait «non passuros Ægyp- »tios, si quis illum cum Apolline aut Jove comparaverit. » At Christiani, qui didicerunt æternam se manere vitam in cognoscendo solo rerum omnium vero Deo, et eo quem

misit, Jesu Christo positam[1]; qui norunt omnes deos gentium avida esse dæmonia circum victimas, sanguinem, aliasque sacrificiorum partes volitantia, idque ut eos decipiant qui ad Deum rerum omnium non confugiunt[2]; qui sciunt divinos sanctosque Dei Angelos alterius naturæ et voluntatis esse, ac dæmones omnes, qui in terra sunt, hosque perpaucis notos esse, iis nimirum qui prudenter et accurate illis cognoscendis dant operam; Christiani, inquam, non sustinebunt comparari Apollinem et Jovem, aut quemvis eorum, qui adipe, sanguine et victimis placantur. Cujus rei quidam erunt quidem, qui causam afferre præ sua simplicitate non poterunt, contenti studiose servare quæ acceperint: sed alii rationes reddent solidas, profundas, et, ut Græcus diceret, interiores atque ex visceribus rei ductas. Etenim multa dicent de Deo iisque, quibus Deus tantum honoris habuit, ut per unigenitum Deum Verbum illos divinitatis adeoque et nominis participes faceret. Multa etiam dici possunt de divinis Angelis; multa et de iis qui veritati infensi sunt, quippe primum decepti, ex errore haberi volunt aut pro diis, aut pro Dei Angelis, aut pro bonis dæmonibus, aut pro heroibus, in quos humana anima bona conversa fuisset. Præterea probabunt illi Christiani, quemadmodum in philosophia multi sibi videntur veritatem tenere, qui tamen aut seipsi similibus veri rationibus fefellerunt, aut inventis ab aliis adductisque temere consensum præbuerunt; sic inter animas e corporibus egressas, inter Angelos et dæmones, esse quosdam, qui quibusdam probabilitatibus inducti sunt, ut se deos esse prædicarent. Quoniam vero rationes istæ inveniri ab hominibus non possunt accurate, propterea homini tutum esse visum est, nulli ut Deo credere, præterquam soli Jesu Christo, qui omnium moderator arcana illa perspicit et paucis indicat.

[1] Joan. XVII, 3. — [2] Psalm. XCV, 5.

XXXVIII. Igitur de Antinoo, aut quolibet alio sive apud Ægyptios, sive apud Græcos in deorum numerum relato, fides est, ut ita loquar, infortunata; de Jesu autem, aut fortunata est, aut diligenter examinata. Fortunata quidem videtur erga vulgus hominum, perpaucis vero diligenter examinata. Quod dico fidem quamdam esse, ut vocare licet, fortunatam; id non impedit, quominus illam acceptam Deo referam; quippe cui exploratæ sunt causæ rerum, quas quisque in hanc ingrediens vitam sortitus est. Neque Græci negabunt etiam in iis, qui sapientissimi habentur, plerumque bonam fortunam esse causam, cur cum magistri sint qui contrarias opiniones doceant, in meliores inciderint et liberalius fuerint educati. Ea enim contigit multis institutio, ut ne fingere quidem animo meliora potuerint; sed semper a prima ætate amasii fuerint aut virorum intemperantium, aut dominorum, aut in alia misera fuerint conditione, per quam animæ se attollere non licuit. Non dubium est, quin habeat rationes providentia, cur hæc omnia sic accidant; sed illas perspectas habere, id vero hominibus non proclive est. Atque in hæc obiter digredi visum est, ut repellerent criminationem hanc: «Tanta vis est fidei, quæ, quodcumque »primum occurrit, occupat.» Ostendere enim oportuit aliam esse hominum fidem, felicem aut infelicem, pro diversa educatione; unde confectum est, bonam fortunam, ut vocant, et malam fortunam conducere, ut, qui ingenio præstant, sapientiores esse et sapientius dogmatis plerumque assentiri videantur. Verum de his satis.

XXXIX. Nunc ea[1], quæ sequuntur apud Celsum, consideranda sunt. Ibi ait «fidem, quæ nostram animam præ»occupavit, in causa fuisse, cur Jesu assentiremur.» Verum quidem est fidem hujus nostræ assensionis effectricem fuisse. At vide an non hoc ipso digna laude sit ista fides,

[1] Vide D. Guillon, tom. II, pag. 110 et seqq.

quod nos ipsi credamus rerum omnium Deo, gratias agentes illi, qui nos ad hanc fidem perduxit, confitentesque illum non potuisse sine Deo rem tantam suscipere et perficere : quod insuper adjungamus fidem iis qui Evangelia scripserunt, ducti scilicet pietate et animi candore, quæ in eorum scriptis elucent, quæque nihil in eis aut spurium, aut dolosum, aut fictitium, aut vafrum suspicari sinunt. Pro certo enim habemus animas, quæ nunquam attigerant ea, quæ apud Græcos callida multamque veri speciem et subtilitatem adhibens sapientia et versata in judiciis rhetorica docent, idoneas non fuisse ad res comminiscendas, quæ et fidem ingenerare et ad vitam fidei consentaneam adducere potuissent. Equidem crediderim talibus suæ doctrinæ magistris Jesum hac mente uti voluisse, tum ut suspicandi locus non esset, eam niti argumentis ad veri speciem compositis ; tum ut intelligentioribus evidens fieret, sinceritatem illam scriptorum junctam cum multa, ut ita loquar, simplicitate, donatam fuisse divina potestate, quæ multo plura perficeret, quam perficere posse videntur verborum ambitus, dictionum compositio, et totus ille Græcanicus divisionum dicendique ornamentorum apparatus.

XL. Vide etiam an non fides nostra, ad communem sensum ab initio nobis insitum accommodata, mutet eos, qui docilem dictis aurem præbent. Etsi enim perversitas doctrina roborata potuerit persuadere multis, simulacra esse deos, et ea quæ ex auro, aut argento, aut ebore, aut lapide confecta sunt, digna esse cultu et adoratione; communis tamen sensus postulat, ut materiam corruptioni obnoxiam non cogitemus esse Deum, illumve honorari in rebus inanimis, quibus illum homines repræsentant, vel secundum imaginem vel secundum symbola; illa enim simulacra deos non esse, nec opera hominum esse cum conditore conferenda; nihil illa esse præ summo Deo, qui

creavit, continet et gubernat omnia. Quin et anima rationis particeps ad naturam sibi affinem respiciens, rejicit quos hactenus deos esse existimaverat, et naturalem amorem concipit in creatorem, et hujus amore ad illum etiam adhærescit, qui primus illa omnia gentes edocuit, ad idque usus est discipulis, quos divina virtute et potestate instructos misit, Dei regnique ejus doctrinam annuntiatum.

XLI. Id postea nobis objectat, quod jam fecit nescio quoties, « nos Deum æstimare, qui constet ex mortali cor» pore, et in hoc nos nobis pios videri. » Qua de re jam supra pluribus refutata, plura dicere supervacaneum est. Verumtamen sciant criminatores isti, quem ab initio Deum Deique filium esse credimus et pro certo habemus, eum esse Verbum ipsum, sapientiam ipsam, ipsam veritatem : mortale autem ejus corpus et humanam quæ in ipso est animam ad maximam dignitatem evecta fuisse, non societate tantum cum illo, sed etiam in unum concursu et permixtione; ambo in partem vocata fuisse divinitatis, et in divinitatem fuisse conversa. Si quem hæc offendant quæ de Jesu corpore dicimus, is Græcos consulat de materia, quam docent per se omnis expertem esse qualitatis; qualitates indui qualescumque Deus illi circumdare vult; et sæpe, prioribus positis, potiores et diversas assumere. Quæ quidem opinio si sana est, quid mirum qualitatem, qua corpus Jesu mortale indutum erat, Dei volentis providentia, in æthercam divinamque mutatam fuisse?

XLII. Quare Celsus Dialecticæ non satis meminit, cum humanas Jesu carnes cum auro, argento et lapide comparans, ait carnes illas hisce rebus fuisse magis in corruptionem propensas. Nam si loqui accurate volumus, nihil incorruptibile est quod sit incorruptibili incorruptibilius; neque corruptibile corruptibilius corruptibili. Sane vero sit quidpiam in corruptionem pronius, dicemus tamen : Si ma-

teriæ qualitatibus omnibus subjectæ mutari possint qualitates; cur fieri non potuit ut caro Jesu, mutatis qualitatibus, talis evaserit, qualem oportuit esse, quæ in æthere ac locis æthere superioribus versaretur, nihilque haberet eorum quæ infirmæ carnis propria sunt, et quæ Celsus impura vocat? Qua etiam in re peccat in Philosophiæ leges. Nam proprie quod impurum est, id oritur a vitio. Impura autem non est natura corporis. Non enim, qua natura corporea est, ea malitiam impuritatis genitricem conjunctam habet. Quia vero nostrum hoc responsum sibi datum iri suspicatus, ita de illa corporis mutatione loquitur : « Sed fortasse, exutis » illis qualitatibus, Deus evadet : quidni igitur potius Æsculapius, Bacchus, Hercules? » quæro ab illo quid tantum fecerint Æsculapius, Bacchus, Hercules. Ecquos referre possunt, quos eorum sermones et vita correxerint et meliores reddiderint, ut in deorum numero duci debeant? Evolvamus igitur multas, quæ de illis scriptæ sunt, historias; et videamus an ab intemperantia, ab injustitia, a stultitia, a timiditate puri et immunes vixerint. Si nihil horum vitiorum in illis invenire est, merito Celsus illos cum Jesu contulerit : sin palam est eos, etiamsi quædam de ipsis quasi meliora ferantur, innumera tamen contra rectam rationem fecisse memorari; erit-ne cur adhuc dicas illos potius, quam Jesum, posito mortali corpore, evasisse deos?

XLIII. Postea dicit « illos a nobis irrideri qui Jovem colunt, quia ejus in Creta sepulchrum ostenditur; nihilominus tamen colere nos eum qui sepultus est, nescios quomodo et qua de causa Cretenses id faciant. » Ubi vides illum Cretensium, Jovis, ejusque sepulchri suscipere patrocinium, et innuere allegoricas quasdam rationes, ad quas referri debeat conficta de Jove fabula : dum interim nobis vitio dat, quod nostrum Jesum in sepulchro positum esse confitentes, eumdem e sepulchro excitatum asseramus :

quod nundum de suo Jove dicunt Cretenses. Quoniam autem videtur non diffiteri Jovem in Creta sepultum fuisse; siquidem dicit, nescire nos quomodo quaque de causa Cretenses id faciant; dico ego, neque Cyrenensi Callimacho, qui plerosque poëtas callebat totamque fere Græcanicam evolverat historiam, notam ullam fuisse historiæ Jovis ejusque sepulchri allegoricam interpretationem. Quapropter in hymno quem Jovi nuncupat, Cretenses incusat his verbis:

Semper mendaces Cretæ, Rex magne, sepulchrum
Extruxere tibi, cui mors non accidet unquam [1].

Tamen cum dicit Jovem non obiisse mortem cum semper sit, ita negat ejus in Creta sepulchrum esse, ut tamen memoret in illo fuisse mortis initium. Nasci enim, incipere est mori. Atqui illius est hic versus:

Te apud Parrhasios Rhea peperit.

Quemadmodum autem Jovis in Creta ortum negaverat propter sepulchrum ejus, ita videre debuit consequens esse ut si natus est in Arcadia, mortuus fuerit qui natus erat. At sic de his canit Callimachus:

Jupiter, Idæis natum te in montibus aiunt;
Arcadibus te dant alii: utri verba dederunt?
Semper mendaces Cretæ, etc.

Atque huc nos coëgit Celsus, qui parum æquus in Jesum, credit quidem verum esse quod scriptum est, illum et mortuum et sepultum esse, pro figmento autem habet eumdem e mortuis fuisse excitatum: quamvis tot Prophetæ ejus resurrectionem prædixerint, multisque signis illum redivivum apparuisse constet.

XLIV. Deinde Celsus [2], quæ pauci omnino ex iis qui

1 Callimach. hymn. I in Jovem.

2 Vide D. Guillon, tom. II, pag. 113 et seqq.

habentur Christiani, iique non eruditiores, ut putat, sed imperitissimi contra doctrinam Jesu garriunt, afferens: « Hæc sunt, *inquit*, eorum instituta : Nemo eruditus, nemo » sapiens, nemo prudens ad nos accedat : hæc enim mala » apud nos existimantur. Sed si quis est ignarus, si quis » insipiens, si quis stultus, is fidenter veniat. Quos homines » cum suo Deo dignos esse ipsi fateantur, aperte declarant » se nec velle, nec posse sibi conciliare alios, quam stolidos, » ignobiles, stupidos, mancipia, mulierculas et puerulos. » Ad quæ sic respondeo. Hæc Jesus de continentia docet : « Qui viderit mulierem ad concupiscendum eam, jam mœ- » chatus est eam in corde suo [1]. » At si quis videret paucos ex illis qui Christiani putantur, libidinose vivere, merito quidem illis crimini vertat quod aliter vivant atque Jesus præcepit : sed iniquissime faciat, si crimen eorum in doctrinam transtulerit. Similiter, cum doctrina Christianorum provocet ad sapientiam, increpandi sane sunt ii, qui in sua ignorantia acquiescunt dicuntque, non quidem quæ Celsus illis tribuit (nam quantumlibet simplices et ignari sunt, non eo tamen impudentiæ sunt progressi ut ea dicerent); sed quæ licet leviora, avocant nihilominus a studio sapientiæ.

XLV. Jam vero doctrinæ nostræ mentem esse, ut sapientiæ navemus operam, probandum est cum ex veteribus Judæorum scripturis quibus et nos utimur, tum ex iis quæ post Jesum scriptæ sunt, quasque divinas esse credunt Ecclesiæ. Ac primum David in psalmo quinquagesimo fundens ad Deum preces : « Incerta, *inquit*, et occulta sapien- » tiæ tuæ manifestasti mihi [2]. » Ac si quis psalmos versaverit, librum hunc quamplurimis sapientibus præceptis refertum esse deprehendet. Salomon quoque flagitavit sapientiam et obtinuit, ejusque sapientiæ vestigia in ejus scriptis videre est, et expressas paucis verbis sublimes sententias. Illic

[1] Matth. v, 28. — [2] Psalm. L, 8.

multis laudibus animadvertas celebrari sapientiam, et ad eam acquirendam homines incitari. Atque etiam sic sapiens erat Salomon, ut « Regina Saba, audita ejus fama et fama » Domini, venerit tentare eum in ænigmatibus. Et locuta » est ei universa quæ habebat in corde suo. Et docuit eam » Salomon omnia verba quæ proposuerat : non fuit sermo, » qui regem posset latere et non responderet ei. Et vidit » Regina Saba omnem sapientiam Salomonis, omnesque » ejus facultates : et non habebat ultra spiritum, dixitque » ad regem : Verus est sermo, quem audivi in terra mea de » te et sapientia tua : et non credebam narrantibus mihi, » donec ipsa veni et vidi oculis meis. Et ecce media pars » mihi nuntiata non fuit. Major est sapientia et opera tua, » quam rumor quem audivi[1]. » De eodem rege scripta sunt hæc : « Dedit quoque Deus sapientiam Salomoni et pruden- » tiam multam nimis, et latitudinem cordis quasi arenam » quæ est in littore maris : et præcedebat sapientia Salo- » monis sapientiam omnium hominum priscorum, et Ægyp- » tiorum prudentissimos, omnes denique homines, sapien- » tior Gethan Ezarita, et Emad, et Chalcad, et Aradab, » filiis Madi, et erat nominatus in universis gentibus per » circuitum. Locutus quoque est Salomon tria millia para- » bolas : et fuerunt carmina ejus quinque et mille. Et dis- » putavit super lignis a credo quæ est in Libano, usque ad » hyssopum quæ egreditur de pariete; et disseruit de pisci- » bus, et jumentis. Et veniebant de cunctis populis ad au- » diendam sapientiam Salomonis, et ab universis Regibus » terræ, qui audiebant sapientiam ejus[2]. » Sic autem doctrina vult sapientes esse inter fideles, ut quædam quidem sub ænigmatis occultet, quædam obscuris verbis involvat, exercendæ auditorum intelligentiæ causa : alia etiam per similitudines, alia per problemata significet. Quocirca Osee

[1] 3 Reg. x, 1. — [2] Id. iv, 29.

unus ex Prophetis sub finem : « Quis sapiens, *inquit*, et »intelliget ista? intelligens, et sciet hæc [1]? » Et Daniel iique qui cum illo redacti fuerant in servitutem, tantum in disciplinis, quas apud regem Babylonicum sapientes profitebantur, profecerant, ut decuplo superarent cæteros [2]. Unde apud Ezechielem Princeps Tyri, qui de sapientia gloriabatur, audit : « An tu sapientior es Daniele? Omne secretum »non ostensum est tibi [3]. »

XLVI. Nunc si sumpseris in manus libros post adventum Jesu scriptos, ibi turbis fidelium parabolas narrari invenias [4], quasi extra essent et his solum extraneis sermonibus dignæ; discipulis autem privatim parabolas explicari. Privatim enim suis discipulis Jesus edisserebat omnia, turbis anteponens eos, qui sapientiæ ejus desiderio tenebantur. Pollicetur etiam se ad eos, qui in eum crederent, missurum sapientes et scribas : « Ecce ego, *inquit*, mitto ad vos »sapientes et scribas, et ex illis occident et crucifigent [5]. » Et Paulus gratias enumerans quæ Deum auctorem habent, in primo loco *sermonem sapientiæ* [6], in secundo, ut inferiorem, *sermonem scientiæ* reponit; infra quem in tertio *fidem* collocat : et quia *sermonem* pluris, quam prodigiorum operationes faciebat, ob hanc rem « operationes virtu»tum et gratias sanitatum » ultimas recenset spiritualibusque donis inferiores ducit. Item Stephanus multiplicem Moysis eruditionem testatur in Actis Apostolorum, id quod ex veteribus nec vulgo cognitis libris hauserat : « Eruditus est »Moyses omni sapientia Ægyptiorum [7]. » Qua de causa suspicio fuit, sua miracula non proficisci a Deo, ut prædicabat; sed patrari disciplinarum Ægyptiacarum ope, quibus apprime eruditus erat. Qua suspicione motus Rex, accersivit incantatores Ægyptios, *sapientes et maleficos* [8], quos brevi

[1] Osee xiv, 10. - [2] Dan. i, 20.—[3] Ezech. xxviii, 3.—[4] Marc. iv, 2, 34.—
[5] Matth. xxiii, 34. - [6] i Cor. xii, 8, 9.—[7] Act. vii, 22.—[8] Exod. vii, 10.

patuit nihil esse præ Moyse, cujus sapientia omnem Ægyptiorum sapientiam superabat.

XLVII. Verisimile est, quæ Paulus in priore sua ad Corinthios[1], Græcos scilicet Græcanica sapientia inflatos, scripsit, ea movisse quosdam, ut sapientes a nostra religione excludi crederent. Qui sibi hoc induxit animum, discat quemadmodum illic reprehendens improbos homines, eos ait Apostolus non in his esse sapientes quæ solius intelligentiæ sunt, quæ sub sensus non cadunt, quæ æterna sunt, sed cum in solis sensibilibus occupentur, in iisque reponant omnia, sapientes esse hujus mundi; sic inter multa dogmata, ea, quæ materiæ et corpori patrocinantur, quæque res, etiam quæ præcipue subsistunt, corporeas esse statuunt, necnon præter illa nihil quod oculos fugiat, nihil incorporeum admittunt, ab ipso dici esse mundi sapientiam, irritam factam, evanidam, stultam, et sapientiam hujus sæculi; ea vero quæ animam ab hisce rebus ad Dei beatitudinem ejusque regnum evehunt, quæ docent omnia sensibus obvia contemnere ut peritura et caduca; contendere vero ad ea, quæ sub oculos non cadunt, et contemplari quæ non videntur, sapientiam Dei vocari. Cum autem veritatis amator sit Paulus, de quibusdam Græcorum sapientibus ubi vera sentiunt, ait : « Cum cognovissent » Deum, non sicut Deum glorificaverunt, aut gratias ege» runt[2]. » Et testatur notum illis fuisse Deum : quod nec sine Deo illis contigisse dicit his verbis : « Deus enim illis » manifestavit[3]; » subindicans eos, ni fallor, qui a rebus corporeis ad spiritualia mentem erigunt, ubi scribit : « In» visibilia Dei a creatura mundi, per ea quæ facta sunt, in» tellecta conspiciuntur; sempiterna quoque ejus virtus et » divinitas : ita ut sint inexcusabiles. Quia cum cognovissent » Deum, non sicut Deum glorificaverunt aut gratias egerunt[4]. »

[1] I Cor. I, 18 et seq. — [2] Rom. I, 21. — [3] Ibid. 19. — [4] Ibid.

XLVIII. Fortasse etiam opinioni eorum, qui eruditum, aut sapientem, aut prudentem arbitrantur in nostram societatem non recipi, locum dederit hic alius Pauli locus: « Videte autem vocationem vestram, fratres, quia non multi » sapientes secundum carnem, non multi potentes, non » multi nobiles : sed quæ stulta sunt mundi elegit Deus, ut » confundat sapientes : et ignobilia mundi et contemptibilia » elegit Deus, et ea quæ non sunt, ut ea quæ sunt destrue- » ret : ut non glorietur omnis caro in conspectu ejus [1]. » At non dictum est, Nemo sapiens secundum carnem; sed : « Non multi sapientes secundum carnem. » Certe Paulus describens quibus dotibus ornatum esse oporteat quem vocat Episcopum, jubet eum esse *doctorem*; ait enim oportere, « ut potens sit eos, qui contradicunt, arguere, » et sua sapientia os obstruere *vaniloquis et seductoribus* [2]. Et quemadmodum *unius uxoris vir* [3] eo qui secundas nuptias contraxit; *irreprehensibilis* eo qui reprehendi potest; *sobrius* immoderato; *pudicus* impudico; *ornatus* eo qui tantillum immodestus est, magis dignus Episcopi munere ab ipso judicatur; ita vult eum, qui Episcopus eligendus est, hujusmodi esse qui docere et *contradicentes arguere* possit. Injuste igitur Celsus in nos insurgit, quasi diceremus : « Nemo » eruditus, nemo sapiens, nemo prudens ad nos accedat. » Imo accedat eruditus, sapiens, prudens, cum voluerit. Sed accedat nihilominus stolidus, ineruditus, puer. Pollicetur enim nostra doctrina se et illos homines sanaturum, si accesserint, quippe quæ omnes Deo dignos efficit.

XLIX. Falsum et istud est « fatuos, ignobiles, stupidos, » mancipia, mulierculas, puerulos, » hos omnes solos esse, quos divinæ doctrinæ præcones sibi comparare velint. Hos enim nostra doctrina vocat quidem, ut meliores reddat, sed vocat et alios ab illis longe diversos. Nam « Salvator

[1] I Cor. I, 26. — [2] Tit. I, 9. — [3] I Tim. III, 2.

» omnium hominum est *Christus*, et maxime fidelium[1], » sive ingeniosi sint, sive simpliciores : « Et propitiatio est » apud Patrem pro peccatis nostris, non pro nostris autem » tantum, sed etiam pro totius mundi[2]. » Inutile igitur fuerit post hæc respondere nos ad Celsi verba quæ sic habent: « Quid enim mali est eruditum esse et commentationibus » optimis excoluisse ingenium, prudentem esse et videri? » Quid hæc obstant cognitioni Dei? An non potius condu- » cunt et adjuvant ad assequendam veritatem? » Non profecto malum est eruditum esse. Imo via est ad virtutem eruditio : quanquam nec Græcorum sapientes locum inter eruditos darent iis, qui perversa dogmata consectantur. Et commentationibus optimis ingenium excolere, ecquis inficietur bonum esse? Sed quasnam dicemus optimas esse, nisi quæ veræ sunt et ad virtutem excitant? Bonum quoque est prudentem esse, videri autem minime, contra quod affirmat Celsus. Neque hæc Dei cognitioni officiunt : quin etiam ad eam conducunt eruditio, commentationes optimæ et prudentia. Et id dicere nobis magis convenit, quam Celso, maxime si ab Epicuro esse convincitur.

L. Jam videamus quæ sequuntur : « Neque etiam vide- » mus circumforaneos homines, qui in foro circulatorias » suas ineptias ostentant, cœtum adire virorum prudentium » ibique audere sua venditare. At ubicumque adolescentu- » los, servulos et fatuos collectos animadverterint, eo se in- » gerunt illorumque plausum aucupantur. » Vide et in iis quomodo nos calumnietur, facta nostri cum circumforaneis circulatoribus ineptissima in foro fundentibus comparatione. At quæ tandem nostræ illæ sunt ineptiæ? Aut quid simile illis facimus, nos qui lectionibus lectionumque explicationibus accendimus ad pietatem erga universorum Deum et ad virtutes ejusdem cum pietate dignitatis, quique

[1] I Tim. IV, 10. — [2] I Joan. V, 31.

abducimus a contemptu Numinis et ab omnibus quæ rectæ rationi contraria sunt? Certe et ipsi Philosophi optaverint tales congregare qui suos de honesto sermones audiant. Quod quidem fecerunt maxime quidam e Cynicis, qui publice apud fortuitum auditorium disserebant. An etiam illos, qui non eruditos colligunt, sed e triviis auditores accersunt, conferent cum circulatoribus ineptissima in foro garrientibus? Sed neque Celsus, neque quisquam eadem sentientium, illis vitio dabit, quod humanitatis esse duxerint rudem erudire plebeculam.

LI. At si minime culpandi sunt illi qui id faciunt; videamus an non magis et illis melius ad honestatem provocent Christiani. Illi enim publice verba facientes Philosophi, non seligunt auditores, sed astat quisquis vult et audit. Christiani vero ante omnia pertentant quoad licet animas eorum, qui ipsos audire cupiunt, et privatim illas informant; atque cum auditores illi, antequam in cœtum admittantur, satis in voluntate honeste vivendi profecisse videntur, tunc tandem illos recipiunt, distinctis ordinibus, altero eorum qui recens incœperunt nuperque admissi sunt, necdum symbolum purificationis acceperunt; altero eorum, qui pro viribus se comprobarunt id habere propositum, ut nihil velint, nisi quæ Christianis placeant. Hos inter quidam constituti sunt, qui in vitam et mores eorum, qui admittuntur, inquirant, ut scelerum reis interdicant aditu in suum commune concilium; illorum autem dissimiles ex animo amplexi, meliores in singulos dies efficiant. Ea verò est agendi ratio in eos qui peccant et maxime qui libidini se dedunt, ut illos a suo cœtu prohibeant. Atque hi sunt, quos ait Celsus esse similes circulatoribus inepte in foro nugantibus. Ac Pythagoreorum quidem veneranda schola, mortuos reputans suæ doctrinæ desertores, illis construebat cenotaphia: similiter Christiani ut perditos et Deo mortuos lugent eos qui libidine

aut quovis alio crimine dejecti sunt : eosdem vero quasi e mortuis excitatos ducunt, si eam morum mutationem fecerint, cujus ratio haberi debeat; tardius tamen admittuntur quam qui primo recipiuntur : et quia post professam religionem lapsi sunt, ab omni posthac dignitate et præfectura in Ecclesia Dei arcentur.

LII. Nunc vide an non evidens mendacium sit rerum dissimillimarum comparatio in his Celsi verbis : « Videmus » utique et illos qui in foro sceleratas et circulatorias suas » artes ostentant. » Hos autem « qui in foris sceleratas et cir» culatorias ineptias ostentant, » et quibuscum nos comparat Celsus, ait « nunquam cœtum adire virorum pruden» tium, nec ibi audere sua venditare : at ubicumque adoles» centulos, servulos et fatuos collectos animadverterint, eo » se ingerere eorumque plausum aucupari. » Ubi nihil agit Celsus, quam ut nobis maledicat, similis mulierculis, quæ se in compitis mutuis conviciis consectantur. Etenim nos, quantum possumus, facimus omnia, ut cœtus noster constet prudentibus hominibus; et quæ apud nos maxime pulchra et divina sunt, ea tum audemus in concionibus publicis proferre in medium, cum præsto est intelligentium auditorum copia : arcaniora autem silentio prætermittimus, cum qui audiunt simpliciores nobis videntur et opus habere sermonibus, qui metaphorico lactis nomine designantur.

LIII. Et sane Paulus noster scribens ad Corinthios, Græcos quidem, sed nondum purgatis moribus, ait : « Lac vobis » potum dedi, non escam : nondum enim poteratis; sed nec » nunc quidem potestis; adhuc enim carnales estis. Cum » enim sit inter vos zelus et contentio; nonne carnales estis, » et secundum hominem ambulatis[1]? » Ipse etiam non nescius quemdam animæ cibum esse perfectiorem, et recens initiatorum cibum cum lacte comparari, sic loquitur : « Facti

[1] I Cor. III, 2.

» estis, quibus lacte opus sit, non solido cibo. Omnis enim » qui lactis est particeps, expers est sermonis justitiæ; par- » vulus enim est. Perfectorum autem est solidus cibus; eo- » rum, qui pro consuetudine exercitatos habent sensus ad » discretionem boni ac mali [1]. » An qui hæc ut pulchre dicta credunt, suspicari queant nostros non dicturos in cœtu virorum prudentium quod in nostra doctrina eximium est; sed ubi viderint parvulos, servulos fatuosque collectos, ibi adducturos in medium divina et illustria, et talium auditorum plausus captaturos? Certe quisquis consilium omne nostrarum Scripturarum perpenderit, huic planum fiet, Celsum hæc falsa et inconsiderata non dicturum fuisse contra Christianos, nisi ut homo e fæce plebis infensum in illos odium habuisset.

LIV. Neque vero diffitemur nos velle Dei, etsi nolit Celsus, doctrina omnes imbuere, ita ut cum adolescentulis agatur hortatione illis attemperata, et servi discant quomodo, sumpto liberali animo, ingenui per religionem fieri queant. Atque etiam Christianismi præcones profitentur se Græcis et Barbaris, sapientibus et insipientibus esse debitores. Fatentur enim vel insipientium animis adhibendam esse medicinam, ut, deposita quantum fieri potest, ignorantia, studeant capere melius : ad quod hortantem Salomonem audiunt : « Insipientes redite ad cor, et qui est inter vos in- » sipientissimus, declinet ad me [2]. » Insipientibus autem » præcipit sapientia dicens : « Venite, comedite panem » meum, et bibite vinum quod miscui vobis : relinquite in- » sipientiam, ut vivatis, et corrigite in scientia intelligen- » tiam [3]. » Hac etiam de re Celsum interrogarem lubens : An philosophi non exhortantur adolescentes ad audiendum? An juvenes a perdita vita ad meliorem frugem non revocant? An vernulas nolunt philosophari? An nos quoque oportet

[1] Hebr. v, 8. — [2] Prov. viii, 5. — [3] Id. ix, 5.

philosophis crimini ducere quod servulos ad virtutem provocent; Pythagoræ quod Zamolxim, Zenoni quod Persæum, recentioribus quod Epictetum ad philosophiam excitare studuerint? An vobis licet, o Græci, adolescentes et famulos et stolidos homines ad philosophiam vocare, nos vero cum idem facimus, rem ab humanitatis officio alienam facimus? Qui tamen id agimus, ut omnis natura rationis particeps doctrinæ medicina sanetur, et in Dei rerum omnium conditoris familiaritatem veniat. Hæc satis fuerint contra Celsi maledicta potius, quam accusationes.

LV. Sed quia hoc maledictorum genere admodum delectatus, addidit et alia; age et his memoratis, videamus utri plus dedecoris afferant, Christianorum societati, an Celso. Sic iste : « Et in privatis ædibus videre est lanifices, sutores, » fullones, imperitissimum quemque et rusticissimum co- » ram senioribus et prudentioribus patribus-familias nihil » audere proloqui : ubi vero seorsum nacti fuerint pueros et » mulierculas æque ac ipsi imperitas, mira quædam disse- » runt; non audiendos esse patrem et præceptores, sibi esse » credendum; illos delirare et mente esse captos, nihil vere » honesti aut videre aut facere posse nugis inanibus præoc- » cupatos, se solos scire quomodo vivere oporteat; si dictis » adjungant fidem, felices fore totamque familiam. Interea » dum hæc loquuntur, si vident aliquem ex præceptoribus, » ex prudentioribus, aut patrem ipsum accedere, qui timi- » diores sunt, ii tremefacti silent; sed ferociores pueris auc- » tores sunt, ut habenas excutiant, insusurrantque ad aures » se nec posse nec velle illis, præsentibus patre et præcep- » toribus, quidquam boni explicare : aversari se stultitiam » et sævitiam horum hominum perditorum et extrema ne- » quitia præditorum, qui ipsos punirent : sed si quid discere » velint, oportere, ut, relictis patre et præceptoribus, eant » cum mulierculis et sodalibus in conclave mulierum, aut in

» sutoriam officinam, aut in fulloniam, ibi quod perfectum » est edocendi: atque sic persuadent. »

LVI. Et hic vide quibus doctores nostros lacessat injuriis: qui tamen modis omnibus conantur animam ad rerum omnium Conditorem evehere, qui docent contemnendas esse res sensibus subjectas, caducas et quæ videntur; nihilque non faciendum, ut comparetur illa cum Deo societas, in qua quæ sensus superant mens nostra contemplabitur, et beata cum Deo amicisque ejus vita perfruemur. Hi sunt scilicet, quos ait Celsus similes lanificis, sutoribus, fullonibus et hominum rusticissimis, qui ad mala puerulos et mulierculas instigant urgentque, ut, patre et præceptoribus dimissis, se ad ipsos applicent et adjungant. Indicet ergo quisnam sit pater ille sapiens, aut quinam sint illi magistri virtutis, a quibus pueros et mulierculas abduxerimus: et conferens quæ docemus pueros et mulierculas nostram doctrinam amplexos cum iis quæ ante didicerant, ostendat eos ab honestis probisque documentis ad pejora fuisse a nobis avocatos. Sed quidquam simile nunquam de nobis demonstrare poterit. Imo mulierculas avertimus ab impudicitia, ab exercendis cum maritis simultatibus, a theatrorum saltationumque insania, a superstitione: puberibus autem pueris lascivientibus, et in venerem prurientibus frænos injicimus, admonitis non solum quanta libidinis infamia sit, sed etiam quantum inde animæ improborum immineat periculum, quas pœnas luitura sit, quæ illam supplicia maneant.

LVII. Et qui sunt illi præceptores, quorum, quasi meliora docerent, patrocinium suscipit Celsus, quos delirare et mente captos esse dicimus? Nisi forte probos et non mente captos præceptores existimet eos, qui mulieres ad superstitionem et impura spectacula compellunt: nisi sano capite illos putet, qui adolescentes trahunt rapiuntque ad crimina illa omnia, quæ scimus ab illis committi sæpissime.

Eos etiam, qui philosophiæ dant operam, ad nostram religionem revocamus pro viribus, illisque ejus et sinceritatem commendamus et excellentiam. Id a nobis fieri negat Celsus, et solos fatuos vocari disputat. Sed ego illi dixerim : Si accusares quod avertamus eos a philosophia qui jam illa imbuti sunt, non vera quidem, sed tamen probabilis esset criminatio : cum vero dicis pueros ad nostram religionem accedentes bonis magistris subtrahi, ostende alios esse magistros præter philosophiæ doctores, aut eos qui quid utile docent. At nihil simile probare potest. Deinde beatos fore pollicemur idque audacter et aperte, qui ex Dei legibus vitam agunt, qui omnia ad illum referunt, quique omnia faciunt, quasi testis et spectator esset. An hæc sunt lanificorum, sutorum, fullonum, rusticorum imperitorumque hominum præcepta? Neque istud ostendere poterit.

LVIII. Jam qui apud Celsum sunt similes lanificiis, similes quoque sutoribus, fullonibus, rusticis et imperitis, illi præsente patre et præceptoribus, nihil bonum, inquit, volent aut poterunt explicare pueris. At illum rogo : Quem, o bone! patrem, quem præceptorem dicis? Si eum, qui virtuti studeat, qui nequitiam horreat, qui meliora capessat; scito nos coram illo intrepide nostra pueris retecturos, certos nimirum tali judici probatum iri. Tacemus autem coram patre qui virtuti et honestati est inimicus, coram præceptoribus qui contraria sanæ doctrinæ tradunt. Neque id nobis vitio verte; verteres enim injuste. Tu enim ipse non aperires adolescentibus et filiis philosophiæ arcana coram patribus male affectis, quique rem inanem inutilemque judicarent esse philosophiam : sed velles eos filios, quos ad philosophiam adhortandos duxisses, discedere ab improbis patribus; captares occasionem, ubi tui de philosophia sermones teneros juvenum animos attingant. Quod idem dico de præceptoribus. Si enim a præceptoribus ab-

ducimus, qui obscænas comœdias, impuros iambos docent et alia, quæ nec exponentem corrigunt nec utilia sunt audientibus, quia nec isti philosophico animo carmina audire possunt, nec ille singulis juvenibus interpretari quæ ad eorum utilitatem tendunt; id vero fateri non erubescimus. Sin agis de præceptoribus, qui philosophiam doceant et in philosophia exerceant, ab his non avertam quidem adolescentes; sed conabor illos jam ante exercitatos, et in disciplinarum veluti orbe versatos atque philosophia præparatos ad venerandam sublimemque et vulgo ignotam subvehere grandiloquentiam, qua Christiani de rebus maximis maximeque necessariis disserunt, et suam philosophiam, Dei, Prophetarum, Jesuque Apostolorum philosophiam esse demonstrant.

LIX. Celsus postea conscius se de nobis amarulentius maledixisse, quasi ad excusandum sic prosequitur : « Quod » ego non acerbiora objecerim quam quæ veritas coegit, vel » hinc conjici potest. Nam qui ad alia mysteria vocant, hæc » pronunciant alta voce : Quisquis puris est manibus et voce » sapiens : et rursus alii : Quisquis purus ab omni scelere, » cujus conscientiam nihil mali remordet, cui bene et juste » peracta vita est. Atque hæc quidem, qui peccatorum pur» gationem promittunt. Nunc vero audiamus quosnam ad» vocent Christiani : Quisquis, inquiunt, peccator, quisquis » insipiens, quisquis puer, et ut verbo dicam quisquis infe» lix est, hunc Dei regnum accipiet. Et quem peccatorem » dicitis? Nonne injustum, furem, murorum effractorem, » veneficum, sacrilegum, mortuorum spoliatorem? Ecquos » alios vocaret, qui latronum conflaret societatem? » Ad hæc dicimus, aliud esse ægras animas ad curationem; aliud sanas ad rerum diviniorum cognitionem et scientiam vocare. Nos, qui utriusque discrimen scimus, principio quidem homines hortamur ut curari se velint; hortamur peccatores,

ut doctores audiant qui a peccando deterrent; insipientes, ut acuentibus adjuvantibusque ad intelligendum dociles aures præbeant; pueros, ut sensus animumque virilem concipiant; infelices denique ad vitam felicem, seu, ut magis proprie loquar, ad beatitudinem excitamus. Sed postquam ii, quos hortati sumus, progressionem ad virtutem fecerunt, ita ut illos a doctrina emendatos fuisse innotescat, tum demum nostris mysteriis initiantur. « Sapientiam, enim, loquimur inter perfectos[1]. »

LX. Quoniam vero docemus, « sapientiam in malevolam animam non introituram, nec habituram in corpore subdito peccatis[2], » dicimus : Quisquis est puris manibus et qui propterea manus ad Deum puras levat, quia sublimia cœlestiaque tractat, ita ut dicere possit : « Elevatio manuum mearum sacrificium vespertinum[3] : » is ad nos veniat. Dicimus etiam : Quisquis est voce sapiens, quod in lege Domini meditetur die ac nocte et pro consuetudine exercitatos habeat sensus ad discretionem boni ac mali; is ne gravetur ad solidos eosque spiritales cibos accedere, qui pietatis aliarumque virtutum omnium athletis conveniunt[4]. Et quia Dei gratia est cum omnibus qui incorrupto amore eum amant, a quo de immortalitate documenta dantur, dicimus : Quisquis purus est non ab omni scelere tantum, sed etiam ab iis peccatis quæ pro levioribus habentur, fidenter accedat initiandus religionis Jesu mysteriis, quæ nonnisi pro puris et sanctis instituta sunt. Et mysta quidem Celsi ait : « Cujus conscientiam nihil mali remordet, veniat : » sed qui secundum Jesu disciplinam Dei mysteriis initiat, dicit iis, quorum jam anima purgata est : Quisquis jamdudum nihil mali conscivit sibi, et præsertim ex quo doctrinæ medicina sanatus est : ille audiat quæ Jesus seorsim suis discipulis edisseruit. Ex

[1] 1 Cor. II, 6. — [2] Sap. I, 4. — [3] Psalm. CXL, 2. — [4] Id. I, 2. Hebr. V, 41.

quo efficitur Celsum, dum religionis Græcanicæ ministros religionis Jesu doctoribus opposuit, non intellexisse quid hæc duo discreparent, vocare malos ad sumenda remedia, et puros ad rerum reconditorum cognitionem.

LXI. Nec injustum igitur, nec furem, nec murorum effractorem, nec veneficum, nec sacrilegum, nec mortuorum spoliatorem, nec alios quoscumque Celsus exaggerando numerare posset, ad mysteriorum notitiam vocamus, aut participes facimus sapientiæ, « quæ abscondita est, quam » prædestinavit Deus ante sæcula in gloriam [1] » justorum ejus; sed ad sanationem advocamus. Nam in divina nostra doctrina alia sunt comparata male habentibus, de quibus ait : « Non est opus valentibus medicus, sed male habentibus [2]: » alia vero, quæ corpus animamque pura habentibus ostendunt « revelationem mysterii temporibus æternis taciti, pa- » tefacti nunc per scripturas Prophetarum [3], *et* per adventum » Domini nostri Jesu Christi [4], » qui adventus perfectis omnibus patescit, mentemque ad res nulla mendacii formidine cognoscendas illuminat. Quod ait, ut accusationem amplificet : « Ecquos alios vocaret latro ? » Respondemus a latrone vocari latrones, quod illorum nequitia utatur contra homines quos interficere vult et spoliare; Christianos vero, etsi eosdem vocent ac latro, alio tamen vocare consilio : nimirum ut doctrina vulnera eorum obligent, et in animam cupiditatum incendiis inflammatam infundant remedia, quæ vino, oleo, aliisque respondeant lenimentis quæ medici corporibus admovent.

LXII. Tum Celsus, quæ dicta et scripta sunt hortandis male viventibus vocandisqus ad pœnitentiam et animæ suæ emendationem, indigne calumnians, ait dicere nos, « missum ad peccatores fuisse Deum. » Quod perinde facit ac si quibusdam crimini duceret, quod medicum ab humanissimo

[1] 1 Cor. II, 7. — [2] Matth. IX, 12. — [3] Rom. XVI, 25. — [4] 2 Tim. I, 10.

Rege ad urbem propter eos, qui morbis laborabant, missum esse affirmarent. Missus igitur est Deus Verbum ad peccatores tanquam medicus; sed tanquam divinorum mysteriorum doctor ad eos, qui elutis pristinis peccatis, in ea jam non relabuntur amplius. At Celsus hujus discriminis ignarus, utpote quod exquirere noluit, rogat : « Cur non » missus est ad immunes a peccatis? Quid malum est non » peccasse? » Ad hoc dicimus : Si per immunes a peccatis, intelligat qui non amplius peccant, Salvator noster ad eos missus est, sed non ut medicus : sin autem eos qui nunquam peccaverunt (neque enim hæc ejus verba aperte distingunt), impossibile est hominem esse qui nunquam peccaverit, excepto tamen homine a Jesu assumpto, qui homo « peccatum non fecit[1]. » Improbe etiam nobis hanc assignat sententiam : « Injustum a Deo receptum iri, si se de nequi» tia sua humiliaverit; minime autem justum, si virtutibus » ornatus ab initio, ad illum oculos tetenderit. » Censemus enim fieri non posse, ut homo virtutibus ornatus ab initio ad Deum oculos erigat. Primum enim in hominibus peccatum poni necesse est, dicente Paulo : « Cum ve» nisset mandatum, peccatum revixit, ego autem mortuus » sum[2]. » Neque etiam docemus, ut injustus a Deo recipiatur, satis esse, si propter nequitiam se humiliaverit; sed illum a Deo receptum iri, qui, pristinam vitam condemnans, propter illam modeste, et ob recentiorem composite incesserit.

LXIII. Posthæc non intelligens quid sibi velint hæc : « Omnis qui se exaltat humiliabitur[3]; » oblitusque quid Plato doceat, « virum probum et honestum modeste et com» posite incedere, » atque ignorans id quod dicimus : « Hu» miliamini igitur sub potenti manu Dei, ut exaltet vos in » tempore; ait : Ac homines quidem qui recte judicum

[1] I Petr. II, 22. — [2] Rom. VII, 9. — [3] Matth. XXIII, 12.

»officio funguntur, reos vetant uti coram se gemitibus et »lamentis, ut ne in judicando misericordia potius, quam »veritate moveantur : at Deus inter judicandum non veri»tatis, sed adulationis rationem habet[1].» Sed quænam adulatio, qui gemitus in Scripturis comparent, cum qui peccavit, dicat in suis ad Deum precibus : «Delictum meum »cognitum tibi feci, et injustitiam meam non abscondi. »Dixi, confitebor adversum me injustitiam meam Domi»no, etc. [2]»? An probaverit hujusmodi confessionem eorum, qui se post commissum peccatum humiliant sub Deo, ad illorum correctionem non conducere? Sed ejus obtrectandi libido facit, ut sibi loquatur contraria. Nunc enim cognoscere videtur hominem, qui sine peccato, justus et virtute præditus ab initio ad Deum oculos sustulerit : nunc approbat id quod nos dicimus : «Quis homo perfecte jus»tus? aut quis sine peccato[3]?» Ait enim ipse : «Verum est »natura proclive esse ad peccandum genus hominum.» Deinde quasi non omnes ad nostram religionem vocarentur : «Oportuit, *inquit*, omnino omnes vocari, si quidem »omnes peccaverint.» Et tamen in superioribus allatum a nobis est istud Jesu : «Venite ad me omnes, qui laboratis »et onerati estis, et ego reficiam vos[4].» Omnes igitur homines hac ad peccandum proclivitate laborantes et onerati vocantur ad illam Dei requietem, quam nostra doctrina promittit. «Misit» enim Deus «Verbum suum et sanavit »eos, et eripuit eos de corruptionibus eorum[5].»

LXIV. Pergit : «Qua igitur causa peccatores præferun»tur?» Additque plura id genus. Respondemus peccatorem simpliciter non anteponi illi, qui non est peccator; sed interdum accidit, ut peccator sui peccati conscientia tactus et idcirco pœnitens atque propter sua peccata humilis anteferatur illi, qui minus quidem illo habetur peccator, sed

[1]Pet. v, 6.—[2]Psal. xxxi, 5.—[3]Job. xv, 14.—[4]Matth. xi, 28.—[5]Psal. cvi, 20.

se minime peccatorem esse existimat, imo gloriatur turgescitque quibusdam bonis, quibus sibi ipse ornatus videtur. Id quod candidis Evangeliorum lectoribus indicat de Publicano et Pharisæo parabola, quorum ille dicebat: « Propitius esto mihi peccatori [1]: » hic autem magna de se opinione male tumidus: « Gratias, *inquiebat*, ago tibi, quia » non sum sicut cæteri hominum, raptores, injusti, adul- » teri, velut etiam hic Publicanus. » Etenim Jesus de utriusque oratione sic judicat: « Descendit hic justificatus in » domum suam ab illo: quia omnis qui se exaltat, humilia- » bitur: et qui se humiliat, exaltabitur. » Nec igitur Deo facimus injuriam, nec mentimur, cum docemus neminem esse quin sibi conscius sit humanæ parvitatis, cum hæc ad magnitudinem Dei comparatur; et perpetuo postulandum ab illo esse quod naturæ nostræ deficit; quippe qui solus potest suppeditare quæ nobis desunt.

LXV. Cæterum putat ille ea causa sic a nobis peccatores advocari, quod neminem reipsa honestum justumque nobis conciliare nequeamus; et hinc fieri ut improbissimis perditissimisque portas aperiamus. Verumtamen, si qua par est æquitate cœtus noster consideretur, plures ibi videre est, qui a vita non admodum inordinata, quam qui a flagitiosa conversi fuerint. Sic enim natura comparatum est, ut, qui vitæ melius actæ sibi conscii sunt, cum cupiant vera esse quæ de mercede a Deo bonis tribuenda prædicantur, promptius consensum dictis præbeant, quam qui omnino male vixerint: hos namque conscientia deterret, quominus admittant se ab omnium judice affectum iri suppliciis, quæ talium scelerum reis infligi decet, et quæ justa de causa intentat supremus Judex. Quin et aliquando contingit, ut pravi homines, etiamsi spe veniæ pœnitentia obtinendæ vellent iis quæ de pœnis dicuntur assentiri, tamen

[1] Luc. XVIII, 9 et seqq.

peccandi consuetudine et nequitia tincti penitus et imbuti, ad vitam sapientem rectæque rationi consentaneam eniti nisi difficile non possint. Quod quidem Celsus ipse vidit. Hæc enim illi nescio quomodo exciderunt in sequentibus: « Ignorat nemo, qui innatæ proclivitati ad peccandum ad- » junxere consuetudinem, illos non pœnis omnino mutari, » multo minus misericordia. Nam res est perdifficilis, per- » fecta naturæ mutatio. Sed qui sine peccato sunt, ii sunt » meliore vita donandi. »

LXVI. Sed et in his mihi Celsus videtur hallucinatus esse, cum natura et consuetudine ad peccandum proclives negat omnino mutari et vel pœnis sanari posse. Ut enim verum sit ad peccatum omnes homines natura propendere, et quosdam non natura tantummodo, sed etiam consuetudine ad peccatum ferri; non omnes tamen homines ii sunt, qui perfecte mutari non possint. Nam et in omnibus Philosophiæ sectis et apud nos memorantur quidam usque adeo immutari, ut digni fuerint qui pro exemplo optimæ vitæ proponerentur. Tales inter heroas fuisse dicuntur Hercules et Ulysses: inter posteriores ætate, Socrates: inter novissimos, Musonius. Non igitur nos soli contendimus errasse Celsum, cum dixit perspicuum esse, qui innatæ proclivitati ad peccandum adjunxere consuetudinem, eos nec pœnis posse adduci ad perfectam in melius mutationem; sed etiam sani omnes philosophi, qui non negant ad virtutem reditum hominibus esse possibilem. Demus vero eum non satis accurate expressisse quod in animo habuit; tamen, quamlibet benigne interpretemur, nihilominus patebit falsum istud esse, eos, qui natura sunt ad peccandum proclives et naturæ consuetudinem adjunxerunt, non posse ne pœnis quidem perfecte mutari; et quod auditis illis verbis statim intelligitur, pro viribus a nobis refutatum est.

LXVII. Fortasse etiam nihil aliud indicare voluerit, quam

eos ne pœnis quidem posse perfecte corrigi, qui natura simul et consuetudine ad quædam rapiuntur facinora, et ea præsertim quæ sceleratissimi perpetrant. Verum et id falsum esse arguit quorumdam philosophorum historia. Quis enim in sceleratissimorum numero non ponat eum, qui domino parere sustinet, imperanti ipsum in prostibulo manere, ubi patiatur quid cuique collibitum fuerit? Id tamen de Phædone fertur. Quis non dixerit eum fuisse hominum nequissimum, qui cum tibicina et turpissimis comessationum sociis in gravissimi Xenocratis irrupit scholam, ut contumelia virum afficeret, quem reliqui sodales summa admiratione audiebant? Hujusmodi homines tamen usque adeo emendare ratio et ad tantos in philosophia progressus perducere potuit, ut illum Plato dignum judicaverit, qui Socratis de immortalitate sermonem ejusque in carcere constantiam referret : qui tamen Socrates nihil de cicuta sollicitus, nulla formidine, perfecta animi tranquillitate tot ac tanta disseruit, ut illa vix assequi possint vel qui maxime attendunt nec ulla cura distrahuntur : iste vero, Polemo videlicet, ex intemperante temperantissimus factus, scholæ Xenocratis gravitate celeberrimi post ipsum præfuerit. Aberrat igitur a vero Celsus cum ait, quos natura et consuetudo ad peccandum abripit, eos ne pœnis quidem omnino mutari posse.

LXVIII. Neque vero mirum admodum est sermones philosophicos tam apte, tam composite, tam ornate elaboratos tantum habuisse momenti ad corrigendos illos qui supra memorati sunt, aliosque pessimæ vitæ homines. Sed cum videmus sermones illos, quos demissos et humiles vocat Celsus, instar incantationum, tanta vi et efficacia præditos : cum videmus, inquam, sermonibus illis a libidinosa ad temperantem vitam, ab iniqua ad justam, a timiditate ad tantam constantiam revocari multitudinem, ut pietatis

causa, quam commendatam illis animadvertit, mortem pro nihilo putet; quomodo non merito tantam potestatem admirabimur? Nam sermo eorum, quibus ab initio vulgandæ nostræ doctrinæ partes datæ sunt quique in constituendis Dei Ecclesiis laborarunt, et eorum prædicatio persuasit quidem, sed non ea ratione, qua Platonicæ sapientiæ doctores aut quilibet alii philosophi, qui nihil supra humanæ naturæ vires poterant. Sed argumenta quibus utebantur Apostoli, data illis a Deo fuerant, vimque persuadendi a Spiritu et virtute habebant. Quapropter promptissime et celerrime sermo eorum quocumque pervasit: imo sermo Dei, qui per illos mutabat, quos natura et consuetudo ad peccatum trahebant: et quos ne pœnis quidem quisquam hominum correxisset, hos correxit, affirmavit, ad suam voluntatem convertit.

LXIX. Addit Celsus ad suam rationem accommodate: *Res est perdifficilis, perfecta naturæ mutatio.* Nos vero, qui scimus unam esse rationalis animæ naturam, nec ullam a rerum omnium conditore malam fuisse creatam; plerisque autem nequitiæ causas esse educationem, exempla, mala consilia, ita ut in quibusdam nequitia veluti versa sit in naturam: id habemus pro certo malitiam vel illam quasi naturalem non solum posse a divino verbo mutari, sed etiam id illi omnino non esse difficile: modo id unum admittatur, oportere seipsum Deo credere et omnia ea mente facere ut illi placeant, apud quem

> Improbus atque probus simili haud dignantur honore,

et

> Impiger atque piger funguntur dispare fato[1].

Quod si quibusdam perdifficilis est sui mutatio, causam dicendum est eorum esse voluntatem, quæ assentiri renuit

[1] Iliad. IX, 319, 320.

huic veritati, summum Deum justum fore judicem omnium, quæ in hac vita quisque fecerit. Nam ad efficienda quæ difficillima nobis, et, ut quam maxime rem amplificem, prope impossibilia videntur, magni est momenti voluntas cum exercitatione conjuncta. An homo, cum voluerit, hanc sibi poterit usu et studio parare facultatem, ut per funem ab altera ad alteram theatri partem sublime porrectum incedat gravibus etiam oneribus onustus; et vincere suam pravitatem, quantalibet antea fuerit, et virtutem in vivendo consectari, cum volet, non valebit? Vide an non illi potius, qui animal rationis particeps creavit, quam animali ipsi, injurium esset, hominem ita conditum fuisse, ut tam difficilia nec ea quidem utilia perficere posset, nihil posset vero ad suam ipsius felicitatem. Atque hæc sufficiant de isto Celsi effato, mutationem perfectam naturæ, rem esse perdifficilem. Subjungit « eos, qui sine peccato sunt, meliore » vita esse donandos. » Sed non aperit quos dicat esse sine peccato, eosne qui ne ab initio quidem peccarunt, an qui mutati non peccant. Tamen qui ab initio non peccaverint nulli esse possunt: qui vero mutati non peccent, quosque tales admissa nostra salutaris doctrina reddiderit, hi rari admodum sunt. Neque etiam tales ad doctrinam accedunt. Nam sine illa eaque perfecta nemo esse potest sine peccato.

LXX. Postea objicit istud quasi apud nos jactatum: *Deus omnia poterit.* At neque quo sensu id dicatur, neque quæ sint illa *omnia,* neque quomodo possit, intelligit. De iis tamen nihil necesse est impræsentiarum dicere. Neque enim ipse, quamvis probabiliter posset, de ista re instituit: sive nescierit quid probabile contra afferri posset; sive scierit quidem, sed quid ipsi responderetur præviderit. Certe Deum omnia posse profitemur, sed quæ potest, nullo suæ divinitatis, bonitatis et sapientiæ detrimento. Contra Celsus

ut qui nesciebat quo sensu Deus dicatur omnia posse, ait non esse futurum, *ut Deus quidquam injustum velit* : quasi ex illo posset quidem injustum quid facere, sed nollet tamen. Dicimus autem nos, quemadmodum id cujus nativa dulcedine res aliæ dulcescunt, illas non potest amaras facere, quod contra suam naturam esset; neque id potest obscurare quod natum est ad illustrandum; ita nec Deum injuste facere posse. Hæc enim potestas ejus divinitati contraria est, et illi omnipotentiæ, quam ut Deus habet. Si quid autem ex rebus creatis natum ad injuste faciendum injuste facere potest, hæc illi inde potestas oritur, quod ejus natura non sit non posse injuste facere.

LXXI. Deinde sibi sumit quod etsi fortasse simplicibus quibusdam creditum fuerit, nullus tamen e sapientioribus Christianis concederet : nempe « Deum, similem illis qui » miseratione franguntur, miseratione victum sublevare ma» los, qui ipsum ad hanc affectionem excitant; bonos autem » rejicere, quia nihil hujusmodi faciunt : quod est injustis» simum. » Nam ex nobis neminem malum Deus sublevat, quin ad virtutem conversus fuerit; nec aliquem rejicit qui jam bonus sit : neque miseratione adducitur, ut eum sublevet et miseretur (hac voce cum vulgo utor) qui ad miserationem excitat. Sed qui se propter sua peccata severe condemnant, ita ut, propter ea quæ fecerint, veluti lugeant et lamententur se ipsos quasi perditos, et dignam morum mutationem fecisse se comprobant, hos recipit Deus propter ipsorum pœnitentiam, quemadmodum et eos qui pessimam vitam mutarunt. Virtus enim in eorum animas adveniens et ex illis nequitiam qua ante occupabantur ejiciens, oblivionem præteritorum impetrat. Sed etsi virtus nondum esset, modo insignem anima progressum fecerit, is ipse progressus, prout fuerit, sufficiet ad expellendam nequitiæ vim, eamque ita extenuendam, ut nulla propemodum in anima sit.

LXXII. Deinde quasi personam sustinens unius ex nostris doctoribus : « Sapientes, *inquit*, quæ docemus aversantur, » acti in errorem et impediti sua sapientia. » Respondeo, si sapientia est rerum divinarum et humanarum, causarumque quibus hæ res continentur, scientia; aut, quomodo illam divina Scriptura definit : « Vapor divinæ potestatis, » limpida omnipotentis ejus gloriæ effluentia, splendor lucis » æternæ, speculum sine macula Dei majestatis, et imago » bonitatis illius[1], » respondeo, inquam, neminem sapientem aversaturum, quæ doctus Christianus de sua religione disseruerit, neque illa sapientia deceptum aut impeditum iri. Non enim vera sapientia, sed ignorantia in errorem agit : et ex rebus omnibus sola stabilis est scientia, et veritas : quarum utraque ex sapientia oritur. Quod si contra sapientiæ definitionem vocas sapientem, quisquis captiosis quibusdam argumentis instructus sua opinamenta obtrudit, fateor, tuus ille sapiens abhorrebit a divina doctrina probabilitatibus et captiosis argutiis in errorem actus atque impeditus. At, si nos audis, cognitio mali non est sapientia : imo mali scientia, ut ita dicam, eorum est qui falsa docent et sophismatis decepti sunt. Quocirca hujusmodi sapientiam vocaverim potius ignorantiam.

LXXIII. Post hæc rursus exagitat religionis Christianæ doctorem, accusatque quod *ridicula* loquatur; sed quæ *ridicula* illa sint, nec aperit nec probat. Et accusare pergens : « Nemo prudens, *inquit*, huic doctrinæ assentitur, deterret » ipsamet illam sequentium multitudo. » Qua in re simile quid facit, ac si quis diceret neminem esse prudentem, qui Solonis, Lycurgi, Zaleuci aut quorumvis aliorum legislatorum legibus obtemperare velit, quia simplicium, qui eis pareant, magna multitudo est : maxime si prudentem appellet eum, qui talis virtute evaserit. Sicut enim legislato-

[1] Sap. VII, 25, 26.

res istis simplicibus, ut sibi visum est utile, leges dederunt ut illos regerent; sic et Deus in Jesu leges ferens, etiam non prudentes regit, quatenus ad melius hujusmodi homines agi queunt. Quod sciens Deus, apud Moysen ait quæ jam supra retulimus: «Ipsi me provocaverunt in eo qui non »erat Deus et irritaverunt me in simulacris suis: et ego »provocabo eos in eo qui non est populus, et in gente »stulta irritabo illos[1]. » Hoc sciens Paulus dixit: « Quæ »stulta sunt mundi elegit Deus, ut confundat sapientes[2]: » ubi sapientes vocat qui vulgo multum in disciplinis profecisse videntur, sed in impium plurium deorum cultum lapsi sunt. « Dicentes enim se esse sapientes, stulti facti »sunt. Et mutaverunt gloriam incorruptibilis Dei in similitudinem imaginis corruptibilis hominis, et volucrum et »quadrupedum et serpentium[3]. »

LXXIV. Præterea criminatur nostrum doctorem « quod »insanos quærat. » Ad illum ego dixerim: Quosnam tandem insanos vocas? Nam si rem diligenter scrutaris, nemo malus quin insanus sit. Igitur si tibi insani sunt mali, tu ipse cum homines ad philosophiam adducis, utros adducere studes, malos an probos? Non istos certe potes: jampridem enim sunt philosophi: ergo malos. Si malos, improbos igitur. At qui multos ejusmodi ad philosophiam quæris adducendos, quæris ergo insanos. Ego vero, tametsi insanos hoc sensu quæram, tum tamen medico sum similis qui præ sua humanitate ægros conquireret quibus adhiberet remedia, quibus vires restitueret. Sin insanos dicas tardos et hominum stupidissimos; fateor, vel illos studeo, quoad possum, reddere meliores, sed nolo ex illis Christianorum constare societatem. Quæsiero potius intelligentiores acutioresque, qui ænigmatum interpretationem capere, et quæ in lege, Prophetis et Evangeliis obscure dicta sunt, assequi

[1] Deut. XXXII, 21. — [2] I Cor. I, 27. — [3] Rom. I, 22.

valeant. Hæc scripta tu quidem aspernaris quasi nihil alicujus momenti continerent; sed id facis, quia nunquam eorum intellectum inquisivisti, nec unquam in eorum mentem intrare conatus es.

LXXV. Ait postea [1] « Christianismi doctorem simile » quid facere illi, qui sanitatem corporum pollicitus prohi» beret quominus periti medici accerserentur, ne sic sua » proderetur imperitia. » Hic rursus interrogo : Quos narras medicos, a quibus simplices avertimus? Non profecto dixeris medicos illos a quibus eos evocamus quos ad divinam nostram religionem hortamur, esse philosophos. Neque enim putas eos qui Philosophiæ dant operam, a nobis ad religionem amplectendam provocari. Aut igitur nesciens quinam illi medici sint, non respondebit : aut illos inter imperitos quærat necesse est, qui tamen et ipsi turpiter multorum deorum cultum perdocent, et quidquid ab imperitis expectandum est. Utrinque ergo peccasse arguitur, cum exemplo usus est hominis, qui a peritis medicis averteret. Verum etsi ab Epicuri philosophia Epicureisque medicis eos revocamus qui ab illis in errorem perducti sunt, nonne justissima de causa facimus? Sic enim illos tutamur a gravi morbo, in quem illos injecerunt medici Celsi, cum providentiam sustulere, et commenti sunt summum bonum esse voluptatem. Esto etiam prohibeamus ne quos ad nostram religionem allicimus, ii medicorum loco habeant aliquarum sectarum philosophos, verbi causa Peripateticos, qui Dei erga nos providentiam, ullamque illius nobiscum negant esse necessitudinem : nonne pietatis officium est, illos institui, curari, persuadendo ut se totos Deo omnium devoveant? Quandoquidem sic magna vulnera sanantur, quæ philosophorum illorum doctrina intulerat. Volo et nos impedire quominus medicos adeant Stoï-

2 Vide D. Guillon, tom. II, pag. 128 et seqq.

cos, qui Deum corruptioni obnoxium, ejus naturam corpoream eamque mutabilem et omnium formarum capacem inducunt docentque omnia, præter Deum, esse peritura: quidni etiam a tantis malis nostros removebimus, hisque potius piis institutis informabimus, consecrare se conditori debere, et admirari Christianæ doctrinæ parentem, qui convertendis animabus curavit, ut benignissima in hominum genus omne documenta spargerentur. Etsi præterea medicam illis opem afferamus qui a medicis naturam rationis compotem, modo in ratione cassam, modo in imaginum artifice facultate carentem relegantibus, insana illa animarum in varia corpora transmigrationis opinione infatuati sunt; an non animæ eorum redduntur meliores, cum eis persuademus, non sensu et ratione privari improbum cum punitur; sed potius labores a Deo injunctos pœnasque inflictas improbis, esse remedia quibus ad illum emendati revertantur? Hæc enim prudentes Christiani cogitant; his simpliciores, ut patres parvulos, erudiunt. Non igitur parvulis, non rusticis, non fatuis auctores sumus, ut medicos fugiant: non illis dicimus: « Cavete ne quis vestrum » attingat scientiam: » neque dicimus quid malum esse scientiam: neque eo insaniæ provecti sumus, ut cognitione censeamus homines ab animæ sanitate removeri; aut quemquam unquam a sapientia fuisse depravatum. Et si docemus, nemo tamen nostrum dixit: *Mihi adhærescite*: sed potius, Deo rerum omnium adhærescite et Jesu illius doctrinæ doctori: neque etiam quisquam nostrum ita est arrogans, ut dicat sociis, quod tamen uni ex nostris doctoribus assignavit Celsus: « Ego solus salvos vos faciam. » Vide igitur quam multa contra nos mentiatur. Nec unquam dictum a nobis est, « a veris medicis interfici homines quibus sanitatem pollicentur. »

LXXVI. Aliud etiam contra nos exemplum adhibet.

« Idem facit, *inquit*, doctor inter illos, ac si quis ebrius » versatus inter ebrios, calumniáretur ebrios esse, qui so- » brii essent. » Probet igitur e scriptis Pauli, exempli causa, hunc Apostolum ebrium fuisse, neque sobrii hominis fuisse quæ dixerit; aut ex iis quæ scripsit Joannes, ejus sententias non esse temperantis et a vitiorum ebrietate alieni. Nullus igitur Christianæ religionis doctor non sobrius est, nullus ebrietatis accusari potest : et indigna philosopho sunt quæ Celsus in nos hac de re jacit convicia. Indicet porro Celsus, quinam illi sobrii sint, quos nostri doctores injuriis afficiant. Nos enim ebrios quidem dicimus eos, qui rebus inanimatis quasi Deo preces ferant. Quid dixi ebrios? Imo insaniunt qui in templa procurrentes, statuas adorant aut animalia quasi dii essent. Nec sapiunt magis illi, qui in honorem verorum deorum esse putant simulacra a vili, interdum etiam a sceleratissimo artifice fabricata.

LXXVII. Postea confert cum lippiente doctorem et cum lippientibus auditores, aitque « lippientem apud sui similes, » postulare cæcitatis eos qui acute cernunt. » Quinam igitur alii sunt, o Græci! qui nobis esse cæci videantur, nisi qui ex tanta rerum hujus mundi magnificentia et pulchritudine non possunt ad earum Conditorem attollere oculos et perspicere solum illum esse, cui prosternere nos, quem admirari, quem colere oporteat; et nihil eorum quæ apud homines fiunt et ad cultum deorum adhibentur, rite posse coli, sive sine Deo creatore, sive cum illo? Nam comparare cum illo qui naturam omnem creatam immensum superat, ea quæ nequeunt comparari, hominum est mente cæcutientium. Non ergo criminamur lippitudine laborare aut cæcos esse, qui acute vident; sed qui Dei ignoratione templis, simulacris, festis stato mensis die recurrentibus assidui sunt, hos mente dicimus occæcatos esse : præsertim si ad illorum impietatem

accedat vita libidinibus perdita, et nulla honestatis habita ratione turpia omnia perpetrent.

LXXVIII. Post criminationes tam atroces, innuit se plura habere quæ nobis objiciat, sed illa silentio prætermittere. Sic autem loquitur : « Atque hæc sunt quæ illis ob-» jicienda duxi. Similia afferre possim : sed ut ne omnia » persequar, affirmo illos inique facere et in Deum injurio-» sos esse, cum, ut malos homines illiciant, illos vana spe » lactant, persuadentque ut bona despiciant, quasi illis di-» missis, præstantiora consecuturi. » Ad hæc respondebitur virtute illa, quæ homines ad religionem christianam adducit, non omnino tam facile persuaderi improbos, quam simpliciores, et, ut ita loquar, subrusticos. Hi enim suppliciorum quæ doctrina nostra minitatur, metu movente ipsos et inducente ad abstinendum iis, quibus destinata supplicia sunt, properant se Christianorum religioni devovere : usque adeo nostra doctrina victi, ut pœnas veriti, quas æternas vocat, omnia tormenta ab hominibus contra ipsos excogitata, ærumnas innumeras, mortem ipsam contemnere non dubitent. Hoc autem nemo sanæ mentis dixerit in perversæ voluntatis homines competere. Num enim perversa voluntas studet temperantiæ, sobrietati, liberalitati, beneficentiæ? In eam ne Dei timor quidem cadit, ad quem timorem tamen nostra doctrina hortatur ut utilem multis, qui nondum id, quod propter se expetendum est, aut dispicere possunt, aut eligere ut summum bonum et omni promissione majus; quod horum nemini accidere potest, qui nequiter vivere proposuerit.

LXXIX. Cogitaverit fortasse quispiam in his nostris institutis non nequitiam quidem, sed tamen superstitionem esse, hincque doctrinæ nostræ vitio dabit quod superstitiosos faciat. Respondebimus, quemadmodum quidam ex legislatoribus interroganti, an civibus leges optimas tulisset, res-

pondit non omnino optimas dedisse, sed quibus optimis opus habebant; ita religionis Christianæ auctorem dicere posse : quibus ad morum emendationem legibus indigebant plurimi, has quam optimas tuli, doctrinam institui, pœnas et supplicia intentavi peccantibus, nec ea quidem commentitia, sed certa et pertinacibus corrigendis necessario minitanda : quamvis non omnino aut punientis consilium, aut fructum e suppliciis capiendum intelligant. Atque hæc de pœnis doctrina tam utilis est quam veritati consentanea, et magno hominum commodo obscure traditur. Cæterum nec mali ut plurimum a christianis doctoribus ad religionem adducuntur, nec sumus in Deum injuriosi. Nam de illo vera prædicamus et quæ etiam vulgo perspicua videntur, quanquam illi quidem non tam perspicua sunt quam paucis quibusdam, qui sunt in nostrorum investigatione dogmatum exercitati.

LXXX. Quod Celsus respiciens ad ea quæ de beata vita, et de futura cum Deo societate docemus, criminatur « Christianos a nobis vana spe duci, » sic refello : Heus tu, ergo arbitraris eos vana spe lactari, qui, Pythagora et Platone auctoribus, persuasum habent eam esse animæ naturam, ut ad summa cœlorum ascendat, ibique in quodam supra cœlos loco iisdem, quibus beati, spectaculis fruatur. Ergo ex te, o Celse, qui animam a corpore solutam permanere existimant et ita vivunt ut heroes fiant, et cum diis vivant, ii vana etiam spe ducuntur. Fortasse et eos vana spe Celsus deludi dixerit, qui pro certo habent mentem extrinsecus venire, et morti etiam mentem subductum iri. Prodeat igitur in certamen, qua secta sit non dissimulans : fateatur se Epicureum esse, et rationes haud quaquam contemnendas oppugnet quibus et Græci et Barbari defendunt animam esse immortalem : ostendat his sententiis vanam in spem induci qui illis assentiuntur, sua vero philosophia non va-

nam spem dari, sed certam et exploratam, aut potius, quod ejus rationi consentaneum est, nullam; quippe qui doceat animam statim ut corpus dissolutum est, prorsus interire. Nisi forte Celsus et Epicurei negent vanam esse spem in voluptate quam ultimum bonum esse putant, in bona corporis valetudine, in fide Epicuri collocatam.

LXXXI. Neque vero existimes me non congruenter Christianæ doctrinæ convenienterque facere, cum utor suffragio Philosophorum, qui animam immortalem esse, aut post corporis interitum permanere contendunt. Cum iis enim si quæ communia servabimus, multo probabitur facilius vitæ futuræ felicitatem eos manere solos, qui religionem a Jesu præscriptam, et sinceram, puram, omnique rei creatæ permixtione expeditam in conditorem omnium pietatem amplexati fuerint. Jam demonstret qui voluerit quænam meliora illa sint, quæ nihili facienda esse perperam suademus. Conferat felicem illum finem, quo apud Deum in Christo, hoc est, Verbo, sapientia et universa virtute, fruituros, Deo largiente, docemus eos, qui puram immunemque scelere vitam transegerint et Deum universorum perpetuo et constanti amore dilexerint: conferat, inquam, illum finem cum eo, quem singulæ Philosophorum apud Græcos Barbarosve sectæ, aut quædam mysteriis plena pollicentes expectandum esse docent; et ostendat illum esse ut verum, sic Dei benignitati consonum bonisque vita functis convenientem, nostrum vero minime; aut hæc non fuisse a divino Spiritu puras Prophetarum animas replente tradita. Ostendat item, si placet, documenta, quæ humana esse nemo diffitetur, anteponenda esse iis, quæ divina et Deo afflante data esse demonstramus. Denique quænam sunt illa bona, quibus dimissis, præstantiora pollicemur? Etenim, ut ne arroganter dicam, nihil præstantius excogitari posse perspicuum est, quam se supremo Deo committere et am-

plecti doctrinam, quæ nos ab omni re creata abductos, ad summum Deum per animatum et vivens Verbum, sapientiam viventem, filium Dei perducit. Sed jam satis longus est tertius hic adversus Celsum conscriptus liber. Quare finem dicendi facio; in sequentibus contra quæ ille scribere perrexit certamen instauraturus.

LIBER QUARTUS.

I. Diximus in tribus superioribus libris, sacer Ambrosi, quæ nobis contra Celsi scriptum in mentem venere: nunc adversus ea quæ sequuntur, invocato per Christum Deo, quartum aggredimur. Atque utinam[1] mihi dentur verba, de quibus apud Jeremiam Dominus hunc Prophetam alloquens ait: « Ecce dedi verba mea in ore tuo ignem: ecce » constitui te hodie super gentes et super regna, ut evellas » et destruas, et disperdas, et dissipes, et ædifices, et plan» tes[2]. » Opus enim habemus et nos verbis quæ ex animis omnibus *evellant* mendacia, quibus illos Celsi scriptum aliaque illi similia cogitata læserunt. Opus habemus et sententiis, quæ *destruant* omne falsarum opinionum ædificium, adeoque id quod Celsus in suo opere construxit, haud dissimile ædificio eorum qui dicebant: « Venite, faciamus » nobis civitatem et turrim, cujus culmen pertingat ad cœ» lum[3]. » Opus habemus sapientia, quæ « disperdat *cum* » omnem altitudinem extollentem se adversus scientiam » Dei[4], » tum arrogantiæ altitudinem, qua se Celsus contra nos extollit. Sed parum fuerit evellere et destruere; oportet loco eorum, quæ eradicata fuerint, alia serere quæ « Dei » agriculturæ[5] » conveniant, et destructorum et templum gloriæ Dei construere. Quocirca rogandus est Dominus,

[1] Vide D. Guillon, tom. II, pag. 134 et seqq.
[2] Jerem. I, 9. — [3] Gen. II, 4. — [4] 2 Cor. X, 5. — [5] I Cor. III, 9.

eorum quæ in Jeremia memorantur, largitor, ut et nobis det ea loqui, quibus quæ Christi sunt ædificare, spiritualemque legem et referenda ad illam prophetica oracula serere valeamus. Hæc vero oracula nunc maxime ostendere opus est pulchre de Christo edita fuisse, ut quæ deinceps Celsus objicit refutentur. Utrosque enim impugnat, et Judæos qui Christum advenisse negant adventurumque sperant, et Christianos qui Jesum esse Christum confitentur quem prophetæ prædixerunt. Sic igitur ille:

II. « Quidam e Christianis et Judæi disputant, hi quidem » in terram descensurum esse Deum quemdam aut Dei Fi» lium hujus terræ incolas justificaturum; illi vero jam des» cendisse. Turpe dissidium, quod pluribus refellere super» vacuum esset. » Accurate id quidem, Judæos non quosdam, sed omnes existimare hanc in terram quemdam esse descensurum; quosdam autem e Christianis descendisse dicere. Sic enim indicat et eos, qui e Judaïcis scripturis astruunt Christum jam advenisse, et quasdam sectas, quæ Jesum negant esse Christum a Prophetis prænuntiatum. At jam supra pro viribus confirmavi de illo edita esse Prophetarum vaticinia. Quare ut ne eadem iterem sæpius, quæ hoc loco dici possent, consulto præteribo. Hoc tantum observes velim, Celsum, si quod prædictum fuisse credunt Judæi, Christum eventurum esse, aut quod Christiani, jam venisse, refutare apte videri voluisset, debuisse vaticinia memorare, quibus utrique inter disputandum utuntur. Sic enim quos putat probabilitate deceptos, a fide vaticiniis adjungenda revocare, et a sententia ex vaticiniis nata, Jesum esse Christum, avertere visus fuisset. Contra ille, sive vaticinia de Christo defugere non posset, sive non omnino cognosceret quænam de illo essent prædicta; ne verbum quidem e vaticiniis profert, quanquam innumera de Christo sint; et illa sibi redarguere videtur, ne exposita quidem,

quam illis inesse judicet, probabilitate. Neque etiam scivit eam non esse omnium Judæorum sententiam, Christum, qui venturus est, Deum fore aut Dei filium, ut jam alibi dixi. Tamen satis esse putat retulisse quod dicimus Christum descendisse, et quod Judæi dicunt, descensurum esse qui justificet, ut id quasi turpe vituperet et longa refutatione indignum.

III. Postea, « quo consilio, *rogat*, Deus huc descendisset? » Nempe ignorat hujus descensus a nobis assignari consilium. Præcipue quidem, ut quæ in Evangelio dicuntur oves domus Israel, converterentur : deinde ut propter illarum incredulitatem auferretur ab eis quod regnum Dei vocatur, exclusisque priscis Judæis, daretur aliis agricolis, Christianis nimirum, qui fructus regni Dei, opera nimirum suis quæque temporibus Deo reddituri erant. Atque hæc pauca de multis ad hanc Celsi interrogationem, *quo consilio Deus huc descendisset*. Alia sibi quidem reponit, sed quæ nec Judæi, nec nostri dicerent; « num, *inquit*, ut quæ » inter homines fiunt disceret? » Nemo nostrum enim dixerit Christum huc venisse, ut certior de rebus humanis fieret. Tamen quasi quidam dicerent, *ut res humanas disceret*, objicit ipse sibi, *annon sciebat omnia?* Tunc veluti responso accepto, *sciebat : Sciebat*, rogat ille iterum, *et non correxit, nec corrigere erat in divina ejus potestate?* Horum nihil non ineptissimum. Semper enim Deus et quibusque temporibus Verbo suo in sanctas animas descendente et amicos Deo Prophetasque comparante corrigit quicumque se dociles præbent, et ab adventu Christi christiana doctrina utitur ad corrigendos non qui nolunt, sed qui meliorem gratamque Deo vitam eligunt. Sed Celsus nescio cujusmodi correctionem factam fuisse volens : « An non in » divina ejus potestate, *inquit*, erat corrigere, nisi quis ad » hoc data opera missus fuisset? » An vellet ut, Deo nequi-

tiam subito tollente et virtutem inserente, homines novis rerum imaginibus conceptis, emendarentur? Id quæsierit alius an naturæ sit consentaneum, an fieri possit : ego vero, fac posse; sed quid libero arbitrio fiet? Quomodo laude digna erit data veritati consensio? Quomodo mendacium aversari in laude ponetur? Do vero id et potuisse et decuisse fieri : at roget quispiam Celsum imitatus, nunquid non Deus divina sua virtute potuisset homines ab initio creare ita virtuti addictos, ita perfectos, ut nulla esset nequitia, nullaque adeo correctione indigerent? Hæc simplices fortasse ac tardos permovere possent, non item eum qui in rerum natura introspicit. Novit enim virtutem natura esse usque adeo liberam, ut sublata libertate, ipsa in medio tollatur. Verum ac de re toto tractatu opus esset. Hanc Græci in suis de providentia libris fuse tractaverunt, ubi multum abest ut dicant quod hic Celsus : « Sciebat igitur ille et non correxit, » nec in divina ejus potestate erat corrigere. » Quin et ego quantum potui de iis sæpe sermonem feci; et divinæ Scripturæ eadem confirmant, modo intelligantur.

IV. Quod igitur nobis Judæisque Celsus objicit, idem contra ipsum adhibebitur. Dic enim, o bone! Deus novitne res humanas, an non? si Deum admiseris et Providentiam, ut ex tuo scripto judicare licet, notas illi esse fatearis necesse est. Sin novit, cur non corrigit? An nobis necessarium est causas reddere, cur humanas non corrigat, tametsi cognoscit; tu vero, qui in tuo scripto te Epicureum non aperte prodis, sed Providentiam agnoscere simulas, dicere non teneris, cur Deus humanas res perspectas habens non emendet, nec omnes nequitia liberet divina potestate? At nos dicere non dubitamus, a Deo semper mitti qui corrigant. Sunt enim inter homines documenta ipsis a Deo data, quibus ad optima provocentur : quanquam inter ministros, quibus utitur Deus, multum sit discriminis. Quippe sunt

pauci qui pure omnino veritatem doceant et hominibus perfecte corrigendis dent operam. Hujusmodi Moyses et Prophetæ fuerunt : sed in hoc corrigendi negotio omnes illos longe superavit Jesus, qui non unius terrarum Angeli incolas, sed omnes undique, quantum in se fuit, sanatos voluit. Venit enim ut omnium hominum Salvator esset.

V. Deinde egregius ille vir nescio unde occasionem nactus quæstionem adversus nos movet, quasi diceremus *Deum ipsum ad nos descensurum esse*. Unde consequi putat, *ut suum ipsi solium deserendum fuerit*. Nescit enim quæ Dei sit potestas, nescit *Spiritum Domini replere orbem terrarum et hoc quod continet omnia scientiam habere vocis*[1]. Neque capere potest istud : « Numquid non cœlum et terram ego » impleo, dicit Dominus[2] ? » Neque videt ex Christianorum doctrina nos omnes in ipso vivere, moveri et esse, ut Paulus in Atheniensium concione docuit[3]. Etsi igitur universorum Deus sua ipsius potestate descendat cum Jesu in hanc hominum vitam; etsi quod in principio apud Deum erat Verbum, Deus ipse, veniat ad nos, non idcirco e solio egreditur, aut illud relinquit; ita ut, loco vacuo deserto, alium impleat ubi prius non erat. Sed Dei potestas ac divinitas quo vult proficiscitur et quocumque locum invenit, non e loco in locum transmigrans, nec unum se vacuum relinquens ut alium occupet. Ut enim dicamus alterum ab illo deseri, alterum repleri, id non de loco intelligimus : sed nostra mens est, improbi et nequitia perditi hominis animam a Deo relinqui; animam autem ejus, qui virtutem in vivendo sectari statuit, vel in ea progressionem facit, vel etiam ad eam suos mores componit, repleri aut Spiritus divini esse participem. Quamvis igitur Christus descendat aut ad homines accedat Deus, non continuo ipsi major deserenda sedes fuit, aut necesse est ut hic mutentur om-

[1] Sap. I, 7. — [2] Jerem. XXIII, 24. — [3] Act. XVII, 28.

nia. Quod tamen opinatum fuisse Celsum hæc ejus verba indicant : « Si enim hic unum quid vel levissimum mutaveris, subversa ruent omnia. » Quod si quempiam per præsentiam virtutis Dei et per Verbi inter homines adventum dici mutatum oporteat, dicere non verebimur e bono in malum, ex libidinoso in temperantem, e superstitioso in pium mutari, quicumque Dei Verbum in suam animam veniens recepit.

VI. Jam si postules ut etiam iis occurram, quæ maxime ridicula sunt, audi Celsum : « Deus forte hominibus ignotus, et propterea sibi quidpiam deesse arbitratus, cognosci ab illis voluit et explorare qui crederent, qui essent increduli. Haud secus ac ii, qui inter homines amplas recens adepti sunt facultates, ostentare illas solent, sicque adversus Deum testificantur, illum valde delectari mortali gloria. » Equidem fateor Deum improbis hominibus ignotum fuisse et ab illis voluisse cognosci; non quod aliqua re defici sibi videretur; sed ut qui cognoscerent, ex miseriis eximerentur. Neque etiam cum arcana quadam et divina virtute in quosdam advenit aut suum Christum mittit, id facit ut exploret quinam credant aut qui sint increduli; sed ut omnibus miseriis exolvat quicumque crediderint et ejus divinitatem acceperint; incredulis vero omnem excusationis locum præcludat, se ideo non credidisse, quia doctrina defuit. Qua igitur ratione ostenderit ex nostra sententia consequi, ut Deus iis sit similis, qui divites recens facti ostentare se soliti sunt? Neque enim, ut se ostentet, Deus suam a nobis excellentiam intelligi vult et cogitatione comprehendi : sed quia nostris animis felicitatem in sui cognitione positam conferre optat, ob hanc rem curavit ut Christus Verbumque perpetuo apud nos versaretur, nosque ad ejus familiaritatem invitaret. Nullam igitur mortalis gloriæ ambitionem Deo tribuit Christianorum fides.

VII. Postquam hæc quæ refellimus frustra nugatus est, postea nescio quomodo concludit, « Deum non propter se » indigere ut cognoscatur, sed nostræ saluti consulere, cum » sui nobis notitiam præbet : ut qui illam acceperint, boni » facti, salutem consequantur; qui vero rejecerint, aperta » nequitia, pœnas luant. » Quo posito, sic interrogat : « Quid? » post tot sæcula nunc tandem Deo in mentem venit vitam » hominum ad justitiam reducere : antea autem curæ non » fuit? » Respondeo Deum numquam non voluisse ut homines justi fierent; id semper cordi habuisse; quippe qui animali rationis compoti et consectandæ virtutis et recte faciendi occasiones præbuerit. Per singulas enim generationes Dei sapientia in animas, quas sanctas invenit, descendens amicos Dei prophetasque facit. Quin etiam in sacris libris invenire est, qui quibusque ætatibus sancti fuerint et divinum in se Spiritum receperint, et pro viribus ad alios convertendos studium contulerint et operam.

VIII. Cæterum mirum non esse debet, quibusdam sæculis fuisse Prophetas, qui propter æqualem semper constantemque vitam in suscipienda divinitate superarent alios suæ ætatis Prophetas aut superiores aut posteros. Neque mirum etiam est quoddam fuisse tempus, cum præstans quid et singulare ad humanum genus adveniret, cui nihil aut superioribus temporibus fuerit, aut consecuturis futurum par et simile esset. Sed horum omnium occultior est et altior ratio, quam ut eam vulgi captus assequi possit. Nam ad diluendum solvendumque id quod nobis de Christi adventu objicitur : « Ecquid post tot sæcula nunc tandem Deo in » mentem venit vitam hominum adducere ad justitiam, an- » tea autem curæ non fuit? » disserere oporteat de gentium partitione, et exponere cur, « quando dividebat altissimus » gentes, quando separabat filios Adam, constituerit termi- » nos populorum juxta numerum Angelorum Dei; et pars

» Domini fuerit populus ejus Jacob et funiculus hæreditatis » ejus Israël[1]. » Opus quoque fuerit afferre causam cur certis quibusdam in finibus quidam nascantur, et in ejus ditione qui fines illos sortitus est : cur merito pars Domini fuerit populus ejus Jacob, funiculus hæreditatis ejus Israël : cur prius pars Domini esset populus ejus Jacob, funiculus hæreditatis ejus Israël; postea autem ad Salvatorem a Patre dictum fuerit : « Postula a me, et dabo tibi gentes hæredi» tatem tuam, et possessionem tuam terminos terræ[2]. » Sunt enim aptæ inter se et connexæ diversæ rationes, quas ad regendas humanas animas Deus adhibet, et quas nemo consequi et enarrare potest.

IX. Igitur, quantumvis Celsus reclamet, post multos Prophetas qui illum Israel correxere, venit Christus ut mundum omnem corrigeret. Neque opus habuit, ut in prima dispensatione, virgis, vinculis et tormentis ad castigandos homines. Quando enim *exiit qui seminat seminare*[3], satis fuit docere, ut ubicumque doctrina sua disseminaretur. Quod si mundi duratio, quia initium habuit, necessariis quibusdam limitibus circumscribitur, et mundi finis esse debet; si post finem futurum est de omnibus justum judicium; hæc dogmata quibuscumque argumentis, tum ex divina Scriptura, tum ex rationum conclusionibus confirmare, Christianum quidem decebit altius mysteria scrutantem ; sed fidelem e vulgo, simplicem, qui multiplices divinæ sapientiæ rationes intellectu non potest attingere, oportet se Deo Salvatorique nostri generis committentem, id habere instar omnium argumentorum, *ipse dixit*, nec ullo alio magis confidere.

X. Postea Celsus, nulla, ut sui moris est, allata probatione, traducit nos quasi minime sancta minimeque pia de Deo prædicantes. « Perspicuum est, *inquit*, hæc ab illis nec

[1] Deut. XXXII, 8, 9. — [2] Psal. II, 8. — [3] Luc. VIII, 5.

»sancte nec pie de Deo prædicari : »putatque nos ad terrorem simplicibus incutiendum hæc fingere, neque vera tradere de supplicis, quæ delinquentibus necessaria sunt. Quapropter nos confert «cum iis, qui in Bacchicis mysteriis »spectris oculos et terriculis percellunt.» Quod spectat ad Bacchica mysteria, sitne eorum ratio probabilis, an secus, ipsi Græci dicant, eosque Celsus ejusque sodales audiant. Nos autem ad nostra defendenda dicimus, nobis hoc esse propositum, emendare homines, et ad hanc rem adhibere aut minas pœnarum, quas huic universitati necessarias esse persuasum nobis est, nec fortasse passuris inutiles futuras : aut promissa beatæ vitæ in regno Dei facta iis, qui bene vixerint, quique digni fuerint, quorum Deus rex sit.

XI. Tum ille, quo nos demonstret nihil eximium nihilque novum de diluvio aut conflagratione dicere, sed et male intellecta Græcorum aut Barbarorum his de rebus opinione, nostris Scripturis tribuisse fidem, ait : « Quamvis hæc illo»rum dogmata non intellexerint, audierunt tamen post »elapsa longa tempora, post multos siderum regressus at»que concursus, conflagrationes et diluvia fieri : cumque »ultimum Deucalionis ætate diluvium contigerit, jam rerum »omnium vicissitudinem postulare, ut conflagratio fiat. Hinc »erroris causa : hinc est quod dicant Deum descensurum »esse tortoris instar armatum igne. » Ad quæ nos : mirum sane est Celsum hominem multæ lectionis multarumque historiarum scientem, præteriisse Moysis antiquitatem, quem tamen e Græcis nonnulli natum referunt circa tempora Inachi patris Phoronei; quem Ægyptii antiquissimum esse confitentur nec non Phœniciarum rerum scriptores. Evolvat quoque, si lubet, duos Flavii Josephi de Judæorum antiquitate libros. Hinc discet quanto Moyses vetustior sit iis qui post elapsa longa tempora diluvia in hoc mundo et conflagrationes fieri dixerunt; quosque, si Celso fides, quia

male intellexerunt Judæi et Christiani, ut et quæ de conflagratione docerent, dixerunt « Deum descensurum esse tortoris instar armatum igne. »

XII. Sed utrum conversiones temporum sint, et in illis conversionibus diluvia aut conflagrationes, an ne sint; an harum rerum Scriptura meminerit cum alibi tum hoc Salomonis loco: « Quid est quod fuit? ipsum quod futurum est. » Quid est quod factum est? ipsum quod faciendum est[1], » etc., non est præsentis temporis disputatio. Observare satis fuerit, quod antiquissimi viri Moyses et quidam Prophetæ de conflagratione dixerunt, id eos ab aliis non fuisse mutuatos. Imo, si in temporibus insistere oporteat, alii potius illos male intellexerunt, et quæ docerent non accurate perpenderunt. Unde fuit, ut singulis temporum conversionibus eosdem eventus futuros confinxerint, qui eventus, nec propriis, nec adventitiis qualitatibus discreparent. Quod ad nos attinet, nec diluvium nec conflagrationem orbibus et siderum conversionibus illigamus; sed horum causam esse dicimus nequitiam, quæ cum aucta est plurimum, diluvio aut conflagratione purgatur. Quod si Deum sic de se loquentem: « Nonne cœlum et terram ego impleo, dicit Dominus[2]? » Prophetæ tamen quasi descendentem repræsentant; hunc descensum figurate accipimus. Descendit enim Deus e propria sua magnitudine et altitudine, cum se ad hominum et præcipue malorum curandas res demittit. Et quemadmodum loquendi consuetudo suscepit ut diceretur magistros ad parvulorum, sapientes aut qui profecerunt, ad adolescentum recens ad philosophiam adductorum captum descendere, nec tamen hic descensus de corpore accipitur: ita sicubi in divinis Scripturis dicitur Deus *descendere*[3], hæc vox, ut et *ascendere*, ex vulgari sermonis consuetudine intelligenda est.

[1] Eccles. I, 9. — [2] Jerem. XXIII, 24. — [3] Gen. XI, 5; XVII, 22, etc.

XIII. Quoniam vero derisor ille Celsus ait nos dicere, Deum tortoris instar descendere ignem præ se ferentem, et cogit nos intempestive in profundiores quæstiones ingredi; pauca primum dicamus et quantum necesse est ut defensionis, quæ Celsi risum compescat, gustum auditores habeant; postea ad reliqua perget oratio. Divina Scriptura Deum nostrum vocat « ignem consumentem[1], *et* fluvios ignis *dicit* » egredi a facie ejus[2], » et ipsum « ingredi ut ignem conflan» tem et tanquam herbam fullonum ut conflet populum » suum[3]. » Quia igitur Deus est ignis consumens, quid est quod ab illo consumi oporteat? Dicimus nos malitiam, et quæcumque ab ea proficiscuntur, quæque figurate lignum, fœnum, et stipula vocantur, res esse quas Deus ut ignis consumit. Malus ergo dicitur super positum prius rationabile fundamentum superædificare ligna, fœnum et stipulam[4]. Quæ si probare possit in animo non fuisse hæc scribenti, sed potius dicta fuisse de malo qui vera et proprie dicta ligna, fœnum et stipulam superædificat, hunc ignem utique corporeum et sensibilem intelligi necesse erit. Si autem evidens est nominibus ligni, fœni, et stipulæ opera mali hominis significari; quomodo non statim succurrit quinam ignis accipiendus sit, quo hujusmodi ligna consumentur? « Uniuscujusque opus, *inquit Apostolus*, quale sit, ignis pro» babit. Si cujus opus manserit quod superædificavit, mer» cedem accipiet. Si cujus opus arserit, detrimentum patie» tur[5]. » Hic opus exustum quid aliud significat, quam quidquid ex nequitia oritur? Deus noster igitur *ignis consumens* est, quo sensu explicavi. *Ingreditur* quoque *ut ignis conflans*, naturam rationis participem purgaturus a plumbo malitiæ aliisque impuris materiis, quæ auream, ut ita loquar, argenteamve animæ naturam adulterant. Sic etiam

[1] Deut. IV, 24. — [2] Dan. VII, 10. — [3] Malach. III, 2. — [4] I Cor. III, 12. — [5] Ibid. 13.

fluvii ignis egredi dicuntur a facie Dei, ad consumendum quidquid nequitiæ in tota anima admixtum est. Atque hæc sufficiunt adversus istud : « Hinc erroris causa : hinc est » quod dicant Deum descensurum esse tortoris instar arma- » tum igne. »

XIV. Nunc videamus quæ Celsus deinceps magna ostentatione pronuntiat : « Sed rem, *inquit*, altius repetamus, » idque pluribus argumentis. Nihil novi dicam, sed jam du- » dum confessa. Deus est bonus, pulcher, beatus : quidquid » pulcherrimum, quidquid optimum est, in se continet. Si » descendit ad homines, id profecto sine mutatione fieri » non potest : et hæc mutatio erit ex bono in malum, ex » pulchro in turpem, ex felice in infelicem, ex optimo in » nequissimum. Hujusmodi mutationem ecquis experiri ve- » lit ? Præterea rei quidem mortalis natura ea est, quæ mu- » tari aliamque formam induere possit; immortalis vero, ut » una semper et eadem permaneat. Deo igitur convenire non » potest hæc mutatio. » Jam ad hæc satis mihi videtur esse responsum, cum exposui quo sensu Deus in Scripturis ad res humanas descendere dicatur. Hoc enim ut faciat, nihil opus est eum mutari vertique ex bono in malum, ex pulchro in turpem, ex felice in infelicem, ex optimo in nequissimum, ut nobis affingit Celsus. Sed natura immutabilis permanens descendit providentia et rerum humanarum procuratione. Eum porro esse immutabilem ex divinis Scripturis astruimus : *Tu autem idem ipse es*[1], inquiunt uno loco, altero autem, *Non mutor*[2]. Alia est deorum Epicuri ratio. Nam ex atomis constantes, hoc ipso dissolvi possent, nisi ad atomos, unde illis dissolutionis periculum est, excutiendas naviter incumberent. Sed et Stoicorum Deus, utpote corporeus, interdum sola mente totam naturam habet, cum scilicet conflagratio fit : interdum autem fit superpar-

[1] Psal. CI, 28. — [2] Malach. III, 6.

ticularis, cum mundi renovatio fit novusque ornatus oritur. Neque enim potuerunt illi sibi naturalem Dei notionem animo informare, ut rei incorruptibilis, simplicis, incompositæ, individuæ.

XV. Id autem, quod ad homines descendit, erat *in forma Dei*, et præ suo in homines amore *semetipsum exinanivit*[1], ut ab illis comprehendi posset. Neque idcirco ex bono in malum mutatus est; *Peccatum enim non fecit*[2]: neque ex pulchro in turpem; *non* enim *peccatum novit*[3]; neque ex felicitate in infelicitatem venit: sed semetipsum humiliavit, nihil suæ felicitatis amittens, vel cum seipsum humiliando humani generis utilitati consuleret. Neque etiam ex optimo mutatus est in nequissimum. Quomodo enim benignitas et humanitas in nequissimis essent? Quia medicus tristia videt et molesta contrectat ut ægris medeatur, an illum continuo ex bono in malum, ex pulchro in turpem conversum merito dixeris, aut e felicitate cecidisse in infelicitatem? Quanquam medicus turpia videns et molesta tangens non omnino est extra hujusmodi casuum periculum. Sed qui nostrarum animarum vulnera per Verbum Deum qui in se est curat, in eum nullum cadere vitium potest. Quod si Deus immortalis Verbum, mortali corpore humanaque anima susceptis, videtur Celso mutari et aliam formam assumere; sciat ille Verbum natura manens Verbum nihil eorum pati, quæ corpus aut anima patitur. Ut autem ad eos qui ipsius Deitatis radios splendoremque sustinere non possunt, accommodet sese, fit tanquam caro et voce corporea utitur: donec ii, qui ipsum tale recipiunt, brevi ab ipso altius elati, principem, ut ita loquar, ejus formam intueri possint.

XVI. Sunt namque diversæ quodammodo Verbi formæ, quibus unicuique eorum, qui ipsius doctrinam sectantur, conspiciendum se præbet, singulis eorum se attemperans,

[1] Philip. II, 6. — [2] Petr. II, 22. — [4] 2 Cor. V, 21.

sive parum, sive plurimum profecerint, sive ad virtutem proxime accesserint, sive jam illam comparaverint. Non igitur eo quo Celsus ejusque similes volunt modo transformatus est Deus noster. Si aliam sui, excelso monte conscenso, formam ostendit, eamque multo præstantiorem illa, quam viderant ii qui infra manentes illum in montem sequi non potuerant; hujus rei causa fuit, quod qui infra manserant, non essent iis oculis instructi, quibus Verbi in gloriosum diviniorremque statum transfigurationem contueri possent: quippe qui vix poterant illum, qualis inter eos versabatur, sustinere: quo factum est, ut qui quod præstantius habebat conspicari non valebant, de illo dicerent: « Vidimus eum, » et non erat ei species, neque decor. Sed species ejus inho- » norata, et inferior præ filiis hominum[1]. » Atque hæc dicere visum est contra Celsi opinionem, non intelligentis quas Jesu mutationes transfigurationesque narrat ejus historia, neque quid mortale in illo quidve immortale fuerit.

XVII. Jam illæ historiæ præsertim cum ut par est intelliguntur, nonne multo plus gravitatis habent, quam Bacchi historia primum a Titanibus decepti, deinde deturbati de solio Jovis, tum ab illis discerpti, postea redintegrato corpore reviviscentis, et in cœlum ascendentis? An Græcis licet hujusmodi commenta ad animam referre et de illa interpretari; nobis autem ad consequentem consentaneamque, et plane consonam Scripturis a Spiritu divino in puris animabus habitante inspiratis expositionem præclusus omnis erit aditus? Mentis igitur nostrarum Scripturarum Celsus plane ignarus fuit. Unde non illarum intellectum, sed potius quem illis ipse tribuit, insectatur. Si mente comprehendisset quæ futura sit animæ in æterna vita conditio, et quid de ejus natura principiisque sentire oporteat, non ita ridiculum ipsi visum fuisset immortalem in mortale corpus

[1] Isai. LIII, 2.

advenisse, non e corpore in corpus transmigrando, ut Plato explicaret, sed alia eaque longe sublimiori ratione : vidisset contra eum præcipuum suæ erga homines benignitatis dedisse argumentum, cum descendit ut *oves quæ perierant domus Israel*[1], quemadmodum Scriptura divina arcane loquitur, ad se revocaret; oves illas inquam quæ a montibus discesserant et ad quas pastor, uti quædam parabolæ referunt, descendit, in montibus relictis illis quæ non aberraverant.

XVIII. In iis diu insistit Celsus quæ non intelligit, sicque in causa est, cur eadem sæpius repetam. Nam nihil eorum quæ dixit relinqui volo, quod non examinatum fuisse videatur. Sic igitur ille : « Aut Deus revera mutatur in mor- » tale corpus, quod ipsi censent, sed fieri non posse supra » demonstratum est : aut ipse quidem non mutatus facit ut » qui vident mutatum credant; quod si ita est, decipit, men- » titur. Atqui fallacia et mendacium semper mala sunt; nisi » adhibeantur aut ad medendum amicis ægris et insanienti- » bus, aut ad fugiendum quod ab adversariis intentaretur » periculum. At vero nullus Deo amicus est æger et insa- » niens : neque quemquam timet, ut ad vitandum pericu- » lum fallacia opus habeat. » Ad hæc duplex est respondendi ratio, quarum alteram natura divini Verbi qui Deus est, alteram anima Jesu suppetet. De natura Verbi aio, quemadmodum in nutrice alimenta, ut parvuli naturæ convenientia sint, in lac vertuntur; aut a medico alia ad restituendam ægrotis sanitatem : alia sanioribus et valentioribus dantur; sic Verbi ad nutriendam hominum animam apti virtutem a Deo mutari et pro singulorum captu temperari. Itaque quibusdam quidem fit, ut Scriptura appellat, *lac rationabile, sine dolo*; aliis utpote infirmioribus tanquam *olus*; perfectis autem *solidus cibus* porrigitur. Nec tamen Verbum suam

[1] Matth. xv, 24. Luc. xv, 4. — [2] 1 Petr. ii, 2. Rom. xiv, 2.

mentitur naturam, cum unumquemque nutrit, prout est ipsius recipiendi capax. Hic nulla fallacia, mendacium nullum. Si quis autem animam Jesu mutatam dicat, eo quod illa in corpus venerit, quæram quam intelligat mutationem. Si substantiæ dixerit, negabo non solum illam, sed etiam quamlibet aliam rationalem animam mutari : sin mutatam pugnet, quia corpori immixta aliquid ab illo et a loco in quem venit, patitur ; quid inde absurdi inferri potest contra Verbum, quod pro suo in homines amore ad humanum genus Salvatorem demisit? quandoquidem nemo eorum, qui antea medicam opem polliciti sunt, tanta facere potuit, quanta facere illa anima visa est, sponte ad hominum conditionem nostri generis causa descendens. Quæ scientes divini scriptores multa passim de iis dixerunt : sed in præsentia satis erit unum allegare Pauli testimonium, quod sic habet : « Hoc sentite in vobis quod et in Christo Jesu, qui » cum in forma Dei esset, non rapinam arbitratus est esse se » æqualem Deo, sed semetipsum exinanivit formam servi » accipiens, in similitudine hominis factus et habitu inven» tus ut homo humiliavit semetipsum factus obediens usque » ad mortem, mortem autem crucis. Propter quod et Deus » exaltavit illum, et dedit illi nomen quod est super omne » nomen[1]. »

XIX. Dent igitur Celso alii, Deum quidem non mutatum fuisse, sed effecisse ut qui videbant mutatum existimarent : ad nos quibus persuasissimum est non specie tenus Jesum, sed vere ad homines et manifeste advenisse, Celsi criminatio non pertinet. Refellam tamen sic : nonne ipse fateris, o Celse! licere pro remedio uti fallacia et mendacio? Quid ergo absurdum, simile quidpiam adhibitum fuisse, siquidem ad salutem collaturum esset? Fit enim ut sermonibus quibusdam ad mendacium compositis, qualibus erga ægrotos

[1] Philip. II, 5.

interdum utuntur medici, mores facilius corrigas, quam si veritatem usurpares. Hæc a nobis quidem ad aliorum defensionem dicta sunto. Neque enim absurdum est amicos ægrotantes sanantem, his amicum genus humanum levare remediis, quæ non data opera quis adhiberet, sed habita circumstantiarum ratione. Et quidem ad curandos mente alienatos homines hac via uti oportebat, quam Verbum noverat insanientibus ad sanam mentem reducendis utilem. Quod ait « talia facere, qui periculum ab adversariis intentatum fugere cogitat : a Deo autem neminem timeri, ut ad » vitandum periculum insidiantes fallere opus habeat; » id depellere supervacuum omnino fuerit et a ratione alienum. Ecquis enim unquam hæc de nostro Salvatore dixit ? Sed et ad istud, « neminem ægrum aut insanientem Deo amicum esse, » jam antea pro aliis respondi. Dixi enim illam dispensationem non esse factam propter ægrotos et insanientes qui jam amici essent, sed ut qui adhuc propter morbum animæ naturalisque rationis alienationem inimici erant in Dei amicitiam reciperentur. Nam Jesus clare dicitur omnia pertulisse, ut eos qui peccassent peccatis liberaret et justos faceret [1].

XX. Postea Judæos inducit, qui seorsim causam afferant, cur Christi adventum futurum esse arbitrentur; seorsim etiam Christianos, qui de filii Dei in homines adventu disserant tanquam de re, quæ reipsa contigit. Quod utrumque, quam brevissime poterit, consideremus. Hæc igitur apud illum Judæi : « Cum omni vitiorum genere vita referta » sit, Deus mittat necesse est, qui malos afficiat suppliciis » et repurget omnia, ut primo diluvio factum est. » Quoniam autem dicuntur Christiani alia his addere, liquet et hæc ipsum dicere ab illis affirmari. Et quid absurdi est, vitiis terram inundantibus, venturum, qui mundum perpurget et cum unoquoque pro meritis agat ? Nec enim Deum de-

[1] Hebr. II, 15. Matth. IX, 13.

ceat late serpentem nequitiam rerum renovatione non sistere. Ipsi etiam Græci norunt terram igne aut diluvio certis quibusdam temporum conversionibus purgari. Dicit enim alicubi Plato : « Quando autem Dii terram aquis purgantes » inducunt diluvium, tunc incolæ montium, etc. » An hæc cum a Græcis dicuntur, pondus et auctoritatem habent ; cum autem eadem astruimus quæ laudant Græci, hoc ipso viles cunt et nullius sunt pretii hæc placita? Tamen quibus cordi est scripta omnia ordine et accurate ponderare, ii non modo antiquitatem eorum qui hæc scripserunt, ostendere conabuntur, sed etiam quam gravia illa sint et quam apte inter se cohæreant.

XXI. Cæterum nescio qua causa turris eversionem judicet esse similem diluvio, quo terram Judæi et Christiani purgatam affirmant[1]. Ut enim nihil occulti indicet narrata in Genesi turris illius historia, et, ut ipse existimat, perspicua sit; non ita tamen evidens est id ad purgandam terram accidisse[2] : nisi forte ad terræ purgationem usui fuisse putet linguarum confusionem ; de qua doctus quispiam convenientius aget, cum sibi proponet ostendere et quid sibi velit hæc historia obvio sensu accepta, et ad quid arcanius referri debeat. Quoniam vero Celsus credit ex depravata filiorum Aloëi historia sumpsisse Moysen, quæ de turri et linguarum confusione memoravit, dicendum nullam quidem ab ullo ante Homerum factam fuisse de filiis Aloëi mentionem; at turris historiam fuisse a Moyse conscriptam, quem non solum Homero, sed etiam litterarum Græcarum inventione antiquiorem esse mihi persuasum est. Uter igitur alterius scripta depravavit? Scriptor ne Aloïdarum fabulæ historiam turris? An is qui de turri et linguarum confusione scripsit, Aloïdarum fabulam? At nemo æquus non agnoscit Moysen esse Homero antiquiorem. Sic et quæ de Sodomis

[1] Genes. II, 1. — [2] Ibid. 9.

et Gomorrhis propter peccata igne consumptis Moyses in Genesi narrat, ea cum historia Phaethontis confert Celsus; quæ omnia ex eodem errore fluunt, scilicet ex inobservata Moysis antiquitate. Videntur enim Phaethonteæ historiæ scriptores etiam Homero recentiores esse, qui et ipse Moyse multo est recentior. Non igitur negamus igne purgandi vi prædito mundum absumptum iri, ut aboleantur vitia et hæc renovetur universitas : id e contrario nos e sacris Prophetarum libris didicisse profitemur. Nam cum, ut ante dictum est, Prophetæ de rebus futuris vaticinati, de præteritis vera dixisse comprobentur, sicque argumentum dedisse habitantis in se divini Spiritus; perspicuum est illis, de rebus etiam futuris, adjungendam esse fidem, imo divino Spiritui qui in ipsis fuit.

XXII. « Christiani, pergit Celsus, allatis a Judæis rationibus quasdam addunt, aiuntque Dei Filium propter Judæorum peccata missum jam fuisse, et Judæos, inflictis Jesu suppliciis porrectoque fele, Dei iram in se derivasse. » Quod Christiani dicunt, id mendacii arguat qui voluerit, si antequam unum lapsum esset sæculum, ex quo Jesus hæc ab illis passus fuerat, tota Judæorum gens non expulsa sedibus fuit. Arbitror enim duobus et quadraginta post annis, quam actus est in crucem Jesus, dirutam esse Hierosolymam. Nec unquam auditum est, ex quo Judæi esse cœperunt, eos tanto temporis spatio suæ religionis cultu dejectos fortioribus serviisse. Si quando propter sua peccata visi sunt relinqui, visitati sunt tamen, et ad propria reversi nemine prohibente suis sacris operati sunt. Ex omnibus igitur argumentis, quæ divinum quid in Jesu sacrumque fuisse demonstrant, unum est et istud, Judæos propter illum in tot ac tantis calamitatibus tamdiu versatos fuisse. Quin etiam fidenter dixerimus non fore ut in pristinum statum redeant. Scelus enim omnium atrocissimum fuit Salvatorem generis

humani per insidias opprimere, et in ea quidem urbe, ubi sacra Deo faciebant, quæ magnorum erant mysteriorum symbola. Oportuit igitur urbem illam, ubi hæc Jesus perpessus fuerat, deleri funditus, Judaïcam gentem dissipari, et alios ad Dei beatitudinem vocari. Atque hi Christiani sunt, ad quos de germano puroque Dei cultu doctrina pervenit, quique leges acceperunt novas et Reipublicæ ubique terrarum vigenti et constitutæ accomodatus : cum contra priores impositæ uni genti, quam patrii reges iisdem ac ipsa moribus gubernabant, nunc ab omnibus observari non possint.

XXIII. Postea Celsus pro more suo Judæos et Christianos deridens, utrosque comparat « aut vespertilionum agmini, » aut formicis e nido prorepentibus, aut ranis circum palu» dem considentibus, aut lumbricis in aliquo cœni angulo » congregatis et inter se litigantibus quinam illorum magis » peccaverint, dicentibusque : Nos sumus, quibus omnia » Deus præmonstrat et prædicit : nobis solis, relicto toto » mundo cœlorumque cursu et neglecta tota qua late patet » terra, providet suamque curam impendit : ad nos solos » mittit præcones, nec mittere desinit, sollicitus quomodo » æternum illi conjungamur. » In ejus fictione similes sumus vermiculis qui dicerent : « Deus quidem est, sed proxi» mum illi locum occupamus. Ille nos sibi omnino similes » fecit. Subdita nobis omnia sunt, terra, aqua, aër, sidera : » propter nos omnia, omnia nobis parere justa sunt. » Pergunt apud illum vermiculi, nos videlicet : « Quandoquidem » sunt inter nos qui se peccatis contaminant, Deus veniet » aut mittet filium, ut flammis addicat impios, et cæteri » cum ipso æterna vita fruamur. *Addit his omnibus* : magis » hæc ferenda esse, cum inter vermiculos et ranas, quam » cum Judæos inter et Christianos disputantur. »

XXIV. Ut hæc refellam, eos interrogo qui ejusmodi criminationes probant : an omnes homines existimatis propter

Dei præcellentiam esse aut vespertilionum agmen, aut formicas, aut lumbricos, aut ranas? An cæteros quidem in illa similitudine non comprehensos, homines esse permittitis, eo quod ratione et legibus utantur; Christianos vero et Judæos propter dogmata quæ vobis non arrident, contemnitis et cum illis animantibus comparatis? Utrumvis mihi sciscitanti respondeatis, non deerit quod reponam, et ostendere conabor hæc, sive de omnibus hominibus, sive de nobis, injuria dici. Ponamus primum vos dicere, omnes homines præ Deo similes esse vilibus his animantibus, quia eorum parvitas ad Dei excellentiam comparari nequeat. Quam vero parvitatem intelligitis? Respondete, o boni! Si corporum dicitis; scitote majus et minus, si veram exequi volumus rationem, ex corpore æstimanda non esse. Alioqui Gryphes et Elephantes nobis hominibus præstantiores essent, utpote proceriores, valentiores, vivaciores. At nemo recte sentiens dixerit hæc animalia rationis expertia pluris esse facienda propter corpus, quam quæ ratione prædita sunt. Hac enim longe præstat quod ejus est particeps, omnibus eadem destitutis. Neque etiam id dicent egregiæ illæ et felices naturæ, quas vos *bonos Genios*, nos Dei Angelos appellare solemus, aut quælibet aliæ hominibus præstantiores: quippe in quibus perfecta et omni virtutum genere ornata ratio est.

XXV. At vero si parvitatem hominis non propter corpus despicamini, sed propter animam, quæ cæteris naturis ratione præditis et maxime sanctis propterea inferior est, quod eam vitia corrumpant et occupent; cur qui inter Christianos improbi, aut inter Judæos male vivunt, sunt potius vespertilionum agmen, aut formicæ, aut vermiculi, aut ranæ, quam qui ubivis gentium se vitiis dedunt? Hoc enim posito, quicumque suis habenas cupiditatibus laxaverit, hunc necesse erit vespertilionem, et vermiculum, et

ranam, et formicam præ cæteris hominibus haberi. Itaque etiamsi quis alter esset dicendi facultate Demosthenes, sed eadem improbitate iisdemque ac ille improbe factis notatus; etiam si quis alter esset Antiphon et ipse orator magni nominis qui in libris *de veritate* inscriptis, eodem fere titulo ac Celsi liber, sustulit e medio Providentiam: illi nihilominus vermiculi essent, qui se in cœni angulo, cœni inquam imperitiæ et ignorantiæ, volutarent. Verumtamen rationis compos natura, qualiscumque tandem illa sit, recte cum vermiculo comparari nunquam poterit: virtutis enim capax est, et impressa in mente virtutis forma non sinit cum vermiculis conferri eos, qui *potestate* virtutem habent, et insita illius semina, quæ nunquam extirpare possunt. Ex quibus omnibus efficitur non omnes generatim homines vermiculorum loco ducendos esse præ Deo. Etenim ratio suam a Verbo, quod est apud Deum, habens originem, non patitur animal ipsius particeps prorsus alienum a Deo existimari: hinc etiam consequens est malos e Christianis et Judæis, qui ut vere dicam nec Christiani sunt nec Judæi, non magis cum vermiculis in cœni angulo se volutantibus comparari posse, quam qui in cæteris gentibus mali sunt. Quod si rationis natura hujusmodi similitudinem admitti vetat, profecto ea non est humanæ naturæ ad virtutem comparatæ inferenda injuria, ut cum talibus animantibus conferatur, etiamsi propter ignorantiam peccet.

XXVI. Jam si Christiani et Judæi, propter dogmata quæ Celso non probantur et quæ ne unquam quidem videtur cognovisse, vermiculi sunt et formicæ; cæteri vero non item: age comparemus quæ a Christianis et Judæis norunt omnes teneri dogmata cum reliquorum hominum dogmatis. Hinc illis qui quosdam homines vermiculos esse et formicas admittunt, perspicuum fiet eos pro vermiculis, pro formicis et pro ranis habendos esse, qui sana de Deo perdita

sententia, vana pietatis imagine delusi aut animalia rationis expertia, aut simulacra, aut alias insignes hujus mundi res venerantur; quarum pulchritudine ad admirandum colendumque opificem adduci tantummodo debuissent; sed illos esse homines, et si quid est hominibus excellentius, qui rationem ducem secuti, a lapidibus et lignis, ab auro et argento majori in pretio habitis, a rebus hujus mundi quamlibet speciosis, ad omnium conditorem erigere se potuerunt; qui se totos illi commiserunt; qui, quod pro certo habeant illum solum omnibus posse sufficere, cogitationes omnium perspicere, omnium preces audire, preces ad illum dirigunt, omnia quasi ipso inspectante faciunt, et quasi audiente ipso cavent ne quidquam ipsis excidat, quod illi displicere possit. Hæc tanta pietas nec laboribus, nec mortis periculis, nec captiosis rationum conclusionibus debilitata, nihil-ne illam amplexis proderit, quominus deinceps cum vermiculis conferantur, etiamsi antea comparari potuerint? Quid? qui vehementissimam obscœnæ voluptatis libidinem enervantem atque emollientem animos cohibent ea causa, quod persuasum habent se Dei non posse familiaritatem consequi, nisi ad eum per temperantiam contenderint; ii vobis vermiculorum germani, cognationem cum formicis habere, similes esse ranis videntur? Quid? Justitia, splendida illa virtus quæ erga proximum jura societatis, æquitatem, benignitatem, humanitatem servat, non obstabit quin illa præditus in vespertiliones referatur? Contra qui se in flagitiosas libidines ingurgitant, quod plerique faciunt, qui nullo pudore ad obvias quasque vulgati corporis fœminas accedunt, qui docent hæc non esse flagitia, nonne illi sunt vermes in cœno volutati? præsertim si comparentur ad eos qui docti sunt non *tollere membra Christi* et corpus in quo Verbum habitat, ut *faciant membra meretricis*[1]; quique

[1] I Cor. VI, 15.

didicerunt corpus in quo natura est rationis particeps, universorum Deo consecratum, *Templum* esse *Dei*,[1] quem adorant, fierique Dei templum cum recte de Conditore sentitur; qui denique horrentes *Dei templum* illicita voluptate polluere, suæ religionis esse ducunt colere temperantiam.

XXVII. Prætereo cætera quæ apud homines vigent crimina, quorum fortasse non sunt immunes vel qui philosophiam præ se ferunt. Multi enim sunt quos genuinos discipulos philosophia non agnoscit. Taceo etiam multa ejusmodi crimina apud eos reperiri qui neque Judæi, neque Christiani sunt. Affirmo autem hæc aut apud Christianos non esse, si quid proprie sit Christianus consideraveris; aut, si inveniuntur, non certe inter eos qui ad cœtum conveniunt, qui precibus publicis intersunt, nec ab illis arcentur: nisi forte quis inter alios furtim irrepsisse deprehendatur. Non igitur vermiculi sumus cœtum facientes, nos qui contra Judæos e Scripturis quas credunt sacras pugnamus, et ostendimus, eum qui prædictus est advenisse, illosque propter sua maxima peccata desertos fuisse; nos autem qui suscepimus Verbum, optimas in Deo spes habere collocatas, nixas nostra in eum fide, et vitæ genere, quod nos ab omni nequitia vitioque puros ad ejus potest perducere familiaritatem. Nemo igitur eorum, qui se Judæos aut Christianos profitentur, simpliciter dixerit: Deus nostri causa maxime mundum omnem cœlorumque apparatum constituit: sed si quis, ut Jesus docuit[2], mundo corde est, mitis, pacificus, periculorum propter pietatem tolerans, is jure Deo confidere potest et dicere, si quidem prophetias intelligit: «Nobis qui credimus omnia Deus præmonstravit et prædixit.»

XXVIII. Quoniam vero Celsus Christianis, quos pro vermiculis habet, verba hæc attribuit: «Nobis solis, relicto

[1] I Cor. III, 16. — [2] Matth. V, 8.

»toto mundo cœlestique cursu, neglectaque tota hac quà »late patet terra, Deus providet et invigilat : ad nos mittit »præcones, nec mittere desinit, sollicitus quomodo æter- »num illi conjungamur : » dicendum hic ab illo nobis assignari quæ nunquam nobis in mentem venerunt. Legimus enim et novimus : « Deum diligere omnia quæ sunt, et ni- »hil odisse eorum quæ fecit ; nihil enim constituturum »fuisse quod odisset[1]. » Lectum nobis est et istud : « Parcis »autem omnibus, quoniam omnia tua sunt, qui amas ani- »mas. Incorruptibilis enim tuus est spiritus in omnibus; »ideoque eos qui exerrant partibus corripis, et de quibus »peccant, admones et corrigis. » Qui etiam diceremus « cœ- »lorum cursum totumque mundum a Deo relinqui, eum- »que, neglectis iis tantis terræ spatiis, providere nobis so- »lis atque consulere[2]? » nos qui in precibus scimus et dicendum et cogitandum esse, « misericordia Domini ple- »nam esse terram[3]; *et* misericordiam Domini *esse* super »omnem carnem[4]; *et bonum esse Deum*, qui solem suum »oriri facit super bonos et malos, et, pluit super justos et »injustos[5] : » qui et nos hortatur, siquidem ejus filii esse volumus[6], ut ejus exempla sequamur, docetque omnes homines quoad possumus, beneficiis complecti. Ipse enim dictus est « Salvator omnium hominum, maxime fidelium[7] : » et Christus ejus « propitiatio esse pro peccatis nostris, non »pro nostris autem solis, sed etiam pro totius mundi[8]. » Atque hæc quidem adversus ea quæ Celsus conscripsit. Quædam alia sibi propria Judæi nonnulli reponerent, quæ minime Christianis conveniunt : quippe quibus dicta sunt hæc : « Commendat charitatem suam Deus in nobis, quo- »niam cum adhuc peccatores essemus, Christus pro nobis

[1] Sap. xi, 25. — [2] Ibid. 27 ; xii, 1, 2. — [3] Psal. xxxii, 5. — [4] Eccli. xviii, 12. — [5] Matth. v, 45. — [6] Luc. vi, 35. — [7] 1 Tim. iv, 10. — [8] 1 Joan. ii, 2.

» mortuus est. Quanquam vix pro justo quis moritur[1]. Nam » pro bono forsitan quis audeat mori[2]. » Nunc autem Jesus, quem etiam ducto ex nostrarum scripturarum loquendi consuetudine vocabulo Christum Dei appellamus, advenisse pro omnibus ubicumque sint peccatoribus prædicatur, ut, posito peccato, seipsi Deo credant.

XXIX. Hæc autem : « Deus est, sed proximum illi lo- » cum occupamus, » fortasse Celsus audierit ex quibusdam eorum, quos vermes nominat. At quid idem facit ac illi qui, quod præceps quidam adolescens, trium dierum discipulus philosophi, et propterea in cæteros tanquam inferiores se et imperitos contumeliosus, quædam temere dixisset, continuo totam philosophicam sectam in crimen vocarent. Scimus enim multa esse homine præstantiora. Legimus : « Deus stetit in synagoga deorum[3] ; » et non illorum quidem deorum quos vulgus colit gentium : nam « omnes dii gen- » tium dæmonia[4]. » Et legimus Deum stantem « in synagoga » deorum, in medio deos dijudicare. » Scimus autem, « etsi » sunt qui dicantur dii sive in cœlo sive in terra (si quidem » sunt dii multi et domini multi), nobis tamen unum esse » Deum patrem, ex quo omnia, et nos in illum; et unum » Dominum Jesum Christum, per quem omnia, et nos per » ipsum[5]. » Nec nescii sumus Angelos ita esse supra homines, ut perfecti homines pares Angelis fiant. « In resurrec- » tione enim neque nubent neque nubentur, sed justi sunt » sicut Angeli in cœlo, æquales Angelis[6]. » Perspectum quoque nobis est ita esse ordinata omnia, ut alii sint qui vocantur *Throni*, alii *Dominationes*, alii *Potestates*, alii *Principatus*[7] : et nos quidem homines post eos longo intervallo relinqui, sed spem esse fore, ut bene vivendo faciendisque omnibus quæ ratio præcipit, pares istis omnibus

[1] Rom. v, 8. — [2] Ibid. 7. — [3] Psal. LXXXI, 1. — [4] Id. XCV, 5. — [5] I Cor. VIII, 5. — [6] Matth. XXII, 30. Luc. XX, 36. — [7] Coloss. I, 16

evadere mereamur. Denique quoniam « nondum apparuit » quid erimus, scimus quoniam cum apparuerit similes Deo » erimus, et videbimus eum sicuti est [1]. » Sin autem quispiam id quod ex quibusdam vel non intelligentibus, vel ex intelligentibus quidem, sed non prope sanam doctrinam assecutis audiit, dixerit : « Deus est omnium primus, nos » secundum ab illo occupamus locum ; » id equidem facile interpretarer, *Nos* accipiens pro iis qui ratione præditi sunt, aut potius, pro iis qui rationi virtutem adjunxere. Ex nobis enim eadem est in omnibus naturis beatis virtus; ita ut eadem hominis sit virtus, ac Dei. Unde nobis præceptum : « Estote perfecti, sicut pater vester cœlestis perfectus est [2]. » Male igitur cum verme, qui in luto innatat, bonus et justus comparatur, male pius cum formica, male justus cum rana. Nemo splendida veritatis luce perfusam habens animam cum vespertilione conferri nisi summa injuria potest.

XXX. Quod postea Celsus vermes inducit sic loquentes : « Nos Deus sibi omnino similes fecit, » ad id inductus mihi fuisse videtur male intellecto hoc Genesis loco : « Faciamus » hominem ad imaginem et similitudinem nostram [3]. » Sed si novisset quid intersit discriminis inter « fieri hominem » ad imaginem Dei, *et* fieri ad similitudinem ; » si advertisset in Scriptura Deum quidem dixisse : « Faciamus homi- » nem ad imaginem et similitudinem nostram [4], » sed tamen illum creasse « ad imaginem Dei, » non vero tunc « ad simi- » litudinem : » nobis hæc non adscriberet, « omnino similes » Deo sumus. » Neque etiam dicimus « astra nobis esse sub- » dita. » Nam justorum resurrectio, quæ quid sit sapientes intelligunt, soli et lunæ et astris comparatur ab Apostolo : « Alia, *inquit*, claritas solis, alia claritas lunæ, alia claritas » stellarum. Stella enim a stella differt in claritate, sic et

[1] I Joan. III, 2. — [2] Matth. V, 48. — [3] Gen. I, 26. — [4] Ibid.

» resurrectio mortuorum [1]. » De his eodem etiam modo jam olim Daniel vaticinatus fuerat [2]. Addit Celsus nos dicere : « Omnia nobis servire jussa sunt. » Fortasse neminem e nostris sapientibus talia dicere audivit : fortasse etiam nescivit nobis mandatum esse, ut omnium sit servus qui inter nos est major [3]. Deinde cum Græci dicunt :

Sol, nox, uterque serviunt mortalibus [4],

dictum laudant et commentariis illustrant. Idem nos sive non dicamus, sive aliis verbis dicamus, perinde est Celso, ut nobis intendat litem. Apud illum nos, quos vermiculos putat, sic loquebamur : « Quandoquidem sunt inter nos, » qui se peccatis contaminant, Deus veniet, aut mittet fi» lium, ut flammis addicat impios, et nos ranæ reliquæ cum » ipso æterna vita fruamur. » Vide ut scurra ille doctrinam de divino judicio, de suppliciis impiorum, de justorum præmiis, cavilletur, irrideat, exsibilet. Gravem Philosophum! Tandem concludit « magis hæc ferenda esse, si ver» mes inter et ranas, quam cum inter Judæos et Christianos » disputantur. » Sed nos illum non imitabimur, nec quidquam simile dicemus de Philosophis, qui rerum omnium naturam sibi exploratam esse jactitant, disseruntque inter se quomodo omnia condita fuerint, quomodo cœlum et terra facta sint, et omnia quæ continent, utrum animæ nec factæ a Deo nec creatæ, a Deo regantur et e corpore in corpus transmigrent; an insitæ simul corporibus immortales sint, aut mortales. Posset enim quis, nedum laudet aut probet propositum eorum qui investigandæ veritati vacant, et jocose ludere philosophos illos et maligne dicere eos esse vermes qui in hujus vitæ cœno suæ imbecillitatis immemores de rebus tam sublimibus pronuntiant, quas

[1] 1 Cor. xv, 41. — [2] Dan. xii, 3. — [3] Matth. xx, 27. — [4] Euripid. Phoeniss.

eas intelligerent; et contendunt, quasi res assecuti, quas nemo potest sine afflatu divinæ virtutis contemplari. « Nemo » enim novit quidquam hominis, nisi spiritus hominis qui » in ipso est; ita et quæ Dei sunt nemo cognovit nisi spiritus » Dei[1]. » Sed eo insaniæ non progressi sumus, ut præclaram horum virorum intelligentiam (utor hac voce cum vulgo) quæ, spretis rebus vulgaribus, in inquirenda veritate occupavit sese, vermiculorum aut similium animantium motibus conferamus. Quin imo sincere quibusdam Græcis Philosophis hoc testimonium damus, notum illis fuisse Deum, « Deus enim illis manifestavit : *tametsi* non » sicut Deum glorificaverunt, aut gratias egerunt : sed eva» nuerunt in cogitationibus suis, et dicentes se esse sapien» tes, stulti facti sunt, et mutaverunt gloriam incorruptibilis » Dei in similitudinem imaginis corruptibilis hominis, et » volucrum, et quadrupedum, et serpentium[2]. »

XXXI. Post hæc, ut confirmet Judæos et Christianos nihil ab animalibus quæ recensuit, discrepare, ait « Judæos » fuisse servos fugitivos, ex Ægypto egressos, nullis unquam » rebus gestis insignes, nullo in loco, nullo in numero ha» bitos. » At Judæos, neque servos fugitivos, neque Ægyptios fuisse, sed Hebræos qui in Ægyptum concesserant, jam antea diximus. Si autem illos nullo in loco, nullo in numero habitos fuisse inde probari putat, quod eorum historiæ non crebra admodum facta fuerit a scriptoribus Græcis mentio; refelletur. Nam si quis constitutam ab initio eorum Reipublicæ formam, legumque dispositionem inspexerit, inveniet is fuisse homines, qui in terra cœlestem vitam repræsentarent, qui non alium quam summum Deum cognoscerent, qui omnes imaginum artifices a se ablegarent. Nullus enim pictor, sculptor nullus in eorum civitate erat. Lex enim omnes harum artium professores exterminari jusserat : ut

[1] Cor. II, 11. — [2] Rom. I, 19, 21, 22, 23.

nulla esset fabricandorum simulacrorum occasio : quippe quæ simulacra hebetes et tardos homines in errorem trahunt, et oculos animæ a Deo declinatos in terram deprimunt. Erat igitur inter cæteras lex ista : « Ne peccetis, ne »faciatis vobis sculptam similitudinem, ullam imaginem, »similitudinem masculi vel fœminæ, similitudinem omnis »jumenti quæ sunt super terram, similitudinem omnis avis »volantis, quæ volat sub cœlo, similitudinem omnis rep»tilis, quod repit super terram, similitudinem omnis piscis »quæcumque sunt in aquis sub terra[1]. » Nimirum id lex agebat, ut in singularum rerum veritate hærerent, non alia contra veritatem fingerent quæ quod revera masculus aut fœmina, aut jumentum, aut avis, aut reptile, aut piscis erat, mentirentur. Hoc etiam apud illos illustre, magnificum : « Ne forte elevatis oculis ad cœlum, videas solem et »lunam et stellas et omnem cœli ornatum, et errore decep»tus adores ea et colas[2]. » Qualis erat totius gentis disciplina, apud quam effœminato ne in conspectum quidem prodire licebat[3] ! Admirandum et istud, meretrices, juvenilium libidinum irritamenta, illorum civitate fuisse prohibitas[4]. Judiciis præerant omnium justissimi[5], quippe integræ vitæ per longum tempus argumenta dederant. Hi quia probitate erant supra humanam, patria et usitata Judæis loquendi consuetudine dii appellabantur[6]. Videre erat totam gentem sapientiæ studio deditam. Audiendis legibus divinis destinati quidam dies erant, quæ vocabantur sabbata; aliique festi dies. Quid dicam de sacerdotum ordinibus et de ritibus sacrificiorum, quæ symbola innumera continebant harum rerum curiosis perspicua ?

XXXII. Quoniam vero nihil habet humana natura stabile nihilque firmum, oportuit ut paulatim corrupta a prima

[1] Deut. IV, 16 et seqq. — [2] Ibid. 19. — [3] Id. XXIII, 1. — [4] Ibid. 17. — [5] Exod. XVIII, 21, etc. Deut. I, 15. — [6] Psal. LXXXI, 1.

sua constitutione deficeret hæc Respublica. Illam ergo, quemadmodum et cætera quæ mutatione opus habent, providentia mutavit[2]: et pro Judæis ascivit ex omnibus undecumque hominibus fideles, quibus venerandam a Jesu præscriptam religionem traderet. Is Jesus non modo sapientia præditus, sed etiam Deitatis particeps, funditus evertit religionem terrestrium dæmonum, qui thuris fumo, cruore et nidore delectati, instar Titanum et Gigantum quos fabulæ celebrant, a Dei cognitione homines distrahebant: et securus insidiarum quas moliuntur maxime bonis, leges posuit quibus qui parebunt, felicitatem consequentur. Nec jam quidem opus est, ut victimis dæmones demulceant. Imo illos contemptui habent, freti auxilio, quo Dei Verbum oculos sursum ad Deum erigentibus subvenit. Et quia Dei voluntas erat, ut inter homines Jesu doctrina invalesceret, irriti fuerunt omnes dæmonum conatus: quanquam machinas adhibuerunt omnes, ut Christiani amplius non essent. Reges enim, senatus, principes, populos ipsos mali injustique ipsorum incœpti ignaros incenderunt in religionem Christianam eosque qui ad illam adhærescebant. Sed Verbum Dei vel impeditum fortius omnibus fuit; et quasi vires ex ipsis impedimentis accessissent, magis magisque progressum est et uberiorem animarum segetem messuit. Deus enim ita volebat. Atque hæc, tametsi a proposito avocarint, necessaria tamen duxi. Occursum enim volebam iis quæ Celsus Judæis objecit; « eos fuisse servos fugitivos ex » Ægypto egressos, » gentem illam Deo charam « nullis unquam fuisse rebus gestis insignem. » Jam ad istud, « nullo » in loco illos, nullo in numero fuisse habitos, *respondeo* » eos tanquam electum genus et regale sacerdotium[1] » recedentes a vulgi consuetudine, ne sui mores inde depravarentur, tutos divinæ potestatis præsidio fuisse, nec regna,

[1] Exod. xix, 6.

quod plerique hominum faciunt, sibi subjicere concupiscentes, nec ita derelictos ut propter suam paucitatem insidiis facile paterent, et eadem de causa penitus delerentur. Atque sic fuerunt, quandiu se dignos præstitere, quos Deus custodiret. Quando autem opus fuit ut gens tota in peccatum prolapsa calamitatibus ad Deum suum revocaretur, tunc modo ad brevius, modo ad longius tempus Dei patrocinio deserebatur : donec tandem sub Romanis rea facta maximi criminis, occiso Jesu, in totum derelicta est.

XXXIII. Deinde Celsus in primum Moysis librum *Genesis* inscriptum incursionem faciens : « Illi, *inquit*, aggressi » suam usque a primis impostoribus et erronibus repetere » originem, obscuras, ambiguas, tenebris obvolutas voces » in testimonium adducunt easque imperitis et rudibus in- » terpretantur; quamvis de hujusmodi re multis ante sæcu- » lis nulla fuerit controversia. » Hic mihi obscure omnino suam aperuisse mentem videtur. Opinor, data opera latebras quæsivit, quia viderit quam validis argumentis Judæorum ab illis primis parentibus origo fulciatur. Nec tamen ignarus videri voluit eorum quæ de Judæis eorumque origine dicuntur, quæque scitu digna sunt. Et sane manifestum est Judæos ortos esse a tribus illis patribus, Abraham, Isaac et Jacob : quorum nomina, si cum Dei nomine conjunguntur, tantam vim habent, ut non solum Judaïca gens in suis ad Deum precibus et in excantandis dæmoniis usurpet istud : « Deus Abraham, et Deus Isaac, et Deus Jacob; » sed etiam quotquot fere incantationibus et magicis artibus operantur. Sæpe enim in libris magicis invenitur hæc Dei appellatio et Dei nominis usurpatio, ut quæ arctam habeat cum illis hominibus necessitudinem contra dæmones. Arbitror igitur hæc, quæ Judæi et Christiani adhibent ad probandum Abraham, Isaac, et Jacob Judaïcæ gentis patres fuisse viros sanctitate insignes, Celso non fuisse incom-

perta : et quod illa non perspicue proposuit, causam fuisse vim eorum, quam frangere posse desperabat.

XXXIV. Nam omnes illos qui ista Dei appellatione utuntur, sic interrogare lubet. Dicite, o boni! quis ille est Abraham? quantus ille Isaac? qua virtute fuit Jacob ille, ut Dei nomen illorum adjunctum nominibus tanta miracula faciat? Unde didicistis aut discere potestis res gestas illorum hominum? Ecquis in se recepit historiam perscribere quæ aut illos viros arcana quædam efficiendi virtute præditos aperte repræsentat, aut magna saltem et admiranda suspicandi locum præbet intelligentibus? Cum igitur nemo vestrum nobis ostendere possit aut historiam sive Græcorum sive Barbarorum, aut, si deest historia, saltem quamvis aliam arcanam conscriptionem, ubi res illorum virorum gestæ consignatæ fuerint : nos vobis librum, cui titulus Genesis, exhibemus res illorum gestas et oracula illis a Deo edita continentem. Et quæremus an quod trium illorum Judaïcæ gentis Patriarcharum nomina usurpatis, certi experientia magnam esse hujusmodi invocationis virtutem, non id evidenter probet divinos illos fuisse viros? Hos tamen nonnisi a sacris Judæorum libris cognoscimus. Sæpe etiam contra dæmones aliasque noxias potestates in usu est ista formula : « Deus Israel, Deus Hebræorum, Deus qui Ægyptiorum » regem Ægyptiosque submersisti in mari rubro. » Atqui has historias et nominum interpretationem soli nobis tradiderunt Hebræi, qui patriis litteris patriaque lingua hæc omnia celebrant et explicant. Quomodo igitur « Judæi suum aggressi » genus recensere a primis illis hominibus » quos impostores et errones vocare Celso placuit, ausi sunt impudenter suam ad illos referre originem? Certe eorum nomina, cum sint Hebraïca, sacrique eorum libri Hebræorum lingua et litteris descripti argumento sunt, gentem istam ad homines illos pertinere. Atque etiamnum Judæorum nomina Hebraï-

cam linguam referunt; utpote quæ aut ex illorum libris deducuntur, aut certe ex illis rebus quæ significantur Hebraica voce.

XXXV. Nunc vide tu qui Celsi scriptum legis, an non eo spectent hæc ejus verba : « Aggressi illi suam usque a primis impostoribus et erronibus repetere originem, obscuras, ancipites; tenebris obvolutas voces in testimonium proferunt. » Occulta enim sunt, nec a multis noscuntur hæc nomina : nobis tamen non sunt ambiguæ significationis, quamvis usurpata ab iis qui a nostra religione alieni sunt. Sed a Celso nescio quomodo rejici possint, cum quid in illis ambiguum sit non ostendat : attamen si voluisset Judæorum ab Abraham ejusque nepotibus ortos se, ut putat, insolenter jactantium genealogiam candide impugnare, quæcumque huc pertinent in medium afferre debuit, et stabilita primum quæ sibi probabilior visa est sententia, postea aperte sibi veritatis viribus rationibusque eam confirmantibus errorem conterere. Sed neque Celsus, neque quisquam alius nominum quæ ad facienda prodigia adhibentur, naturam disserendo accurate explicare potest, nec evincere nihili ducendos illos esse homines, quorum vel sola nomina, non modo apud domesticos, sed et apud exteros magnam vim habent. Ejus etiam fuit ostendere, quomodo nos imperitis et tardis male interpretantes hæc nomina, auditores fallamus, ut ipse putat; ipse vero, qui se nec imperitum nec tardum esse jactitat, illorum nominum veram afferat interpretationem. Sed ei satis fuit de illis nominibus, a quibus suum Judæi ducunt genus, dicere « nullam multis ante sæculis fuisse de illis nominibus controversiam; nunc autem Judæos de eisdem adversus quosdam alios disputare. » Quinam vero illi sint alii, non indicat. Ostendat enim qui voluerit, quinam sint qui contra Judæos disputent, et ulla ratione vel probabili refellant Judæorum et Christianorum

de illis nominibus sententiam, aliosque proferant, qui de iisdem sapientissime et verissime disseruerint. Sed certi sumus id neminem facere posse : cum evidens sit hæc nomina ex lingua Hebraica fuisse deducta, quæ apud solos Judæos invenitur.

XXXVI. Postea Celsus, e profanis auctoribus illorum populorum proferens historiam qui de antiquitate contendebant, quales sunt Athenienses, Ægyptii, Arcades, Phryges, quique quosdam apud se e terra natos suis quisque argumentis pugnabant, ait[1] « Judæos in angulo alicubi Palæstinæ collectos, nullius eruditionis homines, ignaros hæc » jam olim ab Hesiodo innumerisque aliis viris divinitus afflatis fuisse decantata, finxisse incredibilia hæc et ignorantiæ plena : Deum suis manibus fabricasse quemdam hominem, inspirasse in eum, et ex ejus latere eduxisse mulierem, dedisse præcepta, his obstitisse serpentem, et Deum » a serpente fuisse superatum. Anilem fabulam hominum » impie Deum inducentium jam tum ab initio tam imbecillem, ut ne unum quidem hominem, quem fecerat, persuadere posset. » Sane per hæc doctissimus ille et eruditissimus Celsus, quo judice Judæi et Christiani in summa ignoratione versantur, plane significat quam exploratum sibi fuerit cujusque scriptoris Græci et Barbari tempus, qui putat Hesiodum aliosque innumeros divinitus ut vocat inspiratos esse Moyse ejusque scriptis antiquiores : Moyse, inquam, quem bello Trojano superiorem esse constat. Itaque non Judæi sunt, qui incredibilia et imperitissima de homine e terra nato confinxerunt; sed homines illi, ut Celsus vocat, divinitus afflati Hesiodus aliique innumerabiles, qui, cum non didicissent, ne audiissent quidem de gravissimis illis et multo vetustioribus historiis in Palæstina vulgatis, inepta de rebus priscis commenti sunt : cujusmodi est deorum

[1] Vide D. Guillon, tom. II, pag. 155 et seq.

genealogia, quibus et ortum et sexcenta alia tribuerunt. Quare laudandus Plato qui Homerum aliosque similium poëmatum auctores exterminavit e sua Republica tanquam juventutis corruptores. In quo palam fecit se pro divinitus afflatis non habuisse, qui hujusmodi carmina posteris reliquerant. Sed Epicureus ille Celsus (si tamen is est qui duos alios libros contra Christianos composuit) sanius de illis existimat, quam Plato : fortasse etiam dixit divinitus afflatos, quos minime afflatos sentiebat, ut nobis contradiceret.

XXXVII. Criminatur autem nos, quod dicamus « hominem Dei manibus fuisse fabricatum. » Tamen Geneseos liber nullum de Dei manibus verbum habet, sive ubi factus, sive ubi formatus homo narratur. Job et David hæc est locutio : « Manus tuæ fecerunt me et formaverunt me[1]. » Quid in animo habuerint qui sic locuti sunt, si explicare vellemus et ostendere quo differant *facere* et *formare*, et quid Dei *manus* significent, longus esset sermo. Has enim et similes divinarum Scripturarum voces qui non intelligunt, putant nos ascribere Deo formam humanæ similem. Quod si esset, alatum etiam Dei corpus esse cogitemus necesse est. Alas enim illi tribuunt Scripturæ, si littera urgeatur[2]. Sed ea nunc interpretari alienum esset a proposito. Illustrata nobis sunt data opera et pro viribus, in commentariis in Genesim. Nunc vide in sequentibus Celsi malignitatem. Narrant nostræ Scripturæ, ubi de formatione hominis agitur, Deum « inspirasse in faciem ejus spiraculum vitæ, et » factum fuisse hominem in animam viventem[3]. » Ille vero, ut hoc subsannet, « inspiravit in faciem ejus spiraculum, » (quod quo sensu dictum sit non capit) maligne scribit : « Finxerunt Deum suis manibus fabricasse hominem et in » eum inspirasse, » ut quis in hominem inspiratum fuisse existimans quemadmodum in utres inspiratur, rideat istud,

[1] Job. x, 8. Psal. cxviii, 73. — [2] Psal. xvi, 8, etc. — [3] Gen. ii, 7.

« Inspiravit in faciem ejus spiraculum vitæ. » Quod figurate dictum explicatione indiget, quæ probet hominem a Deo factum fuisse spiritus incorruptibilis participem; de quo dictum est : « Incorruptibilis autem tuus spiritus est in omnibus[1]. »

XXXVIII. Deinde instans in proposito criminandi quæ scripta sunt, cavillatur et istud : « Immisit Deus soporem » in Adam, et obdormivit, et tulit unam de costis ejus, et » replevit carnem pro ea. Et ædificavit costam quam tu» lerat de Adam, in mulierem[2], etc. » Nec verba profert ipsa, quæ legi nequeunt quin intelligatur id figurate dictum fuisse. Noluit enim videri scire hæc esse allegorice interpretanda : quamquam tamen in sequentibus dicit « eos, » qui inter Judæos et Christianos sunt verecundiores, cum » harum rerum pudeat, illas conari quodammodo allego» riis explicare. » Ad quem sic ego. An sensu allegorico accipienda est fabula, quam Hesiodus tuus, homo divinitus afflatus, commentus est de fœmina, quam Jupiter hominibus dedit ut malum et quo furtim ablatum ignem ulcisceretur : et quod de muliere ex costa hominis alto somno sopiti sumpta et a Deo ædificata memoratum est, id tibi videtur nihil reconditioris sensus habere? At cujus candoris est illa quidem non ridere ut nugas, sed admirari ut mysterium philosophicum obvelatum fabula; hoc autem nasute distringere, et nihili facere quasi ultra sensum obvium nihil occulti contineat? Quod si propter nuda verba, contemptui esse debet sensus remotior quem scriptor in animo habuit, vide an non benigniorem risus materiam præbeant hæc Hesiodi, hominis tamen, si tibi fides, divinitus afflati;

Hunc iratus sic allocutus est, qui nubes cogit Jupiter :
Fili Japeti, omnium versutissime,

[1] Sap. XII, 1. — [2] Gen. II, 21.

Gaudes quod ignem furatus meum animum deceperis.
Sed hoc tibi et futuris hominibus magno malo erit.
Nam ego pro igne dabo illis malum quo omnes
Oblectent animum, suum malum amplectentes.
Sic ait, et risit pater hominumque Deumque.
Vulcanum vero inclytum jussit quam celerrime
Terram aquæ miscere, et hominis vocem indere
Et robur, et faciem dare similem deabus immortalibus
Virginibus, pulchram, peramabilem. At Minervam
Jussit opera docere et ingeniose telam texere,
Auream vero Venerem circumfundere capiti gratiam
Et vehemens desiderium et ornandi corporis curam.
Tandem ut caninam impudentiam indat et fallaces mores
Mandat Mercurio Argi percussori.
Sic dixit: illi autem Jovi Saturnio paruerunt.
Statim inclytus Vulcanus puellam a terra format
Virgini verecundæ similem, Jovis mandatis obsequens.
Minerva pulchris oculis dea cingit illam et exornat.
Gratiæ deæ et spectabilis Suada
Collo monilia aurea imponunt.
Horæ pulchre comatæ vernis floribus coronant.
Minerva omnem ornatum capiti accommodat.
In illius pectore occisor Argi Mercurius
Mendacia, blandos sermones, dolososque mores
Condit, Jovis tonantis voluntate; et nomen illi
Imponit deorum præco, eamque appellavit
Pandoram, quia omnes domorum cœlestium incolæ
Suum illi quisque donum contulerant, industriis homini-
[bus exitio futurum.

Nec minus ridiculum quod subjungit de dolio.

Nam prius in terra vivebat genus hominum
Nullis malis afflictum, sine ullo difficili labore,
Morbisque molestis qui hominibus senectam afferunt.
Sed mulier cum ex dolio manibus magnum sustulisset
[operculum,

Dispersit, et in homines graves curas immisit.
Sola vero illic spes infracta in domo
Intus mansit, dolii sub labris, neque foras
Evolavit; injecerat enim prius dolio operculum.

Hæc quisquis allegoriis graviter exposuerit, sive scriptoris mentem assequatur, sive non; sic illum compellabimus: An solis Græcis licet suas res philosophicas velamine tegere? An Ægyptiis eadem venia dabitur aliisque Barbaris qui se veritatem mysteriis occultatam habere gloriantur; solos autem Judæos putas, ne exceptis quidem legislatore et scriptoribus, omnium hominum esse stupidissimos? Sola hæc gens, quæ tam nobilibus disciplinis docta est ad increatam Dei naturam assurgere, illum solum præ oculis habere, in illo solo suas spes omnes reponere; nihil a Deo virtutis acceperit?

XXXIX. Quoniam Celsus etiam serpentem comica dicacitate ridens ait illum « præceptis homini a Deo datis ad» versatum fuisse, » idque fabulam esse existimat « ad aniles » nugas » ablegandam, et consulto prætermittit paradisum quem in Edem ad orientem Deus plantasse memoratur, lignum etiam quod de humo produxit pulchum visu et ad vescendum suave, lignum vitæ in medio paradisi situm et lignum boni malique scientiam conferens, aliaque eodem loco narrata, quæ candidum lectorem possunt inducere, ut credat hæc omnia non indecore ad allegoriam referri: age, hæc conferamus cum iis quæ apud Platonem in Symposio de Cupidine dicta sunt, et assignata Socrati ut elegantissima omnium quæ ea de re alii in hoc Symposio dicunt. Sic est Platonis locus. « Cum nata est Venus, con» vivium concelebrarunt dii, in quo inter alios accumbebat » Porus Metidis filius. Post cœnam Penia, sciens paratas » ibi epulas, accessit mendicans, et ad fores assistebat. In» terim Porus nectare ebrius, nondum enim erat vinum, in-

» gressus est in hortum Jovis, ibique edormiebat crapulam.
» Tunc Peniæ in mentem venit, si ex Poro filium susciperet,
» id fore suæ inopiæ remedio. Itaque it cubitum propter il-
» lum, et Cupidinem concepit. Quod igitur die natali Ve-
» neris natus est Cupido, eam ob rem in comitatu est Ve-
» neris eique servit : et amat quod pulchrum est, quia
» pulchra est Venus. Quoniam ergo Pori filius est et Peniæ
» Cupido, hanc sortitus est indolem. Semper egens, mul-
» tum abest ut tenellus et pulcher sit, ut multi putant, sed
» aridus est, squalore obsitus, nudis pedibus, inops et la-
» ris et fundi, humi semper cubans, sine stratis, ad fores,
» in viis, sub dio. Matri natura semper similis, omnium in-
» diget. His autem refert patrem. Pulchris honestisque struit
» insidias, fortis, audax, laboris patientissimus, venator
» callidus, technarum perpetuus artifex, in agendo cautus,
» ingenio facilem ad omnia sibi viam parante, philosophus
» per totam vitam, præstigiator vafer, circulator, sophista.
» Neque immortalis, neque mortalis; sed eadem die modo
» viget vivitque, cum omnia ad voluntatem fluunt. Modo
» moritur, rursusque reviviscit propter patris naturam. Cæ-
» terum quod partum illi est, confestim elabitur, ita ut
» nec pauper unquam sit, nec dives : sapientiam autem in-
» ter et ignorantiam veluti medius est. » In hæc quicumque incíderint, si Celsi malitiam imitentur, quod a Christianis absit, ii hujusmodi fabulam irridebunt, et Platonem, magnum illum virum, risu excipient. Si autem hæc specie fabulosa, ut philosophos decet, inspicerent, et Platonis mentem possent deprehendere; non possent non mirari quanta solertia, specie fabulæ usus, nota sibi magna dogmata ob vulgus occultare potuerit, et eadem tamen, ut oportebat, declarare iis, qui scirent per fabulas aspicere auctoris de veritate consilium. Atque hanc Platonis fabulam attuli, propterea quod hortus Jovis, de quo ille, a

paradiso Dei, Penia a serpente, Porus insidiis a Penia appetitus ab homine insidiis serpentis circumvento non multum abludere videntur. Non omnino autem compertum, an hæc fortuito Platoni occurrerint, an, id quod existimant nonnulli, dum in Ægyptum peregrinaretur, inciderit in quosdam mysteriorum Judaïcorum curiosos, et quædam ab illis didicerit, ex quibus alia quidem retinuerit, alia vero figuris dissimulaverit: metu, ne Græcos offenderet, si integram servaret Judæorum philosophiam; qui cum propter diversas ab aliis leges, tum propter peculiarem Reipublicæ formam, apud multos male audiebant. Sed disserendi aut de Platonis fabula, aut de serpente, aut de paradiso Dei omnibusve quæ in illo accidisse narrantur, temporis præsentis non est. Hæc in commentariis in Genesim, quam potui diligentissime, explanavi.

XL. Quod autem ait, « a Moyse nefarie Deum induci » jam tum ab initio tam imbecillem, ut ne unum quidem » hominem, quem ipse formaverat, persuadere posset; » id perinde est ac si quis in Deum inveheretur, quod nequitia invaluerit, quam ne ab uno homine quidem amoliri ita potuerit, ut saltem unus aliquis homo natus inveniretur nulla prorsus malitia inquinatus. Sicut enim quibus Providentiæ causa cordi est, ii ab hujusmodi criminatione vindicant illam plurimis, et solidissimis argumentis; ita de Adamo ejusque peccato philosophabuntur quibus notum erit, Hebraïca voce *Adam* significari *hominem*, et in iis, quæ Moyses de Adamo dicere videtur, describi naturam humanam. Etenim « omnes, *ut Scriptura testatur*, in Adam moriun» tur, *et condemnati sunt* in similitudine prævaricationis » Adæ[1]: » ita ut divina Scriptura non tam de uno quodam homine, quam de universo genere loquatur. Nam videre est in serie eorum quæ tanquam de uno dicuntur, male-

[1] I Cor. xv, 22. Rom. v, 15.

dictionem[1] Adamo inflictam omnium esse communem; sicut quæ mulieri, ad omnem mulierem pertinere. Item quod homo et mulier e paradiso ejecti sunt, induti tunicas pelliceas quas illis propter ipsorum peccatum Deus fecerat, id mysterium quoddam continet multo præstantius, quam quod Plato tradit de anima evulsis alis huc cadente, donec aliquid solidum nanciscatur ubi consistat.

XLI. Sequuntur apud Celsum hæc : « Deinde nobis obtrudunt diluvium quoddam, et ridiculam arcam ubi omnia inclusa fuerant, columbam et corniculam nuntiorum munere fungentes. Qua in re nihil agunt quam interpolare et depravare Deucalionis historiam. Neque enim putabant, opinor, hæc in lucem esse proditura, sed inepta illa figmenta pueris narrabant. » Et hic vide odium hominis philosopho indignum in antiquissimam Judæorum Scripturam. Nihil tamen habet quod contra diluvii historiam dicat; ne ea quidem affert quibus reprehendere poterat arcam et ejus mensuras : puta fieri non posse ut arca trecentos cubitos, ut vulgus accipit, longa, lata quinquaginta et alta triginta, continuisse dicatur quidquid animalium esset in terra, septem ex mundis paria, ex immundis vero duo; sed satis habet dicere *eam esse absurdam, ubi omnia inclusa erant.* Quid vero absurdi habet, quæ centum annis fabricata perhibetur, et quæ a trecentis longitudinis quinquagintaque latitudinis cubitis adducta sensim fuerat, donec triginta altitudinis cubiti desinerent in fastigium longum latumque unum cubitum? Quomodo non admiranda potius est illa structura maximæ urbi similis? Hic enim fit sermo de mensuris *quoad potestatem* : ita ut basis longa fuerit nonaginta millia cubitorum, lata autem bis mille et quingentos cubitos. Quam etiam admiratione dignum, illam ita firmiter compactam fuisse, ut tempestatibus diluvium adducentibus nihil læde-

[1] Gen. III, 17, 16, 23, 21.

retur? Neque enim pice aut alia simili materia, sed bitumine firmiter circumlita fuerat. An non admirandum et istud, introductum fuisse Dei providentia omnium animalium seminarium, ut eorum genus omne terra rursus haberet, Deumque ad id adhibuisse justissimum hominem, qui esset parens omnium qui post diluvium erant nascituri?

XLII. Carpit postea columbæ historiam, ut librum Geneseos legisse videatur; nec tamen quidquam excogitare potuit, quo fictam esse approbaret. Deinde, ut sui moris est ludo vertere nostras Scripturas, corvum in corniculam transformat. Tum putat a Moyse, qui hæc scripsit, adulteratam depravatamque fuisse Græcam Deucalionis historiam: si tamen harum rerum scriptorem fuisse Moysen existimat, et non potius plures alios. Hoc enim indicant hæc ejus verba: « Qua in re nihil agunt, quam depravare et interpolare Deucalionis historiam; » et ista: « Neque enim putabant, opinor, hæc in lucem esse proditura. » Sed quomodo non putabant ea in lucem proditura, qui suas scripturas universæ genti dabant, et qui prædicebant fore, ut eadem illa religio gentibus omnibus annuntiaretur? Et istud Jesu ad Judæos: « Auferetur a vobis regnum Dei et dabitur genti facienti fructus ejus[1]; » quid aliud significat quam Judaïcas Scripturas, quæ regni Dei mysteria continebant, per ipsum divina potestate in lucem prodituras? Nimirum cum a Græcis confictam deorum genealogiam duodecimque deorum legunt historias, iis per allegorias conciliant reverentiam; cum vero res nostras irridere libet, fabulas esse aiunt quæ puerulis nulla arte narrantur.

XLIII. Cum nobis objicit « absurdam et intempestivam liberorum procreationem[2], » intelligit sine dubio Abraam et Saram, quamvis illos non nominet: cum autem *fratrum*

[1] Matth. xxi, 43. — [2] Gen. xxi, 22.

insidias[1]; respicit aut ad Caïn insidias Abelo molientem, aut ad Jacob insidiantem Esavo : cum *patris tristitiam*[2]; indicat fortasse tristitiam Isaaci de Jacob peregrinatione, fortasse etiam tristitiam Jacobi significat, propter Joseph in Ægypto venditum : cum *matrum dolos*[3]; Rebeccam opinor notari curantem, ut Isaaci benedictiones non in Esau[4], sed in Jacob cadant[5]. Attamen si dicamus Deum in iis omnibus suam interposuisse operam, quid absurdi facimus? cum nobis pro certo sit illius ab iis nunquam discedere divinitatem, qui illi honesta vita constanter adhærescunt. Subsannat etiam « divitias a Jacob apud Laban comparatas[6] : » ignarus quo spectet istud : « Erant oves Laban ignobiles, Jacobi » autem nobiles : » additque « Deum suis dedisse filiis asel» los, oves et camelos. » Sed non videbat « hæc omnia in » figura contigisse illis; scripta autem esse propter nos, in » quos fines sæculorum devenerunt[7]. » Propter nos, inquam, apud quos varii mores, nobiles facti, a Verbo Dei reguntur, et dantur in possessionem ei qui figurate vocatur Jacob. Nam quæ de Laban et Jacob scripta sunt, significabant eos qui sunt e gentibus fidem in Christum amplexi.

XLIV. At Celsus a mente scripturarum longe remotus ait : « Deum puteos etiam justis dedisse[8]. » Nec enim observabit justos non comparare sibi foveas, sed fodere puteos et alte in terra quærere poculentarum aquarum scaturiginem; quippe qui figurate accipiunt præceptum hoc : « Bibe » aquas ex vasis tuis, et e puteorum tuorum fonte; ne super» effundantur aquæ e fonte tuo, sed aquæ tuæ in tuas pla» teas deriventur. Habeto eas solus, et nemo alienus sit » particeps tui[9]. » Sæpe veris historiis scriptura utitur, ut res majoris momenti altiorisque consilii significet. Hujusmodi

[1] Gen. IV, 8. — [2] Id. XXVII, 41. — [3] Id. XXVIII, 2. — [4] Id. XXXVII, 34. — [5] Id. XXVII, 6. — [6] Id. XXX, 43. — [7] I Cor. X, 11. — [8] Gen. XXVI, 15. — [9] Prov. V, 15.

sunt quæ de puteis, de conjugiis, de variis justorum uxoribus memorantur; quæ omnia opportunius explicaverit, qui commentarios in illa componet. Puteos autem a justis fuisse elaboratos [1], ut in Genesi scriptum est, indicio sunt putei illi admirabiles, qui apud Ascalonem ostenduntur, quique ob insolitam diversamque a reliquis puteis formam memoria digni sunt. Quod ad uxores legitimas et ancillas attinet, id quoque sensu tropologico esse accipiendum, non inventum nostrum est, sed id docuere sapientes qui ante nos fuerunt. Horum unus auditorem erigens ad tropologias sic loquitur : « Dicite mihi vos qui legem legitis, legem non » intelligitis? Scriptum est enim, quoniam Abraham duos » filios habuit, unum de ancilla et unum de libera : sed qui » de ancilla secundum carnem natus est : qui autem de li- » bera, per repromissionem : quæ sunt per allegoriam dicta: » hæc enim sunt duo testamenta. Unum quidem a monte » Sina, in servitutem generans; quæ est Agar [2]. » Et paulo post : « Illa autem quæ sursum est Jerusalem, libera est, » quæ est mater nostra [3]. » Et quisquis voluerit in manus sumere ad Galatas epistolam, sciet qua ratione per allegoriam explicanda sint quæ de legitimis uxoribus et ancillis narrant Scripturæ, quæ quod corporeum esse videtur in actionibus eorum qui hæc fecerunt, id nolunt nos imitari; sed quod spiritale est, ut loqui amant Jesu Apostoli.

XLV. Jam Celsus, cum illam auctorum divinæ Scripturæ sinceritatem, qua ne inhonesta quidem dissimulant, probare debuisset et eadem induci ad credendum cætera et prodigiosiora non fuisse conficta, contrarium facit, et quod de Lot ejusque filiabus refertur, nec litterali nec spiritali sensu investigato, illud « Thiesteis facinoribus immanius esse [4] » pronuntiat. At vero nihil necesse est nunc dicere, quid hæc historia sensu tropologico accepta doceat; ut nec quid So-

[1] Gen. xxvi, 15. — [2] Galat. iv, 21. — [3] Ibid. 26. — [4] Gen xix, 33.

doma, aut quid sermo Angelorum ad eum qui inde servatus est, dicentium : « Noli respicere post tergum, nec stes »in omni circa regione; sed in monte salvum te fac, ne et »tu simul pereas[1], » nec quid Lot, nec quid uxor ejus in columnam salis conversa eo quod post se respexerat : nec quid ejus filiæ inebriantes patrem, ut ex illo matres fierent. Attamen quæ magis in hac historia videntur ostendere paucis emolliamus. Ipsi Græci quæsierunt quæ bonorum, et malorum, et indifferentium natura sit : et qui eorum melius rem assecuti sunt, bona et mala docuerunt sita esse in solo voluntatis proposito; id autem esse proprie indifferens quod electum non est a voluntate, et quo prout voluntas utitur bene aut male, laude aut vituperio digna est. Jam vero ubi de indifferentibus agunt, inter ea recensent cum filia concubitum, quamvis id in constitutis civitatibus fieri non oporteat. Atque ut ostendant illud esse indifferens, ponunt sapientem solum, toto humano genere extincto, cum sola sua filia relictum esse superstitem, et quærunt liceretne sapienti cum filia concumbere, ut ne totum hominum genus periret. An hæc recte disserentur a Græcis et a spectabili apud ipsos Stoïcorum secta comprobabuntur; et puellæ, quæ de mundi conflagratione audierant nec tamen plene intellexerant, quæ flammis urbem suam et agros assumptos videbant, quæ in se solis et patre relictum esse putabant generis humani seminarium, si hac opinione permotæ mundi sarcire ruinas voluerint, pejores erunt illo Sapiente, qui, ut Stoïci ponunt, pereunte mundo posset nullo crimine cum sua filia liberis operam dare? Scio nonnullos fuisse quibus offendiculo esset istud filiarum Lot consilium, quique nefarium judicarent quod fecerunt, et ex illo incesto concubitu dicerent exortas fuisse duas execratas gentes Moabitarum et Ammonitarum. Et revera istud

[1] Gen. XIX, 17.

divina Scriptura nec aperte probat uspiam ut recte factum, nec ut male factum reprehendit et improbat. Sed utcunque se habet, tropologico sensu explicari, et aliquo modo excusari potest.

XLVI. Memorat etiam *odium*[1], Esaü opinor contra Jacob, Esaü illius, quem Scriptura ut malum hominem repræsentat. Deinde invehitur in Simeon et Levi, « quod vim » sorori suæ a filio regis Sichimorum illatam ulti fuerint[2], » nec tamen factum clare exponit; hinc transit ad *fratres vendentes*[3], filios Jacob indicans; *Frater venditus* sequitur, Joseph scilicet; et *pater deceptus* est Jacob, qui, cum filii versicolorem Josephi tunicam ostenderunt, nihil suspicatus mali fidem illis adjunxit et Josephum ut extinctum lamentatus est, qui tamen in Ægypto serviebat. Atque hic adverte quomodo Celsus odio, non veritatis studio omnes illas historias colligat. Si qua dat accusationi locum, hanc arripit; de ea vero ne verbum quidem facit quæ argumentum præberet insignis temperantiæ; qualis fuit Josephi, quem sua domina nec precibus nec minis adducere potuit, ut ipsius amori obsequeretur[4]. Sic enim multo majora, quam Bellerophon, fecisse videretur Joseph qui in carcere includi, quam castitatis leges violare maluit. Hinc est, quod cum posset se defendere, et adversus accusatricem causam suam agere, magno animo obmutuerit, Deoque se suaque commiserit.

XLVII. Postea Celsus meminit, sed perfunctorie et obscure admodum, somniorum præfecti pincernis et præfecti pistoribus et Pharaonis[5], eorumque somniorum explicationis, cujus occasione Joseph eductus est e carcere, ut secundam a Pharaone sedem apud Ægyptios occuparet[6]. Sed quid absurdi habebat in se hæc historia, ut inter accusationis capita recenseretur ab illo, qui licet suum librum in-

[1] Gen. XXVII, 41. — [2] Id. XXXIV, 25. — [3] Id. XXXVII, 28, 31 et seqq. — [4] Id. XXXIX, 8. — [5] Id. XL, 5. — [6] Id. XLI, 1, 5, 25, 40.

scripserit *sermonem verum*, nullum tamen in eo dogma exponit, sed id agit unum ut Christianos et Judæos redarguat? Addit « fratrem venditum, fratribus, qui ipsum vendiderant » et quos fames in Ægyptum ire cum asinis ad mercaturam » compulerat, benigne largitum fuisse[1] » quæ silentio præterit. Nec obliviscitur « renovatæ inter fratres notitiæ[2]; » sed quo consilio, aut quid absurdi in hac re videat, plane nescio. Nam ne Momus quidem, ut ita loquar, posset invenire quod merito morderet in hac historia, quæ etiam sine tropologiæ auxilio plurimum ad virtutem excitat. Memorat « Josephum e servitute, in quam venditus erat, in libertatem vindicatum, et cum pompa patris corpus ad sepulchrum reducentem[3]; » hincque sibi dari contumeliæ nobis aspergendæ locum arbitratus ait : « A quo, Josepho » scilicet, cum splendidum illud et divinum Judæorum genus in Ægypto propagatum fuisset et plurimum accrevisset, jussum est alicubi seorsum et in despectis locis inquilinorum jure vivere pascendis gregibus. » Sed quod hic ait : « Jussum esse in despectis locis greges pascere[4], » id suum sibi suggessit odium; cum non probet, quomodo Gesen Ægypti provincia despecta fuerit. Denique egressum illius populi ex Ægypto *fugam* appellat, silentio prætermittens quæ in libro Exodi narrantur de illo Hebræorum egressu ex Ægypto. Atque hæc in medium adduxi, ut ostenderem quæ nugator ille Celsus ad nos accusandos capita elegit, ea ne litterali quidem sensu videri digna quæ reprehendantur. Ac neque ipse indicat quid in his scripturarum nostrarum locis malum judicet.

XLVIII. Deinde quasi id agens, ut suum contra Judæorum et Christianorum doctrinam odium testatum faciat; « Qui inter Judæos, *inquit*, et Christianos sunt verecun» diores hæc omnia allegoriis explicant : *additque* eos ad al-

[1] Gen XLII, I, etc. — [2] Id. XLV, I. — [3] Id. L, 7. — [4] Id. XLVII, 6.

» legoriam confugere, quia talium rerum pudet. » At, dixerit aliquis, si fabulæ et figmenta ad occultum quid tegendum aut quovis alio consilio adhibita, propter sensum quem primum offerunt, digna dicenda sunt quorum pudeat, ecquæ sunt historiæ, de quibus hoc magis dictum oporteat, quam Græcorum? Ubi dii filii deos patres emasculant, et dii patres deos filios devorant; dea mater pro filio dat patri hominumque deumque lapidem; et pater filiæ vitium offert; uxor marito vincula injicit, conferentibus operam ipsius mariti fratre et filia. Et quid referam absurdas Græcorum de diis historias pudendas per sese, etiam cum allegoriis explicantur? Exemplo sit Chrysippus Solensis ille, qui Porticum multis eisque doctis operibus illustrasse creditur. Is gravis Philosophus tabulam in Samo positam interpretans in qua Juno obscœnæ Jovis lididini obsequens depicta fuerat, ait in suis libris Materiam in se recipere Dei seminales rationes, easque in se ad rerum omnium ornatum continere. Materiam enim in hac Samia tabula Juno significabat, Jupiter vero Deum. Hæc, et aliæ sexcentæ similes fabulæ in causa sunt, cur summum deum Jovis, solem Apollinis, lunam Dianæ nomine appellare nolimus. Sed puram in conditorem exercentes pietatem, præclaraque ejus opera laudantes, ne nomine quidem res divinas contaminamus. Qua in re Platonem sequimur, qui in Philebo voluptatem in deos negat esse referendam: « Mea enim hæc » est, *inquit*, o Protarche! erga nomina deorum reveren» tia. » Nos igitur adversus Dei præclarorumque ejus operum nomen eam adhibemus reverentiam, ut ne tropologicæ quidem interpretationis prætextu admittamus ullam fabulam, quæ juventutis corrumpere animos possit.

XLIX. Quod si legisset nostras æquo animo Scripturas, non dixisset utique *eas non posse allegoriam pati*. Neque enim ex historia ipsa, sed ex prophetiis in quibus historiæ nar-

rantur, cognoscere est quæ sint historiæ quæ eo fine scriptæ sunt ut allegoriis explicarentur : quod sapientissime provisum est, ut et simplici fidelium vulgo, et iis paucis convenirent qui res altius et prudenter scrutari vellent aut possent. Ac fortasse probabile quid Celsus dicere videretur, si Scripturas allegoriis interpretari inventum esset recens ab iis e Judæis et Christianis, quos Celsus modestiores vocat, excogitatum : cum autem id fecerint vel ipsi dogmatum parentes et scriptores; quid aliud cogitandum est, quam illa fuisse scripta sic, ut eorum præcipua mens in allegoriis contineatur? Atque ut palam fiat Celsum nostras calumniari Scripturas, cum eas ait pati non posse allegoriam, pauca e multis exempla seligam. Sic Paulus Jesu Apostolus : « In Lege scriptum est : Non alligabis os bovi trituranti. Numquid de bobus » cura est Deo? An propter nos utique hoc dicit? Nam propter nos scripta sunt, quoniam debet in spe qui arat, arare; » et qui triturat, in spe fructus percipiendi [1]. » Et alio in loco : « Scriptum est enim : Propter hoc relinquet homo patrem et » matrem, et adhærebit uxori suæ, et erunt duo in carne » una. Mysterium hoc magnum est, ego autem dico in » Christo et in Ecclesia [2]. » Et alibi : « Novimus autem quo» niam patres nostri omnes sub nube fuerunt, et omnes » mare transierunt, et omnes in Moyse baptizati sunt, in » nube et in mari [3]. » Deinde interpretans historias de manna et de aqua, quæ ex petra mirifice profluxisse scribitur : « Et » omnes, *inquit*, eamdem escam spiritalem manducaverunt, » et omnes eumdem potum spiritalem biberunt. Bibebant » enim de spiritali consequente eos petra : petra autem erat » Christus [4]. » Quin et Asaph memoraturus in libro psalmorum historias, quæ in Exodi et Numerorum libris narrantur, hac præfatione utitur, qua docet in eis quæstiones contineri quasi parabolis involutas : « Attendite, popule meus,

[1] 1 Cor. IX, 9. — [2] Ephes. V, 31. — [3] 1 Cor. X, 1. — [4] Ibid. 3.

» Legem meam, inclinate aurem vestram in verba oris mei : » aperiam in parabolis os meum, loquar propositiones ab » initio; quanta audivimus et cognovimus ea et patres nostri » annuntiaverunt nobis [1]. »

L. Præterea si nihil reconditi haberet lex Moysis, certe Propheta non diceret inter orandum : « Revela oculos meos, » et considerabo mirabilia de lege tua [2]. » Nunc autem sciebat quoddam ignorantiæ velamen prætendi cordibus eorum, qui legentes non intelligunt quid sub allegoriis lateat. Quod quidem velamen tollitur, gratia Dei, cum exaudit eum qui mente in se collecta omnia fecerit, quique longa exercitatione sensus ad bonum ex malo discernendum assuefecerit, et in precibus constantissime repetierit : « Revela oculos » meos, et considerabo mirabilia de lege tua. » Ecquis autem legens draconem in Ægypti fluvio viventem, et pisces sub squamis ejus latitantes [3], aut Ægypti montes excrementis Pharaonis oppletos [4], non statim movetur ad inquirendum quis ille sit, qui montes Ægyptios male olentibus stercoribus impleat, quinam sint illi montes Ægyptii, quinam Ægyptii fluvii, de quibus Pharao ille jactabundus dicit : « Mei sunt isti fluvii, et ego feci eos [5] : » quis etiam ille draco, quem par erit interpretari, ita ut fluviorum interpretationi respondeat : postremo quinam sint illi pisces, qui sub squamis ejus delitescunt? Sed quid opus est pluribus astruere, quæ nulla egent probatione, et de quibus dictum est : « Quis » sapiens et intelliget ista? intelligens et sciet hæc [6]? » Visum est tamen plura hoc loco dicere, quo demonstrarem quam non recte Celsus affirmaverit « eos, qui inter Judæos Christianosque modestiores sunt, ea omnia qualicumque modo conari allegoriis explicare, quædam autem esse quæ nullo modo allegoriam pati possunt, utpote quæ sunt ineptis-

[1] Psalm. LXXVII, 1. — [2] Id. CXVIII, 18. — [3] Ezech. XXIX, 3. — [4] Id. XXXII, 6. — [5] Id. XXIX, 3. — [6] Osea. XIV, 10.

» simæ fabulæ. » Ineptissima potius, imo prorsus impia quæ Græci fabulati sunt. Nostra enim etiam simpliciorum multitudini sunt accommodata; sed hujus captui se attemperare non curarunt Græcarum fabularum auctores. Unde non immerito e sua Republica Plato fabulas ejusmodi et poëmata exterminat.

LI. Audivisse quoque mihi videtur, scripta extare quæ Legem allegoriis exponunt. Sed illa non legit. Alioquin non dixisset, « quæ scriptæ sunt allegoriæ, eas esse fabulis ipsis » multo turpiores et absurdiores, ut quibus mira et incredi- » bili stultitia res inter se colligantur, quæ nullo prorsus » modo connecti possunt. » Suspicor illum ad Philonis scripta respexisse, aut etiam ad antiquiora, qualia sunt Aristobuli. Sed hæc volumina, quantum conjectura cognoscere est, minime vidit Celsus. Nam illa mihi videntur mentem Scripturarum ut plurimum ita assequi, ut vel Græcis Philosophis admirationi esse possint. Ibi enim non solum in dictione, sed etiam in sententiis et dogmatis videtur delectus et diligentia, et præclarus eorum Scripturæ locorum usus, quæ Celsus pro fabulis habet. Sane ego novi Numenium Pythagoreum, virum in explicando Platone peritissimum et in Pythagoreis placitis versatissimum, in pluribus suorum scriptorum locis exposuisse Moysis et Prophetarum dicta, eaque ad allegorias retulisse nequaquam improbabiles : ut in libro qui inscribitur *Epops*, et in libris *de Numeris* et *de Loco*. Quin in tertio *de Bono* quamdam de Jesu, tacito nomine, historiam refert eamque allegoriis edisserit. Recte, an secus, hic non agitur. Meminit et historiæ de Moyse, Janne, et Jambre. Quod quidem gloriæ non ducimus; sed tamen ille magis quam Celsus aliique Græci laudandus, qui discendi studio Scripturas nostras investigare voluerit et iis motus fuerit, quasi rebus non stultis, sed quæ allegoriis teguntur.

LII. Sub hæc[1] Celsus e scriptis omnibus quæ hujusmodi explicationes allegoricas continent, et eleganter scripta sunt, eligit vilius quoddam, quod, ut nonnihil possit ad vulgi simplicioris fidem promovendam conferre, nihil tamen momenti ad persuadendos intelligentiores habet. Tum ait : « Qualis est illa quam legi, Papisci cujusdam et Jasonis contentio, non risu, sed miseratione potius digna et odio. » Hæc igitur confutare mihi non est propositum. Quippe » quorum absurditas omnibus perspicua est, præsertim si » quis a se impetrare possit ut libros ipsos audiat. Satius fuerit docere id quod natura docet ipsa, Deum videlicet nihil » mortale fecisse, ejus opera quotquot sunt esse immortalia, » ab his autem facta esse quæ mortalia sunt : animam Dei » esse opus, aliam esse corporis naturam; atque idcirco humanum corpus nihil a vespertilione, a verme, a rana differre. Illius enim et istorum eamdem esse materiam, idem » in his et illo esse corruptionis principium. » Vellem tamen ut quicumque ex Celso arroganter declamitante audit Papisci et Jasonis de Christo contentionem non risu, sed odio potius dignam esse, libellum hunc in manus sumeret et quæ in illo scribuntur legere sustineret; is, cum nihil in illo scripto inveniret odio dignum, Celsum utique damnaret. Neque etiam illi risum movebit, qui libero judicio illum evolverit. Ibi enim Christianus cum Judæo disserens demonstrat ex Judaicis scripturis vaticinia de Christo ad Jesum pertinere; quanquam strenue adversarius contradicat personamque Judaicam pulchre sustineat.

LIII. Cæterum nescio quomodo Celsus duo conjungens quæ mixturam non faciunt, nec sunt ejusmodi ut in humanam naturam simul convenire queant, libellum istum dicere potuerit odio esse et miseratione dignum. Nemo enim non fatebitur, dum quis miserationi est, eum odio non ha-

[1] Vide D. Guillon, tom. II, pag. 157 et seq.

beri, nec miserationi esse quemquam, dum odio habetur. Celsus vero ideo negat sibi propositum esse illa confutare, quod eorum absurditatem patere omnibus existimet, nullumque non videre, vel antequam rationibus refellantur, quam miseratione et odio digna sint. Hortamur tamen omnes, qui in hanc nostram adversus Celsi calumnias defensionem inciderint, ut scripturas nostras audire graventur, et ut, quantum poterunt, ex iis quæ scriptores narrant, colligant quod fuerit eorum propositum, quæ conscientia, qui animi status : animadvertent viros fuisse, qui quæ sibi persuaserant fervide defenderent, quosdam autem declarare se res gestas litteris consignare, quas suis oculis hauserant et compertas habebant, res mirificas dignasque quæ monumentis mandarentur ad lectorum futurorum utilitatem. Et sane nemo negare audeat fontem omnis utilitatis et principium esse summo Deo credere, in omnibus actibus eo spectare ut illi placeant, et ne cogitare quidem quidquam quod illi displicere possit, qui non sermonum modo et operum, sed etiam cogitationum futurus est judex. Ecquæ doctrina efficacius inducere homines potest ut vivant bene, quam hæc fides, vel hæc persuasio, supremum Deum omnia nostra intueri, dicta, facta, cogitata ? Monstret enim qui voluerit aliam viam, qua ad meliorem frugem revocentur non unus quispiam et alter, sed ingens multitudo : et alterius cum altera comparatione dijudicet, utra doctrina ad virtutem perducat.

LIV. Quoniam vero in Celsi verbis modo memoratis ubi quædam e Timæo transcripta sunt, hæc habentur : « Deum » nihil mortale fecisse, ejus opera quotquot sunt esse im» mortalia, ab his autem facta esse quæ mortalia sunt; ani» mam opus esse Dei, corporis vero aliam esse naturam, et » corpus hominis nihil a vespertilionis, aut vermis, aut ranæ » corpore discrepare, quippe utriusque eamdem esse mate-

» riam, idem in utroque corruptionis principium : » age et de his paulisper disseramus, ostendentes eum vel Epicuri asseclam esse se dissimulare, aut, quod aliquis dixerit, saniora dogmata amplexum esse, aut illum, quod alius dixerit, idem, atque alter Celsus Epicureus, nomen habere. Cum enim hæc proferre, et non solum nobis, sed etiam Cittiensis Zenonis sectæ non obscuri inter philosophos nominis contradicere sibi proposuisset, oportebat ut argumentis probaret animantium corpora Dei non esse opera, nec tam præclarum in illis condendis artificium fuisse a prima intelligentia profectum. De illis etiam tot et omnis generis stirpibus quæ ab incomprehensibili quæ ipsis inest natura gubernantur, et ad hominum non modicam utilitatem creatæ sunt, et de animantibus quæ hominibus ministrant, quacumque tandem alia ratione editæ fuerint, non solum pronuntiare debuit, sed præterea docere non inditas a perfecta quadam intelligentia fuisse materiæ tot varias qualitates. Item postquam corpora omnia a diis *inferioribus* fabricari Deumque solius animæ opificem esse fecit; an non consentaneum fuit, ut qui inter multos tanta opera partitus erat, is illud deorum discrimen solidis rationum momentis astrueret, et cur eorum alii, verbi gratia, hominum, alii jumentorum, alii ferarum corpora construant? Præterea cum videret deos, hos in draconibus, illos in aspidibus, quosdam in basilicis, alios in singulis stirpibus herbisque condendis occupatos, explanatum oportuit cur suum quisque munus sortitus fuisset. Accurata enim hujus quæstionis investigatione, aut retinuisset unum omnium opificem Deum qui ad certum quemdam finem usumque cuncta fecit; aut si non retinuisset, munivisse utique se adversus eos, qui ad rei *corporeæ* naturam nihil interesse contendunt, sit-ne corruptioni obnoxia; aut absurdum esse negant mundum ex dissimilibus partibus constantem ab uno fuisse factum

artifice, qui varias rerum species ad hujus universi commodum constituerit. Postremo si probaturus non fuit ea quæ docere pollicitus fuerat, omnino tacere de tanto dogmate debuit : nisi forte ipse qui nobis vitio vertit simplicem fidem, velit ut ipsi tantum affirmanti assentiamur : tametsi se non affirmaturum, sed docturum esse promiserit.

LV. Hoc aio : si sustinuisset, ut loquitur, scripta Moysis et Prophetarum legere, advertisset utique quid sit, cur cum cœlum, terra, firmamentum, luminaria, stellæ, cete grandia, et omnis anima reptilium quæ produxerant aquæ in species suas, et omne volatile secundum genus suum, et jumenta, et omne reptile terræ in genere suo, homo denique creata sunt, erga hæc omnia dictum fuerit : *Fecit Deus;* non idem autem erga cætera dictum fuerit : sed satis habuerit Scriptura in creatione lucis dicere : *Et facta est lux;* et cum congregatæ sunt aquæ omnes quæ sub cœlo sunt : *Factum est ita* : similique modo loquatur de iis quæ germinarunt terra, cum hæc protulit herbas semen suo generi conveniens afferentes, et ligna fructifera quæ habent in semetipsis sementem generis sui super terram. Quæsiisset insuper uni-ne an multis data fuerint præcepta, quibus Deum in condendis singulis hujus mundi partibus usum fuisse Scripturæ commemorant; nec tam facile in libros tanquam insulsos et nihil reconditi sensus habentes invectus fuisset, quos Moyses, imo, ut dicimus nos, divinus spiritus, qui in Moyse erat, et quo afflante vates factus est, conscripsit. Quippe qui multo magis cognovit

Quæ sint, quæ fuerint, quæ mox ventura trahantur,

quam divini illi, quibus hæc omnia explorata esse decantant Poëtæ.

LVI. Ad id quod Celsus addit, « animam Dei esse opus, » aliam esse corporis naturam, atque hac hominis corpus

» nihil a vespertilionis, aut a vermis aut a ranæ corpore esse » diversum; eamdem enim esse materiam, idem in utroque » corruptionis principium, » facile est respondere. Nam si propterea vespertilionis, vermis, ranæ et hominis corpora nihil a se invicem differunt, quia eadem est omnium illorum corporum materia, planum est eadem etiam fore corpora solis, lunæ, stellarum, cœli, et cujuscumque ex illis diis quos sub sensum cadere Græci docent. Eadem enim omnium corporum est materia. Hæc suapte natura qualitatum formarumque expers est, et haud scio a quonam illas accipiat, si verum est, quod Celsus pronuntiat, Dei opus non esse id, quod corrumpi potest. Posita enim ejus sententia, necesse erit, quidquid ex eadem materia factum est, id esse sua natura corruptibile. Nisi forte pressus hic Celsus a Platone animam e quodam vase prodire fingente resiliat et ad Aristotelem Peripateticosque confugiat, aientes æthera materiæ expertem, quintæ cujusdam esse naturæ a quatuor elementis diversæ. Verum huic sententiæ Platonici strenue et Stoïci adversantur. Eamdem et nos, quos nihili facit Celsus, repellemus, cum enarrare et confirmare rogabimur istud Prophetæ : « Cœli peribunt, tu autem permanes, et » omnes sicut vestimentum veterascent : et sicut opertorium » mutabis eos et mutabantur. Tu autem ipse es [1]. » Atque hæc satis adversus hoc Celsi effatum, « animam Dei esse » opus, aliam autem esse corporis naturam; » ex quo consequens est, utætherea natura nihil a vespertilione, verme, aut rana discrepet.

LVII. Jam vide, an, ut Christianorum accusatori ejusmodi dogmata statuenti fides habeatur, doctrina relinqui debeat, quæ docet corpora differre a se invicem, quod diversis intus et extra qualitatibus prædita sint [2]. Scimus enim nos corpora cœlestia esse et corpora terrestria, et aliam

[1] Psalm. CI, 27. — [2] I Cor. XV, 40 et seqq.

quidem esse cœlestium gloriam, aliam autem terrestrium; et ne cœlestium quidem eamdem esse; aliam enim esse solis, aliam stellarum, et inter stellas stellam stellæ gloria esse dissimilem. Quocirca in mortuorum resurrectione quam futuram confitemur, dicimus fore, ut corporum qualitates immutentur: quandoquidem seminata in corruptione, surgent in incorruptione; et seminata in ignobilitate, surgent in gloria; et seminata in infirmitate, surgent in virtute; et seminata corpora animalia, surgent spiritualia. Materiam autem, quascumque vult opifex, qualitates accipere, nobis qui providentiam admittimus, nullum dubium est: ita ut, volente Deo, modo alteram, alteram postea eamque præstantiorem materia habeat. Atque cum ex quo mundus est et quamdiu erit, certis quibusdam legibus mutationes corporum fiant, nec nisi post hujus mundi interitum, seu, ut nostræ loquuntur Scripturæ, consummationem nova lex inducenda sit; haud scio, an non mirum sit jam nunc anguem ex medulla spinæ hominis gigni, ut multi perhibent; ex bove apes; ex equo vespas; ex asino scarabæos; denique vermes ex plerisque animantibus. Sed Celsus hoc ipsum argumento esse existimat, nihil horum omnium auctorem Deum habere, censetque ex qualitatibus quibusdam nescio unde acceptis quasdam alias fieri sine ulla divina intelligentia, quæ illas mutet materiæ qualitates.

LVIII. Unum quid superest quod dicam adversus istud Celsi: « Animam esse Dei opus, corporis autem aliam na- » turam esse: » quod non solum nullo argumento profert, sed etiam ambigue. Neque enim declarat, anima-ne omnis opus Dei sit, an sola rationis particeps. Aio igitur, si omnis anima Dei sit opus, ab ipso conditas esse sine dubio et brutorum vilissimorum animas, ut ita corporum omnium alia natura sit atque animæ. Et vero ipse, cum in sequentibus ait « bruta animalia Deo quam nos acceptiora esse, et iis

» inesse puriorem Dei notionem, » idipsum confirmare videtur, brutarum animantium perinde ac hominum, imo magis quam hominum animam Dei esse opus. Id enim ex eo sequitur quod ait eas esse quam nos Deo acceptiores. Sin autem sola anima rationis particeps Dei sit opus : primum id non clare indicavit; deinde cum sine ulla distinctionis nota dixerit de anima, non omnem Dei esse opus, sed solam rationis participem, hinc sequitur nec omnis corporis naturam aliam esse. At vero si non omnis corporis alia natura est, sed singulæ animantes corpus habent animæ pro portione consentaneum, perspicuum est corpus illud, cujus anima Dei est opus, præstantius fore illo, cujus anima Dei opus non est. Atque sic falsum erit corpus hominis nihil a vespertilione, verme aut rana discrepare.

LIX. Et sane absurdum fuerit saxa saxis, ædificia ædificiis puriora haberi aut impuriora, prout aut ad honorem divinitatis construuntur, aut ad recipienda vilia impuraque corpora; corpora vero corporibus non præstare, quorum alia animæ ratione præditæ incolunt, alia ratione privatæ, alia virtutum studiosæ, alia vitiis inquinatissimæ. Certe hoc discrimen fecit, ut quidam ausi fuerint hominum virtute præcellentium corpora in deorum numerum referre tanquam bonæ animæ domicilia; projicere autem aut contumeliis afficere corpora eorum, qui vitiis dediti fuerant : non quod id quidem omnino recte factum sit : sed quod a sana quadam cogitatione originem habuerit. Num enim sapiens post mortem Anyti et Socratis æque sollicitus erit de utriusque corporis sepultura? An utrique par et simile monumentum aut sepulchrum construet? Atque hæc de isto Celsi dicto : *Quorum nihil opus Dei est* : ubi voce *quorum* intelligit corpus hominis, aut serpentium qui ex illo oriuntur; corpus bovis, aut apum quæ ex illo prodeunt; corpus equi, aut vesparum quæ ex eo nascuntur; et corpus asini,

aut scarabæorum qui inde exeunt. Quæ quidem in causa fuerunt, cur istud : « Anima quidem opus Dei est, alia » autem est corporis natura, » retractare necessarium judicaverim.

LX. Ait postea, « naturam illam prædictorum omnium » corporum communem et unam abire et redire ratis vicis- » situdinibus. » Ex iis quæ supra dixi, manifestum est non solum corporum quæ Celsus enumeravit, sed etiam cœlestium naturam esse communem. Quod si ita est, certe ex illo (an ex veritate nescio) natura illa omnium corporum una et eadem abit reditque ratis vicissitudinibus. Verum quidem est hanc eorum esse sententiam, qui mundum censent esse corruptibilem. Sed qui contrariam de mundo opinionem tuentur, ostendent ii naturam omnium corporum communem et unam, etiam non admisso quinto corpore, ratis vicissitudinibus abire et redire, atque sic mutatum permanere, quod perire videtur. Materia enim subjecta, pereunte qualitate, ipsa eadem permanet, ut asserunt ii, qui ipsam increatam esse volunt. Quod si probari possit ipsam non esse increatam, sed quemdam in usum factam esse, patet eamdem ejus non fore naturam, quod ad permansionem spectat, ac si increata poneretur. Verum hæc physicorum sunt : nobis vero Celsi calumnias refellere propositum est.

LXI. Addit « nihil eorum, quæ ex materia nascuntur, » esse immortale. » Ad quod ego : si nihil immortale est eorum, quæ ex materia nascuntur, aut immortalis est mundus hic totus, nec proinde ex materia natus, aut immortalis non est. Si immortalis, quod etiam iis placet qui solam animam Dei esse opus et ex quodam vase prodire existimant, ostendat Celsus illum non factum fuisse ex materia qualitatum experte, mundique immortalitatem consistere cum isto ipsius principio, nihil eorum immortale esse, quæ

nascuntur ex materia. Sin autem mundus quia ex materia factus est, non est immortalis; mortalis ille mundus eritne corruptioni obnoxius, an non? Si prius, ideo corruptioni obnoxius erit, quia Dei non est opus. At in illa mundi corruptione quid fiet anima, quæ Dei opus est? Sin alioversum *immortalis* notionem accipiens Celsus, dicat mundum immortalem esse quod revera etsi corruptibilis sit, non corrumpatur, quodque non intereat, tametsi interitum pati possit : erit igitur ex ipso res quæpiam mortalis simul et immortalis, cum in eam utrumque cadere queat. Res mortalis erit quæ non morietur, et quod natura non erit immortale, id tamen proprie immortale vocabitur, quia non morietur. Qua igitur significatione, qua distinctione dicet « nihil im- » mortale esse eorum, quæ ex materia fiunt ? » Atque ex his vides Celsi sententias accuratiori trutina non examinari, quin deprehendantur nihil habere cui contradici non possit. Sic tamen ille concludit : « De hac re satis hæc fuerint. » Plura sciet qui diutius audire et inquirere potuerit. » Videamus igitur nos quos ille pro stupidis habet, quid eum tantisper audiendo et inquirendo consecuti fuerimus.

LXII. Sequuntur apud illum paucula de natura malorum verba, quæ tamen sufficere putat, ut celebris illa multisque et elaboratis sermonibus pertractata atque in varias partes agitata quæstio nobis perspecta fiat : « Neque antea » fuerunt, *inquit*, neque nunc sunt, neque in posterum » pauciora pluráve in mundo futura sunt mala. Una est » enim hujus universi natura et eadem; eadem quoque sem- » per malorum generatio. » Et hæc ex Theæteto videtur explicatiora huc traduxisse. Ibi enim Plato Socratem facit dicentem : « Neque ut ex hominibus tollantur mala fieri » potest, neque ut apud deos hæreant. » Sed neque Platonem satis intellexisse videtur homo ille, qui veritatem hoc uno scripto complexum esse se gloriatur, libellumque con-

tra nos compositum *verum sermonem* inscripsit. Nam hæc Timæi verba, *quando dii terram aquis purgant*, planum faciunt, in terra sic aquis purgata pauciora mala esse, quam antequam purgaretur. Mala autem pauciora tunc esse dico, ut me sententiæ Platonis accommodem. Nam ex citato Theæteti loco sensisse videtur ille, mala ex hominibus omnino tolli non posse.

LXIII. Cæterum non video quomodo Celsus, qui, prout sonant hujus libelli verba, providentiam admittit, dicat neque plura neque pauciora esse mala, et semper quasi definito quodam numero esse. Sic enim tollitur pulcherrimum hoc dogma, nequitiam non esse definitam, seu mala suapte natura esse infinita. Imo ex hac sententia, neque fuisse, neque esse, neque futura esse pauciora plurave mala, consequens esse videtur, ut, quemadmodum providentia secundum incorruptibilis mundi defensores elementa retinet quasi paribus examinata ponderibus, nec sinit unum ex iis prævalere, ne mundus pereat; sic etiam quædam et malis quæ tantopere abundant providentia præsit, quæ impedit quominus crescat aut decrescat eorum numerus. Est et alia refellendæ Celsi de malis opinionis via quam nobis philosophi suppeditant. Hi enim illam de bonis et malis quæstionem versantes, historicis monumentis probarunt meretrices prætereuntium voluntati morigeratas esse, primum quidem extra urbes, et personatas; deinde extra urbes quidem mansisse, quia ingredi leges vetarent, sed larvis et pudore depositis; tandem crescente in dies depravatione, ausas esse in urbes ingredi. Hæc ait Chrysippus Tractatu de Bonis et Malis. Ubi etiam, id quod argumento est mala crescere et minui, videre licet quosdam fuisse olim, *ambiguos* vocabant, qui patiendo aut inferendo stupro pro accedentium libidine servirent; quos postea Ædiles exterminarunt. Sexcenta sunt mala quæ in vitam hominum profusa

induxit malitia, de quibus dici potest ea prius non fuisse. Atque etiam vetustissimæ historiæ, quamquam innumera narrant delinquentium scelera, silent de illis, qui se infandis voluptatibus ministros præbent.

LXIV. Quæ aliaque similia cum ita sint, nonne perridiculus est Celsus, cum negat pauciora unquam aut plura esse mala? Etsi enim una sit et eadem hujus universi natura, non continuo eadem semper est malorum generatio. Nam ut sit una cujusque hominis natura, non tamen eadem semper se ratione habent mens, ratio, actiones. Modo namque nondum rationis usum assecutus est, modo cum ratione malitia conjungitur, hæcque malitia modo major est, modo minor: aliquando virtuti studet, in eaque magis vel minus proficit; aliquando ad summam pervenit, sed contemplationibus modo pluribus, modo paucioribus. Id similiter et multo magis dicendum est de hujus universi natura, in quo, quamvis una ejus et eadem universim natura sit, non eadem tamen et similia semper accidunt. Neque enim semper fertilitas est, aut sterilitas, aut pluviæ, aut siccitas. Sic neque bonarum animarum semper bonus proventus est, neque malus: et vitiorum interdum plus est, interdum minus. Atque hoc sciant oportet qui omnia diligenter perscrutari volunt, mala non eadem esse semper, sive providentia terram quo statu est conservet, sive illam diluviis aut conflagratione expurget. Fortasse etiam non terram solum, sed etiam totum hunc mundum expurgat, cum invalescente malitia hoc remedio indiget.

LXV. Postea Celsus: « Quæ malorum origo sit, *inquit*, » non facile est homini Philosophiæ ignaro cognoscere. Sed » vulgo satis fuerit dicere, mala non esse a Deo, sed in ma» teria hærere, et in naturis mortalibus versari. At natura» rum mortalium conversionem sui similem esse ab initio ad » finem; et ex constituto conversionum ordine necessarium

» esse, ut præterita, præsentia et futura semper eadem sint. » Cum hic ait Celsus malorum originem non facile cognosci ab homine non philosopho, innuit Philosophum facile illius originis notitiam consequi posse; philosophiæ autem imperitum non facile quidem posse malorum originem investigare, sed posse tamen, licet magno labore. Ad quod ut respondeam, aio ne philosopho quidem facile esse malorum originem cognoscere. Fortasse etiam nullo modo potest, nisi Deo aspirante discat intelligatque et quid mala sint, et quomodo orta fuerint, et quonam modo tollenda sint. Et sane in malis est Dei ignoratio, et malorum pessimum nescire quis sit Dei colendi modus, quæ pietatis erga illum ratio. Atqui tamen Celsus non diffitebitur hæc ignota Philosophis fuisse; id enim planum facit vel philosophicarum sectarum diversitas. Jam vero ex nobis, qui nescit malum esse putare pietatem in plerarumque societatum legibus illæsam servari, is non potest malorum originem habere perspectam : nec illam assequi potest, quisquis ignoraverit quæ ad diabolum et angelos ejus pertinent, et quis esset ille antequam diabolus fieret; quomodo factus fuerit diabolus; quæ causa fuerit cur qui Angeli ejus vocantur, cum illo a Deo defecerint. Oportet præterea ad illam cognoscendam, ut sciatur dæmones, ut dæmones sunt, non esse Dei opus, sed tantum quatenus res sunt rationis compotes; et unde tales evaserint, ut eos voluntas dæmones constitueret. Si qua ergo quæstio inter homines opus habeat longa inquisitione, et scrutatu nobis sit difficilis, certe hæc est, quæ ad malorum originem spectat.

LXVI. Deinde Celsus[1], quasi quid arcanum de illa malorum origine dicere haberet, quod tacet ut nihil proferat nisi vulgi captui attemperatum : « Vulgo satis est dicere, » *inquit*, mala non esse a Deo, sed in materia hærere et in-

[1] Vide D. Guillon, tom. II, pag. 159 et seqq.

»ter mortalia versari.» Hoc verum quidem est, mala non esse a Deo. Jeremias enim noster declarat *ex ore Domini* non egressura nec mala nec bonum. Sed materiam naturarum mortalium propriam esse malorum causam, id vero negamus. Nam sua cuique voluntas causa ipsi est malitiæ, quæ malum est, ut et mala sunt actiones ad quas compellit : neque quidquam aliud, si accurate loqui volumus, malum existimandum est. Nec sum tamen nescius hanc quæstionem non nisi magna diligentia exquisitisque argumentis esse pertractandam : quæ argumenta is solus reperire potest, cujus Dei gratia mentem illustrat, quemque Deus dignum judicat hujus quæstionis cognitione.

LXVII. At nescio cur Celso contra nos scribenti visum fuerit expedire, si dogma arriperet, quod opus habet multa probatione saltem verisimili, ut, quoad ejus fieri potest, confirmetur : « Naturarum mortalium conversionem sui si-»milem esse ab initio ad finem, et ex constituto conversio-»num ordine necessarium esse, ut præterita, præsentia et »futura semper eadem sint.» Quod si ita habet, actum est de libero nostro arbitrio. Nam si ex constituto conversionum ordine necesse est eadem semper fuisse, esse, fore in rebus mortalibus, evidens est necesse fore, ut semper Socrates philosophiæ det operam; ut accusetur quod alienos deos inducat corrumpatque juventutem; ut Anytus et Melitus contra eum semper testimonium ferant, et Areopagitæ Judices ad sorbendam cicutam condemnent. Sic etiam ex constitutis conversionibus necesse erit, ut semper Phalaris tyrannidem exerceat; ut in ejus tauro semper damnati homines mugiant; ut Alexander Pheræus ejus semper crudelitatem æmuletur : quibuscum, si concedantur, nescio quomodo consistere possit liberum nostrum arbitrium, et laudari aut vituperari merito possimus. Rursus si, ut Celsus ponit, sui semper et ab initio ad finem similis sit naturarum

mortalium conversio; ergo necesse est ut ex constitutis conversionibus Moyses cum populo Judaïco semper ex Ægypto exeat; ut Jesus iterum huc veniat eadem facturus, quæ jam non semel, sed infinite post singulas quasque conversiones fecit; ut iidem Christiani sint in singulis conversionibus; ut Celsus eumdem librum, quem jam scripsit infinitis vicibus, iterum scribat.

LXVIII. Ac Celsus quidem dicit sola mortalia ex constitutis conversionibus necessario eadem fuisse, esse, et futura esse: sed Stoïcorum plerique non naturarum mortalium solum talem volunt esse conversionem, sed etiam immortalium, et suorum deorum. Nam post hujus universi conflagrationem, quæ jam infinities accidit et infinities accidet, eodem ordine a principio ad finem omnia fuerunt futuraque sunt. Quamquam Stoïci hujus opinionis absurditates aliquo modo emollire conantur. Quippe aiunt nescio quomodo redituros omnes statis conversionibus, qui similes omnino sint hominibus priorum conversionum: ita ut non Socrates rursus futurus sit, sed quispiam Socrati per omnia similis, isque ducturus uxorem sit Xantippæ plane similem, et accusandus sit ab hominibus qui Anytum et Melitum omni ex parte referant. Non intelligo tamen quomodo, cum idem semper maneat mundus, nec alter alteri sit omnino similis, quæ in mundo sunt reditura sint, non eadem, sed omnino similia. Sed et quæ dixit hic Celsus, et quæ Stoïci docent, commodior erit alias discutiendi occasio: quando de iis pluribus disserere nec præsentis temporis est, nec instituti.

LXIX. Post hæc Celsus: « Non homini data sunt quæ videntur. Omnia nascuntur, et pereunt hujus universitatis » causa, et ex aliis in alia mutantur eo quo dixi modo. » Supervacuum fuerit in iis refutandis immorari, cum ea jam ante pro viribus refutaverim. Responsum est ad istud, « neque pauciora neque plura futura esse bona malave in re-

» bus mortalibus. » Refelli etiam quod dixit, « non opus esse » Deo, ut sua opera denuo emendet. » Neque enim Deus, cum corrigit purgatque mundum diluvio aut conflagratione, id facit more artificis, cujus operi deesset quidpiam aut esset aliquid vitii; sed tunc malitiam coërcet ne latius grassetur. Quin et eam a Deo arbitror prorsus aboleri ratis quibusdam temporibus, et ad universitatis commodum. An vero, postquam ita extincta fuit, ratio sit cur reviviscat, necne, quæstio digna est quæ data opera alibi disceptetur. Vult igitur Deus novis semper correctionibus instaurare collapsa. Nam etsi, cum mundum conderet, nihil fecerit nisi pulcherrimum absolutissimumque, opus habuit tamen adhibere quædam remedia iis, quæ malitia laborabant, et toti universitati, quam illa corrumpit. Nec unquam neglexit Deus aut neglecturus est facere singulis quibusque temporibus, quod eum in mundo versabili mutabilique facere decet. Et sicut agricola pro diversis anni tempestatibus, diverse agros et ea quæ agri ferunt excolit; ita Deus, qui sæcula, ut loquar, tanquam annos regit et moderatur, facit in eorum singulis quidquid hujus universitatis bonum postulat : quod bonum ut solus perfecte cognoscit, ita solus perficere potest.

LXX. Quamdam etiam de malis Celsus orationem habuit his verbis : « Etiamsi quid tibi videatur malum, non- » dum ideo liquet malumne revera sit. Nescis enim an non » tibi, aut alteri, aut universitati prosit. » Hæc quidem modesti hominis est oratio. Attamen suspicatur mali naturam non esse omni ex parte molestam : cum fieri possit, ut quod in singulis malum habetur, id universitati conferat. Quare ne hinc aliquis occasionem arripiat obfirmandi se in malo, quasi malitia aut utilis esset aut utilis esse posset universitati; dicendum est, etiamsi Deus, illæso nostræ libertatis arbitrio, utatur improborum malitia ad ordinem universi-

tatis eosque illius utilitati accommodet, reos nihilominus esse qui malum perpetrant. Quatenus rei sunt, ordinantur quidem ad universitatis utilitatem, sed nemo est qui utilitatem illam detestari non debeat. Non aliter ac si quis quorumdam criminum reus propter hæc damnaretur in urbe ad opera publica quædam omnibus utilia, is diceretur quid facere quod toti urbi utilitatem afferret; ipse tamen videretur fungi abominando munere, in quo nemo vel mediocriter sapiens versari vellet. Hinc est quod Paulus Jesu Apostolus nos doceat utiles futuros esse universitati vel nequissimos, quamvis ipsimet sint inter abominandos relegandi; sed eos, qui virtuti student, maximas præbituros universitati utilitates, et idcirco in præclarissimo loco esse collocandos : «In magna domo, «inquit,» non solum sunt vasa » aurea et argentea, sed et lignea et fictilia : et quædam qui» dem in honorem, quædam autem in contumeliam. Si quis » ergo emundaverit se ab istis, erit vas in honorem, sancti» ficatum, et utile Domino, ad omne opus bonum para» tum [1]. » Atque hæc necessaria dictu visa sunt, adversus istud : « Etiamsi quid tibi videatur malum, nondum ideo li» quet malumne revera sit. Nescis enim an non tibi aut alii » prosit :» ut ne quis hinc ansam peccandi capiat, quasi peccato ipso futurus utilis universitati.

LXXI. Quoniam autem postea Celsus quædam scripturarum loca, quæ minime intellexit, deridet, idque ob eas causas, quia ibi Deo tribuuntur quasi humani affectus, dum verbis iracundis adversus impios utitur, et peccatoribus intentat minas, respondendum est, quemadmodum nos, cum pueros parvulos alloquimur, nostram dicendi vim non adhibemus, sed demittimus nos ad infirmum illorum captum, dicentes facientesque quod ad illos erudiendos emendandosque conducere videtur; ita Dei Verbum providisse, ut

[1] 2 Tim. II, 20.

Scripturæ audientium captui congruerent, et illarum excellentia in istorum utilitatem cederet. Atque de hac Scripturarum temperatione, in iis ubi de Deo mentio fit, scriptum est in Deuteronomio : « Tuos mores tulit Dominus Deus » tuus, ut homo solet mores ferre filii sui[1]. » Quod igitur Scriptura more hominum loquitur, ea re hominum utilitati consulit. Neque enim in rem vulgi fuisset, si quæ illi dicenda erant, Deus pro sua majestate dixisset. Sed cui cordi erit Scripturarum divinarum intelligentia, is inveniet ea, quæ ibi spiritualia vocantur, convenire iis quos spirituales appellant; et conferens sensum eorum, quæ infirmioribus dicuntur, cum eorum sensu quæ ad acutiores spectant, compertum habebit sæpe eodem in loco utrumque intelligentibus exhiberi.

LXXII. Igitur iram Dei nominamus quidem; sed eam illius affectum esse non dicimus. Est potius asperior quædam agendi ratio qua Deus ad erudiendos tantorum taliumque criminum reos homines utitur. Dei enim iram et furorem, ut loquimur, castigando erudire, idque Scripturarum esse mentem, ex eo patet quod in psalmo sexto legitur : « Do» mine, ne in furore tuo arguas me, neque in ira tua eru» dias me[2]. « Et apud Jeremiam : » Corripe nos Domine, ve» rumtamen in judicio, et non in furore, ne ad paucos nos » redigas[3]. » Jam si quis in secundo Regum legat Dei iram compulisse Davidem ad numerandum populum[4], idque comparet cum loco primi Paralipomenon[5], ubi diabolo idem ascribitur, facile perspiciet quo significato Dei ira memoretur : cujus iræ nos filios fuisse docet Paulus, cum ait : « Eramus » natura filii iræ, sicut et cæteri[6]. » Rursus iram non esse Dei affectum, sed eam in se quemque peccatis derivare, Paulus idem planum facit : « An divitias, *inquit*, bonitatis

[1] Deut. I, 31. — [2] Psal. VI, I. — [3] Jerem. X, 24. — [4] 2 Reg. XXIV, I. — [5] I Paralip. XXI, I. — [6] Ephes. II, 3.

» ejus, et patientiæ, et magnanimitatis contemnis; ignorans » quoniam benignitas Dei ad pœnitentiam te adduxit? Se» cundum autem duritiam tuam et impœnitens cor thesau» rizas tibi iram in die iræ et revelationis justi judicii Dei[1]. » Quomodo igitur sibi quisque posset thesaurizare iram in die iræ, si iræ nomine affectus intelligatur? Qui fieri potest ut iræ affectus erudiat? Neque etiam Scripturæ, quæ nos irasci vetant; quæ in sexto et tricesimo psalmo jubent « desinere » ab ira et derelinquere furorem[2]; » quæ apud Paulum præcipiunt « deponere hæc omnia, iram, indignationem, ma» litiam, blasphemiam, turpem sermonem[3], » Deo ipsi assignassent affectum, quo nos omnino vacuos esse volunt. Præterea iram Dei allegorico sensu accipiendam esse inde apparet, quod Scripturæ ipsi tribuant somnum : ex quo quasi eum excitans Propheta; « Exurge, *inquit*, quare obdor» mis Domine[4]? » Et alio in loco : « Et excitatus est tanquam » dormiens Dominus, tanquam potens crapulatus a vino[5]. » Si ergo somnus quid aliud significat, quam quod sensus obvius præ se fert, cur non idem feratur de ira judicium? Quod ad minas attinet, per eas denuntiantur improbis, quæ ipsis futura sunt : haud secus ac si minæ vocarentur hæc medici ægrum alloquentis verba : Secabo, uram, ni jussis meis obtemperes, nisi diætam hanc sequaris, nisi sic te geras. Nec igitur humanos affectus Deo affingimus, nec impias de illo opiniones habemus, nec ullo in errore versamur, cum res illas ex diversis Scripturarum locis inter se collatis interpretamur. Neque aliud qui apud nos docendi munere sapienter funguntur, proponunt sibi, quam ab auditoribus rudem simplicitatem amovere et indere intelligentiam, quoad fieri potest.

LXXIII. Quæ sequuntur, sunt etiam hominis qui quæ de

[1] Rom. II, 4. — [2] Psal. XXXVI, 8. — [3] Coloss. III, 8. — [4] Psal XLIII, 23. — [5] Id. LXXVII, 65.

ira Dei scripta sunt minime intellexit : « An non ridiculum » est, *inquit*, hominem Judæis iratum illos omnes a minimo » ad maximum interfecisse, igne urbes devastasse? ita non » resistere poterant; Dei autem, ut vocant, maximi iram, in- » dignationem, minas huc tandem recidisse, ut suum filium » mitteret, hicque talia pateretur? » At si Judæi, postquam tam crudeliter in Jesum sævire ausi sunt, funditus periere, et suas urbes amiserunt, hæc eos tantis pœnis affecit ira, quam sibi thesaurizaverant : Dei enim judicium in illos constitutum lingua Hebraïca ira appellatur. Sed quæ Dei maximi Filius perpessus est, ea perpessus est volens et humanæ salutis causa, ut supra pro viribus demonstravi. Addit postea : « Verum ut ne de solis Judæis, quod mihi pro- » positum non est, sed de universa natura, quod quidem pro- » misi, sit sermo : planius declarabo quæ jam dicta sunt. » Ecquem modestum, et infirmitatis humanæ scientem, et hæc legentem non offendat Celsus, qui qua suum librum inscripsit jactantia, eadem hic promittit se rationem de universa natura redditurum? Videamus ergo quænam illa sint quæ de universa natura dicere pollicetur et planius declarare.

LXXIV. Multis postea nos accusat, quod a Deo omnia propter hominem facta esse dicamus, et ex animalium historia multisque, quæ præbent, solertiæ signis probare vult nihilo magis propter homines, quam propter animantes rationis expertes facta esse omnia. In quo mihi videtur similis esse illis, qui odio abrepti in suis hostibus vituperant, quæ in ipsorum amicis laudantur. Quemadmodum enim isti odio obcæcati non vident in suos amicos recidere quæ contra hostes mala proferre existimant; similiter Celsus mente perturbatus non vidit se obtrectare Stoïcis, qui non male docent hominem et universim naturam rationis participem animalibus ratione privatis antecellere, et propter illam po-

tissimum omnia providentiam fecisse. Itaque animalia ratione prædita, utpote præcipua, tanquam parvuli sunt; ratione autem privata, membranæ fœtum involventis loco ducuntur. Ac mea quidem sic est ratio, quemadmodum in urbibus qui rebus venalibus foroque præfecti sunt, ii propter solos homines laborant, tametsi canes aliaque bruta animantia annonæ copia et ipsi fruantur; sic ratione præditis præcipue consulere providentiam, sed hinc factum esse, ut etiam brutæ animantes rebus in hominum usum paratis potiantur. Peccaret ille tamen, qui, quod canes rerum venalium copia fruantur, ideo diceret præfectos foro non magis hominibus quam canibus providisse : multo magis igitur Celsus, et qui eadem atque ille sentiunt, in Deum naturis ratione præditis providentem impii sunt, qui negant alimenta hominibus potius esse, quam stirpibus, arboribus, herbis, et spinis comparata.

LXXV. Nam primum putat « tonitrua, fulgura, pluvias » non esse Dei opera : » quo jam tum aperte epicurizat. Deinde : « Etsi daretur, *inquit*, hæc Dei opera esse, non » magis nobis hominibus alendis facta sunt, quam stirpibus, » arboribus, herbis et spinis. » Quæ quidem sunt veri Epicurei hæc omnia non Providentia, sed fortuito casu accidere confitentis. Illa enim si non magis in nostrum usum procurata sunt, quam stirpium, arborum, herbarum et spinarum; certe aut non a Providentia profecta sunt, quæ non nobis magis, quam stirpibus, arboribus, herbis, et spinis consulit. Utrumque autem manifeste impium est; et stultus essem, si adversarium nos talibus rationibus impietatis accusantem refellere conarer. Ex dictis enim evidens est, uter sit impietatis reus. Tum ille : « Etiamsi dixeris illa » (videlicet arbores, stirpes, herbas, et spinas) « hominibus » nata esse, cur dices ea magis hominibus nasci, quam ferissimis animantibus ratione privatis ? » Neget igitur palam

Celsus tantam illam rerum quæ e terra nascuntur diversitatem Dei esse opus, et tot qualitates fortuitæ atomorum concursioni tribuat, sicut et tot stirpium, arborum, et herbarum species, quæ sint inter se similes; neget ullam in iis quærendam esse artis solertiam, et illa originem acceptam referre intelligentiæ, quæ omnem admirationem superat. Sed nos soli Deo rerum illarum conditori addicti Christiani, gratias illi habemus, quod nobis et propter nos animalibus quæ nobis serviunt, tale domicilium adornaverit: « Ipse » producit fœnum jumentis et herbam servituti hominum, » ut educat panem de terra et vinum lætificet cor hominis: » ut exhilaret faciem in oleo, et panis cor hominis confir» met[1]. » Neque mirum est Deum etiam ferocissimis animalium alimenta præbuisse. Fuerunt enim philosophi qui dicerent illa animalia nata esse, ut animali rationis participi materia exercitationis essent. Et unius e nostris sapientibus dictum est: « Ne dixeris : Quid hoc, aut quorsum hoc? » omnia enim ad illorum usum creata sunt. Et ne dixeris: » Quid istud, aut quorsum istud? omnia enim in tempore » suo quærentur[2]. »

LXXVI. Deinde Celsus, volens non magis nobis Providentiam fecisse quæ nascuntur e terra, quam ferocissimis animalium: « Nos certe, *inquit*, magna molestia, magnis » laboribus sudoribusque victum quærimus: animalibus » autem, nulla semente, tellus inarata fert omnia. » At non videt Deum voluisse undecumque præberi solertiæ humanæ exercendæ materiem, ut ne illa otiosa et artium imperita remaneret; atque ea causa hominem creasse indigentem, ut penuria ipsa cogeretur artes invenire, alias ad victum, alias ad vestitum necessarias. Etenim iis, qui nec ad divina mysteria, nec ad philosophiam animum adjuncturi erant, satius fuit egere, ut ad extundendas artes solertiam adhi-

[1] Psalm. CIII, 14, 15, 16. — [2] Eccles. XXXIX, 22, 26.

berent, quam omnibus bonis affluere, neglecta solertia. Atque etiam ex hac rerum vitæ utilium inopia natæ sunt agricultura, vinitoria, olitoria, lignaria et æraria, instrumentorum artifices, iis necessariorum artibus, quæ quærendo victui inserviunt. Item tegmentorum inopia texendi, carminandi, nendique artes intulit. Hinc etiam cæmentarii, qui crescente sensim solertia regulas architectonices excogitarunt. Huic eidem commoditatum penuriæ debemus nauticarum rerum scientiam, qua fit, ut quæ in quibusdam regionibus nascuntur, ad alias transportentur quæ eadem non habent. Ex quibus omnibus mirari subit Providentiam quæ præ animantibus rationis expertibus ratione præditum egenum creavit. Nam illis paratus pastus, quia ad artes minime idoneæ sunt. Natura quoque teguntur, aliæ villis vestitæ, aliæ plumis, aliæ coriis, aliæ squamis obductæ sunt. Atque hæc nobis dicta fuerint contra ista Celsi verba : « Nos » quidem molestia, labore, sudoribus victum quærimus; ani» mantibus autem, nulla semente, tellus inarata fert omnia. »

LXXVII. Tum ille oblitus propositum sibi esse Judæos et Christianos incusare, sibi ipse carmen Euripidis objicit suæ opinioni adversum, illudque impugnans, ut prave dictum reprehendit. Celsi verba sunt hæc : « Quod si mihi op» posueris istud Euripidis :

» Sol, nox, uterque serviunt mortalibus ;

» cur nobis magis, quam formicis et muscis? Nam et illis » nox quiescendi tempus est, et dies exoritur ad videndum » et operandum. » Hinc patet hanc sententiam, solem aliaque corpora nobis servire, non quorumdam duntaxat esse Judæorum et Christianorum, sed etiam illius, quem quidam vocant *Theatri Philosophum*, quique physicam ab Anaxagora doctus fuerat. Is autem cum ait homini res hujus universi servire, parte pro toto sumpta, omnes naturas rationis participes intelligit : quemadmodum eodem dic-

tionis ornatu res hujus universi significat cum ait: « Sol, » nox, uterque serviunt mortalibus. » Fortasse etiam Tragicus ille Poëta solis voce diem designavit, quia sol diem efficit; ut indicaret die ac nocte maxime opus habere quæ sub luna sunt; cætera non æque ac ea quæ sunt in terra. Dies igitur et nox mortalibus serviunt, uterque factus propter naturas ratione præditas. Si autem uterque propter homines creatus prodest formicis et muscis quæ per diem laborant noctuque conquiescunt; non idcirco dicere oportet formicarum et muscarum causa facta esse diem ac noctem, aut in iis creandis alio spectasse Providentiam, quam ad homines.

LXXVIII. Deinde sibi objicit quod pro hominibus dicitur, bruta nempe animalia illorum causa esse facta, et ait: « Si quis nos Reges animantium esse dicat, quod eis in ve»nando captis epulas instruimus: respondebo: Cur non »potius nos propter illas nati sumus, quandoquidem illæ »nos et venantur et devorant? Præsertim cum contra illas »nobis retibus, armis, complurium hominum auxilio, ca»nibus opus sit: illis autem sponte natura arma dederit, »quibus nos sibi facili negotio subjiciant. » Atque hinc vides industriam nobis esse magnum auxilium, idque præstantius armis quæ feris inesse videntur. Et quidem, etiamsi viribus corporis nos multo superent animantes, et quibusdam magnitudine immensum cedamus, illas tamen in nostram potestatem nostra redigit ratio atque solertia. Elephantes corporis mole tantos venando nanciscimur: quæ cicurari possunt, eas nostra mansuetudine nobis subdimus. Quæ mansuefieri nequeunt, aut mansuefactæ nulli nobis usui essent, ita nos ab illis securos reddimus, ut illas, quando lubet, inclusas retineamus; cum autem illarum corporibus ad vescendum opus est, æque facile illas occidimus ac domesticas. Animalis igitur ratione præditi natu-

rali solertiæ conditor omnia animalia subdidit. Atque hinc est quod canibus exempli causa ad gregum, armentorum, domorum custodiam, bobus ad agriculturam, jumentis ad ferenda onera utimur. Sic etiam nati sunt leones, ursi, pardi, apri aliæque id genus animantes, quibus excitarentur virtutis semina quæ nobis insita sunt.

LXXIX. Postea homines suam præ animantibus ratione privatis excellentiam agnoscentes his compellat verbis: «Ad id quod dicitis datam vobis esse a Deo feras capiendi »et occidendi potestatem; verisimile est, antequam urbes »essent et artes atque ejusmodi societates, ante arma et »casses, homines a feris captos et devoratos fuisse; feras au»tem ab hominibus nequaquam.» Hic vide, tametsi homines feras et feræ homines capiant, multum tamen differre eos qui solertia vincunt, ab iis quæ feritate et rabie nonnisi eos superant, qui ad se muniendos sua non utuntur solertia. Cum autem ait: «Antequam urbes essent et ejusmodi »societates, antequam artes inventæ erant:» non meminit, opinor, eorum quæ supra dixerat: «Mundum esse increa»tum et incorruptibilem; ea sola, quæ in terra sunt, di»luvia et conflagrationes pati, ac ne quidem simul.» Ut igitur increati mundi defensores ejus non possunt initium indicare; ita nec tempus, cum neque erant urbes, neque artes inventæ. Sed esto hic illum ad nostra se accommodare voluisse placita, et neglexisse quæ superius dixerat: qui hinc probetur, initio homines a feris, non feras ab hominibus captas et comesas fuisse? Nam si Providentia mundum condidit et Deus universis rebus præest, necesse est primos hominum parentes a naturis præstantioribus custoditos fuisse, ita ut ab initio intima esset divinæ naturæ cum illis societas. Id quod Ascræus Poëta intelligens ait:

Nam tunc communes erant epulæ communesque sedes
Immortalium deorum et mortalium hominum.

LXXX. Et divina Moysis scripta docent auditam primis parentibus divinam vocem, audita oracula, eisque nonnunquam apparuisse Angelos Dei, qui ad se venirent. Atque etiam æquum erat homines initio mundi magis adjuvari, usque eo dum aucta solertia, comparatis virtutibus, artibusque inventis, per se ipsi possent vitam tueri, nec egerent cura et moderatione eorum Dei ministrorum, qui ipsis ejus voluntate conspicabiles se modo quodam incredibili præbebant. Ex his autem sequitur falsum esse, homines a feris initio captos et devoratos fuisse, minime autem feras ab hominibus. Hinc etiam constat falsum esse id, quod Celsus ita exprimit : « Ita ut hac parte Deus homines » potius feris subjecerit. » Neque enim Deus homines feris subjecit; sed hominibus dedit, ut sua solertia artibusque ab ea contra feras excogitatis domare possent feras. Nam non sine divina ope invenerunt homines quibus modis se a feris præstarent incolumes, et in eas imperium usurparent.

LXXXI. Sed non animadvertit vir iste egregius quot philosophis providentiam asserentibus docentibusque ab ea facta esse omnia propter naturas rationis participes, evertenda, quantum in se est, christiana doctrina, evertit simul utilia dogmata, in quibus tradendis illa cum philosophia consentit : neque vidit quantum pietati noceat hæc opinio, interesse apud Deum nihil hominem inter et formicas aut apes. Sic enim ille : « Si propterea homines a bestiis discre» pare videntur, quod illi urbes incolunt, legibus utuntur, » sibi magistratus ducesque præficiunt : inanis prorsus est ista » ratio. Idem enim faciunt et formicæ et apes. Harum certe » rex est, quem comitantur, quem colunt : apud eas bella, » victoriæ, victorum interneciones; ibi urbes et suburbia, » operumque vices; pœnæ etiam ignavis et malis inflictæ. » Certe fucos abigunt et trucidant. » Ex his liquet illum ignorasse quid sit discriminis inter rationis solertiæque

opera, et ea, quæ natura rationis experte et simplici *machinamentorum* constructione fiunt. Quorum operum causa non est ulla ratio quæ operantibus insit; eam enim non habent : sed antiquissimus, Dei quidem filius, rerum autem omnium rex naturam condidit, quæ, licet rationis expers, iis tamen inservit, quæ dignata sunt ratione. Itaque apud homines multarum artium inventione inter illos hæc nomina, regimen, et legum constitutione constant urbes; et magistratus, imperium, aut proprie significant bonas animi affectiones actionesque; aut iis abutuntur homines ad exprimendum quidquid ad earum, quoad fieri potuit, imitationem factum est. Illas enim præ oculis habebant optimi legislatores, cum justissimas leges tulerunt, magistratus crearunt, duces præfecerunt. Quorum nihil apud bestias invenire est; tametsi Celsus formicis et apibus accommodet urbis, regiminis, magistratus et ducis nomina, quæ rationem innuunt et nonnisi naturis ratione præditis conveniunt. De iis nequaquam laudandæ sunt formicæ aut apes, cum hæc sine ratione faciant : sed admirari oportet divinitatem, quæ etiam brutis animantibus quamdam quasi imaginem rationis largita est, idque fortasse ad incutiendum hominibus pudorem : ut formicas intuiti et laboriosiores fierent, et rerum sibi utilium parciores; apes vero contemplati inde discerent et potestatibus parere, et in partem operum venire quæ ad civitatum conservationem necessaria sunt.

LXXXII. Fortasse etiam hæc imago bellorum quæ gerunt apes, nobis documento est, quomodo juste et ordinate gerenda bella sint, siquando inter homines geri opus est. Neque sunt apud illas urbes et suburbia; sed alvearia, hexangula opera quibus per vices incumbunt; hæc omnia propter homines, quibus mel varias utilitates parit, modo corporibus ægrotis remedia, modo purum alimentum præ-

bens. Neque earum in fucos animadversio comparanda est cum judiciis, quæ in urbibus constituuntur de ignavis ac malis, nec cum pœnis quibus afficiuntur; sed in illis admiranda, ut jam dixi, divinitas est : sua laus autem homini tribuenda, qui mente tot complecti potuit et moderari, ut providentiæ minister, neque solius providentiæ divinæ opera exsequitur, sed et ea, quæ ipse providit.

LXXXIII. Postquam Celsus finem de apibus dicendi fecit, quo, quantum in se est, non Christianorum modo, sed etiam omnium hominum urbes rerum publicarum formas, magistratus, imperia, et bella pro patria gesta deprimat, transit ad laudationem formicarum. Hoc nempe consilio, ut quam de victu curam adhibent homines, cum formicarum agendi ratione conferat, et hiemis futuræ provisionem extenuet ut nihilo præstantiorem illa quam etiam in formicis ratione privatis inesse putat, provisione. Ecquem eorum, qui præ simplicitate in rerum omnium naturam penetrare non possunt, non avertat Celsus, quantum in se est, a ferendo pressis onere auxilio, et a parte laboris subeunda, cum formicas dicit, « sociis sucurrere, ubi illas vident fa» tigatas? » Dicet enim is qui bonis nunquam disciplinis imbutus fuerit, qui eas ne audit quidem : quando nihilo formicis meliores sumus vel cum gravissimo onere sublevamus oppressos, quorsum id frustra facimus? Ac formicis quidem utpote ratione destitutis non periculum est ne magnam de se opinionem injiciat ipsarum cum hominibus operum comparatio : sed homines qui pro sua ratione audiunt quam nihili dicatur eorum in alios amor, non stat per Celsum, quominus ejus verbis lædantur : nec videt se, dum suos lectores a Christianismo vult avocare, etiam eos, qui Christiani non sunt, deterrere, quominus gravissimis oneribus oppressos misereantur : cum debuerit, si quidem philosophus esset et mutua societatis officia calleret, non modo

non tollere cum christianismo ea quæ in hominibus utilia sunt, sed et patrocinari, si fieri posset, iis quæ præclare apud reliquos homines perinde ac apud Christianos observantur. Quod si et reconditorum a se fructuum formicæ seponunt eos qui germinant, ne cæteris quoque germinationem procurent, et ut illis per annum vescantur; hujus rei non existimandum est causam in formicis esse rationem, sed omniparentem naturam, quæ etiam brutas animantes sic exornavit, ut ne minima quidem relicta fuerit, quæ impressa a natura non ferret rationis vestigia. Sed fortasse Celsus, qui Platonem in plerisque imitari amat, per hæc obscure indicat, similes esse omnes animas, nec humanam inter et formicarum aut apum animam ullum esse discrimen. Quod quidem est deducentis animam a cœli fornice, non solum in humana, sed etiam in reliquorum animalium corpora. Id vero Christiani nullo modo assentientur. Quippe qui didicerunt hominis animam ad imaginem Dei factam esse, et sciunt non posse fieri, ut natura ad imaginem Dei condita, deletis omnino ejus lineamentis, alia induat in bestiis ad nescio quorum imagines facta.

LXXXIV. Ait præterea « mortuis formicis vivas peculia» rem quemdam locum secernere, illumque ab eis pro mo» numentis patriis haberi. » Sed quanto pluribus brutas animantes laudibus effert, tanto magis, velit, nolit, Verbi, quod omnia disposuit, extollit opus; et hominum demonstrat industriam, quæ dona brutis animantibus a natura collata exornare potuerit. Quid dico autem brutis animantibus, quandoquidem brutæ non sunt Celsi judicio, quæ una omnium voce brutæ vocantur? Nam formicas ratione esse privatas, non judicat ille, qui de universa natura dicere pollicitus est, quique vel solo libri titulo veritatem jactitabat. Sic enim ille de formicis loquitur, ac si inter se colloquia haberent: « Cum obviis, *inquit*, colloquuntur; unde

» nunquam a via aberrant. Illis igitur inest ratio suis omnibus » absoluta partibus, communes habent quarumdam genera- » lium veritatum notiones, et vocis usum, et de fortuitis ser- » monem faciunt. » Etenim unius cum altero colloquium fit voce quidpiam verbis notatum declarante, et sæpe quæ fortuita vocantur exprimente. Hæc vero formicis tribuere an non perridiculum fuerit?

LXXXV. Nec eum pudet adjicere, quæ quidem suorum dogmatum ineptiam posteris omnibus perspectam factura sunt: « Age, si quis e cœlo in terram despiceret, quidnam » illi videretur interesse discriminis inter ea quæ homines, » et quæ formicæ apesque faciunt? » At qui e cœlo, ut ponit, hominum et formicarum apumque facta despiceret, an is corpora hominum formicarumque intueretur, et non videret illorum quidem intellectum ratione ductum; harum vero principium quoddam rationis expers, impetu, cæca imagitione, naturali quadam corporis constructione motum? Sed absurdum est eum, qui tanto intervallo in terram oculos conjiceret, velle corpora hominum et formicarum cernere, et non potius naturam principiorum fontemque unde actiones fluunt, sitne ratione præditus, an non. Si omnium actionum fontem videat, certe pespiciet discrimen, et quantum homo non solum formicis, sed etiam elephantibus antecellat. E cœlo enim despiciens, nullum aliud in brutis animantibus, quantalibet sint earum corpora, principium animadvertet, quam, ut ita loquar, rationis privationem; in ratione præditis autem, rationem, quæ hominibus communis est cum divinis cœlestibusque naturis, fortasse etiam, cum Deo ipso, et qua fit ut ad Dei imaginem creatus esse dicatur. Et sane summi Dei imago, Verbum ejus est.

LXXXVI. Sub hæc, quasi humanum genus magis ac magis deprimere et ad brutarum animantium conditionem dejicere studeret, velletque nihil eorum prætermittere,

quæ de animalibus honorificentius prodita sunt; ait eorum quibusdam arcana magiæ explorata esse, ut ne hinc quidem homines glorientur, illaque infra se ducant. Ac sic ille loquitur : « Quod si de magiæ arcanis sibi plaudant homines, » hac re sapientiores illis sunt serpentes et aquilæ. Norunt » enim multa contra venena et morbos remedia, quorum» dam etiam lapidum virtutes quas curandis pullis adhibent. » In quos lapides si quando homines inciderint, magnum » quid adeptos esse se judicant. » Ac primum quidem nescio quomodo experientiam quorumdam remediorum aut naturalem quamdam notitiam, quæ in animalibus esse videtur, magiæ nomine appellaverit. Nam hoc nomine in aliam partem accipi solet. Nisi forte, ut Epicureus, traducere clanculum voluerit arcana magica, quasi propria eorum qui impostores vocantur. Sed do illi homines de illorum arcanorum cognitione magnifice se efferre, sive impostores illi sint, sive non; quomodo hac re serpentes sunt hominibus sapientiores? Cum enim illi feniculo ad acuendam oculorum aciem agilitatemque corporis comparandam utuntur, id solum sibi a natura porrectum arripiunt, non rationis lumine, sed corporis constructione. At vero homines, cum idem atque serpentes faciunt, non eo adducuntur simplici natura, sed partim experientia, partim ratione, partim ratiocinatione et scientia. Item cum aquilæ lapidem, qui Aëtites vocatur, nactæ, illum in nidos inferunt ad tuendam pullorum incolumitatem, cur idcirco sunt sapientiores hominibus, qui experientia, ratione et intelligentia invenerunt adhibueruntque remedium, quod aquilis natura dederat?

LXXXVII. Sed esto, alia quoque remedia cognoscant bestiæ; an inde consequens est non naturam esse, sed rationem quæ bestias illa docuerit? Nam inventrix eorum si fuisset ratic, non unum aut, si vis, duo aut tria invenisset in serpentibus, et aliud quid in aquila, sicque in aliis animan-

tibus; sed tot in eis invenisset, quot in hominibus invenit. Cum igitur singulis animantibus pro sua cujusque natura remedia definite concessa fuerint, evidens est illas nec sapientia, nec ratione donatas fuisse, sed naturali quadam erga eas res quæ saluti cujusque aptæ sunt dispositione, cujus Verbum auctor est. Quanquam, si vellem de iis pedem cum Celso conferre, uterer iis, quæ dixit Salomon in Proverbiis : « Quatuor sunt minima terræ, ipsa autem sapientiora sapientibus. Formicæ quibus vis non est, et præparant in messe cibum. Histrices, plebs invalida, qui faciunt in petris cubilia sua : regem locusta non habet, et uno agmine bellum gerit : stellio manibus nititur, captu facilis, et habitat in regum palatiis[1]. » Sed his verbis non utor tanquam obvio sensu intelligendis. Illa potius perscrutor ut ænigmata; quod postulat ipsa libri inscriptio, *Proverbia*. Solent enim hi viri quæcumque aliud prima fronte significant, aliud penitius reconditum habent, ea in plurimas dividere species, quarum una sunt Proverbia. Unde Salvator noster in Evangeliis dixisse memoratur : « Hæc in Proverbiis locutus sum vobis. Venit hora, cum jam non in Proverbiis loquar vobis[2]. » Non igitur aspectabiles hæ formicæ sunt sapientibus sapientiores; sed quas illa Proverbiorum species designat : quod idem ferendum de cæteris animantibus judicium. Sed Celsus putat simplicissime nullaque sapientia scriptos esse Judæorum et Christianorum libros, et vim afferri scriptorum proposito, cum allegorice explicantur. His itaque refutatæ fuerint inanes ejus calumniæ; refutatum fuerit et id quod de serpentibus et aquilis pronuntiavit, utrosque hominibus esse sapientiores.

LXXXVIII. Multis præterea probare nititur non melius homines de Deo cogitare, quam cætera mortalia; et quasdam e brutis animantibus Dei notitiam habere : de quo

[1] Prov. xxx, 24. — [2] Joan. xvi, 25.

tamen tam variæ tamque dissidentes sunt sententiæ omnium hominum tam Græcorum, quam Barbarorum. Hæc sunt ejus verba: « Sin autem homo, quia divinas habet notiones, » ea causa se putat cæteris animantibus præstare, sciant, » qui hoc dicunt, multas esse quæ id quoque boni sibi vin- » dicent. Nec immerito: quid enim divinius, quam res fu- » turas prænoscere et prænuntiare? Atqui istud ab aliis ani- » mantibus et præsertim ab avibus discunt homines; ut ars » divinorum tota in observandis earum prædictionibus po- » sita sit. Si vero aves aliaque animalia ad divinationem apta » nos quibusdam signis docent ea quæ ipsis Deus retexit; » ergo arctiorem cum Deo societatem habent, sapientiora » sunt, et Deo acceptiora. Aiunt præterea prudentiores, » bestias habere inter se colloquia, eaque nostris esse sanc- » tiora; quæ quidem ipsi intelligunt et ita esse persuadent, » cum, postquam nos præmonuerunt aves dixisse se aliquo » abituras aut hoc illudve facturas; eas nobis ostendunt illo » proficiscentes, aut facientes quæ ante dixerunt. Elephan- » tis autem nihil juramenti tenacius, divinis rebus addictius » nihil esse videtur; idque ea causa sine dubio, quod Deum » cognoscant. » Hic vide quot congerat et pro confessis su- mat, de quibus tamen minime convenit inter philosophos tam Græcorum quam Barbarorum, qui vel invenerunt vel a dæmoniis quibusdam docti fuerunt ea, quæ ad aves alia- que animalia pertinent, a quibus homines divinationem de- dicisse perhibentur. Ac primum quidem disputatur sit ars auguralis et generatim divinatio per animalia, nec-ne. Deinde inter eos, qui divinationem per aves admittunt, non constat unde causa divinationis repetenda sit. Alii dicunt animalia aut a quibusdam dæmonibus, aut a diis rerum futurarum scientibus moveri; aves quidem ad volandum diverse diver- sosque sonos emittendos, reliqua vero animalia his aut illis cieri motibus. Alii censent animas eorum esse diviniores et

ad id muneris aptas habilesque; quod quidem prorsus est incredibile.

LXXXIX. Debuit igitur Celsus, quando volebat supra dictis ostendere brutas animantes hominibus esse et diviniores et sapientiores; debuit, inquam, primum fuse probare illam divinationem revera esse; deinde illam solide ab omni noxa vindicare; tum rationes eorum diluere qui ejusmodi divinationes e medio tollunt; postea occurere iis, qui animalia volunt ad divinandum moveri aut a dæmonibus aut diis; denique argumentis approbare bestiarum animam esse diviniorem. Quæ si fecisset et hac in re philosophum se præbuisset, ejus rationes pro viribus refellere conatus essem. Ante omnia convellissem istud, hominibus bestias esse sapientiores: falsi quoque arguissem quod ait, illas de Deo religiosius nobis sentire, et sancta quædam inter se habere colloquia. Nunc autem, qui nobis vitio dat quod summo Deo fidem habeamus, idem ille postulat a nobis, ut credamus animabus avium inesse Dei notiones diviniores magisque perspicuas, quam hominibus. Quod si verum est, ergo aves clariorem, quam Celsus, Dei habent notionem. Id autem ita esse de Celso, non mirarer admodum; cum hominem tantopere deprimat. Non enim per illum stat, quominus aves habeant sublimiores divinioresque notiones, non dico quam nos Christiani aut Judæi qui eisdem ac nos Scripturis utuntur, sed quam Græcorum Theologi. Erant enim homines. Planius igitur, Celso judice, naturam divinitatis intellexerunt aves ad divinationem aptæ, quam Pherecydes, quam Pythagoras, quam Socrates, quam Plato. Næ nos par fuit magistras audire aves, ut quemadmodum, si Celso fides, nos docent res futuras divinare; ita nobis claram illam quam animo comprehensam habent divinitatis notionem impertirent, sicque de illa homines omni dubitatione liberarent. Sed Celso præsertim, qui aves hominibus anteire putat,

consentaneum erat, ut illis uteretur magistris, easque omnibus Græcorum Philosophis anteponeret.

XC. Pauca e multis addamus, quibus evertatur falsa ejus et ingrata in suum conditorem opinio. Nam Celsus *cum homo*, atque adeo *in honore esset*, *non intellexit*[1] : quare non comparatus est avibus aliisque bestiis, quas divinas esse existimat; sed illis primas detulit præ Ægyptiis, licet hi bestias deorum loco ducant; seque, et, quantum in se fuit, universum genus humanum bestiis subjecit utpote deterius bestiis indigniusque de Deo sentiens. Sed quæri imprimis oportet sitne per aves aliaque animalia pro divinis habita divinandi ars, an non sit. Nam rationes in utramque partem afferuntur minime spernendæ. Hinc enim pudendum fore probatur, si homo, divinis relictis oraculis, aves consuleret : illinc diserte testantur quamplurimi, multos, fide divinationi avium habita, e maximis evasisse periculis. Demus vero in præsentia quid rei esse divinationem per aves; ut, etiam hoc dato, vel iis qui præconceptis opinionibus occupantur, demonstrem magnam esse hominis præ bestiis vel divinis excellentiam, eamque ne cum illis quidem comparandam. Itaque, si divina quædam vis illis inesset prænoscendi futura, et ea quidem ita copiosa, ut quid reliqui sibi esset quod hominibus futura scire volentibus impenderent; certe multo magis cognoscerent quæ ad ipsas spectant: et ea si cognoscerent, profecto caverent illuc volare, ubi illis homines laqueos et retia tetendissent, aut ubi sagittarii illis volantibus tanquam scopo usi tela in ipsas vibrarent. Et aquilæ si prænoscerent insidias, quas pullis earum struunt aut serpentes qui ad illos ascendunt ut interficiant, aut homines quidam, qui eos capiunt ut sibi vel delectamento, vel remedio sint, certe non pullos deponerent, ubi structæ essent insidiæ. Uno verbo nullum ex iis animalibus

[1] Psalm. XLVIII, 13.

ab hominibus capi posset, cum istis esset et divinius et sapientius.

XCI. Præterea cum aves, id quod Celsus ait, cum avibus colloquantur; quæ ex eis divinandi virtute pollent, aliæque bestiæ, si divina natura præditæ essent, si divinitatis notiones haberent, si futura præviderent, ea sine dubio secum invicem communicarent : neque avis, de qua Homerus, pullos edidisset ubi ipsa pullique ejus draconi præda futuri erant; neque draco, de quo idem poeta, commisisset ut ab aquila raperetur. Sic enim de priore admirabilis ille Homerus in sua Iliade :

. . . . Quo tempore visum
Est ingens nobis monstrum, draco terga cruentis
Distinctus maculis, aræ sublapsus ab imo
Prosiluit pede ; sic Saturnius ipse volebat :
Ipse vago lapsu ramos amplexus, in altum
Evasit platanum, tetigitque cacumina quorum
Nidus in arce fuit, numero bis quatuor inter
Passeris includens pullos qui frontibus altis
Hærentes, exultabant implumibus alis.
Quos omnes vano matrem stridore vocantes,
Cum draco pestifero depastus dente fuisset,
Ipsam etiam matrem circum sua pignora frustra
Sollicitas querulis quatientem vocibus alas
Corripuit, atroxque avidam demisit in alvum.
Protinus in saxum mutatum Jupiter ipsum
Conspicuum posuit : sed nos horrenda deorum
Constitimus stupido mirantes omnia visu :
Præcipue quanam ratione ad sacra deorum
Tam dirum venisset opus monstrumque nefandum [1].

De altero autem sic :

Hæc inter, super ecce volans Jovis ales acutis

[1] Iliad. II, 308 et seqq.

Unguibus, involvens maculosum terga draconem,
Immanemque et seminecem, qua parte sinistra
Trojani hostiles certabant vellere muros,
Circuit; ille ferox converso gutture retro
Imprimit in summo raptricis pectore dentes:
Illa, dolore amens, resolutis unguibus anguem
In medios Troas demisit, et inde volatu
Quam potuit celeri se proripit ales in auras,
Ingenti clamore sonans. Hæc monstra videntes
Trojani trepidare omnes, et credere lævum
Augurium Jovis esse[1]. . . . .

An aquila futuri provida fuit; non autem draco, quem tamen observant augures? Quid autem? Quia in promptu est discrimen istud refellere, an non etiam refelletur, siquis utrique divinandi vim ascripserit? Nam draco, si divinus fuisset, cavisset ne quid incommodi ab aquila pateretur. Hic sexcenta congeri possent exempla, ex quibus constaret animalibus non inesse animam futuri providam; sed ea, ut Poëta ipse et multi alii censent, a Jove mitti; interdum etiam ab Appolline nuntii partes dari accipitri, qui ea causa celer Apollinis nuncius appellatur[2].

XCII. Nos vero id tribuimus dæmonibus quibusdam pravis et Titanum Gigantumque, ut ita loquar, similibus, qui pro sua erga verum Deum cœlestesque angelos impietate e cœlo dejecti sunt, et nunc in spurcitiis corporum terræque sordibus volutantur. Hi, cum terrenis corporibus expediti sint, dispicere quid possunt in rebus futuris; atque in hoc opus incumbunt toti, ut homines a vero Deo abducant. Itaque insinuant se in corpora animalium, quæ rapaciora, ferociora, callidiora sunt, eaque quo et quoties lubet impellunt; aut eorum facultatem imaginum receptricem ad volatus variosque motus comparant: ut homines hoc divina-

[1] Iliad. XII, 200 et seqq. — [2] Ibid. II, 309. Odyss. XV, 526.

tionis genere capti Deum rerum omnium moderatorem ne quærant, neque verum ejus cultum curent, et eorum ratio in terram dejecta, in avibus, draconibus, vulpibus etiam et lupis occupetur. Etenim a vitiis harum rerum peritis observatum est, clariora ab istis animantibus capi præsagia : cum in mansuetiores non tantum potestatis habeant dæmones, quantum ipsis in alias dat affinitas malitiæ, quæ tamen in illis animantibus malitia non est, sed quid simile.

XCIII. Unde si quid aliud Moysis admiratus sum, hoc in primis admiratione dignum esse affirmo, quod, consideratis animantium diversis naturis, sive quæ ad eas dæmonesque singulis affines atque cognatos pertinent, a Deo acceperit, sive sua sapientia ipse invenerit, in suo de animalibus edicto immunda illa omnia appellet, quæ Ægyptii cæterique homines fatidica esse putant, pura vero reliqua fere omnia [1]. Sic apud Moysen in immundis sunt lupus, vulpes, draco, aquila, accipiter, et iis similia : et ut plurimum non solum in Lege, sed etiam in Prophetis invenias hoc genere animalium repræsentari ea, quæ omnium pessima sunt, nec unquam in bonam partem accipi lupi aut vulpis nomina. Crediderim igitur singulas dæmonum species cum singulis animalium speciebus quamdam habere affinitatem : et quemadmodum homines quidam, nulla morum habita ratione, sunt aliis hominibus robustiores, ita dæmonum in rebus indifferentibus majorem esse potestatem, quam aliorum dæmonum : et quosdam quidem, pro nutu ejus quem Scripturæ nostræ vocant *principem hujus sæculi* [2], quibusdam animalibus ad fallendos homines uti; alios vero per aliam animalium speciem futura prænuntiare. Ac vide quo processerit immunditia dæmonum, quorum quidam etiam mustellas adhibuerint ad rerum futurarum significationem : et tecum ipse reputa, utra sententia sit potior, ea-ne quæ statuit mo-

[1] Levit. XI. — [2] Joan. XII, 13. 2 Cor. IV, 4.

tibus futurorum prænuntiis aves reliquasque animantes agitari a Deo summo ejusque filio; an ea, quæ id acceptum refert dæmonibus, pravis illis et, ut loquuntur Scripturæ, impuris spiritibus, qui, licet hominibus præsentibus, non homines tamen, sed quædam animalia movent[1].

XCIV. Præter hæc, si divina avium ideo est anima, quia illæ futura prænuntiant; quanto magis, cum ab hominibus omina accipiuntur, divinam dicendum esset eorum esse animam per quos omina audiuntur? Ergo ex illis divina fuerit illa Molitrix, quæ apud Homerum de procis dicebat:

> Ultimo et postremo nunc hic cœnent[2]:

illa inquam divina fuerit: minime vero Ulysses, tantus ille vir tamen et Homericæ Minervæ amicus; quandoquidem eum Poëta dicit intellexisse tantum quod a divina Molitrice datum omen fuerat, et gavisum esse:

> Lætatus est autem omine divus Ulysses[3].

Hoc etiam observa, si divina natura sunt aves, et Deum, seu deos, ut Celsus loquitur, sensibus percipiunt, necesse esse, ut, cum nos homines sternuimus, hujus rei causa sit divinitas quædam quæ nostræ animæ insit virtutemque divinandi conferat. Nam et sternutamentum in præsagiis esse testantur multi. Unde Poëta,

> . . . . Precanti sternuit omen,

Et Penelope:

> Non vides meum verbis omnibus sternutasse filium.

XCV. Sed verus Deus ad significandas res futuras non brutis animantibus utitur, ne hominibus quidem e vulgo. Eligit ad hanc rem sanctissimas purissimasque animas, quas

[1] Math. x, I. — [2] Odyss. xx, 116, 119. — [3] Ibid. 120. — [4] Id. xvii, 545.

afflat suo numine et fatidicas reddit. Quare si quid aliud in Moysis lege dictum est admirabiliter, profecto ejusmodi sunt hæc : « Nec augur, nec aruspex sit inter vos [1]. » Et alibi : « Nam gentes quas Dominus Deus tuus delebit a facie tua, » ipsæ omina et divinationes audient : tibi autem non sic de- » dit Dominus Deus tuus [2]. » Et continenter : « Prophetam » suscitabit tibi Dominus Deus tuus de fratribus tuis [3]. » Quin et volens Deus ut augur ipse ab augurandi scientia averteret, fecit ut spiritus in augure diceret : « Non est au- » gurium in Jacob, nec divinatio in Israël. Temporibus suis » dicetur Jacob et Israëli, quid operabitur Deus [4]. » Hæc et similia cum cognoscamus, volumus huic mystico præcepto parere : « Omni custodia serva cor tuum [5]; » ut ne ullum dæmonium in nostram mentem invadat, aut spiritus aliquis inimicus flectat quo vellet facultatem nostram imaginum artificem, precamurque, ut splendescat in cordibus nostris *illuminatio scientiæ claritatis Dei*[6], ejusque spiritus eam facultatem occupans, in ea rerum divinarum imagines efformet. Nam *qui spiritu Dei aguntur, ii sunt filii Dei*[7].

XCVI. Cæterum scire oportet rerum futurarum notitiam, non esse necessario rem divinam. Est enim per se quid indifferens, quod in malos æque ac in bonos cadit. Sic medici, quamlibet malis moribus, quædam arte sua prænoscunt. Item gubernatores experientia quadam et observationibus docti signa habent, ex quibus ventorum impetus variasque aëris mutationes prævideant. Nec eos propterea quis dixerit divinos esse, si male morati sint. Falsum igitur illud Celsi : « Quis quid dixerit divinius quam futura prænoscere et præ- » nuntiare ? » Falsum et hoc : « Multa animalia divinas vindi- » care sibi notiones. » Nulla enim bestia Dei notionem habet. Falsumquoque istud : « Arctiorem esse bestiarum cum Deo

[1] Levit. XIX, 26. — [2] Deut. XVIII, 14. — [3] Ibid. 15. — [4] Num. XXIII, 23. — [5] Prov. IV, 23. — [6] 2 Cor. IV, 6. — [7] Rom. VIII, 14.

» societatem : » quando homines etiam doctrina conspicui longe absunt ab hac societate, si in suis vitiis maneant. Divina illa consuetudine soli illi dignantur, qui vere sapientes sunt, et sincera in Deum pietate. Cujusmodi fuisse credimus Prophetas et Moysen, cujus eximiæ puritati mercedem hanc datam esse Scriptura testificatur : « Accedet Moyses solus ad » Deum, cæteri vero non accedent[1]. »

XCVII. Jam istud hominis, qui nos impietatis accusat, quam impium est, « bestias hominibus non solum sapien» tiores, sed etiam Deo chariores esse ? » Ecquis audiens ab homine draconem, vulpem, lupum, aquilam, accipitrem amari a Deo magis, quam humanam naturam, non statim exhorrescat ? Quod si bestiæ chariores Deo sunt quam homines, consequens est ut dicat eas a Deo magis amari, quam Socratem, Platonem, Pythagoram, Pherecydem, omnes Theologos, quos paulo ante ad cœlum efferebat. Atque hic illi apprecandi locus esset : si chariores Deo bestiæ sunt, quam homines, utinam cum illis Deo charus esses, et illis similis fieres quæ tu Deo chariora esse existimas. Neque illud votum in malam partem accipiat. Quis enim non optarit iis fieri simillimus, quæ persuasum habet Deo esse chariora, ut et ipse perinde ac illa charus Deo sit ? Quod ad bestiarum colloquia attinet, Celsus qui vult ea esse sanctiora nostris, id fulcit auctoritate non vulgarium hominum, sed prudentiorum : hoc est, si proprie loquimur, bonorum. Nam nemo prudens, qui malus. Sic igitur ille : « Aiunt præterea prudentiores bestias habere » inter se colloquia eaque sanctiora nostris; intelligere se » quæ illæ dicunt, et ea sibi nota esse persuadere, cum, » postquam præmonuerunt aves dixisse, se aliquo habituras » aut hoc illud-ve facturas, ostendunt eas illo abeuntes aut » facientes quæ prædixerant. » Ut dicam quod res est, nemo

[1] Exod. XXIV, 2.

sapiens id unquam prodidit; nemo sapiens dixit sanctiora esse bestiarum colloquia, quam hominum. Sed ad penitius inspicienda Celsi placita si quid ex iis consequatur advertimus, planum est ex illo sanctiora esse bestiarum colloquia, quam graves illos Pherecydis, Pythagoræ, Socratis, Platonis aliorumque Philosophorum dialogos. Quod quidem per se non solum improbabile est, sed etiam absurdissimum. Verum ut crederemus esse quosdam qui indistinctam avium vocem intelligant, et eam ob rem significent quo profecturæ et quid facturæ sint : hoc etiam dicemus a dæmonibus per signa indicari hominibus; idque eo consilio, ut homines decipiant, et mentem eorum a cœlo Deoque avulsam in terram et inferius præcipitent.

XCVIII. Elephantes jurare, erga Deum fideliores esse nobis, habere Dei notionem, nescio unde Celsus acceperit. Ego enim multa quidem et mirifica novi de natura hujus animantis ejusque mansuetudine fuisse tradita; at de ejus juramentis nullum videre memini, qui mentionem fecerit. Nisi forte mansuetudinem eorum et quasi fœdus ab illis cum hominibus initum, ubi semel eis subditi sunt, juramenti fidem appellet. Sed ne id quidem verum est. Nam etsi raro, nonnunquam tamen accidisse fertur, ut elephanti, qui mansuefacti visi erant, ad pristinam feritatem redirent, cædes perpetrarent, atque idcirco morte damnarentur ut inutiles. Quoniam vero in sequentibus, ut probet ciconias magis hominibus pias esse, memorat ea quæ de hujus animantis grato animo in parentes eosque nutriendi studio narrata sunt; ad hoc dicendum, id non facere ciconias officii cognitione aut ratione; sed naturæ ductu, quæ ita illas machinata est, ut etiam in bestiis exemplum esset, unde homines admonerentur gratiam referre parentibus. Si sciret Celsus quantum intersit ratione hæc fiant, an cæco naturæ instinctu, nunquam ciconias magis hominibus pias

esse dixisset. Postea quasi pietatis animalium patrocinium suscepisset, de Phœnice Arabiæ alite refert, illum post multos annos in Ægyptum transmigrare, eo ferre defuncti patris corpus globo myrrheo tanquam sepulchro inclusum, illudque ibi collocare ubi Solis templum est. Ita proditum est, fateor. Sed etiamsi verum esset, naturale tamen esse potest : cum divina providentia, creandis tanta copia tantaque varietate animalibus, explicare hominibus voluerit diversitatem rerum, ex quibus hunc mundum composuit quæ diversitas etiam in avibus conspicitur. Hanc igitur alitem, suæ speciei unicam condidit, ut non illam, sed ejus conditorem admiraremur.

XCIX. Hæc tandem ita Celsus concludit : « Non igitur » homini facta sunt hæc omnia, ut neque leoni, neque » aquilæ, neque delphini : sed ut hic mundus, quod opus » Dei est, integer et omni ex parte perfectus esset : quapropter omnes ejus partes non ita comparatæ sunt ut ad » se invicem, nisi secundario, sed ad universum referren» tur. Hoc universum Deo curæ est; illud nunquam provi» dentia deserit; nunquam fit deterius; illud ad se non re» vocat Deus elapso quodam tempore; nunquam hominibus » irascitur, ut neque simiis, neque muscis; nunquam illis » intendit minas, cum unaquæque res eum servet locum in » quo collocata fuit. » Quibus occurramus paucis. Supra probatum arbitror omnia propter hominem et propter omnes naturas rationis participes esse facta. Si ergo præcipue propter animal ratione præditum omnia creata sunt, neget Celsus homini magis, quam leoni aliisque ab eo enumeratis animantibus creata esse; nos hæc negabimus a conditore facta esse propter leonem, aut aquilam, aut delphinem : dicemus hæc omnia creata esse propter animal rationis compos, « et ut hic mundus, quod opus Dei est, integer et » omni ex parte perfectus esset. » Dicto enim tam pulchro

assentiendum est. Curæ autem est Deo non solum universum, ut opinatur Celsus, sed præ universo natura ratione prædita. Nec unquam universitatem deserit providentia. Nam etsi aliqua ejus pars deterior fiat propter naturæ intelligentis peccatum, curat, ut purgetur, Deusque certo post tempore universum secum reducit in gratiam. Neque etiam simiis muscisve irascitur : sed infligit pœnas hominibus, qui leges naturæ violant, illisque per Prophetas et Salvatorem qui inter homines venit, intentat minas : idque ut qui dociles se præbebunt, redeant in viam; qui vero contemnent illos melioris vitæ stimulos, ii pœnas luant, quibus Deum decet, pro sua universitatis bono consulendi voluntate, illos afficere qui tanta tamque laboriosa curatione et correctione indigent. Sed hujus quarti libri jam justa est moles. Quare finem hic mihi dicendi facio. Faxit Deus per suum filium, qui est Deus verbum, sapientia, veritas, justitia et quidquid sacrarum scripturarum Theologia de illo prædicat [1], ut, ejus Verbo nostram animam illustrante, quintum librum ordiamur et absolvamus feliciter et ad lectorum utilitatem accommodate.

[1] Joan 1, 1; 14, 6. 1 Cor. 1, 30.

LIBER QUINTUS.

I. Quod jam[1] quintum contra Celsi conscriptionem librum aggredior, pie Ambrosi, non eo facio, quod multum loqui velim : id enim vetitum est, nec fieri sine peccato potest[2]; sed ut, quod vires ferre possunt, nihil eorum quæ dixit, et ea maxime quæ quibusdam videtur non absurde nobis Judæisque objectasse, non examinatum prætereat. Atque utinam possem simul cum sermone penetrare in animos omnium qui in ejus scriptum incidunt, indeque telum evellere quo vulneratur quicumque non est armatura Dei munitus[3], idoneumque adhibere remedium vulneri, quo fit ut ejus lectores non sint « sani in fide[4] : » hoc equidem nihil fecerim libentius. Sed quoniam solius Dei est modo quodam invisibili adire secundum suum Spiritum una cum Christi Spiritu eos, ad quos venire judicat operæ pretium; nobis, qui cum sermone tum scriptis homines ad fidem conamur adducere, id unum propositum est omnia efficere, ut vocemur « operarii inconfusibiles, recte tractantes ver» bum veritatis[5]. » Unum autem ex iis omnibus videtur esse, si tuis jussis fideliter obtemperans, pro viribus enitar convellere quæ Celso similia veri visa sunt. Quare age, nunc refellamus quæ Celsus addit iis quæ jam ante repulimus. An

[1] Vide D. Guillon, tom. II, pag. 177 et seqq.

[2] Prov. x, 19. — [3] Ephes. VI, 2. — [4] Tit. II, 2. — [5] 2 Tim. II, 15.

etiam everterimus, lectoris esto judicium. Faxit Deus ut ne ad hanc disputationem afferamus animum sermonemque nudum ac divinitate vacuum, sine qua fides eorum quibus prodesse cupimus, humana tantum sapientia niteretur : sed ut Spiritu Christi accepto ab eo, qui solus illum dat pater, et ad intelligendum Dei Verbum adjuti, « omnem altitudi-» nem contra cognitionem Dei se extollentem [1] » destruamus, simulque Celsi fastum, quo in nos, in Jesum nostrum, in Moysen et Prophetas insolescit, reprimamus. Faxit ille, inquam, qui « dat verbum Evangelizantibus virtute multa [2], » ut, eodem verbo nobis concesso, multaque virtute data, fides verbo et potestate Dei firmata in lectoribus innascatur.

II. Ac primum quidem refutanda sunt hæc ejus verba : « Neque Deus, o Judæi et Christiani! neque Dei Filius aut » descendit aut descendet. Quod si de Angelis istud intelli-» gendum esse dixeritis, quinam illi sint, dicite. Dii ne sunt, » an quod aliud genus? Audio, sunt quid aliud, nempe dæ-» mones. » Celso sæpius eadem iteranti (jam enim hæc in superioribus non semel dixerat) nihil necesse est pluribus respondere. Satis fuerint ea quæ hactenus attulimus. Pauca tamen ex pluribus, consona quidem jam dictis, sed quæ non omnino eumdem habent sensum, referemus. Hinc enim palam fiet Celsum, cum generatim negat ad homines descendisse ullum Deum aut Dei filium evertere funditus opinionem apud multos pervulgatam et a se ipso supra propugnatam, Deum inter homines apparuisse. Et certe si verum est quod universum ait, nec ullum Deum, nec Dei Filium descendisse aut descensurum esse; frustra sunt qui putant esse deos qui e cœlo delabuntur in terram, ut vel homines de futuris rebus præmoneant, vel morbis per oracula medeantur. Igitur nec Pythius, nec Æsculapius, nec alius quilibet ex iis, a quibus hæc fieri vulgaris fert opinio, Deus fuerit in

[1] 2 Cor. x, 5. — [2] Psalm. LXVII, 12.

terram delapsus; aut si Deus sit, Deus est a sede deorum exul atque extorris quique terram perpetuo incolendam accepit; aut unus ex illis est, quibus deorum consortio frui non datur : aut omnino non dii sunt Apollo et Æsculapius et quotquot in terra quidpiam facere creduntur; sunt potius quidam dæmones multo iis hominibus inferiores, qui sapientia claruerunt, quosque virtus ad cœlum evexit.

III. Ex iis vide Celsum, dum nostra diruere molitur, totum Epicureum esse, quamvis istud nusquam sui scripti fateatur. Quisquis igitur Celsi sermones legis et approbas; aut negandum tibi est Deum huc advenire, qui singulis hominibus prospiciat; aut hoc si admiseris, Celsus mendacii arguendus. Sin autem, ut hæc Celsi vera sint, providentiam sustuleris; falsum erit quod alio in loco affirmat, « deos esse » et providentiam. » Quod si Celso neganti « Deum aut Dei » Filium descendisse ad homines aut descensurum esse » non assenseris, providentiamque confiteris; cur ex iis quæ de Jesu diximus et quæ de illo Prophetæ vaticinati sunt, non diligenter perpendis uter magis habendus sit Deus et Dei Filius ad homines delapsus, Jesus-ne qui tanta constituit et perfecit; an illi qui suis oraculis et divinationibus tantum abest ut suorum cultorum mores emendent, ut contra illos deducant a sincero illo castoque cultu qui rerum omnium conditori deferri debet, et animos eorum, qui inter ipsorum cultores nomen profitentur suum, ab uno, solo, manifesto veroque Deo avellant hoc nomine, sic pietatem ad plures deos pertinere.

IV. Deinde, quasi Judæi et Christiani suam de iis, qui ab homines descenderunt, mentem aperuissent respondissentque esse Angelos : « Si Angelos dicitis, *rogat*, quinam sint » explicate. Diine, an quod aliud genus? » Tum quasi responsum ab eis tulisset : « Vos audio, *inquit*, sunt quid aliud, » nempe dæmones. » Hic tantisper immoremur. Fatemur an-

gelos esse « administratorios spiritus in ministerium missos propter eos, qui hæreditatem capiunt salutis [1]; » illos modo ad purissima eaque cœlestia loca, aut etiam supra cœlos ad puriores sedes ascendere ad offerendas hominum preces; modo illinc delabi, ut unicuique afferant, quod illi Deus pro meritis conferri jussit. Etsi vero Angeli, quos a suo officio sic appellatos didicimus, dii etiam aliquando in sacris Scripturis nominantur, propterea quod divini sunt; nusquam tamen ibi præceptum reperias, ut, qui Deo debetur cultus, eodem prosequamur eos, quorum nobis ministrandi Deique dona afferendi negotium est. Nam omnes postulationes, precationes, orationes, gratiarum actiones ad Deum oportet dirigere per summum sacerdotem omnibus Angelis superiorem, Verbum vivum et Deum. Quin et hoc ipsum Verbum orabimus, illi feremus preces, illi gratias agemus, illi vota faciemus; si modo propriam precationis possimus ab impropria secernere notionem.

V. Verum Angelos, quorum cognitio quæ supra hominem est, comparata non fuerit, a nobis invocari, recta ratio non patitur. Age porro comparata fuerit admirabilis illa et arcana Angelorum cognitio. Tum quidem eorum natura et officia, quibus funguntur, nota erunt: sed hoc ipsum absterrebit, ne preces alii ferantur, quam sufficienti ad omnia Deo per Salvatorem nostrum Dei Filium, qui Verbum est, et sapientia, et veritas, et quidquid de illo Prophetarum Dei Apostolorumque Jesu scripta prodiderunt. Atque ut Angeli nobis propitii sint nostrique gratia omnia faciant, satis est si, quantum per humanæ naturæ vires licet, erga Deum ita simus affecti, ac illi; eorum propositum imitantes quemadmodum et ipsi Deum imitantur; et præterea nobis ea sit filii ejus Verbi notio, quæ non solum clariori illi, quam Angeli sancti de illo habent, non repugnet, sed quæ etiam

[1] Heb. I, 14.

clarior in dies explanatiorque facta ad illam accedere contendat. Unde quod Celsus respondet sibi quasi verbis nostris, « Angelos, qui ad præstanda hominibus beneficia descen» dunt, esse aliquod genus diversum a diis, eosque probabili» ter esse dæmones : » id hominis est qui sacras nostras Scripturas non legit. Nec videt dæmonum nomen haudquaquam esse aut indifferens, ut est hominum inter quos boni sunt et mali; aut bonum, quale est deorum quod nec malis dæmonibus, nec simulacris, nec animalibus datur a rerum divinarum peritis, sed naturis vere divinis et beatis; hoc autem dæmonum nomen tribui semper maleficis illis potestatibus crassiori corpore solutis, quæ homines in errorem inducunt aguntque transversos, et a Deo rebusque cœlestibus avocatos ad hæc ima deprimunt.

VI. Postea [1] sic de Judæis loquitur : « Hoc primum de Ju» dæis mihi mirum accidit, quod, quamvis cœlum et qui in » illo sunt Angelos venerentur; solem tamen, lunam alias» que stellas cum fixas tum errantes, quæ certe sunt augus» tissimæ et potentissimæ cœli partes, minime colenda esse » judicent. Quasi hæc simul cohærere possunt, totum esse » Deum et partes totius non esse divinas : quasi fas esset » summo honore prosequi eos, qui in tenebris alicubi vi » improbæ artis magicæ obcæcatis, aut per obscura spectra » somniantibus apparere dicuntur; illos vero nihili pendere » illustrissimos rerum supra nos positarum præcones, illos » vere cœlestes Angelos, qui tam perspicua omnibus, tam » splendida vaticinia edunt, qui pluvias, æstus, nebulas to» nitrua ab ipsis adorata, fulgura, fructus, proventus omnes » administrant, quibus denique Dei cognitionem debent. » Hic mihi Celsus videtur in perturbatione versatus scripsisse quæ nesciebat, aut quæ male intellexerat. Liquet enim res Judæorum examinanti et cum Christianorum rebus confe-

[1] Vide D. Guillon, tom. II, pag. 180 et seqq.

renti, nihil aliud a Judæis adorari præter Deum cœli rerumque omnium conditorem. Quippe qui legem sequuntur a Deo sancitam his verbis : « Non erunt tibi alii dii præter » me : non facies tibi sculptile, neque omnem similitudinem, » quæ est in cœlo desuper, et quæ in terra deorsum, nec » eorum quæ sunt in aquis sub terra. Non adorabis ea, ne- » que coles[1]. » Inde patet, qui ex præscripto legis vivunt et creatorem cœli adorant, ab iis eodem in honore cœlum non haberi. Neque etiam Angelos, qui in cœlo sunt, adorat quisquis Mosaïcam legem observat. Quemadmodum enim solem lunam et stellas, mundi ornamenta, non adorant; sic cœlo et Angelis qui in illo sunt, hunc honorem habere refugiunt : obsequentes huic legi : « Ne elevatis oculis ad cœlum, vi- » deas solem et lunam et astra, omne ornamentum cœli, et » errore deceptus adores ea et colas, quæ creavit Dominus » Deus tuus in ministerium cunctis gentibus[2]. »

VII. Postquam vero sibi sumpsit Celsus cœlum a Judæis pro Deo haberi, hinc ut absurdum colligit vitioque illis ducit, quod, tametsi cœlum adorant, nec solem tamen, nec lunam, nec stellas eodem cultu dignentur; quasi fieri posset ut partes totius, quod Deus est, non essent divinæ. Quod hic totum appellat, id videtur esse cœlum; cœli autem partes, ni fallor, solem et lunam et astra intelligit. At certum est cœlum nec a Judæis nec a Christianis Deum dici. Sed esto Judæi dixerint cœlum esse Deum. Largior id quoque solem, lunam et stellas esse cœli partes; quod tamen non est undecumque verum : nec enim plantæ et animalia censentur terræ partes, quamvis in terra sint. Sed si totum sit Deus, idcirco partes ejus esse divinas, ecquis vel Græcorum concesserit? Palam quidem illi mundum universum esse Deum profitentur : eum pro primo Deo Stoïci, pro secundo Platonici, quidam pro tertio habent. Ergone

[1] Exod. XX, 3, 4, 5. — [2] Deut. IV, 19.

ex illis, quia mundus totus est Deus, continuo partes ejus divinæ sunt, ita ut non solum homines, sed brutæ etiam animantes omnesque plantæ quæ partes mundi sunt, divinitatis sint participes? Si autem flumina, montes, maria mundi sunt partes, an quia Deus est mundus totus, eam ob rem hæc omnia dii sunt? Certe id nemo Græcorum dixerit: sed potius eos, qui (sive dæmones sint, sive dii, ut alii vocant) fluminibus et maribus præsunt, pro diis habendos esse. Falsum igitur est, etiam ex Græcis qui providentiam admittunt, id quod Celsus in universum asserit, si totum quid est Deus, necesse esse ut partes ejus divinæ sint. Sequitur autem ex illis sententia, si mundus Deus, omnia quæ in illo sunt, utpote partes ejus, diis esse adnumeranda: consequens item est, ut animantes quæque, muscæ, culices, vermes, omne serpentum genus, omnes volucrum piscium que species, inter deos referri debeant. Quod nec assentientur ii qui mundum Deum esse dictitant. Judæi autem qui ad Mosaïcam legem vitam exigunt, etiamsi non possint ea legis quæ obscure scripta sunt et quid reconditum continent interpretari; numquam tamen dicent cœlum aut Angelos in deos esse conferendos.

VIII. Quoniam vero diximus Celsum ex quibusdam male intellectis in perturbationem incidisse, id nunc pro viribus declarare juvat: quoniamque Celsus animum induxit in more atque instituto Judæorum esse positum ut cœlum et qui in illo sunt Angelos adorent, ostendamus illarum rerum sicut et solis, lunæ, stellarum simulacrorumque cultum non modo non esse Judaïcis institutis consentaneum, sed etiam ab illis esse quam alienissimum. Et vero Deus apud Hieremiam prophetam cum populo Judaïco expostulat[1], quod res illas adoraret et reginæ cœli totique cœli militiæ sacra faceret. Quid quod inter crimina, quorum Judæos accusant scripta Christianorum, idem illud reperias,

[1] Jerem. VII, 18; XIX, 13.

et ob eam causam a Deo fuisse repudiatos. Sic enim in Actis Apostolorum de Judæis : « Convertit autem Deus[1] et tradidit eos servire militiæ cœli, sicut scriptum est in libro »Prophetarum : numquid victimas et hostias obtulistis »mihi annis quadraginta in deserto, domus Israel? Et »suscepistis tabernaculum Moloch et sidus Dei Remphan, »et figuras quas fecistis adorare eas[2]. » Et Paulus egregie Judaïcis institutis eruditus, et insuper portentosa Christi visione ad Christianam religionem conversus hæc habet in sua ad Colossenses : « Nemo vos seducat volens in humili»tate et religione Angelorum, quæ non vidit ambulans, frus»tra inflatus sensu carnis suæ, et non tenens caput, ex quo »totum corpus per nexus et conjunctiones subministratum et »constructum crescit in augmentum Dei[3]. » Hæc Celsus cum nec legisset nec didicisset, fingit nescio quomodo cœlum et Angelos qui ibi sunt, inviolata lege, a Judæis adorari.

IX. Pari mentis perturbatione, nec sedulo meditatus quæ huc spectabant, arbitratus est Judæos a magicis quibusdam incantatoribus, spectra quædam hanc in rem magico carmine evocantibus, adductos fuisse, ut cœlestes Angelos colerent : nescius videlicet et istud esse contra legem, quæ sic fertur : « Ne declinetis ad magos, nec ab »ariolis aliquid sciscitemini, ut polluamini per eos : ego »Dominus Deus vester[4]. » Itaque si Celsus in mente haberet Judæos, qui legem observant et ad illius præscripta vitam componunt, culpam hanc in illos collocatam non oportuit; aut, si conferre vellet, probare debuit, qui hæc faciebant, eos in legem peccare. Et quidem ii, qui colunt adorantque eos qui in tenebris alicubi vi improbæ artis magicæ obcæcatis, aut per obscura spectra somniantibus apparere dicuntur, perinde legem violant, atque illi, qui soli, lunæ stellisque sacra faciunt. Pugnant igitur hæc inter se quæ

[1] Act. VII, 42. — [2] Amos. V, 25. — [3] Coloss. II, 16. — [4] Levit. XIX, 31.

dicit Celsus, Judæos ab adorandis sole et luna et stellis refugere; et ab eisdem cœlum et Angelos adorari.

X. Quod si a nobis, qui æque ac Judæi Angelos, solem, lunam, stellasque non colimus, ratio postulatur, cur nec diis, quos Græci conspicuos et sensibiles vocant, cultum tribuamus; eam nobis lex Mosaïca suppeditat, docens eos a Deo datos fuisse gentibus omnibus quæ sub cœlo sunt; non autem iis, quos præ cæteris terræ gentibus, quasi portionem selectam, sibi Deus reservatam voluit. Quam in rem in Deuteronomio scriptum est : « Ne forte elevatis oculis ad » cœlum, videas solem et lunam et astra, ornamentum » cœli, et errore deceptus adores ea et colas, quæ creavit » Dominus Deus tuus in ministerium cunctis gentibus, quæ » sub cœlo sunt. Nos autem tulit Dominus, et eduxit de for» nace ferrea Ægypti, ut haberet populum hæreditarium, » sicut est in præsenti die[1]. » Cum igitur Hebræorum populus a Deo vocatus fuisset, ut « genus electum et regale sa» cerdotium et gens sancta et populus acquisitionis[2] » esset; cumque de illo Abraham audivisset vocem Domini sibi dicentem : « Suspice cœlum et numera stellas, si potes illas nume» rare : Et dixit ei, sic erit semen tuum[3] : » spem habens fore se ut astra cœli, non debuit ea adorare, quibus intelligenda et observanda divina lege similis futurus erat. Etenim illis dictum est : « Dominus Deus noster multiplicavit » vos, et ecce, estis hodie sicut stellæ cœli multitudine[4]. » Et Daniel sic de iis qui resurgent vaticinatur : « Et in tem» pore illo salvabitur populus tuus omnis qui inventus fuerit » scriptus in libro. Et multi de his qui dormiunt in terræ » pulvere, evigilabunt; alii in vitam æternam, alii vero in » opprobrium et pudorem sempiternum. Qui autem docti » fuerint, fulgebunt quasi splendor firmamenti, et qui ad » justitiam erudiunt multos, quasi stellæ in æternitates et

[1] Deut. IV, 19, 20. — [2] I Petr. II, 9. — [3] Gen. XV, 5. — [4] Deut. I, 10.

» ultra[1]. » Inde Paulus acceperat id quod dixit de resurrectione agens : « Et corpora cœlestia et corpora terrestria : » sed alia quidem cœlestium gloria, alia autem terrestrium. » Alia claritas solis, alia claritas lunæ, et alia claritas stellarum. Stella enim a stella differt in claritate. Sic et resurrectio mortuorum[2]. » Nulla igitur fuit ratio, cur, qui creata omnia generose pedibus proculcare et a Deo præstantissima vitæ bene actæ præmia expectare didicerant, qui audierant : « Vos estis lux mundi; *et*, luceat lux vestra coram hominibus, ut videant opera vestra bona, et glorificent patrem vestrum qui in cœlis est[3]; » qui summo studio ad splendidam illam et incontaminatam sapientiam, ipsum lucis æternæ splendorem contendebant, aut jam erant consecuti; illi ita sensibili solis et lunæ et stellarum lumine percellerentur, ut, licet intelligibilem haberent lucem, lucem veram, lucem mundi, lucem hominum, se tamen infra sensibilem illam lucem esse arbitrarentur resque illa præditas adorarent : quas quidem si adorari oportuisset; non profecto propter illud lumen sensibile quod multis adorationi est; sed potius propter intelligibile illud et verum lumen, adorari oportuisset : si quidem astra cœli sunt animalia ratione et virtute prædita, atque ab illa sapientia, quæ lucis æternæ splendor est, cognitionis lumine fuerunt illustrata. Nam illud eorum lumen sensibile ejus est opus qui creavit omnia; quod autem intelligibile fortasse habent, id ex eorum libera voluntate proficiscitur.

XI. At neque hoc ipsum colere debent, qui lumen verum, unde illud derivatur, aut Deum vident veri luminis patrem, de quo pulchre dictum est : « Deus lux est et tenebræ in eo » non sunt ullæ[4]. » Sicut enim qui propter sensibile hoc et cœleste lumen solem, lunam et stellas adorant, non ado-

[1] Dan. XII, 1, 2, 3. — [2] 1 Cor. XV, 40, 41, 42. — [3] Matth. V, 14, 16. — [4] 1 Joan. I, 5.

rant scintillam nostri hujus ignis aut lucernam, quod viderent scintillam aut lucernæ lumen ne comparanda quidem esse cum excellentibus illis astris quæ adoratione digna existimant : simillime quibus perspectum est quomodo Deus sit lux, et filius Dei «lux vera quæ illuminat omnem hominem venientem in hunc mundum[1], » et quo sensu hic dixerit de seipso, « ego sum lux mundi[2] : » ii solis et lunæ et stellarum lumen tanquam pro parvula scintilla habent præ Deo qui lux ipsa est, nec illud ullo modo adorare possunt. Neque hæc de sole, luna et stellis dico, quod tanta illa Dei opera deprimere velim, aut Anaxagora sentienti illa esse *massas inflammatas* assentiar; sed quia compertum habeo Dei ejusque unigeniti divinitatem ineffabili præstantia cæteris omnibus esse superiorem. Deinde cum nobis persuasum sit solem ipsum et lunam et stellas Deo universorum preces per ejus unigenitum adhibere, non committendum putamus, ut illa precemur quæ et ipsa precantur : præsertim cum illæ ipsæ res malint nos ad Deum, cui preces ferunt, remittere, quam ad se applicare et vota precesque nostras cum Deo partiri. Quam in rem perapposito hoc exemplo utar. Cum Salvator noster et Dominus aliquando se audiisset *magistrum bonum* appellari, eum, qui sic vocabat, ad patrem suum remisit his verbis : «Quid me dicis » bonum? Nemo bonus, nisi unus Deus pater[3]. » Id si merito dixit Filius charitatis Patris et imago bonitatis Dei; quanto convenientius eos, qui ipsum colerent, compellaret sol in hunc modum : quid est quod adores me[4]? «Dominum Deum tuum adorabis et illi soli servies[5], » quem ego et qui mecum sunt omnes adorant cuique serviunt. Etiamsi tanta non sis dignitate, quisquis es tamen, precare Verbum quod sanare te potest : et multo potius precare

1 Joan. I, 9. — 2 Id. VIII, 12. — 3 Marc. X, 18. — 4 Deut. VI, 13. — 5 Matth. IV, 10.

ejus patrem, qui et ad antiquos justos « misit Verbum » suum et sanavit eos et eripuit eos de corruptionibus eo- » rum [1]. »

XII. Sic igitur Deus pro sua bonitate non ratione loci, sed per Providentiam, ad homines descendit : et filius Dei non aliquando tantum, sed et semper cum suis discipulis est, istud promissi perficiens : « Ecce ego vobiscum sum » omnibus diebus usque ad consummationem sæculi [2]. » Et sane cum palmes fructum non possit ferre nisi manserit in vite, evidens est discipulos Verbi, spirituales vitis quod Verbum est palmites [3], ferre non posse fructus virtutis, nisi manserint in vera vite, videlicet in Christo Dei, qui Christus nobiscum, qui in terra sumus, versatur, et cum iis ubique qui ipsi adhærent, nec non ubique cum iis qui ipsum nesciunt. Hujus rei argumento est id quod in Joannis Evangelio ait Joannes Baptista : « Medius vestrum stetit, » quem vos nescitis. Ipse est qui post me venturus est [4]. » Jam vero absurdum est, dum illum, qui cœlum et terram implet, ut ipse dicet : « Numquid cœlum et terram ego » impleo ? dicit Dominus [5], » nobiscum habemus et prope nos (ejus enim verbis credo : « Deus e vicino ego sum et non » Deus de longe, dicit Dominus [6] »), absurdum est, inquam, velle precibus vocare solem qui ad omnia non pervadit, aut lunam, aut aliud ex astris. Do vero « a sole, luna et stellis, » ipsa sunt Celsi verba, « pluvias, æstus, nebulas, tonitrua » prænuntiari : » ut res ita sit, nonne tamen satius est adorare et venerari Deum, cujus jussu prædicunt, quam vaticinatores ipsos ? Volo etiam ab ipsis præsignificari fulgura, fructus, proventus omnes ; et omnia illa ab iis administrari : at non idcirco adorabimus res, quæ ipsæ adorant ; nec enim adoramus Moysen et ejus in vaticinandi munere suc-

[1] Psalm. cvi, 20. — [2] Matth. xxviii, 20. — [3] Joan. xv, 5, 6. — [4] Id. i, 26, 27. — [5] Jerem. xxiii, 24. [6] Ibid. 23.

cessores, quamvis isti, Deo afflante, longe meliora pluviis, æstibus, nebulis, tonitruis, fulguribus, fructibus, proventibusque his nostris omnibus prædixerint. Id quoque damus solem, lunam et stellas posse res pluviis potiores prænuntiare : non ideo tamen astra illa adorabimus, sed auctorem prædictionum, et Dei Verbum, quod earum est minister. Sane sint Dei præcones et vere cœlestes Angeli : at cur non potius colendus ille solus est qui prædicatur et annuntiatur, quam Angeli et præcones?

XIII. Arripit hoc etiam sibi Celsus, solem, lunam stellasque a nobis pro nihilo haberi. Nam et illa filiorum Dei revelationem expectare confitemur, utpote quæ hactenus rerum corporearum vanitati subjecta sunt propter illum qui subjecit in spe[1]. Si unquam legisset ille sexcenta alia, quæ de sole et luna et stellis apud nostros auctores passim occurrunt, istud inter cætera : « Laudate eum omnes stellæ » et lumen ; *et hoc aliud :* Laudate eum cœli cœlorum[2], » nobis non exprobrasset quod illa, quæ magnifice laudant Deum, nihili faciamus. Neque hæc Celsus noverat : « Nam » expectatio creaturæ revelationem filiorum Dei expectat. » Vanitati enim creatura subjecta est non volens, sed prop» ter eum, qui subjecit eam in spe : quia et ipsa creatura » liberabitur a servitute corruptionis in libertatem gloriæ fi» liorum Dei[3]. » Hactenus cur nec solem, nec lunam, nec stellas veneremur : nunc sequentia ejus verba referamus, adversus illa, Deo dante, dicturi quæ nos lumen veritatis docebit.

XIV. « Stulta et hæc eorum opinio, *inquit*, postquam » Deus tanquam coquus ignem immiserit, cætera quidem » tostum iri; sed se solos evasuros incolumes; nec eos modo » qui tum in vivis erunt, sed et qui jam pridem obierint

[1] Rom. VIII, 19, 20, 21. — [2] Psalm. CXLVIII, 3, 4. — [3] Rom. VIII, 19, 20, 21.

» mortem et eadem carne induti e terra emerserint. Quæ » spes, plane dicam, digna vermibus est. Ecquæ enim humana » anima in corpus putrefactum remeare concupiscat? Atque » etiam inter vos Christianos non desunt, qui turpe, abo- » minandum, impossibile istud judicent, nedum approbent. » Et vero corpusne est, quod omnino corruptum in priorem » naturam restitui et semel amissam constitutionem recu- » perare possit? Ad hæc cum nihil sit quod respondeant, » in hoc absurdissimum præsidium confugiunt, Deo nihil » non esse possibile. Quasi vero turpia Deus posset, aut » quidpiam contra naturam vellet. Non, si quid improbum » pro tua malitia expetiveris, id continuo Deus potuerit, aut » fore credendum est. Nec enim Deus orbi præest, ut vi- » tiosa desideria expleat, aut inordinatis libidinibus obse- » quatur; sed ut rectæ justæque naturæ prospiciat. Equi- » dem haud illum negaverim animæ vitam largiri posse sem- » piternam: cadavera autem, inquit Heraclitus, vel sterco- » ribus viliora sunt. Unde carni iis sordibus refertæ quas » appellare pudet, vitam æternam contra rationem tribuere, » Deus nec volet, nec poterit. Etenim est ipse omnium quæ » sunt, ratio; nihil igitur contra rationem, nihil contra » seipsum efficere potest. »

XV. Hinc primum vide quomodo mundi conflagrationem, etiam a Philosophis inter Græcos minime contemnendis creditam, sibi pro ridiculo putet et calumnietur. Ex illo cum inducimus conflagrationem, Deum coquo similem facimus. Ignorat, quod etiam quibusdam Græcorum visum est et quod fortasse ab antiquissima Hebræorum gente acceperant, ignem mundo inferri lustralem, aut fortasse pœnæ simul et remedii loco futurum, prout cuique opus erit: ignem, qui uret quidem, non vero consumet eos, in quibus non erit materia quæ confici debeat: uret autem et consumet eos, qui in construendo actionum, sermonum

cogitationumque, ut ita dicam, ædificio ligna, fœnum et stipulam adhibuerint[1]. Docent etiam divinæ Scripturæ Dominum « ut ignem conflatorii et herbam fullonum[2] » ad eos accessurum esse, qui propter commixtam quamdam ex malitia materiam igne indigent, quo illa æris, stanni plumbique permixtio quasi confletur. Hoc idem videre est apud Ezechielem, si quis discere voluerit[3]. Testis quoque erit Propheta Isaias nostram non esse sententiam, Deum ut coquum inferre ignem, sed ut in eos beneficium, qui labore et igne opus habent. Sic enim apud illum gens quædam peccatrix admonita dicitur: « Habes carbones ignis, sede » super eos; hi tibi erunt auxilio[4]. » Ita Scriptura vulgo lectorum convenientia tribuens, tristia obscuritate sapienter involvit, quo terrorem iis incutiat, qui a profusa peccandi licentia nequeunt aliter avocari. Quæ tamen obscuritas ea non est, quin, qui sedulo perpenderit, facile is intelligat, quo fine molestiis et laboribus homines mali cruciandi sint. Quare in præsentia satis fuerit huc adducere illud Isaiæ « Propter nomen meum ostendam tibi furorem » meum, et gloriosa mea inducam in te, ne perdam te[5]. » Atque hæc minus accommodata simplicius credentibus adeoque simpliciori ratione erudiendis subindicare coacti sumus, ut ne incastigata abiret hæc Celsi criminatio: « Post» quam Deus ignem injecerit ut coquus. »

XVI. Ex dictis patet intelligentioribus, quomodo refellendum sit et istud: « Tum cætera quidem tostum iri, sed » se solos evasuros incolumes. » Nec mirum in hac opinione versari eos e nostris, quos appellant Scripturæ « stulta » mundi, ignobilia, contemptibilia, et ea quæ non sunt[6]. » Quippe « per stultitiam prædicationis placuit Deo salvos fa» cere credentes ipsi, quia in Dei sapientia non cognovit

[1] I Cor. III, 12. — [2] Mal. III, 2. — [3] Ezech. XXII, 18, 19, 20. — [4] Isai. LXVII, 14, 15. — [5] Id. XLVIII, 9. — [6] I Cor. I, 27, 28.

»mundus per sapientiam Deum[1].» Illi enim non possunt singula loca perscrutari, nec investigandis Scripturis incumbere volunt, quamvis Jesus *scrutari Scripturas*[2] jusserit. Hinc est, quod sic senserint de igne quem Deus infert, et de iis, quæ peccatoribus eventura sunt. Fieri tamen potest, ut quemadmodum pueriles animos ad meliora provehere volenti convenit, ut ad eorum se mensuram submittat; ita iis, quos nominant Scripturæ stultos mundi, ignobiles contemptibilesque[3], conveniens fuerit obvia hæc pœnas intelligendi ratio; utpote qui non aliter quam terrore et suppliciorum cogitatione converti et a vitiis revocari possunt. Hoc igitur Scriptura significat, qui doctrinam incorruptam, integros mores, mentem omnino puram conservaverint, eos ab igne pœnisque immunes fore; horum vero dissimiles, et in quos ignis castigatione pro meritis dispensanda animadverti opus erit, eos pœnis certo quodam consilio affectum iri quas Deum decet iis infligere, qui ad ipsius imaginem facti vitam traduxerunt naturæ ad imaginem creatæ minime consentaneam. Atque hæc adversus illud Celsi : « Cætera quidam tostum iri, se vero solos evasuros »incolumes.»

XVII. Quod postea nobis hanc sententiam tribuit, quo tempore mundus igne purgabitur, « nos solos incolumes »permansuros, nec solum eos qui in vivis erunt, sed etiam »qui jam pridem defuncti fuerint : » oportet aut male sacras litteras intellexerit, aut istud a non intelligentibus audierit. Non enim animadvertit arcana quadam sapientia dictum ab Apostolo Jesu fuisse : « Non omnes dormiemus, »omnes autem immutabimur, in momento, in ictu oculi, »in novissima tuba : canet enim tuba et mortui resurgent »incorrupti, et nos immutabimur[4].» Scire tamen illum opportuit quid in animo haberet is, qui sic loquitur ut ipse

[1] I Cor. I, 21. — [2] Joan. V, 39. — [3] I Cor. I, 27, 28. — [4] Id. XV, 51, 52.

non mortuus; qui se suique similes a mortuis segregat; qui, postquam dixit, « et mortui resurgent incorrupti, *addit*, » et nos immutabimur. » Atque hunc intellectum eorum esse, quæ ex priore ad Corinthios Epistola protulimus, confirmant ea quæ in priore ad Thessalonicenses habentur. In hac enim Paulus ut vivus et vigilans et omnino a mortuis diversus ait : « Hoc enim vobis dicimus in verbo Domini, » quia nos qui vivimus, qui residui sumus in adventum Do- » mini, non præveniemus eos qui dormierunt. Quoniam » ipse Dominus in jussu, in voce Archangeli, et in tuba » Dei descendet de cœlo [1]. » Deinde cum sciret, præter se suique similes, alios fore mortuos in Christo, subjungit : « Mortui qui in Christo sunt, resurgent primi : deinde nos » qui vivimus, qui relinquimur, simul rapiemur cum illis » in nubibus obviam Christo in aëra. »

XVIII. Cum autem plura fuerint ab eo dicta scurriliter adversus carnis resurrectionem, quæ in Ecclesiis prædicata, distinctius a prudentioribus percipitur; nec necesse sit adducta superius ejus verba rursus hic excribere; age, pro viribus et habita cujusque lectoris ratione, disseramus de isto problemate, quantum opus est in apologia contra hominem a fide alienum scripta propter eos, qui adhuc « parvuli et fluctuantes, circumferuntur omni vento doc- » trinæ in nequitia hominum, in astutia ad circumventio- » nem erroris [2]. » Ergo neque nos, neque divinæ litteræ aiunt « eos, qui jamdudum obierint mortem, e terra egres- » sos eisdem carnibus, » nulla in melius facta mutatione, *victuros esse*. Hæc mera est Celsi calumnia. Legimus enim in scripturis multa de resurrectione, sed Deo digna. Satis nunc fuerit illud Pauli ex priore ad Corinthios : « Sed dicet » aliquis, quomodo resurgunt mortui? qualive corpore ve- » nient? Insipiens, tu quod seminas non vivificatur, nisi

[1] I Thess. IV, 14, 15, 16, 17. — [2] Ephes. IV, 14.

»moriatur. Et quod seminas, non corpus quod futurum »est seminas, sed nudum granum, ut puta tritici aut ali- »cujus cæterorum. Deus autem dat illi corpus quod vult, »et unicuique seminum proprium corpus[1].» Vide quomodo hic dicat id, quod seminatur, non esse corpus rei nasciturae; sed seminato et jacto in terram nudo semine, Deo unicuique seminum corpus proprium largiente, fieri quandam quasi resurrectionem; ita ut ex quibusdam spica effloreseat, ut ex sinapi; ex aliis vero celsa arbor, ut ex olivæ nucleo similibusque fructibus.

XIX. Ut igitur Deus dat unicuique seminum corpus quod ipsi placuit, ita faciet erga mortuos qui veluti seminantur in terra; quique, cum tempus advenerit, recepturi sunt ex corporibus seminatis illud corpus, quod illis Deus pro meritis induere voluerit. Ac fuse Scriptura docet quid intersit inter corpus quod tanquam seminatur, et illud quod ex eo quasi renascitur. Ait enim: « Seminatur in corruptione, surget in incorruptione. Seminatur in ignobilitate, »surget in gloria. Seminatur in infirmitate, surget in vir- »tute. Seminatur corpus animale, surget corpus spiritale[2].» Qui potuerit autem, capiat quid sibi voluerit, qui dixit: « Qualis terrenus, tales et terreni; qualis cœlestis, tales et »cœlestes. Et sicut portavimus imaginem terreni, ita por- »temus imaginem cœlestis[3].» Quamvis autem Apostolus occultare voluerit reconditiora hujus mysterii, ut quæ simplicioribus, et vulgo, quod simplici fide ad melius vivendum excitatur, minus essent accommodata; tamen coactus est paulo post, ne male ejus verba acciperemus, iis verbis, « Portemus imaginem cœlestis,» addere: « Hoc autem dico, »fratres, quia caro et sanguis regnum Dei possidere non »possunt, neque corruptio incorruptelam possidebit[4].»

[1] I Cor. xv, 35, 36, 37, 38. — [2] Ibid. 42, 43, 44. — [3] Ibid. 48, 49. — [4] Ibid. 50.

Deinde cum sciret, utpote scripta posteris relicturus documentorum plena, quid arcani et occulti haberet ista quæstio, adjicit id quod dici solet, cum de rebus agitur altioribus occultioribusque et quas vulgo celari convenit : « Ecce » mysterium vobis dico[1]. » Quemadmodum et apud Tobiam legitur : « Sacramentum regis bonum est abscondere : sed » opera Dei *sincere* revelare[2], » cum id honorificum Deo est, cum utilitas multorum postulat, cum prudenter fit, *pulchrum est.* Non igitur spes nostra, « spes vermium est, » neque nostra anima putrefactum corpus concupiscit. » Sed etsi corpore opus habeat ut e loco ad locum transmigret; scit nihilominus, si quidem est meditata sapientiam, secundum istud : « Os justi meditabitur sapientiam[3]; » scit, inquam, quo differant *domus terrestris*[4] peritura, in qua est tabernaculum; et tabernaculum, in quo justi *ingemiscunt gravati*, *nolentes* tabernaculo *expoliari*, *sed superindui*, *ut*, postquam superinduti fuerint, *absorbeatur quod mortale est*, *a vita.* Cum enim corporis natura sit corruptibilis, necesse est hoc corruptibile tabernaculum induat incorruptionem[5]; et quod aliunde mortale est, atque adeo morti, quæ peccatum comitatur, obnoxium, induat immortalitatem : ut, quando corruptibile incorruptionem et mortale induerit immortalitatem, tunc fiat quod jam olim a Prophetis prædictum fuit, nimirum amittat mors *victoriam* qua sibi nos victrix illa subdiderat, et frangatur ejus *stimulus*, quo anima non undecumque munita peccati vulneribus confoditur[6].

XX. Atque hæc sunt quæ de resurrectione profitemur, ex parte quidem explicata, sed tamen quantum in præsentia satis. Nam quæ ad hoc mysterium pertinent fusius alibi pertractavi. Nunc æquum fuerit Celsi argutias refellere, qui cum Scripturas nostras non intellexit, tum nec potuit ani-

[1] I Cor. xv, 51. — [2] Tob. xii, 6, 7. — [3] Psal. xxxvi, 30. — [4] 2 Cor. v, 1, 2, 4. — [5] 1 Cor. xv, 53, 54. — [6] Osee xiii, 14.

mum inducere, mentem nostrorum sapientum non debere judicari ex illis quæ dicunt ii qui ad christianam doctrinam afferunt nihil præter fidem. Ostendamus igitur viros disserendi scientia dialecticarumque rerum peritia celeberrimos, in sententias valde ineptas incidisse; et si quæ sunt, quæ ut humiles et aniles derideri mereantur, eorum esse potius quam nostras. Ac Stoici quidem aiunt post certas temporis vices exuri rerum universitatem et postea denuo exornari rebus omnino similibus earum, quæ in prima exornatione fuerant. Qui autem ex eis verecundiores fuerunt, ii dixerunt in altera conversione tenuem et perexiguam fieri mutationem rerum, quæ in altera erant; hujusmodi vero esse futura in posteriori conversione, futurum Socratem Atheniensem Sophronisci filium, futurumque ut Phænarete nupta Sophronisco rursus illum progeneret. Tametsi ergo voce resurrectionis non utuntur, rem tamen declarant; nempe Socratem ex Sophronisci semine renasciturum; alteram fore in sequente conversione Phænareten; Socratem Athenis educatum, ibidem esse philosophaturum, priore philosophia quasi resuscitata, et in statu omnino simili futura; Anytum et Melitum resurrecturos esse; futuros iterum Socratis accusatores; Socratem morte ab Areopagitico senatu damnatum iri; et, quod magis ridiculum, similibus illum vestibus, atque in priori conversione, indutum iri, in simili paupertate versaturum esse, in Athenis omnino similibus victurum; Phalarin rursus usurum esse tyrannide; Taurum ejus æneum mugiturum esse voce hominum, qui hominibus prioris conversionis plane similes intus inclusi fuerint; denique Alexandrum Pheræum rursus tyrannum fore, simili omnino crudelitate, similesque prioribus homines condemnaturum esse. Sed quid me opus est sigillatim persequi hujusmodi nugas Stoici dogmatis, quod quidem Celsus, nedum irrideat, magno fortasse in pretio habet;

quandoquidem illi Zenon Jesu sapientior esse videatur?

XXI. Pythagorici vero et Platonici, quanquam videntur mundum incorruptibilem defendere, ad similia tamen revolvuntur. Hæc enim eorum sententia est, stellis post ratas quasdam conversiones eamdem formam eumdemque situm obtinentibus, in terra omnia se simili modo habere, atque cum eodem situ eademque forma stellæ in mundo erant. Ex quo necesse est ut cum post magnam conversionem ad idem erga se invicem astra redierint, ubi erant Socratis tempore, Socrates rursus ex eisdem nascatur, in easdem calamitates incidat, ab Anyto et Melito accusetur, damnetur ab Areopagitico senatu. Ægyptiorum quoque sapientes, cum iis fere similia tradunt, magni faciunt Celsus et ejus asseclæ, nedum derideant: nos autem cum omnia sic a Deo gubernari dicimus, ut ad nostrum sese liberum arbitrium accommodet, sic ad melius omnia dirigi, ut non tollatur tamen rerum *contingentia*; item cum naturam explicamus nostræ libertatis, in quam, quoniam immutabilitatis divinæ capax non est, contingentia rerum cadit; non videmur digna dicere quæ expendantur et investigentur.

XXII. Neque vero quisquam suspicetur nos, cum hæc disputamus, ex eorum esse numero, qui, licet christiani vocentur, rejiciunt nihilominus comprobatum a Scripturis de resurrectione dogma. Hi enim e suis principiis nullo modo astruere possunt, ex grano tritici aut alius cujuspiam stirpis veluti resurgere spicam aut arborem. Nos autem credimus id quod seminatur non vivificari, nisi prius moriatur, nec seminari corpus quod futurum est; quandoquidem « Deus dat illi corpus sicut vult[1]; *ita ut* quod seminatum est » in corruptione, surgat in incorruptione; quod in ignobi» litate, surgat in gloria; quod in infirmitate, surgat in vir» tute; quod animale corpus fuit seminatum, surgat spiri-

[1] 1 Cor. xv, 36, 37, 38, 42, 43, 44.

»tale.» Quocirca doctrinam Ecclesiæ Christi retinemus, totamque suam pollicitationi divinæ asserimus magnitudinem, impleri posse illam probantes non verbis tantum, sed etiam argumentis. Neque enim clam nobis est, etsi cœlum et terra transitura sint, ut et omnia quæ in eis sunt, verba tamen quæ de singulis protulit is, qui in principio Verbum erat apud Deum Deus Verbum[1], non præteritura esse; quippe quæ erga illum sunt, ut partes erga totum, ut species erga genus; neque cunctamur fidem habere dicenti: « Cœlum et terra transibunt, verba autem mea non præter-»ibunt[2]. »

XXIII. Nos igitur non dicimus corruptum corpus redire ad pristinam naturam, ut neque corruptum tritici granum denuo fieri granum tritici: sed quemadmodum e grano tritici spica exoritur; sic insitam esse corpori vim quamdam, quæ non corrumpitur et qua fit, ut corpus in incorruptione surgat. Stoicorum vero hæc opinio est, corpus omnino corruptum ad pristinam redire naturam; eoque illos deduxit sua ratio, res post conversionem plane similes reversuras, eamdemque illam priorem, quæ dissoluta est, rursus compagem fore: idque necessariis rationibus e Dialectica petitis approbare sibi videntur. Neque etiam ad absurdissimum illud præsidium confugimus, *omnia esse Deo possibilia*. Scimus enim illud *omnia* non complecti ea, quæ fieri posse repugnat et cogitari. Dicimus etiam Deum turpia non posse; alioqui Deus posset non esse Deus. Nam si quid turpe Deus facit, Deus non est. Quod autem ponit Deum non velle quæ sunt contra naturam, distinguendum est. Verbis illis si quis malitiam designat, negamus et nos Deum velle quæ contra naturam sunt, quæ mala sunt, quæ rationi sunt contraria: sin autem quidquid consilio Dei et voluntate fit, id necessario confitendum est non fieri contra naturam, quæcum-

[1] I Joan. I, I. — [2] Matth. XXIV, 35.

que Deus facit, hæc licet incredibilia sint aut quibusdam incredibilia videantur, non sunt tamen contra naturam. Quod si verba urgere oportet, dicemus quædam esse supra naturam, prout hanc vocem plerique intelligunt, quæ Deus efficere possit : ut cum hominem supra naturam humanam efferens, participem facit melioris diviniorisque naturæ, eumque ita conservat, quamdiu is, qui conservatur, per ea quæ facit, ita se velle probat.

XXIV. Jam cum concesserimus Deum nihil velle indecorum sibi, utpote quo divina sua natura tolleretur, non gravabimur fateri, siquid turpe homo pro sua gravitate voluerit, Deum id facere non posse. Nec vero nos, qui veritatis amore Celsi placita perpendimus, ita contentiose ejus dictis repugnabimus, ut illi non assentiamur asserenti Deum nec vitiosorum desideriorum nec inordinatarum libidinum, sed rectæ justæque naturæ Deum esse, quippe qui omnis honesti fons est et principium. Fatemur quoque Deum posse vitam animæ largiri sempiternam, nec solum posse, sed etiam reipsa largiri. Atque ex his quæ dicta sunt hactenus, intelligere licet nobis molestum non esse id quod Celsus objicit ex Heraclito, *cadavera vel stercoribus esse viliora* : quanquam hac de re dicere quis potest vilia quidem esse stercora, non autem humanum cadaver, quod anima incoluit, et præsertim, si fuerit studiosa virtutis. Hoc enim æquiores leges donari sepultura volunt, idque honorifico ritu qui tum adhiberi solet : ne videlicet humanum corpus, ut cætera bestiarum, projicientes, animam e corpore egressam quantum in nobis est afficiamus contumelia. Sit igitur absurdum immortalitatem a Deo dari grano tritici, aut rei quæ seminatur in corruptione; sed spicam ex grano natam seu id quod surgit in incorruptione, immortale fieri non est absurdum. Denique, si Celsum audias, Deus ipse rerum omnium ratio est; sed ex nobis, ejus est filius; de quo phi-

losophantes dicimus : « In principio erat Verbum, et Verbum » erat apud Deum et Deus erat Verbum[1]. » Sed et fatemur Deum nihil contra rationem, nihil contra seipsum posse facere.

XXV. Jam videamus quæ sequuntur apud Celsum. Sic ille : « Cum igitur Judæi peculiari quadam gente constituta » latas pro suo ingenio leges etiam nunc observant, et reli- » gionem quæ qualiscumque sit, patria est tamen, conser- » vant, faciunt perinde ac cæteri homines, qui patria insti- » tuta sequuntur, qualiacumque sint. Atque ita fieri condu- » cibile videtur : tum quia aliæ aliis leges in mentem venere, » et servari oportet ea quæ publice constituta sunt; tum » quod probabile est diversas terræ partes diversis potesta- » tibus, quasi quasdam præfecturas, commissas ab initio, » eodem nunc modo administrari. Et recte cum singulis agi- » tur, cum reguntur ea ratione, quæ illis potestatibus placet; » nec fas est dissolvere quæ pro suis quæque locis jam tum » ab initio instituta sunt. » Hic Celsus indicat Judæos ab Ægyptiis oriundos peculiarem postea constituisse gentem, leges tulisse, easque observare. Atque ut ne verba ejus iteremus, significat e re fuisse, ut patriam religionem tuerentur, quemadmodum cæteræ gentes propria sua instituta retinent. Quin et arcaniorem, cur id utile fuerit, causam affert, cum subindicat eos, quibus sortito obtigit quibusdam terræ partibus præesse, suam ad condendas leges operam legislatoribus commodasse. Statuit igitur Judæorum regioni gentique illam incolenti aliquem aut aliquos invigilasse, quo vel quibus collaborante vel collaborantibus Moysi leges Judaicæ sancitæ sunt.

XXVI. « Atque oportet, *inquit*, servare leges, tum quia » alias aliis constituere leges placuit, et servari oportet ea » quæ publice constituta sunt; tum quia probabile est di- » versas terræ partes diversis potestatibus, quasi quasdam

[1] Joan. I, I.

» præfecturas, commissas ab initio, eodem nunc modo ad- » ministrari. » Deinde Celsus quasi eorum oblitus quæ contra Judæos dixit, nunc ipsos generali laude, quam patriorum institutorum retinentibus impertit, complectitur, cum ait: « Præclare cum singulis agitur, si reguntur ea ratione, quæ » potestatibus illis placet. » Ac vide an non, quantum in se est, Judæum velit in suarum legum observatione perseverare quasi impium futurum si ab illis abscederet. Ait enim: « Nec fas est dissolvere quæ pro suis quæque locis jam tum » ab initio instituta sunt. » Hic illum eademque cum illo sentientes interrogaverim lubens: ecquis ille fuit, qui terræ partes ab initio alias aliis distribuerit inspectoribus? Ecquis Judæorum regionem et Judæos ipsos commisit illi vel illis Præsidibus qui illam sortiti sunt? An Jupiter, ut loqui amat Celsus, Judæorum gentem regionemque cuidam aut quibusdam credidit, voluitque ut, cui obtingeret, is tales Judæis leges imponeret? An id factum est præter Jovis voluntatem? Utrumvis respondeat, vides angustias esse. Nisi autem ab uno quopiam partes terræ Præsidibus distributæ fuerint: ergo singuli quique fortuito et sine superioris nutu terram partiti sunt: quod absurdissimum est et summi Dei providentiam tollit.

XXVII. Qui vero partes terræ in quasdam præfecturas divisæ ab illis Præsidibus administrentur, explicet qui voluerit. Doceat idem ille quomodo singulorum recte se res habeant, cum ex illorum Præsidum voluntate reguntur: an exempli causa Scytharum leges rectæ sint, quæ patres interfici permittunt: an Persarum, quæ matres filiis nubere, filias a patribus duci uxores non prohibent. Sed quid opus est me, collectis e scriptoribus variarum gentium legibus, inquirere, num recte serventur leges, quas illis Præsidibus ferre libitum est? Celsus nobis dicat quomodo nefarium sit violare patrias leges quæ matres et filias duci sinunt; quæ

beatam esse mortem suadent, cum suspendio accersitur; quæ purgari affirmant eos qui se in ignem injiciunt consumptique ex hac vita exeunt : item cur nefas sit violare leges vel Taurorum, quæ Dianæ jubent hospites immolari; vel quorumdam in Libya populorum, apud quos liberi Saturno mactantur. Cæterum e Celsi sententia consequens est, Judæos non sine crimine violaturos esse patrias leges, quæ vetant alium a rerum omnium conditore Deum adorari. Consequens est etiam pietatem non sua natura sed consensu, et opinione divinam esse virtutem. Apud quosdam enim pium est colere crocodilum, dum id quod ab aliis colitur, manducant; apud alios vero cultus vituli pietati ducitur; et rursus alii pium esse judicant hircum in Deos referre : ita ut idem homo, qui pius esset ex quibusdam legibus, ex aliis impius esse posset : quo quidem nihil absurdius.

XXVIII. Dixerint fortasse pium esse qui patria instituta sequitur; minime vero impium, qui aliorum non observat instituta : rursus non esse impium, licet apud quosdam impius habeatur, qui patria servans instituta, impugnat et epulando absumit ea, quæ populi aliis astricti legibus colunt. Hæc autem vide an non multam de justo, sancto, et pio perturbationem inducant. Sic enim non distinguitur pietas, non propriam naturam habet, nec quidquam aliud quo pius illos judicare possis, qui pietatem sectantur. Itaque si pietas, si sanctitas et justitia sunt ex earum rerum numero, quæ tales non sunt nisi comparate; ut res pia sit aut impia, prout cum diversis legibus comparatur; cogita an non idem de temperantia, de fortitudine, de prudentia, de scientia et de aliis virtutibus dicere liceat : qua tamen sententia nihil absurdius. Atque hæc a nobis hactenus dicta sufficere possent iis, quibus satis esset contra Celsum afferre id quod simplicius est et vulgarius; quoniam vero putamus hoc scriptum in quorumdam, qui res altius scrutantur, manus

perventurum esse; age pauca ex reconditioribus proferre tentemus. Res est abstrusa et scrutatu difficilis. Agitur enim de distributione, qua terræ partes ab initio aliæ aliis inspectoribus creditæ sunt. Sed præsertim demonstremus, quoad ejus fieri poterit, nostram doctrinam iis immunem esse absurdis, quæ supra memorata sunt.

XXIX. Ac mihi quidem videtur Celsus non recte a quibusdam accepisse occultiores hujusce distributionis rationes, quas tamen aliquo modo attigit Græcanica historia. In ea enim ii, qui pro diis habebantur, secum invicem concertasse leguntur de Attica: et apud poëtas quidam ex illis diis quædam loca sibi magis arridere cordique esse confitentur. Quibus quædam similia videntur in Barbarorum maximeque Ægyptiorum historia de Ægypti in provincias divisione. Illic enim legitur Saïn sortito obtigisse Minervæ, quæ etiam Atticæ provinciam possidet. Et Ægyptiorum sapientes innumera id genus narrant: nec scio an non etiam Judæos eorumque regionem in hac divisione comprehendant. Verum de his satis auctoritatum, quæ divina doctrina non nituntur. Nos vero dicimus Moysen prophetam Dei sincerumque ejus cultorem de illa partium terræ divisione locutum esse in Deuteronomii Cantico: « Quando, *inquit*, dividebat » altissimus gentes, quando separabat filios Adam; constituit terminos populorum secundum numerum Angelorum » Dei. Et factus est pars Domini populus ejus Jacob; funi» culus hæreditatis ejus Israel [1]. » De eadem illa gentium distributione Moyses in libro, qui inscribitur Genesis, hæc quasi historice narrat: « Erat universa terra labium unum, et una vox omnibus. Cumque proficiscerentur de Oriente, invenerunt campum in terra Sennaar et habitaverunt in eo [2]. » Et paulo post: « Descendit, *inquit*, Dominus ut videret » civitatem et turrim, quam ædificaverant filii hominum, et

[1] Deut. XXXII, 8, 9. — [2] Gen. XI, 1, 2.

» dixit Dominus : Ecce unus est populus et unum labium om- » nibus : cœperuntque hoc facere, nec desistent a cogitatio » nibus suis, donec eas opere compleant, venite igitur et » descendamus, et confundamus ibi linguam eorum, et non » audiat unusquisque vocem proximi sui. Atque ita divisit eos » Dominus ex illo loco super faciem omnis terræ, et cessa- » verunt ædificare civitatem et turrim. Et idcirco vocatum » est nomen ejus confusio, quia ibi confudit Deus labia uni- » versæ terræ, et inde dispersit eos Dominus super faciem » totius terræ[1]. » Et in libro qui Sapientia Salomonis vocatur, mentio quoque fit de illa linguarum confusione quam secuta est gentium divisio. Sic enim ibi de Sapientia : « Hæc » et in consensu nequitiæ cum gentes confusæ fuissent, sci- » vit justum, et conservavit sine querela Deo, et in filii mi- » sericordia fortem custodivit[2]. » De quibus longa et arcana fuerit disputatio. Sed me deterret istud : « Sacramentum Regis abscondere bonum est[3], » ne doctrinam de animabus quæ in corpora, sed non ex corporibus migrant, profanis auribus instillando, sancta canibus dare et margaritas ante porcos projicere videar. Impium enim sit prodere arcana divinæ sapientiæ, de qua pulchre scriptum est : « In ma- » levolam animam non introibit sapientia, nec habitabit in » corpore subdito peccatis[4]. » Satis ergo fuerit historico more exhibere quæ occulte quasi historia tradita sunt, ut qui possunt, sibi ipsi loci hujus intellectum quærant.

XXX. Sic igitur intelligenda res est. Qui omnes in terra utebantur una quadam divina lingua, in illa utenda perstitere, quamdiu inter se consenserunt : nec se dimovent ab Oriente, donec illis lumen et luminis æterni splendor sapit. Iidem illi ab Oriente recedunt, cum res illis ab Oriente alienæ placent; tumque campum inveniunt in terra Sennaar, (quæ vox idem sonat ac dentium excussio, quaque

[1] Gen. XI, 5, 6, 7, 8, 9. — [2] Sap. XII, 5. — [3] Tob. X, 7. — [4] Sap. I, 4.

significatur eos amisisse ea, quibus aluntur) ibique habitant. Cum autem colligere materias volunt, et cœlo res conjungere quæ conjungi non sunt idoneæ, ut per res materia concretas ad res materia solutas affectent viam; tum dicunt : « Venite, faciamus lateres et coquamus eos igne. » Sed postquam, firmatis compactisque luto et materiis, ex lateribus lapides et ex luto bitumen efficere tentarunt, urbemque ex iis et turrim ædificare, cujus culmen putabant, quæ sua erat altitudo extollens se adversus cognitionem Dei, ad cœlum posse pertingere; tunc, prout magis aut minus ab Oriente discesserunt, rationeque habita conversionis laterum in lapides et luti in bitumen totiusque ex illis rebus constructi ædificii, traduntur Angelis plus minusve molestis, his aut illis, donec suorum scelerum pœnas persolverint : ab istis Angelis qui suam unicuique eorum linguam indiderunt, in diversas pro suis meritis terræ partes abducuntur : ita ut hi quidem in regionem æstuosam, illi in aliam suos frigore incolas cruciantem; alii in cultu difficilem, alii in cultu faciliorem : alii in feris refertam, alii in minus ferarum habentem deducantur.

XXXI. Observent deinde acutiores, qui in historia, præter ea quæ vere gesta narrat, aliquid reconditius norunt perspicere, observent, inquam, eos, qui primam linguam servavere nec ex Oriente egressi sunt, in Oriente remansisse orientalemque linguam retinuisse; eos præterea solos partem fuisse Domini, populum ejus dictum Jacob, Israel fuisse funiculum hæreditatis ejus; eosque solos subjectos fuisse Præsidi, qui non illos regendos suscepit, ut puniret; quod alii aliarum nationum Præsides fecerunt. Animadvertant insuper, quoad hominibus licet, in illa societate, quam Dominus ut præstantiorem partem sibi assignaverat, committi peccata, primum tolerabilia, nec hujusmodi ut propterea relinqui deberent; deinde graviora, sed quæ tamen

ferri possent; id accidere diutius; remedia semper adhibita; illos ad Deum ex intervallis reversos esse; advertant quoque illos pro suis peccatis traditos fuisse aliarum regionum Præsidibus, ac primum lenius punitos inflictaque pœna quasi eruditos in propria rediisse; postea potestatibus traditos fuisse acerbioribus, Assyriis nempe et Babyloniis, ut Scriptura vocat; postremo, cum adhibita remedia malitiam semper crescentem non compescerent, dispersos in alias partes fuisse ab aliarum regionum Præsidibus : dissimulante interim et negligente suo Præside, ut ipse vicissim, quasi se, quod æquum erat, ulciscens, potestate accepta, ex aliis gentibus quos posset adduceret, leges illis daret, vivendi normam præscriberet, perduceretque ad finem, ad quem perduxit eos ex prima natione, qui non peccaverant.

XXXII. Jam hinc discant harum rerum intelligentes, multo cæteris valentiorem esse, cui obtigere primi illi homines qui non peccaverunt : si quidem potuerit undecumque eligere quos voluit, illos iis eripere quibus in pœnam traditi fuerant, leges illis imponere eamque vitæ normam dare, quæ ad inducendam pristinorum scelerum oblivionem conduceret. Verum hæc omnia occulte, ut præmonui, eaque tantum mente dicta sint, ut indicem unde confuse audierunt ii, a quibus memorata Celsus accepit verba, « diversas terræ partes diversis potestatibus, quasi quasdam » præfecturas, commissas ab initio, eodem nunc modo ad» ministrari. » Quoniam vero qui suis peccatis ab Oriente recesserunt, traditi sunt « in reprobum sensum et in pas» siones ignominiæ, in desideria cordis eorum, in immun» ditiam[1], » ut peccato saturati illud odio tandem haberent, Celso non assentimur asserenti, iis in inspectoribus diversis terræ partibus præpositis deberi, quod recte se res singulorum habeant. Neque etiam eam agendi rationem sequi

[1] Rom. I, 28, 26, 24.

volumus, quæ illis placet. Scimus enim fas esse leges regionum ab initio constitutas violare, iisque leges anteferre præstantiores ac diviniores, quas Jesus ut potentior sancivit, « eripiens nos de præsenti sæculo nequam [1], *et* de prin» cipibus hujus sæculi qui destruuntur [2]; » contra vero impium esse non se illi subjicere, qui sanctior fortiorque Principibus omnibus aperte visus est, et cui Deus, ut Prophetæ ante multa sæcula, dixit : « Postula a me et dabo tibi gentes » hæreditatem tuam et possessionem tuam terminos terræ [3]. » Et certe factus ille est expectatio nostra, qui e gentibus credidimus in eum et in summum Deum ejus patrem.

XXXIII. Cæterum hæc non solam propositam de inspectoribus opinionem refutant; sed etiam quodam modo occupant ea quæ Celsus contra nos infra disserit : « Accedat [4], » *inquit*, secundus : et interrogabo eos unde veniant; quem» nam habeant auctorem patriarum legum. Nullum afferent : » quippe qui inde oriundi sunt, nec aliunde habent docto» rem et ducem. Attamen defecerunt a Judæis. » Venimus igitur nos in novissimis hisce diebus, cum Jesus ad nos advenit, ad *manifestum montem Domini*, qui Verbum est omni verbo excellentius, *ad Dei Domum*, quæ est Ecclesia Dei viventis, *columna et firmamentum veritatis* [5]: et videmus quomodo in summis montibus ædificetur [6], hoc est in propheticis sermonibus, qui fundamentum ejus sunt [7]. Exaltatur autem hæc domus super omnes colles, id est super eos, qui videntur apud homines sublime quidpiam in sapientiæ et veritatis studio polliceri. Nos gentes omnes ad illum accedimus montem, ad illum agminatim venimus, et nos invicem ad religionem in postremis diebus a Jesu constitutam cohortamur his verbis : « Venite ascendamus ad montem

[1] Galat. I, 4. — [2] I Cor. II, 6. — [3] Psal. II, 8.

[4] Vide D. Guillon, tom. II, pag. 186 et seq.

[5] I Tim. III, 15. — [6] Isai. II, 2. — [7] Ephes. II, 20.

»Domini et ad domum Dei Jacob, et annuntiabit nobis »viam suam, et ambulabimus in ea. Exivit enim de Sion »lex[1],» et inter nos constituta est spiritalis. Sed et *exivit verbum Domini de Jerusalem*, ut quocumque dispergatur et inter gentes judicet, eligens quos dociles videt, indociles vero, qui magno numero sunt, redarguens. Sciscitantibus autem unde veniamus et quisnam sit dux noster, respondemus nos Jesu imperiis accersitos venire *conflatum in vomeres gladios*, quibus animi nostri antea ad bella inferenda ingerendasque contumelias utebantur; et convertimus in falces lanceas quibus olim irati feriebamus. Nec enim jam contra gentem ullam arma capimus, nec bellum gerere discimus, facti pacis filii per Jesum, quem sequimur ducem, relictis illis, quibus adhæserunt patres nostri, et sub quibus hospites *testamentorum* eramus[2]. Ab illo legem accepimus, qua cum nos ab errore liberaverit, idcirco gratias illi agentes dicimus: « Vana patres nostri simulacra »habebant, nec ullum est inter illa quod pluat[3]. » Præses igitur noster et doctor e mediis Judæis egressus verbo suæ doctrinæ pascit universum orbem. Atque his in antecessum dictis pro viribus ea refutavimus quæ verbose nobis a Celso objecta sunt, conjungentes ejus dictis ea quæ nobis contra dicenda erant.

XXXIV. Ne tamen quæ Celsus inseruit prætermittamus, illa recitare juvat: « Hujusce rei testis est, *inquit*, Herodo»tus, cujus hæc sunt : — « Qui Maream et Apim habitant « in Libyæ confiniis et Ægypti, ii cum sibi viderentur ad « Libyam magis quam ad Ægyptum pertinere, et ægre fer« rent se sacrificiorum legibus prohiberi a vaccis, miserunt « ad Ammonem qui dicerent sibi nihil esse commune cum « Ægyptiis, se extra Delta sedes habere, non ejusdem esse « cum illis sententiæ, proinde rogare ut sibi liberum esset

[1] Isai. II, 2, 3. — [2] Ephes. II, 12. — [3] Jerem. XVI, 19; XIV, 22.

« quibusvis vesci carnibus. Deus tamen illa non permisit, « hac data ratione, Ægypti esse quæcumque loca Nihil inundans irrigaret, et Ægyptios illos omnes, qui infra Elephantinam urbem ex hoc flumine bibunt[1]. » — Hæc Herodotus. » Atqui Amnon de rebus divinis nihilo deterior est Judaicis » Angelis. Ex quo efficitur æquum esse suos quemque ritus » observare. Atque hinc est quod, etiamsi magna eorum est » pro singulis gentibus differentia, nulla tamen earum sit, » quæ non optimos esse suos autumet. Qui in Æthiopia Meroen incolunt, ii solos Jovem et Bacchum venerantur : Arabes Uraniam et Liberum solos; Ægyptii omnes Osirim et Isidem colunt; Saïtæ Minervam; Naucratitæ, nec ita dudum, Serapin retulerunt in deos; alii alios pro suis quique » legibus. Nam alii ovibus, quas ut sacras colunt, abstinent; alii capris; crocodilis alii; alii vaccis, porcos vero » abominantur. Apud Scythas vesci hominibus pulchrum » est : ex Indis nonnulli sanctum existimant parentes devorare. Hæc omnia testatur Herodotus, quod ut confirmem, » en ipsius verba. — « Siquis, data hominibus optione, juberet eas eligere leges quas judicarent optimas, omnes « suarum quisque regionum leges anteferrent; suas enim « singuli existimant cæteris esse multo præstantiores. Unde « insanum esse oporteat, qui hunc hominum sensum ludibrio « habet. Sic autem omnes homines de suis sentire legibus, « cum multis astruere liceat argumentis, tum hoc maxime. « Darius imperii sui initio convocavit ad se eos e Græcis qui « tum in aula aderant, eosque interrogavit qua mercede « vellent defunctos parentes suos comedere. Qui cum respondissent id se nulla mercede facturos, Darius postea « arcessivit ex Indis illos qui Callatiæ vocantur quique parentes comedere solent, eosque coram Græcis quibus « interpres Indorum responsa explicabat, percontatus est

[1] Herod. lib. II.

« quo pretio adduci possent ad cremandos parentes mor-
« tuos. Hîc vero exclamarunt illi regemque bona verba di-
« cere jusserunt. Itaque manent etiamnum utrisque suæ
« leges : ut Pindarus recte cecinisse videatur legem om-
« nium esse regem[1]. »

XXXV. In his omnibus eo videtur spectare Celsus ut probet oportere omnes homines patriis legibus vivere, neque hac de re reprehendi posse : Christianos vero, qui non peculiarem ut Judæi gentem constituunt, injuria leges patrias deseruisse, ut ad Jesu doctrinam adhærescerent. Dicat igitur nobis utrum hi, qui philosophiæ dantes operam excusserunt superstitionem, et ita patria instituta deserunt ut cibis vescantur in patria vetitis, ex officio faciant an præter officium? Nam si philosophia, si doctrina contra superstitionem data efficere potest, ut, spretis patriis legibus, cibos a majoribus prohibitos comedere liceat ; cur non Christiani idem, atque philosophi, facere sine crimine possent? præsertim cum eorum doctrina vetet statuarum atque simulacrorum rationem habere et hærere in rebus a Deo creatis, sed his transcensis ad Conditorem animam attollere jubeat. Quod si Celsus aliive ejus assectæ, ut sua principia constanter teneant, dixerint patrias leges vel philosopho esse custodiendas; accidet ut, qui philosophi inter Ægyptios degent, perridicule cepis abstineant, ut patria servent instituta; aut quibusdam corporis partibus, puta capite vel humero, ut ne ritus a majoribus sibi traditos violent. Taceo nunc eos Ægyptios qui crepitus ventris in honore habent. Nam si quis eorum philosophiæ studens hos patrios ritus observet, nonne ridiculus fuerit, et indigna philosopho fecerit? Quisquis ergo a Christiana doctrina Deum rerum omnium conditorem adorare didicit, et propter leges patrias in statuis et simulacris hæret, nec vult

[1] Herod. lib. III.

animo ad Conditorem assurgere, is nihil differt ab eis, qui, licet philosophiæ documenta acceperint, timent tamen quæ non timenda sunt, et impium esse ducunt quibusdam carnibus vesci.

XXXVI. Qualis est ille Herodoti Ammon, cujus verba Celsus usurpavit, ut probaret oportere singulos patria instituta sequi? Per eum enim non licet iis, qui Maream et Apim in Libyæ confiniis habitant, vaccis libere vesci: quæ res tamen est non modo per se indifferens, sed nec impedit quin probus quis et bonus sit. Ac si Ammon ille idcirco illis vaccarum esu interdixisset, quod istud animalium genus ad agriculturam utile est, quodque præterea per vaccas fit generis propagatio, non sine causa interdixisse videretur: sed ea tantum ratione vult ab illis Ægyptiorum leges de vaccis observari, quia Nili aquam bibunt. Quod addit, « Ammonem de rebus divinis annuntiandis nihilo esse Ju» dæorum Angelis deteriorem, » hoc dicto Angelos incessit rerum divinarum apud Judæos præcones. At quid illi dicant, aut cur apparuerint, non intellexit. Vidisset enim de bobus Deo non esse curam, vel cum de illis aliisve brutis animantibus leges constituit; sed hæc propter homines scripta esse quibus sub hoc velamine naturales quædam veritates investigandæ proponuntur. Ait igitur Celsus nihil injustum facere, qui proprios suos ritus observat: unde consequens est injustos non esse Scythas, cum ex patriis institutis homines devorant: et Indos illos, qui pietatis esse putant parentes comedere, recte facere, aut saltem non injuste. Et quidem Herodoti testimonium affert, quod huic opinioni favet, debere quemque patriis legibus obsequi; et probari ipsi videntur Indi illi Callatiæ qui suos parentes devorant, quique rogati a Dario qua mercede hanc legem abrogarent, magnis clamoribus jusserunt bona verba dicere.

1 Cor. IX, 9.

XXXVII. Itaque cum duæ generatim sint leges, naturæ altera cujus Deus auctor, altera urbibus scripto data; ubi scripta divinæ non adversatur, illam decet a civibus observari, et legibus exteris anteponi : sed ubi scriptæ legi lex naturæ, hoc est Dei, contraria præcipit, vide an non ratio velit, ut scriptis legibus valere jussis, spretaque legislatorum voluntate, soli Deo legislatori pareatur, et ex ejus præscripto vita componatur, etiamsi id facientem pericula, labores innumeri, mors, ignominia manerent. Cum enim ea, quæ Deo placent, sæpe diversa sint a quibusdam legibus pro societate constitutis, et impossibile sit Deo simul et quarumdam legum latoribus placere; absurdum fuerit actiones illas contemnere quibus rerum omnium conditori placeri potest; illas autem eligere, quibus, placendo impiis legibus earumque fautoribus, Deo displiceremus. Jam si rationi consentaneum est in aliis rebus naturæ legem, quæ Dei lex est, legi scriptæ et ab hominibus contra Dei legem latæ anteferri; quanto magis id in Dei legibus faciendum est? Non igitur, ut Æthiopes, qui circa Meroen habitant, Jovem et Liberum, quos solos deos illis agnoscere visum est, adorabimus; neque omnino deos Æthiopicos Æthiopum ritu venerabimur; neque, ut Arabes, Uraniam et Bacchum solos pro diis habebimus; neque nobis deorum loco erunt ii, in quibus sexus distinguitur (Arabes enim Uraniam pro fœmina et Bacchum pro mare colunt) : neque, ut Ægyptii omnes, deos reputabimus Osiridem et Isidem : neque diis accensebimus, ut Saïtis placet, Minervam. Et si priscis quidem Naucratitis alia Numina, recentioribus autem Serapin qui nunquam Deus fuerat, colere visum est; nos certe in deorum numerum non referemus Deum recentem, qui antea non erat, qui notus antehac hominibus non fuit. Neque enim Dei filius qui « [1] primogenitus est omnis

[1] Colos. I, 15.

» creaturæ, » idcirco recens est, quia recens visus est homo fieri : constat enim e divinis scripturis eum esse rebus creatis omnibus antiquiorem; siquidem in mundi creatione fuerit ille, cui Deus dixit : « Faciamus hominem ad » imaginem et similitudinem nostram[1]. »

XXXVIII. Verum ostendere juvat justam Celso causam non fuisse cur diceret domestica cuique et patria servanda esse instituta. Ait enim ab Æthiopibus qui Meroen habitant duos dumtaxat deos coli, Jovem et Liberum; item duos ab Arabibus, Liberum, quem colunt Æthiopes, et Uraniam quæ ipsis propria est : unde nec Æthiopes Uraniam, nec Arabes Jovem pro Deo habent. At rogo, si quis Æthiops aliquo casu apud Arabes degens impietatis accusaretur quod Uraniam non adoraret, eaque causa in mortis periculum incurreret, utrum ille male deberet mori, an patrios violare ritus? Si contra patrios ritus facere debet, impius erit Celsi judicio : sin ad supplicium trahi se patiatur, dicat Celsus qua ratione Æthiops ille mori præoptet : nescio an illam inde ducere posset, quod Æthiopum philosophia doceat immortalem esse animam donarique mercede pietatem eorum, qui ex patriis legibus pro diis habitos venerantur. Atque idem dicere liceat de Arabibus, qui fortuito ad Æthiopes Meroes incolas venissent. Ii enim, cum Uraniam et Liberum solos colere didicerint, Jovem cum Æthiopibus non adorarent : hacque de re si impii audirent et ad mortem ducerentur, quid eos facere juberet ratio, dicat Celsus. Quas autem de Osiride et Iside pervulgarunt fabulas, eas recensere supervacuum est nec hujus temporis. Quantumvis illæ sensu allegorico explicentur, docebunt nos id unum, cultu aquam prosequi, quæ res est animæ expers, et terram, quam pedibus homines et cæteræ animantes calcant. Sic enim, opinor, utrumque transfor-

[1] Gen. I, 16.

mant, Osiridem quidem in aquam, Isidem vero in terram. Ad Serapidem quod attinet, et de quo longa est parum sibi constans historia, pauci dies sunt cum in medium venit, idque quibusdam Ptolemæi artibus, qui illum in Alexandria veluti conspicuum Deum exhibere voluit. Ait Numenius Pythagoricus describens quæ ejus natura sit, illum substantiæ omnium quæ in rerum natura sunt esse participem, tam animalium quam plantarum : ita ut magi, venefici, dæmones incantati conspirasse videantur cum statuariis, ut illum profanis ritibus præstigiisque dæmones advocantibus Deum efficerent.

XXXIX. Quærendum igitur est quid rationis compos, mansuetum, omniaque ratione duce faciens animal manducare conveniat et non manducare; non vero quasi sorte quadam colendæ oves, aut capræ, aut vaccæ; quamquam his abstinere ferendum est, quippe ex quibus multum utilitatis homines percipiunt : sed crocodilis parcere eosque nescio cui fabuloso numini consecratos judicare, res est longe stultissima. Nam quid insanius quam feris parcere quæ nobis non parcunt, et animalibus cultum tribuere, quæ nos devorant? Verumtamen Celsus eos probat, qui de venerandis crocodilis patrias observant leges, nec ullo eos scripto refellit; Christiani vero illi videntur redarguendi, qui nequitiam execrari, vitiosa facta fugere docti sunt et virtutem colere honoreque prosequi ut a Deo genitam Deique filium. Neque enim existimandum est, quia sapientiæ et justitiæ nomina fœminina sunt, eas idcirco esse fœminas. Nam sapientiam credimus nos Dei esse filium, testante vero ejus discipulo his verbis : « Qui factus est nobis sapientia a Deo, » et justitia, et sanctificatio et redemptio[1] : » et quamvis illum appellemus « secundum Deum, » sciant secundi Dei nomine nihil nos intelligere aliud quam virtutem virtutes

[1] I Cor. I, 30.

omnes complectentem, et rationem in se continentem quidquid rationis est in rebus, quæ juxta naturam et præcipue et ad universitatis utilitatem factæ sunt. Hanc rationem dicimus animæ Jesu, præ cæteris animabus, consociatam et conjunctam fuisse; utpote qui solus rationem ipsam, sapientiam ipsam, justitiam ipsam summe participare potuerit.

XL. Quoniam vero postea Celsus de diversis legibus addit, recte Pindarum dixisse, legem omnium esse regem, nos etiam hac de re disseramus. Heus tu, ecquam legem dicis omnium esse regem? Nam si de legibus loqueris, quibus urbes singulæ astringuntur, falsum hoc effatum erit: non enim lex eadem omnibus imperat; et dicere debuisti, leges omnium sunt reges. Nam in singulis gentibus est aliqua lex, quæ omnium rex est. Sin legem proprie sic vocatam intelligis, hæc natura quidem est omnium rex: tametsi, sicut sunt latrones qui leges violant, sic illam nonnulli detrectant latronumque more sine ulla justitia vivunt. Itaque nos Christiani, qui legem agnoscimus natura omnium regem et quæ eadem est ac divina lex, ad illam exigere mores conamur, atque adeo leges impias rejicimus.

XLI. In iis quæ sequuntur apud Celsum, quamvis perpauca Christianos tangant, ad Judæos autem spectent fere omnia, illa tamen videamus: « Si Judæi, *inquit*, hac mente » suas leges firme retinent, non sunt illi quidem reprehen- » dendi; sed potius illi, qui, suis relictis, Judaïcas obser- » vant. Sin autem se efferunt quasi majore sapientia præ- » diti, aliorumque societatem quasi non perinde puram » aversantur, jam audierunt eorum de cœlo sententiam, ut » cæteras prætermittam, sibi propriam non esse, eamdem- » que, teste Herodoto, apud Persas viguisse. *Mos enim illis* » *est*, inquit, *in celsissimis montibus victimas Jovi mactare*, » *Jovem appellando totum hoc cœli convexum.* Atqui parum

»interesse arbitror Jovem appellari, aut Excelsum, aut »Zenem, aut Adonaï, aut Sabaoth, aut Ammonem ut »Ægyptii vocant, aut Papæum ut Scythæ. Neque etiam »aliis propterea fuerint sanctiores, quod circumciduntur; »hunc enim usum Ægyptii et Colchi prius habuerunt: ne»que quod porcina carne abstinent, hac enim et Ægyptii, »nec solum ea, sed etiam capris, ovibus, bobus et piscibus »abstinent; Pythagoras vero ejusque discipuli fabis et ani»matis omnibus. Nec vero eos Deo probari cordique esse »præ cæteris credendum est, aut ad illos solos mitti Ange»los, quasi fortunatam quamdam regionem obtinuissent. »Illos enim et eorum regionem videmus quid gratiæ acce»perint. Facessat ergo grex ille suæ arrogantiæ pœnas luens: »si quidem non cognoscit magnum Deum, sed a Moyse fas»cinatus et deceptus, se in ejus disciplinam magno suo »malo dedit.»

XLII. Atque [1] his, ut perspicuum est, Celsus Judæos criminatur, quasi falso se putarent peculiarem esse, præ cæteris gentibus, summi Dei portionem; et illos incusat arrogantiæ, quod Dei magni cognitionem, quam non habent glorientur; cum contra fascinati a Moyse et decepti suo magno malo se in ejus disciplinam tradiderint. Sed a nobis jam supra saltem ex parte dictum est, quam augusta, quam eximia fuerit societatis Judaïcæ ratio, dum essent apud eos, quasi totidem symbola, Dei urbs et templum sacræque ibidem et in altari ceremoniæ peragi solitæ. Quod si quis animo consilium legislatoris contemplatus, et ad ejus ordinationem Judaïcos mores exigens, illos comparet cum cæterarum gentium agendi ratione; nulla gens est, quæ magis illi admiratione digna videatur. Illinc enim, quantum inter homines fieri potest, expulsa fuerant quæcumque generi humano inutilia sunt, retenta illa sola, ex

[1] Vide D. Guillon, tom. II, pag. 188 et seq.

quibus capi fructus poterat. Unde apud eos nec athletarum, nec scenicorum, nec circensium erant certamina: non fœminæ, quæ suam venderent formam cuilibet inanem voluptatem quærenti atque adeo constitutis propagationis humanæ legibus injuriam inferenti. Et illud apud eos quale fuit, doceri jam tum a teneris unguiculis sese supra naturam omnem sensibilem evehere, inclusum in ea Deum non existimare, sursum illum et supra corpora quærere? Tum quanti fuit, vix natos et adhuc balbutientes didicisse animæ immortalitatem, subterranea tribunalia, mercedem recte viventibus destinatam? Quæ quidem omnia pueris et puerilia sapientibus veluti sub fabularum involucro narrabantur; sed erga eos, qui diligentius inspicere hæc arcana et in hac inquisitione proficere volebant, hæ ut ita loquar fabulæ transformabantur in veritatem, quæ iis involuta erat. Certum quoque est eos, ut populum decebat qui Dei portio vocabatur, despicatos esse omne divinationis genus, utpote qua decipi homines solent, quæque a malis dæmoniis potius, quam a præstantiore quadam natura proficiscitur; et rerum futurarum notitiam ab iis viris esse sciscitatos, quorum animæ propter summam suam integritatem supremi Dei Spiritum acceperant.

XLIII. Tum istud, neminem ejusdem religionis posse diutius sexennio servire, quam rationi consentaneum, quam erga herum et servum juste constitutum sit, quid attinet dicere? Non igitur Judæis eadem est ac cæteris gentibus ratio suas firme retinendi leges: imo damnandi essent, si suarum legum excellentiam non sentirent, si eodem modo atque reliquarum gentium leges, sibi scriptas illas esse existimarent. Itaque velit nolit Celsus, Judæi sunt majore sapientia præditi, non solum quam vulgus hominum, sed etiam quam hi qui pro Philosophis habentur. Hi enim licet præclara multa disputent, ad simulacrorum tamen dæmo-

numque cultum prolabuntur; Judæorum vero vel vilissimus in solo Deo mentis aciem defigit; atque hac de causa merito *se efferunt*, *et aliorum* ut impiorum et profanorum *societatem aversantur*. Utinam contra legem non peccassent, occisis primum Prophetis, dein Jesu per insidias sublato: nunc haberemus cœlestis illius civitatis exemplum, quam Plato meditatus quidem est, sed nescio an tantum potuerit, quantum Moyses ejusque successores, qui genus electum, gentem sanctam Deoque dicatam pura doctrina imbuerunt et ab omni superstitione avocarunt.

XLIV. Quia vero contendit Celsus quibusdam gentibus communia esse cum Judæis, quæcumque isti augustiora habent, age, hæc quoque consideremus. Putat igitur unum et idem esse, cœlum aut Deum colere, aitque Persas, qui Jovi in celsissimis montibus victimas mactant, idem facere ac Judæi. At non videt a Judæis, ut unum Deum, sic unam orationis domum, unum holocaustorum altare, et unam sacri suffitûs aram, et unum Dei summum sacerdotem agnitum fuisse. Nihil igitur Judæis commune est cum Persis in celsissimos montes, qui multi sunt, ascendentibus, ibique sacra facientibus legis Mosaicæ sacris omnino dissimilia. Quippe figura rerum cœlestium et umbra erant[1] illa sacra quæ peragebant Judæorum sacerdotes ex legis præscripto, sed clam et occulte explicabant quæ mens esset sacrificiorum, et quarum rerum signa essent. Persæ igitur totum hoc cœli convexum appellent Jovem, nos vero neque Jovem, neque Deum dicimus esse cœlum; ut qui scimus naturas quasdam Deo inferiores supra cœlos atque adeo supra naturam omnem sensibilem elatas fuisse: de quo istud intelligimus: « Laudate Deum, cœli cœlorum, et aquæ quæ » super cœlos sunt laudent nomen Domini[2]. »

XLV. Pauca etiam de eo disseramus, quod existimat

[1] Hebr. VIII, 5. — [2] Psal. CXLVIII, 4.

Celsus, nihil interesse Jovem appellari aut Excelsum, aut Zenem, aut Adonai, aut Sabaoth, aut Ammonem, ut Ægyptii, aut Pappæum, ut Scythæ : monito tamen lectore redeat in memoriam eorum, quæ de illa quæstione supra diximus, cum de hujusmodi rebus Celsus nos agere compulit. Hic quoque disputo nominum naturam ab hominum arbitrio et legibus non pendere, ut animum induxit Aristoteles. Nec enim linguis quibus utuntur homines, dederunt homines originem : id intelligentibus manifestum faciunt incantationes, quas primi linguarum auctores usurparunt pro sua quisque lingua proque diversa nominum pronuntiatione. Nam, ut jam supra paucis ostendimus, quæ in certa lingua vim habebant, ea, si in aliam convertuntur, neutiquam efficient id quod efficiebant in propria. Quod idem etiam erga homines animadvertere licet. Nam si cui Græcum nomen ab ortu inditum est, hunc nomine vel ab Ægyptiaca, vel a Romana, vel ab alia quavis lingua ducto incantaveris, non eodem illum afficias modo, quo affectus esset, si nomine primum imposito fuisset incantatus : nec in Romano vocatum nomine, si in Græcum transferatur nomen, idem valebit incantatio, ac si facta fuisset servato primo nomine. Jam si hæc de humanis nominibus vera sunt; quid nos de nominibus cogitare oporteat, quæ qualicumque de causa divinitati tribuuntur? Exempla conferamus. Nomina Abraham, Isaac, et Jacob, in Græcum conversa, aliquid significant : et qui aut in incantando aut in jurando nominaverit Deum Abraham et Deum Isaac et Deum Jacob, quædam per naturam vel potestatem illorum nominum efficiet, adeo ut etiam dæmones victi ipsius jussis obtemperent. Sin autem dixeris : « Deus patris electi soni, et Deus risus, et Deus » supplantatoris, » nihilo magis efficies his nominibus, ac si illa pronuntiares quæ nulla potestate sunt. Item nomen *Israel* si in Græcam aliamve linguam convertatur, nullius ro-

boris erit : servatum vero et conjunctum cum iis quibuscum periti conjungere solent, efficiet id quod incantatores ex quarumdam vocum pronuntiatione sperandum esse prædicant. Idem dicendum est de voce Sabaoth in incantationibus frequenter usurpata. Nam si pro ea dicatur, Dominus virtutum, aut Dominus exercituum, aut omnipotens (diverse enim illam interpretes explicant), nihil proficitur : quod secus accidet, ut affirmant harum artium consulti, si propria sua lingua pronuntietur. De Adonaï idem quoque dicere licet. Jam si neque Sabaoth, neque Adonaï translata in eam significationem, quam Græce habere videntur, nihil efficiunt : quanto minus efficient, quanto minori virtute erunt apud eos qui, nihil interesse autumant, Jovem aut Excelsum, aut Zenem, aut Adonæum, aut Sabaoth appellari?

XLVI. Atque hæc aliaque id genus arcana in causa fuerunt, cur Moyses et Prophetæ vetarent[1], ne aliorum deorum nomen proferretur ore, quod soli Deo preces fundere profitebatur, et eorum memoria in corde servaretur, quod a vanis cogitationibus vanisque dictis purum se præstare dixerat. Hæc etiam faciunt, ut quævis tormenta perferre malimus, quam Jovem confiteri Deum. Neque enim putamus eumdem Jovem esse ac Sabaoth; imo ne quid divinum quidem esse Jovem, sed dæmonem quempiam et hominibus et vero Deo infensum, qui se hoc nomine decorari gaudet. Et Ammonem licet Ægyptii nobis intentata morte adorandum proponerent, mori præoptabimus, quam Deum appellare dæmonem illum, qui hoc nomine procul dubio Ægyptiacis quibusdam incantationibus invocatur. Dicant et Scythæ Pappæum esse summum Deum : nos illis fidem non habebimus. Nam ponimus quidem esse universitatis Deum, sed negamus proprium ejus esse nomen Pappæum, quo nomine delectatur ille, qui Scytharum solitudines, nationem

[1] Exod. XXIII, 13. Psalm. XV, 4.

et linguam sortito obtinuit. Cæterum quod nomen in Scythica vel Ægyptiaca vel in quavis alia quisque educatus est lingua Deum significat, illud Deo tribui sine peccato potest.

XLVII. Ad circumcisionem quod spectat, non eadem ejus usurpandæ causa est apud Judæos, quæ apud Ægyptios aut Colchos. Ex quo efficitur non eamdem esse circumcisionem. Quemadmodum enim ex eo quod quis eadem ratione sacra facit, non eum sequitur eidem sacra facere, aut eidem offerre preces, qui eadem in precibus postulat : sic, etiamsi quis circumcidatur, minime consequens est ejus circumcisionem ab alterius circumcisione non discrepare. Diversum enim propositum, diversa lex, diversum circumcidentis consilium faciunt, ut diversa sit etiam circumcisio. Quod quidem ut penitius intelligatur, dicendum idem esse apud Græcos omnes justitiæ nomen. Atqui tamen constat aliam esse ex Epicuro justitiam; aliam e Stoicis animam tripartitam esse negantibus; aliam ex Platonicis qui justitiam esse volunt, cum singulæ partes animæ suis quæque officiis funguntur. Item fortitudo alia est Epicuri labores ferentis ut majores effugiat; alia Stoici virtutem propter ipsam amplectentis; alia Platonici aientis fortitudinem ab irascibili animæ parte proficisci, atque illi locum circa pectus assignantis. Sic itaque diversa erit circumcisio pro diversa eorum qui circumciduntur doctrina. Verum de circumcisione nihil necesse est nos hic disserere. Qui scire volent quæ nostra sit de illa opinio, legant nostra in Pauli ad Romanos epistolam commentaria.

XLVIII. Ut igitur Judæi de circumcisione glorientur, certe illam ostendent aliam esse non solum a Colchorum et Ægyptiorum, sed etiam ab Ismaelitarum Arabum circumcisione, quamvis Ismael ab ipsorum patriarcha Abrahamo ortum duxerit, et cum illo circumcisus fuerit[1]. Aiunt Judæi

[1] Gen. XVII, 26.

circumcisionem octavæ diei præcipuam esse; quæ vero non fit octava die, non fieri nisi pro circumstantia. Ac forte usurpata est propter Angelum quemdam genti Judaicæ infestum, qui incircumcisos lædere poterat, nihil poterat vero circumcisos. Quod quidem dicet aliquis indicari ex iis quæ scripta sunt in Exodo, ubi Angelus, antequam Eliazar circumcideretur, vim inferre Moysi legitur voluisse, nihil vero potuisse, illo circumciso. Quæ res cum Sephoram non fugeret, accepto lapide filium suum circumcidit, dixitque secundum vulgata quidem exemplaria : *Sanguis circumcisionis filii mei stetit*; secundum Hebraicum vero : *Sponsus sanguinum tu mihi es*[1]. Noverat enim hujusmodi illum esse Angelum, qui aliqua posset ante effusum sanguinem, sed cujus potestas circumcisionis sanguine coërceretur. Qua de causa dixit : *Sponsus sanguinum tu mihi es*. Sed hæc quæ et paulo curiosiora videntur, nec vulgi auribus accommodata, hactenus dicere ausus, unum duntaxat addam, quod Christianum decet, et postea ad reliqua pergam. Mihi videtur aliqua illius Angeli fuisse potestas in eos e Judæis qui circumcisi non fuerant et in omnes generatim, qui creatorem solum adorabant, donec Jesus corpus non assumpsit; sed postquam corpus suscepit, istudque corpus circumcisum est, irrita illius Angeli facta est potentia in eos qui ejusdem Dei cultum amplexi non circumciduntur. Hanc enim extinxit Jesus ineffabili sua divinitate. Quocirca ejus discipulis vetitum est ne circumcisionem accipiant, illisque dictum est : « Si circumcidamini, Christus vobis nihil » proderit[2]. »

XLIX. Neque vero se efferunt Judæi de porcorum abstinentia quasi res esset magni momenti; sed quod mundorum immundorumque animalium naturam docti, causam hujus discriminis perspectam habeant, et quare sus in im-

[1] Exod. IV, 24, 25. — [2] Galat. V, 2.

mundis censeatur. Atque hæc quarumdam rerum fuerunt signa usque ad Jesu adventum : post quem, cum ejus discipulus nondum arcanam eorum rationem cognosceret diceretque : « Nunquam manducavi omne commune et immun» dum, » audiit : « Quod Deus purificavit, tu commune ne » dixeris[1]. » Nec igitur Judæos, nec nos ferit quod Celsus de sacerdotibus Ægyptiis refert, eos non modo suibus, sed etiam capris, ovibus, bobus et piscibus abstinere. Cum id, quod in os intrat, non coinquinet hominem, nec esca nos commendet Deo[2]; abstinentiam non gloriæ ducimus, neque gula ad comedendum adducimur. Itaque valeant per nos licet Pythagorici qui animatis abstinent. Vide autem quam dispar sit Pythagoricorum animatis abstinentium et nostrorum Ascetarum ratio. Illi enim animatis abstinent propter fabulam de migratione animæ in varia corpora.

. . . . . Atque aliquis tam stultus et amens
Ut sacris operans sua pignora mactet ad aras.

Nos vero, siquando abstinemus, id a nobis fit, ut castigetur corpus et in servitutem redigatur[3]. Quippe volumus « mortificare membra quæ sunt super terram, fornicatio» nem, immunditiam, libidinem, affectus, concupiscen» tiam malam[4] : » et nihil non experimur, ut *facta carnis*[5] mortificemus.

L. Pergit Celsus : « Nec eos Deo probari cordique esse » præ cæteris credendum est, aut ad illos solos mitti Ange» los, quasi fortunatam quamdam regionem obtinuissent. » Illos enim et eorum regionem videmus quid gratiæ acce» perint. » Sed hanc gentem Deo probatam fuisse inde arguitur, quod etiam ii, qui sunt a nostra fide alieni, summum Deum appellent Hebræorum Deum; quodque, quam-

[1] Act. x, 14, 15. — [2] Matth. xv, 11. 1 Cor. viii, 8. — [3] Id. ix, 27. — [4] Coloss. iii, 5. — [5] Rom. viii, 13.

vis parvo numero superfuerint, reliquiæ tamen divina potestate servatæ fuerint incolumes : ita ut nihil ab Alexandro Macedone passi fuerint, tametsi propter fœdera quædam et juramenta contra Darium arma capere recusaverint. Quin aiunt summum Judæorum pontificem sacerdotali veste indutum ab illo Alexandro adoratum fuisse, dixisseque Alexandrum sibi per somnum visum esse quempiam eadem illa veste ornatum, qui ipsi prædixerat, se totam Asiam armis esse subacturum. Nos igitur Christiani affirmamus Judæos præ cæteris Deo placuisse et fuisse probatos : hanc autem tutelam gratiamque ad nos migrasse; postquam Jesus in eos qui e gentibus crediderant, virtutem transtulit quæ prius apud Judæos erat. Hinc est quod, licet multa tentarint Romani ut Christianos pessumdarent, consilium tamen ad exitum perducere non potuerunt. Pro illis enim pugnabat Dei manus, volentis ut ex uno Judææ angulo verbum suum in totum genus hominum propagaretur.

LI. Sed quoniam pro viribus ad Celsi Judæos eorumque dogmata insectantis calumnias respondimus, age, sequentium examine ostendamus arrogantiæ verti non debere, quod nobis magni Dei notitiam vindicamus; nos Moysis aut ipsius Jesu nostri Salvatoris præstigiis non fuisse circumventos; quin potius nos magno nostro commodo Deum in Moyse loquentem audire, et Jesum, quem Deus ipse Deum esse testatur, ut Dei filium recipere, cum spe fore, ut, si ejus præceptis vitam componimus, maxima bona consequamur. Quæ vero nos hic interrogat, « unde veniamus ? » quem habeamus ducem ? quænam sit ejus lex ? » ea lubens prætereo. Hæc enim omnia jam occupavimus. Quod ait nihil nos differre ab Ægyptiis, qui aut hircum, aut arietem, aut crocodilum, aut bovem, aut hippopotamum, aut cynocephalum, aut felem colunt, ipse viderit et si qui in eadem ac ille sententia versatur. Nos pro virili pluribus

supra cultus Jesu a nobis tributi rationem reddidimus, probavimusque non fuisse meliorem partem ad quam nos applicaremus. Cum autem in Jesu doctrina contendimus inveniri puram et ab omni mendacio vacuam veritatem; non nos ipsi, sed doctorem nostrum commendamus, cui multis argumentis summus Deus, prophetica Judæorum scripta, ipsamet rerum evidentia testimonium perhibent. Tot enim ab illo fieri non potuisse sine Deo miracula, manifestum est.

LII. Quæ nunc Celsi verba animus est excutere, hæc sunt: « Sane relinquamus ea, quæ contra illos de suo magistro afferri possunt. Demus illum vere esse quemdam Angelum. At venit-ne ille primus ac solus? An alii prius venerunt? Si responderint solum venisse, mentiri secum pugnantia arguentur. Sæpe enim et alios venisse prædicant, nempe sexaginta simul, aut septuaginta, qui cum facti fuissent mali, vinculis sub terra constricti suorum criminum pœnas luunt, et ex eorum lacrymis calidos fontes exoriri. Et ad hujus sepulchrum alii unum, alii duos ferunt Angelos venisse nuntiatum mulieribus, illum e mortuis surrexisse. Dei enim filius, credo, non potuit sepulchrum retegere, et alio opus habuit qui lapidem removeret. Alter adhuc Angelus fabrum admonuit Mariam esse gravidam. Alter etiam jussit, accepto puero, fugam capessere. Et quorsum hæc tanta diligentia? Quid opus est enumerari omnes, qui ad Moysen et ad alios ex ipsis missi sunt? sin igitur missi sunt et alii, planum est et hunc ab eodem Deo missum esse. Volo etiam illum ob res majoris momenti legatum fuisse, aut propter peccata Judæorum, aut propter interpretationes quibus suam religionem depravarent, aut propter morum improbitatem. Hæc enim subindicare videntur. »

LIII. Hæc ut refellerentur, satis quidem essent quæ su-

pra dicta sunt, ubi seorsim de Salvatore nostro Jesu Christo contra Celsum sermonem fecimus: sed ne videamur aliquid ejus scripti prætermittere, quasi nihil nobis esset quod respondeamus; age, etiamsi eadem iterare Celso cogente necesse sit, tamen quam poterimus paucis disseramus. Fortasse iisdem de rebus disputandi succurret quidpiam novum et dilucidius. Ac primum ait se « relinquere ea » quæ contra Christianos de suo magistro dici possunt. » Perspicuum tamen est ex iis quæ supra dixit, nihil ab illo prætermissum esse quod objicere potuit. Hoc vero fuerit schema rhetoricum. Sed nihil nobis de nostro Salvatore exprobrari posse, quiquid ille criminari videatur, certum habebit quisquis veritatis amore ductus diligenter expenderit ea, quæ de illo prædicta et scripta sunt. Deinde quasi per gratiam id nobis de Salvatore concedens, « Demus, » *inquit*, illum vere esse quempiam Angelum. » Verum id accipimus non tanquam a Celso datum : rem ipsam oculis hausimus; siquidem ad totum genus humanum advenit verbo suo et doctrina, prout eum quisque capere poterat : quod quidem opus non fuit simplicis Angeli, sed *Angeli*, ut propheta loquitur, *magni concilii*[1]. Nuntiavit enim hominibus magnum de illis Dei et omnium parentis consilium; nempe ut qui vitam in pura religione degerent, ii per insignia facta ad Deum veluti ascenderent; qui vero sic vivere recusarent, ii longe discederent a Deo, et incredulitate sua sibi viam ad exitium facerent. Postea, « si Angelus, *inquit*, » fuit iste qui ad homines venit, venit-ne ille primus ac so» lus? an alii prius venerunt? » Quod utrumque pluribus refutare sibi videtur. Ac licet nemo vere Christianus dicat Christum solum advenisse, tamen Celsus ait, « si dixerint » venisse solum, » alios ab hominibus visos fuisse.

LIV. Tum pro arbitrio sibi ipse respondens : « Adeo non

[1] Isai. IX, 5.

» dicunt, *inquit*, solum illum inter homines advenisse, ut » qui sub obtentu doctrinæ nominis Jesu a conditore desci- » verunt ut inferiore, et ad quemdam Deum et patrem hu- » jus, qui missus est, tanquam ad præstantiorem adjunxe- » runt sese; ii affirment et alios a conditore ad genus » humanum legatos fuisse. » Hic, quoniam bona fide disputamus, fatebimur Apellem Marcionis discipulum, hæreseos cujusdam auctorem, et litteras Judaïcas pro fabulis habentem, dixisse hunc solum ad hominum genus advenisse. Unde cum Celsus affert venisse et alios, nihil contra illum facit, qui solum Jesum a Deo ad homines advenisse ait, et, ut modo dicebam, scriptis Judaïcis fidem abrogat incredibiliora referentibus. Multo minus autem admitteret ea, quæ Celsus ex libro Enochi male intellecto adducit. Quare nihil dicit Celsus unde efficiat nos mentiri et pugnantia loqui, quasi doceremus et Salvatorem nostrum solum, et alios sæpe multos advenisse. Ubi autem de Angelis qui ad homines missi sunt verba facit, confuse admodum in testimonium citat quæ ex libro Enoch obscure didicit. Hunc enim nec legisse videtur nec scivisse libros Enoch in Ecclesiis non omnino divinos judicari : inde tamen id illum accepisse arbitror, sexaginta aut septuaginta simul descendisse et malos factos esse.

LV. Sed etiamsi benignius cum illo agentes suggereremus ea quæ in Genesi scripta sunt et quæ ipse non vidit, nimirum « filios Dei videntes filias hominum esse pulchras, ac- » cepisse sibi uxores ex omnibus quas elegerant[1] : » nihilominus iis, qui mentem propheticam capere possunt, persuadebimus, id quod alii cuipiam ante nos visum est, illic sermonem esse de animabus cupidis hujus humanæ vitæ, quam per figuram filias hominum appellavit. Cæterum quidquid sit de filiis Dei filias hominum concupiscentibus, nihil

[1] Gen. VI, 2.

ex hoc loco inferre potest quo probet, Jesum non fuisse solum, qui ut Angelus missus fuerit ad homines, ut per eum omnes adipiscerentur salutem et beneficiis cumularentur, si modo se a vitiorum pravitate expedirent. Postea miscens confundensque omnia quæ undecumque audivit, nec curans scripta-ne sint apud Christianos divinæ auctoritatis, an secus, ait « sexaginta aut septuaginta simul, cum descendis» sent, vinculis sub terra constrictos fuisse, ut ibi suorum » criminum pœnas persolverent. » Quibus hoc addit quod ex Enocho quem non laudat, accepit, « ex illorum lacrymis » calidos fontes exoriri. » Quæ res nec lecta unquam in Ecclesiis Dei, nec audita est. Neque enim quisquam est adeo hebes, ut animum inducat Angelos e cœlis profectos corporeas fundere lacrymas humanis similes. Ac, si Celso nobiscum serio agenti respondere jocando liceat, nemo dixerit calidos fontes, qui plerique dulces sunt, ex lacrymis Angelorum originem ducere, quandoquidem lacrymæ natura salsæ sint : nisi forte velit Celsus ab Angelis fundi lacrymas dulcis saporis.

LVI. Sub hæc pergit Celsus miscere quæ misceri non possunt et similia facere quæ toto genere sunt dissimilia. Postquam enim dixit sexaginta aut septuaginta Angelos descendisse, et ex lacrymis eorum ortos fuisse fontes calidos, addit « ad ipsius Jesu sepulchrum venisse duos, ut quidam nar» rant, Angelos; ut alii, unum. » Observaverat, opinor, a Matthæo et Marco unum quidem, sed a Luca et Joanne commemorari duos. Quæ certe contraria non sunt. Illi namque cum unum referunt, de illo loquuntur qui lapidem a sepulchro revolvit : isti vero cum duos, in animo habebant vel eos, qui in fulgida veste conspiciendos se mulieribus prope sepulchrum astantibus præbuerunt; vel eos qui vestibus albis induti sedere intus visi sunt. Horum autem singula monstrare fieri potuisse, revera facta esse, et sub his figu-

ris aliquid occultari retegendum ab iis qui prædictas illas resurrectionis partes scrutari meditantur, id vero non est hujus instituti, et convenit potius Evangelium commentariis explicanti.

LVII. At vero mira quædam interdum hominibus apparere narrant e Græcis non solum ii, qui fictionis nomine suspecti sunt, sed etiam qui philosophiæ ex animo studere et quæ comperta habebant bona fide narrare profitebantur. Nonnulla hujusmodi legimus apud Chrysippum Solensem, nonnulla de Pythagora. Nec desunt recentiores, apud quos similia videre sit, ut apud Plutarchum Chæronensem in libris de Anima, et apud Numenium Pythagoricum in secundo de immortalitate animæ libro. An cum Græci, et præsertim Græcorum philosophi quid simile referunt, nihil in eis reperitur quod joco et risu dignum sit, nihil quod pro fabulis et commentis haberi oporteat : cum autem viri Deo universorum devoti, quique tormenta omnia, mortem ipsam perferre mallent quam ex ore mendacium de Deo elabi sinere, memorant ut oculati testes sibi Angelos apparuisse, illi non judicantur digni quibus adjungatur fides, nec eorum sermones in veris censeri debent? At de iis qui sua figmenta obtrudunt, vel de iis qui vera memorant, minime æquum est hujusmodi judicium. Etenim qui sibi a fraude cavent, nonnisi tarde et rebus diligenter consideratis et perpensis pronuntiant quosdam quidem scriptores vera narrare, quosdam autem in prodigiis quæ narrant mentiri et fingere : idque propterea, quod non omnes præ se ferant notam qua bona eorum fides dignoscatur; nec omnes aperte profiteantur se figmenta et fabulas hominibus tradere. Hoc etiam de Jesu resurrectione addendum, mirum non esse unum aut alterum Angelum visum fuisse, qui illum resurrexisse nuntiaret, quique curam gereret eorum qui rem illam magno suo commodo crediderant. Quin et mihi non absurdum vi-

detur eos, qui Jesu resurrectioni fidem habuerunt, et qui vitæ integritate fugiendaque vitiorum colluvie insignem suæ fidei fructum percipiunt, Angelos habere comites et in sua ad Deum conversione adjutores.

LVIII. Invectus est etiam Celsus in id quod scriptum est, Angelum a monumento, ubi Jesu corpus erat, revolvisse lapidem. Qua in re pueri similis est locos communes lustrantis quibus in aliquem declamitet. Et, quasi quid eximium reperisset, « Credo, *inquit*, Dei filius non poterat se» pulchrum retegere, alium opus habuit qui lapidem remo» veret. » At ne quid sollicite in hunc locum investigem, nec allegorias in præsentia de rebus ad sepulchrum pertinentibus enarrans intempestive philosophari videar, de hac historia hoc dicam unum, vel prima fronte satis manifestum esse, magis e dignitate fuisse ejus, qui ad hominum utilitatem resurgebat, ut inferior et minister lapidem submoveret, quam ut istud ipse faceret. Taceo nunc eos, qui Verbo moliti fuerant insidias, quique illud morti traditum, mortuum ab omnibus judicari, ad nihilum redigi volebant, noluisse ejus aperiri sepulchrum, ut nemo Verbum post eorum insidias vivens conspiceret : sed Angelum Dei qui salutis humanæ causa in hunc orbem venerat, insidiatoribus fortiorem fuisse, et auxilio fuisse alteri Angelo, ad removendum gravem illum lapidem; ut qui mortuum existimabant Verbum, exploratum haberent illud inter mortuos non esse, sed vivere, et sequi volentes eo præcedere, ubi illis ostenderet reliqua eorum, quæ illos docuerat initio, cum recens in ejus scholam ingressi, nondum capere sublimiora poterant. Postea nescio quodnam causæ suæ præsidium speret ex eo quod addit venisse ad Joseph Angelum qui Mariam esse gravidam nuntiaret, et rursum eis, accepto nato puero, cui struebantur insidiæ, fugiendum esse in Ægyptum. Iisdem de rebus jam supra ad ea quæ dixerat, respondimus.

Quid autem sibi vult Celsus, cum ait scripturas testari missos Angelos ad Moysen et ad alios fuisse? Neque enim video quid istud ad ejus propositum conducat: præsertim cum illorum Angelorum nullus dederit operam, ut pro virili genus humanum a peccatis averteret. Esto igitur alii Angeli missi sint a Deo. At hic majus quid annuntiaverit, et cum sceleribus Judæi se contaminarent, religionem suam perverterent, impie agerent, regnum Dei colonis aliis tradiderit, nimirum iis, qui in omnibus Ecclesiis suæ ipsorum salutis diligentem rationem haberent, quique nihil omissum relinquerent, ut aversos a Jesu doctrina ad summum Deum vita integra doctrinaque vitæ consentanea perducerent.

LIX. Deinde Celsus: « Ergo idem Deus, *inquit*, Judæorum est et istorum, » scilicet Christianorum. Et quasi rem non confessam probans, « quippe id magna Ecclesia, *pergit*, aperte confitetur, quæ etiam admittit ut vera, quæ Judæi commemorant de mundi creatione, de sex diebus, de septima in qua Deus, ut narrat Scriptura, requievit ab operibus suis » in sui contemplationem se recipiens; ut autem Celsus, quæ scripta sunt nec observans nec intelligens, ait, *requievit*: quod nusquam scriptum est. Sed de mundi creatione et sabbatismo, qui post eam Dei populo reservatur, arcana est, alta, et difficilis disceptatio. Deinde Celsus, opinor, ut volumen amplificet adeoque majus pretium addere videatur, multa inutilia congerit: ut puta nobis eumdem esse primum hominem, qui Judæis est, et ab illo genealogiam pari modo nos ducere. Neque scimus quæ « illæ insidiæ *sint*, quas sibi fratres mutuo comparaverunt; » quamquam scimus Caïnum Abeli, Jacobo Esavum insidias paravisse. Nam nec Abel Caïno, nec Jacobus Esavo insidiatus est, quod tamen factum esse oportuit, ut Celso locus esset dicendi, « nos perinde ac Judæos loqui de insidiis,

»quas fratres mutuo sibi struxerunt.» Volo autem a nobis quemadmodum a Judæis narrari profectionem in Ægyptum, et ex Ægypto egressum, quam Celsus perperam appellat *fugam;* quid inde contra nos aut contra Judæos? Ubi videtur ille sibi nactus occasionem nos vellicandi, Hebræorum ex Ægypto egressum vocat *fugam;* ubi vero res postulabat, ut plagas, quibus Deus Ægyptum afflixisse traditur, expenderet, silentium affectat.

LX. Cæterum, si nos accurate respondere oportet ad Celsum, opinantem eamdem nostram esse ac Judæorum de his rebus sententiam, dicemus in confesso esse apud utrosque, libros divino Spiritu fuisse scriptos: de illorum autem librorum interpretatione nos cum Judæis dissentire. Quippe non ut Judæi vivimus, negamusque mentem legis contineri sensu, quem legum littera præ se fert. Quin imo affirmamus, «cum legitur Moyses, velamen positum esse »super cor eorum[1],» eam ob causam, quia legis Mosaïcæ mens occultatur iis, qui viam a Jesu Christo monstratam ingredi recusarunt. Scimus autem, quando se quis ad Dominum, qui Spiritus est, converterit, velamen auferri, eumque «retecta facie Domini gloriam velut in speculo »intueri» in illis sensibus quos littera legis abscondebat, et in suam ipsius gloriam gloriæ divinæ participem fieri. Nam id quod hic per figuram vocatur *facies*, aperte loquenti est intellectus, in quo est interioris hominis facies, quæ, perspecto vero legum sensu, tota lumine et gloria resplendet.

LXI. Prosequitur Celsus: «Neque me quisquam putet »ignorare, quosdam quidem ex illis assensuros, eumdem »sibi, quem Judæis, esse Deum; quosdam autem alium »admittere illi contrarium et a quo filius venerit.» At si diversas Christianorum sectas Christianismi vitium esse du-

[1] 2 Cor. v, 15 et seq.

cat, quidni etiam philosophiæ vitio vertit sectarum philosophicarum dissensionem et eam quidem non de rebus nihili, sed de præcipuis? Cur non etiam medicinæ criminosum est, quod in sectas scissa est? Esto sint inter nos qui Judæorum et nostrum eumdem Deum esse negent : sed non propterea accusandi sunt illi, qui ex eisdem Scripturis conficiunt unum et eumdem Judæorum Deum esse et gentium. Id ipse testatur Paulus qui a Judæis ad Christianismum accesserat : « Gratias ago Deo, cui servio a progeni» toribus in conscientia pura [1]. » Sit præterea tertium genus, eorum scilicet, qui quosdam *animales*, alios *spirituales* vocant : suspicor autem hic eum spectare ad Valentini discipulos. Quid inde contra nos, qui ab Ecclesia stantes damnamus eos quibus placet, salutem alios consequi, alios æternum perire, vi et constitutione ipsius naturæ? Largior id quoque alios esse, qui vocentur *Gnostici*, sicut Epicuri asseclæ se ipsi appellant Philosophos. Sed quemadmodum vere philosophi non sunt ii, qui providentiam e medio tollunt; sic nec digni sunt Christianorum nomine, qui absurda figmenta Jesuque discipulis improbata inducunt. Sint quidam, qui quod Jesum receperint, idcirco se Christianos esse gloriantur; sed qui tamen etiamnum, ut Judæorum vulgus, Judaïcam legem observari volunt : quales sunt Ebionæi, cum ii, qui Jesum e Virgine natum esse nobiscum confitentur; tum ii qui istud rejiciunt contenduntque natum esse ut cæteros homines : an culpa hæc in Ecclesiæ, quam Celsus nominat *vulgus*, membra conferri potest? Addit quosdam esse *Sibyllistas*, quod fortasse audivit ex quibusdam, qui, cum vitio darent nonnullis quod Sibyllam prophetidem esse existimarent, ea causa illos nuncuparunt Sibyllistas.

LXII. Postea coacervans varia nostrarum sectarum no-

[1] 2 Tim. I, 3.

mina, ait se nosse quosdam esse Simonianos, qui Helenen aut magistrum Helenum colentes vocantur Heleniani. At Celsum fugit, Jesum a Simonianis non credi Dei filium, sed Simonem illis esse Dei virtutem. Multa nobis fabulantur de illo homine prodigia, qui sibi in animum induxerat se, si iisdem præstigiis uteretur, quibus Jesum usum putabat, simili fore apud populum auctoritate. Verum neque Celsus, neque Simon capere potuerunt, quomodo Jesus ut bonus verbi Dei colonus fecerit, ut magna Græcarum, magna Barbararum regionum pars doctrinæ impleretur semine, quæ animam ab omni vitio abductam ad omnium Conditorem adduceret. Novit Celsus et Marcellianos a Marcellina, et Harpocratianos a Salome oriundos, et alios a Mariamne, et alios a Martha: in quorum nullos unquam incidi; quamquam illud sit meum discendi studium, ut non solum doctrinam christianam diversasque de illa opiniones; sed etiam diversa Philosophorum placita diligenter et ex animo inscrutatus fuerim. Mentionem fecit Celsus et eorum qui Marcionis dogmata sectantur, et ab illo Marcionitæ vocati sunt.

LXIII. Deinde ut et alios plures cognoscere videatur, ait pro more suo « alios alium sibi magistrum et dæmonem » improbe fingere, et in densis tenebris versari, ubi sceles- » tiora et turpiora perpetrant Ægyptiaci Antinoi sodalibus. » In iis rem ipsam attigisse mihi videtur, cum ait alios alium sibi pro magistro constituere dæmonem, et in densas ignorantiæ tenebras devolvi. Quod spectat ad Antinoum, quem nostro Jesu comparat, quæ de hac re supra dicta sunt, hic iterare piget. Subdit: « Se mutuo dicendis tacendisque in- » juriis lacerant proscinduntque; et tanto in se invicem de- » flagrant odio, ut ne minimum quidem cederent concordiæ » causa. » Ad hæc jam responsum est sectas in philosophia et in medicina esse sectis aliis adversas. Quamquam nos,

qui Jesu doctrinam sequimur curamusque ut ejus præceptis nostra cogitata, dicta factaque consentiunt, « cum maledicimur, benedicimus; cum persecutionem patimur, » sustinemus; cum blasphemamur, obsecramus[1]; » nec dicenda tacendaque diceremus adversus eos, qui aliter ac nos sentiunt. Quin potius nihil est, quin faceremus ut in viam reducerentur, si fieri posset, ut soli Creatori adhærescerent, ut omnia agerent quasi judicium subituri. Sin illos alia a nobis sentientes persuadere non possumus, tum demum huic de illis præcepto paremus: « Hæreticum ho» minem post unam et secundam corruptionem devita; » sciens quia subversus est, qui ejusmodi est, et delinquit, » cum sit proprio judicio condemnatus[2]. » Et præterea qui cogitarint « beatos esse pacificos, *et* beatos esse mites[3], » ii multum aberunt ut odio habeant Christianismi corruptores, eosque, qui in errore versantur, cavillando Circas vocent blandosque veneficos.

LXIV. Suspicor autem ipsum male intellexisse hunc Apostoli locum: « In novissimis temporibus discedent qui» dam a fide, attendentes spiritibus erroris et doctrinis dæ» moniorum in hypocrisi loquentium mendacium, et cau» teriatam habentium suam conscientiam, prohibentium » nubere, abstinere a cibis, quos Deus creavit percipiendos » cum gratiarum actione fidelibus[4]. » Male etiam accepisse videtur quod audierat quosdam fuisse, qui illis Apostoli verbis contra religionis Christianæ depravatores pugnarent. Quocirca dicit quosdam apud Christianos *aurium cauteria* appellari. Quod addit alios quosdam vocari *ænigmata*, id nusquam comperimus. Ad *scandali* nomen quod attinet, illud fateor in scripturis nostris frequenter occurrere, dici solitum de iis, qui simpliciores et deceptu faciles a sana doctrina dimovent. At quosdam vocatos fuisse « Sirenas

[1] I Cor. IV, 12. — [2] Tit. III, 10. — [3] Matth. V, 9. — [4] Tim. IV, 2.

»saltatrices, salsiloquas, quæ cera aures obsignarent, et »quæ quos persuaserant in sues converterent,» id nobis incompertum, et omnibus, opinor, tam vere Christianis quam hæreticis. Sed ille qui scire se omnia jactitat, hæc etiam addit: «Quamvis a se invicem tantopere dissideant, fœdissi»misque convitiis mutuo se lacessant, audias tamen illos om»nes dicentes: Mihi mundus crucifixus est et ego mundo [1].» Atque hoc solum e Pauli litteris memoria videtur retinuisse. Cur enim non alia sexcenta diceremus quæ similiter scripta sunt: ut istud, «In carne viventes, non secundum carnem »militamus (nam arma militiæ nostræ non carnalia sunt, »sed potentia Deo ad destructionem munitionum), consilia »destruentes, et omnem altitudinem extollentem se adver»sus scientiam Dei [2].»

LXV. Quoniam vero ait Christianos, etsi tantopere dissideant, dicere tamen omnes, «Mihi mundus crucifixus est »et ego mundo [3],» et hoc ipsum falsum esse demonstrabimus. Sunt enim sectæ, quæ Pauli epistolas non admittunt, ut utrique Ebionæi et Encratitæ dicti. Illi igitur, cum Paulum pro sancto et sapiente non agnoscant, certe hoc ejus effatum non usurpabunt, «Mihi mundus crucifixus est et »ego mundo.» Mentitur igitur hac in re Celsus. Et in accusanda quidem sectarum dissentione tempus terit, sed non mihi videtur omnino explanare quæ dicit, neque exploratum et perspectum habere, cur Christiani qui in religione progressiones fecerunt, dicant se plura Judæis cognoscere: an videlicet quod eosdem libros admittendo alio sensu illos interpretentur, an quod eos omnino respuant. Nam utraque pars suos in sectis patronos habet. Postea: «Ergo age, »*inquit*, etiamsi nullo dogmata illorum fundamento nitan»tur; ipsammet eorum doctrinam inspectemus. Ac pri»mum disserendum de iis, quæ male intelligentes per igno-

[1] Galat. VI, 14. — [2] 2 Cor. X, 3. — [3] Galat. VI, 14.

» rantiam depravant, insolenter gloriantes de rebus quas » nesciunt. Hæc autem sunt. » Statimque sententiis quibusdam, quas in ore semper habent fideles, alias opponit ex Philosophis deprumptas; contenditque quidquid pulchrius tribuitur Christianis, id a Philosophis melius et dilucidius dictum esse, ut ad philosophiam rapiat eos qui capti fuerant dogmatis, quorum majestas pietasque primo intuenti sese explicat. Sed hæc pro quinto libro satis. Sextum ab iis, quæ sequuntur, ordiemur.

LIBER SEXTUS.

I. In hoc sexto[1], quem aggredimur, libro, pie Ambrosi, impugnari a nobis oportet Celsi criminationes, non vero ea, quæ ex philosophia objicit, ut quispiam posset suspicari. Multa enim, e Platone maxime, proponit, ut ostendat ea etiam e scripturis, quæ vel acutum auditorem permovere possunt, nobis cum aliis esse communia : affirmatque hæc ipsa « melius a Græcis dicta fuisse et quidem sine » illis a Deo filiove Dei minis et promissis. » Ad quod hæc nostra responsio est : si veritatis doctores id sibi proponunt, humanitatisque esse ducunt, ut quam possunt plurimis prosint et ad veritatem adducant quemcumque, tardum, intelligentem, Græcos, Barbaros, (eximiæ autem humanitatis est lucrari Deo vel rusticos et imperitos) perspicuum est eam illis usurpandam esse orationem ac stylum, qui popularis sit, et ad omnium captum accommodatus : qui vero simplices et illitteratos, eo quod ad assequendam sermonis seriem non essent idonei, nihil fecerunt, de iis autem solis cogitarunt qui sunt in litteris innutriti; eos certe publicæ utilitatis studium angustis admodum terminis circumscripsisse.

II. Atque hæc mihi dicta sunt, ut a Celsi aliorumque criminationibus defenderem Scripturarum simplicitatem,

[1] Vide D. Guillon, tom. II, pag. 201 et seqq.

quæ cum sermonibus arte elaboratis collata ab illorum splendore obscurari videtur, quoniam nostri Prophetæ, Jesus, et ejus Apostoli curarunt, ut sua prædicandi ratio esset ejusmodi, quæ non solum vera doceret, sed etiam vulgi alliceret animos, donec singuli hortationibus inducti ad arcana sub verbis in speciem simplicibus latentia pro suis quisque viribus conniterentur. Ac, si libere loqui oporteat paucis utilitatem attulit, si tamen ullam attulit, compta hæc et accurata Platonis aliorumque similiter loquentium oratio, præ illa simpliciori eorum, qui docendo et scribendo se ad vulgi captum demiserunt. Itaque Platonem videre licet a solis litteratis legi; contra Epictetum admirationi esse etiam vulgo lectorum, qui se ejis præceptis melores effici sentiunt, modo sint ad fructum ex illis capiendum comparati. Hæc autem dico, non ut Platoni faciam injuriam, multis enim in artibus utiliter laborem posuit; sed quo innotescat quæ mens eorum fuerit qui dixerunt: « Sermo meus et prædicatio mea non in persuasibilibus » humanæ sapientiæ verbis, sed in ostensione spiritus et » virtutis, ut fides nostra non sit in sapientia hominum, sed » in virtute Dei [1]. » Divina scriptura testatur non satis esse ad pungendum hominis mentem, vera dici et ad persuadendum accommodate, nisi virtus quædam a Deo dicenti detur, nisi dicta florescant gratia, quæ gratia non sine Dei nutu insita est efficaciter dicentibus. Prophetæ verba sunt in Psalmo 67. « Dominus dabit verbum evangelizantibus vir» tute multa [2]. » Ut ergo demus quædam Græcorum dogmata eadem esse quæ Christianorum; certe non eadem vis est ad animas adducendas eo, ut ex illis mores conforment. Quocirca Jesu discipuli, licet Græcanicæ philosophiæ rudes et imperiti, multas terræ gentes peragrarunt, et eas pro singulorum auditorum captu ad id pertraxerunt, quod

[1] 1 Cor. II, 4. — [2] Psal. LXVII, 12.

præcipiebat doctrina; ita ut quantam quisque ad virtutem amplectendam habebat liberi arbitrii sui propensionem, tantum proficeret.

III. Dent igitur veteres illi et sapientes viri sua documenta iis, qui capere illa possunt: pronuntiet de summo bono Plato Aristonis filius in una quadam e suis epistolis: «Verbis comprehendi non posse summum bonum, sed ex » frequenti consuetudine subito illud in anima inflammari, » ut ex igne lumen[1]. » Id pulchre dictum fatemur. *Deus enim* hæc, et quotquot pulchre dicta sunt, *illis manifestavit.* Quam ob causam dicimus eos, qui veritatem de Deo assecuti, dignam hac veritate religionem non colunt, reos esse pœnæ quæ peccantes manet. De his enim sic Paulus disertis verbis ait: « Revelatur ira Dei de cœlo super omnem » impietatem et injustitiam hominum eorum, qui veritatem » Dei in injustitia detinent, quia quod notum est Dei, ma- » nifestum est in illis, Deus enim illis manifestavit. Invisi- » bilia enim ipsius a creatura mundi per ea quæ facta sunt » intellecta conspiciuntur: sempiterna quoque ejus virtus et » divinitas, ita ut sint inexcusabiles: quia cum cognovis- » sent Deum, non sicut Deum glorificaverunt, aut gratias » egerunt, sed evanuerunt in cogitationibus suis, et obscu- » ratum est insipiens cor eorum: dicentes enim se esse sa- » pientes, stulti facti sunt. Et mutaverunt gloriam incor- » ruptibilis Dei, in similitudinem imaginis corruptibilis ho- » minis, et volucrum, et quadrupedum, et serpentium[2]. » Constat igitur ex nostris Scripturis eos veritatem in injustitia detinere, qui putant « summum bonum verbis com- » prehendi non posse, aiuntque illud ex frequenti assidua- » que consuetudine subito animo inflammari tanquam ex » igne lumen, ibique se ipsum alere. »

IV. Sed illi qui de summo bono talia scripserunt, in Pi-

[1] Plat. ep. VII. — [2] Rom. I, 8 et seq.

ræum descendunt, Dianæ ut Deo preces oblaturi interfuturique festo ab imperita multitudine celebrato : et postquam præclare philosophati sunt de anima, ejusque, si modo bene vixerit, felicitatem descripserunt; relictis magnis illis rebus quas ipsis *Deus manifestavit*, humilia parvaque sapiunt, gallumque persolvunt Æsculapio. Invisibilia Dei animo atque cogitatione contemplati fuerant, et a rebus hujus mundi creatis ac sensibilibus ad ea, quæ solius mentis est perspicere, sese extulerant, sempiternam ejus virtutem et divinitatem non male viderant, nihilominus tamen « evanuerunt in cogitationibus suis[1], » et insipiens cor eorum in alta de vero Dei cultu ignorantia versatur. Illos videre est de sua sapientia theologiaque gloriantes provolvi ad pedes imaginis corruptibilem hominem repræsentantis, ejus colendi gratia ; et interdum cum Ægyptiis ad volucrum, quadrupedum, reptiliumque cultum se dejicere. Ut autem his rebus nonnulli se erigere altius videantur, tamen invenientur « commutasse veritatem Dei in mendacium, et » colere atque servire creaturæ potius quam Creatori[2]. » Quare cum Græcorum sapientes et eruditi ad agenda quædam divinitati adversantia errore traherentur, « quæ stulta » sunt mundi elegit Deus, ut confunderet sapientes, et igno» bilia, et infirma et contemptibilia, et ea quæ non sunt, » ut ea quæ sunt destrueret; » idque revera, « ut non glo» rietur omnis caro in conspectu Dei[3]. » Atque etiam primi nostri sapientes, Moyses omnium veterrimus et post eum Prophetæ, gnari « summum bonum verbis explicari non » posse, » scripserunt quidem, ubi de Deo seipsum dignis et idoneis viris conspicuum exhibente locuti sunt, Deum visum fuisse Abrahamo, Isaaco et Jacob; qua natura autem, quo statu, quo modo, an forma nostris rebus simili, id exquirendum iis reliquerunt, qui se possunt præbere

[1] Rom. I, 21. — [2] Ibid. 25. — [3] I Cor. I, 27, 28, 29.

similes illis, quibus visus est Deus, et visus quidem non oculis corporis, sed *mundo corde.* Sunt etenim, teste nostro Jesu, *Beati*, qui *mundo corde* sunt, *quia ipsi Deum videbunt*[1].

V. Jam quod ait Plato « summum bonum subito in anima » inflammari, tanquam lumen ex igne, » id ante nostræ docuerant Scripturæ. « Illuminate vos, *inquit propheta*, lu- » mine scientiæ[2]. » Et Joannes ætate posterior : « Quod fac- » tum est in Verbo, vita erat, et vita erat lux hominum, » *quæ lux vera* illuminat omnem hominem venientem in » mundum[3] » verum et intelligibilem, facitque ut et ipse sit mundi lux. « Illuxit *enim lux illa* in cordibus nostris ad illu- » minationem Evangelii gloriæ Dei in facie Christi[4]. » Unde vetustissimus propheta, qui multis ante fundatum Cyri imperium generationibus vaticinatus est, utpote illo plusquam quatuordecim generationibus antiquior, ait : « Dominus » illuminatio mea et Salvator meus, quem timebo[5] ? » Et : « Lucerna pedibus meis lex tua, et lumen semitis meis[6]. » Rursus : « Signatum est super nos lumen vultus tui, Domi- » ne[7]. » Et : « in lumine tuo videbimus lumen[8]. » Ad quod lumen nos invitans apud Isaïam scriptura : « Illuminare, » *inquit*, illuminare Jerusalem : venit enim lumen tuum, » et gloria Domini super te orta est[9]. » Et idem propheta Jesu adventum prædicens quo homines ab idolorum et simulacrorum dæmonumque cultu avertendi erant, ait « se- » dentibus in regione et umbra mortis ortam esse lucem[10]. » Et iterum : « Populus qui sedebat in tenebris, vidit lucem » magnam. » Nunc vide quantum differat id, quod pulchre de summo bono dictum est a Platone, ab iis quæ Prophetæ de beatorum lumine dixerunt. Adverte hoc etiam, veri-

[1] Matth. v, 8. — [2] Osee. x, 12. — [3] Joan. I, 3, 4, 9. — [4] 2 Cor. IV, 6. — [5] Psalm. XXVI, 1. — [6] Id. CXVIII, 105. — [7] Id. IV, 7. — [8] Id. XXXV, 10. — [9] Isai. LX, 1. — [10] Id. IX, 2.

tate, quam de summo bono Plato deprehendit, nihil ad sinceram pietatem adjuvari nec lectores, nec Platonem ipsum talia de summo bono Philosophatum : contra simplici Scripturarum stylo afflari divino quodam ardore eos, qui bona fide illas evolvunt, et apud quos lumen illud alitur oleo, quo in quadam parabola quinque Virgines sapientes lumen lampadum suorum sustentasse dicuntur[1].

VI. Quoniam vero Celsus alium ex Platonis epistola refert locum, qui sic habet : « Hæc si mihi viderentur populo » declarari posse scribendo et dicendo ; quid in hac vita » præstantius facere possem, quam scripta hominibus tam » utilia evulgare, et naturam in lumine collocatam omnibus » exhibere[2] ? » age, de his tantisper disseramus. Ac primum unicuique examinandum pro suis viribus permitto, habuerit-ne Plato nobilius quid atque divinius iis, quæ scripsit, an non. Ego vero ostendo quædam in Prophetarum nostrorum animo fuisse scriptis majora, quæ scriptis non mandarunt. Nam Ezechiel acceptum libri volumen, « quod erat » scriptum intus et foris et in quo erant lamentationes, car- » men et væ[3], » jussus est voce cœlesti comedere, ne illud transcriberet indignisque proderet. Et Joannes simile quidpiam vidisse et fecisse narratur[4]. Paulus quoque « audivit » arcana verba quæ non licet homini loqui[5]. » Quin et his præstantior Jesus fertur « verbum Dei locutus fuisse disci- » pulis seorsum[6], » et præsertim ubi cum illis a turbis secesserat. Quænam autem essent illa, quæ dicebat, nusquam scriptum est. Neque enim « illa ipsis videbantur scribendo » aut dicendo posse populo declarari. » Equidem affirmare ausim, bona tamen tantorum virorum pace, Christi discipulos, postquam Dei gratia fuerunt edocti, longe melius Platone vidisse quænam et quomodo scribenda essent, quæ-

1 Matth. xxv, 4. — 2 Plato. ep. vii. — 3 Ezech. ii, 9; x, 3, 1. — 4 Apoc. x, 9. — 5 2 Cor. xii, 4. — 6 Marc. iv, 34.

nam non scriptis indicanda populo; quænam dicenda, quænam tacenda. Rursus hanc nos scribendorum et non scribendorum differentiam docet Joannes [1], cum ait se audiisse septem tonitrua, quæ ipsum de quibusdam erudirent veterentque ne sui sermones scripti prodirent.

VII. Cæterum apud Moysen et prophetas, non Platone solum et Homero, sed etiam Græcarum litterarum inventione antiquiores, multa reperire est et digna Dei, qua inspirabantur, gratia, et cogitationum elatione admiranda. Nec ea dicendum est ab illis accepta fuisse ex Platone male intellecto, ut putat Celsus; qui enim audire potuissent nondum natum? Ut autem ad Jesu Apostolos, Platone recentiores, referat quis Celsi verba, vide an non improbabile sit Paulum tabernaculorum artificem, Petrum piscatorem, et Joannem qui patris reliquit retia, e Platonis epistolis male intellectis, talia de Deo ad posteros transmisisse. Hic Celsus ut novum quid nec antea dictum repetit, quod sæpe jam cantitaverat, nos fidem præcipitem requirere. Nobis vero satis sunt quæ ad id ante respondimus. Affert aliud ex Platone, unde dicit eum «interrogationibus et responsis plu»rimam lucem afferre iis, qui ipsius philosophiam sectan»tur.» Sed nos etiam e sacris Scripturis planum facimus auctorem nobis esse divinum sermonem, ut operam Dialecticæ demus. Modo enim Salomon, ait: «Scientia sine »inquisitione decipitur [2]:» modo Jesu Sirachi filius, qui librum Sapientiam inscriptum conscripsit: «Scientia stulti, »sermones inextricabiles [3].» Est igitur apud nos maxime benevola persuadendi ratio, qui didicimus doctrinæ præfectum eum esse debere, qui contradicentes arguere possit [4]. Quod si nonnulli inertes sacrarum scripturarum lectioni incumbere, eas scrutari, sensum earum, ut Jesus jubet, investigare, illarum a Deo intellectum postulare, et fores

[1] Apoc. x, 4. — [2] Prov. x, 17. — [3] Sap. xxi, 18. — [4] I Tim. iv, 13.

occlusas pulsare pigrantur; non idcirco illæ sapientia vacant.

VIII. Post alia Platonis verba [1], quibus is declarat bonum paucis esse notum, « propterea quod multi cum iniquo » contemptu occupati, tum magnifica sed inani spe elati » quædam affirmant esse vera, quasi eximia quædam repe» rissent [2]: » addit Celsus: « Hæc præfatus Plato, non tamen » prodigia venditat, non obstruit os quærere volenti quid» nam sit id quod pollicetur, non jubet ante omnia credi » talem esse Deum, talem habere filium, qui, cum descen» disset, mihi ista nuntiavit. » Respondeo Aristandrum, ni fallor, de Platone scripsisse, illum non fuisse Aristonis filium, sed spectri cujusdam quod Apollinis forma rem habuerit cum Amphictione. Quam rem attestantur multi Platonicorum, qui sui magistri vitam scripserunt. Quid dicam de Pythagora, qui tot de se prodigia jactitavit, qui femur eburneum in concione Græcorum ostentavit, qui dixit se recognoscere clypeum quo, dum esset Euphorbus, usus fuerat; qui fertur una die in duabus urbibus simul conspectus fuisse? Jam qui vanorum prodigiorum loco habere voluerit ea, quæ de Platone et Socrate narrantur, in iis recensebit cygnum Socrati in somnio commendatum, et magistrum, qui, cum ad eum adolescens adductus fuit, dixit: *Plane cygnus ille ipse est.* Prodigium quoque vanum ei erit tertius oculus, quem Plato sibi habere visus est. Nec unquam deerunt malignis et calumniari volentibus quidquid viris præstantibus accidit, calumniandi et accusandi causæ. Hi Socratis dæmonium figmenti loco ducent et cachinnum tollent. Non vana igitur de Jesu prodigia narramus, nec unquam veri ejus discipuli quidquam scripsere, quod hujusmodi haberi debeat. Sed Celsus ille, qui se omnia scire

1 Vide D. Guillon, tom. II, pag. 207 et seqq.

2 Plat. ep. VII.

jactat, et e Platone multa promit, consulto ut opinor præterit silentio locum, ubi Plato de Filio Dei sermonem facit. Sic autem ille in epistola ad Hermeam et Coriscum : « Et » obtestabimini Deum universorum, principem rerum quæ » sunt et quæ futuræ sunt, et principis hujus causæque pa- » trem et Dominum : quem quidem omnes perspicue cog- » noscemus, quantum fert beatorum hominum facultas, si, » ut par est, nos philosophiæ dedamus [1]. »

IX. En alium Platonis locum a Celso memoratum : « Mihi » de istis rebus fusius disserere animus est. Fortasse enim » de iis dicendo succurret quid clarius illis, quæ jam dicta » sunt. Est enim vera quædam ratio contraria audendi vel » tantillum de illis rebus scribere. Hanc ego quidem jam an- » tea notavi, sed repetere juvat. In rebus omnibus quas ad » scientiam comparandam adhiberi necesse est, tria sunt, » quartum autem est ipsamet scientia; quintum vero poni » oportet id, quod cognoscendum menti observatur, ut ve- » rum in se. Horum primum est nomen; alterum, sermo; » tertium, idolum; quartum, scientia [2]. » Nos itidem dicemus vocem clamantis in deserto [3] esse Joannem missum ante Jesum, hancque vocem respondere Platonis Nomini : secundum autem post Joannem esse Jesum a Joanne monstratum, et de quo dictum est illud : « Verbum caro factum » est [4], » quod respondet Platonis Sermoni. Idolum tertio loco recenset Plato : sed quoniam nos hoc vocabulo ad aliud significandum utimur, dicemus apertius, formam, quæ in anima impressa manet, postquam in illa Christus Verbum sua vulnera suo verbo impressit, esse Christum ipsum, qui in unoquoque nostrum est. An autem Christus nostrorum perfectorum sapientia *Scientiæ*, quam Plato quarto loco numerat, respondeat, qui potest, viderit.

X. Addit Celsus : « Vides quomodo Plato, etiamsi ante

[1] Plat. ep. VI. — [2] Id. ep. 7. — [3] Matth. III, 3. — [4] Joan. I, 14.

» statuerit illud verbis explicari non posse, tamen, ne vi- » deatur ad id confugere quod reprehendi non queat, ratio- » nem reddit hujus difficultatis : forte enim vel nihilum ver- » bis explicari possit. » Sed quia hæc allegat ut probet non credere simpliciter, sed fidei rationem reddere oportere, utemur et nos verbis, quibus Paulus objurgat eos, qui temere crederent : « Nisi temere, *inquit*, credidistis [1]. » Quantum in Celso est, suis nos repetitionibus repetere cogit, dum ait post effutitas, quas vidimus, jactationes : « Platonem » nec venditare se, nec mentiri; non dicere sibi quid novi » compertum, aut se e cœlo adesse ut annuntiet; sed fateri » unde acceperit. » Imo, dixerit aliquis Celso respondens, Plato etiam se tumide ostentat, quippe qui Jovem hæc in Timæo dicentem facit; « Dii deorum, quorum ego conditor » sum et pater, etc. » At si hæc defendi possunt propter sententiam concionantis apud Platonem Jovis : cur qui mentem eorum, quæ Dei Filius, aut Creator in Prophetis dixerunt, investigaverit, is non plura dicet, quam Jupiter in Timæo? Nam propria divinitatis nota est, res futuras ita prædicere, ut prædicendi ratio vires humanas superet, et ex eventu judicetur divinum Spiritum esse prædictionis auctorem. Non igitur cuicumque ad nos accedenti præcipimus, ut primum credat quem illi proponimus, eum esse Dei Filium : sed in tradenda nostra doctrina habemus rationem, quibus quisque sit moribus, et quomodo affectus sit. Etenim scire didicimus, « quomodo nos oporteat unicuique respondere [2]. » Sunt quidem, quos, cum nihil magis possint, ad credendum hortemur; sed alios, quantum licet, interrogationibus et responsis persuademus. Nec dicimus, id quod nobis nugator ille tribuit : « Crede eum, de quo tibi loquor, esse Dei » Filium, quamvis fuerit ignominiose vinctus, aut turpi af- » fectus supplicio; quamvis heri et nudius tertius in oculis

[1] I Cor. xv, 2. — [2] Coloss. iv, 6.

» omnium probrosissime habitus sit. » Neque dicimus : « Ob » hoc ipsum magis crede. » Nam de singulis rebus, plura conamur argumenta afferre, quam supra exposuimus.

XI. Postea Celsus de Christianis sic ait : « Si hunc alii pro- » proponunt, alii alium, omnes tamen dicunt, id quod in » promptu est : Crede, si salvus fieri velis, aut abi : quid fa- » cient ii, qui vere salutem consequi volunt? Num tessera- » rum jactu sortientur quo se vertere, quos sequi debeant ? » Ad hæc rei evidentia permoti respondebimus : Si plures essent, quos perinde ac Jesum in hanc vitam venisse ut filios Dei, sibique sectatores ascivisse proderent historiæ, ita ut incertum esset discrimen, propterea quod unusquisque eorum se pariter filium esse Dei polliceretur, cui illi, qui crederent, perhiberent testimonium, locus foret his verbis : « Hunc si alii proponunt, alii alium; omnes tamen dicunt, » id quod in promptu est : Crede, si salvus fieri velis, aut » abi, etc. » Nunc autem Jesus solus est, qui ut filius Dei per terrarum orbem in hanc vitam venisse prædicetur. Nam qui hæc prodigiosis, ut Celsus, tribuentes artibus, similia prodigia facere conati sunt, ut eamdem sibi apud homines conciliarent auctoritatem, eos nihili faciendos esse compertum est : cujusmodi fuerunt Simon Samaritanus Magus, et Dositheus ejusdem ac ille regionis. Ille se dicebat esse « Dei » virtutem, *quam vocabat* magnam [2], » hic vero se ipsum Dei filium : tamen nusquam gentium videntur nunc Simoniani : quamquam Simon quidem, ut plures ad se adjungeret, mortis periculo, quod Christiani subire docti fuerant, suos discipulos liberaverit; si quidem doceret idololatriam rem esse nec bonam nec malam. Neque etiam initio paratæ sunt Simonianis insidiæ. Noverat enim dæmon ille, qui doctrinæ Jesu insidiabatur, nihil se ex dogmatis Simonianis detrimenti passurum. Dositheani vero nec primum admo-

[1] Act. VIII, 10.

dum valuerunt, et nunc omnino extincti sunt, ita ut vix triginta reliqui memorentur. Judas Galilæus, teste Luca in Actibus Apostolorum [1], voluit haberi magnus aliquis, et ante illum Theodas : sed quoniam ex Deo non erat illorum doctrina, sublati sunt, et omnes qui credebant eis, subito dissipati fuerunt. Non ergo « tesserarum jactu sortimur quo nos » vertere, cui nos addicere debeamus, » quasi multi possent nos allectare pollicendo se a Deo missos ad homines fuisse. Verum de his satis.

XII. Quapropter transeamus ad aliam Celsi accusationem, qui, licet nostras Scripturas non intelligat, sed ex prave detortis loquatur, exprobrat tamen, « quod dicamus » humanam sapientiam apud Deum esse stultitiam; » cum tamen Paulus dicat, « sapientiam hujus mundi stultitiam » esse apud Deum [2]. » Addit « sibi olim hujus rei allatam » causam esse. » Putat autem causam esse, « quod his ver» bis significemus solos imperitos et stultos esse, quos in » nostrorum numero habere velimus. » Verum id, ut ipse annotavit, jam antea dixit; et nos etiam pro facultate refutavimus. Quamquam et hic velit ostendere, nos nobis hanc efformasse et sumpsisse sententiam ex sapientibus Græcis, qui et ipsi aliam humanam, divinam aliam esse sapientiam dixerunt. Quod quidem duplici Heracliti loco confirmat. Primus est, « Humana agendi ratio certis prudentiæ regu» lis non nititur, nititur divina : » alter autem : « Vir stultus » discit a dæmone, ut a viro puer. » Hæc etiam ex apologia Socratis a Platone scripta adducit : « Ego enim, Viri Athe» nienses, non alia re, quam sapientia, hoc nomen adep» tus sum. Qua autem sapientia? Humana opinor. Nam re» vera hac parte sapiens videri possum. » Hæc Celsus, quibus ego ex epistola ad Hermeam, Erastrum, et Coriscum hæc adjicio : « Erasto autem et Corisco, præter sapientiam

[1] Act. v, 37, 36. — [2] 1 Cor. III, 19.

» illam de formis pulcherrimam, aio equidem, licet senex, » illos alia sapientia qua improbos et injustos caveant, et vi» ribus ad se tuendos indigere. Inexperti enim sunt, ut pote » qui longum vitæ tempus nobiscum transegerunt, qui mo» derati et minime mali sumus. Quam ob causam dixi illos » his rebus opus habere, ut ne cogantur veram sapientiam » negligere, et in humanam, quam scire oportet, incumbere » magis quam par est. »

XIII. Ex his igitur est divina sapientia, est et humana. Humana est quam sapientiam mundi vocamus, et quæ stultitia est apud Deum; divina vero, quæ alia est ab humana, gratia Dei illam impartientis, siquidem divina sit, adest iis, qui se ad illam accipiendam idoneos præbent: et iis maxime, qui alterius ab altera sapientia discrimen edocti, suis in precibus dicunt: « Nam et siquis erit consummatus in» ter filios hominum, si ab illo abfuerit sapientia quæ a te » est, in nihilum computabitur[1]. » Ac humanam quidem sapientiam dicimus animæ esse exercitationem, divinam vero finem. Hæc etiam solidus animæ cibus appellatur ab illo qui dixit: « Perfectorum est solidus cibus, eorum, qui » pro consuetudine exercitatos habent sensus ad discretio» nem boni ac mali[2]. » Atque hæc sententia vere antiqua est, nec, ut Celsus existimat, ad Platonem vel Heraclitum referenda. Ante illos enim Prophetæ utramque illam sapientiam discriminaverant. In præsentia satis fuerit referre id quod dicit David de sapiente qui divina sapientia præditus est: « Non videbit interitum, cum viderit sapientes mo» rientes[3]. » Igitur divina sapientia, cum a fide diversa sit, primum est donorum Dei, ut loquimur. Alterum ab illo, ut sciunt harum rerum periti, vocatur *scientia;* tertium locum occupat *fides;* quandoquidem salvos fieri oportet et simpliciores qui ad pietatem pro viribus accedunt. Quocirca

[1] Sap. IX, 6. — [2] Hebr. V, 14. — [3] Psal. XLVIII, 10.

Paulus ait : « Alii quidem per spiritum datur sermo sapien- » tiæ, alii autem sermo scientiæ secundum eumdem spiri- » tum ; alteri fides in eodem spiritu[1]. » Atque hinc est, quod non obvium quemque invenias divina hac sapientia ornatum. Eorum est qui eminent et excellunt inter eos, qui christianam religionem sectantur. Nec etiam ejus sapientiæ arcana *imperitis, vilibus servis, rudibus* edisseruntur.

XIV. Equidem alios Celsus imperitorum, vilium servorum, rudium vocabulis designat, opinor, eos, qui ejus ignorant leges, nec disciplinis Græcorum imbuti sunt : nobis vero imperitissimi illi sunt, quos non pudet res inanimas alloqui, sanitatem a re infirma, mortem a re mortua, auxilium ab impotentissima re postulare. Et quamvis negent nonnulli res illas esse deos, sed tantum verorum deorum effigies illorumque signa : tamen imperiti sunt, vilia mancipia, et ignari, qui animum inducunt opifices imitari posse divinitatem. Hac stupiditate et ignorantia nemo nostrum ne inter contentissimos quidem laboravit. Equidem dicimus ut quisque prudentissimus est, ab illo maxime divinam spem intelligi et comprehendi ; sed non idcirco negamus fieri posse ut divinam sapientiam capiat, qui non fuerit in humana exercitatus ; et assentimur humanam omnem sapientiam, si divinæ comparetur, stultitiam esse. Sub hæc, cum rationibus agere debuisset, nos vocat *circulatores*, nosque ait « quam celerrime fugere eos, qui, quia politio- » res sunt, nostris fraudibus minime patent ; sed rusticiores » inescare. » Enimvero nescit jam a primis temporibus apud nos fuisse sapientes, qui exteris etiam disciplinis præcellerent. Moyses enim omni Ægyptiorum sapientia instructus fuit : omnes Assyriorum scientias callebant Daniel, Ananias, Azarias et Misaël, ita ut sapientibus omnibus qui illic erant, essent decuplo sapientiores. Nunc etiam in Ecclesiis

[1] I Cor. XII, 8, 9.

videntur pauci quidem, habita ratione cæteræ multitudinis, sed videntur tamen, qui ad illas venerint, ea, quam carnis vocamus, sapientia præsignes; sunt præterea qui ab illa ad divinam sapientiam progressi sint.

XV. Post hæc Celsus, quasi de humilitate confuse audiisset, nec tamen quæ sit fuisset assecutus, eam quæ apud nos docetur criminari tentat, returque sumptam a nobis esse ex male intellecto Platonis loco, qui alicubi in suis legibus ait : « Deus, qui, ut a veteribus traditum est, rerum » omnium in se continet principium, finem, et medium, » recta incedit per hanc universitatis naturam. Hunc semper sequitur justitia, eorum, qui a divina lege deficiunt, » ultrix atque vindex; quam, qui felix futurus est, constanter sequitur humilis et ornatus. » Sed non videt a viris Platone longe antiquioribus dictum in precibus fuisse : « Domine, non est exaltatum cor meum, neque elati sunt » oculi mei, neque ambulavi in magnis, neque in mirabilibus super me. Si non humiliter sentiebam[1]. » Atque hinc aliud edocemur, nimirum necesse non esse, ut, qui *humiliter sentit*, is indecenter et indecore se demittat, procumbat humi pronis genibus, infelicium sibi vestem induat, fœdetque cinere caput : nam humilis ille, de quo propheta, licet in magnis atque admirabilibus, et quæ ipsum superant rebus versari amet, nempe in dogmatibus quæ vere magna sunt et admirabilia; nihilominus tamen « humiliat se sub » potenti manu Dei[2]. » Quod si qui præ sua simplicitate non intelligentes in quo sita sit humilitas, illa quæ diximus abjecta factitant, non in doctrinam conferenda culpa est; sed ignoscendum illorum simplicitati, qua fit, ut, quamvis meliora sibi proponant, ad ea tamen non perveniant. Ille enim humilior et ornatior est illo quem Plato repræsentat, qui inde ornatus quidem est, quod « in magnis et mirabili-

[1] Psal. cxxx, 1, 2, 3. — [2] 1 Petr. v, 6.

»bus super se ambulet;» humilis autem, quod, licet in hisce rebus versatus, humiliet se sponte, non sub quolibet, sed *sub potenti manu Dei*[1], idque per Jesum talis disciplinæ magistrum, qui «non rapinam arbitratus est esse se »æqualem Deo, sed semetipsum exinanivit formam servi »accipiens, et habitu inventus ut homo humiliavit seipsum, »factus obediens usque ad mortem, mortem autem cru- »cis[2].» Atque hoc de humilitate dogma tanti momenti est, ut ejus non vulgarem habeamus doctorem, sed tantum illum Salvatorem nostrum: «Discite a me, *inquit*, quia mi- »tis sum et humilis corde, et invenietis requiem animabus »vestris[3].»

XVI. Deinde hoc Jesu de divitibus effatum, «facilius »esse camelum per foramen acus transire, quam divitem in »regnum cœlorum[4];» ait «esse Platoni dictum, et a Jesu in- »terpolatum: siquidem Plato dixerit fieri non posse, ut qui »dives est egregie, idem egregie bonus sit.» Ecquis vel mediocriter ad res attentus, non inter Christi sequaces tantum, sed etiam inter cæteros homines, risum teneat, a Celso audiens Jesum apud Judæos natum et educatum, pro filio fabri Joseph habitum[5], nec Græcas nec Hebraicas litteras doctum, ut vera ejus discipulorum scripta testantur, Platonis libros legisse, et illa ejus de divitibus delectatum sententia, «fieri non posse ut idem sit egregie dives »et egregie bonus,» illam interpolasse et convertisse in istam, «facilius esse camelum per foramen acus transire »quam divitem in regnum cœlorum?» At si Celsus in legendis Evangeliis odio non fuisset et inimicitia occupatus, si veritatis amore ductus fuisset; scivisset qua de causa camelus, animal natura gibbosum et distortum, aptum visum fuerit quod cum divite compararetur: et quid voluerit an-

[1] Petr. v, 6. — [2] Philip. xi, 6, 7, 8. — [3] Matth. ii, 29. — [4] Id. xix, 24. — [5] Id. xiii, 55.

gusto acus foramine ille, qui dixit arctam et angustam viam esse quæ ducit ad vitam[1]. Advertisset ex lege immundum hoc animal reputari, probatum quidem quatenus ruminat, rejectitium vero, quia divisa ungula non sit. Observasset etiam quoties et quibus de causis Scripturæ de camelo mentionem fecerint; ut Verbi de divitibus sententiam assequeretur. Hoc etiam animadvertisset, Jesus-ne, cum pauperes beatos[2], divites vero miseros pronuntiat, loquatur de utrisque spectando ad illos qui sub sensum cadunt, an quamdam paupertatem noverit Verbum omni ex parte laudabilem et divitias omni ex parte vituperabiles. Nam nec e fece plebis homo laudaverit pauperes nullo discrimine, quorum multi sunt corruptissimis moribus. Verum de his hoc loco satis.

XVII. Tum deprimere conatur ea, quæ de regno Dei scripserunt auctores nostri. Nihil horum quidem in medium affert: quippe qui nihil dignum judicat quod excribatur, aut fortasse quia non legit: sed ex Platonis epistolis et Phædro sententias depromit, quasi divinas, et quasi in Scripturis nostris simile sit nihil. Ex his igitur pauca proferamus cum Platonicis conferenda: quæ Platonica ut probabilitatis speciem præ se ferant, non potuerunt tamen illum ipsum adducere ut ea, qua Philosophum par erat, pietate rerum omnium conditorem coleret. Nam si pietas ei inerat, debebat illam non adulterare et inquinare vitio, quam vocamus idololatriam, aut superstitione, ut vulgus loquitur. In psalmo septimo decimo de Deo Hebraica loquendi ratione dicitur, *illum posuisse tenebras latibulum suum*[3]. Quod quidem significat, quæ de Deo cognosci pro merito deberent, ea obscura esse et impenetrabilia; quia se velut in tenebris abscondit erga eos, qui nec ejus cognitionis splendorem ferre, nec eum contemplari possunt: partim propter mentis impuritatem huic abjecto humano corpori alligatæ, partim

[1] Matth. VII, 14. — [2] Id. V, 3. — [3] Psal. XVII, 12.

quia angustior illa est, quam ut Deum intelligere possit. Atque ut palam fiat quam rarum sit et quam paucis concessum Deum cognoscere, narratur Moyses « accessisse ad caliginem, in qua erat Deus[1]. » Et de Moyse rursus : « Solus Moyses accedet ad Dominum, reliqui vero non appropinquabunt[2]. » Et iterum propheta, ut ostendat in abyssum divinorum dogmatum penetrari non posse ab iis, qui non habent illum spiritum, qui *omnia scrutatur, etiam profunda Dei*[3], dixit : *Abyssus sicut vestimentum, amictus ejus*[4]. Quin Salvator noster et Dominus Dei Verbum indicat quantum sit Patrem cognoscere, illumque pro merito primum a se solo cognosci, deinde ab illis quorum ipse Verbum et Deus mentem illuminat; cum ait : « Nemo novit filium nisi pater, neque patrem nisi filius, et cui filius revelaverit[5]. » Neque enim ullus increatum et omnis creatæ naturæ primogenitum digne potest cognoscere, ut pater qui eum genuit; neque patrem, ut animatum Verbum, quod sapientia et veritas ejus est[6]. Ipsum est, quod a Patre tenebras dispellit quas *posuit latibulum suum*[7], ipsum est, quod abyssum retegit quo velut vestimento Pater tegitur, eoque sic Patrem revelante, Patrem cognoscit quisquis illum cognoscere potest.

XVIII. Ex pluribus locis : ubi sancti viri nobis quid de Deo cogitarent declararunt, hæc pauca visum est excerpere; ut ostenderem in sacris Prophetarum litteris inesse quid augustius, quam in Platonicis sententiis, quas tantopere Celsus admiratur; si modo oculi legentium ii sint, qui majestatem Scripturarum inspicere valeant. Verba autem Platonis a Celso memorata sic habent : « Circum omnium regem omnia sunt, et propter illum omnia, et ipse bonorum omnium causa est. Secundo loco est cum secundis, tertio cum tertiis. Igitur anima humana studio effertur dis-

[1] Exod. xx, 21. — [2] Id. xxiv, 2. — [3] I Cor. II, 10. — [4] Psalm. CIII, 6. — [5] Matth. XI, 27. — [6] Coloss. I, 15. — [7] Psalm. XVII, 12.

» cendi hæc qualia sint, respiciens ad ea quæ secum cognatione conjuncta sunt. Nullum eorum perfectum est. De » Rege vero et aliis supradictis nihil est ejusmodi. » Huc afferre possem factam ab Isaia Seraphim, ut Hebræi vocant, descriptionem[1], qui Seraphim Dei faciem et pedes velant: possem et adducere ea quæ Ezechiel scribit de iis quos Cherubin appellat, et quorum formas depingit[2], et explicare quomodo Deus a Cherubin gestari dicatur: sed quia hæc occulte omnino dicta sunt propter indignos et malos, qui theologiæ sublimitatem majestatemque non possunt intellectu assequi, non visum in hocce scripto operæ pretium de illis rebus disserere.

XIX. « Christiani quidam, *pergit Celsus*, male intellecta » Platonis doctrina, plurimum efferunt Deum qui supra cœ- » los est, sicque Judæorum cœlum transcendunt. » Ubi non clare indicat transcendantne Judæorum Deum, an cœlum duntaxat, per quod Judæi jurant. Non igitur de his, qui alium ab illo, quem adorant Judæi, Deum prædicant, dicere nobis propositum est, sed nos defendere et ostendere Judæorum prophetas, cum vetustiores Platone sint, nihil ab illo potuisse mutuari. Non ergo hanc ab illo sententiam accepimus: « Omnia circum regem omnium sunt, et propter » illum omnia. » Hæc a Prophetis, qui melius eadem dixerunt, didicimus; Jesu ejusque discipulis quodnam fuerit spiritus, qui in Prophetis loquebatur, quique non alius erat a Christi spiritu, consilium interpretantibus. Neque etiam Plato de loco qui supra cœlos est, locutus fuit primus. Jam dudum enim David altitudinem declarans abundantiamque cognitionum quas de Deo habent ii, qui se supra res sensibus obvias attollunt, ait in libro psalmorum: « Laudate Deum » cœli cœlorum, et aqua quæ super cœlos est laudet nomen » Domini[3]. » Equidem negare nolim, id quod alii testati

[1] Isai. VI, 2. — [2] Ezech. I, 5, 10, 18. — [3] Psalm. CXLVII, 4.

sunt, Platonem a quibusdam Hebræis didicisse sententias, quas in Phædro protulit, et e propheticis scriptis sumpsisse hæc : « Locum qui supra cœlos est, necdum ullus Poeta pro » merito celebravit, nec celebrabit unquam, etc. » Et hæc quæ ibidem legere est : « Hæc natura quæ revera existit, » sine colore, sine figura, intactilis, vere animæ guberna- » trix soli intellectui conspicabilis, circa quam veræ scien- » tiæ genus locum illum occupat. » Ex iisdem propheticis oraculis hauserat Paulus noster illud, quo tenebatur, rerum quæ supra mundum et supra cœlos sunt desiderium, et propterea nihil reliqui faciebat, ut illa consequeretur. Unde in secunda ad Corinthios Epistola : « Id enim, *inquit*, quod » in præsenti est momentaneum et leve tribulationis nostræ » supra modum in sublimitate æternum gloriæ pondus ope- » ratur nobis, non contemplantibus nobis quæ videntur, » sed quæ non videntur. Quæ enim videntur, temporalia » sunt : quæ autem non videntur, æterna sunt [1]. »

XX. In his, ut facile intelligentes vident, per *ea quæ videntur,* Apostolus sensibilia intelligit; et per *ea quæ non videntur,* intelligibilia et quæ sola mente capi possunt : item temporalium nomine significat ea quæ sub sensus cadunt et videntur; æternorum vero, ea quæ in intelligentiam cadunt nec videntur. Hæc itaque contemplari cupiens, isto suo desiderio roboratus ærumnas omnes leves, contemnendasque ducit : et mediis in laboribus pœnisque versatus adeo non illis opprimitur, ut omnia tormenta sublevet, illarum rerum contemplatione : quoniam *habemus* etiam nos *Pontificem magnum,* qui virtutis et intelligentiæ magnitudine *penetravit cœlos* [2], Jesum filium Dei : et ipse res divinas bona fide discentibus vitamque rebus illis dignam agentibus pollicitus est fore, ut se illis ad ea quæ supra mundum sunt præberet ducem. Ait enim, *ut quo ego vado, ibi et vos sitis* [3]. Quod qui-

[1] I Cor. IV, 17, 18. — [2] Hebr. IV, 14. — [3] Joan. XIV, 3.

dem nos in spem adducit futurum esse ut post exantlatos hujus vitæ labores absolutaque certamina ad extremos evolemus cœlos, et haustis aquæ in vitam æternam salientis fontibus, potatisque cognitionum fluminibus [1], eo rapiamur, ubi aquæ illæ, quæ super cœlos sunt, laudant nomen Domini [2]: quem dum laudabimus, non circumagemur cœli vertigine, sed in invisibiles Dei virtutes intenti semper erimus: quas virtutes ex creatis hujus mundi rebus non amplius intelligemus; sed videbimus, ut germanus Jesu discipulus loquitur, *facie ad faciem* [3]. Et iterum: « Cum venerit » quod perfectum est, evacuabitur quod ex parte est [4]. »

XXI. An autem septem cœli sint, an eorum definitus omnino sit numerus, receptæ in Ecclesiis Dei Scripturæ non explicant. De *cœlis* tantum loquuntur; sive hac voce orbes planetarum, ut vocant Græci, intelligant; sive quid occultius innuere velint. Ac Celsus quidem contendit animabus cœlos e terra aut terram e cœlo petentibus iter esse per planetas: quæ Platonis opinio fuit; at Moyses nostrorum Prophetarum antiquissimus narrans visionem Jacob unius e nostris Prophetis [5], ait illi per somnium ipsi divinitus immissum visam esse scalam, quæ ad cœlos pertingeret, et Angelos, qui ascenderent per eam et descenderent, et Dominum summa scala innixum: sive hac scalæ imagine idem, quod Plato, significare; sive majus quidpiam indicare voluerit. Qua de re extat Philonis tractatus, et is quidem dignus quem veritatis studiosi diligenter et accurate legant.

XXII. Postea Celsus suam in libro contra nos scripto eruditionem ostentare volens, de quibusdam Persarum mysteriis sermonem facit: « Harum rerum, *inquit*, aliquod re- » peritur in Persarum doctrina Mithriacisque eorum myste- » riis vestigium. In illis enim duæ cœlestes conversiones, alia

[1] I Joan. IV, 14. — [2] Psalm. CXLVIII, 4. — [3] I Cor. XIII, 12. — [4] Ibid. 10. — [5] Genes. XXVIII, 12, 13.

» stellarum fixarum, errantium alia, et animæ per eas trans» itus quodam symbolo repræsentantur, quod hujusmodi est: » Scala altas portas habens, in summa autem octava porta. » Prima portarum plumbea, altera stannea, tertia ex ære, » quarta ferrea, quinta ex ære mixto, sexta argentea, sep» tima ex auro. Primum assignant Saturno, tarditatem illius » sideris plumbo indicantes: alteram Veneri, quam referunt, » ut ipsi quidem putant, stanni splendor et mollities: tertiam » Jovi, aheneam illam quidem et solidam: quartam Mercu» rio, quia Mercurius et ferrum, uterque operum omnium » tolerantes, ad mercaturam utiles, laborum patientissimi. » Marti quintam, inæqualem illam et variam propter mixtu» ram. Sextam, quæ argentea est, lunæ; septimam auream » soli tribuunt, quia solis et lunæ colores hæc duo metalla » referunt.» Dein inquirit causam, cur ille siderum ordo sic institutus per symbola in reliquæ materiæ nominibus declaretur. Rationes etiam musicas adjungit ei quam explicat, Persarum Theologiæ. Sed his Celsus minime contentus alteram addit, eruditionis ostentandæ causa, explicationem, et ipsam musicis quæstionibus refertam. Si vero Celsi de his verba referam, absurde, opinor, fecero, et idem ac ille commisero, qui, ad Judæos Christianosque accusandos, intempestive non solum Platonem, sed etiam Mithriaca Persarum mysteria eorumque explicationem obtrusit. Sive vera enim, sive falsa de Mithræ mysteriis prædicent Persæ aut qui mysteriis illis præsunt; cur hæc potius quam alia retulit et exposuit? Neque enim apud Græcos in majori pretio videntur esse Mithræ mysteria, quam Eleusina, aut ea quibus Hecate in Ægina colitur. Sed et, siquidem Barbarorum mysteria eorumque explicationem in medium afferre placeret, cur non anteposuit Ægyptiorum, quæ a multis magni æstimantur; aut Cappadocum, quibus in Comanis Diana honoratur; aut Thracum, aut ipsorum Romanorum

apud quos e Senatu nobilissimi initiantur? Aut si intempestivum ipsi visum fuit et nullius ad Judæorum Christianorum-ve accusationem utilitatis aliquid ex illis mysteriis usurpare; cur non idem de Mithriacis judicium tulit?

XXIII. Quod si quis de animarum in res divinas ingressione habere velit quid arcanius, quo ad hanc contemplationem excitetur, illudque ducere non ex obscurissima secta quam Celsus consuluit; sed aut ex libris, quos in synagogis Judæi legunt et admittunt Christiani, aut ex libris Christianorum tantum; legaris ea quæ sibi visa fuisse scribit Ezechiel in fine prophetiæ[1]. Ibi describuntur diversæ portæ, quibus indicantur quædam de vario diviniorum animarum ad meliora introitu. Legat et in Apocalypsi Joannis quæ ibi de civitate Dei Jerusalem, cœlesti, de fundamentis, de portis ejus dicuntur[2]. Et si viam ad res divinas euntium per symbola indicatam discere potest, legat Moysis librum qui inscribitur *Numeri* : et adscito sibi qui ipsum initiare possit mysteriis, quæ castrorum metationes filiorum Israël continent, inquirat quinam ordines ad Orientem ut primi, quinam versus Austrum, quinam versus Africum, quinam ad mare, quinam ad Septentrionales plagas, ut postremi, collocati fuerint. Illic videbit res altas, minime contemnendas, et quæ non auditores stultos, ut Celsus existimat, et vilia mancipia desiderent. Ibidem discet naturam numerorum, qui ibi recensentur, et singulis tribubus accommodantur. Illos hic explicandi tempus non est. Sciat autem Celsus, librique ejus lectores, nullibi Scripturarum, quæ sinceræ et divinæ creduntur, mentionem fieri de septem cœlis, et neque prophetas nostros, neque Jesu Apostolos, neque ipsum Dei Filium quidquam a Persis aut Cabiris fuisse mutuatos.

XXIV. Absoluto de Mithriacis sermone, declarat Celsus

[1] Ezech. XLVIII. — [2] Apoc. XXI.

eum, qui mysteria Christianorum exigere voluerit ad Persarum mysteria, et retectis Christianorum arcanis, alia cum aliis comparaverit, cogniturum quid inter utraque intersit discriminis. Ac ubi quidem potuit sectarum proferre nomina, quas noverat, eas enumerare non omisit: hic vero tibi magis oportuit nominare sectam, si tamen ipsi fuit cognita, quæ illo, quod descripsit, *Diagrammate* uteretur, id minime fecit. Sed ex iis quæ dicit, opinor illum confuse audiisse de vilissima Ophitarum secta, hincque duxisse, saltem ex parte, quam *Diagrammatis* descriptionem facit. Feci, quæ mea est discendi aviditas, ut hæc mihi figura in manus veniret, et ibi inveni figmenta hominum, quos Paulus ait « penetrare domos et captivas ducere mulierculas » oneratas peccatis, variis ductas desideriis, semper dis» centes et nunquam ad scientiam veritatis pervenientes [1]. » Ita autem omni probabilitate deficitur Diagramma istud, ut ne mulierculas quidem, quibus decipi facilius nihil, nec agrestissimos homines quamvis qualicumque probabilitatis specie duci paratos, persuadere queat. Atque etiam, licet multas terræ regiones peragravi, quæsivique quotquot ubique aliquid se scire profiterentur, nunquam tamen in ullum incidi, qui doceret quæ hoc Diagrammate continentur.

XXV. Sic autem figura hæc erat. Decem circulos a se invicem disjunctos complectebatur alter circulus, qui hujus universitatis anima esse ferebatur, et cujus nomen erat Leviathan. Quem Leviathan Judaïcæ scripturæ, quidquid hoc nomine indicatum velint, narrant creatum a Deo esse ad ludibrium. Ita enim in psalmis: « Omnia in sapientia » fecisti, impleta est terra creatione tua. Hoc mare magnum » et spatiosum, illic naves pertransibunt, animalia parva et » magna, draco iste quem formasti ad illudendum ei [2]. » Pro dracone autem habetur in lingua Hebraïca *Leviathan*; quem

[1] 2 Tim. III, 6. — [2] Psalm. CIII, 24, 25, 26.

tametsi manifeste hoc in loco propheta in malam partem accipiat, animam tamen omnia permeantem impium hoc *Diagramma* esse ponit. In eodem reperi eumdem qui vocatur Beemoth sub infimo circulo collocatum. Leviathanis nomen ab impii *Diagrammatis* auctore bis erat scriptum, in superficie scilicet et in centro circuli. Addit Celsus « Dia» gramma divisum esse linea nigra crassaque, et eam appel» lari Geennam seu Tartarum [1]. » Hæc vox *Geenna* cum in Evangelio usurpetur pro pœnarum loco, quæsivi sicubi in antiquis scripturis haberetur, et maxime quia videbam illam apud Judæos etiam in usu esse. Inveni ubi in Scripturis *Vallis filii Ennon* [2] nominatur, in litteris Hebraïcis nullo discrimine adhiberi Vallem Ennon et Geennam : et scrutando penitius animadverti in sorte tribus Benjamin censeri quoque Geennam aut Vallem Ennon, ubi erat et Jerusalem : cumque inquirerem, quid ex eo quod cœlestis Jerusalem et Vallis Ennon sortis sint Benjamiticæ [3], consequens esset; inveni quidpiam quod confirmet id quod de pœnis dicitur, quibus quædam animæ purgari debent : secundum istud : « Ecce Dominus venit ut ignis conflans et herba fullonum, » et sedebit conflans et emundans tanquam argentum et au» rum [4]. »

XXVI. Igitur circa Jerusalem pœnas luent qui conflandi sunt, quia malitiam in animæ substantiam admiserunt, quæ malitia figurate vocatur alicubi plumbum. Quare apud Zachariam impietas plumbi talento insidens repræsentatur [5]. Verum quæ de hac re dici possent, ea nec omnibus aperire convenit, nec id præsens tempus postulat. Imo minime tutum esset harum rerum explicationem committere litteris, cum plerisque satis sit scire, peccantes punitum iri. Ulterius progredi non utile fuerit : ideo quod sunt quos vix

[1] Matth. v, 30. — [2] Jerem. VII, 31. — [3] Jos. XVIII, 16. — [4] Mal. III, 2. — [5] Zach. v, 7.

æterni supplicii metus continet, quin se totos nequitiæ malisque ex ea consequentibus tradant. Nec ergo Diagrammatis auctoribus, nec Celso notum fuit quid esset Geenna. Alioquin nec illi tantopere suas picturas suaque Diagrammata jactarent quasi certa veritatis argumenta; nec Celsus scripto contra Christianos elucubrato suisque adversus Christianos calumniis admiscuisset ea quæ nusquam dicta sunt a Christianis, sed a quibusdam, quorum fortasse nulli supersunt, aut perpauci. Jam vero quemadmodum Platonicorum nihil interest Epicurum impiaque ejus dogmata defendere; sic nobis et Diagramma et quæ contra illud a Celso dicta sunt negligere convenit. Quare quæ de his rebus a Celso scripta sunt, ut supervacua et inutilia prætermittamus. Etenim multo acrius Celso in eas res invehere-mur, si sermonem apud eos, qui illis tenentur, faceremus.

XXVII. Postquam de Diagrammate dixit, quasdam de sigillo, ut auctores Ecclesiastici vocant, ineptias sibi fingit et proponit in morem dialogi digestas, quas ne audivit quidem: nimirum « qui sigillum adhibet, eum vocari patrem; » eum vero qui sigillo notatur, juniorem et filium appellari, » huncque respondere : unctus sum unguento albo ex ligno » vitæ, » quod ne ab hæreticis quidem audivi unquam doceri. Deinde numerum definit Angelorum, de quibus loquuntur ii qui tradunt sigillum : « Septem esse *ait*, qui » animæ morituri corporis utrinque astant; horum alios » lucis Angelos, alios Archonticos nominari; horum principem vocari Deum maledictum. » Quibus quidem arreptis verbis, merito insurgit in eos, qui istud proferre ausi sunt. Et nos quoque cum illorum accusatoribus indignamur; si qui tamen sunt qui Deum Judæorum *maledictum* vocent; Deum inquam, qui pluit, qui tonat, hujus mundi fabricatorem, Deum Moysis et auctorem creationis quam Moyses descripsit. Nam per hæc Celsus videtur in animo quid ha-

buisse minime candidum, sed improbissimum, quod ipsi suggessit suum in nos indecorum philosopho odium. Nempe voluit ut quibus ignoti essemus, ii, lecto ejus libro, nobis bellum indicerent quasi maledictum Deum appellantibus præclarum hujus mundi conditorem. Qua in re similis videtur esse Judæis, qui, cum primum christiana doceretur religio, calumnias adversus illam spargebant : mactari a Christianis puerum, ejus carnibus vesci illos, et opera tenebrarum peragere volentes, extinctis luminibus, cum obvia quaque singulos commisceri. Quæ calumnia, ut absurda est, multum olim apud permultos valuit, quos a nostra religione alienos persuaserat hæc a Christianis perpetrari. Imo etiamnum quosdam decipit, qui idcirco ita Christianos adversantur, ut cum illis vel simplex colloquium habere refugiant.

XXVIII. Tale quid videtur mihi cogitasse Celsus, cum Creatorem asserit a Christianis maledictum Deum vocari, nempe ut lector ejus adversus nos calumniis credulus ad Christianos funditus exterminandos compellatur, ut homines extremæ impietatis reos. Deinde confundens omnia, ut causam reddat cur Deus creationis, quam descripsit Moyses, maledictus appelletur, ait « ex eorum sententia, qui » talem illum existimant, eum esse dignum qui execrationi » habeatur; quandoquidem serpentem, qui primis hominibus boni et mali notitiam dedit, diris devoverit. » At scire debuit, qui stant a serpentis partibus, quasi boni consilii auctor hominibus fuerit, atque hac in re Titanum Gigantumque fabulas longe superant, et idcirco Ophiani dicti sunt, eos tantum abesse ut Christiani sint, ut Jesum non minus Celso calumnientur : nec in eorum sodalitium ante quemquam admitti, quam Jesum execratus fuerit. Vide igitur quam absurdum Celso fuerit, in suis adversus Christianos libris ut Christianos proponere homines, qui nec

Jesu nomen audire sustinent, ne ut hominis quidem sapientis et bene compositis moribus. Quid insanius vel furiosius non solum iis, qui a serpente tanquam a bonorum auctore denominari se volunt; sed Celso etiam existimante Christianos earumdem rerum, atque Ophianos, postulari posse? Ac Græcus ille quidem Philosophus, cui tantopere cordi erat frugalitas, quique exemplo fuit nihil possidentem vita beata frui posse, Cynicum se appellavit : at impii illi, quasi serpentes ipsi essent, non homines, quorum serpens hostis est, a bellua hominibus infensissima et maxime horrenda dari sibi nomen Ophianorum gloriantur, et magnopere jactitant Euphratem quemdam, a quo doctrinam impiam acceperunt.

XXIX. Pergens porro Christianos insectari, et carpens eos, qui Moysis scriptæque ab eo legis Deum maledictum dicunt, quosque Christianos esse putat : « Quid insanius, » *inquit*, aut furiosius insipiente hac sapientia esse possit? » Quid enim peccavit Judæorum legislator? Et quomodo » mundi creationem, ejus opus, Judæorumque legem tibi » ipse per typos, ut loqueris, allegoriasque accommodas? » Illum, o impie! mundi conditorem, qui Judæis pollicitus » fuerat fore, ut eorum genus ad extremos terræ fines pro» pagaretur, qui promiserat se illos e mortuis cum corpore » ipso et sanguine suscitaturum, qui prophetas inspirabat, » illum inquam, vel invitus laudare cogeris : et tamen eum» dem illum injuria afficis? Atque etiam quando te Judæi » urgent, profiteris eumdem te colere Deum, quem Judæi. » Cum autem Jesus magister tuus Judæorumque Moyses » contraria statuunt, alium Deum quæris ab illo et patre di» versum[1]. » Et hic nobilis ille philosophus Celsus aperte Christianos calumniatur, cum ait, illos, cum Judæi urgent, profiteri se eumdem Deum, ac illos, venerari; cum autem

[1] Vide D. Guillon, tom. II, pag. 219 et seqq.

Jesus contraria Moysi jubet, ad alium ab illo Deum confugere. Sive enim cum Judæis colloquium nobis sit, sive inter nos ipsi colloquamur, nonnisi unum et eumdem Deum cognoscimus, illum scilicet quem et olim colebant Judæi et quem etiamnum colere profitentur; nec de illo impie sentimus. Neque etiam dicimus Deum mortuos cum carne et sanguine suscitaturum, ut jam supra disserui. Non enim animale illud corpus in corruptione, in ignobilitate, in infirmitate seminatum, resurget, cujusmodi seminatum est[1]. Sed quæ de hac re nobis superius dicta sunt, sufficiant.

XXX. Redit postea ad septem principes dæmones, qui Christianis prorsus ignoti, ab Ophianis, opinor, usurpantur. Et quidem in Diagrammate, quod comparare studuimus, eumdem dæmonum ordinem invenio, quem Celsus exposuit. Et primum quidem leonis habere formam ait Celsus, tacito nomine quod a vere impiis illis hominibus impositum illi est. At ego comperi ex impio illo Diagrammate dæmonem illum leonina forma vocari Michaël, quod nomen in sacris scripturis sancto conditoris Angelo tribuitur. Quem secundum Celsus dicit esse taurum, eum Diagramma nominat Suriel tauriformem. Tertius est, Celso teste, vitæ ancipitis, et horrendum sibilat; et in diagrammate tertius ille, Raphaël serpentiformis appellatur. Quartum Celsus refert speciem aquilæ præferre; illum Diagramma Gabriel aquiliformem nuncupat. Quinto facies est Ursi, si Celso credimus, et in diagrammate nomen illi est Thauthabaoth ursiformis. Sexto, id quod Celsus testatur, tribuunt illi canis faciem; Diagramma vero vocat illum Erataoth. Septimum denique Celsus affirmat asini formam referre et appellari Thaphabaoth aut Onoël: ego autem in Diagrammate vidi illum asinina forma dæmonem vocari Onoël vel Thartharaoth. Cæterum ea nobis visum est diligenter exponere,

[1] 1 Cor. xv, 42, 43, 44.

ut ne videamur ignorare ea, quorum notitiam Celsus habere se jactitat. Imo hinc palam fiet, nobis Christianis accuratius, quam illi, hæc perspecta esse, non ut doctrinam Christianorum, sed ut doctrinam hominum a salute alienorum et qui Jesum nec Salvatorem, nec Deum, nec doctorem, nec Dei filium esse existimant.

XXXI. Jam si quis scire voluerit, quibus figmentis usi fuerint, licet irrito conatu, præstigiatores illi, ut ad suam doctrinam quasi quædam arcana continentem homines allicerent : audiat quid suis dicendum doceant, postquam transgressi sunt quod vocant *malitiæ vallum*, portas principum Angelorum potestati subjectas : « Regem uniformem, cæci» tatis vinculum, improvidam oblivionem, potestatem pri» mam spiritu providentiae et sapientia conservatam saluto, » unde purus mittor, lucis jam filii et patris pars. Gratia » mecum sit, ita pater, mecum sit. » Atque hinc oriri suam Ogdoadem affirmant. Deinde postquam ad eum, quem Jaldabaoth appellant, pervenerunt, hæc dicere docentur : «Tibi, prime et septime, nate ad imperandum summa cum » fiducia, puræ intelligentiæ ratio princeps, opus filio et » patri perfectum, offero vitæ symbolum hoc caractere insi» gnitum, et portam aperiens mundo, te regnante, clau» sam, iterum cum libertate tuam transgredior ditionem. » Gratia mecum sit, ita pater, mecum sit. » Hunc autem Angelum leoni similem aiunt habere cum astro Saturni necessitudinem. Jam ex Jaldabaoth ad Jao progredienti ita orandum esse putant : « Tibi, qui occultis filii patrisque » mysteriis præes, qui noctu es conspicuus, secunde Jao, » prime mortis domine, innocentis pars, porrigens ego pro» priam loco symboli barbam, promptus tuam ditionem » transeo : confirmasti illum qui ex te verbi viventis virtute » natus est. Gratia mecum sit, ita Pater, mecum sit. » Hinc itur ad Sabaoth, quem sic aiunt alloquendum esse : « Quintæ

»ditionis princeps, Domine Sabaoth, prime præco legis »rebus impositæ a te creatis, quas liberavit gratia, vi qui »narii numeri, admitte me, videns artis tuæ symbolum in- »culpatum et in hujus imaginis forma servatum, corpus »videlicet quinario numero liberatum. Gratia mecum sit, »ita Pater, mecum sit.» Pergunt postea ad Astaphæum, »umque sic esse compellandum existimant. «Tertiæ portæ »princeps, Astaphæe, rector primi aquæ principii, me »unum ex initiatis, spirituque virginis purgatum videns ad- »mitte me, tu, qui vides mundi substantiam. Gratia mecum »sit, Pater, mecum sit.» Hinc ad Ælozeum, qui, ut putant, sic interpellandus est: «Secundæ portæ princeps, Æloæe, »admitte me, qui tibi tuæ matris offero symbolum, nempe »gratiam virtutibus potestatum occultatam. Gratia mecum »sit, Pater, mecum sit.» Postremo, quem Horæum appel- lant, hæc dicenda opinantur: «Tu qui propterea primæ portæ »principatum obtines, quia septa ignis intrepide superasti, »Horæe, admitte me, videns tuæ potestatis symbolum li- »gni vitæ figura expressum, et imagine ad exemplar inno- »centis facta repræsentatum. Gratia mecum sit [1], Pater, »mecum sit.»

XXXII. Atque hæc omnia nos ea quæ putatur multiplex Celsi eruditio, quæ potius est vana curiositas, memorare compulit. Quippe voluimus et ejus scriptionis et nostræ defensionis lectori notum esse, nobis non ignorari scientias quibus Celsus gloriatur, et propter quas Christianos, qui eas neque attendunt neque sciunt, calumniatur. Ego vero discere hæc et exponere volui, ut ne impostores plura nobis callere se jactitent, eaque ostentatione eos decipiant, qui nominum specie facile se abduci patiuntur. Plura poteram congerere, ut planum facerem perspectas esse mihi præstigiatorum illorum artes, sed tamen eas nobis execrationi esse, ut alienas, impias, abhorrentes a vera Christianorum doc-

trina, quam ad mortem usque confitemur. Quamquam hoc sciri oportet, cum harum rerum auctores nec magiæ arcana cognoscerent, nec divinarum Scripturarum accuratam haberent notionem, omnia ab illis fuisse permixta. Nam e magia suum Jaldabaoth, Astaphæum, Horæum deduxerunt; ex Hebraicis vero scripturis eum quem Hebræi vocant Jao vel Ja, sicut et Sabaoth, et Adonæum, et Æloæum : quæ quidem nomina e Scripturis ducta sunt unius atque ejusdem Dei. Sed illi Dei hostes, cum hoc non intelligerent, ut ipsi ultro confitentur, alium judicarunt esse Jao, alium Sabaoth, et Adonæum diversum esse ab illo quam Scripturæ Adonaï appellant; Æloæum etiam alium ab illo esse, qui Hebraïce a Prophetis Eloï nominatur.

XXXIII. Sub hæc alias Celsus narrat fabulas, « quosdam esse, qui se in dæmones illos transforment, ita ut » alii leones, alii tauri, alii dracones, aut aquilæ, aut ursi, » aut canes appellentur. » Inveni in eodem Diagrammate et figuram illam quam Celsus vocat quadrangulam, et id quod miseri illi statuunt de portis Paradisi. Flammeus ibidem pingebatur ensis, quasi circuli ignei diameter, tanquam excubias agens ad scientiæ lignum et vitæ. Cæterum Celsus aut noluit aut non potuit preces referre, quas ad singulas portas fabulosa impiorum illorum doctrina fundi jubet ab iis qui illas adeunt. Nos vero id fecimus, ut Celso ejusque lectoribus evidens fieret, nobis penitus exploratum esse scelesti illius mysterii finem, tanquam a Christianorum erga Deum pietate remotissimum.

XXXIV. His absolutis, quæ nobis plura addendi locum dederunt, ita Celsus prosequitur : « Isti autem aliis alia addunt, Prophetarum dicta, circulos circulis inclusos, rivos » Ecclesiæ terrestris et circumcisionis, virtutem ex quadam » Prunico virgine manantem, viventem animam, cœlum ut

» vivat occisum, occisam et ense terram, mactatos ut vivant
» multos, tollendam e mundo mortem ubi peccatum mundi
» mortuum fuerit, novum per angusta descensum, et por-
» tas sponte patentes. Illic ubique videas vitæ lignum et
» carnis resurrectionem per lignum : opinor, quia magister
» eorum cruci clavis affixus est et faber lignarius erat. Quod
» si ex prærupta dejectus rupe fuisset, aut in barathrum
» præcipitatus, aut laqueo præfocatus, si artem exercuisset
» aut coriariam, aut cæmentariam, aut ferrariam; esset su-
» per cœlos rupes vitæ, aut resurrectionis barathrum, aut
» funis immortalitatis, aut beatus lapis, aut ferrum chari-
» tatis, aut corium sanctum. Ecquam aniculam non pudeat
» puerulum sopire cantitandis hujusmodi fabulis? » Miscere hic videtur Celsus res a se non bene intellectas. Equidem illum suspicor pauxilla de quapiam hæresi accepisse, quæ cum quid vellent non cognosceret, dicta quædam temere profudit, ut et nostræ et hæreticæ doctrinæ imperitis in Christianorum doctrina versatissimus videretur. Quod quidem ex verbis ejus modo memoratis manifestum est.

XXXV. Nam primum nostrum est uti Prophetarum sermonibus, utpote qui inde probamus modo Jesum esse Christum quem prænuntiant, modo ex illorum scriptis ostendimus ea, quæ in illo completa esse narrant Evangelia. « Circulos circulis inclusos » fortasse depromsit ex illa hæresi, quæ septem potestatum circulos uno includit, quem rerum omnium animam et Leviathan vocat. Forte etiam id sumptum est ex male intellecto Ecclesiastæ loco, ubi dicitur : *In circuitu pergit spiritus, et in circulos suos revertitur*. Quod ait de rivis Ecclesiæ terrestris et circumcisionis, ductum id suspicor ex eo quod nonnulli dicunt Ecclesiam hanc terrestrem ex Ecclesia cœlesti melioreque Æone esse derivatam, et circumcisionem, de qua in lege, esse signum

[1] Eccles. I, 16.

cujusdam circumcisionis, qua homines in quodam illic loco purgantur. *Prunicus* vero ea est, quam Valentiniani male sana sapientia sapientiam appellant, ejusque volunt figuram fuisse fœminam illam, quæ duodecim annos fluxu sanguinis laboravit. Quod Celsus prave usurpans, omniaque Græcorum, Barbarorum Hæreticorumque confundens, loquitur de potestate quæ ex Prunico quadam virgine dimanat. Quod ad *animam viventem* attinet, arcanum fortasse est Valentinianorum dictum de conditore quem animalem vocant : aut fortasse id non absurde dictum fuit a quibusdam, ut anima mortua distingueretur ab vivente anima ejus, qui salvatur. Quid sit occisum cœlum, quid interfecta terra, quid multi mactati ut vivant, prorsus nescio. Hæc illum e seipso finxisse facile crediderim.

XXXVI. Quod addit, « tollendam e mundo esse mortem, ubi mundi peccatum exstinctum fuerit, » idem et nos diceremus ad explicandum istud Apostoli : « Postquam posuerit omnes inimicos sub pedibus ejus, tunc novissima inimica destruetur mors [1]. « Qua de re et illud scriptum est : « Cum mortale hoc induerit immortalitatem, tunc fiet sermo qui scriptus est : Absorpta est mors in victoria [2]. » Rursus « novus angustusque descensus » fuit fortasse excogitatus ab iis, qui animæ in varia corpora transmigrationem credunt. « Portas vero sponte patentes » credibile est ab quibusdam inductas fuisse, ut explicarent istud : « Aperite mihi portas justitiæ, ut ingressus in eas confitear Domino : hæc porta Domini, justi intrabunt in eam [3] : » rursusque in psalmo nono : « Qui exaltas me de portis mortis, ut annuntiem omnes laudationes tuas in portis filiæ Sion [4]. » Portas mortis scriptura vocat peccata, quæ ad interitum ducunt; portas vero Sion intelligit recta facta : unde liquet

[1] I Cor. xv, 25, 26. — [2] Ibid. 54. — [3] Psalm. cxvii, 19. — [4] Id. ix, 14, xiv.

portas justitiæ easdem esse ac portas virtutis, quæ virtutis recteque factorum studioso sponte patefiunt. De ligno vitæ commodius dissereret is, qui paradisum Dei ab ipso Deo plantatum, de quo in Genesi [1], enarraret. Resurrectionem quam non intellexit, Celsus jam sæpius irriserat : sed dictis minime contentus ait a nobis resurrectionem carnis per lignum prædicari : opinor, prave detorquens id quod figurate dictum est : « Per lignum mors et per lignum vita ; » mors per Adamum, vita autem per Christum [2]. » Deinde cavillis in lignum ludens, ex duplici capite illud incessit, dum ait « lignum a nobis idcirco celebrari, aut quia magis» ter noster affixus patibulo est, aut quia is fabet erat. » Verum non animadvertit mentionem de ligno vitæ in litteris Mosaïcis fieri, deinde nusquam in Evangeliis ab Ecclesia receptis Jesum dici fabrum.

XXXVII. Putans autem nos, ut crucem allegoriis explicaremus, finxisse lignum illud vitæ, et huic errori suo consentanea loquens, « Si ex prærupta, *inquit*, rupe dejectus, » aut in barathrum præcipitatus, aut laqueo præfocatus » fuisset, illi sine dubio super cœlos rupem vitæ, aut bara» thrum resurrectionis, aut immortalitatis funem collocas» sent. » Et rursus : « Si propterea confictum est lignum vitæ, » quia faber ille erat, ergo si coriarius fuisset, nobis obtru» derent corium sanctum ; si cæmentarius, beatum lapidem ; » si ferrarius, ferrum caritatis. » At quis non videt quanti fieri debeant hujusmodi calumniæ hominis injuriis lacessentis, quos ut deceptos convertere pollicitus fuerat ? His adjicit quæ conveniunt iis fabulatoribus, qui suis potestatibus leonis formam, aut asini caput, aut draconis speciem accommodant ; sed quæ minime congruunt Ecclesiæ sectatoribus : verum enim est ne quidem bibacem aniculam sine pudore ad sopiendum puerum garrituram esse ineptias,

[1] Gen. II, 8. — [2] I Cor. XV, 22.

cujusmodi effutiunt qui monstra asinino capite et illas quasi conciones ad singulas portas comminiscuntur. Quæ vero docet Ecclesia, Celsus ea prorsus ignorat, et illa pauci potuerunt intelligere : illi nempe qui ex Jesu præcepto totum suæ vitæ tempus in scrutandis scripturis insumpserunt, magisque in earum assequenda mente laborarunt, quam Græcorum philosophi ad consequendum nescio quas opiniones, in quibus positam esse scientiam existimant.

XXXVIII. Nec satis habuit vir ille strenuus Diagramma exagitasse; ut plures contra nos, licet nihil nobis cum illo Diagrammate sit, accumularet calumnias, illa interseruit ex illis quidem hæreticis sumpta, sed quasi tamen ad alios pertinerent. « Neque hoc illorum, *inquit*, minus admirandum » est, quod inter altiores illos circulos, qui supra cælos sunt, » inscripta quædam visuntur, quæ interpretari solent, et » præsertim duo illa verba, *majus et minus*, quorum unum » ad patrem, alterum ad Filium referunt. » Equidem in illo Diagrammate majorem et minorem circulum vidi, quorum diametro inscriptum erat, Pater et Filius. Præterea inter majorem circulum, in quo minor ductus fuerat, et alium ex duobus constantem, quorum alter flavus extra, alter cæruleus intra erat, pictum quasi septum fuerat securis specie. Supra istud circulus exiguus circulum prioribus majorem tangebat cum hac inscriptione, CARITAS : infra vero alter eumdem circulum tangens inscriptum habebat, VITA : in secundo circulo ex lineis insertis conflato et alios duo circulos quandamque Rhombi figuram complectente inscriptum legebatur, SAPIENTIÆ PROVIDENTIA; et in communi eorum sectione, SAPIENTIÆ NATURA. Supra communem eorum sectionem erat et alter circulus in quo scriptum erat, SCIENTIA; et infra alius in quo inscriptum erat, INTELLIGENTIA. Atque in his immorati sumus, data a Celso occasione, ut lectores cognoscerent, quæ et nos ipsi vituperamus, ea nobis magis,

quam illi, explorata esse; non vero ex inanibus accepta rumoribus. An autem ii, qui hujusmodi nugas laudi ducunt, quasdam etiam magicas profiteantur artes, an eorum hæc sit sapientiæ summa, id non affirmo, siquidem nihil unquam simile deprehendi : viderit Celsus, qui mendacii jam sæpius absurdarumque calumniarum convictus est, num hic etiam mentiatur, num vero id quod in suo scripto exposuit, revera de quibusdam a nostra fide alienis invenerit.

XXXIX. Post hæc de iis loquens, qui magicas artes adhibent atque præstigias, barbarisque quosdam dæmones vocant nominibus, illos ait simile quid facere ac illi, qui iisdem de rebus mirifica quædam facere videntur coram iis, qui nesciunt earum alia esse nomina apud Græcos, alia apud Scythas. Deinde hæc adducit ex Herodoto, « Appollinem a » Scythis vocari Gongosyrum; Neptunum, Thagimasaden; » Venerem, Argimpasam; Vestam, Tabiti. » Quærent harum rerum periti an non hic etiam Celsus cum Herodoto mentiatur. Nesciunt enim Scythæ utrum ii quos deos putant, iidem sint apud Græcos. Quæ enim probabilitas est Apollinem a Scythis Gongosyrum appellari? Non enim arbitror ex Gongosyro, si græcam in linguam verteretur, deduci posse etymologiam Apollinis, aut Apollinem Scythica lingua idem significare ac Gongosyrum. Necdum idem de reliquis dico. Alia enim ex causa Græci et ex alia origine deorum suorum nomina derivarunt, ex alia Scythæ, ex alia Indi, ex alia Æthiopes, aut Afri, aut quicumque, relicta prima et pura conditoris notione, suis diis nomina pro libitu indiderunt. Verum de his jam supra satis a nobis dictum est : nempe ubi probavimus non eumdem esse Sabaoth et Jovem; et ubi nonnulla de linguarum diversitate ex sacris scripturis observavimus. Lubens igitur hæc prætermitto, in quibus Celsum sequi non possem, quin jam dicta repeterem. Deinde rursus magicas præstigias nobis occinit, easque fortasse nemini

tribuit; cum sit nemo, qui in religione qualem aggreditur, hujusmodi artem exerceat : aut fortasse respicit ad eos, quibus solemne est hoc artificio uti coram simplicibus, ut quædam divina potestate efficere videantur. Hæc vero sunt ejus verba : « Quid opus est ut commemorem illos omnes, qui » aut expiationes, aut carmina vocesque pellendis arcendis» que incommodis idoneas, aut formas effigiesque dæmonum » facere, aut varia amoliendis veneficiis remedia in vestibus, » in numeris, in lapidibus, in plantis, in radicibus, in cu» jusvis denique generis rebus invenire docuerunt? » Quas criminationes non postulat recta ratio ut refellamus, cum horum criminum in nos ne levissima quidem suspicio conveniat.

XL. In iis, quæ Celsus addit, mihi videtur illis similis, qui infenso adversus Christianos odio affirmant coram hominibus religionis Christianæ ignaris, Christianos ab ipsis deprehensos fuisse, dum carnibus infantulorum vescerentur et cum fœminis promiscue sine pudore rem haberent. Ut enim[1] jam compertum est multis iisque a nostra religione prorsus alienis hujusmodi calumnias confictas esse : sic etiam falsi convinceretur id quod refert Celsus, « vidisse » se apud quosdam nostræ religionis presbyteros libros bar» baros, in quibus dæmonum nomina et præstigiæ videban» tur. » Quibus subdit « illos nostri cultus presbyteros nihil » boni, nihil nisi in hominum perniciem polliceri. » Utinam his similia essent omnia, quæ contra Chistianos a Celso dicta sunt. Tum enim plerique re ipsa experti intelligerent mera esse mendacia; quippe qui nihil de hujusmodi rebus audierunt, licet cum Christianis societatem habuerint.

LXI. Postea tanquam oblitus se contra Christianos agere; « Audivi, *inquit*, ex Dionysio quodam musico Ægyptio me-

[1] Vide D. Guillon, tom. II, pag. 220 et seqq.

»cum versante, magicam artem aliquid posse in ignaros et »corruptis moribus homines; in philosophos autem, qui sa»lubri victus ratione utuntur, nihil habere virium.» Hic si de arte magica disserendi consilium esset, iis quæ jam de illa dixi addere nonnulla possem : sed præstat in iis insistere quæ propius ad Celsi scriptionem pertinent. Qui scire voluerit possit-ne quid an nihil in philosophos ars magica, legat is editas ab Mœragene res Apollonii Tyanei magi simul et philosophi memorabiles. Mœragenes autem ille non Christianus, sed philosophus erat. Refert tamen plurimos nec ignobiles philosophos magica Apollonii arte captos fuisse et ad eum quasi ad incantatorem ventitasse. Inter alios de Euphrate, opinor mentionem facit et de quodam Epicureo. Id nos uti propria experientia compertum affirmamus, nihil esse quod ab arte magica aut dæmoniis metuant ii, qui religionis Christianæ cultores Deum rerum omnium per Jesum venerantur, ex Evangelio vitam exigunt et præscriptas preces diu noctuque frequentius et qua par est reverentia adhibent. Vere enim « castrametabitur Angelus Domini in »circuitu timentium eum et eos eripiet ab omni malo : » Et Angeli qui in Ecclesia parvulis tuendis invigilant, dicuntur faciem patris qui in cœlis est videre; quidquid sit id, quod per faciem illam et per intuitum illum intelligere oporteat.

XLII. Deinde Celsus hæc alio ex capite ducta subjicit: « Sunt illorum alii quidam errores impii, decipiente eos »summa, in qua versantur, divinorum ænigmatum igno»rantia : fingunt videlicet quemdam Deo adversarium et »diabolum quem Hebraïce Satanam appellant. Omnino mor»talium istud est, imo impium, Deum maximum ad adver»sario impediri, quominus pro arbitrio prosit hominibus. »Ergo Dei filius a diabolo superatur, et quas ab illo moles-

[1] Psal. XXXIII, 8. — [2] Matth. XVIII, X.

» tias patitur, iis nos docet ortas nobis ab illo molestias con-
» temnere : atque idcirco nos admonet venturum quoque
» esse Satanam, resque magnas illum et admirabiles effec-
» turum, sibique Dei gloriam usurpaturum : sed nullam ho-
» rum prodigiorum rationem ab iis esse habendam, qui il-
» lum removere voluerint, sed sibi soli esse credendum.
» Hæc certe impostoris sunt operose caventis, ne quis alius
» contraria sentiat sibique plebem conciliet. » Ac mox indi-
care volens ænigmata illa, unde nos putat hausisse perpe-
ram quæ de Satana docemus : « Veteres, *inquit*, de divino
» quodam bello obscure involuteque scripserunt : ut Hera-
» clitus, cujus sunt hæc : — « Si dicendum est commune
« quoddam bellum et litem esse, omniaque ex discordia
« gigni et administrari : » — et Pherecydes Heraclito longe
» antiquior in fabula exercitum exercitui adversum exhibet,
» quorum unius Saturnum, alterius Ophioneum ducem fa-
» cit. Provocationes narrat et prælia, pacta etiam, nempe
» utervis primus in Oceanum caderet, illum pro victo ha-
» bitum iri; utervis vero alterum pepulisset et vicisset, illum
» cœlos occupaturum. In eamdem sententiam accipienda
» esse ait Titanum Gigantumque adversus deos pugnantium
» mysteria, uti et quæ de Typhone, Horo, et Osiride Ægyptii
» fabulantur. » Hæc postquam commemoravit, nec exposuit
tamen quo modo sublimiorem sensum habeant, illaque
male intellexerimus, nobis convitiari pergens : « Hæc non
» sunt, *inquit*, cujusmodi commenta illa de diabolo dæmone,
» aut (*quod verius dicit*) impostore qui contraria docet. » Sic
et Homerum interpretatur, quasi eadem fere ac Hera-
clitus, Pherecydes, et mysteriorum de Titanibus giganti-
busque auctores, indicaret istis Vulcani ad Junonem ver-
bis :

Jam enim me et alias juvare studentem

Dejecit pede prehensum de limine divino [1].

Et in his Jovis ad Junonem :

[autem
An non meministi quando pependisti ab alto, a pedibus
Incudes demisi duas, circum manus autem vinculum
[misi
Aureum, infrangibile; tu autem in æthere et nubibus
Pependisti, indignabantur autem dii per excelsum Olym-
[pum :
Solvere autem non poterant circumstantes : quemcum-
[que prehenderem
Projiciebam correptum de limine divino, donec perveniret
In terram vix spirans [2].

Quæ Homeri carmina edisserens : « Hæc Jovis ad Junonem » verba, *inquit*, sunt verba Dei ad materiam, quibus significatur materiam, quæ inordinata erat ab initio, aptis vinculis a Deo fuisse colligatam atque ornatam, et quotquot » dæmones turbas in illa ciebant, in pœnam sceleris ab eodem in hæc infima loca præcipitatos fuisse. » Quo sensu eadem Homeri carmina cum Pherecydes intelligeret, ait ipsum dixisse : « Infra hanc terræ partem Tartarea regio » est, quam Harpyiæ et Tempestas, Boreæ filiæ custodiunt, » et quo Jupiter illos ex diis detrudit, qui turbas movent. » Eumdem ait habere sensum « velum Minervæ in ludorum » Panathenaicorum pompa omnium oculis expositum. Ipso » enim, *inquit*, indicatur dæmon quidam incorruptus et » sine matre, qui terrigenarum coerceat audaciam. » Postquam sic figmentis Græcorum applausit, concludit, nostra accusando, in hunc modum : « Dei filius a diabolo vexatur, » et nos docet, cum ab illo infestamur, mala patienter ferre. » Hæc prorsus ridicula sunt. Satius erat, opinor, puniri

1 Iliad. I, 590. — 2 Id. XV, 18.

» calumniatorem illam, quam hominibus, quos calumniis » insectatur, intentari minas. »

XLIII. Vide quæso an non ille, cujus judicio in sceleratissimis erroribus versamur et a divinorum ænigmatum sensu aberramus, manifeste in errore deprehendatur : quippe qui non considerat doctrinam de malo illo, qui e cœlo dejectus est, reperiri in scriptis Moysis, quæ non Heraclito solum et Pherecyde, sed etiam Homero antiquiora sunt. Nam quid simile innuitur serpente illo, unde suum Pherecydes Ophionem duxit, qui serpens in causa fuit, cur homo ejiceretur e Dei paradiso, postquam fœminam divinitatis majorumque bonorum pollicitatione deceperat[1] : in quam fraudem homo pertractus dicitur. Et ille exterminator in Moysis Exodo memoratus[2], quid aliud est, quam qui exitium illis affert, qui illi fidem adjungunt, ejus improbitati non resistunt, non repugnant ? Nec aliud indicat hircus ille emissarius Hebraice vocatus Azazel de quo in Levitico, cujusque sors in desertum erat emitti tanquam omnium expiationem[3]. Quicumque enim pro sua improbitate ad malum illum pertinent, ii cum sint sorti divinæ infensi, procul a Deo ablegantur. Sed et illi filii Beliar, de quibus in libro Judicum[4], cujus-ne filii propter improbitatem dicuntur esse, præterquam ejusdem illius mali? Præterea in libro Job Moyse ipso antiquioris diabolus legitur astitisse coram Deo[5], et petiisse ut sibi liceret illum gravissimis afficere molestiis, ac primum quidem omnium facultatum filiorumque jactura, deinde horrendo illo morbo, qui lepra nominatur. Taceo quæ narrant Evangelia de diabolo qui Salvatorem tentavit[6], ne in re, quæ contra Celsum agitur, recentiorum scriptorum auctoritate uti videar. Et sub finem libri, qui Jobi nomen præfert, ubi Dominus ex turbine et nubibus cum Jobo

1 Gen. III, 5. — 2 Exod. XII, 23. — 3 Levit. XVI, 8. — 4 Jud. XIX, 22. — 5 Job. I, 2. — 6 Matth. IV.

loquitur, non pauca leguntur de dracone[1]. Quid memorem quæ dicit Ezechiel quasi de Pharaone, aut Nabuchodonosore, aut principe Tyri loqueretur[2]? Nec etiam Isaiæ de Babylonis rege referam lamentationem[3]; ex quibus omnibus discere est hinc malum originem et principium habere, quod quidam, alis amissis, illum secuti sunt qui primus alas amiserat.

XLIV. Nec sane fieri poterat ut bonum *per accidens* et communicatum, illi esset simile quod natura bonum est. Illud tamen adventitium nunquam deest illi, qui sui conservandi causa vivum, ut ita loquar, panem sumit[4]. Quod si cui deest, in culpa ipse est, qui vivo pane et vero potu, quorum altero nutriuntur alæ, altero irrigantur, uti neglexit. De his alis intelligendus sapientissimus Salomon cum de vero divite loquens ait : « Comparavit sibi pennas ut » aquila, et revertitur in domum sui præsidis[5]. » Cum enim Deus ad bonum finem uti noverit etiam iis, qui per malitiam ab ipso defecerunt, oportuit malos illos alicubi hujus universitatis collocari, et effici ut esset palæstra, ubi, qui vellent, ad consequendam virtutem legitime certare possent. Illorum enim malitia, tanquam aurum igne, examinati et purgati, et experti omnia, ne quid in se adulterinum admitterent[6], sed digni viderentur qui ad divina ascenderent, tolluntur verbo ad supernam omnium beatitatem et ad culmen bonorum, si ita loqui fas est. Cæterum ille, qu hebraice Satan, et magis græce vocatur a quibusdam Satanas, idem græca lingua sonat atque adversarium. Quicumque autem sectatur malitiam et ex illa vitam degit, is, cum virtuti contraria faciat, Satanas est, hoc est filio Dei adversarius, qui filius est Justitia, Veritas et Sapientia. Sed magis proprie adversarius ille est, qui primus fruentium

[1] Job. XL, 20. — [2] Ezech. XXXII, 28. — [3] Isai. XIV, 4 et seqq. — [4] Joan. VI, 51. — [5] Prov. XXIII, 5. — [6] 2 Tim. II, 5.

pace beateque viventium, amissis alis excidit felicitate; qui « ambulavit inculpabilis, *ut loquitur Ezechiel,* in omnibus » viis suis, donec inventa est iniquitas in eo [1]; » quique, cum esset « signaculum similitudinis et corona pulchritudinis in » paradiso Dei [2], » atque bonis veluti satiatur, amisit omnia; quod quidem illi mystice dictum fuerat : « Perditio factus » es, et non eris in perpetuum [3]. » Atque hæc pauca nec fortasse quidquam profutura huic opusculo committere ausi sumus. Si quis autem sacrarum Scripturarum considerationi vacans in unum colligeret corpus quidquid ubique de malo dictum est, quomodo ortum sit, et quomodo diluatur, videbit ille Moysis et Prophetarum de Satana mentem ne per somnium quidem a Celso deprehensam fuisse, nec a quolibet eorum quorum animam malus ille dæmon a Deo, a recta de illo notione, et ab ejus Verbo distraxit avulsitque.

XLV. Quoniam vero et de eo, qui Antichristus vocatur, mentionem Celsus facit; tametsi nec ea quæ apud Danielem, nec quæ apud Paulum dicta sunt, nec quæ de illo Salvator in Evangeliis prædixit, legerit; pauca etiam de illo dicere convenit. Quemadmodum vultus non sunt similes vultibus, sic nec similia cordibus corda sunt : unde patet cordibus inter se differre homines, tam eos qui ad bonum propensi sunt, siquidem similes inter se ad illud non sunt formati; quam eos, qui honesti negligentes in contraria præcipites ruunt. Sunt enim ex istis qui vehementer malitia perfunduntur, sunt et qui in eam ferantur moderatius. Quid igitur absurdum duas in hominibus esse, ut ita loquar, extremitates, alteram boni, mali alteram, ita ut altera in eum qui secundum Jesum intelligitur, hominem cadat, a quo genus hominum tam præclare conversum, curatum et in melius provectum est; altera autem mali in eum conveniat in quo

[1] Ezech. xxviii, 15. — [2] Ibid. — [3] Ibid. 19.

Antichristus ille agnoscitur. Jam vero Deus, cujus præscientia comprehendit omnia, cum videret ea quæ ad utrumque pertinent, voluit utrumque hominibus per Prophetas notum fieri, ut qui eorum sermones intelligerent, adhærerent bono, et sibi a malo caverent. Oportuit autem ut alter illorum extremorum isque optimus appellaretur Dei filius propter suam excellentiam; alter vero ipsi ex diametro oppositus, mali dæmonis, Satanæ, diabolique filius diceretur. Deinde quoniam tum maxime malum cumulari et ad fastigium pervenisse cognoscitur, cum boni speciem præfert, idcirco malus ille, collaborante patre ejus diabolo, signa, prodigia et virtutes mendaces exerit. Nam supra auxilia quæ dæmones hominum deceptores præstigiatoribus ad pessima facinora ministrant, aliud præstatur a diabolo ipso ad fallendum genus hominum. Jam Paulus de eo qui vocatur Antichristus loquitur docetque, licet cum aliqua obscuritate, quomodo in genus hominum ille et quando venturus sit, et qua de causa. At vide an quæ dicat non gravissima sint, nec vel minima irrisione digna.

XLVI. Hæc autem dicit : « Rogamus autem vos, fratres[1], » per adventum Domini nostri Jesu Christi et nostræ con» gregationis in ipsum, ne cito dimoveamini a mente, ne» que turbemini, neque per sermonem, neque per spiritum, » neque per epistolam tanquam per nos missam, quasi instet » dies Domini. Ne quis vos seducat ullo modo. Quoniam » nisi venerit apostasia primum, et revelatus fuerit homo » peccati, filius perditionis, qui adversatur et extollitur su» pra omne quod dicitur Deus aut quod colitur, ita ut in » templo Dei sedeat, ostendens se quasi sit Deus. Non reti» netis quod cum adhuc essem apud vos, hæc dicebam vo» bis? Et nunc quid detineat scitis, ut reveletur in suo tem» pore. Nam mysterium jam operatur iniquitatis, tantum

[1] 2 Thess. II, 1, 2, 3, 4, 5, 6.

» ut qui tenet nunc, teneat, donec de medio fiat. Et tunc » revelabitur ille iniquus, quem Dominus interficiet spiritu » oris sui, et destruet illustratione adventus sui : cujus est » adventus secundum operationem Satanæ in omni virtute, » et signis, et prodigiis mendacibus, et in omni seductione » iniquitatis iis qui pereunt : eo quod charitatem veritatis » non receperunt, ut salvi fierent. Ideo mittet illis Deus » operationem erroris, ut credant mendacio, ut judicen- » tur omnes qui non crediderunt veritati, sed consense- » runt iniquitati. » Singula hæc enarrare præsentis non est instituti. Est et de eodem Danielis prophetia, quæ ejus-modi est, ut prudentem candidumque lectorem traducat ad admirationem; adeo divinam et propheticam inspirationem sapit. Ibi dicta sunt ea, quæ ad regna futura spectant a Daniele ad usque mundi interitum. Cuilibet volenti licet eam legere. Sed quæ ad Antichristum pertinent, vide an non sint ejusmodi : « Et sub finem regni eorum, cum » creverint iniquitates, consurget Rex impudens facie et » intelligens propositiones, et roborabitur fortitudo ejus, » et admirabilia destruet, et prosperabitur, et faciet, et in- » terficiet robustos et populum sanctum, et jugum vincu- » lorum ejus prosperabitur. Dolus in manu ejus et in corde » ejus magnificabitur. Dolo pessumdabit multos et stabit in » multorum perniciem, et ut ova manu conteret [1]. » Quod vero a Paulo dictum est his ejus quæ citavimus verbis, « ut » sedeat in templo Dei ostendens se quasi sit Deus [2], » idipsum a Daniele expressum est in hunc modum : « Et in tem- » plo abominatio desolationis, et usque ad consummatio- » nem temporis consummatio dabitur ad desolationem [3]. » Atque hæc ex multis colligere judicavi operæ pretium, ut, quæ divinarum Scripturarum de diabolo et Antichristo sit mens, lector aliquatenus intelligeret. His igitur in hanc rem

[1] Dan. VIII, 23, 24, 25. — [2] 2 Thess. II, 4. — [3] Dan. IX, 27.

contenti, jam alium Celsi locum videamus et contra pro viribus decertemus.

XLVII. Sic ille pergit : « Unde hoc ipsum illis in men»tem venerit, Dei Filium vocare, jam notum facio. Scilicet »veteres hunc mundum, quasi ex Deo genitus esset, Dei »Filium et adolescentem appellarunt. Magnam certe hunc »inter et illum Dei Filium similitudinem ! » Quod ergo Dei Filium dicimus, id nos perperam mutuatos esse putavit ex iis quæ de mundo tradita sunt, illum videlicet ex Deo genitum, Dei Filium et Deum esse. Neque enim Moysis prophetarumque ætatem considerare potuit, ut intelligeret Judæorum prophetas de quodam Dei Filio longe ante locutos esse, quam Græci et ii, quos veteres vocat, prodirent. Nec etiam proferre voluit testimonium quod supra ex Platonis epistolis adduximus, ubi hic de hujus universitatis opifice loquitur tanquam de Dei Filio : veritus ne a Platone illo, quem sæpe laudibus extulit, cogeretur assentiri, hujus universitatis auctorem esse Dei Filium, primum autem et supremum Deum ejus esse patrem. Quod autem dicimus animam illius Jesu tanto Dei Filio intima participatione *unitam*, nec unquam ab illo separandam, id minime mirum est. Nam in sacris scripturis reperire licet et alia, quæ, quamvis duo natura sua sint, reputantur tamen et revera sunt unum : cujusmodi est istud de marito et uxore : « Non amplius »duo sunt, sed una caro[1] : » et de viro perfecto et adhærescente vero Domino qui verbum est et sapientia et veritas : « Qui adhæret Domino, unus spiritus est[2]. » Jam vero si qui adhæret Domino, unus spiritus est, ecquis magis, imo ecquis æque ac anima Jesu, adhæret Domino, qui est verbum ipsum, sapientia ipsa, veritas ipsa, ipsamet justitia ? Si autem res ita habet, anima Jesu et Verbum *Primogenitus*que *omnis creaturæ*[3], duo non sunt.

[1] Gen. II, 24. — [2] I Cor. VI, 17. — [3] Coloss. I, 15.

XLVIII. Deinde cum aiunt Stoïci eamdem esse hominis et Dei virtutem, negantque summum Deum suo esse sapiente beatiorem, sed parem esse utriusque felicitatem; non irridet Celsus, non subsannat hanc sententiam. Sin audit ex divino sermone virum perfectum agglutinari virtute et *uniri* Verbo ipsi, nosque a minori ad majus inferentes docere, Jesu animam non separari a primogenito omnis creaturæ, ridet scilicet Jesum Dei Filium appellari, non videns quænam sint, quæ de illo in divinis scripturis arcane dicta sunt. Nos autem, ut qui dogmata sibi apprime consentanea sequi et ex illis proficere voluerit, illum ad recipiendum quod dictum est adducamus; dicimus ex divinis scripturis totam Dei Ecclesiam esse Christi corpus a Dei Filio animatum, membra autem illius corporis, ut totius, eos esse omnes qui credunt : quoniam sicut anima vitam et motum impertit corpori, quod a seipso natura moveri vitaliter non potest; ita Verbum totum corpus seu Ecclesiam ad ea quæ opus sunt, movens et agens, etiam singula membra eorum qui ad Ecclesiam pertinent, movet, ita ut nihil sine Verbo faciant. Hoc igitur si, ut opinor, minime spernendum est et optime cohæret; quid vetat quominus summa et excellenti communione cum Verbo conjuncta anima Jesu, imo totus Jesus non separetur ab Unigenito et Primogenito creaturæ, nec aliud sit ab illo? Atque hæc hactenus.

XLIX. Nunc ad sequentia transeundum, in quibus uno verbo, nulloque allato argumento, mundi creationem a Moyse descriptam reprehendens : « Quin et illa mundi » origo, *inquit*, stolida prorsus est. » Qui si aperuisset quo modo illi stulta videatur, et argumenta quædam attulisset, contra illa pugnassemus : at mihi non videtur convenire, ut illo simpliciter affirmante, probem ego, quo modo stolida non sit. Quod si quis videre desiderat quæ nobis pro

ditam a Moyse mundi creationem persuadeant, et quibus argumentis illa confirmetur, sumat in manus quæ in Genesim ab initio usque ad hæc : « Hic est liber generationis ho» minum, » commentati sumus. Illic ex ipsis divinis litteris explicare conati sumus quid sit cœlum in principio creatum, quid terra, quid terræ invisibile et incompositum, quid abyssus, quid tenebræ quæ erant super eam, quid aqua, quid Dei spiritus qui super eas ferebatur, quid facta lux, quid firmamentum a cœlo primum creato distinctum, et sic de sequentibus. Stolidam quoque esse affirmat scriptam de hominum creatione historiam, non memoratis nostris argumentis, non impugnatis. Opinor, non habuit quo evertere posset istud, hominem fuisse secundum imaginem Dei creatum. Neque etiam intelligit quid sit paradisus a Deo plantatus, quid prima in illo hominis vita, sed misere mutata, postquam e paradiso deliciarum ejectus propter peccatum, ex adverso habitavit. Verum ille, qui hæc omnia stulte dicta esse pronuntiat, singula quæque scrutetur, et imprimis istud : « Collocavit Cherubim et flammeum gla» dium atque versatilem ad custodiendam viam ligni vitæ[1]. » Nisi forte Moyses hæc scripserit nullo consilio, sed simile quid fecerit illis veteris Comœdiæ Poëtis, joco scribentibus Bellerophontem interfectum a Prœto fuisse, Pegasum esse ex Arcadia : quæ omnia scripserunt illi, ut risum moverent : at probabile non est, qui scripturas toti genti relinqueret quas volebat iis qui leges accipiebant, persuadere a Deo esse profectas, eum absurda mandasse litteris, et sine ullo sensu dixisse istud, « Collocavit Cherubim et flam» meum gladium atque versatilem ad custodiendam viam » ligni vitæ[2], » aut aliud quidpiam eorum quæ de hominum creatione dicta sunt, et quibus in investigandis suam Hebræorum sapientes collocant operam.

[1] Gen. III, 23. — [2] Ibid.

L. Sub hæc collectis diversis quorumdam veterum de mundi hominumque origine sententiis, iisque simpliciter propositis, ait « Moysen et Prophetas, qui nostras Scrip- » turas reliquerunt, quia nescirent quæ mundi sit et homi- » num natura, propterea dixisse magnas nugas. » Si dixisset quid causæ esset cur litteræ divinæ videantur ipsi magnæ nugæ, rationes quibus inductus Scripturas pro magnis nugis habuit, refutare tentassem. Nunc autem illum imitans jocansque affirmo eum, quia nescivit quænam esset mentis sermonisque prophetici natura, idcirco magnas effutiisse ineptias, cum arroganter suum librum inscripsit, *verum sermonem*. Quoniam vero clara sibi et accurate intellecta videntur quæ objicit de creationis mundi diebus, quorum alii cœli, solis, lunæ, stellarum creationem præcesserunt, alii subsecuti sunt; hoc unum ex illo quæsierim, num fugerit Moysen ante ab ipso dictum fuisse : « In sex diebus » perfectus est mundus[1] : » num sui oblitus addiderit : « Hic » est liber generationis hominum, in die quo fecit Dominus » cœlum et terram[2]. » At nullo modo probabile est Moysen, post factam de sex diebus mentionem, nullo consilio dixisse : « Qua die creavit Deus cœlum et terram. » Quod si quis hæc existimet referri posse ad istud : « In principio » creavit Deus cœlum et terram[3], *sciat is ante hoc*, Fiat » lux, et facta est lux[4]; *et ante istud*, Vocavit Deus lucem » diem[5], *dictum esse*, In principio creavit Deus cœlum et » terram[6]. »

LI. Jam vero de intelligentibus sensibilibusque naturis disserere, ostendere quomodo utrique illarum speciei destinati sint dies, hæc sigillatim inquirere nostri propositi non est. Nam ad edisserendam narratam a Moyse mundi creationem opus esset integris commentariis. Id autem a nobis

[1] Gen. I, 31. — [2] Id. II, 4. — [3] Id. I, 1. — [4] Ibid. 3. — [5] Ibid. 5. — [6] Ibid. 1.

est præstitum pro viribus longe ante, quam hunc librum contra Celsum scriberemus; tum videlicet, cum, prout nostra ante multos annos facultas ferebat, disseruimus de sex diebus, quibus Moyses mundi creationem perfectam fuisse narrat. Verum scire oportet Verbum per Esaiam justis polliceri futuros esse dies, cum « illis non sol, sed ipse » Dominus sempiterna lux erit, et eorum gloria, Deus[1]. » Ex aliqua, opinor, improba hæresi et male interpretante hæc verba, *fiat lux*, quasi a Conditore hanc fieri optante dicta fuissent, accepit hæc: « Non profecto Conditor lumen » a superis commodato accepit, ut nos ex vicini lucerna » nostram accendimus. » Ex alia impia hæresi leviter perspecta addit: « Si quis maledictus Deus magno Deo contra- » rius erat, et contra illius voluntatem hæc fecit, cur hic » illi lumen commodabat? » Quæ tantum abest ut defendamus, ut hanc opinionem tanquam ex errantibus profectam damnare parati simus, et refellere ea quæ non ignota nobis, ut Celso, sed accurate perspecta sunt: quæque tum ex illis, tum ex eorum libris diligenter lectis didicimus.

LII. Sic postea Celsus: « De origine et interitu mundi, in- » creatus-ne sit et incorruptibilis, creatus-ne quidem, sed in- » corruptibilis, an contra, nihil hac de re nunc dico. » Nec nos quidquam de iis dicemus. Neque enim id postulat instituti ratio. Nec etiam in hæc verba, « Spiritus Domini fere- » batur super aquas[2], » dicimus spiritum summi Dei fuisse illic, tanquam in rebus ad se non pertinentibus: nec ab alio præter magnum Deum conditore quædam dicimus contra illum spiritum, idque superiore Deo patiente, improbe fuisse suscepta quæ everti oportuerit. Valeant igitur et qui hæc dicunt, et qui indiligenter eos refutat Celsus: debuit enim aut illorum errorum non meminisse, aut pro illa quam præ se fert humanitate illos diligenter exponere, et im-

[1] Isai. LXX, 19. — [2] Gen. I, 2.

pugnare quæ ab illorum auctoribus impie dicta sunt. Datum autem fuisse conditori a magno Deo spiritum, quem postea repetit, id audivimus nunquam. In hos tamen impios sermones stulte insurgens : « Ecquis Deus, *inquit*, » quidpiam dat quod postea repetiturus est ? Indigentis » enim est repetere, nullius autem rei Deus indiget. » Quibus addit quasi quid admodum sapiens contra quosdam : « Cur nescivit, cum commodaret, se malo commodare? » *Et istud* : Cur parum curat malum conditorem qui sibi » adversantur ? »

LIII. Deinde miscens, meo quidem judicio, hæresibus hæreses, nec indicans alia esse alterius, alterius alia, profert quæ nos objicimus Marcioni. Forte etiam hæc quia male ex vilibus quibusdam et imperitis audierat, propterea reprehendit reprehensionem ipsam, qua in re non magnum præ se fert judicium. Exponens igitur quæ contra Marcionem dicuntur, sed tacito illius, quem tamen aggreditur, nomine : « Cur clam, *inqait*, mittit et destruit hujus opera ? » Cur clam irrumpit, subornat, fallit ? Cur iis quos hic ex » vobis damnavit et execratus est, blanditur ? Cur plagiarii » more surripit ? Cur illos docet a Domino discedere, pa- » trem fugere ? Cur ipse eos adoptat sine consensu patris ? » Quid se dicit patrem illorum, qui sunt alterius ? » Ac mox admirantis modo : « Egregium sane Deum qui peccatorum » ab alio damnatorum, miserorum, stercorum, ut ipsi lo- » quuntur, pater esse desiderat ! qui quem misit, rebellan- » tem capere atque punire non potest ! » Postea quasi contra nos ageret, qui mundum hunc alieni cujusdam et peregrini Dei non esse confitemur : « Hæc, *inquit*, si sunt ejus » opera, quomodo Deus mala faciebat ? Quomodo persua- » dere et hortari non potest ? Cur eum pœnituit ingratos » creasse et improbos ? Cur de sua ipsius arte quiritatur » eamque odio habet ? Cur minas intendit propriosque filios

»pessumdat? Aut quo tandem ablegat ex hoc mundo, quem »ipse fecit?» Neque hic mihi videtur declarare quænam sint mala, quanquam apud Græcos variæ fuerunt de bonis et malis opiniones. Tantum arripit quasi sententiæ, qua mundum hunc Dei opus esse statuimus, consentaneum, Deum esse malorum etiam auctorem. Verum quomodocumque se habeant mala, eorum auctor sit Deus, vel non, sed ex majoribus præcipuisque rebus consecuta sint; multum fallor, si quod ex iis quæ dicimus, mundum istum a Deo factum esse, consequens esse putat, Deum esse malorum etiam auctorem; idem quoque non sequatur ex iis quæ dicit. Quæret enim aliquis a Celso[1]: « Si hæc ejus opera sunt, »quomodo mala faciebat? Quomodo persuadere et hortari »non potest?» Est autem vitium disputationis maximum, cum qui adversariorum dogmata quædam reprehendit ut non sana, ipse dogmata tenet, quæ multo magis obnoxia reprehensioni sunt.

LIV. Videamus igitur nos breviter quid Scripturæ divinæ de bonis et malis doceant, et quid nobis respondendum sit ad istud: « Quomodo Deus mala faciebat? quomodo per- »suadere et hortari non potest?» Ac proprie quidem in Scripturis divinis bona sunt virtutes et actiones ex illis profectæ; mala autem, quidquid illis rebus contrarium est. Satis hoc loco fuerit adducere testimonium Psalmi XXXIII, quod rem sic probat: « Inquirentes Dominum non minuen- »tur omni bono. Venite, filii, audite me: timorem Domini »docebo vos. Quis est homo qui vult vitam, diligit dies vi- »dere bonos, Prohibe linguam tuam a malo, et labia tua ne »loquantur dolum. Declina a malo et fac bonum[2].» Istud enim, *declina a malo et fac bonum*, nec de bonis malisve corporeis, ut quidam vocant, dicitur, ne quede iis quæ ex-

[1] Vide D. Guillon, tom. II, pag. 226 et seq.
[2] Psalm. XXXIII, 10 et seq.

trinsecus accidunt; sed de bonis et malis animæ: quandoquidem is qui declinaverit ab istis malis feceritque ista bona, idque veræ vitæ desiderio, *dilecturus sit* in illa *dies videre bonos*, ubi verbum justitiæ Solis loco erit. Ad illos perveniet, Deo illum liberante a præsenti sæculo nequam, et a diebus malis[1], de quibus loquitur, cum ait: « Redimentes » tempus, quoniam dies mali sunt[2]. »

LV. Videre est tamen ex rebus corporeis et quæ extrinsecus accidunt, alias quæ ad naturalis vitæ conservationem conducunt, bonas; alias, quæ vitæ nocent, malas per abusionem vocari. Hoc enim sensu Job ad uxorem dicit: « Si » bona suscepimus de manu Dei, mala non sustinebimus[3]? » Quoniam igitur in divinis Scripturis alicubi invenitur ex persona Dei dictum, « Ego faciens pacem et creans mala[4]; » et alio in loco de eodem: « Descendit malum a Domino in portas Hierusalem, strepitus curruum et equitum[5]: » quæ loca multos Scripturarum turbavere lectores, qui perspicere non poterant earum de bonis et malis sententiam; hinc verisimile est ortam esse Celso hæsitandi causam et interrogandi: « Quomodo Deus mala faciebat? » Forte etiam hæc dicit, quia audivit quempiam, qui memorata hanc in quæstionem verba indoctius fuerit interpretatus. Nos vero dicimus Deum non esse malorum seu vitii vitiosarumque actionum auctorem. Quod si revera esset eorum auctor, quomodo consisteret id, quod de judicio prædicatur, malos pro peccatorum ratione pœnas daturos, eos vero qui virtutem consectati sunt et virtuti consonas actiones fecerunt, beatos fore et a Deo præmia consecuturos? Qui mala fieri a Deo dicere audent, quia non possunt demonstrare consonam sibi esse Scripturam, quæ, licet peccantes damnet et bene agentes approbet, nihilominus pauca quædam

[1] Gal. I, 4. — [2] Ephes. V, 16. — [3] Job. II, 10. — [4] Isai. XLV, 7. — [5] Mich. I, 12.

dicit quibus imperiti divinarum litterarum lectores conturbari videntur, sat scio quædam Scripturæ loca ad suam sententiam trahent. Hæc tamen explicare loca, quia multa sunt et eorum interpretatio multum operæ meditationisque postulat, non visum est huic tractationi conveniens. Mala igitur, si quis illa hoc proprio sensu intelligat, Deus non fecit. Sed tamen pauca, si ad hujus universitatis compositionem spectes, ex præcipuis ejus operibus consecuta sunt. Quemadmodum ex præcipuis fabri operibus tortilia segmina scrobesque consequuntur : sicut etiam architectis tribui posse videntur sordidi illi fragminum pulverisque acervi, qui prope ædificia sunt.

LVI. Sin autem de malis corporeis et exterioribus, quæ per abusionem vocantur mala, sermo fiat, concedemus aliquando contigisse ut Deus quædam eorum faceret, idque ut aliquos per illa converteret. Et quid absurdi hæc doctrina habere potest? Sicut enim, quamvis per abusionem mala appellemus pœnas illas, quas patres, magistri, pædagogi infligunt iis quos erudiunt, et medeci iis quos sanandi causa urunt vel secant, et dicamus patrem filiis, aut magistros, aut pædagogos, aut medicos mala facere; non tamen accusamus eos qui verberant vel secant : sic nihil absurdi est dicere mala quædam a Deo induci ad convertendos et sanandos qui hujusmodi molestiis opus habent. Non absurdum etiam « mala a Domino descendere in portas Jerusa-»lem[1], » quæ mala posita erant in molestiis quas hostes pariebant, et quæ conversionis causa infligebantur; « visi-»tari in virga iniquitates[2] » legem Dei relinquentium, « et »in verberibus peccata eorum; » et istud dici : « Habes »carbones ignis, sede super eos, ipsi tibi erunt auxilio[3]. » In eamdem sententiam istud exponimus : « Ego faciens pa-»cem et creans mala[4] : » creat enim corporea et exteriora

[1] Mich. I, 12.—[2] Psal. LXXXVIII, 32.—[3] Isai. XLVII, 14, 15.— [4] Id. XLV, 7.

mala, iisque purgat et erudit, qui verbo et doctrina sana erudiri nolunt. Atque hæc in istud: « Quomodo Deus mala » faciebat? »

LVII. Nunc ad illud[6]: « Quomodo persuadere et hor- » tari non potest? » jam dixi, id quod Celsus hic objicit, si propterea in jus vocari possumus, objiciendum esse omnibus providentiam admittentibus. Responderit etiam aliquis Deum *hortari* posse, quandoquidem per totam Scripturam hortatur, et per eos qui Dei gratia docent audientes. Nisi forte propria quædam isti verbo *hortari* significatio tribuatur, quasi idem exprimeret ac penetrare in animum ejus ad quem hortatio fit, et efficere ut sermonem docentis intelligat; id quod ab usitata significatione recedit. In istud vero: *Quomodo persuadere non potest?* quod et ipsum providentiam admittentibus objici potest, dicendum, quia hoc verbum *persuaderi* ex verborum numero est quæ duplicem actionem indicant; cujusmodi est *tonderi*, quod significat et actionem tondentis, et actionem ejus qui se præbet tondendum: propterea non solum opus esse persuadentis actione, sed etiam ut qui persuadetur, se, ut ita loquar, persuadenti submittat, aut recipiat quæ a persuadente dicuntur. Quamobrem si qui non persuadentur, non idcirco dicendum id inde oriri, quod Deus persuadere non possit, sed quod illi Dei sermones ad faciendam fidem aptos non admittant. Idem qui diceret de illis hominibus quos persuadendi artifices vocamus, non falleretur. Fieri enim potest ut aliquis apprime rhetoricæ præcepta callens iisque ut par est utens omnia ad persuadendum faciat, nec tamen videatur persuadere, propterea quod vincere non potest ejus voluntatem persuaderi debet. Et sane quod res dicantur ad persuadendum idoneæ, id a Deo proficiscitur, persuasionis autem non Deus est auctor: idque perspicue docet Paulus,

[1] Vide D. Guillon, tom. II, pag. 227 et seqq.

cum ait : « Persuasio non est ex eo qui vocat vos[1]. » Ejusmodi est etiam istud : « Si volueritis et audieritis me, bona » terræ comedetis; quod si nolueritis, neque audieritis me, » gladius devorabit vos[2]. » Ut enim aliquis velit quæ dicit hortator, et illis obsecutus dignum se præbeat qui Dei promissa consequatur, opus est ut voluntas audientis acquiescat et dictis assentiatur. Quapropter in Deuteronomio luculente mihi dictum esse videtur : « Et nunc Israël, quid Do» minus Deus tuus petit a te, nisi ut timeas Dominum Deum » tuum, et ambules in omnibus viis ejus, et diligas eum, et » custodias mandata ejus[3]? »

LVIII. Deinde refellendum venit istud : « Cur eum pœni» tet ingratos creasse et improbos, de sua arte conqueritur, » et odio habet, intendit minas, et proprios filios pessum» dat? » Sic lacessit calumniis et prave detorquet quæ in Genesi narrantur in hunc modum : « Videns autem Deus com» pletas esse iniquitates hominum in terra, et omnes in cor» de cogitare de malis totos dies, recogitavit Deus quid ho» minem fecisset in terra, et versabit in corde suo et dixit » Deus : delebo hominem quem feci a facie terræ, ab ho» mine ad animantia, a reptili usque ad volucres cœli, reco» gitavi enim quod eos fecerim[4]. » Quæ scripta non sunt profert, quasi iis quæ scripta sunt indicentur : nulla enim in istis de pœnitentia Dei mentio est, nec de sua arte queri, nec eam odio habere legitur. Quod autem Deus minitari diluvium et illo proprios filios videtur extinguere, dicendum, cum immortalis hominum anima sit, minas illas eo consilio intendi, ut qui audiunt convertantur : internecionem autem hominum per diluvium esse terræ purgationem; id quod doctissimi Græcorum philosophi docent his verbis : « Quando dii terram purgaverint. » Cæterum de locis, ubi

[1] Gal. v, 8. — [2] Isai. I, 19, 20. — [3] Deut. x, 12, 13. — [4] Gen. vi, 5, 6, 7.

Deo tribuuntur humani affectus, non pauca nobis jam dicta sunt in superioribus.

LIX. Postea Celsus aut suspicans aut intelligens quid illi responderi possit de iis qui diluvio extincti sunt, ait : « Aut si » non proprios filios pessumdat, quo tandem ablegat ex hoc » mundo quem ipse fecit? » Ad quod nos dicimus eos qui diluvio perierunt, non removeri omnino a toto hoc mundo qui e cœlo et terra constat, sed ab illa vita quæ in carne vivitur; et solutis corporibus eos tolli e terra, quam Scriptura multis in locis mundum vocare solet. Sed maxime in Evangelio secundum Joannem invenire est locum hunc terrenum mundum appellari; sicut cum dicitur : « Erat lux » vera quæ illuminat omnem hominem venientem in hunc » mundum[1]; *et* : In mundo pressuram habebitis ; sed con- » fidite, ego vici mundum[2]. » Si igitur mundi nomine regio hæc terrena intelligatur, absurdum non est illos ex hoc mundo eductos fuisse : si autem mundi voce significatam velis cœli terræque compagem, non omnino ablegantur ex hoc mundo illi, qui diluvium passi sunt. Quanquam si consideretur istud : « Non contemplantibus nobis quæ videntur, » sed quæ non videntur[3]; *et hoc :* Invisibilia enim ipsius a » creatura mundi per ea quæ facta sunt intellecta conspi- » ciuntur; » dici potest eum, qui ad invisibilia, et ad ea quæ non videntur, ut Scriptura generatim vocat, adjungit animum, ex hoc mundo egressum esse, Verbo hinc illum educente et transferente in illum supra cœlos locum, ubi rerum pulcherrimarum contemplatione fruatur.

LX. Post examinatum hunc locum, quasi id sibi propositum esset qualibuscunque rebus volumen implere, aliis verbis fere eadem dicit ac ea quæ paulo superius expendimus. Sic enim : « Istud vero longe magis ridiculum, distri- » bui mundi creationem in plurimos dies, antequam dies

[1] Joan. I, 9. — [2] Id. XVI, 33. — [3] 2 Cor. IV, 18. — [4] Rom. I, 20.

» essent. Namque cœlo nondum creato, terra nondum firma-» ta, sole nondum circumacto, qui dies erant? » Hæc enim quid discrepant ab istis? « Re altius repetita, consideremus » an non absurdus ille sit primus et maximus Deus, qui im-» perando dicit : fiat hoc et illud et aliud, et tamen prima » die unam rem aliquam fecit, secunda aliquid amplius, et » sic tertia, quarta, quinta, sexta in fabricando procedit. » Jam pro viribus refellimus istud : « Imperando dicit : fiat » hoc et illud et aliud; » cum videlicet exposuimus ista : « Ipse dicit et facta sunt, ipse mandavit et creata sunt[1]. » Diximus scilicet proximum conditorem esse Verbum Dei filium, illum fuisse mundi quasi ipsummet opificem; Verbi vero Patrem esse primarium conditorem, eo quod Verbo suo filio mandavit ut mundum faceret. Quod autem prima die lucem, secunda firmamentum creaverit, tertia aquæ quæ sub cœlo erant in suis fuerint collectæ receptaculis, atque ita terra solius naturæ administratione suos fructus protulerit; quod quarta creata fuerint luminaria et stellæ, quinta vero natilia, sexta demum terrestria et homo, hæc omnia, prout facultas tulit, in nostris in Genesim commentariis explicavimus. Quin et supra contra eos qui obvio sensu Scripturam interpretantes asserunt sex dies ad creationem mundi insumptos fuisse, adduximus hunc locum : « Iste est » liber generationis cœli et terræ quando creata sunt, in die » quo fecit Deus cœlum et terram[2]. »

LXI. Deinde cum hæc non intellexisset : « Et complevit » Deus in die sexto opera sua quæ fecit, et cessavit in die » septimo ab omnibus operibus suis quæ fecit et benedixit » Deus diei septimo, et sanctificavit illum, quia in ipso ces-» saverat ab omnibus operibus suis, quæ cœperat Deus fa-» cere[3] : » cumque idem esse existimaret, « Cessavit die » septimo, *et*, Requievit die septimo, *ait* : His factis factus

[1] Psal. XXXII, 9. — [2] Gen. II, 4. — [3] Ibid. 2, 3.

» est similis inerti improboque opifici et defesso atque feriis » opus habenti ut quiescat. » Ignoravit enim quis creationi operaturæ quamdiu mundus constiterit, successurus sit sabbati et cessationis Dei dies, quem cum Deo festum agent quicumque, postquam sua opera sex diebus perfecerint nihilque munerum suorum prætermiserint, sublati erunt ad contemplationem cœtumque justorum ac beatorum. Postea quasi Scripturæ dicerent aut nos ipsi diceremus Deum defessum requievisse : « Fas non est, *inquit*, primum Deum » fatigari, manibus laborem exercere, aut imperare. » Ait ergo Celsus fas non esse primum Deum fatigari : nos autem dicimus ne Deum quidem Verbum fatigari, neque ullum eorum, qui ad meliorem nunc et diviniorem ordinem pertinent. Nam fatigatio in eos cadit qui in corpore sunt. Ipse vero quæsieris an in eos qui qualecumque corpus habent, an in eos qui terrenum quod paulo sit isto præstantius. Neque fas etiam primum Deum manibus laborem exercere. Imo si has voces proprie acceperis, neque secundum Deum, neque aliud quidpiam ex divinioribus fas est manibus operari. Sed fac eas voces per abusionem aut figurate usurpari, ut explicemus istud : « Opera manuum ejus annuntiat firmamentum[1]; *et hoc* : Manus ejus constituerunt cœlum[2]; » et si quid his dictum est simile, ubi allegorice manus et membra Dei interpretamur : quid absurdum est Deum hoc sensu manibus operari? Jam vero sicut non absurdum est Deum operari manibus, ita neque jubere. Hoc ipso enim præclara et laude digna sunt quæ facit is qui facere jussus est, quia Deus est qui fieri jussit.

LXII. Rursum Celsus fortasse male istud acceperat : « Os » domini locutum est hæc[3] : » forte etiam loca ejusmodi fuerant illi ab imperitis perperam explicata, et non intelligens Dei virtutes exprimi nominibus membrorum corporis, dixit :

[1] Psalm. XVIII, 1. — [2] Id. CI, 26. — [3] Isai. I, 20.

« Neque os ei est, neque vox. » Certe Deo vox non est, si vox est aer percussus, aut succussus aëris, aut aëris species, aut quidquid eam esse definiunt harum rerum periti : sed quæ Dei vox dicitur, ea hujusmodi est, ut eam a populo videri testificetur hic locus; « Omnis populus vidit vocem » Dei[1] : » voce *videri* sumpta, ut ex consuetudine Scripturæ loquar, *spiritualiter*. Addit : « Nihil quidquam eorum quæ » cognoscimus, inesse Deo. » Verum quænam sint illa quæ cognoscimus, non declarat. Nam si de membris loquitur, idem ac ille sentimus; intelligentes *ea quæ cognoscimus* de iis rebus quas per corpus cognoscimus, ut fert vulgatior loquendi ratio. Hæc autem, *quæ nos cognoscimus*, si accipiantur universim; multa cognoscimus quæ in illo sunt. Sunt enim in illo virtus, beatitudo, divinitas. Quod si quis *ea quæ cognoscimus* sublimiori sensu intelligat, quoniam inferiora Deo sunt quæcumque cognoscimus, nihil absurdum erit id a nobis admitti, in Deo nihil eorum esse quæ cognoscimus. Quæ enim in eo sunt, ea superant non solum humanæ naturæ cognitionem, sed etiam earum naturarum, quæ humanam antecellunt. Si legisset inter Prophetarum testimonia istud Davidis : « Tu autem ipse es[2], » et illud Malachiæ, « Ego sum et non mutor[3]; » vidisset nullum e nostris tribuere Deo mutationem aut facti aut cogitationis. Nam idem ipse manens mutabilia pro eorum natura administrat, et ratio postulat illa administrari.

LXIII. Deinde Celsus, cum non dispiceret hoc interesse discrimen inter « esse secundum imaginem Dei *et* esse ejus » imaginem, » quod imago Dei sit « Primogenitus omnis crea- » turæ[4], » Verbum ipsum, veritas ipsa, sapientia etiam ipsa quæ est « imago bonitatis ejus[5]; » homo autem secundum imaginem Dei sit factus; cum præterea nesciret omnem

[1] Exod. xx, 18. — [2] Psalm. ci, 28. — [3] Malach. iii, 6. — [4] Coloss. i, 15. — [5] Sap. vii, 26.

virum, cujus caput sit Christus, imaginem et gloriam Dei esse [1]; neque animadverteret quid in homine sit ubi imprimitur character rei secundum imaginem Dei factæ, eumque inesse in natura quæ non habuit aut jam non habet « veterem hominem cum actibus suis [2], » eumque ob statum dicitur secundum Dei imaginem facta; sic loquitur: « Non fecit hominem ut ejus imago esset: Deus enim nec » homini, nec ulli alii speciei similis est. » Cujusmodi est hæc Celsi sententia, in homine ex duplici parte composito, deteriorem esse rem, corpus dico, quæ secundum imaginem Dei facta sit? Nam si solum corpus secundum Dei imaginem factum sit, hoc titulo privata fuit anima, pars præstantior; illo ornatum fuit obnoxium corruptioni corpus. Atqui nemo nostrum id dixerit. Sin autem in utraque parte est id quod secundum Dei imaginem factum est; necesse erit Deum etiam esse compositum et ex anima et corpore quasi constantem, ut rei secundum imaginem factæ pars præstantior sit in anima, vilior autem et quæ secundum corpus est, in corpore sit; id quod nullus e nostris dicit. Reliquum est igitur ut quod secundum imaginem Dei factum est, id intelligatur esse in *homine interiori*, ut vocamus, *qui renovatur* [3], et idoneus est fieri secundum imaginem conditoris. Quod tum accidit, cum aliquis perfectus fit, « ut Pater » cœlestis perfectus est [4]; » cum præcepto isti obtemperat, « Sancti eritis, quoniam ego sanctus Dominus Deus vester [5]; » cum edoctus istud, « Estote imitatores Dei [6], » suscipit in sua anima virtutibus ornata Dei characteres. Imo templum Dei est corpus ejus, qui habens ejusmodi animam et factus secundum imaginem Dei, Deum ipsum in anima suscepit.

LXIV. Rursum Celsus plurima quasi a nobis concessa

[1] I Cor. XI, 3, 7. — [2] Coloss. III, 9. — [3] Ibid. 10. — [4] Math. V, 48. — [5] Levit. XIX, 2. — [6] Ephes. V, 1.

sibi sumit, quæ tamen nemo sana mente Christianus concedit. Neque enim ullus e nostris dicit « figuram aut colo» rem in Deum convenire : » nec motus competit illi, qui propter constantem suam et stabilem naturam justum hortatur ut hac in re similis ipsi sit : « Tu vero, *inquit*, hic sta » mecum[1]. » Quod si quædam verba motum illi ascribunt, ut istud : « Audierunt vocem Domini Dei deambulantis in » paradiso sub vesperam[2]; » hæc sic accipienda sunt, quasi, qui peccaverant, Deum moveri existimassent : aut in eamdem sententiam intelligenda, atque somnus allegorice dictus, ira aut aliud simile. Neque etiam substantiæ particeps est Deus : participes enim facit potius, quam ipse est particeps; et participes sunt qui Dei spiritum habent. Neque salvator noster particeps est justitiæ, sed cum justitia sit, justi ejus participes fiunt. Cæterum illa de substantia quæstio longa est et scrutatu difficilis : maxime an substantia permanens et expers corporis, substantia sit proprie dicta : ut inveniatur Deus-ne superior substantia officio et potestate substantiam iis communicet, quibus secundum suum Verbum et ipsi Verbo communicat; an ipse sit substantia, quamvis natura dicatur invisibilis in hoc Scripturæ de Salvatore loco : « Qui est imago Dei invisibilis[3] : » qua *invisibilis* voce significatur expers corporis. Quærendum esset præterea utrum unigenitus et primogenitus omnis creaturæ dicendus sit substantia substantiarum, idea idearum et principium, et Deus ejus pater his omnibus sit superior.

LXV. Cum de Deo Celsus dicit[4], « Ex illo omnia, » evertit nescio quomodo sua ipse principia. Noster vero Paulus : « Ex » ipso, *inquit*, et per ipsum, et in ipsum sunt omnia[5] : » ubi hæ voces *ex ipso* significant ipsi acceptum referri quod sint

[1] Deut. v, 31. — [2] Gen. III, 8. — [3] Coloss. I, 15.

[4] Vide D. Guillon, tom. II, pag. 228 et seqq.

[5] Rom. XI, 36.

res omnes ; *per ipsum*, eas ab illo conservari ; *in ipsum*, eum esse finem. Vere autem Deus a nullo est. Quod autem addit « Deum ne verbo quidem esse comprehensibilem ; » id distinguendum esse censeo. Nam si de verbo quod in nobis est, sive interiori, sive de eo quod profertur, sermo fiat, fatebimur et nos Deum comprehensibilem non esse Verbo. Sin autem considerantes istud : « In principio erat Verbum » et Verbum erat apud Deum, et Deus erat Verbum [1], » affirmaverimus huic Verbo comprehensibilem esse Deum, nec ab illo solum comprehendi, sed etiam ab iis, quibus patrem revelaverit : falsi convincemus quod ait Celsus, Deum ne Verbo quidem comprehensibilem esse. Distingui etiam oportet istud, « Deum nominari non posse. » Nam si intelligit verba aut res verbis significatas non esse, quæ Dei proprietates repræsentent, verum dicit : si quidem multæ quoque sunt qualitates quæ verbis exprimi non possunt. Quis enim verbis exprimat discrimen quod interest dulcedinem palmulæ inter et dulcedinem caricæ ? Quo nomine distinguas et significes propriam rei cujusque qualitatem ? Nihil ergo mirum Deum nominari non posse. Si autem velis nominare nihil esse aliud, quam aliquas virtutes ejus verbis indicare, ut auditor ad quidpiam de illis cognoscendum quantum humanæ naturæ licet, adjuvetur, non absurdum fuerit dicere illum nominari posse. Distinguimus et istud : « In eum enim nullus affectus cadit qui verbis exprimi possit. » Verum enim est nullos in Deum affectus convenire. Sed de his dicta sufficiant.

LXVI. Jam videamus quæ sequuntur, ubi quempiam, his auditis, sic interrogantem inducit : « Quomodo igitur » Deum cognoscam ? Quomodo viam ad illum discam ? Quomodo eum mihi monstrabis. Tenebras oculis meis offundis, et nihil distinctum cerno. » Deinde respondet, et cau-

[1] Joan. I, I.

sam attulisse sibi videtur cur tenebris circumfundantur oculi ejus, qui modo interrogabat : « Quos e tenebris, *in-* »*quit*, in splendidam lucem transtuleris, ii, quum splen- »dorem sustinere non possint, lædi visum et labefactari, » atque cæcari se existimant. » Ad hæc nos reponimus, sedere et hærere in tenebris quicumque, pictorum, fictorum, sculptorumque malis operibus intenti, nolunt sursum oculos tollere et a rebus omnibus quæ sub sensum cadunt animo ad hujus universitatis conditorem qui lux est, ascendere; in luce autem omnes, qui verbi radios sequuntur, a quo didicerunt quanta ignorantia, quanta impietas, quantaque stupiditas fuerit, neglecto Deo, res hujusmodi adorare; et a quo mens volentis salutem consequi, ad increatum et summum Deum perducitur. « Populus enim gentium qui sede- »bat in tenebris, vidit lucem magnam, et sedentibus in loco »et umbra mortis lux orta est [1], » Deus Jesus. Nemo igitur Christianus responderit Celso aut ulli ex doctrinæ Christianæ calumniatoribus, « Quomodo Deum cognoscam? » singuli enim eorum, quantum licet, Deum cognoscunt. Neque ullus dixerit : « Quomodo viam ad illum discam? » Quippe qui audivit, « Ego sum via, veritas et vita [2], » eundoque expertus est quænam hinc percipiatur utilitas. Nec quisquam e Christianis a Celso quæsierit, « Quomodo mihi monstra- »bis Deum? »

LXVII. Hoc autem vere supra dixit Celsus, aliquem, postquam ipsum sic loquentem audiit viditque ipsius dicta meras esse tenebras, respondere : « Tenebras oculis meis »offundis. » Celsus igitur ejusque similes quærunt nostris oculis tenebras offundere : sed nos impiorum dogmatum tenebras Verbi lumine dissipamus. Christianus enim Celso nihil perspicuum, nihil verum dicenti reponet : « Nihil in »tuis sermonibus distinctum video. » Non ergo nos « e tene-

[1] Matth. IV, 16. — [2] Joan. XIV, 6.

» bris in splendidam lucem » producit Celsus ; sed e luce in tenebras nos transferre vult : quandoquidem ponit tenebras esse lucem et lucem tenebras, sicque damnatur hac præclara Isaïæ sententia : « Væ qui ponitis tenebras lucem et lucem » tenebras[1]. » Nos vero, Verbo oculos animæ nostræ aperiente, lucis a tenebris discrimen videntes, in lumine stare omni studio contendimus nullamque volumus cum tenebris societatem habere. Cuinam autem splendor, cuinam lux ostendenda sit, novit vera illa atque animata lux. Est enim cui propter infirmos adhuc oculos splendorem suum non detegat. Quod si « alicujus visus læsus atque labefactatus » dicendus est, cujusnam oculos hæc incommoda pati aiemus, præterquam ejus qui ignorantia de Deo laborat, cuique per affectus non licet intueri veritatem ? Christiani certe nequaquam se putant ab impiis Celsi aut alterius cujuspiam profani sermonibus occæcari. Qui vero se sentiunt cæcatos, propterea quod plebem errantem gentesque festis diebus dæmonia colentes sequuntur, illi ad Verbum quod oculos largitur accedant : ut, quemadmodum pauperes et cæci in via prostrati, quia clamaverant, « Fili David, miserere mei[2], » a Jesu sanati sunt ; ita et ipsi misericordiam consecuti oculos recipiant novos, bonos, quales a Dei Verbo formari par est.

LXVIII. Quapropter si Celsus a nobis quæsierit, quomodo Deum cognoscere putamus et ab illo salutem accipere : respondebimus Verbum, quod est in iis qui ipsum quærunt, aut ipsum, cum se manifestum facit, accipiunt, sufficere notificando et revelando Patri, qui, antequam Verbum adveniret, non videbatur. Et quis alius salvam facere et ad summum Deum perducere humanam animam potest, quam Deus Verbum ? qui cum esset in principio apud Deum, propter eos qui carni agglutinati, imo caro sunt,

[1] Isai. v, 20. — [2] Luc. xviii, 38.

factus est caro, ut capiatur ab eis, qui videre ipsum non poterant, quatenus Verbum erat, et apud Deum erat, et Deus erat : qui voce corporea usus et ut caro prædicans, eos ad se vocat qui caro sunt, ut eos, primum Verbo, quod caro factum est, conformes reddat, deinde attollat ad videndum ipsum, cujusmodi erat antequam caro fieret : ita ut meliores facti et supra hanc secundum carnem introductionem evecti, dicant : « Etsi aliquando Christum secundum car»nem cognovimus, sed nunc jam non novimus[1]. » Caro igitur factus est, et factus caro « habitavit in nobis[2], » non extra nos factus. Habitans autem et factus in nobis, in prima sua forma non permansit, sed nobis in montem excelsum eumque spiritalem perductis gloriosam suam formam vestimentorumque suorum splendorem ostendit[3] : neque sui solius splendorem ostendit, sed etiam spiritalis legis, quam Moyses in gloria cum Jesu visus repræsentabat : monstravit præterea omnem prophetiam, quæ non mortua est postquam factus homo est, sed in cœlum sublata est, cujusque Elias figura erat. His conspectis, dicere quis possit : « Vi»dimus gloriam ejus, gloriam quasi unigeniti a Patre, ple»num gratiæ et veritatis[4]. » Inepte igitur Celsus confinxit quæ nos responsuros existimat ad suam interrogationem, « quo»modo cognoscere Deum putemus et ab illo salutem acci»pere? » Nos autem quæ modo exposita sunt respondemus.

LXIX. Verumtamen affirmat Celsus nos verisimili conjectura respondere, et ipsi visum est nostram responsionem referre his verbis : « Quoniam magnus est et contemplatu »difficilis Deus, proprium spiritum in corpus nostro simile »infundens huc misit, ut illum audire et ab illo doceri pos»semus. » At nostra sententia non est solum rerum omnium Deum ac Patrem esse magnum. Suæ enim magnitudinis

[1] 2 Cor. v, 16. — [2] Joan. I, 14. — [3] Math. XVII, 1 et seqq. — [4] Joan. I, 14.

participem fecit unigenitum et primogenitum omnis creaturæ, ut qui imago est invisibilis Dei, is etiam magnitudine Patris imaginem referret. Fieri enim non poterat ut pulchra imago esset et Deo invisibili responderet, quæ magnitudinis imaginem non præberet. Præterea censemus quidem Deum, quia corporis expers est, invisibilem esse; nihilominus tamen eum, qui contemplationi dediti sunt, possunt corde, id est animo contemplari, corde inquam non qualicumque, sed puro. Cor enim contaminatum Deum contemplari non potest : et oportet purum esse, quod naturam adeo puram digne contemplari queat. Esto vero sit Deus contemplatu difficilis, at non solus. Nam ejus unigenitus, Deus Verbum, est etiam contemplatu difficilis, sicut et sapientia in qua omnia Deus fecit. Ecquis enim in rebus omnibus contemplari potest sapientiam in qua Deus fecit res singulas? Non igitur Deus, quia contemplatu difficilis erat, idcirco misit filium, quasi is esset Deus contemplatu facilis. Quæ quidem non consideravit Celsus, cum nos inducit dicentes : « Quoniam est contemplatu difficilis Deus, proprium » spiritum in corpus nostro simile infundens huc misit, ut » illum audire et ab illo doceri possemus. » Sed, ut supra dictum est, tametsi filius etiam esset contemplatu difficilis, utpote Deus Verbum per quem omnia facta sunt, nihilominus habitavit in nobis [1].

LXX. Jam si Celsus ea quæ de Spiritu Dei dicimus intellexisset, et « quicumque Spiritu Dei aguntur, eos esse filios » Dei; » non istud sibi respondisset quasi ex nobis sumptum, « Deum huc misisse suum spiritum corpore indutum [2]. » Semper enim Deus proprium spiritum communicat cum iis qui illius participes esse possunt, et cum spiritus ille in iis, qui ipso digni sunt, habitat, non idcirco separatur et dividitur. Neque enim spiritum dicimus esse corpus; ut neque

[1] Joan. I, 3, 14. — [2] Rom. VIII, 14.

corpus est ignis, quem Deum esse testatur istud : « Deus » noster ignis consumens est [1]. » Hæc enim omnia figurate dicuntur, ut intelligibilis natura ex usitatis sensibilibusque nominibus nobis innotescat. Et sicut quamvis peccata vocentur *ligna, fœnum,* et *stipula* [2], non propterea dicimus peccata esse corpora, neque etiam dicimus bona opera esse corpora, tametsi illa *aurum*, *argentum* et *lapis pretiosus* appellentur : sic etsi Deus dicitur esse ignis consumens ligna, fœnum, stipulam, et omnem peccati substantiam; non idcirco illum corpus esse cogitabimus; quemadmodum licet ignis vocetur, non ideo corpus illum existimamus. Sic tametsi Deus dicatur spiritus, non ob hanc rem dicimus eum esse corpus. Ut enim a rebus sensibilibus distinguantur intelligibiles, has appellare solet Scriptura *spiritus* et *spiritales*. Sic cum ait Paulus : « Sed sufficientia nostra ex Deo est, qui » et idoneos nos fecit ministros novi Testamenti, non littera, » sed spiritu. Littera enim occidit, spiritus autem vivificat [3] : » litteram vocat divinarum Scripturarum interpretationem quæ sensibus accommodatur; spiritum vero, eam quæ ad intellectum pertinet. Idem judicium sit de isto loco, *Spiritus est Deus* [4]. Nam cum Samaritani et Judæi Legis præcepta corporaliter et figurate observarent, dixit Salvator Samaritanæ : « Venit hora quando neque in Jerosolymis, neque in » monte hoc adorabunt Patrem [5]. Spiritus est Deus, et eos » qui adorant eum, in spiritu et veritate oportet adorare [6]. » Quibus docuit non carne et carneis victimis Deum colendum esse, sed *in spiritu*. Ipse enim existimabitur esse spiritus, prout spiritu et intelligentia coletur. Neque etiam in figuris adorare Patrem oportet, sed in veritate, quæ « per » Jesum Christum facta est [7], *postquam* lex per Moysen data » fuerat [8]. *Nam* cum convertimur ad Dominum (Dominus

[1] Hebr. XII, 29. — [2] I Cor. III, 12. — [3] Ibid. 5, 6. — [4] Joan. IV, 24. — [5] Ibid. 21. — [6] Ibid. 24. — [7] Id. I, 17. — [8] Ibid.

» autem spiritus est) aufertur velamen positum super cor, » cum legitur Moyses [1]. »

LXXI. Quapropter cum ea quæ de Spiritu Dei dicta sunt, non intelligeret Celsus : (nam « animalis homo non percipit » ea quæ sunt spiritus Dei : stultitia enim est illi, et non po- » test intelligere, quia spiritualiter examinatur ;) » colligit ex eo quod dicimus spiritum esse Deum, nihil nos hac in re differre a Stoicis, qui apud Græcos docent Deum esse spiritum omnia permeantem et omnia in se comprehendentem. Cura quidem et providentia Dei pervadit omnia, sed non ut Stoicorum Spiritus : et providentia quidem continet omnia quibus providet, et ea comprehendit ; sed non ut corpus continens id quod et ipsum corpus est ; sed ut potestas divina quæ complectitur quidquid ipsa comprehenditur. Igitur si fides est Stoicis, qui principia dicunt esse corporea et propterea corruptioni omnia subjacere, quique ne summum quidem Deum ab illa corruptione eximerent, nisi illis istud nimis absurdum esse videretur, ipsum Dei Verbum quod usque ad homines et ad res minimas descendit, nihil aliud est quam corporeus spiritus. At ex nobis, qui demonstrare conamur animam ratione præditam omni naturæ corporeæ antecellere et substantiam invisibilem esse atque incorporalem, multum abest ut corpus sit Deus Verbum, per quem facta sunt omnia, quique, ut omnia ratione fierent, præsens affuit non hominibus tantum, sed et rebus quæ pro minimis habentur et a Natura administrantur. Quamobrem omnia igne consumenda esse velint Stoici : nos vero non credimus igne absumendam esse substantiam incorporalem, neque in ignem solvendam esse humanam animam, aut Angelorum, Dominationum, Principatuum, Potestatum naturam.

LXXII. Quare Celso nescienti quæ sunt spiritus Dei,

[1] 2 Cor. III, 16, 17, 15. — [2] I Cor. II, 14.

frustra dicta sunt hæc : « Quoniam filius in humano natus » corpore spiritus est a Deo missus, nec ipse Dei Filius im- » mortalis esse poteris. » Deinde rursus suum ipse sermonem confundens, quasi e nostris quidam essent qui non Deum, sed Filium ejus Spiritum esse profiterentur, iis occurrere sibi videtur, dicendo, « nullam spiritus naturam esse hujus- » modi quæ semper permaneat. » Quod idem est ac si nobis Deum vocantibus ignem consumentem, objiceret nullam ignis naturam esse ejusmodi quæ permaneat semper : non animadvertens nec quo sensu Deum nostrum appellemus ignem, nec quænam sint res illæ quas consumit, nimirum peccata et vitium. Bonum enim Deum decet, postquam athletarum quisque certando qualis sit manifestum fecerit, vitia pœnarum igne consumere. Rursus arripit sibi quod minime dicimus, nempe « necessarium fuisse, ut Jesus » moriendo Deum efflaret : unde consequens est Jesum non » potuisse cum corpore. Neque enim Deus recepisset quem » dederat spiritum, si is natura corporis contaminatus fuis- » set. » Ad hæc igitur cum nostra non sint, stultum esset quasi ad nostra respondere.

LXXIII. Posthæc eadem iterans redit ad ortum Dei ex Virgine in quem jam supra multa disseruit dicteriaque fudit quæ pro viribus refutavimus. « Si voluit, *inquit*, ex seipso » spiritum emittere, quid opus fuit ut illum in fœminæ ute- » rum inspiraret. Jam enim homines efformandi peritus, po- » tuit isti accommodare corpus, non vero proprium spiri- » tum injicere in tantam sordium sentinam. Si sic e superis » proxime descendisset, nulla fuisset incredulitas. » Et hæc dixit, quia nescivit quam purus et intaminatus fuerit e Virgine ortus corporis, quod saluti hominum inserviturum erat. Putat ille, qui Stoicos sermones fundit et tamen eorum de indifferentibus rebus doctrinam ignorare se simulat, divinam naturam in sordes injici et contaminari, sive in

fœminæ corpore maneat donec ipsi corpus formetur, sive corpus assumat : quod perinde est ac illud quod nonnulli existimant, Solis radios pollui, cum in cœnum aut maleolentia corpora incidunt, nec ibi puros manere. Sed quamvis corpus Jesu, ut Celsus factum fuisse vellet, formatum sine ortu fuisset, non continuo illud qui vidissent, credidissent non natum fuisse. Nec enim id quod videtur, declarat naturam a qua ortum est. Fac exempli causa mel esse quod ortum non fuerit ab apibus; licet illud aut gustes aut videas, non statim scies illud non fuisse ab apibus constructum : ut nec quod ab apibus confectum est, sensui indicat suam originem, sed experientia docet illud esse ex apibus oriundum. Sic etiam experientia docemur vinum oriri ex vite. Hanc enim originem ex gustu non discimus. Eodem igitur modo sensile corpus non declarat unde habeat quod est. Id confirmatur ex corporibus cœlestibus, quæ esse et splendescere sentimus, dum illa intuemur; sed sensus ille notum nobis non facit facta ne sint an non. Quocirca variæ fuerunt hac de re sententiæ : et qui initium illa habuisse dicunt, quomodo habuerint non consentiunt. Neque enim sensus, etiam postquam ratio multo labore invenit esse facta, docet quomodo illa facta sint.

LXXIV. Postea repetit quæ jam sæpe de sententia Marcionis dixerat, illiusque placita partim cujusmodi revera sunt memorat, partim ut qui illa male intellexerit. Sed ea a nobis refelli atque reprehendi nihil necesse est. Hinc rursus pro et contra Marcionem disserit, ubi quosdam ejus errores excusans, quosdam etiam condemnat. Et quando vult patrocinari huic nostræ doctrinæ, Jesum fuisse a Prophetis prænuntiatum; ut Marcionem ejusque sequaces accuset, manifeste ait : « Quomodo qui tantis affectus est » suppliciis, filius esse Dei demonstraretur, nisi hoc futu» rum esse prædictum fuisset? » Deinde ludens pro suo

more et jocans, duos inducit Deorum Filios, alterum conditoris, alterum Marcionitici Dei Filium. Patrum prælia describit, illa cum præliis coturnicum conferens; et ipsos ait ob senectutem inertes et delirantes desinere sibi invicem infensos esse, filiosque pugnare sinere. Ad hæc dicemus id quod ipse superius dixit: « Ecquam aniculam sopiendo » puero non puderet occinere nugas, » quales ille in opere, quem verum sermonem inscripsit? Nam cum decuisset serio disputare, contra ille, omissis rebus, nugatur et scurram agit quasi comœdias aut satyras scriberet: non videns hanc disputandi rationem alienam esse a proposito hominis, nos a christiana religione ad sua dogmata traducere volentis. Si de illis graviter fuisset locutus, probabiliora fortasse reddidisset. Quoniam vero irridet, ludit, scurratur, dicemus illum gravium rationum penuria, quas revera nec habuit nec cognovit, in tantam nugacitatem incidisse.

LXXV. Subjungit hæc: « Quoniam divinus spiritus erat » in corpore, omnino oportuit illum antecellere cæteris aut » magnitudine, aut pulchritudine, aut viribus, aut voce, aut » majestate, aut eloquentia. Fieri enim non potest, ut in » quo est aliquid divinum quod alii non habent, is nihil ab » alio differat. Hic autem nihil ab alio discrepabat; imo, ut » aiunt, statura exigua, vultu deformi et abjecto erat. » Ex his apparet ipsum, cum Jesum accusare vult, Scripturis uti tanquam fidem illis habentem, ubi accusationis ansam dare videntur; ubi vero in iisdem Scripturis dici videntur contraria iis, quibus ad accusandum abutitur, ne simulare quidem loca illa cognoscere. Constat quidem e Scripturis Jesu corpus fuisse aspectu deforme, sed non etiam abjecto vultu, ut Celsus exposuit; nec exigua statura illud fuisse, clare indicatur. Hæc sunt Esaïæ verba, quibus prædicit illum venturum huc esse non decora specie, nec excellenti pulchritudine: « Domine quis credidit auditui nostro? et bra-

» chium Domini cui revelatum est? annuntiavimus in con» spectu ejus, ut parvulus, ut radix in terra sitiente. Non est » species ei, neque gloria, et vidimus eum, et non habebat » decorem, neque pulchritudinem : sed species ejus inde» cora, et deficiens præ filiis hominum[1]. » Hæc audivit Celsus, quia sibi ad calumniandum Jesum utilia esse videbantur; nequaquam autem attendit ad ista Psalmi XLIV. « Ac» cingere gladio tuo super femur tuum, potens. Specie tua » et pulchritudine tua, intende, prospere procede et regna[2].

LXXVI. Esto vero aut non hanc legerit prophetiam, aut legerit quidem, sed deceptus fuerit ab imperitis interpretibus qui illam ad Jesum pertinere negarent : quid de Evangelio dicet ubi narratur in montem excelsum ascendisse[3], transfiguratus fuisse coram discipulis et visus fuisse in gloria, ubi et Moyses et Elias visi in gloria « dicebant excessum » ejus, quem completurus erat in Jerusalem[4]? » An cum Propheta dicit, « Vidimus eum et non habebat decorem, ne» que pulchritudinem, etc.[5], » admittit Celsus hanc prophetiam ad Jesum spectare (quanquam cæcus erga hujus loci interpretationem, non videt magno argumento esse Jesum illum, qui deformis videbatur, Dei esse Filium, quod multis antequam nasceretur annis prædictum fuerit qua forma futurus esset); cum vero alter Propheta specie illum et pulchritudine præditum esse dicit, hanc prophetiam ad Christum referre non vult? Si Evangelia clare exprimerent » nullum illius fuisse decorem aut pulchritudinem, sed for» mam ejus ingloriam fuisse et deficientem præ filiis homi» num, » hæc dicere quis posset a Celso non ex Prophetis, sed ex Evangeliis hausta fuisse; cum autem nec Evangelia nec Apostoli declararent nullam illi fuisse speciem et pulchritudinem, evidens est cogi Celsum ad confitendum prophe-

[1] Isai. LIII, 1, 2, 3. — [2] Psalm. XLIV, 4, 5. — [3] Matth. XVII, 1 et seqq. — [4] Luc. IX, 31. — [5] Isai. LIII, 2.

tiam hanc in Christo impletam fuisse : id quod ejus de Jesu calumnias reprimit.

LXXVII. Rursum cum dicit : « Quoniam divinus Spiritus » in corpore erat, omnino oportuit illum cæteris præstare » aut magnitudine, aut voce, aut viribus, aut majestate, » aut eloquentia : » quomodo non vidit corpus illud hoc cæteris antecelluisse, quod pro cujusque captu et prout utile erat, tale videretur; quale singulis videri oportebat? Neque vero mirum est materiæ, quæ, ut conditori libet, in omnia verti et mutari potest, omnemque pro artificis arbitrio qualitatem accipere, modo quidem inesse qualitatem quæ dederit locum dicendi, « Non habebat decorem neque pulchri» tudinem[1], » modo autem tam splendidam, stupendam, atque admirabilem, ut tres Apostoli qui cum Jesu ascenderant et tantæ pulchritudinis fuerant spectatores[2], in faciem prociderint. Verum hæc ut et cætera quæ de Jesu narrantur prodigia pro figmentis habebit, et nihil a fabulis diversa esse dicet : quod jam supra multis refutavimus. Jam vero in hac doctrina quid arcanum est quo docemur varias Jesu formas intelligendas esse de divini Verbi natura, quæ non eadem vulgo apparet atque iis qui in montem excelsum a nobis explicatum sequi illud possunt. Qui enim adhuc infra sunt, necdum ascendere parati, erga istos Verbum nullum decorem, nullam habet pulchritudinem; nam erga ejusmodi homines forma illius ingloria est et inferior sermonibus, qui ex hominibus oriuntur, eamque ob causam in illis figurate *filii hominum* vocantur. Et quidem dici potest philosophorum sermones, qui filii hominum sunt, multo speciosiores esse sermone Dei, qui, cum vulgo annuntiatur, *stultitiam prædicationis*[3] exhibet, et idcirco locum præbet hanc *stultitiam prædicationis* solam spectantibus dicendi : « Vidimus eum et non habebat decorem, neque pulchritu-

[1] Isai. LIII, 2. — [2] Matth. XVII, 6. — [3] I Cor. I, 21.

» dinem[1]. » Sed erga eos qui ad illum sequendum vel cum in excelsum montem ascendit vires acceperunt, diviniorem formam habet. Hanc contemplantur, qui, ut Petrus, Ecclesiam a Verbo ædificatam in se habent[2]; qui ejusmodi habitum comparaverunt ut nulla Inferi porta prævaleat adversus eos, qui per Verbum exaltati fuerint de portis mortis, ut annuntient omnes laudationes Dei in portis filiæ Sion[3] : aut etiam ii, quibus nativitas obtigit ex verbis magna voce præditis, et quibus nihil deest ut filii tonitrui sint. Sed unde Celso Verbique divini hostibus nec religionis christianæ dogmata candide scrutantibus venisset in mentem quo variæ Jesu formæ pertineant? Ego autem addo etiam ætatis gradus, et quæ antequam pateretur et quæ postquam resurrexit ex mortuis, gessit.

LXXVIII. Sequuntur hæc apud Celsum: « Præterea si » Deus, ut Jupiter comœdiæ, longo somno experrectus » humanum genus ab ipsius malis liberatum volebat, quorsum illum quem dicitis Spiritum in unum terræ angulum » misit? Oportuit simili modo insufflare illum in multa cor» pora et in universum orbem emittere. At comœdus, ut in » theatro risum excitaret, scripsit Mercurium ab expergefacto » Jove missum ad Athenienses et Lacedæmonios fuisse: tu » vero non putas te magis esse ridiculum, qui Dei filium ad » Judæos missum esse contendis? » Et in his observa quam inhonestum et philosopho indignum sit comœdum in medium adducere et cum Jove qui apud illum mittit Mercurium, comparare Deum nostrum hujus universitatis conditorem. Jam supra diximus a Deo non quasi ex longo somno excitato ad humanum genus missum fuisse Jesum, qui bonis de causis nunc quidem executus est incarnationis consilium, sed semper genus humanum beneficiis affecit. Nihil enim boni in hominibus factum est, nisi quia divinum

[1] Isai. LIII, 2. — [2] Matth. XVI, 18. — [3] Psalm. IX, 15.

Verbum ad eorum animas advenit, qui vel ad breve tempus potuerunt has vel illas divini Verbi recipere operationes. Justis etiam de causis factum est, ut Jesus in unum angulum advenire videretur. Oportebat enim, ut qui unum Deum docti fuerant, qui prophetas ejus legebant, Christumque illic promissum audiebant, ad illos is qui prædictus fuerat adveniret, et eo quidem tempore, quo in universam terram ex uno angulo Verbum effundi debebat.

LXXIX. Itaque ut universa terra Verbo Dei illuminaretur, nihil necesse fuit multa fieri corpora multosque spiritus esse Jesu similes. Nam satis erat ut unum Verbum, qui sol est justitiæ, in Judæa exoriretur, hincque suos radios in animam eorum emitteret, qui ipsum admittere vellent. Quod si quis multa corpora videre desiderat divino Spiritu impleta et hominum saluti, quemadmodum unus ille Christus, ubique ministrantia; consideret illos omnes, qui puram Jesu doctrinam prædicant simulque recte vivunt, et quos divinæ Scripturæ Christos vocant his verbis : « Nolite » tangere Christos meos, et in Prophetis meis nolite mali» gnari[1]. » Ut enim, tametsi Antichristum venturum esse audierimus[2], nihilominus scimus multos in mundo esse Antichristos ; sic novimus advenisse Christum, et videmus multos in mundo ab illo factos fuisse Christos[3], quos quia, sicut et ille, dilexerunt justitiam et oderunt iniquitatem, propterea unxit Deus, Deus ille Christi, oleo lætitiæ. Ac ille quidem, cum præ participibus ejus dilexerit justitiam et oderit iniquitatem, primitias hujus unctionis accepit, imo, si sic loqui oportet, totam unctionem hujus olei lætitiæ; sed ejus participes, prout eorum quisque capere potuit, illius unctionis parte donati sunt. Quam ob causam cum Christus sit caput Ecclesiæ[4], ita ut Christus et Ecclesia cor-

[1] Psalm. CIV, 15. — [2] I Joan. II, 18. [3] Psalm. XLIV, 8. — [4] Coloss. I, 18.

pus unum sint, unguentum a capite descendit in barbam Aaron, quæ barba virum perfectum significat, et in oram vestimenti ejus [1]. Atque hæc dixi contra indecorum illud Celsi dictum: « Oportuit simili modo illum insufflare in » multa corpora et in universam terram emittere. » Cæterum comicus ille Poeta ut risum excitaret, scripsit Jovem primo sopitum, deinde expergefactum ad Græcos misisse Mercurium: at ratio quæ Deum novit natura non esse somno obnoxium, doceat nos res hujus mundi pro temporum circumstantiis et prout ratio postulat, a Deo administrari. Verum nihil mirandum est, quoniam Dei « judicia magna » sunt et explicatu ardua, indisciplinatas animas » atque adeo Celsum *errare* [2]. Non ergo ridiculum est Dei filium ad Judæos, apud quos Prophetæ fuerunt, missum fuisse; ut inde cursum orsus corpore, virtute et spiritu exoriretur animarum terræ, quæ Deo non amplius privata esse volebat.

LXXX. Postea visum est Celso Chaldæos vocare gentem jam a primis temporibus prorsus divinam, unde tamen in homines derivata esset fallax ex natali die divinandi disciplina. Eodem loco et numero habet magos a quibus ars magica nomen suum traxit, et in cæteras gentes ad exitium ea utentium dimanavit. Ad Ægyptios quod spectat, Celsus eos in errore versari superius judicabat, ut qui elegantiores quidem haberent templorum quæ sacra existimabant, ambitus, sed nihil intus præter simias, aut crocodilos, aut capras, aut aspides, aut aliud animal. Nunc vero illos appellare libet gentem divinissimam et divinissimam ab initio; opinor, quod ab initio Judæis infensi fuerint. Persæ etiam, qui matres sibi copulant et cum filiabus corpus miscent, gens divina esse Celso videtur; necnon Indi, quorum tamen nonnullos supra dixit carnes humanas devorare. Judæos

[1] Psalm. CXXXII, 2. — [2] Sap. XVII, 1.

vero qui, nihil horum committunt, et veteres præsertim, non solum non dicit esse divinissimos, sed etiam brevi perituros; idque velut ex tripode pronuntiat. Nimirum non advertit animum ad curam omnem quam Deus de Judæis adhibuit, nec ad sanctas leges quas ipse illis olim imposuit: non vidit « illorum delicto salutem fuisse gentibus, delictum » illorum divitias esse mundi, et diminutionem eorum, di- » vitias gentium, donec plenitudo gentium introierit, » ut postea *omnis Israel* quem quid sit non capit Celsus, *salvus fiat* [1].

LXXXI. Jam nescio quomodo dixerit « Deum, qui novit » omnia, nescivisse se mittere filium ad homines malos et » peccaturos, qui illum supplicio affecturi erant. » At hic videtur de industria oblivisci nostræ doctrinæ quæ ait, Prophetas Dei divino Spiritu prævidisse et prædixisse quæcumque Jesus passurus erat. Quod certe non cohæret cum dicto Celsi, « Deum nescivisse se mittere filium ad homines ma- » los et peccaturos, qui illum erant supplicio affecturi. » Mox tamen fatetur ita hæc a nobis defendi, ut prædicta olim fuisse dicamus. Quoniam vero sexti hujus libri jam justa moles est, hic finem illi imponimus, incœpturi Deo dante septimum, ubi evertere se putat id quod dicimus, quæcumque Jesu acciderunt; a Prophetis fuisse prænuntiata. Sed quia hæc multa sunt eaque non nisi multis pertractari possunt, noluimus aut intercidere sermonem ad id coacti voluminis prolixitate; aut, ne sermo intercidatur, sextum hunc librum producere ad maximam longitudinem, et quæ justum modum excederet.

[1] Rom. XI, 11, 12, 25, 26.

LIBER SEPTIMUS.

I. In sex prioribus libris [1], pie frater Ambrosi, decertavimus quod facultas tulit contra Celsi adversus Christianos criminationes, nulla prætermissa re, quæ pro viribus non discussa, examinata, atque refutata fuerit. Nunc septimum aggredimur; non ante tamen, quam a Deo per Jesum Christum quem Celsus criminatur, petierimus, ut, cum sit veritas, cor nostrum illuminet et doceat quæ mendacium dissipent. Atque hanc in rem istud propheticum in nostris ad Deum precibus usurpamus: *In veritate tua disperde illos* [2], sermones videlicet veritati contrarios (hi enim Dei veritate disperduntur), ut iis disperditis, omnes a fraude liberati dicant id quod sequitur, *Voluntarie sacrificabo tibi* [3], rationalemque et fumi expertem supremo Deo victimam offerant.

II. Nunc Celso propositum est adoriri istud nostræ doctrinæ, a Judæorum Prophetis prænuntiata fuisse quæcumque Jesu Christo acciderunt. Ac primum expendemus quod opinatur, ea quæ objicit non posse refutari ab iis qui alium a Judæorum Deo Deum inducunt: nos vero qui eumdem ac illi retinemus, ut nos defendamus, ad Prophetarum de Christo vaticinia confugere. Ejus hac de re verba sunt hæc:

[1] Vide D. Guillon, tom. II, pag. 238 et seqq.

[2] Psalm. LIII, 7. — [3] Ibid. 8.

« Videamus quam sibi defensionem paraturi sint : nullam » invenient ii quibus alium Deum inducere placuit : hi vero » qui eundem habent, rursus idem illud, illud inquam sa- » piens effatum occinent, sic oportuisse fieri. Quid ita? quia » jam olim hæc prædicta fuerant. » Ad hæc ego respondeo, ita infirma esse quæ paulo ante contra Jesum et Christianos dixit, ut etiam illi, qui impie Deum alium inducunt, nullo negotio possint sibi a Celso objecta refutare : et nisi absurdum foret quidpiam dicere quo infirmiores ad amplectenda deteriora dogmata incitarentur, id ego ipse facerem, evinceremque quam falsum istud sit, qui alium inducunt Deum, eos non posse tutari se adversus ea quæ Celsus objicit ; sed nunc ad tuendam Prophetarum causam, age, aliquid supradictis addamus.

III. Sic ille : « Quæ Pythia, Dodonides, Clarius, Bran- » chidæ, Ammon, sexcenti alii vates pronuntiaverunt ora- » cula, pro nihilo habent, quamvis eorum ductu factum esse » videatur ut in totum orbem coloniæ migrarent. Quæ vero » in Judæa, more gentis, dicta sunt aut non dicta, cujus- » modi etiamnum apud Phœnices et Palæstinos feruntur, » ea admirabilia et immutabilia arbitrantur. » Nos itaque in hæc oracula dicamus, non pauca ea Aristotele et Peripateticis colligi posse, quibus everteretur quidquid modo de Pythia cæterisque oraculis memoratum a Celso est. Ex Epicuro etiam et iis qui ejus hac de re sententiam sequuntur, promptum esset ostendere, tolli e medio a quibusdam Græcis omnia illa oracula, quæ in tota Græcia tantopere admirationi sunt. Sed volo Pythiam et oracula cætera non fuisse ab hominibus conficta ut inspirati a Deo viderentur : videamus an non cordatis harumce rerum scrutatoribus probari possit, etiamsi hæc oracula esse daretur, non inde tamen necessario consequi quosdam Deos illis præesse, sed e contrario quosdam dæmones malos et spiritus humano generi

infensos, quique impediunt animam, ne ad cœlum nitatur, viam virtutis incedat, et ad Deum vera pietate revertatur. Et quidem de Pythia, quod oraculorum omnium videtur esse clarissimum, narratur hanc Apollinis vatem ore Castalii specus insidentem accipere spiritum per pudendam sui corporis partem, eoque sic repletam fundere præclara illa et divina ut putantur oracula. Jam vide an non hinc tota se prodat impura spiritus illius spurcitia, qui, ut in vaticinantis animam subeat, non ingreditur per tenues et inconspicuos meatus pudenda parte multo puriores, sed per eos, quos vel homini verecundo aspicere, nominare, aut etiam attrectare nefas. At vero id facere non semel atque iterum, quod esset fortasse tolerabilius; sed toties, quoties illa afflante Apolline vaticinia edere creditur; quin et vaticinantem extra se abripere et in furorem agere, ut sibi ipsa constare non possit, id certe Spiritus divini non est opus. Oportet enim ut qui divino Spiritu afflatus est, is longe ante eos qui discendi causa quid ad civilem aut naturalem vitam conducat, quid questui, quid commodo sit, oracula consulunt, utilitatem inde percipiat, ac tum maxime fiat perspicax, cum numen ipsi conjungitur.

IV. Atque eam ob rem nos e sacris Scripturis demonstramus, Judæorum prophetas divino Spiritu illustratos, quantum ipsis utile fuit, primos fuisse qui præstantioris naturæ adventu fruerentur, et per sancti Spiritus contactum, ut ita loquar, mentem eorum perspicaciorem animamque splendidiorem factam fuisse. Sed neque illorum corpus in mora amplius erat ne virtuti studerent, quippe quod prudentiæ carnis, ut vocamus, emortuum erat. Persuasum enim nobis est *facta corporis*, et ortas a prudentia carnis cum Deo inimicitias divino spiritu *mortificari*. Si autem extra se rapitur, si sui compos non est Pythia dum vaticinia edit, cujusnam alius generis censeri oportet spiritum illum

qui menti et rationi tenebras offundit, præterquam illorum dæmonum, quos ex obsessis profligant e Christianis multi, idque sine ullo inutili magiæ aut incantationis auxilio, sed solis precibus simplicibusque adjurationibus et quales vel simplicior homo possit adhibere? Hoc enim plerumque faciunt idiotæ. Quo quidem ea quæ doctrinæ nostræ inest gratia Christi, manifeste prodit contemnendam dæmonum infirmitatem, cum, ut vincantur, cedant et ex anima corporeque hominis fugentur, non opus sit sapiente et in probandis fidei rebus versato.

V. Præterea si creditur non a Christianis et Judæis tantum, sed etiam a multis aliis Græcis et Barbaris, vivere et superesse humanam animam post suam a corpore separationem. Si confirmat ratio puram nec malitiæ quasi massa plumbea oneratam, sublimem evolare ad ea loca, ubi puriorum et æthereorum corporum sedes est, relictis hic deorsum crassis corporibus eorumque sordibus; malam vero et ad terram peccatis depressam nec respirare valentem, hic vagari et volutari, aliam circa sepulchra, ubi animarum simulacra umbrarum instar visa sunt, aliam circa quævis corpora terrestria; quosnam existimandum est illos esse spiritus, qui integra, ut ita loquar, sæcula ædificiis locisque alligati manent, sive id fiat magicis incantationibus, sive propter sua ipsorum vitia? Certe jubet ratio spiritus hujusmodi judicari malos, qui arte divinatoria, quæ est indifferens, ad decipiendos homines eosque a Deo et pura in eum pietate avertendos abutuntur. Hinc etiam illos tales habendos esse apparet, quod victimarum nidore sanguinisque et sacrificiorum odore sua corpora alere amant, hujusmodi rebus delectantur, illisque adsunt quasi inde vitam servare quærerent: non secus ac perversi illi homines, qui puriorem et a corporibus remotam negligentes vitam, corporearum voluptatum desiderio unice curant in terrestri

corpore vivere. Delphicus ille Apollo si Deus erat, ut Græci putant, ecquem ab illo potius decebat eligi vatem, quam sapientem, aut, si non inveniebatur, saltem qui progressus in sapientia fecisset? Quomodo non virum potius quam fœminam vaticinari voluit? Aut si fœminam volebat, ut qui fortasse mare uti non posset, aut non alia re quam locis muliebribus delectaretur, nonne magis oportuit adhiberi virginem, quam mulierem, quæ ipsius voluntatem declararet?

VI. Nunc vero Pythius ille quem admirantur Græci, non sapientem, ne virum quidem dignum judicavit, quem suo nomine afflaret, ut loquuntur: nec inter fœminas virginem, aut sapientem, aut philosophia instructam, sed mulierem e vulgo elegit. Forte præstantes viri meliores erant, quam ut illius spiritu afflarentur. Debebat etiam, si Deus erat, sua rerum futurarum notitia inescare, ut ita dicam, homines ad mutandam vitam, ad animæ curam, ad morum emendationem. At nihil hujusmodi de illo historia proditum est. Quod enim Socratem hominum sapientissimum esse dixit, haud laudem obscuravit id quod de Euripide et Sophocle addidit: « Sapiens Sophocles, sed Euripides sa» pientior. » Cum igitur sapientes pronuntiarit tragœdiarum scriptores, quod Socrates censetur iis sapientior, qui de vulgari præmio in scena et orchesta decertant et modo dolorem et miserationem spectatoribus ingenerant, modo, id quod captant satyrica dramata, ad risus inhonestos excitant; id non argumento est illum philosophia et veritatis amore fuisse commendabilem ob easque virtutes laude dignum. Et fortasse non tam propter philosophiam illum dixit hominum esse sapientissimum, quam propter victimas nidoresque quos offerebat tum illi tum reliquis dæmonibus. Et illi dæmones propter hæc magis exaudiunt vota sacrificantium, quam propter virtutis opera. Quapropter Homerus Poëtarum optimus, id quod accidere solet de-

scribens, et docens quibusnam potissimum dæmones illi moventur ad exaudiendas eorum preces qui mactant victimas, inducit Chrysen, oblatis paucis coronis et taurorum caprarumque femoribus obtinentem quidquid contra Græcos postulabat, ut peste adacti Chryseida sibi redderent [1]. Memini me legere apud quemdam Pythagoricum, qui scripsit de reconditioribus hujus poetæ sensibus, Chrysæ verba ad Apollinem, et immissam Græcis ab Apolline pestilentiam nos docere, Homero non ignotos fuisse malos quosdam dæmones, qui nidore et victimis gaudent, et mercedis loco exitium aliorum sacrificantibus concedunt, si modo id postulent. Et « rector ille Dodonæ hyberno tempore infestæ, » ubi Vates habet qui nec lavant pedes et humi cubant [2], » rejecto virili sexu, Dodonidibus etiam ad futura prædicenda usus est, ut ipse Celsus animadvertit. Do vero alios istis esse similes, ut Clarium, alterum insuper in Branchidis, alium in Ammonis templo aut ubivis terrarum, qui reddant oracula : unde probabuntur dii esse quidem, non vero dæmonia ?

VII. Verum e Judaicis Prophetis alii ante sapientes erant, quam prophetiæ donum acciperent; alios prophetia illustravit et sapientes effecit. Hi vitæ genus sectati difficile imitatu, constans, liberum, et mortis periculorumque metu inconcussum, fuerant a Providentia electi, quibus divinus Spiritus ejusque eloquia committerentur. Docet enim ratio tales esse debere summi Dei prophetas, quibuscum constans Antisthenis, Cratetis Diogenisque gravitas collata pro ludo habebitur. Propter veritatem igitur et libertatem in reprehendendis peccatoribus « lapidati sunt, secti sunt, tentati » sunt, in occisione gladii mortui sunt. Circuierunt enim in » melotis, in pellibus caprinis, egentes, angustiati, afflicti, » in solitudinibus errantes, in montibus et speluncis et in

[1] Iliad. I, 39, 40. — [2] Iliad. XVI, 234, etc.

» cavernis terræ, quibus dignus non erat hic mundus[1]; » intenti semper in Deum Deique invisibilia, quæ, cum sensibus non videantur, sempiterna esse necesse est[2]. Singulorum Prophetarum vita litteris mandata est; sed satis est in præsentia perpendere qualis vita fuerit Moysis, cujus in lege prophetias habemus; qualis vita Jeremiæ, quam prophetiarum ejus nomine notus liber repræsentat; qualis Esaiæ, qui inaudita austeritate tres annos nudus et discalceatus ambulavit[3]. Puerorum etiam, Danielis videlicet ejusque sociorum, vitam considera quam austera fuerit, qui ab animatis abstinentes aqua et leguminibus vescebantur[4]. Si antiquiora considerare potes, evolve vitam Noe cujus prophetiæ sunt[5]; Isaaci, qui filio suo benedictionem prophetice impertiit; Jacobi qui duodecim filiis dixit: « Venite ut annuntiem vobis quæ futura sunt in diebus novissimis[6]. » Hi sicut et alii innumeri, qui Dei fuerunt Prophetæ, prædixerunt etiam quæ ad Jesum pertinerent. Quocirca nihil facimus Pythiæ, Dodonidum, Clarii, Branchidarum, Ammonis aliorumque sexentorum qui vates præhabiti sunt, prædictiones. Ideo autem quæ in Judæa prænuntiata sunt admiramur, quia videmus illorum hominum severam, constantem, honestam vitam fuisse dignam divino Spiritu, qui singulari ratione nec simile quidquam habente dæmoniorum prædictionibus, res futuras præsignificat.

VIII. Nescio autem quomodo Celsus, postquam dixit: « Quæ vero in Judæa more gentis dicta sunt, *addidit*, aut » non dicta : » ubi tanquam incredulus dicit fieri potuisse ut hæc non dicta sint, sed scriptis mandata sint quæ dicta non fuerint. Nimirum rationis temporum ignarus nescivit Prophetas illos qui Christi adventum prædixerunt, innumera

[1] Heb. xi, 37, 38. — [2] 2 Cor. iv, 18. — [3] Isai. xx, 3. — [4] Dan. i, 16. — [5] Gen. ix, 25, 26, 27; xxvii, 27. — [7] Id. xlix, 1.

alia multis antequam evenirent annis pronuntiasse. Rursus veteres Prophetas calumniari volens ait : « eodem illos modo » prædixisse quo solent etiam nunc Phœnices et Palæstini. » Sed non indicat utrum de quibusdam loquatur qui a Judæorum Christianorumque doctrina alieni sunt, an de iis, quorum prophetiæ eodem atque Judaïcorum Prophetarum oracula, charactere insigniantur. Sed utcumque se habent quæ dicit, mendacii redarguuntur. Nec enim quidam alieni a fide simile quidpiam fecerunt Prophetis, nec ulli Prophetæ inter Judæos memorantur adventu Jesu recentiores. Constat enim illos, ex quo in Deum et eum qui ab ipsorum Prophetis prædictus fuerat, impie egerunt, desertos a Spiritu sancto fuisse. Signa autem Spiritus sancti extiterunt sub initium prædicationis Jesu, plura post ejus assumptionem, postea pauciora. Hujus tamen vestigia etiamnum sunt apud paucos, quorum animæ doctrina Christiana agendique ratione huic doctrinæ consentanea purgatæ sunt. « Spiritus enim sanctus disciplinæ effugiet fictum, et aufe» ret se a cogitationibus, quæ sunt sine intellectu[1]. »

IX. Quoniam vero Celsus de modo quo in Phœnicia et Palæstina vaticinia eduntur, dicturum se promittit tanquam de re perspecta sibi atque explorata, age, hæc etiam consideremus. Ac primum quidem ait « plurimas esse prophe» tiarum species. » Quænam autem illæ sint, non explicat, nec sane poterat, sed falso exaggerat. Jam quid ipsi perfectissimum apud illos viros videatur, consideremus. « Multi, » *inquit*, iique sine nomine, quacumque data occasione, in » templis aut extra templa, id faciunt maxima facilitate : alii » se in urbes et exercitus ingerunt, ibique, convocata mul» titudine, erumpunt in gestus quasi fatidicos. Singulis » prompta hæc et usitata sunt : Ego Deus sum, aut Dei fi» lius, aut divinus Spiritus. Venio, quia mundus jam peri-

[1] Sap. I, 5.

» turus est. Et vos, o homines! perituri estis propter iniqui-
» tates. At ego volo vos fieri salvos, et vos me rursus videbitis
» cum cœlesti potestate redeuntem. Beatus qui nunc me
» colit: alios omnes in ignem æternum injiciam, simulque
» regiones et urbes. Qui nesciunt quæ sibi immineant pœnæ,
» ii frustra pœnitentiam agent et ingemiscent; qui vero mihi
» fidem habuerint, ego illos æternum servabo. » Quibus addit: « His magnificis promissis adjiciunt ignota, fanatica,
» prorsus tenebricosa, e quibus ne sapiens quidem eruere
» sensum possit, adeo obscura sunt et nullius sententiæ. At
» stupido cuique aut impostori locum dant illa ad quam-
» cumque rem pro libitu accommodandi. »

X. At illum oportebat, si quidem bono animo accusaret, recitare ipsamet verba Prophetiarum, in quibus Deus omnipotens loquens inducitur, aut quarum Dei filius aut divinus Spiritus auctor esse creditur. Sic enim ea quæ dicta sunt evertere conatus esset et ostendere non esse divinitus inspiratos illos sermones qui revocabant a peccatis, castigabant homines qui tunc erant, res futuras prædicebant. Nam ideo coætanei homines prophetias illorum descripserunt et servarunt, ut posteri eas legentes tanquam eloquia Dei admirarentur, et utilitate percepta non solum ex reprehensionibus admonitionibusque, sed etiam ex prædictionibus, quas eventus docebat a divino Spiritu fuisse editas, conformem tali doctrinæ pietatem exercerent, Legique et Prophetis obtemperarent. Atque hanc ob causam, quæcumque audientibus ad morum emendationem utile erat primo aspectu intelligi, ea Prophetæ juxta Dei voluntatem nulla obscuritate protulerunt; ea vero ænigmatum, allegoriarum, obscurarum locutionum, parabolarum, aut proverbiorum involucris texerunt, quæ arcanius quid et profundius haberent sensusque latentes ad vulgi captum non attemperatos: ut qui laborem non fugitant, sed virtutis

veritatisque studio omnia sustinent, scrutati invenirent, et postquam invenissent, transferrent in usum quem ratio præscriberet. Sed strenuus ille Celsus quasi stomachans quod illa Prophetarum sensa non intellexerit, in illa invehitur : « Magnificis, *inquit*, hujusmodi promissis addunt » ignota, fanatica, prorsus tenebricosa, e quibus ne sapiens » quidem eruere sensum potest, adeo obscura sunt et nul- » lius sententiæ. At stupido cuique aut impostori locum dant » illa ad quamcumque rem pro libitu accommodandi. » Quæ quidem mihi videtur vafre dixisse, ut, quantum in se est, lectores a perscrutando et introspiciendo prophetiarum intellectu revocaret : hac in re similis illis, qui de quodam Propheta apud quemdam ingresso et res futuras pronunciante dicebant : « Quid venit insanus iste ad te[1] ? »

XI. Equidem facile crediderim sapientiora, quam quæ dicere possumus, afferri posse, quibus demonstretur in his mentitum esse Celsum, et prophetias divinitus inspiratas fuisse. Nos tamen, quoad per tenuitatem nostram licuit, id fecimus. Nam in nostris in Isaïam, Ezechielem et quosdam e duodecim commentariis exposuimus ad verbum ea, quæ Celsus fanatica vocat, et inextricabilia. Cum autem Deus mihi, statuto sibi tempore, ampliorem sui verbi dederit intelligentiam, addam vel quæ vulgatis deserunt, vel quæcumque potero illustrare. Sed et alii prudentes, si scrutari scripturas velint, earum intellectum assequi poterunt. Equidem multis in locis revera obscuræ sunt, sed non absque ullo sensu, ut ait Celsus. Neque etiam stupidus aut impostor eas explanare aut ad quamcumque rem accommodare pro libitu poterit. Solus in Christo vere sapiens, par est ad evolvendam totam eorum seriem, quæ in Prophetis obscure et involute dicta sunt, idque modo « spiritualia cum » spiritualibus conferat[2], » et singula earum quæ invenerit,

[1] 4 Reg. IX, 11. — [2] 1 Cor. II, 13.

usitata scripturis loquendi ratione confirmet. Neque Celso fides habenda est dicenti, se hujusmodi homines audivisse. Neque enim Celsi ætate Prophetæ veteribus similes extiterunt : quandoquidem eorum prophetiæ ab iis qui eas accepissent et admirati essent, perinde fuissent conscriptæ atque veterum prophetiæ conscriptæ fuerunt. Sed manifesto videtur in mendacio deprehendi, cum ait « Prophetas illos, » quos ipse audivit, cum ab ipso urgerentur, confessos » fuisse quid ipsis deficeret, et quæ ambigua dicebant, fig- » menta esse omnia. » Debuit enim eorum indicare nomina quos auditos sibi fuisse affirmat; ut ex nominibus, siquidem recensere illa posset, prudentes judicarent vera ne an falsa dixisset.

XII. Arbitratur præterea eos qui Prophetarum auctoritate causam Christi defendunt, nihil habere quod respondeant, cum quidpiam illis de Deo aut nefarium, aut turpe, aut sordidum, aut impurum dictum esse monstratur. Quamobrem quasi tum nulla reliqua esset defensio, permulta sibi pro concessis sumit quæ minime conceduntur. Sed scire oportet, eos, qui vitam e Scripturis componere statuunt, qui inde docti sunt illud, « Scientia imprudentis in- » scrutabilia verba[1], *et legerunt*, Parati semper ad satisfac- » tionem omni poscenti nos rationem de ea quæ in nobis est » spe[2], » non hoc solum perfugium habere ut dicant hæc aut illa fuisse prænuntiata, sed etiam conari tollere quæ videntur absurda esse, ostendendo nihil in Scripturis esse nefarium, aut turpe, aut sordidum, aut impurum; sed tale esse, quale accipi oportet ab iis qui divinam Scripturam intelligunt. Ipse vero debebat ex Prophetis proferre quod ipsi visum fuerat aut nefarium, aut turpe, aut sordidum, aut impurum, siquidem in Prophetis res ejusmodi viderat. Sic enim et vehementior fuisset oratio ad

[1] Eccl. XXI, 18. — [2] I Petr. III, 15.

finem ipsi propositum accommodatior. At nihil horum facit, tantum mera in Scripturas calumnia clamitat hæc omnia in illis videri. Ad inanem igitur vocum strepitum nihil necesse est nos respondere, ut ostendatur nihil nefarium, aut turpe, aut sordidum, aut impurum in Prophetarum libris esse.

XIII. Neque etiam « turpissima facit, aut patitur Deus, » aut malo favet, » ut Celsus putat. Nihil enim simile prædictum est, licet prædictum esse pronuntiet. E Prophetis adducere debuit testimonia quæ Deum aut facere aut pati turpissima aut malo favere comprobarent, non vero auditorum aures vanis contaminare sermonibus. Quæ passurus esset Christus prædixerunt Prophetæ, allata causa cur passurus esset. Deus etiam noverat quæ Christo patienda erant; at unde accepit Celsus hæc turpissima et sordidissima esse? Sed quomodo impurissima et sordidissima sint quæ Christus pertulit, forte videbitur docere his verbis : « Quid enim, *inquit*, aliud erat Deo carnes ovium edere, fel » aut acetum bibere, quam sordibus vesci? » At ovillam carnem a Deo comesam non dicimus; et si Jesus comedere visus fuit, non comedit nisi quatenus corpus induerat. De felle et aceto quæ bibenda ipsi esse Propheta sic prædixerat : « Dederunt in escam meam fel, et in siti mea potave» runt me aceto [1], » jam supra diximus, et eadem sæpius iterare Celsus nos cogit; ii enim, qui insidias verbo veritatis struunt, semper fel suæ nequitiæ et suarum ad mala propensionum acetum porrigunt Christo et filio Dei, qui postquam gustavit, non vult bibere [2].

XIV. Posthæc volens evertere fidem eorum qui propterea credunt quæ ad Jesum pertinent, quod prædicta sunt : « Age, *inquit*, si Prophetæ magnum Deum aut servīturum, » aut ægrotaturum, aut moriturum, ut nihil odiosius dicam,

[1] Psalm. LXVIII, 22. — [2] Matth. XXVII, 34.

» prænuntiassent; num, quia sic prænuntiatum esset, id» circo necesse foret, Deum aut mori, aut servire, aut » ægrotare, ut mortuus crederetur esse Deus? Sed hoc nun» quam Prophetæ prædixerint: est enim malum et impium. » Non igitur spectandum est an prædixerint, an non præ» dixerint; sed an res honesta sit et Deo digna. Rei autem » turpi et malæ, etiamsi omnes homines furore conciti præ» dixisse viderentur, ulla nunquam adjungenda fides est. » Quomodo igitur pietas admittit, quæ isti tanquam Deo » acciderunt. » Ex his videtur Celsus aliquo modo sensisse prophetias de Jesu editas magni esse momenti ad persuadendos auditores: sed illud dissipare conatur his verbis: « Non igitur spectandum est prædixerint-ne Prophetæ an » non prædixerint. » At si recta via et non fallaci quod dicitur aggredi voluisset, dicere eum oportebat: « Demon» strandum igitur res illas non fuisse prædictas, aut quæ de » Christo prædicta sunt, suum in Jesu non habuisse exi» tum, » et quam habere se putabat demonstrationem inferre. Sic enim apparuisset quænam prophetiæ contineant quæ a nobis ad Jesum referuntur, et quomodo nostram interpretationem falsam esse probet: sic etiam cognoscere licuisset, an strenue evertat quæ ex Prophetis pro Jesu depromimus, an convictus sit impudentiæ, qui perspicuæ veritati quasi veritas non esset, vim afferre voluerit.

XV. Quoniam vero supponens impossibilia quædam et Deo male convenientia, ait: « Si hæc fuissent de » summo Deo prædicta, an credi de Deo oporteret, eo » quod prædicta fuerint? » atque sic evincere putat, etiamsi veri fuerint Prophetæ qui res hujusmodi de Dei Filio prædixerint, fieri non posse ut fides habenda sit iis quæ prædicta sunt, illum nempe talia aut facturum aut passurum esse; respondendum est hanc ejus suppositionem absurdam esse, ut quæ connexa ponat, quæ in con-

traria consequentia desinunt : quod sic demonstratur. Si veri Prophetæ predixerint summum Deum, aut serviturum, aut ægrotaturum, aut moriturum esse; hæc Deo evenient : nam a Prophetis magni Dei vera dici necessum est. Sed et si veri Prophetæ summi Dei eadem hæc dicunt, quoniam quæ natura sunt impossibilia, vera non sunt, Deo non evenient quæ vere dicunt Prophetæ. Jam vero quoties connexa in duo contraria consequentia desinunt argumento quod per duo connexa appellatur, intercedens utriusque connexi evertitur : quod quidem in re de qua agitur istud est, prædixisse Prophetas magnum Deum aut serviturum, aut ægrotaturum, aut moriturum esse. Colligitur itaque : Ergo Prophetæ non prædixerunt Deum aut serviturum, aut ægrotaturum, aut moriturum esse collectioque fit hunc in modum : si primum est, est et secundum : si primum est, secundum non est. Ergo nec primum. Super hac materia exemplum hujuscemodi affertur a Stoïcis. Si scis te esse mortuum, es mortuus. Si scis te mortuum esse, mortuus non es. Unde sequitur : Ergo non scis te esse mortuum. Sic autem connexa probant : si scis te mortuum esse, est id quod scis : certum est igitur te esse mortuum. Et rursus, si scis te mortuum esse, hoc ipsum quod mortuus es, est id quod scis. Atqui mortuus nihil scit. Igitur si scis te mortuum esse, te mortuum non esse evidens est : cui utrique connexo consequens est, ut ante dixi, nescis te esse mortuum. Eodem prope vitio laborat Celsi suppositio, quæ superius a nobis recitata est.

XVI. Sed quæ in Celsi suppositione deprehendimus, ea prophetiis de Jesu similia non sunt. Neque enim illæ prædixerunt Deum cruci affixum iri, cum de eo qui mortem subiit, dicant : « Et vidimus eum, et non habebat speciem, » neque decorem ; sed species ejus inhonora et deficiens præ » filiis hominum, homo in plaga et dolore, et sciens ferre

» infirmitatem[1]. » Vide ut sapienter dixerint hominem esse qui humana passus est. Et Jesus ipse cum apprime sciret id quod moriturum erat, hominem esse, suis insidiatoribus ait : « Nunc autem quæritis me interficere, hominem, qui » veritatem vobis locutus sum quam audivi a Deo[2]. » Quod si quid divinum erat in illo homine quem assumpsisse intelligebatur, nimirum unigenitus Dei, « primogenitus omnis » creaturæ[3], » ille qui de se dicit, « Ego sum veritas[4], *et* ego » sum vita[5], *et* ego sum ostium[6], *et* ego sum via[7], *et* ego » sum panis vivus qui de cœlo descendi, » de eo ejusque natura longe alia ratione judicandum est ac de homine qui in Jesu esse intelligitur. Unde nullum christianum videas vel inter simplicissimos et exquisitioribus studiis minime innutritos, qui dicant mortuam esse veritatem, aut vitam, aut viam, aut panem vivum qui de cœlo descendit, aut resurrectionem. Ait enim se esse resurrectionem ille, qui in homine quo Jesus indutus videbatur, docebat istud, « Ego » sum resurrectio[8]. » Sed neque nostrum ullus est ita mente captus, ut dicat, « Vita mortua est, mortua est resurrectio. » Locum fortasse haberet Celsi suppositio, si diceremus a Prophetis fuisse prædictum fore, ut aut Deus verbum, aut veritas, aut vita, aut resurrectio, aut quid aliud eorum, quæ Dei Filius esse se prædicat, moreretur.

XVII. Hoc igitur loco in unum Celsi verum est, « Neque » hoc prædixerint Prophetæ. Est enim malum et impium. » Quid autem istud est et aliud quam serviturum aut moriturum esse magnum Deum? At Deo dignum est id quod a Prophetis prædictum fuit, divinæ naturæ splendorem et characterem in hanc vitam cum sacra anima corpus Jesu animante venturum esse ut doctrinam spargeret quæ universorum Deo reconciliaret quicumque eam in anima sua

[1] Isai. LII, 2, 3. — [2] Joan. VIII, 40. — [3] Id. I, 14. — [4] Coloss. I, 15. — [5] Joan. XIV, 6. — [6] Id. X, 9. — [7] Id VI, 50. — [8] Id. XI, 25.

receptam excoleret, et quæ ad felicitatem eos omnes perduceret qui virtutem in se haberent illius Dei Verbi, quod in corpore et anima hominis futurum erat : sed ita tamen ut ejus radii in illo solo non concludantur; neque credatur Deus verbum lumen talibus coruscans radiis alibi non esse. Igitur si spectetur Jesus ratione divinitatis quæ in eo erat, ea quæ ut Deus fecit, sancta sunt nec ullo modo Dei notioni repugnant; quatenus autem homo erat præ cæteris ornatus summa Verbi ipsius et sapientiæ ipsius participatione, passus est ut sapiens et perfectus quæcumque oportebat pati eum, qui generis humani aut etiam naturarum intelligentium gratia omnia faciebat. Ac nihil absurdum est hominem esse mortuum, et ejus mortem esse non modo exemplum mortis pro pietate obeundæ, sed etiam causam quæ incœpit et pergit porro profligare malum illum et diabolum, qui sibi terram universam subjecerat. Hunc enim profligari argumento sunt quicumque propter adventum Jesu a dæmonum imperio se submovent, et ab ejus servitute liberati se Deo devovent, atque pro viribus puriori in dies pietati student.

XVIII. Hæc sequuntur Celsi verba : « Nonne istud rursus » advertent? Si Prophetæ Dei Judæorum prædixerint hunc » fore illius filium, quomodo ille per Moysen jubet divitias » parare, dominari, terram implere, hostes internecioni » dare, nemini vel impuberi parcere, id quod teste Moyse » fecit ipse in oculis Judæorum, quomodo præterea minatur » se, ni ita fecerint, eos hostium loco habiturum : ejus vero » filius, homo ille Nazaræus, fert leges contrarias, omnem » ad Patrem aditum præclusum iri diviti, amanti dominatio- » nem, sapientiam, gloriam; hominibus non magis quam » corvis cibum et penu curæ esse debere; minus ei curan- » dum esse de vestitu quam liliis; ei qui semel percussit, se » percutiendum rursus præbere se oportere? Moyses-ne an

» Jesus mentitur? Nam Pater mittens illum, oblitus erat quæ » Moysi mandaverat? An proprias leges damnavit, et pœni- » tentia ductus Nuntium mittit contraria præcepturum? » Hic accidit Celso illi, qui se omnia scire jactitat, quod imperitissimis accidere solet; dum putat nihil in lege et Prophetis esse altius quam quod verba præ se ferunt. Nempe non animadvertit quam evidenter improbabile sit hujus temporis divitias promissas a Scripturis fuisse, cum fuisse viros justissimos constet qui in summa inopia vixerunt. Sic Prophetæ illi, qui propterea quod pure vixerant, spiritum divinum acceperunt, « circuierunt in melotis, in pellibus » caprinis, egentes, angustiati, afflicti, in solitudinibus er- » rantes, in montibus, et speluncis, et in cavernis terræ[1]. » Nam, ut ait Psalmista : « Multæ tribulationes justorum[2]. » Si Celsus Moysis legem legisset, opinor istud, « Fœnerabis » multis gentibus, et ipse a nullo accipies mutuum[3], » legem observanti dictum, perinde accepisset ac si justo promissum fuisset, se cæcis istis divitiis adeo circumfluxurum esse, ut præ illarum copia non Judæis modo aut alteri aut duabus aut tribus nationibus, sed multis fœneraret. Quantis igitur divitiis secundum legem justi remunerata est justitia, ut multis gentibus fœneret? Hujusmodi autem interpretationi consequens est, ut nunquam justus mutuum accipere existimetur; cum scriptum sit, « Ipse non accipies mutuum[4]. » Numquid gens illa, quæ se tam evidenter vidisset a Moyse deceptam, ut Celsus existimat, servasset per tot sæcula religionem, quam ipsi legislator ille præscripserat? Neque enim nullus memoratur tot divitias adeptus, ut multis gentibus fœneraverit. At probabile non est legem tantopere cordi futuram fuisse hominibus, qui eam, ut Celsus putat, intelligere docti essent, et falsis promissionibus duci se a lege aperte vidissent. Si quis dicat quæ hujus populi pec-

[1] Hebr. XI, 37, 38. — [2] Psalm. XXXIII, 20. — [3] Deut. XXVIII, 12. — [4] Ib. 12.

cata Scripturæ recitant, ea exemplo esse, legem ab illo despectam fuisse, et rejectam, fortasse quia ipsum deciperet, huic respondendum erit, legendam esse historiam temporum, ubi scriptum est populum istum, postquam peccatis Deum offenderat, mutatum esse in melius et ad religionem a lege institutam rediisse.

XIX. Jam si lex his verbis : « Dominaberis nationibus » plurimis et tui nemo dominabitur [1], » pollicetur dominationem, nec aliud quidquam arcanius significat; multo magis populus iste legis promissa despicatus fuisset. Quemdam alium Celsus mutatis vocibus affert locum, ubi dicitur terram universam Hebraïco semine replendam esse : quod sane quoad historiam factum est post Jesu adventum, irato potius Deo, ut ita loquar, quam benedictiones impertiente. Quod additur fuisse Judæis promissum fore, ut suos hostes interficerent, istud, si quis verba diligenter perpenderit, inveniet fieri non posse ut secundum litteram accipiatur. In præsentia satis erit locum e psalmis afferre, ubi justus inter cætera inducitur dicens : « In matutino interficiebam omnes » peccatores terræ, ut disperderem de civitate Domini omnes » operantes iniquitatem [2]. » Adverte ad verba et mentem loquentis, potuerit-ne, postquam præclara recensuit facinora quæ quisque legere potest si libet, subjicere quasi rem factu possibilem, ut verba præ se ferunt, se, non alio diei tempore ac matutino, interficere omnes peccatores terræ, ut neminem reliquum faceret; an disperdiderit de Jerusalem quicumque operarentur iniquitatem. Multa hujus generis in lege invenire licet, ut istud : « Non relinquimus in eis quidquam vivum [3]. »

XX. Addit Celsus prædictum etiam fuisse Judæis, nisi legi parerent, pœnas easdem luituros quas hostibus inferebant. Sed priusquam aliquid istis addat et utatur quibusdam doctrinæ Christi præceptis quæ legi contraria esse exis-

[1] Deut. xv, 6. — [2] Psalm. c, 8. [3] Deut. ii, 34.

timat, de iis quæ prius dicta sunt, loquendum est. Dico igitur Legem duplicem esse, alteram litteralem, spiritualem alteram, ut jam ante nos quidam docuerunt. Litteralem non tam nos quam Deus ipse in uno e Prophetis loquens vocat « judicia non bona, præcepta non bona [1] : » spiritualis vero apud eumdem prophetam appellatur a Deo « judicia bona, » præcepta bona [2]. » Certe propheta eodem in loco secum pugnantia non dicit. Atque etiam illi Paulus consonat, dum ait *litteram* quæ idem est ac sensus litteralis, *occidere;* et *spiritum,* qui idem significat ac sensus spiritualis, *vivificare* [3]. Apud Paulum igitur invenire est similia iis, quæ apud prophetam contraria sibi esse videri possent. Nam quemadmodum Ezechiel dicit, hic quidem : « Dedi eis judicia non bona » et præcepta non bona in quibus non vivent [4] ; » illic vero : « Dedi eis judicia bona et præcepta bona, in quibus vi» vent [5] » : sic Paulus, ubi legem litteralem deprimere vult, ait : « Si autem ministratio mortis litteris deformata in lapi» dibus, fuit in gloria ; ita ut non possent intendere filii » Israel in faciem Moysis propter gloriam vultus ejus quæ » evacuatur : quomodo non magis ministratio spiritus erit » in gloria [6]. » Ubi autem admiratur et approbat legem, illam spiritualem vocat : « Scimus, *inquit,* quia lex spiritualis » est [7]. » Illam etiam approbat hoc loco : « Itaque lex quidem » sancta, et mandatum sanctum et justum et bonum [8]. »

XXI. Nunc si verba legis justis divitias pollicentur, Celsus occidentem litteram secutus de cæcis hisce divitiis promissionem intelligat : nos illam pertinere dicimus ad illas divitias quæ oculos mentis acuunt, et quibus dives fit aliquis « in omni verbo et in omni scientia [9]. » Quo sensu « præ» cipimus divitibus hujus sæculi non sublimia sapere, neque

[1] Ezech. xx, 25. — [2] Ibid. 21. — [3] 2 Cor. iii, 6. — [4] Ezech. xx, 25. — [5] Ibid. 21. — [6] 2 Cor. iii, 7, 8. — [7] Rom. vii, 14. — [8] Ibid. 12. — [9] 1 Cor. i, 5.

» sperare in incerto divitiarum, sed in Deo vivo qui præstat » omnia abunde ad fruendum, bene agere, divites fieri in » bonis operibus, facile tribuere, communicare[1]. » Nam, ut ait Salomon, « divitiæ verorum bonorum, redemptio animæ » viri[2]. » Paupertas autem illis divitiis contraria, perniciosa est, propter quam *pauper minas non sustinet.* Quæ de divitiis respondimus, eadem fere de dominatione dici oportet, nempe eam esse qua unus justus dicitur « persequi mille, » et duo fugare decem millia[3]. » Jam vero si divitiæ hoc modo intelligantur, vide an non promissioni Dei consequens sit, ut qui dives est in omni verbo, in omni scientia, in omni sapientia, in omnibus bonis operibus, multis gentibus ex istis verbi, sapientiæ et scientiæ divitiis fœneret : quemadmodum Paulus fœneravit gentibus omnibus ad quas pervenit, « ab » Jerusalem per circuitum usque ad Illyricum replens Evange» lium Christi[4]. » Et quoniam per revelationem nota illi facta fuerant divina mysteria, mentem ipsius illuminante Verbi divinitate, propterea *non accepit mutuum*[5], nec opus habuit homine qui ipsum religionem doceret. Ita et cum scriptum esset: « Dominaberis nationibus plurimis, et tui nemo dominabi» tur[6], » Gentiles per verbi potentiam doctrinæ Jesu Christi subjiciens, illis dominatus est, *neque ad horam*[7] hominibus cessit, utpote illis præstantior. Sic etiam terram implebat.

XXII. Si nunc explicem oportet quomodo justus hostes interficiat et habeat in omnia potestatem; dico ipsum cum ait : « In matutino interficiebam omnes peccatores terræ, » ut disperderem de civitate Domini omnes operantes iniqui» tatem[8], » terram figurate accipere pro carne, cujus « pru» dentia inimica est Deo[9]; » Dei autem civitatem pro anima sua, in qua Dei templum erat, continens rectam de Deo

[1] 1 Tim. vi, 17, 18. - [2] Prov. xiii, 8. — [3] Deut. xxxii. 30. — [4] Rom. xv, 19. — [5] 2 Cor. xii, 1. — [6] Deut. xv, 16. — [7] Galat. ii, 5. — [8] Psal. ci, 8. — [9] Rom. viii, 7.

sententiam : quocirca omnibus eam considerantibus admirationi erat. Ut primum igitur solis justitiæ radii ejus animam luce perfuderunt, iis quasi munitus et roboratus, *interficiebat* omnem prudentiam carnis *peccatoribus terræ* designatam, et *disperdebat de* illa *civitate Domini*, quæ erat in sua anima, cogitationes *omnes operantes iniquitatem*, et sensa veritatis adversaria. Sic etiam justi internecioni dant quidquid vivum est in vitiis, ut neque quid recens et modo ortum reliquum faciant. Hoc sensu intelligimus quod in psalmo CXXXVI dicitur : « Filia Babylonis misera : beatus qui » retribuet tibi retributionem tuam, quam retribuisti nobis. » Beatus qui tenebit et allidet parvulos tuos ad petram [1]. » Nam parvuli Babylonis, quæ confusionem significat, sunt cogitationes illæ a vitiis recens natæ et in anima orientes quæ confusionem afferunt, quas qui tenet, ita ut earum capita quasi ad firmitatem et soliditatem rationis allidat, ille parvulos Babylonis ad petram allidit, et idcirco beatus est. Jubeat igitur Deus vitia funditus deleri, nihil præcipit iis quæ Jesus docuit contrarium. Exterminet Deus in oculis eorum qui *in occulto* [2] Judæi sunt, vitia omnia quæ sunt illorum hostes. Sic et ii qui legi et verbo Dei non morem gerunt, sed hostibus similes facti et a vitiis perversi sunt, ea patiantur quæ pati decet eos qui a Dei verbis deficiunt.

XXIII. Ex his perspicuum fit quomodo Jesus Nazarenus homo, leges non ferat contrarias iis quæ de divitiis et illis qui earum amore transversi abripiuntur, dicta sunt, cum ait « difficile esse diviti intrare in regnum Dei [3] : » sive divitis nomine simpliciter accipias illum, qui divitiis distractus et quasi spinis impeditus ferre verbi fructus non potest [4]; sive qui falsis dogmatibus dives est, et de quo in Proverbiis dictum est : « Melior pauper justus, quam dives mendax [5]. »

[1] Psal. CXXXVI, 8, 9. — [2] Rom. II, 29. — [3] Matth. XIX, 22. — [4] Id. XIII, 22. — [5] Prov. XXVIII, 6.

Probabile est hæc loca : « Quicumque voluerit in vobis, primus esse, sit omnium minister[1] : » et, « Principes gentium » dominantur eorum[2] : » et, « Qui potestatem habent super » eos, benefici vocantur[3], » fuisse Celso causam ut diceret, dominationis amorem a Jesu fuisse prohibitum. Id tamen pugnare cum isto loco, « Dominaberis multis nationibus, » et tui nemo dominabitur[4], » non existimandum est, maxime propter ea quæ de his verbis disseruimus. Postea Celsus facit de sapientia mentionem, ratus Jesu doctrina sapientem aditu prohiberi ad Patrem. Quæro ego quemnam sapientem? Nam si sapientem intelligit *hujus mundi sapientia*, ut vocatur, et quæ *stultitia est apud Deum*[5]; hujusmodi sapienti dicemus et nos aditum ad Patrem præcludi : at si sapientiæ nomine Christum accipit, siquidem Christus *Dei virtus est et Dei sapientia*[6]; tali sapienti non solum patere ad Patrem aditum dicimus, sed etiam eum, qui donatus a Spiritu sancto est illa gratia quæ *verbum sapientiæ*[7] appellatur, longe cæteris qui ea carent antecellere.

XXIV. Humanæ quoque gloriæ aucupationem contendimus interdici non solum Jesu doctrina, sed etiam Scriptura veteri. Unde unus e Prophetis mala sibi imprecans, si peccatorum esset reus, maximi mali loco ponit hujus vitæ gloriam : « Domine Deus meus, *inquit*, si feci istud, si est ini» quitas in manibus meis : si reddidi retribuentibus mihi » mala, decidam merito ab inimicis meis inanis. Persequa» tur inimicus animam meam et comprehendat et conculcet » in terra vitam meam, ei gloriam meam in loco edito col» locet[8]. » Sed neque istud : « Ne solliciti sitis quid mandu» cetis aut quid bibatis[9]. Respicite volatilia cœli aut conside» rate corvos[10], quoniam non serunt, neque metunt, et Pater

[1] Matth. x, 44. — [2] Id. xx, 25. — [3] Luc. xxii, 25. — [4] Deut. xv, 6. — [5] I Cor. iii, 19. — [6] Id. i, 24. — [7] Id. xii, 8. — [8] Psal. vii, 4, 5, 6. — [9] Matth. vi, 25, 26. — [10] Luc. xii, 24.

» vester cœlestis pascit illa. Quanto magis vos pluris estis » volatilibus? et de vestimento quid solliciti estis? recogitate » lilia agri [1], » nec quæ sequuntur, repugnant Legis benedictionibus, quæ docent futurum esse ut justus « comedat in » saturitate [2]; » neque isti Salomonis effato : « Justus comedens replet animam suam, animæ autem impiorum indi» gentes [3]. » Nam considerare oportet cibum animæ esse, quem legalis benedictio significat : quo cibo non impletur homo ex duplici parte constans, sed anima sola. Verba autem Evangelii fortasse arcanius quid continent; forte etiam simpliciter accipienda sunt, ut doceant animam de cibo et indumentis non debere perturbari; sed pro certo habere Deum his rebus provisurum, dummodo simplicitati studentes non quæramus nisi necessaria.

XXV. Præterea Celsus ex Evangelio profert istud : « Ei » qui semel percussit, percutiendum rursus præber e se opor» tere, » at non affert ex Lege quæ verbis Evangelicis contraria videntur. Respondemus scire nos dictum esse antiquis, « oculum pro oculo, et dentem pro dente [4]; » legisse etiam : « Ego autem dico vobis, percutienti te in maxillam, » præbe et alteram [5]. » Quoniam vero Celsus hæc, ut opinor, accepit ab iis, qui alium Evangelii, alium Legis Deum esse docent, illi respondendum est veteribus Scripturis non ignotum esse istud : « Percutienti te in maxillam dextram, » præbe et alteram. » Sic enim in Jeremiæ lamentationibus : « Bonum est viro, cum portaverit jugum ab adoles» centia sua. Sedebit solitarius et tacebit, quia levavit super » se. Dabit percutienti se maxillam et saturabitur oppro» briis [6]. » Non igitur Evangelii Deus cum Deo Legis pugnat, ne quidem de maxillæ percussione. Neque alteruter mentitur Moyses aut Jesus, neque Pater mittens Jesum oblitus

[1] Matth. VI, 28. — [2] Levit. XXVI, 5. — [3] Prov. XIII, 25. — [4] Exod. XXI, 24. — [5] Matth. V, 39. Luc. VI, 29. — [6] Thren. III, 27, 28, 29, 30.

fuerat quæ Moysi mandasset : sed neque pœnitentia ductus proprias leges damnavit, neque Nuntium contraria præceptorum mittit.

XXVI. Jam si paucis dicendum est de differentia legum quas Judæi a Moyse datas prius secuti sunt, et earum quas nunc Christiani a Jesu edocti sequi volunt; dicemus neque gentibus ad fidem vocatis et Romanorum ditioni subjectis accommodatam fuisse Mosaïcam legem obvio sensu intellectam; neque fieri potuisse, ut veteres Judæi integram suæ reipublicæ constitutionem servarent, posito eos legibus Evangelicis obsecuturos esse. Neque enim Christiani potuissent, ut lex Mosaïca præcipit, hostes interficere legisque violatores igne comburere, aut lapidibus obruere, prout alterutro supplicio digni judicati fuissent; si quidem nec Judæis vel volentibus hæc, ut Lex constituit, exequi nunc liceat. Rursus si veteribus Judæis qui privatas leges habebant privatasque incolebant regiones, in hostes faciendi impressionem, bellum gerendi pro patria, aut quolibet modo adulteros, homicidas aut quid aliud simile perpetrantes supplicio afficiendi libertas ablata fuisset; nihil reliquum erat quam subito omnes et penitus deleri; quandoquidem hostes irruissent in eos tanquam in gentem, quam propriæ leges enervassent et hostes propulsare cohibuissent. Atque etiam illa providentia quæ olim Legem, nunc Evangelium dedit, cum Judæorum rempublicam diutius perstare nollet, et civitatem et templum et cultum in illo per victimas aliosque ritus præscriptos Deo exhibitum destruxit. Et quemadmodum illis rebus, quas diutius perseverare nolebat, finem dedit, sic religionem Christianam in dies amplificavit, ita ut nunc libere prædicetur : quamquam sexcentæ res objectæ impedierint quominus Christi doctrina in orbem disseminaretur. Sed quia Deus volebat gentibus etiam prodesse Jesu Christi doctrinam, omnia hominum contra Christia-

nos consilia irrita facta sunt : et quo magis reges, præsides gentium, populi undecumque illos insectabantur, eo magis crevit eorum numerus, et eo magis invaluerunt.

XXVII. Postea Celsus, postquam multis, quæ nostra non sunt, quasi nostra essent, retulit de Deo, quem a nobis *natura corpus et corpus humana forma* credi contendit, refutare conatur quæ nunquam nobis in mentem venerunt. Unde et ea et eorum refutationem afferre supervacuum fuerit. Nam si quæ nobis de Deo tribuit, doceremus, et ille impugnaret, necesse foret ut illius verba recitaremus, nostra stabiliremus, et objecta ab illo dilueremus. At si quæ objicit, ea aut a nullo accipit, aut dato eum accepisse, accepit ab indoctis, simplicibus, mentem Scripturarum nequaquam intelligentibus, non oportet nos de rebus non necessariis esse sollicitos. Deum enim esse corporis expertem palam testificantur Scripturæ. Propterea « Deum nemo vidit unquam[1], » *et* primogenitus omnis creaturæ *dicitur* imago *esse* Dei in» visibilis[2], » ac si diceretur, incorporei. Sed jam superius nonnulla de Deo disseruimus, ubi videlicet expendimus quo sensu a nobis accipiatur istud : « Spiritus est Deus, et eos » qui adorant eum, in spiritu et veritate oportet adorare[3]. »

XXVIII. Post illa quæ de Deo disputavit, ubi nos calumniatur; interrogat « quonam abituri simus, quam spem » habeamus. » Et quasi responsum dederimus, sic nos loquentes inducit : « In terram aliam ista meliorem. » Ad quæ ait : « fecerunt veteres, divini illi viri, de beata vita anima» bus beatis destinata mentionem. Hanc vitam alii vocant » beatorum insulas, alii campum Elysium inde dictum, » quod illic degentes ab hujus vitæ malis soluti sint. » Sic et Homerus :

Sed te ad Elysium campum et fines terræ
Immortales mittent . . . .

[1] I Joan. I, 18. — [2] Coloss. I, 15. — [3] Joan. IV, 24.

Ubi facillima vivendi ratio [1].

« Plato quoque animam esse immortalem arbitratus, locum »quo illa mittitur, terram aperte nominat. Ingens est spa»tium, *inquit*, nos vero in exigua ejus parte, a Phaside sci»licet ad columnas Herculis, tanquam formicæ aut ranæ circa »paludem, circa mare habitamus. Alii autem magno nu»mero alia multa hujusmodi loca incolunt. Nam circa ter»ram multæ sunt cavitates diversæ formæ diversæque ma»gnitudinis, quo confluunt aquæ, nubila et aër. Sed terra »illa pura in puro cœlo posita est. » Putat igitur Celsus nos, quæ de alia meliore terra istique longe antecellente dicimus, a quibusdam veteribus quos divinos existimat, ea mutuatos fuisse, et præsertim a Platone qui in Phædone de terra pura in puro cœlo sita philosophatus est. Scilicet non advertit apud Moysen Græcis etiam litteris antiquiorem, Deum observantibus legem polliceri terram sanctam, « bo»nam, spatiosam, lacte et melle fluentem [2]. » Quæ quidem bona terra non est, ut opinantur nonnulli, hujus orbis Judæa, cum et ipsa pars illius terræ sit, quæ initio *maledicta* fuit *in operibus* prævaricationis Adam. Nam ad universam terram pertinuit istud : « Maledicta terra in operibus tuis, »in molestiis comedes eam cunctis diebus vitæ tuæ [3]. » Hanc in molestiis, id est laboribus comedit omnis homo qui mortuus est in Adam, et comedit quidem omnibus diebus vitæ suæ. Et quia maledicta hæc omnis terra est, spinas et tribulos germinabit omnibus diebus vitæ ejus, qui in Adam e Paradiso ejectus est; in sudore etiam vultus sui panem comedit omnis homo, donec in terram revertatur unde sumptus est. Multis in universa quæ ad hunc locum pertinent, opus esset disserere, ut illa verba quam maxime explicarentur; sed in præsentia hæc pauca satis habuimus, ut omnem ei dubitationem tolleremus, qui putat ad Judæam per-

[1] Odyss. IV, 563. — [2] Exod. III, 8. — [3] Gen. III, 17.

tinere quæ dicta sunt de terra bona, quam Deus justis pollicetur.

XXXIX. Jam vero si terra hæc omnis maledicta est in operibus Adam eorumque qui in illo mortui sunt, perspicuum est omnes ejus partes, quarum Judæa est, maledictionis esse participes; proinde non convenire Judææ posse illud : « In terram bonam, et spatiosam, in terram fluentem lacte et melle [1] : » quanquam et Judæa et Hierusalem figura et umbra dicantur esse terræ illius bonæ et spatiosæ in puro cœlo positæ, in qua Hierusalem cœlestis est. De ista Apostolus, qui cum Christo resuscitatus et quæ sursum sunt quærens Scripturarum sensum invenerat nihil Judaïcarum fabularum habentem, « Accesistis, *inquit*, ad Sion montem » et civitatem Dei viventis, Hierusalem cœlestem, et multo» rum millium angelorum frequentiam [2]. » Atque ut persuasum quis habeat nihil nos hic de terra bona et spatiosa apud Moysen promissa dicere contra mentem divini Spiritus, attendat ad id quod Prophetæ omnes docent, eos, qui ab Hierusalem aberraverunt et exciderunt, reversuros esse ad eam et collocandos esse in loco quem Dei locum et urbem vocat ille qui dicit : « In pace sancta locus ejus [3] : *et*, Magnus Do» minus et laudabilis valde, in civitate Dei nostri, in monte » sancto ejus, fundato exultatione universæ terræ [4]. » Nunc satis erit referre verba Psalmi xxxvi, de terra Justorum sic loquentis : « Sustinentes Dominum ipsi hæreditabunt ter» ram [5] : » et paulopost, « Mansueti autem hæreditabunt ter» ram, et delectabuntur in multitudine pacis : » et post pauca, « Benedicentes ei hæreditabunt terram : » et iterum : « Justi » hæreditabunt terram et inhabitabunt in sæculum sæculi » super eam. » Jam vide non idem ille psalmus clare indicet terram puram in puro esse cœlo, modo lector horum ejus-

[1] Exod. III, 8. — [2] Hebr. XII, 22. — [3] Psal. LXXV, 3. — [4] Id. XLVII, 2, 3. — [5] Id. XXXVI, 9, 11, 22, 29.

dem psalmi verborum sensum capere possit : « Expecta Do-» minum, et custodi viam ejus, et exaltabit te ut hæreditate » capias terram[1]. »

XXX. Præterea quæ dicit Plato de lapidibus hîc pretiosi putantur, et quorum splendor dicitur emanare ex melioris terræ lapidibus, ea mihi videtur duxisse ex descriptione civitatis Dei, quæ apud Isaïam sic legitur : « Ponam jaspidem » propugnacula tua, et lapides tuos lapides crystalli, et cir-» cuitum tuum lapides electos[2] : » et rursus : « Ponam fun-» damenta tua sapphirum[3]. » Hanc Platonis fabulam allegorice explicant qui hujus philosophi placita gravius edisserunt; prophetias item, e quibus Platonem hausisse conjicimus, exponent ii qui Prophetarum vitam divina quadam agendi ratione imitantur totumque tempus in scrutandis sacris Scripturis insumunt; si modo idoneos propter vitæ integritatem rerumque divinarum cognoscendi studium auditores invenerint. Nobis hoc erat propositum ostendere, quæ de terra sancta credimus, ea nos nec a Græcis nec a Platone didicisse; illos vero, qui non antiquissimo Moyse solum, sed etiam plerisque Prophetis recentiores sunt, aut male intellexisse quæ de illis rebus a quibusdam obscure indicata sunt, aut illa e sacris Scripturis, quæ sibi in manus venerant, falso imitatos, hujusmodi quædam de meliore terra dixisse. Et sane Aggæus terram ab arida perspicue distinguit, aridam vocans hanc in qua sumus. Sic enim loquitur : « Rursus adhuc ego commovebo cœlum et terram et ari-» dam et mare[4]. »

XXXI. Jam sicut ipse in aliud tempus reservat Platonicæ in Phædone fabulæ explicationem his verbis : « Quid » per hæc indicet, non facile est omnibus perspicere : nisi » forte quis capere posset quid sibi velit id quod ait, nos præ » infirmitate et tarditate non posse ad extremum aërem

[1] Psal. XXXVI, 34. — [2] Isai. LIV, 12. — [3] Ibid. 11. — [4] Agga. II, 6.

» penetrare; naturam vero, si par esset isti contemplationi, » agnituram quid sit verum illud cœlum veraque lux : » sic et nos præsentis instituti non ducimus esse terræ sanctæ et bonæ et civitatis Dei quæ in illa est, explicationem; acturi de illa tum, cum prophetas enarrabimus : præsertim cum jam ex parte in commentariis in psalmos XLV et XLVII de civitate Dei pro viribus sermonem fecerimus. Præterea illa Moysis et Prophetarum scripta antiquissima docent res omnes, quæ veræ sunt, idem habere nomen ac illæ quæ hic omnibus in usu sunt, verbi gratia, lucem esse veram, esse cœlum aliud præter firmamentum [1], esse solem justitiæ alium a sensibili. Uno verbo, ut res illæ a sensibilibus, quarum nulla vera est, distinguantur, dicunt : « Deus, vera opera » ejus [2]; » et opera Dei ab operibus manuum ejus, quod hæc minora sint, discriminant. Quamobrem Deus apud Esaïam de quibusdam quærens ait : « Opera Domini non respiciunt, nec opera manuum ejus considerant [3]. » Sed de illa re satis.

XXXII. Quoniam vero resurrectionis dogma (altum sane et enarratu difficile, quodque omnium maxime indiget viro sapiente, imo in sapientia provecto, qui ostendat quam dignum illud Deo, quam sublime sit; si quidem ex illo dicimus rationem seminis inesse in hoc animæ, ut Scripturæ vocant, tabernaculo, in quo justi « ingemiscunt gravati, no- » lentes expoliari, sed supervestiri [4]; ») ideo Celsus irridet quia non intelligit, nec audivit nisi ab imperitis, qui nullo illud argumento astruere poterant, utile fuerit, præter ea quæ hac de supra dicta sunt, hoc unum observare, quæ de resurrectione tradimus, ea non proficisci, ut Celsus putat, ex male intellecta animarum e corporibus in corpora migratione; sed quia scimus animam, natura incorpoream et invisibilem, in nullo corporeo consistere loco, quin indigeat

[1] Joan. II, 8. Hebr. IX, 24. Malach. IV, 2. — [2] Dan. IV, 37. — [3] Isai. V, 12. — [4] 2 Cor. V, 1

corpore ad naturam illius loci accommodato : quod corpus modo quidem gestat, exuto priori quod antea necessarium, postea inutile sit; modo autem super illud, quod prius habebat, induitur meliore; quod indiget, ut ad puriores, æthereos cœlestesque locos perveniat. Sic in hac vita nascens membranam exuit, qua eam in vulva matris obvolvi utile erat, quamdiu in ea fuit; sed antequam illam exuat, corpus induit, quod erat in terra victuro necessarium. Cum autem præterea sit quoddam « tabernaculum et terrena » habitatio [1] » tabernaculo quodammodo necessaria, docent Scripturæ dissolutum iri terrenam habitationem, tabernaculum vero « superinduendum esse domo non manufacta, » æterna in cœlis [2]. » Dicunt etiam homines Dei corruptibile induturum esse incorruptionem [3], quæ differt ab incorruptibili; et mortale induturum immortalitatem, quæ et ipsa discrepat ab immortali. Ut enim sapientia se habet ad id quod sapiens est, ut justitia ad id quod pacificum; sic se habet incorruptio ad incorruptibile et immortalitas ad immortale. Vide igitur ad quæ nos hortetur Scriptura, cum dicit indutum iri nos incorruptione et immortalitate, quibus qui tanquam indumentis vestietur atque circumvolvetur, corrumpi et mori non poterit. Atque hæc ausus sum disputare, propter eum qui resurrectionem propterea cavillatus est et irrisit, quia, quid hoc homine significetur, non intellexerat.

XXXIII. Existimans autem resurrectionis mysterium ea causa a nobis doceri, ut cognoscamus et videamus Deum, sibi sumit quæ vult. Ejus verba sunt : « Postquam undecumque refutati sunt et convicti, rursus, quasi nihil au- » diissent, ad eamdem redeunt quæstionem : Quomodo igitur » cognoscemus et videbimus Deum? Quomodo ad eum ibi-

[1] Matth. xv, 19. — [2] 2 Cor. v, 1. — [3] 1 Cor. xv, 53

»mus?» Sciat ergo[1] quicumque voluerit, etiamsi corpore opus habeamus cum ad alios usus, tum ut in loco corporeo simus; etiamsi corpore quidem opus sit tali, qualis est corporei loci natura, et propterea super tabernaculum iis induamur quæ modo diximus; nos tamen non egere corpore ad cognoscendum Deum. Id enim quod videt Deum, non est oculus corporis, sed mens, quæ ad imaginem conditoris facta est, et a Dei providentia Dei cognoscendi facultatem accepit. Id quod Deum videt, est cor purum, unde non amplius exeunt «cogitationes malæ, non homicidia, »non adulteria, non fornicationes, non furta, non falsa »testimonia, non blasphemiæ, non oculus nequam[2],» non aliud quidquam vitiosum. Propterea dicitur: «Beati »mundi corde, quoniam ipsi Deum videbunt[3].» Quoniam vero ut cor omnino mundum habeamus, non sufficit propositum nostrum, sed opus est ut sic a Deo creetur; ideo qui precatur sicut oportet, hac prece utitur: «Cor mundum »crea in me, Deus[4].»

XXXIV. Sed neque, quasi Deus in loco esset, interrogabimus *quomodo ituri simus ad illum*. Deus enim omni loco melior omnia comprehendit, nec ulla re comprehenditur. Non igitur corpore ad Deum accedere jubet istud præceptum, « Post Dominum Deum tuum ambulabis[5].» Neque propheta corpore adhærebat Deo, cum orans diceret: « Adhæsit anima mea post te[6].» Nos igitur calumniatur Celsus, cum ait «sperare nos futurum, ut oculis cor»poris Deum intueamur, auribus vocem ejus audiamus, et »manibus corporis eum contrectemus.» Scimus in divinis Scripturis mentionem fieri de oculis, de auribus, de manibus quæ cum istis corporis partibus nonnisi nomen com-

1 Vide D. Guillon, tom. II, pag. 264 et seqq.

2 Matth. XV, 19; VI, 23. — 3 Id. V, 8. — 4 Psalm. L, 12. — 5 Deut. XIII, 4. — 6 Psalm. LXII, 9.

mune habent, imo, quod mirabilius est, de sensu diviniore et alio prorsus ab illo qui loquendi consuetudine receptus est. Nam cum Propheta dicit: « Revela oculos meos et con»siderabo mirabilia de lege tua[1]; » aut: « Præceptum Do»mini lucidum, illuminans oculos[2]; » aut: « Illumina ocu»los meos, ne unquam obdormiam in morte[3]; » nemo ita stupidus est, ut legis divinæ mirabilia corporis oculis considerari, præcepto Domini corporis oculos illuminari, aut somno letifero corporis oculos consopiri existimet. Item cum dicit Salvator noster: « Qui habet aures audiendi, au»diat[4], » vel homo e vulgo hoc ad aures diviniores referendum esse intelligit. Et cum dicitur factus esse sermo Domini in manu Jeremiæ Prophetæ aut alterius cujuslibet: aut, « Lex in manu Moysis[5], » aut, « Deum exquisivi ma»nibus meis, et non sum deceptus[6]: » nemo tam bardus quin cogitet manus esse quæ figurate sic appellentur: de quibus Joannes ait: « Manus nostræ contrectaverunt de »Verbo vitæ[7]. » Jam si velis sensum diviniorem ac minime corporeum tibi e sacris litteris exhiberi, audi Salomonem in Proverbiis dicentem: « Sensum divinum invenies[8]. »

XXXV. Cum igitur Deum hoc modo quæramus, non opus est abire quo nos mittit Celsus, scilicet ad Trophonii, et Amphiarai, et Mopsi ædes, ubi ait « deos humana forma »conspici, non fallaces, sed manifestos. Nam scimus dæmones illos esse adipe, sanguine et nidore victimarum saturatos, eosque sic in carceribus retineri quos sibi sua cupiditate construxerunt. Hos carceres Græci templa deorum esse putant, sed nobis fraudulentorum dæmonum habitacula esse perspectum est. Subdit improbe Celsus deos illos, quos esse ait humana forma, « videri non semel et quasi »prætervolitantes, quemadmodum ille qui hos decepit, sed

[1] Psalm. CXVIII, 18. — [2] Id. XVIII, 9. — [3] Id. XII, 4. — [4] Matth. XIII, 9. — [5] Num. XVI, 40. — [6] Ps. LXXVI, 3. — [7] I Joan. I, I. — [8] Prov. II, 5.

» semper cum volentibus versari. » Ex his videtur in hac fuisse opinione, Jesum, cum post suam e mortuis resurrectionem discipulis conspicuum se præbuit, fuisse spectrum quod veluti prætervolitans eorum oculi aspexerint. Quos autem humana forma deos vocat, illos putat versari semper cum volentibus. Quomodo spectrum, ut ille appellat, ad fallendos spectatores prætervolitans potest, postquam visum est, tanta efficere, hujusmodi hominum animas convertere, eos adducere ut credant omnia sibi facienda esse quæ Deo placeant, ut qui rationem reddituri sunt? Quomodo ejicit dæmonia aliaque haud contemnenda miracula facit illud quod vocat spectrum, quod non unum sortitum est locum, ut dii humana forma de quibus ille loquitur, sed terram pervadit universam, congregans atque trahens divinitate sua quoscumque ad bene vivendum se inclinantes invenit?

XXXVI. Post illa quæ pro viribus refutavimus, sic rursum ait Celsus: « Sed rursus rogabunt, quomodo Deum, si » sensu cognoscere non possunt, sint cognituri, et quid sine » sensu cognosci possit. » Ad quæ respondet: « Non hominis » hæc, non animæ, sed carnis vox est. Audiant tamen, siqui» dem audire quid potest timidum illud et corpori addictum » genus: tum dumtaxat videbitis Deum, cum sensu compresso » mente sursum aspicietis, et averso carnis oculo oculum » animæ excitabitis. Et si hujus viæ ducem vobis quæritis, » vobis fugiendi sunt impostores et præstigiatores, qui simu» lacra commendant. Alioquin modis omnibus perridiculi fue» ritis, qui cæteros deos eosque manifeste visos ut idola exe» cramini; istum vero, simulacrum ipsis simulacris mise» rius, ima jam non simulacrum, sed revera mortuum » colitis, ipsique similem quæritis patrem. » Ac primum dicendum est ad illius Prosopopœiam, qua nos carnis resurrectionem defendentes inducit, recte schema illuc adhiberi,

cum et consilium inductæ personæ moresque servantur; mendose autem, cum personæ loquenti ascribantur verba quæ minime illi conveniunt. Itaque ex æquo reprehendendi essent tum illi, qui in prosopopœia barbaris, imperitis, vernis, aut iis qui nec unquam philosophos sermones audierunt, nec iis bene uti norunt, philosophiam affingerent, quam comparavit quidem personarum fictor, sed fictæ personæ notam esse abhorret a fide; tum qui sapientibus et divinarum rerum callentibus ascriberent vulgarium affectuum sermones quibus imperiti utuntur, et quos ignorantia suggerit. Unde Homero inter alia laudi datur, quod Heroum personas servaverit quales ab initio supposuit; cujusmodi sunt Nestoris, Ulyssis, Diomedis, Agamemnonis, Telemachi, Penelopæ, aut cæterorum. Contra salibus comicis Euripidem defricat Aristophanes, quod sit importune loquax, quippe qui dogmata, quæ ab Anaxagora aliove quolibet sapiente didicerat, sæpe barbaris mulieribus servisque tribuat.

XXXVII. Jam si ejusmodi est prosopopœiæ virtus et vitium, ecquis non merito Celsum derideat Christianis tribuentem quæ nunquam a Christianis dicta sunt? Nam si idiotarum sermones finxit; unde hujusmodi homines sensum ab intellectu discernere didicissent et sensibilia ab iis quæ ad intelligentiam pertinent? Undenam illis dogmata similia placitis Stoïcorum qui sublatis e medio naturis intelligentibus, contendunt, quidquid intelligitur, sensu intelligi, et cognitionem omnem a sensibus pendere? Quod si eorum sermones fingit, qui philosophantur, et pro viribus doctrinæ Christi mysteria diligenter scrutantur, neque etiam illis convenientia tribuit. Nemo enim doctus Deum esse invisibilem, et quædam ejus opera invisibilia esse, hoc est intelligibilia, ad defendendam resurrectionem dixerit istud: « Quomodo Deum cognituri sunt, si sensu non possunt » cognoscere? » Aut, « Quid sine sensu cognosci potest? »

Neque etiam in secretioribus Scripturis aut iis quas pauci tantum curiosi legunt, sed in vulgatioribus scriptum est: « Invisibilia Dei a creatura mundi per ea quæ facta sunt » intellecta conspiciuntur [1]. » Ex quo scire licet, quamvis in hac vita homines oporteat a sensibus sensibilibusque incipere, inde ad rerum intelligibilium naturam progressuros, tamen in sensibilibus sistendum non esse. Nec magis dixerint, sine sensu intelligibilia cognosci non posse. Et quamvis dicerent: « Quis sine sensu cognoscere potest? » Tamen hinc a Celso negarent merito colligi, « vocem hanc non ho- » minis, nec animæ, sed carnis esse. »

XXXVIII. Enimvero cum dicamus universorum Deum esse ab omni concretione liberum, invisibilem, incorporeum, intellectum, aut quid aliud intellectu et substantia præstantius, non dicemus alia re, quam ea, quæ ad imaginem illius intellectus facta est, Deum cognosci, *nunc* quidem *per speculum et ænigma* [2], ut Pauli verbis utar; *tunc vero facie ad faciem*. Quod dico *faciem*, nemo propter vocem id quod illa significat, calumnietur, sed ex hoc loco: « Revelata facie gloriam Domini speculantes, in eamdem » imaginem transformati a claritate ad claritatem [3], » discat hic non de facie sensibili sermonem fieri, sed faciem figurate intelligi, ut oculos et aures et quotquot supra probavimus idem habere nomen ac membra corporis. Ac nec homo quidem, id est anima corpore utens, *homo interior* [4] dicta, et aliquando *anima*, respondebit quæ scribit Celsus, sed quæ ipse homo Dei docet. Neque voce carnis utetur Christianus, utpote qui didicit « facta corporis mortificare [5], » *et* semper mortificationem Jesu in corpore circumferre [6], » *et* mortificare membra quæ sunt super terram [7]; » novitque quid significent hæc verba, « Non permanebit spiritus

[1] Rom. I, 20. — [2] I Cor. XIII, 12. — [3] 2 Cor. III, 12. — [4] Rom. VII, 22. — [5] Id. VIII, 13. — [6] 2. Cor. IV, 10. — [7] Coloss. III, 5.

» meus in hominibus istis in sæculum, quia caro sunt[1]; *et* » *ista* : Qui in carne sunt, Deo placere non possunt[2]; » atque idcirco nihil non facit, ut ne amplius in carne, sed in solo spiritu sit.

XXXIX. Nunc videamus ad quæ nos vocet, ut ex illo audiamus quæ Dei sit cognoscendi ratio : quamquam quæ dicturus est, omnium, ut putat, Christianorum captum superant. « Audiant illi, *inquit*, si tamen audire quid pos- » sunt. » Quid igitur philosophus ille velit nos ex se discere considerandum est. Cum nos docere deberet, conviciis incessit; cumque initio dicendi auditoribus suum testari deberet benevolentiam, *meticulosum genus* vocat homines, qui, ne vel una vocula Christianismum ejurent, ad mortem usque firmiter pugnant, parati quodvis supplicii mortisque genus sustinere. Nos quoque appellat *corpori addictum genus*, licet dicamus : « Etsi Christum aliquando » secundum carnem novimus, sed nunc non amplius novi- » mus[3], » et facilius pietatis causa corpus exuamus, quam philosophus deponeret vestem. Sic igitur nos alloquitur : « Tum tantum deos videbitis, cum, sensu compresso, » mente sursum aspicietis, averso carnis oculo oculum ani- » mæ excitabitis : » et quia duplex illud oculorum genus e Græcis hausit, putat id prius nostris auctoribus in mentem non venisse. Respondendum illi est, a Moyse, ubi describit mundi creationem, induci hominem ante suum peccatum, modo videntem, modo non videntem; videntem quidem, ubi de muliere dicitur : « Vidit mulier quod bonum esset » lignum ad vescendum, et pulchrum oculis aspectuque » delectabile[4] : » non videntem vero, non solum ubi serpens mulieri dicit, quasi capti oculis fuissent : « Scit enim Deus » quod qua die comederitis ex eo, aperientur oculi vestri[5]; »

[1] Gen. VI, 3. — [2] Rom. VIII, 8, 9. — [3] 2 Cor. V, 16. — [4] Gen. III, 6. — [5] Ibid. 5.

sed et cum dicitur : « Comederunt et aperti sunt oculi am» borum[1]. » Aperti sunt igitur corporis oculi, quos pulchre clausos tenuerant, ne ipsos distractos impedirent, quominus oculo animæ viderent; quos autem animæ oculos hactenus habuerant videntes et Dei ejusque paradisi contemplatione delectatos, hos meo quidem judicio propter peccatum clauserunt. Unde Salvator etiam noster duplicem hanc oculorum speciem in nobis esse sciens : « In judicium, » *inquit*, ego in hunc mundum veni, ut, qui non vident, » videant; et qui vident cæci fiant[2]. » Ubi per eos qui non vident oculos animæ indicat quos ipsius doctrina facit perspicaces; et per eos qui vident, significat corporis oculos quos eadem illa occæcat, ut anima sine ulla distractione contempletur quæ oportet. Quisquis igitur vere Christianus est, huic erectus est oculus animæ, corporis vero clausus: et quantum oculus melior erigitur oculique corporis occluduntur, tantum quisque intelligit et intuetur summum Deum, et filium ejus, qui est verbum, sapientia, et reliqua.

XL. Post ea quæ modo discussimus, Celsus quasi ad omnes Christianos sermonem dirigit; quem tamen, si habere volebat, conveniebat dirigi ad eos qui se a Jesu doctrina prorsus alienos esse profitentur. Nam « impostores et » præstigiatores illi qui simulacra commendant, » Ophiani sunt a quibus Christum omnino rejici supra diximus, et si qui alii similia illis docent. Illi sunt, qui misere nomina Janitorum ediscunt. Frustra igitur contra Christianos ait: » Si quem hujus viæ ducem quæritis, fugiendi vobis sunt impostores et præstigiatores qui simulacra commendant. » Ac nescius Jesum et omnem ab illo institutam religionem non minus ab illis, ut qui vere sunt impostores, quam ab ipso conviciis lacerari, et nos cum illis confundens : « Alio» quin, *inquit*, perridiculi fueritis, qui alios deos eosque

[1] Gen. III, 7. — [2] Joan. IX, 39.

»conspicuos ut idola execramini; istum vero, simulacrum »ipsis simulacris miserius, imo jam non simulacrum, sed »revera mortuum colitis ipsique similem quæritis patrem.» Nam ignotum illi fuisse quid Christiani, et quid hujusmodi fabularum inventores dicant, eumque hæc dixisse nobis non convenientia, quia putavit nos illosque iisdem criminationibus obnoxios esse, patet ex his verbis : « Fraus illa, »admirabiles illi consiliarii, verba illa mirifica quibus Leo»nem, Amphibium, Asiniformem aliosque interpellatis, »divini illi Janitores quorum nomina misere ediscitis, causa »sunt cur infeliciter torti vitam in patibulo relinquatis. » At nescit neminem eorum, qui monstra illa leoninæ et asininæ formæ et Amphibium existimant viæ ad cœlum pertingentis esse janitores, constanter usque ad mortem defendere quam invenisse putat veritatem. Sed quod a nobis nimio, ut ita loquar, pietatis studio fit, cum scilicet nos omni mortis generi crucisque supplicio exponimus, id illis tribuit qui nihil simile perferunt : nobis autem, qui pietatis causa cruci affigimur, illorum de portento leoninæ formæ, de Amphibio cæterisque rebus fabulam objicit. Quod igitur a doctrina de angelo leonina specie et a cæteris illorum ineptiis abhorremus, hujus rei Celsus nobis non est auctor ; neque enim ab initio hujusmodi quidpiam accepimus; sed si non assentimur Michaelem aut alium ex recentis esse hac aut illa forma, in causa est Jesu doctrina quam sequimur et ex qua contraria illis dicere discimus.

XLI. Consideremus nunc ecquos velit Celsus nobis præire duces, ut ne nobis veteres et sacri deficiant. Nos ablegat ad poetas, ut ait, divinitus afflatos, ad sapientes, ad philosophos, quorum nomina non denotat. Pollicitus se duces monstraturum esse, generatim indicat poëtas numine afflatos, sapientes, philosophos. Si uniuscujusque nomen attulisset, nostri officii esse duxissemus demonstrare, ab ipso

nobis cæcos erga veritatem duces dari, ut in errorem inducamur; aut si non omnino cæci sunt, eos tamen a veritate in multis dogmatibus aberrasse. Sive igitur Orpheus, sive Parmenides, sive Empedocles, sive Homerus ipse, aut etiam Hesiodus ille sit quem poetam divinitus inspiratum esse vult, ostendat qui voluerit, quomodo qui ducibus illis utuntur, ii meliorem viam sequantur et rectius mores componant, quam qui, simulacris omnibus statuisque Jesu doctrinæ posthabitis, relicta etiam Judaïca superstitione, per Verbum Dei ad solum Deum verbi Patrem oculos tollunt. Ecqui sunt autem illi sive sapientes, sive philosophi, a quibus multa eaque divina vult nos audire Celsus, eosque anteponere Moysi Dei cultori, conditoris omnium Prophetis, qui vere divinitus afflati innumera dixerunt; illi etiam qui hominum generi illuxit, qui divinicultus annuntiavit viam, qui quantum in se est neminem relinquit mysteriorum suorum expertem, sed propter immensam humanitatem prudentioribus quidem theologiam largitur eorum animis a præsentibus negotiis attollendis parem, infirmioribus vero hominum imperitorum, simpliciorum fœminarum, et vernarum viribus se attemperat, uno verbo omnibus, qui a nemine alio quam a solo Jesu auxilium acceperunt ad melius vivendum quantum facultas ferebat, dogmatibus de Deo instructi quæ capere poterant?

XLII. Post hæc nos remittit ad Platonem tanquam ad efficaciorem rerum theologicarum doctorem, ejusque hæc e Timæo verba recitat. « Hujus universitatis architectum » ac patrem invenire difficile, et postquam inveneris notum » omnibus facere impossibile. » Quibus adjicit : « Videtis » quomodo divinis viris quæsita sit veritatis via, et quam » sciret Plato omnibus hac via incedere impossibile. Quo- » niam vero ea causa sapientibus viris inventa est, ut ali- » quam innominati et primi caperemus notionem, quæ vel

»compositione ex aliis, vel resolutione ab iisdem, vel ana»logia ipsum repræsentet; id quod alioquin est inexplica»bile, docere volo, mirabor autem si sequi poteritis, ut»pote carni addicti nihilque purum cernentes.» Fateor sublimem atque adeo mirandam hanc esse Platonis sententiam. At vide an non divina scriptura suppeditet majoris humanitatis argumentum in Deo Verbo quod cum esset «apud Deum in principio, factum est caro;» ut ad omnes pervenire posset illa doctrina, quam qui invenerit omnibus notam facere Plato ait impossibile. Plato igitur dicat Creatorem et Patrem hujus universi inventu esse difficilem, innuens fieri posse, ut humana natura Deum pro ejus dignitate inveniat; sin minus, saltem ut multum accedat et vulgo perfectius cognoscat: (quod tamen si ita esset, sique Deus a Platone aut a quolibet e Græcis vere fuisset inventus, non aliud quid coluissent, non alium vocassent et adorassent Deum, illum relinquendo, vel cum illo consociando res, quæ cum tanto Deo consociari non poterant;) nos autem affirmamus Deum a natura humana nullo modo quæri aut pure inveniri posse, nisi adjuvetur ab eo quem quærit, quique invenitur iis, qui postquam quidquid in se est fecerunt, se illo opus habere confitentur qui se notum facit iis, a quibus æquum judicat se videri, quantum Deus ab homine cognosci, quantum humana anima adhuc corpori alligata Deum cognoscere potest.

XLIII. Præterea cum ait Plato, fieri non posse ut qui conditorem patremque hujus universi invenit, de eo sermonem accommodate ad omnes faciat; ejus non est sententia, Deum revera esse ineffabilem nec ejus nomen dici posse, sed paucos esse coram quibus de eo dici possit. Deinde Celsus, quasi oblitus verborum quæ e Platone adduxerat, asserit Deum istis ineffabilem esse. «Quoniam vero, *inquit*, »propterea inventa est viris sapientibus, ut aliquam inno-

» minati et primi caperemus notionem. » At nos non modo Deum ineffabilem esse censemus, sed etiam alia quæ ipso inferiora sunt. Hæc Paulus exprimere conatus est his verbis : « Audivi arcana verba, quæ non licet homini loqui[1]; » ubi *audire* idem est ac *intelligere*, quemadmodum in hoc loco, « Qui habet aures audiendi, audiat[2]. » Dicimus etiam nos videre conditorem et patrem hujus Universi esse difficile. Videtur tamen, quod probat non solum istud, « Beati » mundo corde, quoniam ipsi Deum videbunt[3]; » sed etiam hoc ab « imagine invisibilis Dei[4] *dictum*, Qui vidit me, vidit » et Patrem qui me misit[5]. » Ibi enim nemo sana mente dixerit Jesum ad sensibile suum et hominibus conspicuum corpus retulisse hæc : « Qui vidit me, vidit et Patrem qui me » misit. » Alioquin et qui clamabant, « crucifige, crucifige » eum[6], » et Pilatus qui potestatem in humanam ejus naturam acceperat, Deum Patrem vidissent : quod absurdum est. Deinde istud, « Qui vidit me, vidit et Patrem qui me misit[7], » non esse vulgatiori sensu intelligendum, palam ex eo est, quod Philippo dictum fuit, « Tanto tempore vobiscum sum, » et non cognovisti me, Philippe[8]? » quod illi dictum est, postquam postulaverat et dixerat : « Ostende nobis Patrem, et » sufficit nobis[9]. » Quisquis igitur noverit quomodo ista verba, « Verbum caro factum est[10], » intelligenda sint de unigenito Dei filio Deo, primogenito omnis creaturæ; ille etiam sciet quomodo qui viderit invisibilis Dei imaginem, is hujus Universi conditorem et patrem cognoscet.

XLIV. Celsus quidem putat Deum cognosci aut componenda ejus notione ex aliarum rerum notionibus, ut geometræ faciunt per suam quam vocant *Compositionem*; aut illa ab aliis separanda, aut analogia quæ illis iisdem in usu est;

1 2 Cor. XII, 4. — 2 Matth. XI, 15. — 3 Id. V, 8. — 4 Coloss. I, 15. — 5 Joan. XIV, 9. — 6 Luc. XXIII, 21. — 7 Joan. XIX, 10. — 8 Id. XIV, 9. — 9 Ibid. 8. — 10 Id. I, 14.

et sic saltem aditum ad summum bonum patefieri posse. Sed Verbum Dei, cum ait, « Nemo novit patrem nisi filius, » et cui filius revelaverit[1], » Deum divina quadam gratia animæ non sine singulari Dei beneficio, sed divino quodam afflatu ingenerata cognosci declarat. Est enim probabile Dei cognitionem vires humanæ naturæ superare (quod quidem apud homines tot erroribus de Deo locum dedit), sed Dei bonitate et ejus in homines amore, mirifica et diviniore gratia concedi iis, quos Deus præscientia prævidit vitam victuros cognito ipso dignam, et pietatem in ipsum nunquam adulteraturos, etiamsi mors intentaretur ab iis, qui quid sit pietas ignari quidvis aliud pietatem esse fingunt ac pietas est; etiamsi perridiculi esse viderentur. Deus, opinor, cum videret quam arroganter alios contemnerent illi, qui quamvis Deum cognovisse et ex philosophia res divinas didicisse se jactitarent, ad simulacra tamen et ad eorum templa atque ad tantopere decantata mysteria perinde ac imperitissimi concurrebant; *stulta mundi*[2], simplicissimos Christianorum elegit, qui modestius multis philosophis puriusque viverent, ut pudefaceret sapientes illos, qui res inanimes, quasi dii essent aut deorum imagines, alloqui non erubescebant. Ecquis enim prudens risu non prosequatur hominem, qui, post auditas ex philosophia tot tamque sublimes de Deo diis-ve disputationes, simulacra respicit et vel eis preces offert, vel iis contemplandis ad eum preces dirigit quem mente concipit et ad quem ab eo quod videtur et merum signum est, ascendere oportere existimat? At Christianus etiam idiota pro certo habet quemvis mundi locum esse hujus Universi partem, cum Dei templum sit omnis mundus. In quovis loco preces offerens, clausis sensuum, erectis animæ oculis, totum hunc mundum transcendit, nec in cœli convexis gradum sistit, sed ad locum qui ultra cœlos est cogitatione

[1] Matth. XI, 27. — [2] I Cor. I, 27.

perveniens et quasi extra mundum, duce Dei Spiritu, egressus, Deo fert preces, idque non de rebus vulgaribus. Nam a Jesu doctus est nihil humile, hoc est, nihil sensibile quærere, sed sola magna, vere divina, et quæ a Deo concessa ad eam, quæ apud ipsum est, beatitudinem perducant per filium ejus Verbum qui Deus est.

XLV. Videamus etiam an quæ ait se nos docturum assequi possimus, ubi dicit nos undecumque esse *carni devinctos*, qui tamen si recte vivamus et Jesu doctrinæ morem geramus, audemus istud: « Vos non estis in carne, sed in spi» ritu, si spiritus Dei habitat in vobis[1]. » Addit ibidem « nihil » a nobis parum videri, » qui tamen enixius admittimur, ne vel cogitatione tenus vitiorum inquinemur suggestione, quique ut Deum possimus videre *mundo corde*[2], cui soli contemplatio Dei conceditur, inter precandum dicimus: « Cor » mundum crea in me, Deus, et spiritum rectum innova in » visceribus meis[2]. » Quæ autem dicit, hujusmodi sunt: « Sub» stantia et generatio, illa intelligibilis, hæc visibilis. Sub» stantiam veritas, generationem comitatur error. Veritatem » pro re objecta scientia habet; ex veritate et errore nasci» tur opinio. Quod intelligibile est ad intelligentiam, quod » visibile ad visum pertinet. Intelligibile mens, visibile ocu» lus cognoscit. Quemadmodum igitur in rebus visibilibus » sol, neque oculus est, neque visus; sed oculo causa est » cur videat, visui cur fiat, rebus visibilibus cur cernantur, » omnibus sensibilibus cur sint, sibi ipsi cur videatur; sic » in rebus intelligibilibus ille qui nec mens est, nec intelli» gentia, facit ut mens intelligat, ut intelligentia per ipsum » fiat, ut scientia per ipsum cognoscat, ut intelligibilia om» nia, veritas ipsa, ipsa substantia sit; quibus omnibus su» perior, est arcana quadam virtute intelligibilis. Atque hæc » dicta sint intelligentibus; quorum si quid et vos capitis,

[1] Rom. VIII, 9. — [2] Matth. V, 8. — [3] Psal. L, 12.

»bene est : et si judicatis spiritum aliquem a Deo descen-»disse ad res divinas annuntiandum, hic spiritus sane est »ille qui hæc prædicat, et quo viri veteres repleti multa et »præclara docuerunt. Harum rerum si nihil assequi potestis, »tacete, vestram occultate ignorantiam, nec dicite cæcos »esse qui vident, et qui currunt esse claudos : cum vos ipsi »animis prorsus claudicetis, et mutilati sitis, et solo cor-»pore hoc est parte vestri mortua vivatis[1]. »

XLVI. Ad hæc nos, qui studemus pulchre dictis, etiamsi auctores a nostra fide alieni sint, non adversari, non lites serere, non evertere quæ sana sunt, respondebimus eos qui conviciis proscindunt illos qui conantur pro viribus summum colere Deum, cui probatur et idiotarum in ipsum fides, et ratione comitata pietas prudentiorum cum gratiarum actione hujus Universi conditori preces offerentium, idque per summum sacerdotem sinceræ pietatis inter homines doctorem, qui dicunt hujusmodi homines *animis claudicare et mutilos esse*; qui asserunt *eos mortuo corpore vivere* quibus cordi est ex animo dicere, « In carne enim viventes »non secundum carnem militamus : nam arma militiæ nos-»træ non carnalia sunt, sed potentia Deo; » respondebimus, inquam, eos cavere debere, ne eo ipso quod maledicunt hominibus Dei esse cupientibus, suas ipsorum animas claudas reddant et suum interiorem hominem mutilent; si quidem suis in alios recte vivere volentes calumniis, ab illo resecant æquitatem et moderationem a conditore insitas naturæ, quæ rationis est particeps. Qui autem inter alia didicerunt a divino Verbo, idque exequuntur, « male-»dicentibus benedicere, persecutionem pati et sustinere, »blasphemari et obsecrare[2], » illi sunt qui gressus animæ dirigunt, et totam animam purificant atque ornant : non ut verbis tantum substantiam a generatione distinguant et

[1] 2 Cor. x, 3, 3. — [2] 1 Cor. iv, 12, 13.

intelligibile a visibili, et veritatem substantiæ conjungant, et errorem generationi adjunctum modis omnibus fugiant: contemplantur enim, ut didicerunt, non res a generatione ortas, quæ videntur et propterea temporaneæ sunt, sed multo præstantiores; sive illas vocare velis substantiam; sive invisibilia, quia intelligibilia sunt; sive ea quæ non videntur, quia eorum natura extra sensum est. Sic et ad res a generatione ortas attendunt Jesu discipuli, sed illis tanquam gradu utuntur, ut ad intelligendam rerum intelligibilium naturam perveniant. Nam « invisibilia Dei, *hoc est* » *intelligibilia*, a creatura mundi per ea quæ facta sunt in» tellecta *mente* conspiciuntur[1]. » Non tamen in iis Dei invisibilibus consistunt, cum a rebus hujus mundi creatis mentem erigunt: sed postquam in iis se satis exercuerunt et illa intellexerunt, enituntur usque ad *sempiternam ejus virtutem*, uno verbo ad ejus divinitatem: scientes Deum suo in homines amore veritatem et quod *sui notum est manifestasse*[2] non iis modo qui ipsi se consecrant, sed etiam quibusdam a germana pietate et religione alienis; quosdam autem eorum qui Dei providentia ad tantarum rerum notitiam evecti fuerant, facinora hac cognitione indigna perpetrare, et *in injustitia detinere veritatem*[3]; proinde nullam ipsis, post acceptam tantarum rerum notitiam, excusationem relinqui.

XLVII. Igitur qui rerum a Celso memoratarum notionem adepti sunt, et nixam hujusmodi principiis philosophiam tenere profitentur; hos testatur Scriptura, « quamvis Deum » cognoscerent, ut Deum tamen non glorificasse, nec gra» tias egisse, sed evanuisse in cogitationibus suis, et insi» piens cor eorum » e tanta luce cognitionis rerum quas Deus ipsis retexerat, « in tenebras incidisse[4]. » Atque etiam videre licet illos qui se sapientes esse dicebant, magna dare stultitiæ suæ argumenta, cum post disputatas in scholis tan-

[1] Rom. 1, 20. — [2] Ibid. 19. — [3] Ibid. 18. — [4] Ibid. 21.

tas de Deo rebusque intelligibilibus quæstiones, « mutave-»runt gloriam incorruptibilis Dei in similitudinem imaginis »corruptibilis hominis et volucrum et quadrupedum et ser-»pentium[1]. » Quare, cum non dignam rebus, quas Deus illis manifestaverat, vitam egerint, a Dei providentia deserti volutantur « in desideriis cordis sui in immunditiam, *et* con-»tumeliis afficiunt corpora sua[2] » in spurcitiis et impuritatibus, propterea quod « commutaverunt veritatem Dei in »mendacium, et coluerunt, et servierunt creaturæ potius »quam creatori. »

XLVIII. Verum quos ob imperitiam nihili ducunt, quosque stultos et vilia mancipia vocant, isti simul atque Jesu disciplinam amplexi se Deo commiserunt, tantum ab obscœnitate et impudicitia et omni venerearum voluptatum dedecore absunt, ut more perfectorum sacerdotum, qui ab omni coitu abstinent, multi eorum se omni ex parte puros præstent, nedum cum fœminis rem habeant. Ac apud Athenienses quidem unus hierophanta est, qui cum viriles suas concupiscentias continere ac pro arbitrio domare posse non credatur, virilia membra cicuta oblinit, et sic satis purus existimatur ut religiosum obeat cultum Atheniensium. Sed apud Christianos viri sunt, qui cicuta non opus habent ut pure Deo deserviant. Verbum Dei illis loco cicutæ est, ut, omni concupiscentia ex animo ejecta, divinitatem precibus prosequantur. Et apud illos alios, qui dii habentur, virgines sunt paucæ, quæ custoditæ ab hominibus aut non custoditæ (id enim nunc inquirere propositum non est) videntur colendi numinis causa integram vitæ servare puritatem : sed apud Christianos, non propter humanos honores, non propter mercedes pecuniarias, non propter gloriolam perfectam virginitatem colunt : « Et sicut »probaverunt Deum habere in notitia[2], » conservantur a

[1] Rom. I, 23. — [2] Ibid. 24, 25.

Deo in sensu probato, ita ut quæ decent faciant, repletæ omni justitia et bonitate.[1]

XLIX. Atque hæc mihi dicta sunt, non ut quæ a Græcis pulchre excogitata sunt impugnarem, aut sana reprehenderem dogmata; sed ut ostenderem illa et illis majora atque diviniora dicta fuisse a divinis viris, Dei Prophetis et Jesu Apostolis. Hæc scrutantur ii qui christianam religionem perfectius excolere volunt, quique norunt « os justi » meditari sapientiam, et linguam ejus loqui judicium, le» gem Dei esse in corde ipsius[2]. » Sed et qui sive præ litterarum imperitia, sive præ simplicitate, sive propter penuriam adhortantium ad rationabilem pietatem, perspicue hæc non intelligunt, credunt tamen in summum Deum et in filium ejus unigenitum Verbum et Deum; apud illos invenire est gravitatem, integritatem, morum ingenuitatem et simplicitatem sæpe præstantiorem. Quam quidem cum habere neglexerint ii qui se dicunt esse sapientes, turpia cum pueris, id quod nefas est, perpetrant, « masculi » in masculos turpitudinem operantes[3]. »

L. Jam nec declaravit quomodo generationi adjungatur error, nec quid sibi vellet, ita explicavit, ut illud intelligere possemus, facta eorum, quæ dicit, cum nostris comparatione. At Prophetæ sapiens quid de rebus e generatione ortis indicantes, aiunt piacularem victimam etiam pro recens genitis offerri, utpote qui peccati non sint immunes. Dicunt etiam : « In iniquitatibus conceptus sum et in peccatis » concepit me mater mea[4]. » Eorumdem est istud : « Alie» nati sunt peccatores a vulva[5] : » et illud stupendum quod addunt : « Erraverunt ab utero, locuti sunt falsa[6]. » Ita vero omnem rerum sensibilium naturam deprimunt sapientes nostri, ut modo corpora vanitatem appellent his

[1] Rom. I, 28, 29. — [2] Psal. XXXVI, 30, 31. — [3] Rom. I, XXVII. — [4] Psal. L, 7. — [5] Id. LVII, 4. [6] Ibid.

verbis : « Nam vanitati creatura subjecta est non volens, » sed propter eum qui subjecit in spe[1]; » modo vanitatem vanitatum dicant : « Vanitas vanitatum, *inquit* Ecclesiastes, » omnia vanitas[2]. » Quis æque præsentem humanæ animæ vitam insectatus est, ac ille qui dixit : « Verumtamen uni- » versa vanitas, omnis homo vivens[3]? » Nec enim dubitat diversa-ne sit præsens vita animæ, a vita quam e rebus istis egressa victura est; nec dixit :

> Quis novit, istud vivere an mori siet,
> Morique vivere?

Sed fidenter vera pronuntiat, cum ait : « Humiliata est in » pulvere anima nostra[5]; » et, « In pulverem mortis de- » duxisti me[6]. » Quo redit et istud : « Quis me liberabit de » corpore mortis hujus[7]? » Hoc etiam dictum est : « Qui » transfigurabit corpus humilitatis nostræ[8]. » Prophetæ est et istud : « Humiliasti nos in loco afflictionis[9], » ubi locum afflictionis vocat terrenum hunc locum, quo Adam seu homo e Paradiso ejectus advenit. Vide etiam quam perspecta fuerit diversa animarum vita illi qui dixit : « Videmus nunc per » speculum et in ænigmate, tunc autem facie ad faciem[10]; » et istud : « Dum sumus in corpore, peregrinamur a Do- » mino[11], » propterea « bonam voluntatem habemus pere- » grinari a corpore et præsentes esse ad Dominum. »

LI. Sed quid me opus est Celsi verbis plura opponere, ut probem hæc a nostris multo ante fuisse dicta, quando ex memoratis testimoniis id clare efficitur? Ipse ad illa quodammodo respicit, cum ait : « Si quem putatis ex Deo des- » cendisse spiritum ad res divinas annuntiandum, hic spiri- » tus sane ille est qui ista prædicat, et quo repleti viri vete-

[1] Rom. VIII, 20. — [2] Eccles. I, 2. — [3] Psal. XXXVIII, 6. — [4] Euripid. — [5] Psal. XLIII, 26. — [6] Id. XXI, 16. — [7] Rom. VII, 24. — [8] Philipp. III, 21. — [9] Psal. XLIII, 20. — [10] I Cor. XIII, 12. — [11] 2 Cor. V, 6, 8.

» res multa ac præclara docuerunt. » Sed nescivit quantum ab istis differant ea quæ nobis penitus perspecta sunt dicentibus istud : « Incorruptibilis tuus spiritus est in omnibus, » quapropter delinquentes paulatim arguit Deus [1] ; » et dicentibus inter alia etiam his : « Accipite Spiritum sanctum [2], » aliam dati Spiritus quantitatem significari, ac eam, quæ indicatur hoc alio loco : « Baptizabimini in Spiritu sancto non » post multos hos dies [3]. » Cæterum difficile est, postquam hæc diligenter considerata sunt, invenire quid intersit discriminis eos inter qui ex pluribus intervallis veritatis cognitionem capiunt tenuemque Dei notionem, et eos qui plenius Deo afflantur, versantur cum illo semper, et perpetuo aguntur a divino spiritu. Id si Celso expensum et intellectum fuisset, nobis non exprobrasset ignorantiam, nec vetuisset ne cæcos appellaremus qui putant mechanicis hominum artibus, qualis est statuaria, dari pietatis argumentum. Nemo enim, qui oculos animæ perspicaces habeat, alia ratione colit divinitatem, quam ea quæ docet intentum semper in hujus universi Conditorem tenere animum, illi preces ferre omnes, et omnia facere quasi in oculis Dei spectatoris, qui vel in cogitationes nostras introspicit. Optamus igitur et nos ipsi videre, et cæcorum esse duces, donec ad Dei Verbum accedentes visum animæ recipiant ignorantia occæcatum. Si autem digna facimus illo qui suis discipulis dixit : « Vos estis lux mundi [4], » et Verbo docente « Lucem in tene» bris lucere [5], » tum lumen erimus eorum qui sunt in tenebris, erudiemus insipientes, ignaros docebimus.

LII. Neque indignetur Celsus a nobis claudos vocari et pedibus animæ mutilatos, qui ad commentitia sacra, quasi vera essent, properant, quique non vident nihil sacrum ex manibus artificum exire posse. Currunt et ii qui pietatem

[1] Sap. XII, 1, 2. — [2] Joan. XX, 22. [3] Act. I, 5. — [4] Matth. V, 14. — [5] Joan. I, 5.

doctrinæ Jesu consentaneam colunt, donec ad stadii metam progressi firmato et sincero animo dicant : « Bonum » certamen certavi, cursum consummavi : de reliquo reposita est mihi corona justitiæ [1]. » Ac sic unusquisque nostrum currit, « non ut in incertum ; » et sic cum vitio confligit, « non ut aërem verberans [2], » sed eos qui subditi sunt « Principi potestatis hujus aëris, spiritui qui nunc operatur » in filios diffidentiæ [3]. » Jam vero dicat Celsus nos *corpore mortuo vivere*, nos inquam quibus dictum est, « Si secundum carnem vixeritis, moriemini; si autem spiritu facta » carnis mortificaveritis, vivetis [4]; » quique istud audivimus : « Si spiritu vivimus, spiritu et ambulemus [5]. » Atque utinam factis nostris convincere possimus eum mentiri, cum nos ait corpore mortuo vivere.

LIII. Post illa quæ quoad vires tulerunt refutavimus, his nos compellat verbis : « Quanto vobis satius erat, si quidem » novarum rerum desiderio tenebamini, aliquem eorum con» sectari, qui generosam oppetiere mortem, et in quos fa» bula, quæ divinitatem eis tribueret, non male conveniret? » Age, si minus placebat Hercules, Æsculapius, et alii an» tiquis temporibus celebrati, Orpheum habebatis, virum » divino spiritu afflatum, ut fatentur omnes, eumque morte » violenta extinctum. Fortasse illum ante elegerant alii. Sed » Anaxarchus se offerebat, qui injectus in mortarium et con» tritus crudelissime, ludos faciebat supplicium : — Tunde, » *inquiebat*, tunde Anaxarchi vaginam, ipsum enim non » tundis. — Quæ vox est profecto divini cujusdam spiritus. » Sed erant et alii Physici qui ejus disciplinam sectarentur. » Numquid non Epictetum habebatis? qui, cum herus ei » crus torqueret, subridens et hac re nihil commotus : Per» fringes, inquit; cumque ille perfregisset : Dixin' hoc fu-

[1] 2 Tim. IV, 7. — [2] I Cor. IX, 26. — [3] Ephes. II, 2. [4] Rom. VIII, 13. — [5] Gal. V, 25.

» turum? Quid simile Deus vester in supplicio dixit? Et Sibyllam, cujus auctoritate quidam e vestris utuntur, si Dei » filiam esse dixissetis, probabilius fuisset. Nunc autem, cum » in ejus scriptis multa impia temere inserueritis, Deum esse » vultis eum, qui vitam infamem morte miserabili finivit. » Quanto aptior erat Jonas in ceti ventre conclusus, aut Da- » niel faucibus ferarum ereptus, aut alii istis adhuc prodi- » gisiores? »

LIV. Sed quoniam nos ad Herculem remittit, aliquid igitur ex ejus dictis commemoret, et turpis ejus apud Omphalen servitutis patrocinium suscipiat. Probet eum divino cultu esse dignum, qui bovem vi et latronis more ereptum agricolæ devorans, delectabatur injuriis, quibus ille execrans comedentem onerabat : ita ut usque hodie dicatur genio Herculis victima cum execrationibus offerri. Æsculapium nobis rursus proponit, quamvis de illo jam ante dixerimus : sed jam dicta sufficiant. Quid autem Orpheum admirans, eum ait omnium consensu sancto Spiritu afflatum esse et recte vixisse? Multum fallor, si Celsus non eo celebrat Orpheum, ut nobiscum contendat et Jesum deprimat; cum vero impias illius de diis fabulas legit, non carmina detestatus fuerit ut magis quam Homeri versus, digna, quæ ex rite instituta Republica exterminentur. Orpheus enim longe pejora, quam Homerus, de diis carmina conscripsit. Generosus, fateor, ille Anaxarchus fuit, qui Aristocreonti Cypri Tyranno : « Tunde, *inquiebat*, tunde Anaxarchi vaginam : » sed id unum de Anaxarcho Græci norunt, quod admiratione dignum sit : et quamvis hominis virtutem alii, ut Celsus, magnifacere debuerint, Anaxarchum idcirco pro Deo haberi non erat consentaneum. Ad Epictetum quoque nos mittit, admirans quam generoso dicto fracturam sui cruris exceperit : quod tamen dictum ejusmodi non est, ut cum excellentibus dictis factisque Jesu a Celso despectis conferri

possit : nam illos Jesu sermones divina potestas comitabatur, et adhuc non simpliciores modo, sed etiam intelligentiores non parvo numero convertunt.

LV. Addit tot virorum enumerationi : « Quid simile Deus » vester in supplicio dixit ? » Respondemus, ejus in verberibus ignominiisque silentium majoris constantiæ patientiæque fuisse, quam quidquid Græci calamitatibus pressi dixerunt : si tamen id credere vult Celsus, quod a viris optimæ fidei scriptum est, qui cum Jesu miracula vere memorarunt, tum illis ejus in supplicio silentium annumeravere. Sed et eadem usus est mansuetudine, et cum ludibrio habitus est, et cum indutus est coccineam chlamydem, et cum ejus caput spinea circumdatum est corona, et cum arundinem loco sceptri sumpsit in manus ; nec quidquam ignavum aut stomachosum illi excidit adversus eos, qui tanta adversus ipsum auderent. Qui igitur præ fortitudine tacuit in supplicio, qui omnia sibi a suis derisoribus inflicta mansuete sustinuit, is non præ ignavia, ut opinantur nonnulli, dixit istud : « Pater si possibile est, transeat a me calix iste. Ve» rumtamen non ut ego volo, sed sicut tu[1]. » Est et alia ratio cur istam, ut vocat, calicem deprecari visus fuerit, quam alibi fusius examinavimus et explicavimus. Verum ut hanc deprecationem simplicius intelligamus, vide an non pia in Deum illa sit oratio; cum nemo suas calamitates antecedenti causæ tribuat, sed sustinendum esse existimet, cum tempus postulat, id quod non ex antecedente causa accidit. Deinde non succumbentis, sed calamitates libenti animo ferentis, et immissos sibi a Providentia casus reverentis fuit hæc vox : « Verumtamen non ut ego volo, sed sicut » tu[2]. »

LVI. Subdit, nescio quomodo, nos melius facturos fuisse, si *Sibyllam Dei filiam* appellassemus potius quam Jesum ;

[1] Matth. XXVI, 39. [2] Ibid.

affirmatque « a nobis multa eaque impia in ejus scriptis in» serta esse : » nec tamen indicat quid insertum nobis fuerit. Quod fecisset, si puriora monstrasset exemplaria, ubi non viderentur ea quæ inserta fuisse existimat. Imo ne ostendit quidem illa esse impia. Deinde rursus non bis, non ter, sed sæpius infamem dixit Jesu vitam : quamvis in singulis rebus gestis, quam infames vocat, minime immoretur; ita ut hoc dicens non solum affirmare nulla ratione, sed etiam in ignotum convitia jacere videatur. Quod si quas infamiæ species in factis Jesu animadvertit, declarasset, ad singula eorum, quæ ipsi visa fuerant infamia, respondere conati fuissemus. Jam vero extinctum fuisse Jesum miserabili morte, id objici potest contra Socratem et Anaxarchum cujus paulo ante meminit, et contra sexcentos alios. An Jesu mors est miserabilis, non autem illorum? aut illorum non miserabilis fuit, Jesu autem fuit? Atque hinc etiam vides Celso propositum fuisse convitiis onerare Jesum. Opinor, movebat illum spiritus aliquis ita debellatus a Jesu atque profligatus, ut non habeat amplius nidorem et sanguinem, quibus antea nutritus in fraudem inducebat eos qui Deum hic in statuis quærentes, ad summum verumque Deum oculos non attollebant.

LVII. Postea, quasi ut volumen amplificet, ait « Jonam » potius, quam Jesum, Deum a nobis existimari debuisse : » quo Jonam, qui uni urbi Ninive pœnitentiam prædicavit[1], Jesu præfert, a quo idem universo mundo annuntiatum est et felicius perfectum. Qui tres dies noctesque in ventre ceti prodigialiter servatus est[2], eum a nobis Deum nuncupari voluisset; noluisset autem Celsus eum, qui hominum causa mortem pertulit, cui testimonium Deus per prophetas perhibet, qui præclara in cœlo et terra edidit facinora, dignum esse qui secundos a summo Deo honores occupet.

[1] Jon. III, 4. — [2] Id. II, 1.

Ac Jonas quidem, quia quod a Deo jussum fuerat prædicare recusaret, absorptus est a ceto[1]; Jesus autem hominum gratia mortem pertulit, postquam docuerat quæ Deus voluit. Deinde ait magis a nobis Danielem a leonibus illæsum adorari oportuisse[2], quam Jesum, qui feritatem omnis adversariæ potestatis proculcavit[3], et «dedit nobis potestatem »calcandi supra serpentes et scorpiones et super omnem »virtutem inimici[4].» Deinde cum alios dicere non haberet, «Aut alii, *inquit*, adhuc istis prodigiosiores :» nempe ut simul Jonæ et Danieli injuriam faciat. Nam spiritus, qui in Celso est, nescit justis bene dicere.

LVIII. Quæ sequuntur apud Celsum, nunc consideremus. Ea sic habent : «Est et illis hujusmodi sententia, non ulciscendum esse qui infert injuriam. Si quis tibi, inquiunt, maxil- »lam alteram percusserit, præbe illi et alteram. Vetus est is- »tud et eleganter jam olim enuntiatum, quod rusticius isti »reddiderunt. Sic enim Plato Socratem cum Critone col- »loquentem facit : — « Nunquam igitur facienda injuria est. «Non profecto. Neque injuria repellenda est injuria, ut «multi putant; siquidem nullo modo facienda sit injuria. «Non videtur. Quid ergo? Criton, damnum inferre licet, « an non? Nunquam licet, o Socrates! Quid damnum infe- « renti damnum inferre justum-ne est, ut affirmant multi, an « non? Nullo modo. Nam hominibus male facere et injuriam « facere unum et idem sunt. Vera loqueris. Neque igitur in- « juriam injuria rependere, neque male ulli hominum facere « licet, quælibetcumque ab illis passus fueris. » — Hæc Plato. » Et iterum : — « Vide igitur et tu etiam atque etiam an ejus- « dem sententiæ simus, itane tibi videatur, et inde delibe- « randi ducamus initium, rectum non esse facere injuriam, « aut injuriam injuria ulcisci, aut damno affectum damno « afficere; an recedas, et initium istud mecum non assen-

[1] Jon. I. 3. — [2] Dan. VI, 23. — [3] Coloss. II, 15. — [4] Luc. X, 19.

» tiaris. Ego autem jamdudum et adhuc ita censeo. » — Sic » igitur Platoni visum est, et eadem jam olim a divinis viris » tradita fuerant. Sed de iis et aliis quæ depravant, hæc suf- » ficiant. Qui plura desideraverit, facile ipse cognoscet. »

LIX. Ad hoc, et ad omnia quæcumque Celsus, cum eorum veritatem inficiari non posset, negavit nobis esse propria, et a Græcis dicta fuisse contendit, respondendum est, si dogma sit utile sanaque ejus mens, sive apud Græcos a Platone aut quibusdam e sapientibus Græcis, sive apud Judæos a Moyse aut quibusdam Prophetis, sive apud Christianos in scriptis Jesu sermonibus, aut a quibusdam ex ejus Apostolis reperiatur dictum: non propterea reprehendenda esse quæ Judæi aut Christiani dixerunt, quod eadem Græci dixerint: præsertim si demonstretur Judæorum scripta Græcanicis vetustiora esse. Neque etiam existimare oportet dictionis Græcanicæ elegantiam facere, ut res ab illis expressa melior illa eadem sit, quam Judæi aut Christiani humilius et simplicioribus verbis efferunt: quanquam prima Judæorum dictio qua Prophetæ usi sunt in scribendis quos nobis reliquerunt libris, propriis Hebraïcæ linguæ ornamentis sapientique compositione non caret. Quin si ostendam oportet eadem dogmata melius a Judæorum Prophetis aut Christianis enuntiata fuisse, quanquam istud incredibile videtur, sic probo tamen ducto exemplo e cibis et illorum apparatione. Ponamus sanum aliquem cibum et roborandis vescentibus accommodatum: hunc autem certo quodam modo paratum et quibusdam salsamentis conditum comedant non qui ejusmodi alimenta nunquam gustarunt, non rustici, in tiguriis educati, pauperes, sed soli divites et splendidis mensis assueti. Rursus idem ille cibus condiatur, non illo modo et ut placet iis qui delicati habentur, sed quomodo norunt pauperes, agrestiores, hominum vulgus. Illo vescatur infinita propemodum hominum multi-

tudo. Jam si detur cibum hoc modo paratum solis delicatis prodesse, a nullis aliis gustari, alio autem quodam modo conditum maximo hominum numero conferre ad sanitatem; ecquos, boni publici causa, sanorum ciborum conditores probabimus? Illos-ne qui solis nobilibus, an qui multitudini utiles parant? Volo cibos illos perinde esse sanos et boni succi, licet hoc aut illo modo condiantur; tamen evidens est, idque suggerit humanitas et boni publici studium, utiliorem esse medicum qui multorum, quam qui paucorum sanitati providet.

LX. Jam vero si exemplum intellectum fuit, transferendum illud est ad qualitatem rationabilis alimenti, quod animantibus ratione præditis convenit. Tum vide an non Plato et sapientes Græci, ubi bene dicunt, sint illis medicis similes, qui solis nobilibus consulentes, vulgus hominum despicatui habent; Judæorum vero Prophetæ et Jesu discipuli, repudiata illa versicolori verborum compositione, sapientia hominum, ut Scriptura vocat[1], et sapientia secundum carnem, quæ sapientia obscure loqui amat, referant illos qui cibos saluberrima esse qualitate curant, dum verborum compositione utuntur, quæ captui multitudinis parata et attemperata sit, non verba peregrina affectant, neque illa quasi insoliti sermonis affectatione auditores avertunt. Et sane cum eo spectet rationabilis cibus, si sic loqui fas est, ut patientem et mansuetum faciat eum qui ipso vescitur, quomodo sermo ille non esset melius apparatus, cujus virtute multi patientes et mansueti redduntur aut in illis virtutibus progressus faciunt, quam ille qui paucos admodum et facile numerabiles patientes et mites efficit, ut dem vel paucos effici. Quemadmodum enim si quis Græcus Ægyptios aut Syros dogmatibus juvare vellet, ante omnia discere curaret futurorum audi-

1 Cor. II, 4; 2 Cor. I, 12.

torum linguam, et barbare, ut Græci dicunt, loqui mallet ad virtutem Ægyptiis et Syris persuadendam, quam servata propria lingua, nihil Ægyptiis aut Syris prodesse; sic divina natura, cum Græcis non eruditione claris tantum, sed etiam reliquis provideret, se ignorantiæ multitudinis attemperavit; ut consuetis utens verbis ad audiendum alliceret imperitum vulgus, quod post istam introductionem facile posset etiam alteriora sensa in Scripturis occultata intellectu assequi. Etenim vel homini e vulgo Scripturas legenti manifestum fit, multa in iis esse altioris sententiæ quam quæ primum deprehenditur, si modo illis perscrutandis nos dedimus, et altiorem illam sententiam eo evidentiorem fieri, quo plus operæ ac studii in ea exquirenda impenditur.

LXI. Ex his efficitur id quod rusticius, ut Celso videtur, dixit Jesus: « Percutienti te in maxillam, præbe illi et alte- » ram: et ei qui vult tecum judicio contendere et tunicam » tuam tollere, dimitte et pallium[1], » plus utilitatis ad vitam attulisse, sic enuntiatum, quam idem in Critone dictum a Platone, quem nedum intelligere possint idiotæ, vix illum intelligunt ii, qui liberalibus disciplinis instructi ad celebrem Græcorum philosophiam accedunt. Considerandum præterea præceptum de patientia humilibus verbis non depravari; proinde meram esse Celsi calumniam quod ait: « Sed de iis et aliis, quæ depravant, hæc sufficiant. » Quisquis plura desideraverit, facile ipse cognoscet. »

LXII. Age nunc[2], videamus quæ sequuntur. Sic ille: « Nunc ad alia. Ferre non possunt templa, aras, simulacra. » Sed neque Scythæ, neque Nomades in Libya, neque » Seres nullius Dei cultores, neque gentes aliæ impiæ et » barbaræ. In hac Persas versari sententia, testatur Hero-

[1] Matth. v, 5, 39.
[2] Vide D. Guillon, tom. II, pag. 256 et seqq.

»dotus his verbis : — « Scio Persas his uti legibus : simula-« cra, aras, templa construi nulla eorum lex jubet, imo « apud eos habentur stulti qui hæc construunt. Cujus rei « ratio est mea quidem sententia, quod deos ex hominibus « ortos non arbitrentur, ut Græci[1]. » — Heraclitus quoque » sic alicubi loquitur : — « Et illis simulacris preces offerunt, « quasi si quis cum parietibus colloquium haberet, ignarus « quid sint dii, quid sint heroes. » — Et quid illi nos do-» cent Heraclitea sententia sapientius? Ille clam subindicat » stultum esse preces ferre simulacris, nisi cognoscatur quid » sint dii, quid heroes. Sic Heraclitus, illi vero nulla ex-» ceptione simulacra contemnunt. Si ideo, quod nec lapis, » nec lignum, nec æs, nec aurum quod hic aut ille expolivit, » Deus esse possit, ridicula hæc sapientia. Ecquis enim nisi » prorsus desipiat, hæc deos esse judicet, non vero dona » diis consecrata eorumque simulacra? Sin putant neque » imagines esse deorum, siquidem alia sit deorum forma, id » quod et Persis visum est, se ipsi imprudentes condem-» nant. Aiunt enim Deum hominem fecisse propriam ima-» ginem, et forma sibi ipsi similem. Sed concedent quidem » simulacra illa quorumdam cultui destinata esse, sive illi » similes, sive dissimiles forma sint. At negabunt deos esse » quibus illa eriguntur, et dæmones esse affirmabunt, di-» centque nefas esse Dei cultori ullum dæmonibus cultum » tribuere. »

LXIII. Ad hæc dicendum, si Scythæ, Nomades in Libya, Seres quibus ait Celsus nullos esse Deos, si aliæ gentes impiæ et barbaræ, si Persæ ipsi non templa, non altaria, non simulacra ferunt; non idcirco eamdem illis esse res hujusmodi non ferendi rationem atque nobis. Inquirendum enim est quibus dogmatibus ad rejicienda templa et simulacra impulsi fuerint ii, qui illa non ferunt : ut, si quis

[1] Herodot., lib. 1.

propter sana dogmata non illa fert, laudetur; si propter falsa, vituperetur. Fieri enim potest ut diversa dogmata rei ejusdem causa sint. Exempli gratia, vitant adulterium Philosophi qui Zenonem Citiensem sectantur; vitant et quibus Epicurus placet magister; nonnulli etiam omnino idiotæ. Sed vide quam diversa ratione illi omnes ab adulterio abstineant. Alii boni publici studio, et quia naturæ repugnat ab animante rationis participe fœminam adulterari legibus conjunctam alteri, et alterius hominis corrumpi domum: Epicuri vero discipuli non ea causa adulterio abstinent, cum illo abstinent; sed quod summum bonum in voluptate positum existiment, multaque voluptati ejus officere, qui uni adulterii voluptati cedit: qualia sunt carcer, fuga, mors, sæpe etiam ante illas pœnas et pericula, dum observat mariti et aliorum qui illi favent, e domo exitum: ita ut si supponas adulterum marito, domesticis ejus, illisque apud quos ob ejusmodi facinus male audiret, latere posse, etiam Epicureus voluptatis causa perpetraret adulterium. Ad idiotam quod attinet, si quando cum adulterii bella est occasio, sibi ab adulterio temperat, in causa est plerumque non plurium voluptatum captatio, sed legum suppliciorumque metus. Vides igitur factum, quod unum videtur, cujusmodi est adulterii abstinentia, non idem tamen, sed diversum fieri pro diversis hominum voluntatibus, quæ vel a sanis vel ab improbis et impiis oriuntur principiis, cujusmodi sunt in Epicureo aut illo idiota.

LXIV. Quemadmodum igitur unum illud factum, abstinentia scilicet adulterii, licet videatur esse unum, deprehenditur tamen esse multiplex, prout diversa sunt dogmata et voluntates; ita qui in aris, in templis, in simulacris colere divinitatem non sustinent, ut Scythæ, Nomades in Libya, Seres quibus Deus non est, Persæ, ad respuendum illum cultum aliis dogmatibus moventur, ac illis, quibus

Christiani et Judæi recusant hujusmodi cultu prosequi divinitatem. Nemo enim illorum odio habet aras et simulacra, quod cultum divinitatis deprimere et in materiam illo modo elaboratam transferre vereatur; neque quod putet Dæmones insidere in quibusdam simulacris et locis, ubi magicis carminibus retineantur, aut posse aliis modis quædam loca occupare in quibus victimarum nidore pasti illicitam illicite voluptatem venentur. Sed Judæi et Christiani propter istud : « Dominum Deum tuum timebis, et illi » soli servies[1]; » item propter illud : « Non erunt tibi Dii » alii præter me[2]; *et*: Non facies tibi idolum, neque omnem similitudinem quæ est in cœlo desuper, et quæ in » terra deorsum, et quæ in aquis sub terra deorsum : non » adorabis ea, neque coles ; » et propter hoc : « Dominum » Deum tuum adorabis, et illi soli servies[3], » et propter alia plura similia, non solum templa, aras, et simulacra abominantur, sed etiam parati sunt mori ubi se dederit occasio, ut suam Dei summi notionem ab aliqua ejusmodi impietate intaminatam servent.

LXV. De Persis jam supra diximus, ab illis non templa quidem construi, sed solem tamen et Dei opera adorari. Id quod vetitum nobis est, ut qui docti sumus non creaturam adorare, sed Creatorem, et « creaturam liberatum iri a ser» vitute corruptionis in libertatem gloriæ filiorum Dei[4]; *et* » expectationem creaturæ revelationem filiorum Dei ex» pectare[5], *et* vanitati creaturam subjectam esse non volen» tem, sed propter eum qui subjecit in spe[6]; » proinde res corruptioni servitutis subjacentes et vanitati subjectas et melioris conditionis spe sic permanentes adorari non oportere pro Deo, qui nulla re indiget, aut pro filio ejus et « primogenito omnis creaturæ[7]. » Atque hæc supradictis de

[1] Deut. VI, 13. — [2] Exod. XX, 3, 4. — [3] Matth. IV, 10. — [4] Rom. VIII, 21. — [5] Ibid. 19. — [6] Ibid. 20. — [7] Coloss. I, 15.

Persarum gente aras quidem et simulacra aversante, sed creaturam loco Creatoris colente addidisse satis fuerit. Quoniam vero et Heracliti verba recitavit, quibus subindicari ait, « stultum esse preces ferre simulacris, nisi notum sit » quid sint dii, quid heroës : » dicendum, facile cognosci posse discrimen quod inter Deum, Unigenitum ejus, dignatos a Deo Dei appellatione, participes ejus divinitatis, et omnes deos gentium qui dæmonia sunt, intercedit; sed Deum cognosci simul et simulacris cultum tribui non posse.

LXVI. Neque solum stultum est simulacris preces ferre, verum etiam ad id simulandum trahi exemplo multitudinis: quod faciunt Peripateticæ Philosophiæ sectatores, et qui Epicuri aut Democriti placita amplectuntur. Nihil enim in anima hominis vera pietate Deum colentis inesse debet adulterinum. Est nobis et alia causa cur simulacris nullum honorem habeamus, nimirum ne quantum in nobis est in hanc labamur opinionem, simulacra alios Deos esse. Quocirca vitio vertimus Celso aliisque simulacra Deos non esse confitentibus, quod sapientes habiti cultum simulacris deferre videantur. Eorum enim exemplo multi peccant qui non solum hæc sibi colenda esse putant ut se consuetudini accommodent, sed etiam mente in hanc incidunt opinionem, illa esse Deos : quo fit ut audire non possint, Deos illa non esse quæ ab ipsis adorantur. Ait quidem Celsus se « illa Deos non existimare, sed dona Diis consecrata. » At non ostendit, quomodo illa non sint potius consecrata hominibus, quam Diis, ut loquitur. Constat enim illa dona esse hominum, qui de divinitate in errore versantur. Neque etiam credimus simulacra esse divinæ imaginis, ut quæ Dei invisibilis et incorporei formam non referant. Quod Celsus putat nos a nobis ipsis dissidere cum negamus divinitatem esse humana forma, et nihilominus credimus Deum fecisse

hominem suam imaginem, et in imagine Dei fecisse illum; id refellendum ut supra: nempe in anima rationis participe et ad virtutem formata impressum servari imaginis Dei characterem: ubi etiam Celsus cum non intelligeret quid differant hæc duo, esse imaginem Dei, et creati secundum imaginem Dei, nos facit dicentes: «Deum fecisse hominem »suam imaginem, et forma similem sibi.» Sed et de his jam supra dictum est.

LXVII. Post hæc Celsus de Christianis ait: «Facile con»cesserint ea esse cultui aliquorum consecrata, sive illi si»miles, sive dissimiles forma sint; non vero esse Deos, »quibus hæc eriguntur, sed esse dæmones: nec fas esse »Dei cultori ullum dæmonibus cultum tribuere.» Si novisset dæmonum naturam, et quæ eorum unusquisque facit, sive vocetur ab illius artis peritis, sive sponte agat quod vult et potest; si perceptam habuisset de dæmonibus doctrinam, altam sane et naturæ humanæ intellectu difficilem; probro non dedisset nobis, quod negamus colendos esse dæmones ei qui summum Deum adorat. Imo tantum abest ut cultum dæmonibus deferamus, ut etiam illos et precibus et aliis modis quos scripturæ sacræ nobis suppeditant, ejiciamus ex hominum animabus, ex locis ubi considunt, aliquando etiam ex animantium corporibus. Sæpe enim quædam dæmones faciunt, quæ etiam animantibus perniciem afferant.

LXVIII. Quoniam vero superius permulta de Jesu a nobis dicta sunt, non opus est ut eadem nunc repetamus quo respondeatur ad istud: «Manifeste convincuntur nec »Deum, nec dæmona colere, sed mortuum.» Quamobrem hoc prætermisso videamus quid deinceps Celsus dicat: «Ac »primum quæsierim cur colendi non sint dæmones? Nonne »omnia pro Dei nutu administrantur, et ex illo omnis est »providentia? Nonne quidquid sit sive a Deo, sive ab An-

» gelis, sive ab aliis dæmonibus, sive ab Heroibus, id omne » legem a summo Deo præscriptam habet? Nonne rebus sin» gulis cum potestate præfectus est quicumque hoc munere » dignatus est? Non igitur qui Deum colit, is juste illum co» lit, cui a Deo concessa potestas est. Non enim, *inquit*, » fieri potest ut idem pluribus dominis serviat. » Vide et hic quot sibi ut concessa sumat, quæ tamen seria investigatione indigent altaque et retrusa cognitione rerum quæ ad hujus universi administrationem pertinent. Inquirendum enim quo sensu omnia dicantur pro Dei nutu administrari, pertineat-ne hæc administratio etiam ad peccata, an non. Nam si illa administratio pertinet ad peccata non hominum tantum, sed ætiam dæmonum et si quid aliud corporis expers est peccato obnoxium; videat ille, qui hoc dicit, quam absurdum sit omnia Dei arbitrio dispensari : hinc enim consequens est ut peccata omnia, et quidquid ex vitio nascitur, pro Dei nutu administrentur : quod quidem non idem est ac si quis diceret hæc fieri non prohibente Deo. Nam si quis proprio sensu administrationem acceperit ac dixerit ea, quæ nascuntur ex vitio, administrari, evidens est pro Dei nutu administrari omnia; proinde in Dei administrationem nihil peccare eum qui peccat. De providentia eadem est adhibenda distinctio. Nam hæc : « Omnis ex illo providentia, » aliquid verum significant, cum providentiæ nihil nisi justum ascribitur. Si vero generatim dixerimus quidquid fit, id ex providentia fieri, etiamsi malum sit, falsum est « om» nem ex illo esse providentiam : » nisi forte intelligatur, quæ ex operibus providentiæ Dei consequuntur, ea ex providentia Dei fieri. Affirmat etiam, « quidquid fit sive a Deo, » sive ab Angelis, sive ab aliis dæmonibus, sive ab heroi» bus, hæc omnia legem habere sibi a Deo maximo præ» scriptam. » Sed id quoque falsum est. Neque enim naturæ quæ peccant, Dei legem sequuntur cum peccant. Atqui

Scriptura docet non solum homines, sed et malos dæmones malosque Angelos peccare.

LXIX. Neque vero nos soli malos dæmones dicimus, sed prope omnes illi quotquot dæmones esse credunt. Non omnia igitur legem a Deo maximo sibi præscriptam habent. Quisquis enim sive incogitantia, sive vitio et malitia, sive boni ignorantia a divina lege discessit, is non Dei legem, sed, ut novo et Scripturis usitato vocabulo utar, peccati legem habet[1]. Itaque ex opinione multorum qui dæmones esse statuunt, mali quoque dæmones a Deo non legem habent, sed ab illa desciscunt : nos vero tribuimus id omnibus dæmonibus, qui, cum olim tales non essent, dæmones facti sunt, ex quo a via, quæ ad bonum perducit, aberravere : ita ut dæmones species sint naturarum quæ a Deo exciderunt. Quapropter non oportet Dei cultorem dæmonibus cultum deferre. Est et alia dæmonum vim cognoscendi ratio : nempe si consideretur eos a quibusdam vocari, ut amor aut odium inspiretur, aut quædam actiones impediantur, aut innumera hujusmodi alia fiant, quorum auctores sunt ii, qui carminibus magicisque incantationibus norunt invocare et arcessere dæmones simul atque libitum est. Quare omnium dæmonum cultus alienus est a nobis summi Dei cultoribus, et cultus dæmonum cultus est eorum qui dii habentur : *Omnes* enim *dii gentium dæmonia*[2]. Hoc etiam inde liquet, quod in sacris quæ efficaciora videbantur arcanæ adhibitæ fuerint evocationes, etiam cum primum simulacra collocata sunt et templa constructa. Quas evocationes fecerunt ii, qui artibus magicis utentes dæmonum cultui vacabant. Atque hinc est quod cultum dæmonum perinde ac perniciem fugiamus, censeamusque ritus illos quibus ad aras, statuas, et templa utuntur Græci, dæmonum esse cultum.

LXX. Dixit præterea : « Nonne singulis rebus præfectus

[1] Rom. VIII, 2. — [2] Psal. XCV, 5.

» est potestate a Deo accepta quisquis quolibet opere dignus » habitus est? » Sed hic opus est altiore scientia, qua definiri possit utrum quemadmodum in civitatibus carnifices et alii crudelibus quidem sed necessariis muneribus addicti sunt, ita mali dæmones muniis quibusdam præfecti sint a Verbo Dei quod administrat omnia; an, quemadmodum in desertis locis latrones unum aliquem sibi præficiunt, sic dæmones quasi agminatim in diversis terræ regionibus collecti, sibi ipsi principem constituerint cujus ductu ipsi surripiant et furentur hominum animas. Qui autem de iis bene disserere voluerit, ut Christianos aliud quidpiam præter summum Deum et primogenitum omnis creaturæ Verbum ejus et Deum colere fugientes defendat, illum oportet enarrare istud : « Omnes quotquot venerunt ante me, fures sunt » et latrones, et non audierunt eos oves[1]; » et hoc : « Fur » non venit nisi ut furetur et mactet et perdat[2], » et si quid aliud simile sacris in Scripturis dictum sit, ut et istud : « Ecce » dedi vobis potestatem calcandi supra serpentes et scorpio- » nes et super omnem virtutem inimici, et nihil vobis noce- » bit[3]; » et hoc aliud : « Super aspidem et basiliscum ambu- » labis, et conculcabis leonem et draconem[4]. » Sed nihil eorum noverat Celsus. Nam si nota illi essent, non dixisset : « Nonne quidquid fit in hac universitate sive a Deo, » sive ab Angelis, sive ab aliis dæmonibus, sive ab Heroi- » bus, hæc omnia legem a Deo maximo præscriptam sibi » habent? Nonne rebus singulis præfectus est cum potestate » quisquis hoc munere dignatus est? Qui igitur Deum colit, » non is juste colit illum cui a Deo data potestas est. » Quibus addit : « Fieri enim non potest ut pluribus dominis ser- » viatur. » Sed hac de re in libro sequenti disputabimus. Nam justam in molem crevit septimus iste liber, quem contra Celsi scriptum scripsimus.

[1] Joan. x, 8. — [2] Ibid. 10. — [3] Luc. x, 19. — [4] Psal. xc, 13.

LIBER OCTAVUS.

I. Jam eo perventum est[1] ut septem libros absolverim; octavum nunc aggredi volo. Deus et unigenitus ejus Verbum adsit nobis, ut Celsi mendacia perperam inscripta *verus sermo*, strenue refutentur et religionis Christianæ veritas solide et quantum per materiam licebit demonstretur. Precamur item ut quo animo Paulus, eodem et nos dicere possimus, « Pro Christo legatione fungimur tanquam Deo » exhortante per nos[2], » et pro Christo legatione fungi erga homines, quemadmodum Dei Verbum ad amorem in se exhortatur : quippe quod vult justitiæ, veritati cæterisque virtutibus eos conciliare, qui, antequam Jesu Christi dogmata reciperent, in tenebris et ignorantia Dei conditoris versabantur. Iterum dicam, det nobis Deus fortem et verum sermonem, Dominum illum qui *in bello* contra malitiam *fortis* est *et potens*[3]. Nunc ad ea veniendum est quæ Celsus postea objicit, et ad ea respondendum.

II. Antea quæsivit a nobis quid causæ esset, cur dæmones non colamus, et ad illa, quæ dixit de dæmonibus, reposuimus quod nobis visum est verbo divino consentaneum. Deinde ad ejus quæstionem, qua nos ad cultum dæmonum incitare volebat, nos respondentes fecit, fieri non posse ut

[1] Vide D. Guillon, tom. II, pag. 259 et seqq.

[2] 2 Cor. V, 20. — [3] Psal. XXIII, 8.

pluribus dominis serviatur. « Quæ vox, *ut putat*, seditionis » est et hominum segregantium et rescindentium se, *ut lo-* » *quitur*, a reliquorum hominum societate. *Ejus judicio*, qui » hoc dicunt, suos illi in Deum affectus transferunt. *Qua-* » *propter id existimat* apud homines quidem habere locum, » servientem cuipiam male se alteri in servitutem dare, prop- » terea quod ex diversa servitute detrimentum alter patiatur; » proinde qui se alicui obligarit, hunc alteri non debere se » obligare; sicque non posse diversis heroibus, et ejusmodi » dæmonibus simul serviri, quin horum alterutri fiat injuria. » Sed quod spectat ad Deum, in quem nec jactura ulla nec » molestia cadit, *absurdum judicat* eadem cautione plurium » deorum cultum fugere, ac si cum hominibus, heroibus, » et ejusmodi dæmonibus ageretur. *Ait præterea* eum, qui » plures deos colit, hoc ipso quid Maximo acceptum facere, » quod unum aliquid eorum, quæ ad illum pertinent, colat. » *Addit* nefas esse cultum alicui deferre, cui istud a Deo » datum non est. Quapropter, *inquit*, cultus omnibus dela- » tus qui ad Deum pertinent, illi non displicet, quia omnes » illius sunt. »

III. Antequam ad sequentia pergamus, videndum an non jure approbemus hoc effatum : « Nemo potest duobus dominis » servire : *cui subjungitur :* Aut enim unum odio habebit, » et alterum diliget, aut unum sustinebit et alterum contem- » net. *Et mox :* Non potestis Deo servire et Mammonæ[1]. » Hujus effati defensio postulat, ut in altam abstrusamque de diis et dominis quæstionem penetremus. Docet enim divina Scriptura « magnum *esse* Dominum præ omnibus diis[2] : » in quibus deos non intelligimus illos, qui in gentibus adorantur (novimus namque *omnes deos gentium* esse *dæmonia*[3]); sed deos, de quorum *synagoga* propheticæ litteræ faciunt mentionem, et summum Deum, qui illos *dijudicat*, et eo-

[1] Matth. vi, 24. — [2] Psal. xcvi, 9. — [3] Id. xcv, 5.

rum unicuique munus proprium assignat. Nam « Deus stetit » in synagoga deorum, in medio autem deos dijudicabit[1]. » Deus *enim est* deorum Dominus *qui per filium* vocavit ter» ram a solis ortu usque ad occasum[2]. *Jubemur etiam* Deo » deorum confiteri[3] : *didicimus prætcrea* Deum non esse mor» tuorum, sed viventium[4]. » Neque hæc solà sunt in hanc rem loca, sexcenta alia referri possint.

IV. Similia de Domino dominorum inquirere et sapere nos docent divinæ litteræ. Nunc enim aiunt : « Confitemini » Deo deorum, quoniam in sæculum misericordia ejus : con» fitemini Domino dominorum, quoniam in sæculum mise» ricordia ejus[5]; » nunc vero : « Est Deus Rex Regum et Do» minus Dominantium[6]. » Novit etiam Scriptura deos qui tales sunt nomine tenus, et deos qui revera sunt, sive nomen habeant, sive non. Idem de dominis qui sunt et qui non sunt Paulus ait : « Etsi sunt qui dicantur dii, sive in » cœlo, sive in terra : ut sunt dii multi et Domini multi[7]. » Deinde quoniam Deus deorum per Jesum ab oriente et occasu vocat quos vult ad suam hæreditatem; et Christus Dei, qui est Dominus, inde se probat omnibus dominantibus præstare, quod in omnium fines pervaserit, et ex omnium finibus subditos sibi asciverit, idcirco Paulus post modo memorata : « Sed nobis, *inquit*, unus Deus Pater ex quo » omnia; et unus Dominus Jesus Christus per quem omnia, » et nos per ipsum[8]. » Et cum hoc loco admirabile quid et arcanum prospiceret, addit : « Sed non in omnibus est scien» tia[9]. » Cum autem dicit : « Sed nobis unus Deus Pater, ex » quo omnia; et unus Dominus Jesus Christus per quem » omnia, » hac voce *nobis* significat se et omnes qui ad summum deorum Deum et ad summum dominorum Dominum

[1] Psal. LXXXI, 1. — [2] Id. XLIX, 1. — [3] Id. CXXXV, 2. — [4] Matth. XXII, 32. — [5] Psal. CXXXV, 2, 3. — [6] 1 Tim. VI, 15. — [7] 1 Cor. VIII, 5. — [8] Ibid. 6. — [9] Ibid. 7.

enituntur. Jam ad summum Deum ascendit ille, qui inseparabiliter et indivisibiliter ipsum colit per filium Dei Verbum et sapientiam in Jesu conspectum; qui filius solus Deo conciliat quicumque modis omnibus ad Deum hujus universi conditorem conantur accedere sermonum, actionum, et cogitationum integritate. Ea propter iisque similia arbitror a principe hujus sæculi, qui se *in Angelum lucis*[1] transfigurat, excogitatum hoc fuisse : « Tunc sequuntur deorum » dæmonumque exercitus in undecim ordines distributus. » Ubi etiam idem de se philosophisque addit : « Cum Jove nos, » alii vero cum aliis dæmonibus. »

V. Cum igitur multi nomine tantum, multi revera sint dii et domini, nos totis viribus nitimur transcendere non ea sola quæ apud gentes terræ pro diis adorantur; sed etiam deos illos quorum Scriptura meminit, quosque nesciunt ii, qui a Dei fœderibus per Moysen Jesumque Salvatorem nostrum promulgatis alieni sunt et promissionibus exclusi quæ per illos innotuerunt. Se autem erigit supra omnem dæmonum cultum is, qui nihil dæmoniis acceptum facit; item is extollit se supra portionem eorum quos deos Paulus appellat, qui sive ut illi, sive quomodocumque res habeat, spectat « non ea quæ videntur, sed quæ non videntur[2]; » item qui considerat quomodo « expectatio creaturæ revelatio» nem filiorum Dei expectat, non volens, sed propter eum » qui subjecit in spe[3]; » cumque creaturam laudans et videns quomodo « liberanda sit a servitute corruptionis et occur» sura in libertatem gloriæ filiorum Dei, » adduci non potest ut quemvis alium præter Deum colat, aut alterius cultum cum Dei cultu conjungat, neque ut duobus dominis serviat. Non igitur seditionis vox est apud eos, qui hæc intelligentes, pluribus dominis servire nolunt, et quibus propterea satis est Dominus Jesus Christus qui per se docet

[1] 2 Cor. xi, 4. — [2] Id. iv, 18. — [3] Rom. viii, 19, 20.

eos qui ipsi serviunt, ut eruditos Deo et Patri tradat, factos regnum Deo dignum. Sed et se segregant et separant ab eis, qui a civitate Dei alieni sunt et a fœderibus ejus exclusi[1]; ut scilicet quasi cœlorum cives vivant, « accedentes ad Deum » viventem, et civitatem Dei, Jerusalem cœlestem, et mul- » torum Angelorum millium frequentiam et Ecclesiam pri- » mitivorum qui conscripti sunt in cœlis[2]. »

VI. Neque etiam propterea refugimus a colendo alio quam Deo per Verbum et veritatem ejus, quod Deus detrimentum pateretur, quemadmodum homo videtur lædi, cum alteri servit is qui ipsi servit : sed ne nos ipsi lædamur, nos a portione Dei separantes, in qua ejus beatitudini convenienter vivimus, excellenti adoptionis spiritu animati : qui spiritus in cœlestis patris filiis non verbo sed reipsa secreto clamat, « Abba Pater[3]. » Ac Lacedæmoniorum quidem legati Persarum regem, licet vim satellites ejus inferrent, non adoraverunt, reveriti unum suum Dominum, nempe Lycurgi legem : qui vero multo præstantiore et diviniore « le- » gatione funguntur pro Christo[4], » illi nec Persarum, nec Græcorum, nec Ægyptiorum principem adoraverint, nec ullum cujuslibet gentis, etiamsi dæmones principum satellites et ministri id facere cogant, et optimæ legum quæ in terra sint nuntium remittere persuadeant. Dominus enim illorum, qui « pro Christo legatione funguntur[5], » Christus est cujus legati sunt, quique « in principio Verbum erat, et » apud Deum erat, et Deus erat[6]. »

VII. Deinde quoniam Celsus altiorem quam putat, de heroibus et quibusdam dæmonibus quæstionem movet, cum, postquam de servitute erga homines dixit, « priorem herum » lædi, cum quis volens ipsi servire, servire vult et alteri, » addit idem sentiendum esse de heroibus et aliis hujus-

[1] Eph. II, 12. Philipp. III, 20. [2] Hebr. XII, 22 et 23. — [3] Rom. III, 15. — [4] 2 Cor. V, 20. — [5] Ibid. — [6] Joan. I, 1.

» modi dæmonibus ; » ab ipso quærendum est, quid putet esse heroas illos, quid illos dæmones : ita ut qui huic heroi servit, illum alteri heroi servire non liceat; et qui huic dæmoni servit, alteri illum non liceat servire : quasi inde lædetur prior dæmon, eodem fere modo ac homines læduntur, cum aliis dat se in servitutem, is, qui prius ipsis servivit. Ostendat etiam quam jacturam etiam facere putet heroas aut illos dæmones. Aut enim in pelagus nugarum incidens cogetur repetere quæ dixit et jam statuta evertere, aut confiteri, si nugari nolit, sibi heroas et dæmonum incompertam esse naturam. In id autem quod dixit, homines lædi, si quis ille serviens alteri serviat; quærendum est quam existimet priori homini fieri injuriam, cum is qui ipsi servit, servire vult et alteri.

VIII. Nam si ut idiota et philosophiæ rudis respondeat a se notari jacturam illarum rerum, quæ extra nos sunt, convincetur ignorasse præclarum istud Socratis effatum : « Occidere me possunt Anitus et Melitus, lædere vero minime : » nam fieri non potest ut quod præstantius est a deteriore » lædatur. » Sin intelligat injuriæ nomine motum aut habitum vitiosum, constat, cum nulla hujusmodi in sapientes cadat injuria, posse serviri duobus sapientibus, qui diversis in locis essent. Quod si nec iste sensus convenit, hinc frustra duxit exemplum ad reprehendendum istud : « Nemo » potest duobus dominis servire[1] : » quod potius verum cum est refertur ad servitutem erga solum universorum Deum, per ejus filium qui nos perducit ad Deum. Neque vero Deum colemus, quasi nostro cultu indigeret, aut quasi doleret se a nobis non coli; sed ut ipsi pietatis in Deum fructus capiamus, et ut summo Deo per unigenitum ejus Verbum et sapientiam servientes, a molestiis pœnisque liberemur.

IX. Vide et istud quam inconsideratum sit : « Nam si quid

[1] Matth. VI, 24.

aliud eorum quæ in universo sunt coleres : » quo innuit nos colendo Deo duci absque ullo detrimento ad cultum cujuslibet rei quæ pertineat ad Deum. Sed quasi sensisset id quod dixit non esse sanum, « Nam si quid aliud eorum quæ in hoc » universo sunt coleres; » mox redit ad se, et dictum corrigens, « Non licet, *inquit*, quempiam coli, nisi cui istud a » Deo datum est. » Verum de cultis illis aut diis aut dæmonibus, aut etiam heroibus, Celsum interrogemus : unde probaveris, o bone! illis, ut colerentur, datum esse a Deo, non vero ab hominibus, qui ignorantia errabant et inscientia, quique ab illo exciderant cui cultus proprie defertur? Adriani coluntur Amasii, ut paulo ante dixisti, Celse; at profecto non affirmaveris Antinoo datum a summo Deo fuisse ut coleretur. Idem de aliis dicemus petemusque ut demonstret illis, ut colantur, a summo Deo datum fuisse. Quod si a nobis quid simile de Jesu postulet, probabimus datum illi a Deo fuisse ut coleretur, « Ut omnes honorificent Filium si» cut honorificant Patrem [1]. » Nam prophetiæ omnes antequam nasceretur editæ, cultum illius commendabant. Sed et miracula quæ fecit non arte magica, ut existimat Celsus, sed divinitate a Prophetis prædicta, a Deo testimonium habuerunt, ut qui Filium, qui Verbum est, colit, is cum nihil contra rationem faciat, ex illius cultu utilitatem percipiat; et qui colit illum qui est veritas, is ex veritatis cultu melior fiat. Quod idem dicendum de cultu sapientiæ et justitiæ et omnium quæ filium Dei esse testantur divinæ Scripturæ.

X. Jam vero Filii Dei æque ac Dei et Patris cultum in integra vita positum esse, vide an doceat hic locus : « Qui in lege gloriaris, per prævaricationem legis Deum inhonoras [2] : » et iste : « Quanto magis putatis deteriora mereri supplicia, qui filium Dei conculcaverit, et sanguinem testamenti pollutum duxerit, in quo sanctificatus est, et spiritui gratiæ

[1] Joan. v, 23. — [2] Rom. II, 23.

» contumeliam fecerit[1]? » Nam si prævaricationem legis inhonorat Deum is qui legem violat, et si, conculcato verbo, filius conculcatur; evidens est Deum honorari ab illo qui legem servat, et Deum coli ab eo, qui Verbo Dei ornatus convenienter præceptis ejus vivit. Si novisset Celsus quinam ad Deum pertineant, et solos esse sapientes; quinam vero ab illo alieni sint, et solos esse malos qui nunquam ad suspiciendam virtutem propendent, certe intellexisset quid sibi velit istud : « Quisquis honorat et colit omnes qui » ad illum pertinent, quid ille contristat Deum ad quem om- » nes pertinent? »

XI. Subdit : « Qui de Deo loquens affirmat unum esse qui » Dominus vocetur, is impie facit. Dividit enim Dei regnum, » et seditionem inducit, quasi factio esset et aliquis alius Deo » adversarius. » Verum hæc locum haberent, si mathematicis demonstrationibus probaret illos, qui a gentibus ut dii coluntur, revera deos esse, non autem improbos dæmones esse illos, qui circa statuas, templa et altaria versari creduntur. At nos illud Dei regnum voce et scripto a nostris perpetuo prædicatum et intelligere optamus, et tales effici, ut solum Deum habeamus regem, et regnum Dei nostrum fiat. Ille vero qui nos docet multos venerari deos, non Dei regnum, si constare sibi voluisset, sed regnum deorum appellare debuit. Nec igitur est apud Deum aliqua factio, nec ullus Deus illi adversarius est : quanquam quidam veluti Gigantes et Titanes, pro sua nequitia contra Deum pugnare velint cum Celso et aliis qui bellum indicunt et illi qui Jesum innumeris testimoniis approbavit, et illi, qui pro salute nostri generis se, qui erat Verbum, universo mundo præsentem exhibuit, prout quisque capere poterat.

XII. In iis quæ sequuntur fortasse suspicari quis posset aliquid contra nos probabile dici : « Si nullum, *inquit*, alium

[1] Hebr. x, 29.

»Deum colerent isti, quam unum Deum, esset illis fortasse »contra alios valida ratio. Nunc autem, cum hominem nu»perrime exortum supra modum colunt, nihil tamen in »Deum peccare se putant, licet ejus ministrum colant.» Ad hoc etiam respondendum, si Celso perspectum fuisset istud, «Ego et pater unum sumus [1], » et hoc aliud quod Filius Dei inter precandum dixit, « Sicut ego et tu unum su»mus [2], » non sibi eum inducturum fuisse in animum, alium a nobis quam summum Deum coli. Nam « pater, *inquit*, in »me et ego in patre [3]. » Quod si quis ex his verebitur ne ad illos transfugiamus, qui patrem et filium duas hypostases esse negant, advertat animum ad istud : « Erat omnium cre»dentium cor unum et anima una [4], » ut intelligat quid sibi velit hoc : « Ego et pater unum sumus [5]. » Unum igitur Deum, ut explicavi, Patrem et Filium colimus, atque adeo nobis manet contra alios valida ratio; neque hominem nuperrime exortum et qui antea non erat, summa veneratione prosequimur. Credimus enim dicenti, « Antequam Abraham »fieret, ego sum [6]; *et*, Ego sum Veritas [7]. » Neque quisquam nostrum tam abjecti ingenii est ut existimet substantiam veritatis non ante tempora illa fuisse, quibus Christus visus est. Colimus igitur patrem veritatis et filium veritatem, quæ duæ res sunt quoad hypostasim, una vero consensione et concordia et voluntatis identitate : ita ut qui vidit Filium, qui est « splendor gloriæ et figura substantiæ [8] » Dei, is in illo, qui Dei imago est, viderit et patrem.

XIII. Deinde putat « ex eo, quod cum Deo filium ejus co»lamus, consequens esse ut non Deum solum, sed etiam ejus »ministros colendos esse sentiamus. » Si intellexisset quinam sint post Dei Unigenitum vere ministri Dei, ut Gabriel, Michael, et alii Angeli atque Archangeli, et eos colendos esse

[1] Joan. x, 30. — [2] Id. xvii, 22. — [3] Id. xiv, 11; xvii, 21. — [4] Act. iv, 32. — [5] Joan. x, 30. — [6] Id. viii, 58. — [7] Id. xiv, 6. — [8] Hebr. i, 3.

dixisset; fortasse, repurgatis cum significatione illius vocis *colere*, tum ejus qui colit officiis, hoc loco pro rei momento attulissem ea, quæ de hoc argumento assequi intellectu potui. Cum autem ministros existimet dæmones illos qui adorantur a gentibus, non rerum consequentia nos cogit eorum admittere cultum quos Scriptura docet esse ministros mali illius et principis hujus sæculi, qui a Deo avertit quoscumque potest. Detrectamus igitur omnino illos quos reliqui homines venerantur, colere et illis servire, quia ministri non sunt. Nam si didicissemus illos esse summi Dei ministros, non eos dæmonia esse diceremus. Itaque unum Deum et unum filium ejus Verbum et imaginem, quantum possumus, precibus supplicationibusque veneramur, offerentes Deo universorum per unigenitum ejus nostras preces. Huic primum supplicamus, rogantes ut, cum sit « propitiatio pro » peccatis nostris[1] *et* pontifex magnus[2], » vota, victimas, precesque nostras summo Deo offerat. Hæc igitur est de Deo fides nostra per ejus filium qui eam in nobis confirmat, nec Celsus probare potest, Dei Filium ullam nobis esse seditionis causam : quippe qui Patrem veneramur, cum admiramur ejus Filium, qui est verbum, sapientia, veritas, justitia et omnia quæ Dei Filium esse didicimus, utpote a tali patre progenitum. Atque de his hactenus.

XIV. Quoniam vero rursus ait Celsus : « Si doceas eos » hunc non esse illius filium, sed illum omnium esse patrem, » quem solum vere adorari oporteat, nolint, nisi et iste ado- » retur qui seditionis dux ipsis est, quemque Dei filium ap- » pellant, non quod Deum maxime colant, sed quod istum » extollant quam maxime; » nos, qui didicimus quis ille sit Dei filius, et eum esse « splendorem gloriæ et figuram sub- » stantiæ ejus, vaporem virtutis Dei, emanationem claritatis » omnipotentis sinceram, candorem lucis æternæ, specu-

[1] I Joan. II, 2. — [2] Hebr. IV, 14.

»lum sine macula Dei majestatis et imaginem bonitatis il-»lius[1], » scimus hunc filium ex illo esse, et illum hujus esse patrem. Quæ doctrina nihil absurdi habet, neque Deum dedecet, qui talem sibi filium unigenitum generavit : nec nobis persuaserit non esse ingeniti Dei et patris talem filium. Si quosdam audivit Celsus, qui Dei filium negarent esse filium ejus a quo hoc universum creatum est, ipse viderit, viderint et illi qui assensum ejusmodi doctrinæ præbuerunt. Non igitur seditionis dux Jesus, sed omnis pacis; quippe qui discipulis dixit : « Pacem relinquo vobis, pacem »meam do vobis[2]. » Deinde cum sciret mundi et non Dei fore homines qui bellum nobis indicerent, addit : « Non quo-»modo mundus dat pacem, ego do vobis pacem. » In illo autem nostram fiduciam ponimus, etiamsi in mundo premamur : dixit enim : « In mundo pressuram habebitis, se l »confidite, ego vici mundum[3]. » Ille est quem dicimus esse Dei filium, Dei, inquam, quem veneramur maxime, ut Celsi verbis utar, et filium ejus a patre quam maxime elatum fuisse cognoscimus. Volo autem in credentium multitudine esse quosdam qui diversam ab aliis sententiam sequentes temere affirment Salvatorem esse summum Deum : at nos nihil simile, qui credimus dicenti : « Pater qui misit »me, major me est[4]. » Quare quem nunc vocamus patrem, eum non, ut Celsus calumniatur, Dei Filio subjicimus.

XV. Sic postea Celsus : « Ut hæc a scopo non aberrare »demonstrem, utar illorum ipsorum verbis; ita enim illi »alicubi in Dialogo cœlesti : — « Si filius fortior est Deo, et « dominus ejus est filius hominis, ecquis alius dominus erit « Dei, penes quem sunt omnia? Quomodo multi circa pu-« teum, et nullus in puteum descendit? Cur tantum itineris « emensus timidus es? Erras, adest enim mihi audacia et gla-

[1] Hebr. I, 3. Sap. VII, 25, 26. — [2] Joan. XIV, 14, 27. — [3] Id. XVI, 33. — [4] Id. XIV, 28.

« dius. » — Nonne inde liquet hoc illis esse propositum? Ponunt » enim deum alium qui supra cœlos est patrem esse istius, » quam unanimi consensu colunt, ut sub specie magni Dei co- » lant hunc filium hominis, cui primas dant, quemque affir- » mant fortiorem Deo esse qui regit omnia, cum ejus sit do- » minus. Atque hinc illud eorum præceptum, duobus dominis » non esse serviendum : ut factio circa hunc unum servetur. » Et hic iterum in Christianos omnes confert quæ ex nescio qua obscurissima hæresi deprompsit. Obscurissimam dico; nam, quamvis sæpe cum hæreticis conflictati fuerimus, nobis tamen non liquet ex qua sententia Celsus hæc desumpserit; si tamen desumpsit, et non potius confinxit, aut quasi consequentia addidit. Nos enim qui dicimus etiam mundum hunc sensibilem ejus esse qui condidit omnia, clare profitemur Filium non esse fortiorem Patre, sed inferiorem : et id dicimus fidem habentes ei dicenti « Pater qui misit me, ma- » jor me est[1]; » neque quisquam nostrum ita stupidus est ut dicat Filium hominis esse Dei dominum. Sed cum Salvatorem spectamus ut Deum verbum, sapientiam, justitiam, veritatem, tum dicimus illum imperium habere in omnia sibi subjecta hoc nomine; non vero etiam in Deum et Patrem qui in ipsum imperium habet. Quoniam vero invitis non dominatur Verbum, et non solum inter homines, sed etiam inter Angelos nonnulli sunt adhuc mali quibus accensendi sunt omnes dæmones, dicimus Verbum istis nondum dominari, siquidem non sponte illi se subjiciunt : quanquam alio sensu hujus vocis *dominari*, illis dominatur; ad eum fere modum quo dicimus hominem bestiis dominari, quamvis eis non dominetur persuadendo, et ad eum modum quo in quosdam leones et jumenta imperium obtinet is qui illa domuit et condocefecit : verumtamen nihil intentatum relinquit, ut sibi non obsequentes persuadeat

[1] Joan. XIV, 28.

et suo imperio subdat. Ex nobis igitur falsum est hoc quod Celsus quasi unum e nostris dogmatibus adducit : « Ecquis » alius dominus erit ejus, penes quem sunt omnia ? »

XVI. Deinde res, opinor, rursus confundens ex alia hæresi mutuatur istud : « Quomodo multi circa puteum, et nullus » in puteum descendit ? » Et hoc : « Cur tantum itineris emen» sus timidus es ? Erras. » Et, « Est enim mihi audacia et gla» dius. » Quorum nihil nos, qui ad Ecclesiam a solo Christo nomen habentem pertinemus, verum esse dicimus. Hæc præfatus addit quæ sibi existimat esse consentanea, sed quæ nihil ad nos attinent. Nobis enim propositum est non quemdam colere Deum quem supponeremus, sed eum qui hoc Universum condidit et quidquid nec sentitur nec monstratur. Viderint illi, qui viam aliam aliasque semitas ingrediuntur, quique hunc negantes, alium recens confictum et nomine tantum Deum venerantur quasi conditore præstantiorem, et si qui sunt alii qui dicant Filium fortiorem esse et dominum ejus penes quem sunt omnia. Quod spectat ad istud præceptum, non duobus dominis serviendum esse, jam diximus quid ea de re nobis videatur : cum videlicet ostendimus Jesum et Dominum nullam esse seditionis causam illis, qui supra omnem dominum erigere se profitentes, soli illi Domino serviunt, qui Dei Filius et Verbum est.

XVII. Post hæc[1] ait Celsus, « nos ab altaribus, statuis, » templis erigendis abhorrere, quia hæc, ut putat, occultæ » et arcanæ societatis tessera est de qua inter nos convenit. » Scilicet non vidit apud nos animum cujusque justi ipsi esse altare, ex quo vere et spiritaliter boni odoris suffitus emittuntur, preces dico a pura conscientia oblatas. Unde in Apocalypsi Joannis : « Odoramenta autem sunt orationes » sanctorum[2], » et apud Psaltem : « Fiat oratio mea sicut

[1] Vide D. Guillon, tom. II, pag. 261 et seqq.

[2] Apoc. v, 8.

»incensum in conspectu tuo[1]. » Statuæ vero et dona Deo convenientia non ea sunt quæ mechanici fabricant; sed quæ a Dei verbo formata et expolita sunt intra nos : virtutes videlicet, quibus imitamur « Primogenitum omnis creatu-»ræ[2], » in quo justitiæ, temperantiæ, fortitudinis, sapientiæ, pietatis et reliquarum virtutum exempla sunt. Quisquis igitur verbo divino parens, temperantiam, justitiam, fortitudinem, sapientiam, pietatem cæterasque virtutes sibi comparavit, in eo sunt statuæ, quibus persuasum nobis est honorari debere omnium statuarum exemplar, Dei invisibilis imaginem, Unigenitum Deum. Sed et « qui expoliantes »veterem hominem cum actibus suis et induentes novum, »eum qui renovatur in agnitionem secundum imaginem ejus »qui creavit illum[3], » id assecuti sunt ut sint secundum imaginem Creatoris, ii in se simulacra faciunt, qualia summus Deus postulat. Verum ut inter simulacrorum artifices alii opus admirabiliter perficiunt, ut Phidias et Polycletus et pictores Zeuxis et Apelles; alii imperfectius illis simulacra faciunt, alii adhuc istis minus sunt periti, et in summa magno discrimine simulacra et imagines fiunt; sic sunt quidam, qui summi Dei simulacra melius et perfecte faciant; ita ut Jupiter Olympius a Phidia fabrefactus ne comparari quidem possit ad eum, qui secundum imaginem Dei creatoris constructus est. Omnibus vero quæ in rebus creatis sunt, longe perfectius simulacrum et excellentius in Salvatore nostro est qui dicit, *Pater in me.*

XVIII. Est etiam in singulis justis, illum hac in re quoad possunt imitantibus, simulacrum secundum imaginem Conditoris : quod simulacrum efformant, cum Deum puro corde contemplantur, Deique imitatores fiunt. In summa Christiani omnes altaria et simulacra extruere conantur, cujusmodi a nobis explicata sunt, non inanima et sensu

[1] Psalm. CXL, 2. — [2] Coloss. I, 15. — [3] Id. III, 9, 10.

privata, non gulosorum dæmonum rebus inanimis dedito-rum receptacula, sed idonea ad recipiendum Dei spiritum qui in dictis virtutum simulacris et anima ad imaginem creatoris conformata tanquam in propriis inhabitat : sic et Christi spiritus insidet suis, ut ita loquar, conformibus. Atque hæc docere volens Dei Verbum, Deum nobis exhibet hæc justis pollicentem : « Inhabitabo in illis et ambulabo » inter illos, et ero Deus illorum iique erunt populus meus [1]; » et Salvatorem : « Si quis audierit verba mea, et fecerit ea, » ego et pater meus veniemus ad illum, et mansionem apud » eum faciemus [2]. » Conferat igitur, quisquis voluerit, altaria, de quibus sermonem feci, cum altaribus de quibus Celsus; et simulacra in eorum qui summum Deum pie colunt animis collocata, cum Phidiæ, Polycleti similiumque simulacris; tum perspicue videbit hæc quidem inanima esse et injuriis temporum obnoxia; illa vero in immortali anima permanere, quamdiu ea in se permanere vult anima ratione prædita.

XIX. Nunc si templa templis comparari oportet, ut probemus Celsi fautoribus minime nos abhorrere ab erigendis templis, quæ altaribus et simulacris a nobis expositis conveniant, sed nolle tantum inanima et mortua ædificare templa illi, qui omnis vitæ auctor est; audiat qui vult quomodo doceamur corpora nostra Dei esse templum [3], et si quis libidine aut peccato Dei templum violaverit, eum disperditum iri, ut vere impium in verum templum. Omnium autem templorum hoc sensu acceptorum optimum et præstantissimum fuit purum et sanctum Salvatoris nostri Jesu Christi corpus : qui, cum nosset impios templo Dei, qui in ipso erat, insidias parare posse, non ita tamen ut voluntas insidiantium futura esset fortior divinitate quæ templum

[1] 2 Cor. VI, 16. Levit. XXVI, 12. — [2] Joan. XIV, 23. — [3] 1 Cor. III, 16, 17; VI, 19.

illud construxerat, dixit illis : « Solvite templum hoc et in » tribus diebus excitabo illud. Hoc autem dicebat de tem » plo corporis sui[1]. » Sed et Scriptura sacra, ubi resurrectionis mysterium docet eos qui divinis sermonibus præbere aures possunt divinas, ait destructum templum reædificatum iri lapidibus vivis iisque pretiosissimis. Quo indicat unumquemque eorum, qui verbo Dei eruditi in eadem pietatis officia conspirant, pretiosum esse totius templi Dei lapidem. Quamobrem Petrus : « Vos autem, *inquit*, ædifica» mini lapides vivi, domus spiritualis, sacerdotium sanctum, » offerre spirituales hostias, acceptabiles Deo per Jesum » Christum[2]; » et Paulus : « Ædificati super fundamentum » Apostolorum et Prophetarum, ipso summo angulari la» pide Christo Jesu Domino nostro[3]. » Arcanum etiam hujusmodi sensum habent Esaiæ verba quasi ad Jerusalem directa. Hæc illa sunt : « Ecce præparo tibi carbunculum » lapidem tuum, et fundamenta tua sapphirum, et ponam » jaspidem propugnacula tua et portas tuas lapides crystal» linos, et circuitum tuum lapides desiderabiles, et omnes » filios tuos doctos a Deo, et in multa pace pueros tuos, et » in justitia ædificaberis[4]. »

XX. Igitur inter justos alii sunt carbunculus, alii sapphirus, alii jaspis, alii crystallus, sicque omne electorum et pretiosorum lapidum genus justi sunt. Quomodo autem intelligendi sint lapides, quænam eorum natura sit, ad quas animas referri possit pretiosi lapidis nomen, non præsentis temporis est explicare. Tantum oportuit paucis admonere quo intellectu apud nos templa dicantur, et quid unum illud templum Dei ex pretiosis lapidibus constructum significet. Quemadmodum enim si singuli in suis quisque urbibus propter vulgo recepta templa alios præ se contem-

[1] Joan. II, 19, 21. — [2] I Petr. II, 5. — [3] Ephes. II, 20. — [4] Isai. LIV, 11, 12, 13, 14.

nerent, qui se pulchriora habere gloriarentur, ii suorum elegantiam describerent ut ea quæ alii habent, inferiora esse arguerent; sic nos, iis qui nos criminantur quod Deum in templis sensus expertibus adorari non oportere sentiamus, ea quæ apud nos templa sunt opponimus, et ostendimus iis qui non sunt et ipsi sensus expertes suisque diis hac in re similes, nullam esse simulacra nostra inter et gentium simulacra comparationem; nec altaria et odoramenta nostra, ut sic loquar, cum iis quæ apud illas sunt, altaribus, adipe et sanguine; neque exposita a nobis templa conferri posse cum deorum sensu privatorum templis, quæ homines sensu vacui admirantur: quippe quibus ne in mentem quidem venit divinum esse sensum quo quis Deum sentit, nec non simulacra, templa, et altaria quæ Deo conveniunt. Non igitur ab altaribus, simulacris, et templis erigendis propterea abhorremus, quod hæc sit occultæ atque arcanæ societatis tessera, de qua inter nos conveniat; sed quia, postquam per Jesu doctrinam invenimus colendi Dei rationem, fugimus quidquid vana pietatis specie impios facit eos qui a cultu per Jesum Christum constituto recedunt (1). Est enim ille solus veritatis via, ut qui vere dixit: « Ego sum » via, veritas, et vita[1]. »

XXI. Jam videamus, quæ Celsus postea de Deo dicat, et quomodo nos hortetur ad utendum iis, quæ re quidem vera idolis, aut, ut ita loquar, dæmoniis oblata sunt, sed quæ ipse, ignarus quid sit divinitas et quæ sint victimæ illi acceptæ, sacras victimas vocaverit. Ejus verba sic habent: « Deus omnium communis est, bonus, nullius rei indigens, » nulla invidia. Quid igitur vetat quin illi, qui ei maxime » consecrantur, festis publicis intersint[2]? » Nescio quomodo in animum induxerit, ex eo quod bonus, nullius rei indi-

[1] Joan. xiv, 6.

[2] Vide D. Guillon, tom. II, pag. 262 et seqq.

gens, nulla invidia sit Deus, consequens esse, ut qui maxime illi devoti sunt, festis publicis intersint. Fateor equidem: ex eo quod Deus bonus, nullius rei indigus, nulliusque invidiæ sit capax, consequens esset festis publicis interesse oportere, si probaretur nihil illa habere erroneum, et a Deum cognoscentibus constituta fuisse, tanquam cultus in illum et pietatis sequelam. Sin vero festa illa publica, quæ nonnisi nomine festa sunt, nulla ratione probari possunt divino cultui esse consentanea, sed arguantur figmenta esse hominum qui illa datis quibuslibet occasionibus propter quasdam humanas historias instituerunt, vel quasdam aquæ aut terræ fructuum ex illa nascentium proprietates videantur exprimere, perspicuum est eos, qui accurate colere volunt divinitatem, consentaneum quid rationi facturos, si festis publicis non interfuerint. *Festum* enim, ut pulchre quidam vel e Græcis sapientibus dixit, « nihil est » aliud, quam officium facere[1] : » et sane festa vere ille celebrat, qui suis officiis fungitur, qui orat perpetuo, qui Deum suis invocando precibus incruentas nulla intermissione hostias offert. Quamobrem mihi videtur a Paulo magnificentissime dictum esse : « Dies observatis et menses » et tempora et annos; timeo vos, ne forte sine causa labo- » raverim in vobis[2]. »

XXII. Hic si quis objiciet ea quæ dominicis, Parasceves, Paschatis, Pentecostes diebus apud nos fieri solent; respondendum est perfectum Christianum, qui verbis, operibus et cogitationibus cum Verbo Dei suo natura Domino versatur, semper esse in ejus diebus, semper agere dies dominicas. Sed et qui semper se veram ad vitam præparat, qui abstinet ab hujus vitæ voluptatibus quibus multi falluntur, qui non carnis prudentiam alit, sed corpus suum castigat et in servitutem redigit, ab illo semper Parasceve

[1] Thucyd. lib. I. — [2] Gal. IV, 10, 11.

celebratur[1]. Is etiam, qui cogitat Christum, quod Pascha nostrum est[2], immolatum esse et manducanda Verbi carne festum diem agi oportere, semper Pascha, quod transitum significat, celebrat; cogitatione, omni verbo, omnique opere ex hujus vitæ rebus ad Deum transiens et ad ejus civitatem properans. Præterea qui vere potest dicere: « Simul resurreximus cum Christo[3]; *et*: Corresuscitavit et » consedere fecit in cœlestibus in Christo[4]; » is semper est in diebus Pentecostes: præsertim cum ascendens in cœnaculum, ut Apostoli Jesu, precibus et orationi vacat[5], ut dignus vehementi illo spiritu e cœlo adveniente fiat[6], qui spiritus vi sua delet in hominibus malitiam et quidquid ex illa nascitur; ut etiam dignus fiat, cui Deus igneæ linguæ partem aliquam largiatur.

XXIII. Verum cum vulgus eorum qui credere videntur, non sit ejusmodi, sed aut nolit aut non possit omnes hujusmodi dies festos agere, indiget sensibilibus rebus quæ mysteriorum illorum memoriam renovent, ut ne prorsus effluant. Hæc opinor in animo habuisse Paulum, cum festum certis diebus præ cæteris recurrens appellavit *partem festi*[7]; quidus verbis subindicat vitam divino verbo semper consentaneam non in parte festi, sed in integro esse et nunquam deficiente festo. Rursus igitur ex iis quæ de nostris festis dicta sunt, considera, an nostra, si cum publicis ethnicorumque festis conferantur, non multo sanctiora sint illis publicis in quibus prudentia carnis festum agens ad ebrietatem lasciviamque magno fertur impetu. Longum esset nunc exponere, cur Dei lex doceat in festis diebus « panem » afflictionis[8] *edere et* azymos panes cum lactucis agresti» bus[9], » et qua de causa dicat, « Humiliate animas ves-

[1] I Cor. IX, 27.—[2] Id. V, 7.—[3] Coloss. III, 1. — [4] Ephes. II, 6.—[5] Act. I, 13, 14. — [6] Id. II, 2, 3. — [7] Coloss. II, 10. — [8] Deut. XVI, 3. — [9] Exod. XII, 8.

» tras[1], » et si quid his est simile. Neque enim fieri potest ut homo ex duplici parte constans et in quo « caro concupiscit » adversus spiritum et spiritus adversus carnem[2], » totus festum agat. Nam si spiritu festum agit, affliget corpus quod prudentia carnis impedit quominus cum spiritu festum agat; aut si festum agat secundum carnem festum agere secundum spiritum non potest. Sed hæc de festis dixisse satis in præsentia sit.

XXIV. Jam videamus quibus verbis nos hortetur Celsus ad utendum idolothytis, et ut sacrificiis publicis intersimus quæ publicis in festis fieri solemne est. Sic ille : « Si nihil » idola sunt, quid incommodi est publicis adesse conviviis? » Sin dæmones quidam sunt, dubio procul et hi Dei sunt, » quibus et credendum est, et litandum juxta leges, et pre- » ces offerendæ ut propitii sint. » In hæc operæ pretium fuerit totum illum locum primæ ad Corinthios Epistolæ legere et explicare[3], ubi Paulus de idolothytis sermonem facit. Illic occupans istud, nihil esse in mundo idolum, probat quam noxium sit idolothytis uti, ostenditque iis qui ipsius hac de re verba capere possunt, pejus quid homicidio facere eum, qui idolothytorum fit particeps, cum suos fratres interficiat, propter quos Christus mortuus est. Deinde ponens hostias mactari dæmoniis, planum facit socios fieri dæmoniorum, qui mensam dæmoniorum participant, et fieri non posse, ut idem sit et mensæ Domini et mensæ dæmoniorum particeps. Quoniam vero hujus de hac re ad Corinthios epistolæ explicatio tractatu integro opus haberet qui hanc materiam pluribus enodaret, satis erunt nobis pauca illa quæ respondimus, quæque si quis perpenderit, intelliget, etiamsi nihil idola sint, nihilominus perniciosum esse publicis idolorum epulis vesci. Satis etiam a nobis probatum est, quamvis dæmones quidam sint quibus hostiæ

[1] Levit. XVI, 29. [2] Galat. V, 17. [3] I Cor. VIII, 4, 11.

mactantur, nos tamen participes illarum fieri non debere; quippe qui quid mensam Domini inter et mensam dæmoniorum discriminis intersit cognoscimus, et propterea omnia facimus, ut semper simus mensæ Domini participes, omnique modo cavemus ne mensæ dæmoniorum participemus.

XXV. Quoniam vero ibidem ait Celsus, « Dæmones dei » esse, atque adeo illis credendum, litandum ex præscripto » legum, precesque offerendas esse ut propitii sint : » docendum est eos qui audire volent, res malas in Scriptura sacra nunquam dici ad Deum pertinere, utpote quas tanto Domino indignas judicat. Quâ de causa nec homines omnes Dei homines vocantur[1], sed soli illi qui Deo digni sunt[2], quales erant Moyses et Elias[3], et si quis alius homo Dei appellatus est[4], aut similis fuit iis qui sic appellati sunt. Neque etiam omnes angeli dicuntur Angeli Dei esse, sed soli beati Angeli; qui autem ad vitia defecerunt, ii angeli diaboli vocantur : quemadmodum homines mali, homines peccati, filii perditionis, iniquitatis filii nominantur. Quoniam igitur ex hominibus alii boni sunt, alii mali, inde fit ut alii Dei, alii esse diaboli dicantur. Sed et ex Angelis, alii Dei esse, alii dicuntur esse mali : at dæmonum nullum est discrimen, omnes dicuntur esse mali. Falsum igitur affirmamus esse istud quod ait Celsus : « Si dæmones quidam » sunt, clarum est eos ad Deum pertinere : » aut probet, qui voluerit, discrimen quod Angelos inter et homines esse statuimus, nulla solida ratione niti; vel pari ratione idem discrimen inter dæmones posse constitui. Quod si fieri non potest, dæmones ad Deum non pertinere manifestum est. Nec enim princeps eorum Deus est, sed Beelzebul, ut divinæ Scripturæ docent[5].

XXVI. Neque etiam est fides habenda dæmonibus, quam-

[1] Deut. XXXIII, 1. — [2] 4 Reg. I, 10. — [3] Luc. XII, 8. — [4] Math. XXV, 41. — [5] Luc. XI, 15.

vis ad id Celsus nos hortetur : imo moriendum potius, quam dæmonibus morem gerere, nec quidquam est quod potius perferre non debeat is, qui Deo credit. Sic neque litandum est dæmonibus. Non enim eis potest litari, qui mali sunt et hominibus noxii. Præterea ecquæ sunt leges secundum quas Celsus vellet ut dæmonibus litaremus? Si enim leges intelligit in civitatibus constitutas; ostendat illas divinis legibus consonare. Sin id non potest, cum plerumque sibi invicem non consentiant multarum civitatum leges, evidens fit aut leges proprie non esse, aut esse improborum leges quibus non parendum est : nam « oportet magis obedire Deo quam hominibus[1]. » Procul etiam sit a nobis istud Celsi consilium dicentis, orandos esse dæmones. Huic ne minimum quidem aures præbendæ sunt. Soli summo Deo preces ferre oportet et unigenito et primogenito omnis creaturæ, Verbo Dei, et ab hoc postulandum, ut, postquam ad eum preces nostræ pervenerunt, illas ipse tanquam sumus sacerdos perferat ad deum suum et Deum nostrum, ad patrem suum et patrem eorum qui vitam ex Dei verbo componunt. Quemadmodum autem illos homines, qui nos vellent vivendo suam nequitiam imitari, nec ulli eorum faverent qui aliam ac ipsi sectarentur viam, nollemus habere benevolos, quia hæc eorum benevolentia nos inimicos Deo faceret, qui, ut videtur, non esset benevolus hujusmodi homines benevolos habere volentibus; sic qui cognoscunt quæ dæmonum natura, quæ voluntas, quæ malitia sit, illi nunquam dæmonum benevolentiam sibi comparare voluerint.

XXVII. Neque enim, etiamsi non ipsis benevoli sint dæmones, quidquam ab illis pati possunt. Hos quippe custodit summus Deus ipsorum pietati benevolus, qui et divinos suos Angelos eorum custodiæ præficit, quos custodia dignos

[1] Act. v, 29.

videt, ut nihil illis dæmones noceant. Jam qui sibi summum Deum benevolum reddidit, tum sua pietate, tum quod susceperit Dominum Jesum magni consilii Dei Angelum[1], is, contentus Dei per Jesum Christum benevolentia, fidenter ut nihil passurus vel a toto dæmonum exercitu, dicere possit: « Dominus illuminatio mea et salvator meus, quem ti»mebo? Dominus protector vitæ meæ; a quo trepidabo[2]? » Dicet et istud: « Si consistant adversum me castra, non ti»mebit cor meum[3]. » Atque hæc in istud: « Si dæmones »quidam sunt, proculdubio et hi dei sunt, quibus et cre»dendum et litandum est ex præscripto legum, precesque »offerendæ ut benevoli sint. »

XXVIII. Nunc ea quæ sequuntur recitemus et rursus expendamus pro viribus. Sic loquitur: « Si quæ patriæ leges »illis vetant harumce victimarum participes fieri, prorsus »abstinendum etiam illis est omnium animalium esu. Quod »quidem et Pythagoræ placuit, quæ ejus erat in animam »et illius organa reverentia. Si, id quod aiunt, illis absti»nent, ne mensæ dæmoniorum accumbant, admiror illo»rum sapientiam, qui tandem animadverterunt se semper »cum dæmonibus epulari, et tunc solum id fugiunt, cum »victimam mactatam vident. Et fruges quas edunt, vinum »quod bibunt, fructus quos gustant, aqua ipsa quam hau»riunt, et aër quem respirant, nonne eorum singula a qui»busdam dæmonibus accipiunt, quibus singulis earum »rerum cura mandata est? » Hic nescio quomodo Celso consequens visum fuerit, ut quos dixit a quibusdam victimis abstinere patrio quodam instituto, ii omnium animalium esu abstinere debeant. Neque hoc dicimus, quasi Scriptura simile quid nobis non suggereret: nam ut nos ad puriorem tutioremque vitam hortetur, ait: « Bonum est »non manducare carnem, et non bibere vinum, neque in

[1] Isai. IX, 6. — [2] Psalm. XXVI, 1. — [3] Ibid. 3.

» quo frater tuus offenditur[1]. » Et rursus : « Noli cibo tuo » illum perdere, pro quo Christus mortuus est[2] : » et iterum : « Si esca scandalizat fratrem meum, non manducabo car» nem in æternum, ne fratrem meum scandalizem[3]. »

XXIX. Sciendum tamen est Judæos, qui Moysis legem intelligi a se putant, id de cibis observare, ut vescantur quidem illis quos puros esse existimant, ab impuris vero abstineant; præterea ut nec ex animantis sanguine nec ex pecude a feris dilaniata alimentum sumant, nec ex aliis, de quibus longus fieri sermo posset ac proinde hoc loco minime tempestivus : sed Jesus, cum vellet sua doctrina ad puram pietatem omnes homines provocare, cavit ne difficiliores de cibis leges multos ex iis morarentur, quorum moribus corrigendis Christianismus prodesse posset. Unde hæc ejus documenta : « Non quæ intrant in os coinquinant » hominem, sed quæ procedunt ex ore. Nam quæ in os in» trant, *inquit*, in ventrem vadunt et in secessum emittun» tur; quæ autem procedunt de ore, sunt cogitationes malæ » quæ proferuntur, homicidia, adulteria, fornicationes, » furta, falsa testimonia, blasphemiæ[4]. » Hæc etiam ait Paulus : « Esca nos non commendat Deo; neque enim si man» ducaverimus, abundabimus; neque si non manducaveri» mus, deficiemus[5] : » Quoniam vero nonnihil obscuritatis hæc habebant nisi adderetur explicatio, visum est Apostolis Jesu, et Presbyteris Antiochiæ in unum congregatis, et, ut ipsi loquuntur, Spiritui sancto[6], scribere ad eos, qui ex gentibus crediderant, epistolam, quæ vetaret tantum ex iis rebus vesci, quarum, inquiebant, abstinentia necessaria erat. Sunt autem istæ, idolothyta, suffocatum et sanguis.

XXX. Namque idolothytum dæmoniis immolatur, et hominem Dei non oportet mensæ dæmoniorum fieri parti-

[1] Rom. XIV, 21. — [2] Ibid. 15. — [3] I Cor. VIII, 13. — [4] Matth. XV, 11, 17, 19. — [5] I Cor. VIII, 8. — [6] Act. XV, 28.

cipem. Ad suffocata quod attinet, cum sanguis ex eis non expressus fuerit et sanguinem ferant alimentum esse dæmonum qui partibus ex illo exhalantibus nutriuntur, illis interdicit nobis Scriptura, ut ne nos dæmonum cibo nutriamur. Fortasse enim, si suffocatis vesceremur, quidam hujusmodi spiritus eisdem nobiscum vescerentur. Jam vero ex iis quæ de suffocatis diximus, patet causa cur a sanguine abstineamus. Neque ineptum fuerit, dum in hunc locum dissero, meminisse pulcherrimi effati, quod in Sexti sententiis positum legunt etiam multi Christiani : « Vesci, *inquit*, animantibus, indifferens; abstinere, magis rationi consentaneum. » Non igitur simpliciter propter patrium aliquod institutum a victimis quæ diis, aut heroibus, aut dæmonibus offerentur, abstinemus, sed multis de causis, quarum nonnullas attulimus. Præterea non est abstinendum ab omnium animalium esu, quemadmodum ab omni vitio, et ab iis quæ ex vitio procedunt. Non solum autem esu animantium, sed quibuscumque etiam cibis abstinendum esset, si illorum usui adjunctum esset vitium aut quid ex vitio consequens. Abstinendum enim a ciborum usu, ad quem nos aut gulæ aut voluptatis studium compelleret, sine proposito sanitati corporis ejusque curationi consulendi. Neque vero censemus animam e corpore in corpus migrare, et eam ad brutarum usque animantium conditionem dejici. Non igitur, etiamsi interdum animantibus abstinemus, earum carnes aversamur eadem ratione qua Pythagoras. Apud nos enim sola anima ratione prædita in honore habetur, et ejus organa cum honore sepulturæ traduntur, ut nobis constitutum est. Neque enim decet animæ ratione participis domicilium indecore et ubicumque projici, ut brutorum animalium cadaver : præsertim cum qui honorant corpus, ubi anima ratione prædita habitavit, ii persuasum habeant hunc honorem redundare in eum, qui animam accepit pul-

chre usam hujusmodi instrumento. Quomodo autem resurgant mortui; quale corpus induti veniant, hæc supra paucis, ut hujus scriptionis ratio postulabat, explicavimus.

XXXI. Ponit postea Celsus id quod et Judæi et Christiani una voce prædicant, cum rationem reddentes cur ab idolothytis abstineant, aiunt cum dæmonibus epulari non debere eos, qui supremo Deo consecrantur. Quam in rem affert quæ retulimus. Nos certe, quod spectat ad cibum potumque, non aliam cum dæmonibus epulandi rationem cognoscimus, quam cum comeduntur carnes quæ in sacrificiis, ut multi vocant, immolantur, et bibitur vinum quod dæmoniis libatum est : at Celsus cum dæmonibus acumbi epulis existimat, sive fruges edantur, sive quolibet modo bibatur vinum, sive fructus gustentur, sive etiam aqua sola hauriatur; hoc ipsum ait esse epulari cum dæmonibus. Addit aërem ipsum, qui respiratur, a quibusdam accipi dæmonibus; quandoquidem illum aërem animantibus suppeditant dæmones illi, qui aëri præsunt. Huic Celsi sententiæ assentiatur qui voluerit, et probet non Angelos Dei potius quam dæmones, quorum genus omne malum est, prædictis omnibus moderandis præpositos esse. Nos vero dicimus sine præsidio invisibilium, ut ita loquar, agricolarum aliorumque administratorum, qui non solum terræ proventibus, sed etiam aquæ et aëri provident, terram non ea ferre quæ natura regi dicuntur, aquam in fontibus et fluviis ultro nascentibus non irrigare et fluere, aërem non servari incorruptum vitamque ipsum respirantibus non impertire; sed administratores illos invisibiles non dicimus esse dæmones. Et, siquid audacter dicere oporteat, si quas hisce in rebus partes habeant dæmones, dicemus illis famem, arborum vitiumque sterilitatem, immodicos calores, aëris corruptionem ad perniciem fructibus afferendam mortemque interdum animantibus et pestem hominibus inferendam tribui opor-

tere[1]. Horum omnium auctores sunt dæmones[2], qui tanquam carnifices divino quodam judicio accipiunt aliquando hæc omnia faciendi potestatem, sive ad homines, qui se totos vitiorum colluvioni dediderunt, convertendos; sive ad particeps rationis genus exercendum; ut qui hisce in calamitatibus pietatem servant, nec inde deteriores fiunt, sic tandem spectatoribus tam invisibilibus quam visibilibus, qui eorum habitum non videbant, manifesti fiant; qui vero contra se habent et intus vitia occultant, illi, quales sint, calamitatibus prodantur, tumque et se ipsi sentiant, et spectatoribus, ut sic loquar, manifesti fiant.

XXXII. Testatur autem Psaltes tristiora incommoda divino judicio a malis quibusdam Angelis importari. « Misit in » eos, *inquit*, iram indignationis suæ, indignationem et iram » et tribulationem, immissionem per Angelos malos[3]. » An autem quid aliud præter hæc fiat, cum licentiam accipiunt dæmones, qui quidem hæc semper facere volunt, at non semper possunt, quia prohibentur, expendat ille qui, quantum humana fert natura, potest intelligere quo divino judicio multæ animæ, relicto corpore, per vias acervatim currant, quæ certam ad mortem perducunt[4]. Magna enim sunt Dei judicia[4], et propter eorum magnitudinem illa corpori illigata mens non potest assequi[5]: unde cum difficilia explicatu sunt, tum ab imperitis animabus ne minimum quidem possunt intelligi. Atque hinc fit ut temerarii quidam, hæc ignorantes, temerario in divinitatem impetu invehantur, sicque impias augeant opiniones quæ providentiam tollunt. Non igitur a dæmonibus accipimus quidquid in usum hujus vitæ cedit, nos præsertim qui his rebus ea qua par est ratione uti didicimus. Neque cum dæmonibus epulantur, qui frugibus, vino, arborum fructibus, aqua, et aëre fruun-

[1] Prov. XVII, 11. [2] Matth. VIII, 82. [3] Psalm. LXXVII, 49. — [4] Sap. XVII, 1. — [5] Psal. XXX, 7.

tur; sed potius cum divinis Angelis, quibus horum omnium cura mandata est, quique veluti vocantur ad mensam pii hominis, obsequentis sermoni qui docet : « Sive manducatis, sive bibitis, sive quid aliud facitis, omnia in gloriam » Dei facite [1]. » Et rursus alio in loco scriptum est : « Omnia » in nomine Dei facite [2]. » Ergo cum in gloriam Dei manducamus, bibimus, respiramus, et in omnibus rationi paremus, nullo cum dæmone, sed cum divinis Angelis epulamur. Nam omnis creatura Dei bona est « et nihil rejiciendum » quod cum gratiarum actione percipitur : sanctificatur enim » per verbum Dei et orationem [3]. » Atqui nec bona esset, nec posset sanctificari, si horum cura, ut putat Celsus, dæmonibus fuisset commissa.

XXXIII. Ex his palam est jam a nobis occursum esse iis, quæ postea dicit his ipsis verbis : « Aut igitur non vivendum » omnino, nec in hanc vitam veniendum est, aut venientem » his conditionibus oportet dæmonibus, qui terrenis rebus » præsunt, gratias agere, primitias et preces, quamdiu vivemus, offerre, ut illos beneficos experiamur. » Vivendum certe nobis et ex Verbi Dei præscripto vivendum, quantum possibile est et quantum ex illius præscripto vivere datur. Datur autem, cum sive manducemus, sive bibamus, omnia in gloriam Dei facimus : neque etiam recusandum nobis est uti rebus propter nos creatis, gratias agendo Creatori. Atque his potius conditionibus, quam eis, quibus Celsus existimat, Deus nos in hanc vitam produxit. Nec sane dæmonibus, sed summo Deo subditi sumus per Jesum Christum, qui nos ad illum adduxit. Neque vero ex Dei legibus ullus dæmon rebus terrenis præsidet; sed pro sua impietate quædam fortasse sibi elegerunt loca ubi nulla est Dei vitæque Deo acceptæ cognitio, aut ubi multi sunt divinitatis hostes : forte etiam quoniam digni sunt qui malis præ-

[1] Coloss. III, 17. — [2] I Cor. X, 31. — [3] I Tim. IV, 4, 5.

sint, eosque puniant, Verbum quod regit omnia dedit illis in eos principatum, qui vitii potius quam Dei imperio se ipsi subdiderunt. Celsus igitur ea de causa, ut Deum ignorans, gratias dæmonibus agat; nos qui hujus universitatis Conditori gratias agimus, cum precibus et gratiarum actione oblatos edimus panes qui propter orationem fiunt corpus quoddam sanctum quod sano proposito manducantibus sanctitatem largitur.

XXXIV. Primitias quoque dæmonibus offerre vult Celsus, at nos illi qui dixit : « Germinet terra herbam fœni facientem semen secundum genus et secundum similitudinem, et lignum fructiferum faciens fructum, cujus semen in semetipso sit secundum genus super terram [1]. » Cui autem primitias damus, eidem ferimus preces, « habentes pontificem magnum, qui penetravit cœlos, Jesum Filium Dei [2], *et hanc* tenemus confessionem » per totam vitam quia beneficum experimur Deum et Unigenitum ejus qui nobis in Jesu conspicuum se præbuit. Quod si etiam magno numero cupimus esse, quos beneficos nobis volumus, docemur, « decies millies centena millia assistere ei, et millia millium ministrare ei [3]. » Nam hi ceu cognatos et amicos videntes eos, qui ipsorum in Deum pietatem æmulantur ac Deum invocant riteque illum precantur, eorum saluti collaborant, illis apparent, putantque sui esse officii illis obsequium præstare et quasi ex compacto venire ad beneficia salutemque eis conciliandam, qui Deum orant cui et ipsi preces offerunt. « Sunt enim omnes administratorii spiritus in ministerium missi propter eos qui hæreditatem capiunt salutis [4]. » Dicant ergo sapientes Græci humanam animam statim ab ortu dæmonum ditioni esse subditam; nos Jesus docuit ne minimos quidem eorum qui in Ecclesia sunt, contemnendos esse : quia « angeli eorum,

[1] Gen. I, II. [2] Hebr. IV, 14. — [3] Dan. VII, 10. — [4] Hebr. I, 14.

» *inquit*, semper vident faciem Patris mei qui in cœlis est[1]. » Et Propheta : « Castra metabitur angelus Domini in circuitu timentium eum, et eripiet eos[2]. » Itaque ne nos quidem inficiamur multos esse in terra dæmones; at eos esse et potestatem in malos habere propter eorum malitiam contendimus; nihil vero posse in eos qui « induerunt armaturam » Dei[3], » et robur acceperunt ad « standum adversus insidias » Diaboli, » quique se ad pugnandum cum dæmonibus exercent, idque quia norunt « non esse nobis colluctationem ad» versus carnem et sanguinem, sed adversus principes, ad» versus potestates, adversus mundi rectores tenebrarum » sæculi hujus, adversus spiritualia nequitiæ in cœlestibus[4]. »

XXXV. Nunc alia Celsi verba perpendamus. « Persarum, » *inquit*, aut Romanorum regis Satrapa, aut Præses, aut Im» perator, aut Procurator, aut etiam quibus minor ditio, » cura, aut ministerium commissum est; illi graves pœnas » repetere poterunt si negligantur; et aëris illi terræque Sa» trapæ et Administratores pœnas leves repetent contume» liis onerati ? » Vide quomodo summi Dei Satrapas, Præsides, Imperatores, Procuratores, et alios quibus minor ditio, cura, aut ministerium committitur, inducat gravem humano more pœnam repetentes ex iis, a quibus injuria affecti sunt : non advertens ne sapientem quidem hominem velle cuiquam nocere; sed quantum potest, id agere ut conversos ad bonam frugem revocet etiam eos a quibus acceperit injuriam : nisi forte Lycurgo Lacedæmoniorum legislatore et Zenone Cittiensi deteriores illi sunt summi Dei Satrapæ, Præsides et Imperatores de quibus Celsus. Nam Lycurgus, cum in sua potestate haberet hominem qui ipsi oculum effoderat, non solum non ultus est, sed illum salubribus monitis incantare non desiit, donec philosophiæ operam dare persuasit. Et Zeno dicenti : « Dispeream ni

[1] Matth. XVIII, 10. — [2] Psalm. XXXIII, 8. — [3] Ephes. VI, 11. — [4] Ibid. 12.

»malum tibi dedero; » respondit : « Et ego, ni mihi te ami-»cum fecero. » Necdum loquor de iis qui ad Jesu doctrinam formati istud audierunt : « Diligite inimicos vestros, et orate »pro persequentibus vos, ut sitis filii Patris vestri qui in »cœlis est, qui solem suum oriri facit super bonos et ma-»los, et pluit super justos et injustos [1]. » Et in Propheticis eloquiis sic loquitur justus : « Domine Deus meus, si feci »istud, si est iniquitas in manibus meis, si reddidi retri-»buentibus mihi mala, decidam utique ab inimicis meis »inanis. Persequatur inimicus animam meam, et compre-»hendat, et conculcet in terra vitam meam [2]. »

XXXVI. Neque vero Angeli, qui Dei sunt veri satrapæ, præsides, imperatores et procuratores, mala inferunt, ut putat Celsus, iis a quibus orta ipsis est injuria. Quod si quidam dæmones, quos in animo habuit et Celsus, mala inferunt, id faciunt ut mali, nec accepta a Deo ulla satrapia aut imperio aut procuratione. Atque etiam eos lædunt, qui se illis subjiciunt atque submittunt quasi dominis. Hinc, ut videtur, accidit ut qui cibis per leges locorum vetitis utuntur, si dæmonibus illis subditi sunt, pœnas dent; sin sub illis non sint, nec loci dæmonio se submiserint, soluti a pœnarum metu dæmonia illa valere jubeant; quanquam si aliis aliarum rerum ignorantia se subjecerunt, illorum ultioni obnoxii sint. Sed Christianus, verus inquam Christianus, qui solius Dei Verbique ejus imperio se subdit, cum dæmonibus præstantior sit, nihil a dæmoniis pati potest. Cujus rei causa est, quia « castrametabitur Angelus Domini »in circuitu timentium eum et eripiet eos [3], *et ejus* Ange-»lus, *qui* semper videt faciem Patris cœlestis [4], » ejus preces per solum sacerdotem magnum semper universorum Deo offert, et ipse precatur cum eo, cujus ipsi commissa

[1] Matth. v, 44, 45. — [2] Psalm. vii, 4, 5, 6. — [3] Id. xxxiii, 8. — [4] Matth. xviii, 1.

cura est. Ne igitur nos inanibus larvis terrefaciat Celsus, minitans nos dæmonibus, quos nihili ducimus, luituros pœnas. Nihil enim spreti dæmones nocere possunt nobis, qui consecrati sumus illi qui solus omnes suo auxilio dignos adjuvare potest, quique præterea suos piis in illum Angelos præficit, ut nec adversarii Angeli, nec eorum princeps, vocatus *hujus sæculi princeps*[1], facere quidquam possint adversus eos, qui Deo consecrati sunt.

XXXVII. Deinde[2] oblitus loqui se Christianis, qui soli Deo per Jesum supplicant, aliorum placita miscet et absurde Christianis ascribit: « Si quis illos barbaris, *inquit*, nominibus appellaverit, potestatem habebunt; nullam vero, si græce aut latine. » Ostendat enim ecquem ut auxilio nobis sit invocantes barbaro nomine appellemus : et frustra hæc a Celso nobis objectari persuasum ei sit qui consideravit reliquos Christianos inter precandum ne iis quidem vocibus uti quæ divinis in Scripturis positæ Deum proprio nomine designant; sed Græcos græce, Romanos latine, et sic singulas gentes Deum propria lingua precari et laudes ejus pro viribus concelebrare; omnium vero linguarum Dominum exaudire quacumque lingua precamur, quasi una, ut ita loquar, vox quantum ad significata diversis linguis exprimatur. Neque enim Deus ex eorum numero est, qui barbaram aut græcam linguam sortiti cæteras ignorant, nihilque curant eos qui aliis linguis loquuntur.

XXXVIII. Postea, quod aut ex nemine Christiano aut ex vulgari quopiam impio et imperito audivit, ait Christianos dicere : « Ecce accedens ad Jovis aut Apollinis aut cujuslibet alterius dei simulacrum, contumeliis illud lacesso alapisque cædo, nec tamen ulciscitur. » Nescio videlicet in lege Divina legi inter alia hanc prohibitionem : « Diis non

[1] Joan. xiv, 30.

[2] Vide D. Guillon, tom. II, pag. 265 et seqq.

» detrahes[1], » ut ne os nostrum assuescat cuiquam maledicere : quippe qui audierimus : « Benedicite et nolite maledi- » cere[2], » et didicerimus quia « maledici regnum Dei non pos- » sidebunt[3]. » Et quis inter nos ita insanus est ut hæc dicat, nec videat nihil hujusmodi injurias prodesse ad evellendam, quæ de diis concepta est, opinionem? cum fuerint homines qui, licet omnino Deum non agnoscerent et Providentiam tollerent, et perniciosis impiisque dogmatis ortum dederint sectis quorumdam qui Philosophi habentur, nihil tamen eorum passi sunt quæ vulgus mala judicat, nec qui eorum dogmatibus adhæserunt : imo ditescunt, et sani corpore sunt. Quanquam si detrimentum in illis quæras, videbis eos vere detrimentum passos. Nam quod majus detrimentum est, quam ex mundi conditione non intelligere Conditorem? Ecquæ miseria pejor, quam cæca mente esse et non videre mentium omnium opificem et patrem?

XXXIX. Postquam ejusmodi verba Christianis, quibus minime conveniunt, per calumniam tribuit, sibi ipse defensionem parasse putat, sed quæ ludicrum est potius quam defensi, cum tanquam nos alloquens : « Non vides, *inquit*, » o bone! esse etiam qui tuum dæmonem non modo coram » contumeliis oneret, sed etiam ex omni terra marique ex- » pellat, et te quasi simulacrum illi consecratum vinculis » constringat, trahat ad supplicium, et cruci affigat; nec » dæmon ille tamen, aut quemadmodum loqueris, ille Dei » Filius ex isto pœnas repetat? » Quæ quidem defensio locum haberet, si, quos nobis sermones ascribit, iis uteremur : quanquam nec tum vera diceret, cum Dei filium appellet dæmonem. Ex nobis igitur, qui dæmones omnes dicimus esse malos, qui tot homines ad Deum convertit, non ille dæmon est, sed Deus Verbum et Dei Filius : at Celsus, qui malos a se dæmones agnosci nullibi significavit, nescio

[1] Exod. XXII, 28. — [2] Rom. XII, 14. — [3] I Cor. VI, 10.

quomodo sui immemor Jesum dæmonem nominet. Cæterum pœnæ impiis intentatæ accident aliquando iis, qui post remedia omnia quæ detrectarunt, in malitia, ut ita dicam, insanabili deprehendentur.

XL. Et nos quidem cum sermonem de pœnis facimus, multos hac de pœnis doctrina a peccatis avertimus; sed quid ille, quem Celsus Apollinis aut Jovis sacerdotem dicit, respondeat, consideremus.

> Sero, *inquit*, molunt Deorum molæ. . .

et,

> In natos natorum et qui nascentur ab illis.

Vide quanto istud præstet : « Non occidentur patres pro filiis, nec filii pro patribus, sed unusquisque pro peccato suo morietur [1]. » Et hoc : « Comedentis uvam acerbam, obstupescent dentes ejus [2]. » Item illud : « Filius non portabit iniquitatem patris, et pater non portabit iniquitatem filii : justitia justi super eum erit, et impietas impii erit super eum [3]. » Quod si quis dixerit huic oraculo :

> In natos natorum et qui nascentur ab illis,

simile esse istud : « Qui reddit peccata patrum in filios, in tertiam et quartam generationem eorum qui me oderint [4] : » discat ex Ezechiele parabolam esse, qua reprehendit dicentes : « Patres comederunt uvam acerbam, et dentes filiorum obstupescunt [5]. » Unde subsequitur : « Vivo ego, dicit Dominus, ni quisque suo ipsius peccato morietur. » Quid autem parabola de peccatis usque ad tertiam et quartam generationem reddendis significet, præsentis temporis non est explicare.

XLI. Post hæc anicularum more convitians : « Tu, *inquit*,

[1] Deut. xxiv, 16. — [2] Jerem. xxxi, 30. — [3] Ezech. xviii, 20. — [4] Exod. xx, v. — [5] Ezech. xviii, 2, 3, 4.

» maledicis illorum simulacris eaque ludibrio habes : qui si » Baccho ipsi aut Herculi præsenti convitiatus esses, fortasse » lætus non discessisses. Sed qui præsentem tuum Deum » distenderunt suppliciisque cruciaverunt, ii ob ejusmodi » facinus nihil mali passi sunt, sed neque longo post illo » tempore. Quid novi ab illo tempore accidit quod fidem » faciat eum non impostorem hominem, sed filium Dei esse? » Ille ipse, qui filium miserat ut quædam annuntiaret, eum » postea ita crudeliter excruciatum ut una cum ipso man» data perierint, neglexit, et tot elapsis sæculis jam non» dum expergiscitur. Ecquis tam inhumanus pater? Sed » enim, inquis, non contumeliis affectus est, nisi quia for» tasse voluit. At quos proscindis injuriis : illos etiam dicere » licet sic tractari velle, et propterea injurias æquo animo » tolerare. Nam paria paribus conferre optimum. Quanquam » illi conviciatorem severe puniunt, qui idcirco aut fugit et » latitat, aut captus ad supplicium protrahitur. » Ad hæc respondeo maledicere nos nemini. Scimus enim « maledicos » Dei regnum non possessuros esse [1], » et legimus : « Orate » pro execrantibus vos [2] : » et « Benedicite et nolite maledi» cere [3]. » Notum nobis est et istud : « Maledicimur et bene» dicimus [4]. » Et quidem si convitium quamdam habet vindictæ rationem ei qui injuria affectus videtur, nec hanc nobis permittit Verbum Dei, quanto minus maledicere oportet, cum id facere magna stultitia est? Æque autem stultum est maledicere lapidi, aut auro, aut argento versis in formam, quam, qui procul sunt a divinitate, Deorum esse existimant. Neque etiam inanima simulacra ludibrio habemus, sed eos, qui cultum illis tribuunt. Sed neque, si quidam dæmones quibusdam simulacris insunt, quorum alter Bacchus, alter Hercules putetur, illis convitium facimus. Hoc enim cum inutile est, tum animam mansuetam,

[1] 1 Cor. vi, 10. — [2] Matth. v, 44. — [3] Rom. xii, 14. — [4] 1 Cor. iv, 12.

pacificam, tranquillamque dedecet, cum didicerit nemini, quantumcumque malus sit, conviciari oportere, sive homo sit, sive dæmon.

XLII. Nescio autem quomodo Celsus imprudens eo prolapsus sit, ut quos paulo ante dæmones aut deos laudibus extulerat, eos nunc revera pessimos esse ostendat, ut qui puniant vindictæ studio potius, quam corrigendi animo, si quis illis conviciatur. Ait enim : « Qui si Baccho ipsi aut Herculi præsenti convitiatus esses, fortasse non lætus discessisses. » Qui voluerit explicet quomodo absens quidpiam audire possit; cur absit aliquando, aliquando adsit, et quid negotii urgeat dæmones ut e loco in locum transmigrent. Post hæc existimans corpus Jesu distentum et cruciatum, non autem ejus divinitatem a nobis Deum dici, sed pro Deo habitum fuisse quando distendebatur et cruciabatur, ait : « Sed qui præsentem tuum Deum distenderunt suppliciisque cruciaverunt, ob ejusmodi facinus nihil mali passi sunt. » Cum vero plura jam de iis quæ Jesus ut homo passus est, disseruerimus, hac de re nunc tacere libet, ne eadem sæpius iterare videamur. Quoniam vero ait[1] : « Neque longo post tempore quidquam mali passos esse qui Jesum supplicio affecerunt, » illi et omnibus discendi cupidis ostendemus urbem illam, ubi Judæorum populus Jesum cruci affigi postulavit his clamoribus : *Crucifige, crucifige eum!* et latronem seditionis et cædis reum propterea que conjectum in carcerem dimitti præoptavit, Jesum vero per invidiam traditum crucifigi, non diu post obsidione cinctam, et multo tempore expugnatam ita fuisse, ut a fundamentis eversa et deserta fuerit. Nam Deus hujus loci incolas judicavit indignos, qui vel communem vitam viverent : quanquam, ut quid incredibile dicam, illis pepercit, cum inimicis tradidit; quippe quos videret nulla re revocari posse

[1] Vide D. Guillon, tom. II, pag. 256 et seqq.

ad saniorem vitam, et in dies magis ac magis nequitia crescere. Atque horum malorum illis causa fuit sanguis Jesu per eorum insidias effusus in terram, quæ non potuit amplius reos tanti facinoris sustinere.

XLIII. Novum igitur, ex quo Jesus passus est, et illud accidit : illud dico, quod erga urbem, quod erga totam gentem, quod erga Christianum populum accidit, qui repente et quasi simul ortus fuisse videtur. Novum et illud, qui a Dei fœderibus alieni erant, qui nullam in promissionibus partem habebant, qui procul a veritate erant, eos tamen divina quadam virtute amplecti veritatem. Hoc profecto non impostoris hominis, sed Dei est opus, qui suum ipsius Verbum, quod in Jesu erat, misit, ut ipsius mandata annuntiarent. Quod hic sæva supplicia passus est generosissime et mansuetissime, id quidem eorum, qui eum injuste cruciaverunt, arguit crudelitatem, sed hæc suppliciorum perpessio Dei mandatis perniciem non attulit, sed illa, ut ita loquar, in hominum cognitionem adduxit : id quod Jesus ipse docuit his verbis : « Nisi granum frumenti cadens in terram » mortuum fuerit, ipsum solum manet : si autem mortuum » fuerit, multum fructum affert[1]. » Mortuum igitur granum frumenti Jesus multum fructum attulit : et pater semper prospicit fructibus qui ex morte grani frumenti et nati sunt, et etiamnum nascuntur, et nascituri sunt. Humanus ergo pater est Jesu pater, qui « proprio filio non pepercit, sed » pro nobis omnibus tradidit illum[2], » agnum suum, ut agnus Dei totius mundi causa moriens mundi peccatum tolleret. Unde non necessitate, sed volens pertulit illatas sibi a conviciatoribus contumelias. Postea Celsus rediens ad eos qui simulacra injuriis inhonorant : « Quos, *inquis*, oneras » contumeliis, illos etiam dicere licet ita tractari velle et » propterea injurias æquo animo ferre. Nam paria paribus

[1] Joan. XII, 24. — [2] Rom. VIII, 32. Joan. I, 29.

» conferre, optimum. Quanquam illi conviciatorem severe » puniunt, qui idcirco fugit et latitat, aut captus ad suppli- » cium trahitur. » Dæmones igitur Christianos ulcisci putant non quia conviciantur, sed quia ipsos e simulacris et humanis tam corporibus quam animis expellunt. Quamvis enim rem non intelligeret, hoc loco tamen verum quid dixit. Verum enim est animas tum eorum qui Christianos condemnant, tum eorum qui illos produnt, tum denique eorum qui illis bellum indicere gloriantur, malis dæmonibus esse refertas.

XLIV. Sed cum animæ eorum qui Christianismi causa moriuntur magnaque cum gloria corpus relinquunt, potestatem dæmonum frangerent, insidiasque hominibus ab eis comparatas irritas redderent, eam ob rem, opinor, dæmones experientia docti se a martyribus veritatis vinci et superari, rursus vindicta uti timuerunt. Atque ita, donec molestiarum quas perpessi sunt obliviscantur, probabile est Christianis cum hoc mundo pacem esse futuram. Postquam autem collegerint potestatem, et nequitia occæcati rursus ulcisci se volent et Christianos insectari; rursus profligabuntur, rursus animæ piorum, qui pietatis causa corpus exuent, Mali exercitum debellabunt. Ego autem opinor dæmones quia sentiunt suam potestatem ab iis pessumdari qui victores morti occumbunt, illos vero qui pœnis superati cultum veri Dei ejurant, in ipsorum ditionem venire, idcirco cum Christianis manus conserere : quippe qui illorum confessione torquentur, abnegatione recreantur. Atque hujus rei vestigia videre est in ipsis judicibus qui, cum Christiani contumelias et tormenta magno animo perferunt, summopere dolent; triumphant vero, cum Christianus succumbit. Neque id faciunt sensu ejus quam vocant humanitatis. Perspectum enim habent etiamsi eorum qui victi sunt lingua juraverit, eorum tamen mentem esse injuratam. Atque hæc

in ista Celsi verba : « Quanquam illi conviciatorem severe »puniunt, qui idcirco fugit et latitat, aut captus ad suppli- »cium trahitur. » Quod si Christianus aliquis fugit, non metu fugit, sed ut magistri præcepto pareat, et aliorum saluti sanum se et incolumem servet.

XLV. Jam quæ sequuntur videamus : sic habent. « Quid »opus est recensere oracula, quæ aut prophetæ aut pro- »phetides, aut alii sive viri sive fœminæ numine afflatæ di- »vina voce reddiderunt? quot mirifica ex adytis ipsis audita »sunt? quanta iis qui victimis et hostiis utebantur detecta »sunt? quot ex aliis prodigialibus signis innotuerunt? Qui- »busdam etiam manifestæ se species deorum obtulerunt. »Plena tota vita est hujusmodi exemplis. Quot urbes moni- »tis oraculorum conditæ, quot morbis et fame liberatæ, »quot illorum neglectu aut oblivione misere corruerunt? »Quot deductæ coloniæ sunt et eorum jussa capessentes »floruerunt? Quot principes, quot privati eam ob causam »adversa secunda-ve fortuna usi sunt? Quot liberis carentes »obtinuerunt quod petebant? Quot dæmonum iræ subtracti »sunt? quot mutilatis membra restituta sunt? quot suæ in »templa irreverentiæ pœnas dederunt, alii quidem mente »excidentes, alii quæ fecerant confitentes, alii sibi ipsi mor- »tem consciscentes; alii morbis insanabilibus correpti? Fue- »runt etiam quos terrifica vox ex adytis erumpens interfice- »ret. » Nescio quomodo Celsus hæc proferat quasi de illorum veritate constaret; quæ vero prodigia aut de Judæis, aut de Jesu ejusque discipulis nobis scripto tradita sunt, ea pro fabulis habeat. Cur enim nostra non essent vera? Cur quæ Celsus recenset fabulosa figmenta non essent? Certe illis philosophorum Græcorum sectæ, ut Democriti, Epicuri, Aristotelis, nullam adjunxerunt fidem : forsitan nostris ob evidentiam credituræ, si in Moysen aut prophetas qui prodigia fecerunt, aut Jesum ipsum incidissent.

XLVI. Ac Pythia quidem narratur corrumpi se permisisse ut oracula ederet : at nostri Prophetæ non solum sui temporis, sed etiam consequentium temporum hominibus admirationi fuere ob eorum quæ dicebant evidentiam. Nam ex eorum oraculis et urbes conditæ sunt, et hominibus restituta sanitas est, et cessarunt fames; sed et tota Judæorum gens ex Ægypto in Palæstinam veluti colonia deducta est[1]; quæ quidem gens donec Dei mandatis morem gessit, felix fuit; cum ab illis discessit, pœnituit. Quid memorem oportet quot principes et privatos Scripturarum historia repræsentet, qui prospera infausta-ve fortuna usi sunt prout prophetiarum aut observantes aut negligentes fuerunt? Quod si etiam de liberorum orbitate dicendum est quam quidam moleste ferentes precibus ab universorum conditore impetrarunt ut patres aut matres fierent, legatur Abraham Saræque historia ex quibus jam decrepitis natus est Isaac totius Judæorum gentis pater, et aliorum præter istos[2]. Legantur et quæ de Ezechia prodita sunt, qui non morbo solum liberatus est, ut Isaïas prædixerat, sed etiam fidenter dixit : « Posthac pro-» creabo liberos qui annuntiabunt justitiam tuam[3]. » Et in quarto Regum [4] mulier illa, quæ Elisæum exceperat, Elisæi precibus facta est mater, id quod propheta ille Dei gratia prænuntiaverat. Innumeri quoque homines membris mutili acceperunt a Jesu sanitatem[5] : et alii, qui Judæorum cultum violare in templo ausi fuerant, quas pœnas luerint, referunt Macchabæorum libri[6].

LXVII. At enim dixerint Græci fabulosa hæc esse, quanquam vera esse integræ duæ gentes testantur. Cur vero fabulæ non essent potius, quæ Græci narrant, quam ista? Quod si quis, ne nulla causa probare sua et aliena respuere

[1] Exod. III, 8. — [2] Gen. XVII, 19; XXX, 17, 22. — [3] Isai. XXXVIII, 5, 19. — [4] 4 Reg. IV, 16, 17. — [5] Matth. XV, 30. — [6] 1 Mac. IX, 55. 2 Mac. III, 24; IX, 3.

videatur, res proprius contemplatus dicat quæ Græci narrant, ea a quibusdam dæmonibus; quæ Judæi referunt, ea a Deo per prophetas, aut ab Angelis, aut a Deo per Angelos; Christianorum vero miracula a Jesu et potestate ab ipso Apostolis data facta esse, age, omnia invicem conferamus. Videamus quodnam eorum consilium fuit, qui prodigiorum illorum auctores fuerunt; an, quorum causa prodigia hæc facta sunt, utilitatem illis, an detrimentum attulerint, an neutrum. Certe antiqua Judæorum gens videbitur fuisse gens Philosophorum, antequam peccarent in divinitatem, a qua ob summam nequitiam derelicti sunt: et Christiani, qui modo quodam incredibili in societatem coaluerunt, initio prodigiis potius quam exhortationibus videbuntur ad relinquenda patria instituta adducti, et ad amplectenda aliena traducti. Et sane si de prima Christianorum constitutione verisimilis habendus est sermo, dicemus probabile non esse Apostolos, plebeios et sine litteris viros, ad religionem Christianam hominibus annuntiandam alia re confisos esse quam collata sibi potestate et gratia, quæ eorum prædicationis comes erat, ut annuntiata ab ipsis doctrina reciperetur; nec eorum auditores a patriis institutis iisque vetustate confirmatis abduci, et ad dogmata tam insolita, tam aliena ab iis quibus innutriti fuerant, suscipienda induci potuisse, nisi mirifica quadam potentia rebusque prodigiosis moti fuissent.

XLVIII. Postea Celsus nescio quomodo, prolata in medium eorum alacritate qui usque ad mortem certant ut ne Christianismum ejurent, quasi nostra comparans cum iis, quæ initiatores et mystagogi dicunt, addat: « Enimvero, » bone vir, quemadmodum tu credis æterna supplicia, sic » et illorum sacrorum interpretes, initiatores et mystagogi. » Quas aliis tu minaris pœnas, easdem illi minantur tibi. » Considerandum enim an illi veriora aut firmiora dicant.

» Verbis enim æqua utrique asseveratione vestra vera esse » contenditis. Sed si opus est argumentis, illi multa et ma- » nifesta proferunt, ducta tum ex operibus dæmonicarum » quarumdam potestatum, tum oraculorum responsis, et ex » vaticiniis omnis generis. » Contendit igitur sacrorum principes æque ac nos de suppliciis æternis loqui, vultque expendere ab utra parte stet veritas. Equidem affirmaverim penes eos esse veritatem, qui possunt doctrinæ suæ auditores ita afficere ut vivant, quasi certi eam esse verissimam. Atqui Judæi et Christiani sic affecti sunt de sæculo ut vocant futuro, de præmiis quæ in illo justos, de pœnis quæ peccatores manent. Ostendat igitur Celsus aut quisquis voluerit quos sic de suppliciis æternis affecerint sacrorum principes et mystagogi. Credibile enim est hujus doctrinæ parentem non velle tantum suppliciorum horrorem incutere et de illis disserere, sed etiam ita auditores afficere ut pro viribus fugiant illa committere quæ supplicia ipsis arcesserent. Sed et prophetiæ, modo non perfunctorie legantur positæ in illis prædictiones, satis mihi esse videntur ad prudentem simul et candidum lectorem persuadendum viros illos Dei Spiritu afflatos fuisse, quibus nihil ex dæmonum operibus, nihil ex oraculorum responsis, nihil ex vaticiniis vel tantillum simile afferri potest.

XLIX. Videamus et ea quibus postea nos compellat Celsus : « Præterea quomodo non absurda hæc vestra, ad cor- » pus aspirare, et spirare illud e mortuis surrecturum, quasi » nihil nostri præstantius esset atque pretiosius, et idem il- » lud tamen omnibus cruciatibus exponere tanquam rem » nullius pretii? Verum homines hujusmodi opinionibus de- » diti et corpori addicti tanti non sunt ut cum illis ea de re » disseramus : hi enim alias et rustici sunt et impuri, et se- » ditionem nulla ratione faciunt. Qui vero sperant futurum » esse ut anima aut mens (sive eam substantiam spirita-

»lem; sive animum intelligentem, sanctum et beatum; »sive animam viventem; sive divinæ et incorporeæ na- »turæ progeniem; sive quocumque alio nomine appellare »velint), æterna cum Deo vita fruatur, ad eos sermonem »dirigo. Merito isti persuasum habent eos qui recte vixerunt »felicitate donandos; iniquos autem æternis suppliciis cru- »ciatum iri. Ab hoc dogmate nec isti nec quivis alius disce- »dere debeat.» Resurrectionis dogma quamvis iste nobis jam sæpius vitio verterit, tamen cum ante pro viribus dixerimus ea de re quæ nobis rationi consentanea visa sunt, non debemus obtrusam sæpius objectationem repetita sæpius defensione refutare. At calumniatur nos Celsus cum hanc nobis ascribit sententiam, «nihil in nobis esse corpore »præstantius atque pretiosius.» Animam enim et præsertim eam quæ rationis est particeps, affirmamus esse omni corpore pretiosiorem: cum in anima, non in corpore impressus sit imaginis conditoris character. Neque enim ex nobis Deus est corpus, ne in eadem absurda incidamus, in quæ Zenonis et Chrysippi sectatores inciderunt.

L. Quoniam vero nobis etiam exprobrat quod ad corpus aspiremus, sciat, si desiderium malum est, nihil a nobis desiderari; si est indifferens, desiderari a nobis quidquid justis pollicetur Deus. Sic igitur justorum resurrectionem optamus et speramus. Existimat præterea Celsus nos minime nobis constare, cum hinc quidem speramus resurrectionem corporis ut digni cui hic a Deo honor habeatur; illinc vero omnibus cruciatibus illud exponimus, ut rem nullius pretii. At vile non est id quod pietatis causa patitur et propter virtutem discrimina subit; sed quod in vitiis voluptatibusque consumitur, id vile est. Hoc docet divina Scriptura: «Ecquod semen in honore? semen hominis: ec- »quod semen in contemptu? semen hominis[1].» Deinde

[1] Eccles. x, 23.

putat Celsus cum hominibus disseri non oportere corporis commoda sperantibus, quippe qui nulla causa addicti sunt rei in quam sperata ab illis commoda cadere non possunt. Hos etiam rusticos et impuros vocat ac nulla ratione seditioni deditos : cum debuisset ut vir humanus etiam agrestioribus auxilium ferre. Neque enim nobis ut cum brutis animantibus, ita cum rusticioribus hominibus circumscripta societas est; sed qui nos fecit, is ita nos fecit ut cum universis hominibus societatem haberemus. Decet igitur et cum rusticis disserere, et totis viribus eos ad civiliorem vitam traducere; cum impuris etiam, ut, quantum fieri potest, puri efficiantur; denique cum iis qui sine ratione quidvis sentiunt et anima ægrotant, ut ne amplius quidquam sine ratione faciant, neque morbis animæ laborent.

LI. Approbat postea eos qui sperant fore, ut anima aut mens quam vel spiritualem substantiam, vel ratione præditum, intelligentem, sanctum et beatum spiritum, vel animam viventem vocant, æterna vita cum Deo fruatur. Admittit et hoc dogma ut recte cogitatum, « eos qui bene vixerunt » felicitate donandos esse, iniquos vero æternis suppliciis af- » fectum iri. » Sed ex omnibus quæ dicta sunt a Celso, nihil admiror magis quam quod prædictis addit : « Ab hoc dog- » mate nec illi, nec alius quisquam discedere debeat. » Tamen scribendo contra Christianos, quorum fidei nulla alia res objecta est, quam Deus, promissiones per Christum justis factæ, et doctrina de supplicio iniquos manente, animadvertere debebat Christianum, si victus ejus contra Christianos argumentis a sua religione descisceret, rejecturum etiam sine dubio dogma istud, « a quo *ait* neque » Christianos, neque ullum alium hominem discedere de- » bere. » Longe humanius Celso Chrysippus mea quidem sententia cum hominibus egit in libro *De curandis affectibus.* Illic enim cum affectus, qui naturam humanam infestant

perturbantque, sanare vellet, præcipue quidem iis utitur argumentis quæ sibi sana videbantur; sed secunda et tertia adhibet etiam ex illis dogmatibus ducta, quæ sibi non probantur. « Quamvis tria, *inquit*, essent bonorum genera, hoc » etiam posito, sanandi sunt affectus : neque admodum cu» randum est, cum ardent maxime affectus, cujusmodi sit » dogma, quod affectu perturbatus tenet : ne, si in dogma» tis, quæ animum occuparunt, evertendis intempestive » moremur, elabatur curationis occasio. » Addit : « Etiamsi » voluptas esset summum bonum, et sic sentiret ille quem » male habet affectus, nihilominus subveniendum est et os» tendendum etiam ab iis, qui summum bonum et finem in » voluptate ponunt, affectus omnes improbari. » Necesse igitur erat ut Celsus, postquam semel approbaverat hæc dogmata, « justos felicitate donandos esse et injustos æter» nis pœnis cruciatum iri, » pergeret porro ut incœperat, et post allatum quod sibi præcipuum videbatur argumentum, probaret siquidem posset, pluribusque confirmaret iniquos vere æternis pœnis cruciatum iri, et felicitate donandos esse qui recte vixerint.

LII. Enim vero nos, quos multa et innumera argumenta vitam ex Christianismo exigere persuaserunt, ante omnia quidem pro viribus conamur omnes homines ad universa Christianorum dogmata credenda excitare : sed cum incidimus in quosdam, quos sparsæ contra Christianos calumniæ ita occuparunt, ut, quia induxerunt animum expertes pietatis esse Christianos, ne commodent quidem aures iis, qui Verbi divini mysteria docere pollicentur; tum, quod communis humanitas postulat, damus pro viribus operam, ut doctrina de pœnis æternis impios expectantibus confirmetur, et vel ab iis suscipiatur qui Christiani fieri nolunt. Sic etiam eos qui bene vixerunt felicitate donatum iri persuadere conamur, videntes multa ad vitam recte transigen-

dam pertinentia dicta fuisse ab inimicis fidei, quæ nostris omnino similia sunt. Neque enim homines reperias, in quibus communes de honesto justoque, de turpi et injusto notiones prorsus deletæ fuerint. Omnes igitur homines, qui mundum vident constantesque in eo cœlorum inerrantiumque stellarum conversiones, et planetas mundumque moveri in contrarias partes; qui vident aëris temperiem cum animantium, tum maxime hominum commoditatibus accommodatam, et affluentiam rerum quæ hominum causa conditæ sunt; caveant quidpiam facere quod hujus universitatis, animarum ipsarum, et mentis quæ in illis est, Conditori displiceat: illis persuasissimum sit se de peccatis luituros pœnas, et ab eo, qui singulos pro meritis habet, cum ipsis actum iri, prout bene se gesserint et officiis functi fuerint: persuasum habeant, inquam, eos qui bene morati vixerint, ad meliorem sortem transituros; malos autem suæ intemperantiæ, incontinentiæ, ignaviæ, pusillanimitatis, insipientiæ, pœnas persoluturos esse.

LIII. Atque hæc quidem in hunc locum. Nunc alia Celsi verba videamus, quæ sic habent: « Quoniam homines, sive » id postulet hujus universitatis ordo, sive ut pœnas peccati » luant, sive ut anima quibusdam perturbationibus gravata » constitutis temporis conversionibus expurgetur, nascuntur » corpori alligati (oportet enim, ut ait Empedocles, omne » mortalium genus ter decies mille tempestatibus exulare a » beatis sedibus): credendum est eos commissos quibus- » dam fuisse hujus carceris curatoribus. » Vide et hic quantis de rebus dubitanter et ex conjecturis humanis loquens, et referens plurimorum de nostra origine sententias moderationem aliquam præ se fert, non audens aliquam falsam esse pronuntiare. Cum ergo nec leviter et fortuito assentiendum, nec veterum placita temere improbanda esse censuisset, nonne illi conveniens fuit, si Judæorum doctrinæ

ab ipsorum prophetis declaratæ, et Jesu credere nolebat, dubitare saltem et considerare probabile esse eos, qui Deum universorum colerent, quique propter debitam illi et legibus quas ab illo sancitas credebant, reverentiam, nec innumera pericula, nec mortem subire formidarent, a Deo non fuisse neglectos; contra ipsis, qui simulacra humana arte fabrefacta contempserant, quique ratiocinatione ad summum ipsum Deum se erigere conati erant, aliqua præsentiæ divinæ signa præstita fuisse? Considerare præterea debuit, communem omnium patrem et conditorem, qui omnia videt et audit omnia, voluntatemque ipsum quærentem et pietati studentem dijudicat, illis quosdam impertiri suæ gubernationis fructus, ut augeatur quam semel de ipso acceperunt, cognitio. Hæc si Celsus et qui Moysen, Judaïcos Prophetas, Jesum et germanos ejus discipulos illius doctrinæ causa laborantes odio habent, versassent animo; non ita Moysen, Prophetas, Jesum et Apostolos ejus conviciis proscinderent. Neque Judæos infra cæteras terræ gentes esse ducerent, neque dicerent eos esse pejores et Ægyptiis, qui, quantum in se est, honorem divinitati debitum, sive superstitione, sive qualicumque causa vel errore ad bruta animantia dejiciunt. Atque hæc diximus, non ut quosdam ad dubitandum de christiana doctrina induceremus, sed ut doceremus illis, qui illam tam confidenter conviciis lacerant, multo præstabilius fore, si dubitarent, quam tam audacter de Jesu ejusque discipulis dicere quæ nesciunt, quæque nec *visu comprehendente*, ut cum Stoicis loquar, nec aliis probant argumentandi generibus, quorum aliquo utuntur singulæ Philosophorum sectæ ad id quod sibi visum est comprobandum.

LIV. Ad id quod addit Celsus : « Credendum est igitur »homines quibusdam commissos fuisse, quibus carcer iste »curæ est, » respondendum, animam virtuti deditam solvi

nequitiæ vinculis vel in hac vita, ubi sunt, ut Jeremias loquitur, *vincti terræ*[1]. Id enim Jesus declaravit, ut longe ante ejus adventum Isaïas propheta prædixerat. Quid autem is prædixit quam futurum esse, ut « vincti exirent et » in tenebris positi revelarentur[2] ? » Et hic ipse Jesus, sicut idem Isaïas de illo prædixit, « sedentibus in regione et » umbra mortis lux[3] » ortus est : ita ut nunc idcirco dicamus : « Dirumpamus vincula eorum et projiciamus a nobis » jugum ipsorum[4]. » Quod si Celsus et qui eodem erga nos ac ille sunt animo, in Evangelii altitudinem penetrare potuissent, auctores nobis non fuissent ut illis quos vocat hujus carceris curatoribus obsequeremur. Evangelium narrat mulierem quamdam fuisse quæ inclinata non omnino poterat sursum respicere[5]. Quam cum Jesus videret sciretque qua de causa hoc morbo laboraret, dixit : « Hanc filiam Abrahæ » quam alligavit Satanas, ecce decem et octo annis, non » oportuit solvi a vinculo isto die sabbati[6] ? » Quot etiamnum sunt et alii, qui ligati a Satana inclinantur, nec omnino possunt sursum respicere, propterea quod ille nostros in terram oculos vult dejici? Hos erexerit nemo præter Verbum quod in Jesu advenit, quodque antea suo spiritu Prophetas afflaverat. Venit namque Jesus ut omnes oppressos a diabolo liberaret[7] : et de illo dixit cum quadam quæ ipsum decebat altitudine : « Nunc princeps hujus mundi » judicatus est[8]. » Non igitur dæmonibus hic versantibus maledicimus, sed operationes eorum ad generis humani perniciem tendentes damnamus : quandoquidem oraculorum et curationum aliarumque rerum nomine huc spectant, ut animam, quæ in hoc humile corpus incidit, a Deo separent : quam corporis humilitatem qui intelligunt, exclamant : « Miser ego homo, quis me liberabit de corpore

[1] Thren. III, 34. — [2] Isai. XLIX, 9. — [3] Id. IX, 2. — [4] Psalm. II, 3. — [5] Luc. XIII, 11. — [6] Ibid. 16. — [7] Act. X, 38. — [8] Joan. XVI, 11.

» mortis hujus[1] ? » Neque vero corpus frustra verberibus et suppliciis præbemus. Non enim is cui terrestres dæmones et eorum cultores insidias struunt, frustra corpus cruciatibus exponit, ne illos Deorum nomine appellet. Imo virtutis causa cruciari, propter pietatem verberari, propter sanctitatem mori, id acceptum Deo rationique consentaneum esse judicamus : « Pretiosa *enim* in conspectu Domini » mors sanctorum ejus[2] ; » et vitam non amare bonum esse dicimus. Celsus autem, cum nos perditis illis latronibus comparat qui meritas suorum scelerum pœnas exolvunt, nec erubescit tam laudabile propositum latronum pervicaciæ conferre, se in hac re fratrem facit eorum qui Jesum cum iniquis reputavere, in quibus impleta est Scriptura quæ dicit : *Cum iniquis reputatus est*[3].

LV. Hæc Celsi sequuntur : « Alterum ex duobus eligen- » dum est. Facere sacra et eorum præsides colere si recu- » sant, ne ad virilem ætatem veniant, ne ducant uxorem, » ne suscipiant liberos, ne faciant aliud quidquam in vita : » sed abeant universi, nec ullum sui semen relinquant, ut » in terra nihil hujus hominum generis supersit. Sin uxores » ducere, suscipere liberos, fructus gustare, et rerum quæ » in hac vita sunt participes esse voluerint, et malorum quæ » vitæ huic adjuncta sunt esse compotes (nam natura ipsa » homines omnes mala perferre cogit : hæc esse necesse est, » nec alibi locum habent) ; honorem illarum rerum curato- » ribus debitum reddere tenentur et fungi hujus vitæ of- » ficiis, donec istis vinculis exolvantur, ne ingrato erga » eos animo esse videantur. Injustum enim fuerit, qui fruun- » tur iis quibus illi præsunt, eos illis nihil tributi pendere. » Ad hæc dicimus unum nobis rationi consentaneum videri ex hac vita exitum, cum scilicet pietatis virtutisque causa morimur. Quod fit, cum ii, qui judices putantur,

[1] Rom. VII, 24. — [2] Psalm. CXV, 5. — [3] Isai. LIII, 12. Marc. XV, 28.

aut potestatem in vitam nostram habere videntur, alterutrius nobis dant optionem, aut vivere violando Jesu præcepta, aut mori, si in obsequio ejus mandatis præstando perseveremus. Sed et cum omnes non capiant id quod excellentius est[1], hoc est omni ex parte purum, uxorem ducere nobis permisit Deus, et natos inde liberos alere, non vero tollere e vita pueros a Providentia datos. Neque hæc pugnant cum proposito non parendi terrestribus dæmoniis. Induti enim armaturam Dei stamus, ut athletæ, contra insidiantium dæmonum genus[2].

LVI. Quamvis igitur sua sententia nos ableget universos ex hac vita, ut, quemadmodum loquitur, nihil nostri generis in terra supersit, nos tamen inter eos qui nostrum colunt conditorem ex Dei legibus vitam agemus, nec unquam peccati legibus obtemperabimus : ducemus uxores si libeat, et liberos inde nobis datos enutriemus : si opus sit, rerum quæ in hac vita sunt, participes erimus, et adjuncta mala sustinebimus, ut animæ tentationes. Sic enim divina Scriptura solet nominare humanos casus[3], quibus sicut aurum igne, ita humana anima examinata, aut reprehensione aut admiratione digna judicatur. Is igitur est erga ea, quæ Celsus mala vocat, noster animus, ut parati simus dicere : « Proba me, Domine, et tenta me, ure renes meos » et cor meum[4]. Nemo *enim* coronabitur nisi qui » hic et in terra cum hoc « corpore humilitatis legitime certaverit. » Præterea nec honore quem Celsus convenire putat, prosequimur eos, quos ait hujus mundi rebus præfectos esse. Nam Dominum Deum nostrum adoramus et illi soli servimus, optamusque fieri imitatores Christi, qui diabolo dicenti : « Omnia hæc tibi dabo, si cadens adoraveris me, » respondit : « Dominum Deum tuum adorabis et illi soli

[1] Matth. xix, 11. — [2] Ephes. vi, 11. — [3] Jac. i, 2. i Petr. i, 7. — [4] Psal. xxv, 2. — [5] 2 Tim. ii, 5. Philipp. iii, 21.

» servies[1]. » Atque hæc est causa cur honorem quem Celsus convenire putat, non deferamus iis, quos ait rebus hujus mundi præesse : quia nemo potest *duobus dominis servire*, et *non* possumus *servire Deo et Mammonæ*[2], sive hæc vox unum aliquid, sive plura significet. Præterea si « per præ» varicationem legis inhonoratur[3] » legislator, perspicuum nobis videtur, duabus legibus, Dei scilicet et Mammonæ, secum invicem pugnantibus, satius esse per prævaricationem legis Mammonæ Mammonam inhonorare, ut servanda Dei lege Deum honoremus ; quam per prævaricationem legis Dei Deum inhonorare, ut servanda Mammonæ lege Mammonam honoremus.

LVII. Putat Celsus homines « fungi vitæ officiis donec » vinculis hisce solvantur, » cum, ex legibus receptis vulgo, sacra fiunt singulis, qui ab unoquoque in urbibus dii esse creduntur. At nescit quodnam verum sit officium quod pietas diligens admittit. Nos eum vitæ officiis fungi dicimus, qui præ oculis habet et quis conditor sit, et quæ grata illi sint, quique id agit semper ut Deo placeat. Rursus vult Celsus grato animo nos esse erga dæmones, putans illis deberi a nobis grati animi significationem. At nos, quibus perspectum est quid virtus grati animi sit, negamus nos ingrato esse animo, cum nec sacrificamus nec cultum deferimus iis, qui nobis adversantur, nedum beneficia conferant : sed erga Deum ingrati esse veremur, quippe cujus beneficiis cumulati sumus, cujus opus sumus, qui nobis providet quæcumque sorte nos dignatus sit, et a quo post hanc vitam accepturi sumus quæ nos sperare voluit. Atque hujus erga Deum grati animi symbolum nobis panis ille est qui *Eucharistia* vocatur. Neque etiam penes dæmones est, ut jam supra dixi, administratio rerum quæ nostro usui creatæ sunt. Nihil igitur injustum facimus, cum rebus

[1] Matth. IV, 9, 10. — [2] Id. VI, 24. — [3] Rom. II, 23.

creatis utentes non offerimus illis sacrificia ad quos nihil istæ pertinent. Quin etiamsi non dæmones quosdam, sed angelos terræ fructibus, animantiumque generationi præpositos esse noverimus, laudamus eos quidem et beatos prædicamus quibus a Deo res nostro generi utiles commissæ sunt; sed honorem Deo debitum illis non habemus. Nam nec Deus, nec ipsi quibus hæ res creditæ sunt, id voluerint. Imo nos probant magis cum sacra illis facere fugimus, quam si faceremus. Neque enim opus habent suffitibus qui sursum e terra tolluntur.

LVIII. Pergit Celsus: « Nihil in hisce rebus vel minimum esse cujus cura non alicui potestati mandata fuerit, id discere licet ex Ægyptiis, qui aiunt sex et triginta dæmones aut æthereos quosdam deos (sunt etiam qui plures numerent) corporis in totidem partes divisi alium alius partis curam suscipere jussos fuisse. Sciunt etiam dæmonum illorum nomina linguæ suæ propria, ut Chnoumen, Chnachoumen, Cnat, Sicat, Biou, Erou, Erebiou, Ramanor, Reianoor, et alia quæ sua lingua nominant. Quin eorum invocatione morbos partium sanant. Quid igitur vetat, ne, si quis mavult sano corpore esse quam male affecto, bonis omnibus affluere quam calamitatibus conflictari, is molestiis pœnisque, quantum fieri potest, liberetur, illos aliosque honore prosequendo? » His Celsus conatur animam nostram ad dæmonas adducere, ac si corpora nostra sortiti essent. Suam cuique partem nostri corporis attributam esse pronuntiat, et vult fidem nos illis adjungere cultumque tribuere, ut sano magis quam ægro corpore simus, prospere magis quam misere vivamus, et quoad ejus fieri potest molestiis liberemur. Cultus ille Dei, qui cultus nec dividi nec separari potest, adeo illi displicet, ut non credat Deum, cum solus adoratur magnoque animo colitur, posse illi qui ipsum colit, propter id ipsum virtu-

tem dare, quæ sanctis paratas a dæmonibus insidias reddat irritas. Non enim vidit quomodo hæc verba, « In nomine » Jesu, » a veris fidelibus pronuntiata non paucos a morbis, a dæmonicis obsessionibus aliisque incommodis liberaverint.

LIX. Ridebit nos sine dubio Celsi assecla dicentes : « In » nomine Jesu omne genu flectetur cœlestium, terrestrium » et infernorum, et omnis lingua *tenetur* confiteri, quia Do- » minus Jesus Christus in gloria est Dei Patris[1]. » Rideat licet, audiet hujus rei multo clariora argumenta quam quæ affert de istis nominibus Chnoumen, Chnachoumem, Cnat, Sicat, et cæteris Ægyptiacæ tabulæ, quibus invocatis morbos partium sanari fabulantur. Ac vide, quomodo nos a fide in summum Deum per Jesum Christum habenda avertens, hortetur ad habendam sex et triginta barbaris dæmonibus fidem, quos soli Ægyptiorum Magi invocantes nescio quomodo, magna nobis commoda pollicentur. Ergo, si Celso fides, potius fuerit arti magicæ præstigiisque se addicere, quam religioni christianæ, et innumerabili dæmonum catervæ fidem adjungere quam Deo per se manifesto, viventi, summo, perspicue revelato per eum, qui magna virtute veram pietatis viam commonstravit omnibus ubivis terrarum hominibus, et, quod addere possum sine mendacio, aliis naturis, quæ rationis sunt participes, quæque emendari, curari, atque a vitiis avocari indigent.

LX. Quapropter Celsus suspicans quam ex his disciplinis lubricus sit ad artem magicam lapsus, et aliquo modo sentiens quantum illas discentibus impendat periculum; « Cavendum tamen, *inquit*, ne quis illarum rerum studio- » sus plus nimio se illis dedat, et rerum corporearum amore » captus a melioribus avertatur et illorum obliviscatur. For- » tasse enim fides male abrogaretur viris sapientibus, qui » aiunt maximam terrestrium illorum dæmonum partem

[1] Philipp. II, 10, 11.

» generationis desiderio ardentem, sanguinis, nidorum, » concentuumque percupidam, aliisque hujusmodi rebus » deditissimam: non aliud melius posse quam corpus cu- » rare, ventura hominibus urbibusque prænuntiare, et quæ- » cumque mortalia sunt, ea illos scire ac posse. » Cum igitur, ipso Dei veritatis inimico fatente, lubricus hic lapsus sit, quanto satius est liberum ab omni metu, ne vel hujusmodi dæmonibus plus nimio se dedat, vel rerum corporearum amore captus a melioribus avertatur et illorum obliviscatur, seipsum summo Deo committere per Jesum Christum qui talem nobis doctrinam tradidit, et ab illo cum omne auxilium postulare, tum sanctorum Angelorum justorumque custodiam, ut terrestribus illis nos liberent dæmonibus, qui carnalium voluptatum desiderio ardent, sanguine et nidoribus delectantur, protervis capiuntur concentibus, aliisque hujusmodi rebus deditissimi sunt, quosque constat vel ipsius Celsi confessione nihil melius posse, quam corpus sanare. Ego vero ne id quidem evidens esse affirmaverim, ejusmodi dæmones, qualiscumque illis tribuatur cultus, posse corpora sanare: sed medicinæ ope quærenda est sanitas si quis simplicem et communem vitam velit ducere: si autem vulgari præstantiorem, pietate in summum Deum et fusis ad illum precibus.

LXI. Ipse enimvero reputa tecum, utra universorum Deo, cujus potestas præ cujusvis alia ad omnia pertinet atque adeo ad benefaciendum hominibus, sive erga animam, sive erga corpus, sive erga res extraneas, probari magis possit affectio, illius qui ipsi se in omnibus devovet, an ejus qui sollicite dæmonum nomina inquirit, et qua virtute sint, quid faciant, quibus incantationibus evocentur, quibus delectentur herbis, qui consecrentur illis lapides, qui characteres in his insculpantur, qui respondeant seu symbolicis seu quibuslibet aliis dæmonum formis. Perspicuum est vel parum intelligenti

affectionem illam hominis recti et minime curiosi, quique hoc ipso se totum summo Deo committit, acceptam Deo fore omnibusque ejus familiaribus; quæ vero propter sanitatem corporis corporearumque rerum amorem et ut res indifferentes prospere succedant, curiose investigat dæmonum nomina quæritque quibus incantationibus dæmones conciliet sibi, eam ut malam et impiam et dæmone magis quam homine dignam, a Deo relictum iri dæmonibus, qui eam cum subjectis unicuique cogitationibus tum aliis malis distorqueant. Nam cum sint mali et, ut Celsus confitetur, sanguini, nidoribus, concentibus aliisque ejusdem modi rebus deditissimi, credibile est eos ne illis quidem qui hæc ipsis largiuntur, fidem servaturos datamque ceu dexteram. Si enim alii illos contra priores cultores invocant, eorumque favorem ampliore sanguinis, nidorum aliarumque rerum quibus coli amant, copia redimunt, insidias utique struent hesterno cultori, qui gratas illis epulas apposuit.

LXII. Postquam autem supra Celsus multa de oraculis dixit, nosque ad eorum prædictiones tanquam a diis editas remisit, nunc melius quid facit. Confitetur enim « qui futuram hominibus urbibusque sortem prænuntiant et quicumque in rebus mortalibus occupantur, eos esse terrestres dæmones, qui carnalium voluptatum cupidine flagrant, sanguinis, nidorum, concentuumque sunt percupidi, aliisque hujusmodi rebus deditissimi, nec aliud quidquam melius possunt. » Et forsan cum Celsi de oraculis cultuque illis qui dii habentur tributo Theologiam impugnantes diceremus hæc opera esse dæmonum humanas animas ad carnales voluptates pertrahentium, nos aliquis impios existimabat : sed nunc, qui hanc de nobis opinionem concepit, iis, quæ prædicantur a Christianis, ut præclare dictis adjungat fidem; cum videat eum qui contra Christianos

scribit, hæc in fine veluti Spiritu veritatis victum litteris mandasse. Quamvis igitur dicat Celsus « sacra illis facienda » esse in quantum id prodest; quippe non pati rationem id » qualibet de causa fieri; » non sacra facienda sunt dæmoniis quæ sanguine nidoribusque delectantur; neque divinitas, quantum in nobis est, contaminanda, illam usque ad impuros dæmones deprimendo. Neque vero, si Celsus perpendisset accurate quæ sit *utilis* notio, vidissetque utile proprie esse virtutem et agendi rationem virtuti consentaneam, hæc verba, *in quantum id prodest*, ad ejusmodi, ut fatetur ipse, dæmones retulisset. Nos igitur, si cultu illorum dæmonum sanitas comparanda foret et vitæ felicitas, morbum et infelicem cum adjuncta puræ in summum Deum pietatis conscientia vitam præoptaremus, quam separatos et dejectos a Deo extremoque animæ morbo miserere laborantes sanum habere corpus et omnibus vitæ commodis circumfluere. Quippe illi qui nulla re indiget, præterquam hominum omnisque naturæ ratione præditæ salute, adhærendum potius est, quam iis, qui sanguine sacrificiorumque nidore opus habent.

LXIII. Postquam hæc Celsus de dæmonibus nidore et sanguine indigentibus dixit, quasi improbitatem quam illis tribuerat, recantans, « Potior sententia est, *inquit*, nullius » rei dæmones indigos esse nec quidquam opus habere, sed » iis delectari qui pietatis in ipsos officiis funguntur. » Sed hoc si Celsus verum esse credebat, sic sentire debuit, non illa ponere. At vero humana natura nunquam a Deo et unigenita ejus veritate prorsus deseritur. Quapropter Celsus, cum ait dæmones nidore et sanguine indigere, vera dicit, sed rursus in mendacium propria nequitia revolutus, confert dæmones cum hominibus, qui, etiamsi nemo illis ullam habeat gratiam, nulli justitiæ officio desunt, beneficiis vero afficiunt eos quos grato animo esse rident. Atque hic

admodum confusus mihi videtur. Modo ejus mentem perturbant dæmones, modo ipse ex insipientia ab illis ingesta emergens aliquantulum veri cernit. Rursum enim infert: « Nunquam, nullo modo relinquendus Deus, nec interdiu, » nec noctu, nec in publico, nec in privato, in nullo ser- » mone, in opere nullo; sed quidquid fiat aut non fiat, ad » Deum intenta semper anima sit. » Ego hæc verba, *quidquid fiat*, dici intelligo pro eo quod fit in publico, in omni opere, in omni sermone. Et rursus quasi cum insania sibi a dæmonibus ingesta ratio ejus colluctaretur et plerumque succumberet, pergit: « Si res ita se habent, quid mali est » conciliare sibi hujus mundi principes, et alios, ipsos etiam » hominum Dynastas et Reges? cum nec isti sine dæmonum » potestate hanc adepti sint dignitatem. » Supra, quantum in se fuit, animam nostram ad cultum dæmonum depressit; nunc vult ut conciliemus nobis etiam hominum dynastas et reges. Exemplis memorandis immemorari minime necessarium fuerit. His vita, his plenæ sunt historiæ.

LXIV. Unus igitur conciliandus nobis summus Deus, et ut propitius sit orandum est, qui utique pietate cæterisque virtutibus conciliatur. Quod si secundum summum Deum et alios quosdam nobis conciliandos esse censet; intelligat, quemadmodum moto corpore sequitur umbram ejus moveri, sic placato summo Deo, sequi continuo Angelorum ejus amicorum, animarum spirituumque benevolentiam. Cognoscunt enim et ipsi quinam Dei benevolentia digni sint; nec solum ipsi dignis benevoli sunt, sed etiam adjuvant eos qui summum Deum colere volunt, illum eis conciliant, suas illorum precibus adjungunt preces, simul cum eis postulant: ita ut dicere audeamus, cum homines firmo proposito meliora sectantes Deo preces offerunt, innumeras esse sanctas Potestates quæ cum ipsis precentur, etiam non vocatæ: mortale nostrum genus favore complectuntur,

cum illo, ut ita loquar, arma capiunt, propterea quod vident dæmones repugnare et obsistere saluti eorum maxime qui se Deo devovent nihilique ducunt adversos habere dæmones, si exasperati illi fuerint in hominem qui illos nidore sacrificiorum et sanguine colere refugit, omnique sermone et opere contendit summo Deo conciliari et consociari per Jesum qui dæmones innumeros profligavit, dum circumiret *sanando* et convertendo *omnes oppressos a diabolo*[1].

LXV. Quod ad hominum regumque favorem attinet[2], is etiam nobis contemnendus est : non solum si cædibus, spurcitiis sævisque facinoribus, sed etiam si impietate erga universorum Deum, vel servili obsequio et vili adulatione comparatur. Nihil enim indignius viris generosis et magnanimis quique fortitudinem, ut virtutem maximam, cæteris suis virtutibus adjungere student. Verum ubi nihil a nobis exigitur legi et verbo Dei contrarium; non ea nostra insania, ut contra nos ipsos regis aut dynastæ iram concitemus, unde contumeliæ supplicia morsque contingeret. Legimus enim : « Omnis anima potestatibus præcellentibus subdita » sit. Non est enim potestas nisi a Deo : quæ autem sunt » potestates, a Deo ordinatæ sunt : itaque qui potestati re» sistunt, Dei ordinationi resistunt[3]. » Quæ verba in nostris in epistolam ad Romanos commentariis, pluribus in varium sensum pro viribus interpretati sumus : sed impræsentiarum simpliciori vulgatiorique intellectu accepimus, idque ea causa, quod Celsus dixerit « non sine dæmonum potes» tate reges ad hanc evectos fuisse dignitatem. » Hic plurima dicenda essent de regum et dynastarum constitutione : magna enim quæstio est, propterea quod sunt qui crudele et tyrannicum imperium exerceant, aut quibus imperium est

[1] Act. x, 38.

[2] Vide D. Guillon, tom. II, pag. 270 et seqq.

[3] Rom. XIII, 1, 2.

voluptatibus deliciisque se ingurgitandi occasio. Quare in præsens hujus quæstionis consideratione supersedemus. Verum per fortunam regis non juramus, neque per alium ex iis qui dii putantur. Sive enim, ut nonnullis placuit, fortuna sit nuda enuntiatio, quemadmodum *opinio* et *discrepantia;* non juramus per id quod nequaquam existit tanquam per Deum, aut quasi per id quod revera existit et aliquid potest, ne per ea, per quæ non oportet, juremus: sive id quod vocatur fortuna in dæmonum numero reponatur, quod quibusdam visum est, aientibus per Imperatoris Romani dæmonem jurari, cum per ejus fortunam juratur; et hoc modo mori nobis potius est, quam jurare per malum et perfidum dæmonem, qui persæpe cum homine peccat quem sortitus est, aut etiam plus eo peccat.

LXVI. Post hæc Celsus, perinde ac obsessi a dæmone, qui modo sanam ad mentem redeunt, modo in insaniam relabuntur, sic veluti resipiscens loquitur: « Si forte acci-
» deret ut Dei cultor impium quid agere aut quidpiam turpe
» proferre juberetur, nunquam ullo modo parendum est; sed
» potius omnia perferenda supplicia, omne mortis genus to-
» lerandum, quam quid indignum Deo dicere aut etiam co-
» gitare. » Deinde ignorantia nostræ doctrinæ præceps actus et miscens omnia: « At si quis, *inquit*, jusserit celebrare
» Solem, aut Minervæ lætum pæana canere, illis laudandis
» magnum Deum magis colere videberis. Quæ enim ad om-
» nia pertinet pietas, ea perfectior est. » Ad hæc dicimus, nos, ut solem celebremus, non expectare dum jussum nobis fuerit: quippe qui docti sumus non solum eos qui ordinationi subjecti sunt, laudare, sed etiam inimicos. Celebramus igitur Solem ut præclarum Conditoris opus, quod Dei leges observans huic præcepto paret: « Benedicite sol
» et luna Domino[1], » et pro viribus laudate hujus universi

[1] Psalm. CXLVIII, 3.

Patrem et Conditorem. Minervam autem, quam ille cum Sole jungit, fabulantur Græci, sive quid arcanum his fabulis involvi voluerint, sive non, armatam ex Jovis capite prodiisse; evasisse e manibus Vulcani ipsam insequentis ut virginitatem eriperet; sed semen quod ex Vulcano vi libidinis elicitum in terram ceciderat, ipsam in deliciis habuisse, enutrivisse et vocasse Erichthonium,

. . . . . Quem olim, ut fertur, Minerva
Nutrivit Jovis filia, peperit autem alma Tellus [1].

Atque hinc patet, admittenti Minervam Jovis filiam, plurimas fabulas et figmenta admittenda esse, quæ, qui fabulas fugit et quærit veritatem, nunquam probaverit.

LXVII. Ut autem hæc allegorice narrentur, Minervæque nomine intelligatur prudentia, ostendatur ejus et subsistantia et natura, utpote qua hæc allegoria nititur. Quod si Minerva prisca mulier fuit eaque cultu donata ab iis, qui mysteria ceremoniasque suis subditis præscribentes Minervæ nomen tanquam Deæ celebrari apud homines voluerunt; multo minus Minervam laudare et ut Deam venerari nobis licet, quibus nempe præclarum hunc solem adorare nefas, quamvis illum celebremus. Ac Celsus quidem ait, « cum » hymni Minervæ et Soli canuntur, magnum Deum magis coli » videri. » At nos contra esse scimus. Hymnos enim canimus soli summo Deo et Unigenito ejus Verbo atque Deo; et laudamus Deum et Unigenitum ejus eodem modo, ac sol et luna et stellæ et tota cœlestis militia. Ex his enim omnibus divinus constat chorus, qui cum justis hominibus summum Deum ejusque Unigenitum hymnis celebrat. Illicitum esse juramentum per humanum Regem, aut per ejus fortunam ut loquuntur, jam ante diximus. Non igitur necesse est hoc a nobis refutari : « Neque etiamsi per humanum Regem ju-

[1] Iliad. II, 547, 548.

»rare jussus fueris, hoc malum est. Ipsi enim traditum fuit »quidquid in terra est. Et quid in hac vita accipis, ab illo »accipis.» Non autem nos dicimus Regi omnino omnia quæ in terra sunt, data esse, aut ab illo accipi quidquid in hac vita accipitur. Deo enim et ejus providentiæ acceptum referimus, quidquid juste et honeste accipimus; cujusmodi sunt mites fructus, « panis cor hominis confirmans, » suavis vitis, « et vinum lætificans cor hominis[1]. » Sed et olivæ fructus « faciem in oleo hilarantes » habemus a Dei providentia.

LXVIII. Deinde ait Celsus fidem antiquo viro abrogandam non esse dicenti :

> Unus sit Rex, cui dedit filius Saturni versuti[2].

Additque : « Hoc si dogma convelleris, meritas pœnas Regi »dabis. Nam si te omnes imitarentur, nec mora, solus Rex »et desertus relinqueretur; et quæcumque in terra sunt, in »impiorum illa et agrestissimorum Barbarorum ditionem »venirent, cultusque tui veræque sapientiæ gloria ex homi»nibus evanesceret. » Igitur si necesse est ut

> . . . . Unus sit Princeps
> Unus Rex[3] : . . . .

is debet esse non

> . . . . Cui dedit filius Saturni versuti,

sed cui dedit ille, qui « Reges constituit et destituit, » quique « utilem rectorem suscitat in tempus super terram[4]. » Neque enim ille Saturni in Tartarum, ut in Græcis fabulis legitur, dejecti filius, qui patrem deturbavit e solio, constituit Reges, quantumvis hoc loco allegorias comminiscantur; sed rerum omnium moderator Deus novit quomodo

[1] Psalm. CIII, 15. — [2] Iliad. II, 205. — [3] Iliad. II, 204, 205. — [4] Dan. II, 21. Eccles. X, 4.

dispenset quæ ad Regum constitutionem pertinent. Dogma igitur istud convellimus : *Cui dedit filius Saturni versuti*, gnari Deum aut Dei patrem nihil obliquum et tortuosum velle. Sed minime dogma convellimus de Providentia, et iis quæ sive præcipue sive per quædam consequentia facit. Neque etiam *meritas pœnas repetet Rex* ex nobis, si negantes regnum illi a Saturni versuti filio datum fuisse, affirmamus datum esse ab eo qui Reges constituit et regno spoliat. Atque utinam imitentur me omnes, et spreto Homeri dogmate, divinum de Regum constitutione admittant, et præcepto honorandi Reges pareant : hoc posito : « Rex *nec* solus » et desertus relinquetur, *nec* ea quæ in terra sunt in im- » piorum et agrestissimorum Barbarorum ditionem venient. » Nam si, ut loquitur Celsus, idem omnes ac ego facerent, proculdubio Barbari ad Dei verbum accedentes justissimi et mansuetissimi fierent, omne cultus genus destrueretur, sola vigeret christianorum religio; quod quidem aliquando futurum est, cum ista religio plures sibi in dies animas comparet.

LXIX. Deinde non advertens Celsus dicere se quæ huic ejus dicto repugnant : « Idem si omnes ac tu facerent, *ait :* » Certe non dixeris, si Romani tibi fidem habentes, neglec- » tis omnibus quæ sibi erga Deos et homines præscripta » fuerunt officiis, tuum illum Excelsum aut quovis eum » nomine appellari placeat, colerent; descensurum illum » esse et pro eis pugnaturum, nullo alio indigentem auxilio. » Nam idem ille Deus olim sibi devotis hæc et his multo » majora pollicitus, ut vos dicitis, videte quantum illis et » vobis profuerit. His, nedum universæ terræ sint Domini, » ne gleba quidem et domuncula reliqua facta est; et e vobis » si quis adhuc errat latitatque, morte plectendus quæri- » tur. » Quoniam vero ex hypothesi quærit quid accideret, si Romani christianam religionem amplecterentur et spretis

quæ statuunt quid erga deos et erga homines observandum sit, legibus, Excelsum colerent, audi quænam hac de re nostra sit sententia. Dicimus, « Si duo *ex nobis* consense-»rint super terram de omni re quamcumque petierint, illis »factum iri a *justorum* patre qui in cœlis est[1]. » Delectatur enim Deus animalium rationis participum consensione, et dissensionem aversatur. Quid existimandum est si non solum pauci, ut nunc, sed omnes Romanorum imperio subditi consentirent? Preces enim ferrent illi Verbo quod olim Judæis quos Ægyptii persequebantur, dixit : « Dominus »pugnabit pro vobis, et vos tacebitis[2] : » et sic unanimi consensu precati multo plures possent debellare hostes, quam Moysis ad Deum clamantis et cum eo deprecantium oratio profligavit. Jam quod suæ legis observantibus pollicitus est Deus, si non præstitum est, hujus rei causa non est quod fidem Deus fefellerit; sed quod promissa perficere debebat ea conditione, ut legem servarent et ex lege viverent. Quod si Judæis qui his conditionibus promissa acceperant, ne gleba quidem, aut domuncula reliqua facta sit; culpa cum in omnia eorum crimina, tum in illud quod in Jesum perpetravere, conferenda est.

LXX. Sed Romani, si quod ponit Celsus, fidem haberent, precibus devincerent hostes, aut potius nullos unquam hostes experirentur, utpote quos custodiret divina illa potestas, quæ propter quinquaginta justos totas quinque urbes servare incolumes pollicita fuerat[3]. Revera enim homines Dei sal sunt, quo servatur hujus mundi constitutio; et hujus terræ res perstant quamdiu sal ille non corrumpitur : « Nam si sal infatuatum fuerit, neque in terram, »neque in sterquilinium utile est, sed foras missum con-»culcabitur ab hominibus[4]. » *Qui habet aures*, quo sensu

[1] Matth. XVIII, 19. — [2] Exod. XIV, 14. — [3] Genes. XVIII, 26. — [4] Luc. XIV, 34, 35. Matth. V, 13.

hæc dicantur, *audiat*. Ac nos quidem, cum tentanti Deus dat nos persequendi potestatem, persecutionem patimur; cum autem vult nos Deus ab illa immunes esse, vel in medio mundo nos odio habente pacem agimus incredibilem, confisi tutela ejus qui dixit: *Confidite, ego vici mundum*[1]. Et revera vicit mundum, et propterea tamdiu potestatem habet mundus quamdiu vult ejus victor, qui illius vincendi accepit a Patre potestatem. Hac ejus victoria confidimus. Quod si nos rursus in certamen venire et pietatis causa decertare voluerit, accedant hostes; istud ex nobis audient : « Omnia » possum in eo, qui me confortat Christo Jesu Domino » nostro[2]. » Nam « ex duobus passeribus qui asse veneunt, » unus in laqueum non cadit sine Patre qui in cœlis est[3] : » et adeo omnia complexa est divina Providentia, ut ab illa vel capilli nostri capitis numerati sint.

LXXI. Deinde rursum Celsus pro more suo miscens omnia, refert quæ nemo nostrum scripsit. Ejus verba sunt : « Vestrum adhuc est istud minime ferendum, si qui nunc » regnant, tibi creduli ab hostibus capti fuerint, idem te » persuasurum aliis eorum successoribus, et rursum aliis » postquam ipsi capti fuerint, aliis iterum atque aliis, donec » omnibus, qui tibi fidem habuissent captis, prudens ali» quis princeps et præsentiens quid futurum esset, vos om» nes ante delebit funditus quam ipse pereat. » Ad hæc respondere non opus est; cum nemo nostrum dicat, si qui nunc regnant, a nobis persuasi et capti fuerint ab hostibus, idem nos postea persuasuros esse aliis, et si isti capti fuerint, aliis iterum atque aliis. Sed unde etiam istud projicit, si principes, semper ex successione quadam alius post alium, nobis obtemperaverint et capti fuerint quod hostes non repulerint, tandem unum aliquem exoriturum esse prudentem quid futurum sit præsentientem, qui nos funditus

[1] Joan. XVI, 33. — [2] Philip. IV, 13. — [3] I Tim. I, 12. Matth. X, 29, 30.

deleat? Sed hic ineptias consuere easque omnes a seipso haustas eructare mihi videtur.

LXXII. Postea facta ejusmodi voti specie : « Si fieri posset, » ut omnes Asiæ, Europæ, Libyæ habitatores Græci et Bar» bari usque ad extremos terræ fines, in unam legem con» sentirent, » sed impossibile istud judicans addit : « Qui hoc » putat, nihil novit. » Hic multa meditatione multisque verbis opus esset, ut probaretur non solum fieri posse, sed etiam revera futurum esse, ut quidquid rationis est particeps in unam legem conveniat. Paucis tamen, si ita oportet, hac de re disseram. Ac Stoici quidem aiunt, cum elementorum validissimum prævalebit, tum futuram esse conflagrationem, rebus omnibus in ignem conversis. At nos asserimus Verbum sibi naturas omnesratione præditas esse subacturum, et in suam ipsius perfectionem mutaturum : quando unusquisque nuda sua potestate usus eliget quæ volet, et obtinebit quæ elegerit. Nam inter corporum morbos et vulnera, sunt quædam quidem, quibus ars medicinæ mederi non possit; sed in animarum vitiis negamus ullum esse, quod a supremo Verbo et Deo curari nequeat. Verbum enim ejusque remedia omnibus animæ morbis potentiora sunt, eaque unicuique pro Dei placito admovet. Omnium rerum finis erit vitiorum abolitio; utrum autem ita sint abolenda, ut nunquam ulla ex parte renasci possint, necne, præsentis sermonis non est docere. Quod ad integram vitiorum abolitionem, omnisque animæ emendationem attinet, utramque multæ prophetiæ obscuris verbis exprimunt : sed impræsentiarum satis erunt hæc Sophoniæ verba : « Paratus esto : » mane vigila : disperierunt omnes racemi eorum. Quapropter expecta me, dicit Dominus, in die resurrectionis meæ » in testimonium, quia judicium meum ut congregem gen» tes et suscipiam reges, ut effundam super eos omnem in» dignationem furoris mei. In igne enim zeli mei devorabi-

» tur omnis terra. Quia tunc convertam super populos lin- » guam in generationem ejus, ut invocent omnes nomen » Domini, et serviant ei sub jugo uno. Ex finibus fluminum » Æthiopiæ suscipiam dispersos meos, mactabunt victimas » mihi. In die illa non confunderis ex omnibus adinventioni- » bus tuis, quibus prævaricata es in me; quia tunc auferam » a te irrisionem contumeliæ tuæ, et ultra non adjicies exal- » tari amplius in monte sancto meo. Et derelinquam in te » populum mansuetum et humilem, et reverebuntur nomen » Domini qui reliqui fuerint ex Israël, et non facient iniqui- » tatem, et non loquentur vana, et non invenietur in ore eo- » rum lingua dolosa : quoniam ipsi pascentur et accubabunt, » et non erit qui illos exterreat[1]. » Qui hæc omnia intelligere potuerit, illam is prophetiam explicet. Inquirat maxime quid istud significet, consumpta omni terra, « conversum iri super populos linguam in generationem ejus, » cujusmodi erat ante « confusionem. » Hæc etiam consideret, Domini nomen ab omnibus invocatum iri, ut serviant ei omnes sub jugo uno, et auferatur contumeliæ irrisio, nec amplius sit iniquitas, nec sermones vani, nec lingua dolosa. Atque hæc paucis, non vero diligenti enarratione, proponere visum est, ut Celsi refutaretur sententia, opinantis fieri non posse, ut qui Asiam, Europam, et Libyam incolunt Græci et Barbari, in unam legem consentiant. Ac fortasse id facere non possunt, qui degunt adhuc in corpore; sed poterunt cum liberati corpore fuerint.

LXXIII. Deinde nos Celsus hortatur, « ut regi totis vi- » ribus opem feramus, in justorum ejus laborum partem » veniamus, arma pro illo capiamus, et, si ita postulat, » sub illo militemus, et cum illo ducamus exercitum. » Ad hæc dicendum regi nos in loco suppetias ferre, sed divinas, ut ita loquar, « indutos armatura Dei[2]; » idque

[1] Sophon. III, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13. — [2] Ephes. VI, 11.

facimus huic apostolicæ voci obtemperantes : « Obsecro »igitur primum fieri obsecrationes, orationes, postula- »tiones, gratiarum actiones pro omnibus hominibus, pro »regibus et omnibus qui in sublimitate sunt [1] : » et quo quis magis pietate præstat, eo validius auxilium regibus fert, plusque facit quam euntes in aciem milites, qui hostes, quotquot possunt, interficiunt. Præterea ad eos qui a nostra fide alieni postulant ut arma publicæ utilitatis causa sumamus, et homines trucidemus, hæc possumus respondere : quos apud vos habetis simulacrorum quorumdam sacerdotes et vestrorum deorum æditutos, suas illi manus incruentas servant, ut ne sanguinolentis et cæde pollutis manibus diis vestris victimas offerant : unde nec instante bello illos dare militiæ nomen jubetis. Id si jure fit, quanto magis cum et isti, aliis bellum gerentibus, militant, ut Dei sacerdotes et ministri, intaminatas quidem servantes manus, decertantes vero fusis ad Deum precibus pro iis qui juste belligerantur, et pro eo qui juste regnat, ut quidquid contrarium et inimicum est juste facientibus, profligetur. Sic etiam cum dæmones, qui bella suscitant et ad fœdera violanda impellunt pacemque perturbant, precibus profligamus, magis auxilio sumus regnantibus, quam qui gestare arma videntur. In laborum quoque societatem reipublicæ causa venimus, dum justis precibus adjungimus exercitia et meditationes, quæ docent aspernari voluptates et eis nos non tradere. Sed et plus cæteris pro Imperatore pugnamus. Non equidem sub illo militamus, etiamsi nos ad id cogeret, sed pro illo militamus, cum seorsim pietatis castra fusis ad Deum precibus collocamus.

LXXIV. Quod si velit Celsus duci etiam a nobis exercitum ad tutandam patriam, sciat idipsum quoque a nobis fieri, sed non ut ab hominibus videamur et inde gloriolam

[1] 1 Tim. II, 1, 2.

captemus. Nam *in abscondito* nostro et intima mente, quasi sacerdotes, fundimus ad Deum preces pro concivium nostrorum salute. Quin patriæ magis prosunt Christiani, quam reliqui homines. Suos enim cives erudiunt, pietatem in universorum Deum docent, et in divinam quamdam ac cœlestem civitatem evehunt eos, qui in minimis istis civitatibus recte vivunt, quibusque dici possit : « In minima fuisti » fidelis, veni ad magnam[1], » ubi « Deus stetit in synagoga » deorum, in medio autem deos dijudicat[2], » teque illis annumerat, modo ne amplius « sicut homo moriaris, et sicut » unus de principibus cadas. »

LXXV. Nos etiam « ad magistratus pro patria gerendos » hortatur Celsus, « si ad tuendas leges pietatemque id facto » opus est. » Sed nos qui scimus in singulis civitatibus aliam esse patriam a Verbo Dei constitutam, eos ut Ecclesias regant hortamur, qui potentes sermone et quorum mores sani sunt. Qui dignitates amant, eos repudiamus; cogimus vero illos qui præ multa modestia communem Ecclesiæ curam in se facile recipere nolunt. Itaque qui nobis sapienter præsunt, id illi coacti faciunt, coacti, inquam, a magno illo Rege, quem Dei filium Deumque Verbum esse persuasum nobis est. Quod si qui in Ecclesia præsunt, hoc est Ecclesiæ vocati Antistites, illi quæ secundum Deum est patriæ, recte præsunt, aut ex præscriptis a Deo legibus præsunt, propterea illi nullo modo ab humanis contaminantur legibus. Neque etiam ea causa Christiani magistratus recusant, quod publica vitæ munia refugiant; sed quod se diviniori et magis necessario Ecclesiæ ministerio ad hominum salutem se servent. Necessarium simul et justum hoc ministerium est. Omnium curam gerunt; eorum quidem qui sunt intus, ut in dies melius vivant; eorum vero, qui sunt extra, ut loquantur et faciant quæ pietate digna sunt, sicque Deum

[1] Matth. XXV, 21. Luc. XIX, 17. — [2] Psalm. LXXXI, 1, 7.

vero cultu prosequentes et quam plurimos possunt erudientes, toti Verbo Dei divinaque lege imbuti sint, et summo Deo consocientur per ejus filium, Deum Verbum, et sapientiam, et veritatem et justitiam, qui Deo conjungit quisquis in omnibus vitam Dei legibus consentaneam transigere statuit.

LXXVI. Habes in his, pie Ambrosi, eorum finem quæ, quantum præsens et data facultas tulit, tuo jussu sum executus. Octo libris complexus sum quidquid contra Celsi *sermonem verum* scribere operæ pretium judicavi. Nunc erit ejus qui illius scriptionem nostramque defensionem leget, dijudicare, in utra plus veri Dei, plus veræ in eum pietatis, plus spiret illius veritatis, quæ sanis dogmatibus homines ad optimam vivendi rationem instituit. Scito tamen aliud opus a Celso promissum fuisse, quo se docturum pollicebatur, quomodo vivere oporteret eos, qui fidem ipsi habere vellent et possent. Quod si de secundo illo opere non liberavit fidem, his octo contra primum libris contentos nos esse non incommodum fuerit. Sin secundum illud incœpit perfecitque; quæsitum ad me mittendum curato, ut ad illud quæ nobis veritatis pater dederit respondentes, quas continebit falsas opiniones refellamus; aut si quid verum afferat, illud nullo contentionis studio ut recte dictum comprobemus.

CONCORDANTIA

LATINAM COLLECTIONEM INTER ET BIBLIOTHECAM GALLICAM.

Collectio latina.	*Bibliotheca gallica.*
Contra Celsum libri octo. Tom. VIII integr.	Tom. II, pag. 9.

ANNOTATIO

UNICA, *pag.* 541.

Origenes hîc non vult dicere, nulla apud Christianos templa et altaria fuisse, cum in aliis locis appareat, eum de templis Christianorum erectis loqui : sed solum vult ostendere, Christianos templa, altaria et statuas gentilium merito rejicere.

INDEX TOMI OCTAVI.

SEQUITUR ORIGENES.

CONTRA CELSUM LIBRI OCTO.